M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 50

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ

IV

Ahmed Avni Konuk

Hazırlayanlar

Prof.Dr. Mustafa TAHRALI

Yrd.Doç.Dr. Selçuk ERAYDIN

İSTANBUL 2005

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu.50

ISBN 975-548-036-6 (Takım)
ISBN 975-548-176-1 (4. Cilt)

Baskı-Cilt
Ulus Matbaası

3. Basım
Aralık 2005 İSTANBUL

M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Mahir İz Cad. Nu.2 Bağlarbaşı
34662 ÜSKÜDAR / İSTANBUL
Tel. : 0216 651 15 06 - 651 15 05
Fax : 0216 651 00 61 - 651 14 72

İÇİNDEKİLER

DÖRDÜNCÜ CİLDİ TAKDİM EDERKEN

Merhum Ahmed Avni Konuk Bey'in **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**'nin bu dördüncü cildiyle kitap tamamlanmış olmaktadır. İlk cildinin yayınlandığı 1987 yılından bugüne gittikçe artan bir alâka gören kitabın I. cildi tükenmiştir. Tercüme ve Şerh'in, diline rağmen alâka ve kabul görmesinin sebebi, sanıyoruz ki, başlangıcı Türklerin İslâmiyeti kabûlüne kadar giden tasavvufî hayat ve düşüncenin cemiyetimizde köklü bir temeli ve her devirde temsilcileri olmasından ve 13. asırdan itibâren de İbn Arabî, Sadreddin Konevî ve Mevlânâ'nın eserlerinin tasavvufî irfan ve tefekkür hayâtımızın muhtevâ ve çerçevesini oluşturmakta kazandığı itibâr ve "otorite"den ileri gelmektedir. Osmanlı mutasavvıflarının Türkçe ve Arapça yazdıkları eserleri tanıdıkça dînî-tasavvufî tefekkür ve irfânımızın cihanşümul husûsiyetlerinin daha iyi anlaşılacağına inânıyoruz. Dînî tefekkürün ihyâsında, gerek Türkiye'de ve gerekse İslâm âleminde, İbn Arabî ekolünün büyük bir katkısı olacağını söylemek her halde bir mübâlağa ve tarafgirlik addedilmeyecektir. Zîrâ son iki asırlık devrede İslâm dünyâsı ve Türkiye'de oldukça geri planda kalan, hattâ bâzı çevre ve topluluklarda bilhassa dînî ilim, düşünce ve san'at hayâtından zorla uzak tutulmaya çalışılan tasavvuf ve İbn Arabî ekolünün eserleri olduğunu tesbit etmek mümkündür. Son yirmi-otuz senedir Batı ülkelerinde Mevlânâ ve İbn Arabî'nin eserleriyle tasavvufa gösterilen alâka, Türkiye ve İslâm ülkelerinde de yayın hayâtında müsbet gelişmelere sebep olmuştur. Mısır'da Kültür Bakanlığı tarafından 1972 yılından beri, bâzı şiddetli muhâlefetlere rağmen, **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin tahkikli baskısının yayınlanmaya devâm etmesi (henüz kitabın üçte birisi olan 14 cild yayınlanabilmiştir) buna bir örnektir, diyebiliriz. A. Avni Bey'in bu Şerhi'ni ve ayrıca 1992 yılı baharında yayınlanmış olacak yine İbn Arabî'ye âit **Tedbîrât-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi**'ni de bu açıdan değerlendirebiliriz. Ahmed Avni Bey'in 12-15 cilt tutacak **Mesnevî Şerhi** de yayınlandığı takdirde İbn Arabî ve Mevlânâ'nın eserlerini daha yakından tanımak ve anlamak imkânı doğmuş olacaktır.

Dördüncü ciltte **Fusûs**'un son yedi "fass"ı bulunmakla berâber, Mûsâ Fassı'nın iki şerhi verilmiştir. Zîrâ A. Avni Bey'in bu fassın şerhi sonunda verdiği bilgiye göre evinde yangın çıkmış ve kitapları ve bu arada Mûsâ Fassı'nın şerhi de yanmıştır. Bu fassı yeniden şerh eden A. Avni Bey, daha sonra ilk şerhin ihvânından biri tarafından istinsah edildiğini öğrenmiş ve oradan ilk şerhi istinsâh ederek kitabının içine koymuştur. Böylece Mûsâ Fassı iki defa şerh edilmiş olmaktadır. Biz de, müellifinin yaptığı gibi, bu iki şerhi de kitabın içinde yayınlamayı uygun gördük. Az çok farklı bilgiler de ihtivâ eden bu iki şerhin bir arada neşredilmesinin, "Fir'avn'ın îmânı mes'elesi"ni de inceleyen Mûsâ Fassı'nın anlaşılmasında yardımcı olacağı kanâatindeyiz.

Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi'ni müellifin yazdığı dil ile aynen ve kelimeleri mümkün mertebe doğru okumaya ve telaffuz etmeye yarayan bir imlâ ile yayınlamaya çalıştık. İmlâ bakımından dört cilt boyunca her kelimede tutarlı bir imlâ birliği sağlamak mümkün olmadıysa da, anahatlarıyla bâzı esas ve kâideleri tatbik edebildik. Meselâ günümüz Türkçesinde kelime sonlarındaki (b ve d) harfinin (p ve t) ye dönüşmesi, çok kullanılan (sebeb, kitâb, cevâb, vücûd, mevcûd) gibi kelimeleri zaman zaman (sebep, kitâp, cevâp, vücût, mevcût) gibi yazmamıza sebep oldu. Bugün az kullanılan veyâ hiç

kullanılmayan kelimelerde ise değişiklik yapmamaya çalıştık. Arapça'da üç sesli harfi veren fetha (e,a), kesre (ı ve i) ve zamme (ü ve u) gibi ikişer sesle Türkçede telaffuz edildiği için, aynı kelimenin bir veyâ iki sesli harfinin farklı yazıldığı olmuştur. Ayrıca Türkçede (dad) harfinin (dad ve zad) şeklinde iki türlü telaffuz edilmesi, aynı kökten gelen kelimelerden bâzısının (d) bâzısının (z) ile yazılmasını gerektirdi. Meselâ "efdal" ve "fazîlet", "fâzıl" ve "mefdûl" gibi. Bu ve benzeri diğer farklı yazılışları okuyucuların hoş göreceğini umarız.

Kur'ân-ı Kerîm okuyuşunda zarûrî olan ve asırlardır Türkçemize iyice yerleşmiş bulunan, maalesef bugünkü imlâda büyük ekseriyetin ihmâl ettiği uzun (a,i ve u) seslerini dâimâ (â,î ve û) şeklinde vermeye çalıştık. Uzun seslilerin gösterilmemesi mânâ karışıklığına sebep olduğu gibi, doğru telaffuzu bulmayı da güçleştirmektedir. Sâdece "kaf" harfinden sonra gelen uzun (a ve u) seslerini (ā ve ū) şeklinde vererek "kaf"ı "kef" harfinden ayırmaya ve uzun sesliyi göstermeye çalıştık. Bir sessiz harfle biten uzun heceli (cân, ağyâr, rûh, meşhûr, mahsûs) gibi kelimeleri, yalın hallerinde, zaman zaman (can, ağyâr, ruh, meşhur, mahsus) gibi, (^) uzatma işâreti koymadan yazdık. Bu ve benzeri durumlar bir kelimenin iki imlâ ile yazılmasına sebep olmuş ise de, bilinen kelimelerde olan bu farklı yazılışların mânâ karışıklığı doğurmayacağını ümit ederiz. Sâkin hemze ve ayn harfini (') apostrof işâreti ile gösterdik. Sâdece nâdir kelimelerde ve lügatçede sâkin ayn'ı göstermek için sağa dönük apostrof (') işâretini kullanmağa çalıştık. Bir tek işâretin iki harf için kullanılmasının bâzı güçlükler ortaya çıkaracağı muhakkak olmakla berâber, bu mahzûru göze almak durumunda kaldık.

Nâdir kullanılan ve pek âşinâ olmadığımız kelimeleri gücümüz yettiğince doğru okumaya ve doğru yazmaya gayret ettik. Yine de bâzı kelimelerin okunuş ve seslendirilişinde yanlışlar olabilir. Okuyucuların îkaz etmesi hâlinde, bunları inşaallah sonraki baskılarda düzeltmek mümkündür.

Ebu'l-Alâ el-Afîfî'nin hazırladığı tahkikli **Fusûsu'l-Hikem** metniyle A. Avni Bey'in kullandığı metin arasındaki farkları diğer ciltlerde olduğu gibi yine kitabın sonunda verdik. Bu dipnotlarını yazan Hattat Yrd. Doç. Dr. Muhiddin Serin'e, Zekeriyyâ ve İlyâs Fass'larının daktilo müsveddesini yazan Doç. Dr. Mehmet Demirci'ye, Hârûn Fassı'nın daktilo müsveddesini yazan Doç. Dr. İrfan Gündüz'e, Şerhin 2.,3. ve 4. cildini yayınlayan ve mevcûdu kalmayan 1. cildi de tekrar yayınlamayı planlayan Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı yöneticilerine teşekkürlerimizi bir daha ifâde etmek isteriz.

Fusûsu'l-Hikem müellifini ve bu eseri tercüme ve şerh ederek Türkçemize kazandıran Ahmed Avni Konuk Bey'i rahmetle anar, eserin fikir ve irfan hayâtımıza faydalı olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz.

27 Ocak 1992-Bağlarbaşı

Doç. Dr. Mustafa TAHRALI
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi
Tasavvuf Târihi Öğretim Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Selçuk ERAYDIN
M.Ü. İlâhiyat Fakültesi
Tasavvuf Târihi Öğretim Üyesi

AYN VE AYNİYYET

Doç. Dr. Mustafa TAHRALI

Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi'nde çok sık tekrar eden kelimelerden birinin "ayn" kelimesi, bundan türemiş kelimeler ve bu kelime ile yapılmış terkipler olduğunu söyleyebiliriz. Pek çok ve zıt mânâlar taşıyan bu kelimeyi İbnü'l-Arabî'nin veciz ve kapalı ifâdeler içinde çeşitli ve zıt mânâlarda kullanması, ayrıca bu kelime ile bir bakıma varlık ve yaratılış anlayışını da dile getirmesi, hem **Fusûs** ve hem de **Şerhi**'nin anlaşılmasını güçleştirmektedir. "Ayn" kelimesinin Türkçe cümleler içinde "aynı" şeklinde yazılması ise, ayrı bir zorluk ortaya çıkarmakta, hattâ yanlış bir anlayışa da sebep olmaktadır. Zîrâ Türkçe'de "tıpkı, benzeri ve benzerlik" ifâde eden "aynı" kelimesinin mânâsı Arapça "ayn"da yoktur. Onun için burada bu kelime üzerinde biraz durarak **Fusûsu'l-Hikem** okuyucularının dikkatini çekmek ve kitabın anlaşılmasında onlara yardımcı olmak istiyoruz.

Büyük Arapça lügat **Kâmûs**'un mütercimi Âsım Efendi "Ayn" maddesini açıklarken, bu lafzın "elfâz-ı müşterekenin eşheri ve mânâ cihetinden ekseri" yâni "ortak mânâ taşıyan kelimelerin en meşhûru ve mânâ bakımından çok mânâ taşıyan" bir kelime olduğunu belirtmekte, bunların bâzısının hakîkî ve bâzısının mecâzî olduğunu söylemekte ve kırktan fazla mânâ zikretmektedir.[1]

1. Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûs**, C. III, s. 675 ayn maddesi. Mevlut Sarı, **el-Mevârid-Arapça-Türkçe Lügat**'inde şu mânâlara yer vermektedir: **Göz, görme hassesi**, göz değme, delik, **nefis, zat**, efendi, kavmin şereflisi, ordu kumandanı, mal, sikkeli altın ve gümüş, dinar, hazır mal, hâlis, açık, vâzıh, **insan**, belde ehli, bir şeyin iyisi ve kıymetlisi, ilim, topluluk, gürûh, hazır para, terâzide ağma, fâiz, öncü asker, câsus, bekçi, bâzı derilerde

İşlediğimiz konu bakımından daha çok "göz, su kaynağı, bir şeyin zâtı, nefsi, kendisi, aslı ve hakîkati" mânâlarına gelen bu kelimenin çoğulu olan **uyûn, a'yün** ve **a'yân** kelimeleri de A. Avni Bey'in tercüme ve şerhinde kullanılmıştır. "**A'yün**" ve "**uyûn**" kelimeleri pek az geçmekle berâber "**a'yân**" ve "**ayn**" sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Kelâm ilminde "boşlukta kendi başına yer tutan varlık veyâ cevher" demektir ki, âlemin aslî unsuru olan madde ve cisimler kasdedilir. Bu "**ayn**"lar kadîm değil hâdistir, sonradan yaratılmışlardır. Bu anlayışa göre **ayn** ve **a'yân** sâdece âleme mahsus olup Allâh'ın zâtına şâmil değildir. Felsefede ise "kendini varlıkta tutan (mukavvim) mevcûdiyetini sürdürmek için bir konuma (mahal) muhtaç olmayan varlık" anlamında kullanılmış ve İslâm filozofları "**ayn**"ların mâhiyetinin yaratılmamış olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre "**ayn**"lar Allah tarafından sudûr ve feyz yoluyla mevcut kılınmıştır. Bu mânâda yaratma fiilinin bir başlangıcı yoktur. Ayrıca felsefede, bu mânâdan farklı olarak, "**ayn**" terimi, zihnî (mücerred) varlığın mukâbili olarak "duyularla idrâk edilen hâricî (müşahhas) varlık anlamında da kullanılmıştır. Bu mânâda ağaç, taş ve insan "aynî" ve iyilik, kötülük, adâlet ve zulüm "zihnî" varlıklardır. "Ayn" kelimesi "gayr" kelimesinin mukâbili olarak kullanıldığı vakit o şeyin "kendisi" kasdedilir.[2]

Kelâmcılar ve felsefecilerin terim olarak benimsediği mânâlar arasında bir zıtlık bulunduğunu, aslında lügat mânâsından hareketle ortaya çıkan bu zıtlığın anlama güçlüğüne sebep olduğunu belirtmek gerekir. Bir anlamı "maddî-cismânî ve hâdis varlık"[3] demek olan "ayn ve a'yân", diğer anlamda zihnî, mücerred ve kadîm varlık mânâsında kullanılmaktadır. İbnü'l-Arabî kendi ifâdelerinde bu kelimenin hem lügat hem de zikredilen terim mânâlarına yer vermiş, ayrıca husûsî bir mânâ da yüklemiştir. Onun için **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**'ni okurken ve bilhassa İbnü'l-Arabî'nin eserlerini arapçadan okuyan kimselerin bu kelimeye ayrıca dikkat etmeleri gerekmektedir. Şerh'in metin tercümelerinde bâzı cümlelerde geçen "**ayn**" kelimesinin hangi mânâda kullanıldığını

---

göz göz yufka dâireler, koruyucu, güneş, güneşin şuâsı ve kursu; **pınar, suyun kaynadığı yer,** kuyu gözü, kanal suyunun döküldüğü yer; **bir şeyin zâtı, kendisi**; **hazır olan şey, mevcut**. Kelimenin çoğulu, **a'yün, uyûn,** ve **a'yân** gelir.

2. Yunus Şevki Yavuz; **Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** C. II, "Ayn" maddesi; et-Tehânevî, **Keşşâf**, "Ayn" maddesi. Süleyman Uludağ; **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Mârifet Yay. İstanbul 1991, "Ayn" ve "A'yân-ı sâbite" maddeleri; **TDV İslam Ansiklopedisi, "A'yân-ı sâbite"** maddesi.

3. Ömer Nasûhî Bilmen; **Muvazzah İlm-i Kelâm**, İstanbul 1955, s. 157, 158.

şerhe baş vurmadan anlamak, konudan yeterli derecede haberli olmayan okuyucu için hemen hemen imkânsız gibidir. Bâzan yukarıda belirttiğimiz gibi iki "**ayn**" veyâ "**a'yân**" kelimesinin zıt mânâda kullanılması ise ayrı bir güçlük ortaya çıkarmaktadır. Şu da hiç unutulmamalıdır ki, Türkçedeki "aynı" kelimesi Arapçadaki "**ayn**" kelimesiyle aynı mânâda değildir. Türkçede "bir şeyin tıpkısı, çok benzeri" anlamında kullanılan "ayn" kelimesindeki "benzerlik ve benzeri olma"[4] mânâsını Arapça "**ayn**" kelimesi taşımamaktadır. Türkçede "Bu şunun aynıdır" cümlesinde iki şeyin varlığından söz edilmekte ve aralarındaki benzerlik belirtilmektedir. Arapçada "Bu şunun aynıdır" denilince "Bu onun ta kendisidir, bu o şeydir" mânâsı kasdedilip bu iki şeyin arasında "ayniyet"in mevcut, ikilik ve gayriyetin olmadığı söylenmiş olmaktadır; veyâ aynı cümlede "bu şeyin diğerinin hakîkati, aslı" olduğu kasdedilir. Bu takdirde biri hakîkat ve asıl, diğeri ise akis, görüntü olup gerçek değildir. Şu halde ortada sâdece "bir hakîkat, bir ayn" vardır netîcesi çıkar. Onun için tercüme ve şerh cümlelerinde "aynı" şeklinde yazılı kelimelere bilhassa dikkat etmek ve Arapça mânâsını düşünmek gerekmektedir. Yoksa İbnü'l-Arabî ve şârihin hiç kasdetmediği mânâlar hatıra gelebilir. Osmanlı Türkçesinde Arapça mânâların belli başlıları kullanıldığı ve okuyucu bunları bildiği için böyle bir yanlış anlama söz konusu değildir. Modern Türkçede "aynı ve aynısı" kelimeleri sâdece benzerlik ifâde etmek için kullanılmaktadır. Onun için **Tercüme** ve **Şerh**'te "ayn" kelimesinin kullanıldığı belli başlı mânâlara kısaca işâret etmek istiyoruz:

1- **Göz** mânâsında:

"Ben onun sem'i (duyması) ve basarı (görmesi) olurum dedi. Ve onun "**ayn**"ı (gözü) ve üznü (kulağı) olurum demedi." (Bkz. C. I, s. 165) İmdi **kalb** ve **ayn** (göz) Hak hakkında kendi mu'tekadinin sûretinden gayrisini müşâhede etmez." (C. III, s. 10) Böyle olunca onun için hâsıl olan kemâl ile, onun **aynı** (gözü) onunla nurlu oldu." (C. IV, s. 146)

"**Ayn**" kelimesinin "göz" mânâsında çoğul (**a'yün**) ve başka bir kelime ile tamlama hâlinde kullanılmış şekilleri de vardır. Meselâ **a'yün**-i besâir (basîret gözleri), **ayn**-ı basîret (basîret gözü), kurret-i **ayn** ve kurretü'l-ayn (göz nûru), **ayn**-ı hissî (baş gözü) ve **ayn**-ı basar (görme duyusu olan göz) gibi.

2- Bir şeyin **bizzat kendisi, ta kendisi** mânâsında:

4. Şemseddîn Sâmî; **Kâmûs-ı Türkî**, "ayn" ve "aynı" maddeleri.

Bu anlamda elimizdeki **Tercüme** ve **Şerh**'te bir hayli örnek vardır: **Ayn**-ı kurb (yakınlığın ta kendisi), **ayn**-ı nevm (uykunun kendisi, uyku), **ayn**-ı kudret (kudretin ta kendisi) v.s. Bu mânâda "**ayn**" kelimesi sâdece tekil olarak kullanılmakta ve oldukça sık geçmektedir.

3. **Kaynak, menba'; suyun kaynadığı yer, suyun kaynayıp taştığı yer.** Bu mânâda "**ayn**" kelimesi **Tercüme** ve **Şerh**'te pek kullanılmamıştır. Fakat bu kelimenin eşanlamlıları olan menba', ma'den, asl, menşe', mebde' ve evvel gibi kelimeler, "**ayn**" (kaynak) kelimesinin mecâzî mânâsı yerine kullanılmıştır ki, bir varlığın aslı, prensibi, menşei, kaynağı ve başlangıcını ifâde eder.

4- "**Ayn**" ve çoğulu "**a'yân**"; **bir şeyin maddî-cismânî varlığı**, zihnî ve mücerred olmayıp, **hâriçte görülen varlığı** mânâsında kullanılmıştır. Bu "maddî" mânâ hakîkat, mâhiyet, zât ve nefis kelimelerinde de vardır.

"İmdi müsemmâ-yı abdin "**ayn**"ı Hak'tır. Abdin **ayn**'ı seyyid değildir." (C. IV, s. 84) "Halbuki o (güneş) "**ayn**"da meselâ bir kalkan mikdârınca-dır." (C. II, s. 239) "İmdi his onu, ancak sağîrü'l-hacm olduğu halde idrâk eder. Halbuki o **a'yân**ında bu kadrdan büyüktür." (C. II, s. 239) " ... abede-i esnâmın bu sûretlerden onların a'yânına ibâdet etmeyip ..." (C. IV, 121) "Rahmet sûret-i umûmiyyede a'yân-ı sâbite ve **a'yân**-ı hâriceyi îcâd etmiştir." (C. IV, s. 11).

Ayn (**a'yân, uyûn**), nefs ve zât (**nüfûs** ve **zevât**) kelimelerinin maddî ve cismânî mânâsı ile, aşağıda zikredeceğimiz "mânevî ve mücerred (maddî olmayan, ilâhî olan) mânâları arasında bir zıtlık olduğu için, eğer kelime geçtiği yerde doğru olarak anlaşılmamışsa kasdedilen mânânın zıddı anlaşılacağı muhakkaktır. Bu zıt mânâyı da müellifin demek istediği bu imiş gibi göstermek ve sonra da bunu tenkit yoluna gitmek kaçınılmaz olmaktadır. Biraz sonra İsmâil Fennî Bey'in kitabından aynen nakledeceğimiz bir kaç sayfalık metinde, Aliyyü'l- Kârî'nin itirâzı ve İ. Fennî'nin cevâbında bu farklı anlayışı göreceğiz.

5- "**Ayn**" ve "**a'yân**" kelimesinin "hakîkat" mânâsında kullanılması **Tercüme** ve **Şerh**'te sık sık karşımıza çıkmakta ve bu mânâ İbnü'l-Arabî'nin "varlık" ve "vahdet-i vücûd" anlayışını da belirlemektedir.

"Ve O, vücûd haysiyyetiyle mevcûdâtın "**ayn**"ıdır. (...) Zîrâ kendileri için adem sâbit olan "**a'yân**" ki, o ademde sâbittirler, vücûddan bir koku istişmâm etmediler. (...) Halbuki mecmû'da, mecmû'dan zâhir olan "**ayn**" birdir. (...) ve ancak "**zât**" olan "**ayn**" vardır." (C. II, s. 10). "Bunun hepsi

ayn-ı vâhidedendir. Hayır o, **ayn-ı vâhide**dir; o **uyûn**-ı kesîredir." (C. II, s. 20). "İmdi sen "**ayn**"ını ârif ol ve sen kimsin?. Ve **hüviyetin** nedir?" (C. II, s. 245). "Ve vücûd-ı hak, onun **zâtı** ve "**ayn**"ı haysiyyetiyle, ancak hâssaten Allâh'ın vücûdudur." (C. II, s. 251). "Ve bizim **a'yân**ımız ise, nefs-i emrde O'nun zıllidir, O'nun gayri değildir. İmdi O, bizim **hüviyet**imizdir; **hüviyet**imiz değildir" (C. II, s. 261). "Hak, sem'in ve basarın ve elin ve ayağın ve lisânın "**ayn**"ıdır." (C. II,s. 297). "Ve ihbâr-ı sahîh ile Hak eşyânın "**ayn**"ı olduğunu bildik." (C. II, s. 302). "Zîrâ ilâh-ı mutlak bir şeye sığmaz. Çünkü O, eşyânın "**ayn**"ıdır ve **nefs**inin "**ayn**"ıdır." (C. IV, s. 385). "Hak, kesîr olan vâhiddir. Sûretler ile kesîrdir, "**ayn**" ile vâhiddir." (C. IV,s. 46). "Ve insan "**ayn**"ından nâşî zemm olunmaz; ancak ondan vâkı' olan fiil zemm olunur. Ve onun fiili ise, onun "**ayn**"ı değildir." (C. III, s.294).

Biraz yukarıda işâret ettiğimiz gibi, "hakîkat" kelimesi de kat'iyyen "maddî bir gerçek ve gerçeklik" olarak anlaşılmamalıdır. Aşağıda zikredeceğimiz gibi, bu kelime ile eşanlamlı olarak kullanılan kelimelerin mânâları dâimâ "Hakk'ın şânına yakışan, münâsip olan bir hakîkat", "mânevî bir hakîkat", "akılla idrâk edilebilen ve fakat, mânevî gerçekliği olmakla berâber, maddî olmayan, duyularla idrâk edilemiyen mânevî, maddeden mücerred bir hakîkat" olarak anlaşılmalıdır. "Hak eşyânın aynıdır" denildiği zaman, Hak kendi şânına yakışan bir sûrette varlıkların "**ayn**"ı ve "hakîkat"idir şeklinde anlaşılmalıdır. Yoksa bizim tecrübelerimizle, âletlerle veyâ duyularımızla algılayıp bildiğimiz gibi, meselâ Hak eşyânın atomları, veyâ aslî maddesi veyâhut maddenin latîf derecesi olan enerji veyâhut da enerjinin daha latîfi olan bir gerçek değildir. Zîrâ bunların hepsi "şehâdet âlemi"nde bizim duyularımızla ve âletlerle idrâk ettiğimiz şeylerdir. Şehâdet mertebesi ise "gayriyet" mertebesinin en kesîfi ve sonuncusudur. Bu mertebeden önce olan "misâl" ve "ervâh" mertebeleri de "gayriyet mertebesi" olduğuna göre, şehâdet âlemindeki "maddî gerçeğe", misâl âlemindeki "misâlî bir gerçeğe" ve ervâh âlemindeki "rûhânî bir gerçeğe" Hak demek mümkün değildir. Bu üç mertebede "ayniyet" söz konusu değildir. "Ayniyet" bu varlıkların "ilâhî ilimdeki sûretleri ve hakîkatleri" demek olan, ervâh mertebesine tekaddüm eden "a'yân-ı sâbite" âleminde mevcuttur. "Hak eşyânın aynıdır" demek, Hak varlıkların "ilmî sûretleri ve hakîkatidir" demektir. Yoksa, yukarıda dördüncü mânâda zikrettiğimiz mânâsıyla Hak eşyânın maddî-cismânî varlıkları veyâ maddî gerçeği demek değildir.

Ayn kelimesi "ayn-ı sâbite", "a'yân-ı sâbite" ve "uyûn-ı sâbite" gibi ifâdelerle kullanıldığı takdirde, bu terimleri tanıyan bir okuyucu için her hangi bir güçlük yok ise de, bâzan gerek **Tercüme** metinde ve gerekse **Şerh**'te tek olarak geçen "**ayn**" ve "**a'yân**" kelimelerinin ayn-ı sâbite ve a'yân-ı sâbite mânâsında kullanıldığını fark etmek kolay olmamaktadır. Böyle yerlerde "**ayn**" ve "**a'yân**" kelimeleri "hakîkat" ve "ilâhî ilimdeki hakîkat" veyâ "ilmî sûret" mânâsında anlaşılmalıdır.

"A'yân-ı sâbite" mertebesinin "**ayn**"ı ve "hakîkat"i de "taayyün-i evvel" ve "ulûhiyet", taayyün-i evvel mertebesinin "**ayn**"ı ve "hakîkat"i de "lâtaayün" ve "zât-ı sırf" mertebesidir. Taayyün-i evvel mertebesi ile şehâdet mertebesi arasındaki mertebelerin (a'yân-ı sâbite, ervâh ve misâl mertebeleri) isimleri zikredilmeden kısaltma sûretiyle "Hak eşyânın **ayn**'ıdır" denir. Bu "ayn" birdir. Elimizdeki **Şerh**'te sık sık "ayn-ı vâhide" şeklinde geçmektedir. "Hak" bir olduğu gibi, "**ayn**" ve "hakîkat" de birdir.

Bahsettiğimiz bu "**ayn**"ın bir diğer mânâsı ve onunla eşanlamlı olarak anlaşılması gereken diğer bâzı terimler de şunlardır:

A) **Zât, nefs, kendi**:

"Gözün gördüğü bir mahlûk yoktur; illâ onun "**ayn**"ı ve "**zât**"ı Hak'tır." (C. II, s. 275).

Bu kelimelerin, "ayn"ı gibi zıt mânâlı olarak kullanıldığına yukarıda işâret etmiştik. Bir şeyin "zât"ı, "nefs"i ve "kendi" denildiği vâkit, o şeyin gözle görülen "maddî varlığı" anlaşılır. Eğer bu şey maddî bir varlık değilse, "ilmî", aklî, zihnî ve mücerred bir "şey" ise, bu takdirde bu şeyin, maddî-cismânî varlığı olmamakla berâber "zât"ı, "nefs"i ve "kendi" dediğimiz bir varlığı vardır. İşte bunun gibi, "Hakk'ın zâtı, nefsi, kendi" dediğimiz zaman O'nun idrâk edilemiyen hakîkati ve varlığı, zamandan, mekândan, madde ve cisimden münezzeh sâdece kendine mahsus olan "hakîkat"i ve gerçeği kasdedilmiş olur. Bu mânâdan hareket ederek bir şeyin maddî olmayan "hakîkat"ine, Allâh'a nisbet edilebilen ilâhî yönüne "nefs", "zât" ve "kendi" denilebilir. Bu mânâda olmak üzere, meselâ "**Biz âyetlerimizi onların nefislerinde onlara gösteririz**" (Fussılet, 41/53) âyetindeki "nefsler" (**enfüs**) kelimesine İbnü'l-Arabî "**ayn**" mânâsını vermiş (Bkz. C. I, s. 266) ve Şârih de "O nefis dahi senin **aynı**ndır" şeklinde açıklamıştır. Ayrıca aynı yerde "Nefsini bilen Rabb'ini bilir" hadîsi de zikredilerek, buradaki "nefs" kelimesi de "**ayn**" mânâsında yâni "hakîkat", "Hakk'a âit hakîkat", "mânevî hakîkat" ve "hakîkî varlık" şeklinde yorumlanmıştır. Yine "Büyükte ve küçükte ve umûru bilende ve bilmeyende Allâh'ın "**ayn**"ı zâhirdir" (Bkz. C. II, 269) cümlesindeki "**ayn**" kelimesini A. Avni Bey her şeyde "Allâh'ın aynı zâhir, "zât" ve hüviyeti hâzırdır" şeklinde açıklamıştır.

İsmâîl Hakkı Bursevî (ö. 1725) "**Ayn**'dan maksûd "zât"tır. Ve "zât"tan murâd hakîkat-i insâniyyedir ki, hakîkat-i vücûbiyye ve imkâniyyenin berzahıdır"[5] diyerek "**ayn**" ve "zât"ın, bir ismi "hakîkat-i insâniyye" olan "a'yân-ı sâbite" mertebesi olduğuna işâret etmiştir.

B) **Ayn** ve hakîkat kelimeleriyle, bir bakıma, eşanlamlı olarak "**rûh**" "**bâtın**" ve "**ma'nâ**" kelimeleri de kullanılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin şu cümlesinde üç kelime de birlikte geçmektedir:

"Hak, **ma'nâ** cihetiyle, zâhir olan şeyin **rûh**udur. Böyle olunca Hak, bâtındır." (Bkz. C. I, s. 261) "Binâenaleyh âlem O'nun sûretidir; ve O âlemin **rûh**u olup onu müdebbirdir." (Bkz. C. II, s. 303).

Yukarıda işâret ettiğimiz gibi, Hakk'ın eşyânın rûhu olması "ervâh mertebesi" itibâriyledir. Yoksa Hak, ruhtur demek değildir. (Bkz. C.I, s. 268). Aynı şey "bâtın" kelimesi için de söylenebilir. Zîrâ Hak yalnız Bâtın değil aynı zamanda Zâhir'dir. Kezâ Hak sâdece bir mücerred "ma'nâ" değil, bir olan hak ve hakîkattir. Onun için bu gibi kelimelerin "bir itibarla, bir bakıma, bir vech ile, bir cihetten" söylenildiği unutulmamalıdır.

C) "**Hüviyet**" kelimesi de "**ayn**" ve "hakîkat" kelimeleriyle bir bakıma eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Meselâ şu cümlelerde böyledir:

"İmdi O'nun **hüviyyeti**, abdin "**ayn**"ı olan cevârihin "**ayn**"ı olduğunu zikr etti." (C. II, s. 277). Hak Teâlâ "bize de, tahkîk, kendisi bizim **hüviyyetimiz** olduğunu bildirdi. " (C. III, s. 222). "İmdi Hakk'ın **hüviyyeti** abdin a'zâ ve kuvâsının "**ayn**"ı olmaktan daha yakın bir yakınlık yoktur." (C. II, s. 284). "Hak âlemin **hüviyyeti** oldukda, ahkâmın hepsi ancak O'nda ve O'ndan zuhûr eder. Ve o da "**Emrin küllîsi O'na rücû' eder**" (Hûd, 11/123) kavlidir. Bu, **hakîkat** ve **keşf** tarîkıyladır." (C. III, s. 324).

Bu son cümlede İbnü'l-Arabî'nin "Bu, hakîkat ve keşif tarîkıyladır" diye ifâde ettiği mânâyı "**ayn**"ın beşinci mânâsı olarak zikrettiğimiz "hakîkat" ve eşanlamlı diğer kelimelerin hepsi için düşünmek gerekir. Bu şu demek olur ki "Hakk'ın eşyânın **aynı**" ve "kulun **aynı** olması", Hak eşyânın ve kulun hakîkati, zâtı, nefsi, hüviyeti, rûhu, bâtını ve mânâsıdır. Bu ise bizim beş duyu ile idrâk ettiğimiz hissî ve bunlara dayanan aklî bir idrâk cihetinden değil, "mânevî hakîkat" ve "keşif"

5. İ. H. Bursevî; **Şerh-i Nazm-ı Hacı Bayram**, yk. 7a (Süleymâniye Ktb. Esat Ef. 1521)

cihetindendir. "Hakîkat ve keşif" yönünden bakılmadığı takdirde, Hak Hak'tır, eşyâ eşyâdır, kul kuldur, demek gerekir. Mertebeler yönünden söylenecek olursa: Lâ-taayün ve ahadiyet mertebesine nazaran "eşyâ ve kul yoktur". Birinci ve ikinci taayyün mertebeleri olan vahdet ve vâhidiyet mertebelerine nisbetle "Hak eşyânın ve kulun **aynıdır**, yâni hakîkatidir, hüviyetidir, zâtıdır, nefsidir, bâtınıdır, mânâsıdır". "İşte bu iki mertebe göz önünde bulunduruluyorsa "ayniyet" mevcut, "gayriyet" yoktur. Ervâh mertebesi itibâriyle "Hak eşyânın rûhudur"; fakat bu mertebe isneyniyet (ikilik) ve gayriyetin başladığı ilk mertebe olduğu için, Hak ile eşyâ arasında bir nevî gayriyet vardır. Misâl ve şehâdet mertebelerinde ise bu gayriyet daha da kesif ve âşikârdır.

Tasavvuf edebiyâtımızda "ayn" kelimesi ve eşanlamlı kelimelerle "ayniyet"i dile getiren beyitlerden bâzılarını zikrederek konuya biraz daha açıklık getirmek istiyoruz:

Meselâ Yûnus Emre'nin[6] şu beyitleri:

Kanda idim fikr ederdim, göğe bakıp şükr ederdim
Dost benim gönlüm evinde, tenim içinde ***cân*** *imiş (109/125)*

Ol bî-nişandır cihandan ne diyelim dilmiz ondan
Ol âlim ü deyyân zât her zât içinde ***zât*** *olur (67/45)*

Sûretler ün diyemez söz ***kendisiz*** *söylenmez*
İşler hicapsız olmaz risâlet hâsılıdır (57/25)

İlim ilim bilmektir, ilim ***kendin*** *bilmektir*
Sen ***kendini*** *bilmezsin ya nice okumaktır (92/92)*

Biz bizi bilmez idik bizi ***kendinden*** *eyledi*
Eşkere kıldı bizi kendin pinhân eyledi (241/358)

Onun kim aşkı gözgüsü ***kendüde*** *gösterir bizi*
Gönül esrük Hak'a âşık esir olmuş bu dermande (218/318)

Kaf dağı zerrem değil ay u güneş bana kul
Aslım *Hak'tır şekk değil, mürşittir Kur'ân bana (50/12)*

---

6 .**Yûnus Emre Dîvânı** (Hazırlayan: Dr. Mustafa Tatçı), Akçağ Yay, Ankara, 1991. Beyit sonundaki ilk numaralar sayfa, ikinciler şiir numarasıdır.

Çün yarattı Âdem'i bile idik biz kamu
Bu kamu hâs u âmı bir ***mâden****den eyledi (241/358)*

Yûnus beşâret sana gel derler dosttan yana
Küllü şey'in yercî' ilâ ***asl****ih söz aslıdır (61/33)*

Eşrefoğlu Rûmî **Dîvân**'ından[7]:

Gayri terk eyle ki ***ayn****'e eresin*
Yuyasın ***ayn*** *ile gayrin bârını (104/33)*

Gel O'nun derdine düş gayrı hep ko
Gümansız ***ayn*** *ile gayrı yuyasın (161/82)*

Mânâ*-yı insânı bil kim bilesin Hakk'ı ayân*
Mânâ-yı insanda ol sıfât-ı Sübhân gizlidir (183/100)

Niyâzî-i Mısrî **Dîvân**'ından:

Zât-ı Hakk'ı anla ***zât****ındır senin*
Hem sıfâtı hep sıfâtındır senin
Sen seni bilmek necâtındır senin
Gayre bakma sende iste sende bul

Sûreti terk eyle ***mânâ*** *bula gör*
Ko sıfâtı bahr-i zâta dala gör
Ey Niyâzî şark u garbe dola gör
Gayre bakma sende iste sende bul

Her kişiye kendiden akreb olan dost ***zât****ıdır*
Ey Niyâzî dilde mihmânımdır Allah Hû diyen

Men arafe nefsehû fakat arefe Rabbehû
Nefs*ini sen bilmeden Sübhân'ı arzûlarsın*

Sağ u solum gözler idim dost yüzünü görsem deyu
Ben taşrada arar idim ol cân içinde ***cân*** *imiş*

---

7. **Eşrefoğlu Dîvânı** (Tercüman 1001 Temel Eser yayınları).

Sezâyî-i Gülşenî **Dîvân**'ından[8]:

Sûretâ terkîb içinde gerçi peydâ olmuşuz
Terk edip harf-i vücûdu ayn-ı ***ma'nâ*** *olmuşuz (95/144)*

Aslını beyân için gör neyledi ol sultân
Ma'nâya *verip terkîb a'yâna gelip imkân (155/268)*

Çün göründü bana dost ayne'l-ayân
Gitti zulmet oldu cismim ayn-ı ***cân*** *(24/7)*

Gördüler vech-i Hudâ'yı bî-şek
Ayn-ı aşk ile olanlar bînâ
Aşk ile dîde-güşâ ol sen de
Göresin cümlede Hakk'ı peydâ
Ayn*-ı aşk ile ayân oldu vücûd*
Aşk ile buldu şuhûdu her câ (34/11)

İlm-i Hakk'ın metni âdem, şerhidir bu kâinât
Zâtıdır ***ma'nâ*** *onunla buldu her biri sıfat (41/25)*

* *

(Şâiri ?)
Bir kitâbullâh-ı a'zamdır serâser kâinât
Hangi harfi yoklasan mânâsı hep Allah çıkar.*

Zikredilen bu mânâlarda, Hak eşyânın ve kulun "**ayn**"ıdır. Yâni Hak bütün varlıkların hakîkati, zâtı, nefsi, hüviyeti, mânâsı, bâtını, rûhu, cânı ve aslıdır. Fakat eşyânın varlık âleminde görünen taayyünleri, "teşahhus"ları[9], maddî-cismânî varlık ve husûsiyetleri, maddî şekil ve sûretleri itibâriyle onların "**ayn**"ı, kendisi, zâtı yâni maddî-cismânî

8. Sezâyî-i Gülşenî, **Dîvân** (Haz.: Şahver Çelikoğlu), Yazı Yayıncılık, İstanbul 1985.

* "Ma'nâ" kelimesinin daha iyi anlaşılması için **Mesnevî**'in (C. I, V. İzbudak tercümesi, MEB Yayını) şu beytini (Nu. 3338) burada hatırlatmak faydalı olacaktır: "Âlemlerin Rabb'inin mânâlar denizi olan din şeyhi, "**Ma'nâ** Allah'dır" dedi." Bunu Ken'an Rifâî şöyle açıklıyor: "Kâinâtta ancak tezâhürleri görünen ve bütün bu görünenlerin mânâsı olan Allah". (Bkz. **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, s. 588- 589, Hülbe Yayınları, İstanbul 1973.)

9. İsmâil Hakkı Bursevî Hz. Mevlânâ'nın "Biz cenk gibiyiz, Sen mızrap vurmaktasın; inleme bizden değil, Sen inliyorsun" (**Mesnevî**, C.I, 598.) beytini açıklarken "hüviyet"in Hakk'a, "teşahhus"ların insanlara âit olduğunu belirtmiştir. Bkz. **Rûhu'l-Mesnevî**, C. II, s. 395.

varlıkları değildir. Onun için Hak ve mahluklar arasında "ayniyet"ten söz edildiği zaman, bir cihetten yâni hakîkat cihetinden Hak eşyânın "**ayn**"ı, diğer cihetten yâni taayyün ve teşahhus cihetinden "**ayn**"ı değil, gayridir demek gerekmektedir ki, bu cümleye benzer ifâdeler A. Avni Bey tarafından **Şerh**'te zaman zaman tekrar edilmiş ve okuyucunun dikkati çekilmiştir. Ayrıca Hakk'ın mertebelerde zuhûr ve tecellîsinden bahsedilirken, ervâh mertebesi gayriyet mertebelerinin başlangıcı kabul edilmiştir. Zîrâ bu mertebede Cenâb-ı Hak kullara "**Ben sizin Rabb'iniz değil miyim**?" (A'râf, 7/172) diye sorarak, "Ben" ve "siz" zamirlerini kullanmıştır. Bu ise isneyniyet (ikilik) ve gayriyet (başkalık) demek olup, ervâh mertebesinden daha aşağı mertebeler olan misal ve şehâdet âlemlerinde "gayriyet"in mevcut olması gâyet tabîîdir.[10]

Şu halde şehâdet âlemindeki insanın idrâki, bu âlemin, misâl ve ruh âlemlerinin şartlarıyla sınırlı kaldıkça "ayniyet"ten söz etmesi ve bunu idrâk edebilmesi mümkün değildir. Bu üç mertebede bir varlık çeşidiyle "gayr" sûretinde zâhir olan insan "mükellef"tir; Hak ise mükellef değildir.

Bütün varlık mertebelerinde zâhir olan Hakk'ın vücûdudur. Ervâh misâl ve şehâdet mertebelerinde de gayriyet perdesi altında zâhir olan yine Hakk'ın vücûdudur. Çünkü "mutlak vücûd birdir", onun dışında ve ondan müstakil ikinci bir vücûd yoktur. Bütün mertebelerde zâhir olan vücûdun "asl"ı ve "hakîkat"i bir olduğundan, bu cihetten bir ayniyet söz konusudur. Ama Cenâb-ı Hak ervâh ve şehâdet âleminde, kendinden "Ben" ve varlıklardan "siz" diye bahsettiğine göre bu âlemlerde "ikilik" ve "gayriyet" olduğunu beyân etmiştir. Başka bir deyişle Cenâb-ı Hak bu mertebelerde zâhir olan varlıklara "gayriyet" şuûrunu vermiş ve onları Rab'lerini tanımak ve emirlerini yerine getirmekle mükellef kılmıştır. İnsan, beş duyu ve aklı ile kavradığı varlıkları nasıl kendisinin "gayr"ı ve kendisinden "ayrı" olarak tanıyorsa, Hakk'ı da bu idrâk ve algılama alışkanlığı içinde, tabîî olarak, bir "gayr" mâhiyetinde tanımaktadır. Öyle ise, bu tabîî ve îtiyâdî idrâke nisbetle insan ve eşyânın varlıkları Hakk'ın "gayr"ıdır; ve onların vücûdu ile Hakk'ın vücûdu arasında "ayniyet" yoktur, "gayriyet" mevcuttur.

---

10. Hz. Mevlânâ bu "gayriyet"i kül ve cüz terimleriyle Mesnevî'de şöylê açıklamaktadır: "Eğer cüz' külle bağlıdır ondan ayrılmaz dersen, diken ye! O da güle bağlıdır. Cüz' külle **her bakımdan** bağlı olsaydı peygamberlerin gönderilmesinin mânâsı kalmazdı. Mademki peygamberler kulları Hakk'a ulaştırmaya gelmişlerdir, kul Hak ile **bir vücut** hâline gelmişse, peygamberler kimi kime ulaştıracak?" (Ken'an Rifâî, **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, C. I, Beyit 2851-3; V. İzbudak tercümesi, C.I, Beyit: 2811-3.)

Ama insan, bir mürşid-i kâmil terbiyesi altında, seyr ü sülûk ile nüzûl mertebelerini mânevî bir urûc ile geriye doğru kat' edip kendi "hakîkat"ine, yâni "ikinci taayyün ve hakîkat-i insâniyye" mertebesine yükselebilirse, alışmış olduğu beş duyu ve aklının tabiî idrâkinin hudutlarını geçip "ayniyet"i fiilî bir "hâl" olarak idrâk edebilir. İşte bu yükseliş, yâni vücûd mertebelerini kat' edişten sonra, Hakk'ın eşyânın "ayn"ı olduğunu "hâlen", "zevkan" ve "keşfen" anlamış olur. Bu bir bakıma kulun Hak'ta "fenâ"sıdır. Yâni fenâ-fillâh netîcesinde kul "gayriyet"in ortadan kalktığını "müşâhede" etmiştir. Artık onun "mânevî şuûru"nda "ayniyet" âşikârdır. Bu ayniyeti "aklen" ve "ilmen" anlatmak ise, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme** ve **Şerhi**'nde görüldüğü gibi, tezatlı ifâdeler, mertebeleri göz önünde bulunduran izâfî ve itibârî ifâdeler ile mümkün olmaktadır. "Mânevî şuûr"undan duyular ve aklının verilerine ve bu şehâdet âleminin şartlarına dönüş yapan ârif-i sâlik, "mânevî şuûr"unun kendisine verdiği "ayniyet idrâki"ni reddetmeksizin, şehâdet âlemindeki varlığının gereklerini, yâni "gayriyet" ve "ikilik" hükmünün geçerliği olduğunu bilerek "mükellefiyet"lerini yerine getirir.

Netîce olarak "ayniyet" ve "gayriyet" konusunda söylenecek söz şudur diyebiliriz: Hak ve varlıklar arasında bir yönden (hakîkat bakımından) ayniyet ve bir diğer yönden (taayyün, teşahhus bakımından) gayriyet vardır. Ne mutlak bir ayniyet, ne de mutlak bir gayriyet söz konusudur.[11]

Şimdi burada İsmâil Fennî Bey'in **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn Arabî**[12] adlı eserinden "Hakk'ın eşyânın ayn'ı olması" konusu ile ilgili birkaç sayfalık bir metin vererek konuya biraz daha aydınlık getirmek istiyoruz. İsmâil Fennî Bey konuyu Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1605) "Dokuzuncu i'tirâz"ına cevap verirken işlediği için, bu îtirâz ve cevâbın sâdece ilgili cümlelerini alıp diğerlerini (...) işâretiyle atlayarak aynen veriyoruz. Îtiraz ve cevap kitabın 185-195. sayfaları arasındadır:

Dokuzuncu i'tirâz: *Fütûhât'ta* سبحان من اوجد الاشياء وهو عينها *: "Eşyâyı îcâd edene tesbîh ederim; ve O eşyânın aynıdır" demiştir.(...) Bu sözünün tarafeyni de yekdîğerine müteârızdır. Zîrâ îcâd edilmiş olmak hudûsiyyet*

11. Bkz. A.Avni Konuk; **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C. I, Mukaddime, Ayniyet ve Gayriyet, s.64-66. Ayrıca dört cildin ilgili yerleri.
12. İstanbul 1928. Bu eser **Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî** adıyla Mustafa Kara tarafından sâdeleştirilmiş ve İnsan Yayınları arasında (İstanbul 1991) yayınlanmıştır. Burada naklettiğimz kısım 188-193. sayfalar arasındadır.

sıfatına delâlet ettiği cihetle sıfat-ı kadîme ile ayniyyet-i ma'neviyyeye münâkızdır.(...) Ve eşyâ eşyâdır; mevcûd-i hâricî-i hâdisî Vâcibü'l-vücûd-ı ezelînin, velev mertebe-i zuhûrda olsun, aynı nasıl olabilir? (...) Şühbhesiz eyşânın zuhûru ancak tecellî-i sıfât/ ve esmâya mezâhir olmaları içindir. Ammâ Hak Teâlâ'nın zâtına gelince O'nu gözler idrâk ve ulemâ-yı kibârdan hiç birinin ilmi ihâta etmez. (...) Ebrârdan ba'zılarının والله ما في الوجود سوى* *ve Bistâmî'nin*** ليس في جبتي سوى الله *kavli makām-ı fenâya vusûllerinden ve hâl-i sekr ve mahv ve gaybette bulunmalarından nâşîdir. Ehl-i Hakk'ın mu'tekadi: Allah Teâlâ kâinâtın vücûdunun gayridir. Zîrâ mahlûkâtın Hâlik'ı ve mevcûtâtın vücûdât-ı hâdislerinin Mûcid'idir. Ehl-i sünnet ve cemâat olan muhakkıkîn; sıfât hakkında "Zât'ın aynıdır" demeğe râzî olmayıp taaddüd-i kudemâdan (kadîm olan şeylerin taaddüdünden) ihtirâzan: "Zât'ın ne aynı ne de gayridir"**** *demişlerdir. Şu halde, "mümkinât min-vechin Zât'ın aynı ve min-vechin gayridir", demek nasıl mümkün olur? Erbâb-ı şuhûd indinde âbid Ma'bûd'un ve şâhid Meşhûd'un gayridir. Ve nihâyetü'l-emr şemsin yanında kevâkib muhtefî ve fânî olduğu gibi nûr-ı Hakk'ın indinde dahi halkın zuhûru muhtefî ve fânî olur.*

•

Cevâb: *Vâkıâ Hz. Şeyh'in* ***Fütûhât'****ında biraz farklı olarak ya'ni/* اوجد *lafzının yerine* اظهر *kelimesini kullanarak:* سبحان من اظهر الاشياء وهو عينها *dediği anlaşılıyorsa da***** *bu söz pek yanlış telakkî edilmiştir. Çünkü gerek burada ve gerek* ***Fass-ı Süleymânî****'de münderic:* لانه تعالي عين ما ظهر وسمي خلقا *"Zîrâ Hak Teâlâ zâhir olan ve halk tesmiye olunan şeyin aynıdır" ibâresinden murâd, Hak Teâlâ min-haysü* ***hüve-hüve****, ya'nî zât ve hakîkati haysiyyetiyle eşyânın aynıdır, demek olmayıp; esmâ ve sıfâtının ahkâmıyla onlarda zâhir ve mütecellî olan vücûd i'tibâriyle eşyânın "ayn"ıdır, gayri değildir, demektir. Mutasavvifîn, taayyün edici olan şey başka ve taayyün etmiş olan şey dahi başka olduğunu, defeâtla tasrîh etmişlerdir. Cenâb-ı Hak her şeyin* ***bâtınıdır****. Mezâhir her an hâlik ve fânî olup O'na rücû' etmektedir. Bâkî ve kadîm olan Allâh'ın vücûdudur. Allâh'ın Allah ve eşyânın eşyâ olduğunda kat'iyyen şübhe yoktur. Allah kadîm ve eşyâ hâdistir.* ***Cenâb-ı Allâh'ın zât-ı akdesi****, mertebe-i te-*

---

* "Vücûdda Allah'tan başkası yoktur." (M.T.)

** "Cübbemin altında Allah'tan başkası yoktur." (M.T.)

*** Bu konuda **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**'nin C. IV, s.16 ve devâmına bakınız.

**** Bu ibâreyi **Fütûhat**'ta henüz bulamadım. Lâkin Şeyh'in müdâfi'leri tarafından kabul edilmiş olmasından mezkûr kitabda münderic idiği anlaşılmaktadır. (İsmâil Fennî)

celliyâtından kat'-ı nazar edildiği halde, ***idrâk-i aklînin fevkındedir.*** *Şeyh-i Ekber ve sâir mutasavvifîn indinde muhıkk ve müttefekun-aleyh bir şey vardır ki, o dahi* ***Cenâb-ı Hakk'ın vücûdundan başka vücûd olmaması*** *ve* ***eşyânın O'nun vücûdunda zâhir olması****dır. Esâsen kadîm ve vâcib olan bu vücûd mecâzen eşyâya nisbet edildiği vakitte ona hâdis ve mümkin denilir. Vücûd bir olunca Hâlık ve mahlûkun yekdiğerinden büsbütün ayrılamayıp, ancak ba'zı* ***i'tibâr*** *ile ayrılmaları zarûrîdir. Vücûdun halk zâhiri ve Hak* ***bâtını****dır. Cenâb-ı Hak vücûd i'tibâriyle ve esmâ ve sıfâtının onlarda zuhûru i'tibâriyle mahlûkâtın "****ayn****"ı ; ve* ***zevâtı*** *ve husûsiyyâtı ve* ***taayyünâtı*** *ve hudûs ve imkân ve bunların levâzımı olan sıfât-ı nâkısa ile ittisâfları i'tibâriyle mahlûkâtın gayrıdır. Bu* ***min cihetin ayniyyet vahdet-i vücûdun netîce-i zarûriyyesidir.*** *Vahdet-i vücûd kabûl edilince onun dahi kabûlü lâzım gelir. Kabûl edilmeyince kıyâmında Allâh'ın vücûduna muhtaç olan mükevvenâta bi-zâti-hî kâim denilmesinin muvâfık-ı hakîkat olduğu isbât edilmek lâzım gelir. Öyle li-zâti-hî kâim diyecek yerde bi-zâti-hî kâim demekle iş bitmez.* ***Vücûd-i hakîkînin taaddüdü müstahîl olduğu*** *üçüncü bâbdaki mütâlaâtın ikincisinde isbât edilmiş idi. Bunun nakzı îcâb eder./*

Şeyh-i Ekber ***Fass-ı İdrîsî****'de:* وهو من حيث الوجود عين الموجودات *"O vücûd haysiyyetiyle mevcûdâtın aynıdır" demiş olduğu gibi,* ***Fütûhât****'ın üçüncü bâbında:* لا مناسبة بين الله تعالى وبين خلقه *"Allah Teâlâ ile mahlûkâtı beyninde münâsebet yoktur". Ve altıncı bâbda* فاي نسبة بين المحدث والقديم ام كيف يشبه من لا يقبل المثل من يقبل المثل هذا محال *"Muhdesle kadîm beyninde ne münâbeset vardır! Yâhut misl kabûl etmeyen Zât-ı ecell ü a'lâ misl kabûl eden kimseye nasıl müşâbih olur? Bu muhâldir." Ve iki yüz beşinci bâbda:* فهو عين كل شيء في الظهور ما هو عين الاشياء في ذواتها سبحانه تعالى بل هو هو والاشياء اشياء *"O zuhûrda her şeyin "****ayn****"ıdır. Eşyânın* ***zevât****ında onların "****ayn****"ı değildir. Cenâb-ı Allah bundan münezzeh ve âlîdir. Belki* ***Allah Allah'dır*** *ve* ***eşyâ eşyâdır****." Ve üç yüz yetmiş birinci bâbda:* فالله اله سواء وجد العالم او لم يوجد *"****Allah Allah'dır****; âlemin mevcûd olması ve olmaması müsâvîdir" demiştir. Yukarıda ikinci bâbın üçüncü faslında Şeyh-i Ekber'in* ***Fütûhât****'ında* ***"Âlem Allâh'ın gayri olan şeylerin mecmû'undan ibârettir****; ve alâmetten me'hûzdür. Ona âlem denilmesi vâcibü'l-vücûd olan Cenâb-ı Allâh'ı bilmemize delâlet ettiğinden dolayıdır. Âlem, amâ'nın kabûl ettiği sûretlerden ibârettir. Hakîkatine*

nazar olunduğu halde zâildir; araz hükmündedir. Onun kendiliğinden sâbit hakîkati yoktur. Şu halde kendisinin gayriyle (ya'nî Cenâb-ı Allâh'ın vücûduyla) kāimdir. İşte bu sebebe mebnî Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz Arab'ın söylediği en doğru beyit: الا كل شيء ما خلا الله باطل *" Agâh ol, Allah'dan başka her şey bâtıldır" sözüdür buyurmuştur" dediğini gördüğümüz gibi, ileride on dokuzuncu i'tirâzın cevâbında geleceği vechile,* ***Fass-ı Şuaybî****'de dahi* ***bütün âlemin a'râz cümlesinden ibâret olduğunu*** *vâzıh ve müdellel bir sûrette beyân etmiştir. Âlem, ya'nî eşyâ, a'râzdan ibâret olunca "Cenâb-ı Allah eşyânın* ***ayn****ıdır" demek bu eşyânın mukavvimi, mâ-bi-hi'l-kıyâmıdır demek olduğunda şübhe kalmaz. Çünkü a'râz için bir "****ayn****" lâzımdır; ve bu "****ayn****", ya'nî "****hakîkat****", O'nun vücûdudur. Şeyh beş yüz elli sekizinci bâbda, hazret-i ibdâ'da dahi:* وهذا يدلك على ان العالم ما هو عين الحق وانما هو ما ظهر في وجود الحق ان لو كان عين الحق ما صح كونه بديعاً *"Bu, âlemin ayn-ı Hak olmayıp ancak Hakk'ın vücûdunda zâhir olduğunu sana gösterir. Eğer Hakk'ın/ "****ayn****"ı olsa idi Cenâb-ı Hakk'ın Bedî' olması sahîh olmazdı" demiştir. "Bedî', bir şeyi nümûne ve misâli yok iken inşâ ve ihdâs ve ihtirâ' eden" demek olduğundan, bir şeyi ihtirâ' edenin o şeyin "****ayn****"ı olamayacağı bedîhîdir. Şeyh bunu bâlâdaki ibârenin biraz yukarısında* فكل ما في الوجود مبتدع لله فهو البديع *"Vücûdda olan her şey Allâh'ın mübteda'ı, ya'nî misalsiz olarak yeniden ihtirâ'ı ve kendisi onun muhteri'idir" kavliyle tasrîh etmiştir. Hattâ* ***Fütûhât'****ı* سبحان الذي اوجد الاشياء من العدم *"Eşyâyı yoktan îcâd eden Cenâb-ı Allâh'a tesbîh ederim" ibâresiyle başlamıştır.*

Binâenaleyh Şeyh'in Allâh eşyânın ***her cihetle "ayn"ı olduğuna kāil olduğunu iddiâ etmek*** *sû'-i tefehhüm veyâ garaz-ı fâsidden başka bir şeye haml edilemez. Eşyânın suver-i zâileden ibâret olduğunu defeâtle tasrîh etmiş olan bir ârif-i kâmilin onları Allâh'ın "****ayn****"ı addetmesi muhâlâttandır. Onun indinde âlem iki an bâkî kalmayan bir takım a'râz mecmû'undan ibârettir. Araz kıyâmında bir cevhere, "****ayn****"a ve vücûd-i hâricîye muhtâç olduğu gibi,* ***eşyâ dahi kıyâmında Allâh'ın vücûduna muhtâç, O'nunla kāim ve O'nda zâhirdir.*** *Bu vücûd, onların "****ayn****"ı, ya'nî vücûd-i hâricî ve hakîkîsidir. İşte Şeyh'in "****ayn****"dan murâdı budur.*

Eğer bize Cenâb-ı Allah'ın vücûdu a'râza mahal değildir denilecek olursa, buna cevâben deriz ki: ***Tecellî ve zuhûr hulûl demek değildir.*** *Bir*

şeyin diğer bir şey için meclâ ve mazhar olmasından onun o şeye mahal olması lâzım gelmez. Zîrâ bir âyînede zâhir olan şey bi-zâti-hî ondan hâriçtir. Bunun gibi Allâh'ın mezâhirde zuhûru dahi kendisinin tenzîhine mâni' değildir. Ya'nî ***Cenâb-ı Hak husûsiyyât-ı zâtiyyeleri i'tibâriyle eşyâdan münezzehdir; onların gayridir. Yalnız vücûd i'tibâriyle onların "ayn"ıdır.*** *İnsan dahi gölgesine nisbetle, hiç değilse zâhiren, bu mesâbededir. Gölge zâtı i'tibâriyle ondan hâriçtir; ya'nî insana hulûl etmemiştir. İnsan onun mahalli olmadığı gibi, ona muhtaç dahi değildir. Lâkin hakîkat-i halde, insan dahi, vücûd-ı Hak'la kâim olduğundan gölge gibidir. Ve insanın gölgesi, gölgenin gölgesi demektir. (...)/*

*(...) Ba'zı ebrârdan sâdır olan "****Ene'l-Hak****", "****Sübhânî mâ a'zame şânî****" gibi sözlerin vahdet-i vücûda delâlet ettiği meydandadır. Bunların hâl-i istiğrakta söylenildiği der-miyân ediliyor. Lâkin bu hâl-i istiğrâk vücûd-ı Hak'ta fiilen ve hakîkaten fânî olmaktan başka bir şey değildir. Hadîs-i kudsîde "Ben kulumu sevdiğim vakitte, onunla gördüğü gözü ve onunla işittiği kulağı ve onunla söylediği lisânı olurum"* vârid olmuştur. İnsan bu mertebeye vâsıl bir bende-i hâs olduğu vakitte onun lisânından bu sözleri söyleyen Allah'tır. (...) Mutasavvifin indinde eşyânın vücûd-ı Hak'ta fânî olmaları kevâkibin nûr-ı şemsin zuhûrunda nâ-bedîd olmaları kabîlinden değildir.* ***Eşyânın müstakıl vücûdları yoktur.*** *Onlar Cenâb-ı Hakk'ın vücûduyla kâimdir; ve dâimâ fânî ve hâliktir. Halbuki kevâkib nûr-ı şemsin zuhûrunda bizim nazarımızda na-bedîd olursa da, yine yerlerinde dururlar. Ve onlarda zâhir olan dahi vücûd-ı Hak'tır. Onların mezhebi budur; ve bu mezheb edille-i kaviyyeye müstenid ve havâss-ı ehl-i sülûk ve tarîkate mahsustur.* ***Onu kabûl eden eder, etmeyen etmez. Bunu kabûlde mecbûriyet yoktur.*** *Lâkin kabûl edenleri tekfîre de salâhiyet yoktur.*

Vahdet-i vücûdun kabûlü bunun tevhîd-i hakîkî ve mûcib-i takarrüb ve terakkî olduğu i'tikâdına ve adem-i kabûlü şân-ı ulûhiyete îrâs-ı nakîsa etmek vehm ve havfine mübtenî olmakla her iki taraf hüsn-i niyet üzeredirler.

*
* *

---

* Bu hadîs-i kudsînin açıklaması için bkz.: M. Tahralı; İbn Arabî'de Bir Hadîs-i Kudsînin Yorumu, (İbn Arabî; **Nurlar Hazînesi**, Tercüme: Mehmet Demirci, İz Yay. İstanbul 1990) baş tarafında, s. 11-42.

Gerek A. Avni Bey'in ve gerekse İsmâil Fennî Bey'in açıklamaları ışığında konu, bâzı kimselere, sâlik olsun olmasın, açık gibi görünse de bugüne kadar olduğu gibi, bugün de bâzı kimselere çok kapalı, çelişkili ve karışık görünebilir. Bunun bir "istîdat" ve kâbiliyet" meselesi olduğu düşünülebilir. Onun için herkesin "ayniyet" ve "vahdet-i vücûd" konularını idrak ve tasdik etmesi mümkün görünmemektedir. Fakat kabul ve tasdik edenleri "tekfir" yoluna gitmek de doğru bir tavır olmadığı gibi, mümkün de değildir. Zîrâ "ayniyet" ve "vahdet-i vücûd" dan bahsedenler yeri geldikçe "gayriyet" ve "ikilik" ten bahsetmekte, "Hak Hak'tır, eşyâ eşyâdır; Hâlık Hâlık'tır, mahluk mahluktur; Rab Rab'dır, kul da kuldur" demekte ve "mükellefiyet"i kabul etmektedirler.

Yaratılıştan ileri gelen bu idrâk sınıflarını "bir"e indirmek veyâ aynı seviyeye getirmek geçmişte olduğu gibi, günümüzde ve gelecekte de gerçekleşebilir bir temennî olarak görünmemektedir. Yukarıda naklettiğimiz metnin sonunda İsmâil Fennî Bey'in bir hikâyeye îmâ ile ifâde ettiği "her iki taraf da hüsn-i niyet üzeredir" fikrini benimseyebilmek, belki de yegâne anlaşma noktası olacaktır. Aynı îman ve islâm esaslarına inanan kimselerin, bu esasların yorumunda, bir tarafının diğer tarafı "tekfir"e kadar gidebilmesi elbette çok düşündürücü ve üzücüdür. Bu tavrın üstüne çıkabilmenin bir yolu da, İbnü'l-Arabî gibi "muhakkık sûfî"lerin ne dediklerini gerçekten anlayabilmek seviyesine gelmektir sanıyoruz. Sözünü ettiğimiz hikâye şöyledir:

Bir mutasavvıf ile bir kelâmcı arasında Hakk'ın tecellîleri konusunda münâkaşa açılır. Kelâmcı, köpek sûretinde de tecellî eden Tanrı anlayışının doğru olmadığını böyle bir görüşten rahatsızlık duyduğunu söyler. Mutasavvıf ise, aksine, köpek sûretinde tecellî etmeyecek bir Tanrı anlayışının yanlış olduğunu, bu görüşün kendisini rahatsız edeceğini ifâde eder. Bu münâkaşaya şâhit olan kimseler "Bunlardan birinin sözü küfürdür" dediler. Bunun üzerine orada bulunan "muhakkık sûfî"lerden bir zat onlara şöyle cevap verir: Hayır ikisi de kâfir olmamıştır. Zîrâ birinin sözü ötekine her ne kadar çirkin görünüyorsa da, kelâmcı Hakk'ın bayağı varlıklarda tecellî ve zuhûrunu Hakk'ın şânına uygun görmedi ve Hakk'ı bu bayağılıktan tenzih etti. Mutasavvıf ise, Hakk'ın hem güzel hem de bayağı varlıklarda tecellî etmesinin ilâhî kemâl gereği olduğu, bundan dolayı bayağı varlıklarda tecellîlerden Hakk'ı tenzih etmenin bu kemâle yakışmayacağı düşüncesinde idi. Böylece her ikisi de Hakk'ın zâtı

hakkında "hüsn-i nazar", güzel bir görüş ve düşünceye sâhip olmuş oldular.[13]

Bu hikâyede de görülüyor ki, "ilâhî kemâl"i idrâk konusunda iki ayrı "istîdat" ve "kâbiliyet" mevcuttur. Fıtrî olduğunu düşündüğümüz bu "yapı" ve "anlayış"ın mensupları her devirde bulunmuştur. Şu halde her "istîdat" kendi idrâk seviyesini yükseltecek ilim ve mârifet yolunda ilerlemeye ve aralarında müşterek olan, her türlü kemâle sâhip bir Allâh'a "îman"larını "ilim" ile en yüksek seviyede dile getirmeye gayret etmeli ve son din olan İslâm'ın getirdiği "tevhîd"i, her yönüyle, yeryüzünde anlaşılır ve yaşanır bir halde ortaya koymaya çalışmalıdır.

Doç. Dr. Mustafa Tahralı

13. A. Avni Konuk; **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, C. II, s. 37.

FUSÛSU'L-HİKEM'E YAPILAN BÂZI İTİRAZLAR

Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın

I. Vahdet-i vücûd hakkında bir hatırlatma:

Vahdet-i vücûd, vücûdun birliği mânâsına gelmektedir. Kendi zâtıyla kâim olan Vâcib Vücûd, vücûdun mertebelerinde (merâtib-i vücûd) çeşitli sûretlerde (ilmî ve kevnî sûretler) taayyün eder. Hâriçte gördüğümüz her şey o vücûdun tecellîleridir. Kısaca ifâde etmek gerekirse, o vücûddan meydana gelen her şey O'ndandır; fakat herşey O değildir.Mukayyed olan bütün varlıkların o vücûtla -her yönüyle- ne benzerlik (teşbîh), ne ayniyyet ve ne de cüz'iyyet alâkası aslâ yoktur.

Kelâm ilminde de vücûd, Mutlak (vâcib) ve mukayyed (mümkün) olmak üzere iki kısımda mütâlaa edilmiştir. Mutlak vücûd, kendi zâtıyla kâim, kıyâmında bir başka vücûda ihtiyaç duymayan var; mukayyed vücûd ise, kendi zâtıyla ma'dûm (yok), Hakk'ın vücûduyla kâimdir.

Tasavvufta Vâcib ve Kadîm olan bu vücûd, çoğalma, bölünme ve noksanlaşma kabûl etmez. Onun şekli, sûreti ve sınırı yoktur. Bu vücûda "Mutlak vücûd" ismi verilmiştir, (sırf ve hâlis vücûd). Bu "Mutlak vücûd" bütün kayıtlardan münezzehtir. Bu husûsu mahdûd (sınırlı) akılla idrâk mümkün değildir. Hâdis penceresinden değerlendirdiğimiz her şey zamânî ve mekânîdir. Münezzeh olanı, mukayyed akıl ile idrâk mümkün olmadığından, din daha çok kalbin hareketi olarak kabul edilmiştir.

Mutasavvıfların "Mutlak vücûd" ismi verdikleri şey, akıl ve hissimizle idrâk edilmez. Allah Teâlâ sûret ve şekilden münezzehtir. O sûret ve şekillerle tecellî eden "Zât ve Hakîkat"tır; sûret ve şekil değildir.

Kâinâtın vücûdu Hakk'a nisbetle, O'nun bir aynası durumundadır. Aklımız ve hissimizle idrâk ettiğimiz her şey O'ndan zâhir olur. Başka bir ifâde ile, Allah Teâlâ Zâtı cihetinden değil; fakat fiil ve sıfatları yönünden bütün kevnî (mücerred ve müşahhas) sûretlerde, kendisinde değişme ve başkalaşma olmaksızın tecellî ve tezâhür eder. Âlem Hakk'ın zâhiri ve Hak Teâlâ âlemin bâtınıdır. Çoğalma, bu "Mutlak vücûd"un taayyününde olur; kendisi bunların hepsinden münezzehtir.

Kâinât Hakk'ın vücûduyla kâim ve Hakk'ın vücûd aynasında zâhir olan birtakım itibarlardan, fânî ve zâil sûretlerden ibârettir.

"Vücûd" ile "mevcûd" arasındaki farkı da gözardı etmemek lâzımdır. Mevcûd, kendi üzerine vücûd vâki' olan şey demektir,[1] "Mâsivâ" dediğimiz her şeye "mevcûdât" ismi verilmiştir; bunlar sayılabilir, çok ve çeşitlidir.

Âlemin vücûdunu müstakil kabul etmek, Hakk'ın vücûdunu tahdîd demek olur. Hakk'ın vücûduyla, halkın vücûdu arasındaki fark, mutlak ve mukayyedden ibârettir. Bu da itibârîdir. Zîrâ hiçbir mukayyed yoktur ki, kendisinde mutlak olmasın. Mukayyed ancak mutlak ile mevcûd olur.[2]

Kesîf olan şehâdet âleminde taayyün eden şeylerden her biri, kendi a'yân-ı sâbitelerinin (değişmeyen hakîkatlerinin) hâriçte akisleridir. A'yân-ı sâbite, ilâhî ilimde sâbit ve ma'lûm olan isimlerin sûretlerinden ibârettir.

Vücûdun çeşitli mertebeleri (merâtib-ı vücûd, tenezzülât) "tenezzül" ve "tekâsüf" tâbirleri, Kelâm ilminde "İsbât-ı Vâcib" bâbında ileri sürülen Allah Teâlâ'nın sübûtî ve zâtî sıfatları ile alâkalı durumlar, aklî, zamânî ve keşfî olup, hakîkî değildir. Vâcibü'l-Vücûd'u hakîkatte idrâk mümtenîdir.

Eşyânın hakîkatleri Hakk'ın vücûduyla sâbit olduğu için, onların aslı ademdir. Onlar bu aslî hâlleri üzeredir. Hakk'ın vücûdunda görünen sûretler (isim ve sıfatların hâriçte tezâhürü) gerçekte serâb ve hayâl durumundadır. Bunların mevcûdiyetleri akıl ve hissimize, yâ'nî bize göredir.

Gerçek vücûd zaman ve mekândan münezzeh olduğu için, o vücûd hakkında "önce" ve "sonra" gibi, bize âit olan kelimeleri kullanmak câiz değildir. Kâinat var olmazdan önce, ilâhî Zât ile berâber başka bir şey mevcut olmadığı gibi, şu anda da O'nunla birlikte gerçek mevcut yoktur. Hakîkatte vücûdu Allah Teâlâ'ya hasretmek gerekir; eşyâda müşâhede edilenler akıl ve hissimize göredir.

Eşyâda görülen mübâyenet, O vücûdun asliyyetinden değildir. Hak Teâlâ "Hüsn-i mutlak" tır. Taayyün ve tezâhürde meydana gelen lezzet, elem, saâdet, şekâvet, güzellik, çirkinlik v.s. gibi zıtlıklar, tabiate nisbetle ortaya çıkar. Bu farklılıkları varlıklara nisbet ederek farkederiz. Müşâhede ettiklerimiz bu mücerred isimler değil, mahlûkatta tezâhürleridir.

1. İsmâil Fennî (Ertuğrul) **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn Arabî**, İst. 1928, s. 6.
2. A.g.e. s. 7.

Olur zâhir tıbâa nisbet ancak nef' ile darrı
Eğer çi nef' ü darrı muhtevî mecmûa-i eczâ[3]

Yaptığımız bu kısa açıklamadan sonra İsmâil Fennî'nin **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddin Arabî** adlı eserinin yazılmasına vesîle teşkil eden **Fusûsu'l-Hikem** adlı esere îtiraz mâhiyyetinde olan üç risâleye cevapları, mevzûumuzu yakından ilgilendirdiği için, esas aldık.

İsmâil Fennî, eserinin dördüncü bâbında bu meseleye, "Gerek vahdet-i vücûd îtikâdına ve gerek Muhyiddin Arabî hazretlerine karşı vukû' bulan îtirazlar ile, bunların cevapları" başlığıyla temas ediyor.

Bu bâbın birinci faslı, Sâdeddin Taftâzânî (712-791/1312-1389) nâmına îrâd edilen îtirazlarla, bunların cevaplarını ihtivâ etmektedir. Taftâzânî'ye âit olduğu kesin olmayan ve Alâeddin Buhârî isminde bir zat tarafından yazıldığı ihtimâli daha kuvvetli bulunan risâle, **Fusûsu'l-Hikem'in aklî delillerle reddine âit risâledir.*** Biz burada, risâlede bulunan îtirazlardan bâzılarını ve verilen cevapları nakletmekle yetineceğiz.

II. Taftâzânî'nin Fusûsu'l-Hikem'e yaptığı tenkid ve verilen cevaplar :

1) Vahdet-i vücûd fikrinde olanların, eşyânın hakîkati olmayıp, onların serâb ve hayâl olduklarına kâil olmalarının Kur'ân-ı Kerîm'-in hükmüne ters düştüğü iddiâ edilerek كل شيء هالك الا وجهه (Kasas, 28/88) âyetinin ifâde ettiği mânânın, hilâfına bir netice olduğu; zîrâ kâinâtın helâkinden önce tahakkukuna delâlet ettiğini; helâkin ise hâriçte tahakkuk ve sübûttan sonra olacağı ileri sürülüyor[4].

Mevlânâ Câmî'ye âit olan:

كل ما في الكون وهم او خيال * او عكوس في المرايا او ظلال

"Kâinatta olan her şey, vehim ve hayâl veyâ aynalardaki akisler, yâhut gölgelerdir"; İsmâil Hakkı Bursevî'nin:

Sâyedir bu mâsivâ yoktur vücûdu müstakil
Hakkıyâ Hak ehli Hak'tan gayri vâra bakmadı

---

3. Nâbî, **Dîvân-ı Nâbî**, s. 4.
* Hakkında fazla bilgi için bkz. İsmâil Fennî, **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn Arabî**, İst. 1928, s. 101 vd.
4. **Risâletün fi'l-Vahdeti'l-Vücûd** li-Sa'düddîn et-Teftâzânî, s. 11. İsmâil Fennî, **a.g.e.** s. 101.

Ve Şeyh Gâlib'in:

Tedbîrini terk eyle takdîr Hudâ'nındır
Sen yoksun o benlikler hep vehm ü gümânındır.

Beyitlerinde geçen "gölge vücûd", "hakîkat" cihetinden değerlendirilmelidir. Akla ve hisse göre eşyâyı nefyetmek mümkün değildir. Yânî "Mümkün vücûd"a vehim ve hayâlât isnâdı hakîkat noktasından doğru, his ve akla göre yanlış bir değerlendirme olur. Zîra mutasavvıflara göre, her var olan şeyin hakîkatı Allah Teâlâ'nın ilminde olan taayyünün nisbetinden ibârettir. Tasavvuf ıstılâhında buna "ayn-ı sâbite" (değişmeyen hakîkat), hepsine "a'yân-ı sâbite" (değişmeyen hakîkatler) denir. Eşyânın bu değişmeyen hakîkatleri hâriçte olan değil, Hakk'ın vücûdu olan Hak Teâlâ ile sâbittir. Hariçte gördüğümüz veyâ görmediğimiz (mücerred ve müşahhas kevnî sûretler) eşyânın hepsi, akıl ve hissimize göre hiç şüphesiz hissedilir, mevcut ve sâbittir. Onu bu mertebede nefy etmek mükellefiyyet, mes'ûliyet, günah, sevâb, cennet ve cehennemi inkâr olur ki, islâmın rûhuna aykırıdır. Nitekim ikinci îtirazda da aynı mevzû' üzerinde durulmuş; ilm-i kelâm kitaplarında yer alan "eşyânın hakîkati sâbittir" cümlesiyle bu görüş reddedilmiştir[5].

"Hakîkat" kelimesi "his ve akla" göre beyan edilmişse, vahdet-i vücûd anlayışının bundan farklı bir şey olmadığı âşikârdır. "Hakk'ın ilminde sâbit hakîkatler" kastediliyorsa; Allah Teâlâ'da bi'l-kuvve mevcut olan kadîm hakîkatlerin, hâriçte bi'l-fiil mevcut hâdis varlıklarla ayniyyeti söz konusu olur ki, bu kelâm âlimlerince de kabul edilmez.

Vahdet-i vücûda göre eşyâ Hakk'ın vücûduyla mevcut, kendi zâtıyla ma'dûmdur. Kelâmda ifâde edilen "Vacibü'l-Vücûd ve mümkünü'l-vücûd" tâbirleri de bu kabildendir. Yânî bizâtihî mevcut olan Hak, bizâtihî ma'dûm olan halktır. Allah Teâlâ: كل شيء هالك الا وجهه "Her bir şey helâk olucudur; ancak O'nun vechi hâlik değildir" buyurmuştur (Kasas, 28/88). "Vechehû"nun zamîri "şey"e râci' olunca mânâ: "Her bir şey hâliktir, ancak o şeyin vechi hâlik değildir" tarzında olur. Bir şeyin vechi, onun zât ve hakîkatidir. Hâriçte olan varlıklar Hakk'ın mutlak vücûdunun takayyüdünden ibârettir. Yâ'nî "Her şeyin taayyünü

---

5. Taftâzânî; a.g.e.; s. 11.

hâliktir; ancak o şeyde müteayyin olup, onun hakîkatı bulunan Hakk'ın vechi hâlik değildir" demektir[6].

Mukayyed vücûd, mutlak vücûtla kāimdir. Mukayyed olan vücûd, taayyün kaydından kurtulunca, mutlakın "ayn"ı olur. Hz. Mevlânâ **Mesnevî**'sindeki beyitlerinde şöyle der:

هالك آيد پيش وجهش هست ونيست   هستي اندر نيستي خود طرفه ايست

"O'nun zâtı indinde hâlik, mevcut ve ma'dûm gelir; yokluk içinde varlık ise acîbdir"[7].

كل شيء هالك جز وجه او   چون نهء در وجه او هستي مجو

"Allah'ın vechinden başka her şey hâliktir. Sen O'nun vechinde değilsen, varlık arama"[8].

هر چه اندر وجه ما باشد فنا   كل شيء هالك نبود جزا

"Her kim bizim vechimizde fenâ bulursa, "helâk olmak" onun cezâsı olmaz"[9].

2) Taftâzânî'ye isnâd edilen risâlede yer alan diğer bir îtirâz tasavvuf ehlinin, Mutlak Vücûd'u şahs-ı vâhid (tek şahıs) olarak ifâde ettikleri halde, O'nun mazharlarda (zuhûr mahallerinde) yayılmış olduğunu, onlara karışmaksızın tekrarlandığını ve kısımlara ayrılmaksızın çoğaldığını söylemeleridir ki, bu hulûl ve ittihad demektir tarzındadır. Zîrâ bir şeyin zât îtibâriyle eşyâda yayılması, ancak küllerin cüzlere taksîmi gibidir. Şâyet Mutlak Vücûd vâcib ise, O'nun taksîmi ve yayılması mümteni' olur. O vücûdun feyzinin eşyâ üzerinde yayılması, o vâcibin yayılması mânâsına gelmez; çünkü vâcibin feyzi, O'nun zâtı değildir; ve şahs-ı vâhidin eşyâ ile ihtilatsız onlar üzerinde tekrârı bâtıldır[10].

Gerek kelâm ilminde ve gerekse tasavvufta "isbât-ı vâcib" husûsunda ileri sürülen fikirler, hakîkat cihetinden olmayıp, akıl, his ve keşfe göredir. Meselâ Allah Teâlâ'nın sıfatlarını zattan ayırmak hakîkatte mümteni'dir. Zîrâ Hak Teâlâ zâtıyla bilir, zâtıyla görür, zâtıyla işitir v.s. dir. Zâtı idrakten âciz olan aklımız, sıfatları zâttan zihnen ayırarak, Kur'ân ve hadîs ışığında idrâk ve isbat etmeye çalışmıştır.

---

6. Ahmed Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, İst. 1987, s. I/313.
7. Tâhiru'l-Mevlevî, **Şerh-i Mesnevî**, Konya, 1970, s. 11/1201, Beyt. 12312.
8. **A.g.e.**; s. 5/1424, Beyt.3051.
9. **A.g.e.**;s. 5/1425, Beyt. 3052.
10. Taftâzânî, **A.g.e**; s. 13.

Buradaki yayılma da bir temsildir. Yânî mücerred bir mefhûmu îzâh için verilmiş bir misâldir. Meselâ güneş ışığının sayısız pencerelerdeki tezâhürü ve yayılması, onun parçalara ayrılmasını gerektirmez. Pencereler ortadan kaldırılsa, güneşin ışığının parçalanmaksızın tek hal üzere devam edeceği tabiîdir.

Allah Teâlâ'nın "Nûr" ismi de, eşyânın hakîkatlerinin istîdâdı üzerine yayılınca, bu hakîkatlerin gölgeleri meydana çıkar. Renklerde görünen ve rûhlar gibi görünmeyen şeyler, bu gölgelerdir. Gölgenin, onu meydana getiren şeyin vücûdundan başka bir vücûdu olmadığı gibi, kıyâmı da o ilâhî vücûd iledir[11].

3) Diğer bir itirâz, "maiyyet" (berâberlik), "akrebiyyet" (en yakınlık) gibi ifâdelerin sıfâtî ya da Zâtî olduğu husûsudur. Tefsirlerde ekseriyyetle sıfâtî olduğu ileri sürülmüştür. Tasavvuf ehlinin delil olarak ileri sürdükleri: وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) وَلَا اَدْنٰى مِنْ ذٰلِكَ وَلَا اَكْثَرَ اِلَّا هُوَ مَعَهُمْ (Mücâdele, 58/7) âyetlerindeki "maiyyet"ten murâdın, zât ile maiyyet olmadığı, müfessirlerin "ilmî" berâberlikte ittifak ettikleri anlatıldıktan sonra, "Zât-ı Vâhid"in bir anda, her mekânda bulunmasının, mekânla mukayyed olacağından, imkânsızlığı ileri sürülüyor.

Ayrıca Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'ya: اِنَّنِي مَعَكُمَا اَسْمَعُ وَاَرٰى (Tâhâ, 20/16) ve Peygamber (s.a.v.)e mağarada: اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ اِنَّ اللّٰهَ مَعَنَا (Tevbe, 9/40) ve: اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (Nahl, 16/ 128) buyurmasının çeşitli mânâlara geldiği ifâde edilerek, birinci âyetteki berâberliğin, Allah Teâlâ'nın, Firavn ve cemâatine karşı, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun tarafında olduğu; ikinci âyette Allah Teâlâ Peygamber (s.a.v.) ve Ebûbekr (r.a.) ile berâberdir; onun düşmanlarından yana değildir, mânâsının anlaşıldığı; üçüncü âyetin mânâsının, Allah Teâlâ müttakî ve muhsin olanlarla berâberdir; zâlim ve müfsitlerle berâber değildir, tarzında olduğu anlatılıyor[12].

Vahdet-i vücûd ehline göre وَهُوَ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) âyetinden murât, zâtî berâberliktir. Yânî, "Nerede olsanız, Allah bizzat sizinle berâberdir" demektir. Kaşânî bu âyeti şu tarzda açıklamıştır: "Allah

11. İsmâil Fennî; **A.g.e**;s.126
12. Taftâzânî; **A.g.e**.,s.16, İsmâil Fennî; **A.g.e**, s.131-132.

Teâlâ sizin mezâhirinizde ve siz O'nunla mevcut olduğunuzdan, nerede olsanız, sizinle berâberdir[13].

Âyette, "Siz nerede olursanız, benim ilmim sizinle berâberdir" buyrulmamıştır. Allah Teâlâ'nın sâdece ilminin berâberliği, hakîkat cihetinden olmayıp, "zihnî" bir telakkîdir.

Yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerîmenin bir kısmı "Mutlak Zâtî berâberlik", diğer bir kısmı da "mukayyed ve husûsî zâtî berâberlik"tir.

Birinci âyette Allah Teâlâ, Mûsâ ve Hârun (a.s.)a hitâben: "Ben sizinle berâberim, işitir ve görürüm" (Tâhâ, 20/16) buyurmuştur. "Siz risâleti edâ ettiğiniz vakitte, ben sizinle berâberim; Firavn'ın sözlerini işitirim ve fiillerini görürüm"; yânî "Sizinle berâberim, sizin yardımcınızım" demektir. Bu "mukayyed ve husûsî" bir berâberliktir. Kısaca, muâvenet (yardım) berâberliğidir. Âyetin devâmında "İşiten ve gören Allah Teâlâ'dır, O'nun ilmi değildir".[14]

Diğer bir âyette:" O arkadaşına mahzûn olma! Muhakkak Allah bizimle berâberdir dediği vakitte ..."(Tevbe, 9/40) buyrulmuştur ki, Allah Teâlâ bizim yardımcımızdır mânâsındadır. Bu da mukayyed olan husûsî maiyyettir[15].

4) Taftâzânî'ye atfedilen risâlenin onyedinci sayfasında, tasavvuf ehlinin "Vücûd için zıt ve benzer düşünülemez, O hayr-i mahzdır (mutlak hayır); vücûdun cinsi yoktur (müşahhas değildir). Mutlak vücûd irtifâ etse, her vücûd irtifâ eder. Vücûd basît olduğundan, O'nun cüz'ü yoktur. Bu yüzden Mutlak vücûd vâcibdir" fikri reddedilerek, bu tarzda isbat etmeye çalıştıkları vücûdun vâcib olmasının gerekmediği; mümkün olan varlıklarda da, zıt ve benzerliğin olmayabildiği ve vücûdun irtifâı meselesinin mügâlatadan ibâret olduğu ifâde ediliyor[16].

Mutasavvıflarca "Mutlak Vücûd" mücerred bir mânâ ve bir mefhûm değildir. Allah Teâlâ'nın Zât'ını idrâk mümkün olmamakla berâber, varlığı bir vâkıadır. O'nu sâdece "tenzîh" ile tahdîd etmek de doğru olmaz.

Hakk'ın vücûdu çok latîf ve sınırsızdır. Letâfetinin nihâyetsizliğinden dolayı da, idrâki kâbil değildir. Latîf olan vücûd, kesîf olmadıkça bilinmez. Kesîf olan vücûd, latîf vücûdun nisbetlerinden olduğu için, oluş

13. Kemâleddin Abdü'r-Rezzâk Kâşânî es-Semerkandî,**Te'vîlât-ı Kâşâniyye**, (Ter. Ali Rızâ Doksanyedi, Neşre hazırlayan, M. Vehbi Güloğlu, Ank. 1987, s.3/155.
14. İsmâil Fennî , **A.g.e.**, s. 134.
15. **A.g.e**; s.134.
16. (16) Taftâzânî, **A.g.e.** s. 17

âlemine (âlem-i kevn) "izâfî vücûd" ismi verilmiştir. İzâfî vücûd, latîf olan gerçek vücûdun delîlidir.

Bir kitâbullâh-ı a'zamdır serâser kâinât
Hangi harfi yoklasan mânâsı hep Allah çıkar.

Eşyâ, ilâhî ilimde sâbit olan sûretler ve hakîkatlerdir (ilmî sûretler). Hakîkî vücûd, latîf olan vücûdunu , kesîf kılmakla, onu sûret elbisesiyle (kevnî sûretler) ızhâr etti.

Latîfin kesîfte ızhârı, vücûdun tenezzülâtıyladır. Sûret zâhir olunca, mânâ mestûr kalır.

Meselâ, çekirdek öz ve latîf, onun tekâsüfüyle meydana çıkan kök, gövde, dal ve yapraklar kesîftir. Çekirdek ağaçta zâhir ve ağaç çekirdekte bâtındır. Çekirdeğin ızhârı, kendini perdelemiştir.

Zuhûru perde olmuştur zuhûra
Gözü olan delîl ister mi nûra[17]

Perde-i dîdârın oldu, şiddet-i fart-ı zuhûr
Kendini çeşm-i dil ü cân içre ihfâ eyledin [18]

İşte vücûd tenezzül ve tekâsüf edip, gayriyyet libâsıyla zâhir olduğu gibi; irtifâ edip (nüzûl ve urûc), latîf ve eltaf-ı latîf olur. Bu tarz değerlendirme de yine akıl, his ve keşfe göre olup izâfîdir, hakîkî değildir.

5) Taftâzânî mutasavvıfların (vahdet-i vücûd müşâhidlerinin) "Mutlak Vücûd"un, varlıkların çoğalmasıyla çoğaldığı düşüncelerini, o vücûdu, zuhûr mahallerinde yaymakla itirâf etmiş olduklarını; kendi aralarında ise, vâcibin tahakkukunun, ancak "tabiî küll" gibi cüzlerde gizlendiğini iddiâ ettiklerini söylüyor.

Taftâzânî bu açıklamasıyla onların, vâcibin hâricî vücutta cüzlere muhtaç "tabiî küll" olduğunu söylemek istediklerini ileri sürüyor.

Taftâzânî'ye göre mutasavvıflar "mutlak vücûd"un hem tek şahıs ve hem de hâriçte mevcut olmasının imkânsızlığına hükmederek, Mutlak Vücûd'un şahsî olduğunu açıkça söyleyip, büyük günah işlemişlerdir.[19]

17. Aziz Mahmûd Hudâyî.
18. Yenişehirli Avni.
19. Taftâzânî, **A.g.e.**,s.21, İsmâil Fennî, **A.g.e.**,s. 135-136.

"Mutlak Vücûd" yukarıda da belirttiğimiz gibi, küllî bir mânâ ve mücerred bir mefhum değildir. Kâinat O'nun vücûduyla kâimdir. Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları kâinatta mütecellîdir. Hakîkî Vücûd birdir. Kendisinden zuhûr eden varlıkların çoğalmasıyla, O'nun da çoğalması lâzım gelmez. Vahdet-i vücûda göre Vâcib'in tahakkuku, cüzlerin zımnında değildir. O birdir, parçalanma ve noksanlaşmadan münezzehtir; O'nun cüz'leri olamaz. Hiçbir şeyin O'nun vücûdundan başka bir vücûdu yoktur. (Müstakil bir vücûdu yoktur, herşey O'nun vücûduyla kâimdir.) Yânî "hakîkat" cihetinden vücûd O'dur; diğer bütün varlıklar O'ndandır. Herşeyin hakîkatı O'dur; fakat hâriçte gördüklerimiz O'nun gayrıdır. Bu husûsun iyi anlaşılabilmesi için şöyle bir misâl verebiliriz:

Meselâ bir şahsın çevresine aynalar konsa, o zât her aynada zât ve sıfatlarıyla zâhir olur; yânî hem zâtı görünür ve hem de gülmesi, ağlaması, hareketi, v.s. sıfatları müşâhede edilir. Bu durumda şahıs, zâtının aynıdır; bu ayniyyet, ıstılâhî olan hakîkî ayniyyettir, lügavî ayniyyet değildir. Zîrâ akiste meydana gelen her keyfiyyetin, şahısta vukûu vâcib değildir. Çünkü akis, pekçok aynalarda mevcuttur; bu çokluk şahsın birliğine te'sîr etmez. Şâyet akis üzerine (aynaya) taş veya pislik atılırsa, şahıs o atılanlardan zarar görmez. İşte şahıs ile akisteki ayniyyet ve gayriyyet bir îtibâra göredir. Bir kimse kul ile Rabbi arasındaki lügavî olan hakîkî ayniyyete inanırsa, şüphesiz mülhid ve zındık olur[20].

Öyle sanırdım ayrıyım, dost gayrıdır ben gayrıyım
Bende görüp işiteni, bildim ki ol cânân imiş[21]

6) Pek çoklarının iddiâ ettiği gibi, bu risâlede de mutasavvıfların "Vücûdiyye"nin mukallidi oldukları ifâde edilmiştir[22].

Fusûsu'l-Hikem Şerhi'nin I. cildindeki mukaddimede panteizm ile vahdet-i vücûd arasındaki farklardan bahsedilmiştir. (bkz.LXI-LXIII) Biz bu bölümde sâdece panteizm hakkında bilgi vermekle yetineceğiz:

Panteizm latincede, "herşey" demek olan "pan" ve Allah'ın ismi olan "Seos" kelimelerinden meydana gelmiştir. Panteizm yaratanla, yaratılanın birliğine inananların felsefî görüşlerine verilen isimdir. Panteizme taraftar olanlar, bu birliği, birbirine zıt iki şekilde açıklamışlardır. Bunlardan birincisi Allah Teâlâ'yı kâinâtın rûhu, âlemi de O'nun tezâ-

20. Ahmed Avni Konuk, **A.g.e.**,s.1/65.
21. Niyâzî-i Mısrî.
22. Taftâzânî; **A.g.e.**s.11.

hürleri olarak bilirler. Yânî Hakk'ın zâtının, tabiatle kenetlendiğini ve her şeyin Allah'tan ibâret olduğunu kabul ederler. Nâmütenâhînin, mütenâhîde birleşmiş olduğunu ileri süren bu görüş sâhipleri "Allah her şeydir" diyorlar. Dikkatle incelenirse, bu tür panteizmin ilhâd (atheisme) ile sonuçlanan bir durum arzettiği anlaşılır. Sâdece varlıkların gerçek olduğuna inanıp, ulûhiyyet fikrini mücerred bir mânâ ile sınırlamak, ilhaddan başka bir şey olamaz. Bu felsefî görüşün en önemli sîmâsı Spinoza'dır ve muâsırları tarafından da mülhidikle ithâm edilmiştir.

Diğer felsefî görüş ise, panteizme, birincilere tamâmen zıt bir mânâ vermiştir. Bunlar, bütün varlıkların, Allah Teâlâ'dan başka bir hakîkate sâhip olmadığını ve tabîatın Hak'ta fânî ve zâil olduğunu; yânî mütenâhînin, nâmütenâhîde birleştiğini kabul ederler. Bu görüş sâhipleri fikirlerini "Her şey Allah'tır" cümlesiyle özetliyorlar.

Bu düşünceye göre panteizm "mistisizm" (mysticisme) ile kaynaşmıştır. Vahdet-i vücûd sâlikleriyle ikinci görüş sâhibi panteistlerin inançları arasında, farkedilmesi son derece zor ayrılıklar vardır. Ferid Kam, bu ince farkı iki bardak deniz ve menbâ suyuna benzetiyor ki, karşıdan bardaklara bakanlar, her ikisini de aynı görebilirler. [23] Bu iki tarz açıklamadan hangisinin panteizmden kastedilen aslî mânâya daha yakın olduğunu kestirmek oldukça zordur.•Ayrıca panteizmin aynı zamanda birbirine zıt (ilhâd ile, Allah Teâlâ'nın isbâtından ibâret olan) iki mânâyı şâmil olduğunu kabul etmek de doğru olmaz.

7) Diğer bir itirazda, İbnü'l-Arabî'nin ve tasavvuf ehlinden bâzılarının "azâb" kelimesinin lügata ve şerîata muhâlif olarak "uzûbet"ten geldiğini; nâr ehlinin su içinde balık gibi, nîmet ehli olacaklarını iddiâ ettikleri ileri sürülüyor. [24]

İbnü'l-Arabî, cehennem ehlinin, orada ebedî kalacaklarını; fakat uzun bir müddet sonra, elem hissini kaybedeceklerini; insanların dünyâda iken rüyâlarında gördükleri hayâlî nîmetlere mazhar olacaklarını; دعواهم فيها أن الحمد لله رب العالمين (Yûnus, 10/10) âyetinin gereği, insanların âhir dâvâlarının "el-hamdü lillâh" olacağını; âlemin senâ ile başladığı gibi, yine senâ ile sona ereceğini söylemiştir[25].

---

23. Ömer Ferid (Kam), **Vahdet-i Vücûd**, İst.1331,s.18.
24. Taftâzânî, **A.g.e.**,s.11.
25. İsmâil Fennî, **A.g.e.**,s.142. (Daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Avni Konuk, **A.g.e**,s.3/304 vd.

Abdü'l-Kerîm Cîlî, **İnsân-ı Kâmil** isimli eserinde bu hususta şunları söylüyor: "Cennet Hakk'ın "Mennân" isminin, cehennem ise "Kâhir" isminin mazharıdır. Allah Teâlâ cehennem ehli için azâbı, onların tahammül edeceği bir tarzda yaratır. Aksi taktirde cehennem ehlinin helâk olması lâzım gelirdi. Allah Teâlâ bu kimselere azâbı, tahammüle sebep olacak güçteyaratmıştır." كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ "Onların derileri piştikçe, azâbı tatmaları için, derilerini yenileyeceğiz" (Nisâ, 4/56) âyeti bunun delîlidir. Allah Teâlâ cehennem ehlinin derilerini değiştirmekle, kendilerindeki kuvveti de yenilemiş olur. Vücûdun yeniden inşâsı, rahmetin netîcesidir. Allah Teâlâ: وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ "Rahmetim her şeyi kuşatmıştır" (A'râf, 7/156) buyurmuş; "gazabım herşeyi kuşatmıştır" buyurmamıştır. Zîrâ Hakk'ın eşyâyı îcâdı, O'ndan hâs bir rahmettir. Gazap, rahmet gibi varlığın nihâyetine kadar uzanmaz."Rahmet" Hakk'ın "Zâtî" sıfatıdır. "Rahmân Rahîm" isimlerinin mukâbili olan "Gadbân" ve "Gadûb" isimleri yoktur. "Gazab" ise adâletin bir gereğidir. Gaffâr" sıfatı, rahmetin gerektirdiği nîmet mazharlarının ilkidir. "Gaffâr"ın üç sîğası vardır ki, "Ğâfir, Gaffâr ve Gafûr". "Kâhir" ismi de adâletin gereği olan nîmet mazharlarının evvelidir. Bunda da iki sîga vardır: "Kâhir" ve "Kahhâr"[26].

Abdü'l-Kerîm Cîlî, ateş vücûdda ârızî olduğu için, zevâlinin mümkün, aksi taktirde zevâlinin muhal; ve ateşin zevâlinden maksadın, kendisindeki yanma kuvvetinin yok olacağını söylüyor[27]. Cîlî'ye göre cehennemin ateşi gitmemiştir; ateş hâlî üzere bâkidir; fakat ateşten muazzeb olanlar rahata kavuşmuştur. Cehennemin yanma gücünün bitmesi, me'mûr meleklerin yerine, naîm meleklerinin gelmesidir. Burada bir hadîse istinâden, ateş mahallinde cırcır otu biter ve cahîm naîme inkılâb eder denilmiş; buna da delîl olarak Hz. İbrâhîm kıssası gösterilmiştir[28].

Cîlî "cahîm nîmeti"ni, uyuz hastalığına yakalanan insanın, kaşınmaktan aldığı zevke benzetiyor.

Hz. Mevlânâ, cehennem ehlinin, cehennemin içinde Hak'tan haberdar oldukları için, dünyadakinden daha hoş bir halde olacaklarını; dünyanın cehennemden daha hoş olmadığını söylüyor[29].

---

26. Abdü'l-Kerîm b. İbrâhîm el-Cîlî, **İnsânü'l-Kâmil**, Mısır, s. 30-31.
27. **A.g.e**,s.33.
28. **A.g.e**,s.33
29. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Fîhi Mâ Fîh**, (Ter. Ahmed Avni Konuk) İstinsah,s.171.

Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye göre, cehennem ehli azâb çektikten sonra, azabları hafifletilir ve elem içinde nîmet ve rûhânî zevk bulurlar. Cennet nîmetleri, cehennem nîmetlerinin aksidir. Cennet bâtın, cehennem kabuk ve dıştır. İç ve öz daha lezzetlidir[30].

8) Taftâzânî, İbnü'l-Arabî'nin puta tapanların, Allah'tan başka bir şeye tapmadıklarını ve ulûhiyyet iddiâsında bulunan kimsenin dâvâsında sâdık olduğunu söylemesinin İslâm inancına ters düştüğünü ileri sürüyor[31].

İbnü'l-Arabî, Nûh Fass'ında şunları söylüyor: "Âlim olan, ma'bûdun kim olduğunu ve hangi sûrette zâhir olursa, ona ibâdet edildiğini bilir; ve yine bilir ki, tefrîk ve çokluk a'zâ ve rûhânî sûretlerde, ma'nevî kuvvetler gibidir. Bu yönüyle bakılınca, bir mâbûdda Allah'tan başkasına ibâdet edilmemiş olunur.

O halde ibâdet edenin en dûnu, onda ulûhiyyet tahayyül eden kimsedir. Şâyet bu tahayyül olmasaydı, taşa, toprağa, v.s. ye ibâdet olunmazdı. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: "Yâ habîbim! sen kavmine -siz ma'bûdlarınızı çağırınız-de" (Ra'd,13/33) buyrulmuştur. Şu halde şâyet onlar o ma'bûdları adlarıyla çağıraydılar, elbette onlara ağaç ve yıldız isimlerini verip, onları "Allah" ismiyle isimlendirmezlerdi.[32]

Çeşitli putlara tapan kimselere, "Kime ibâdet ettiniz?" diye sorulsa, onlar ağaç, taş, toprak v.s. isimlerini saymadan "Bir ilâhâ (mukayyed ilâha) taptık" derler, mutlak ilâha ibâdet ettik demezlerdi.Burada önemli olan mutlak ve mukayyed mes'elesidir. Yânî insanlar ya mutlak ilâha, ya da ona hicâb olan mukayyed ilâha ibâdet ediyor. Hakk'ı müşâhede eden kimse ise, putlarda ulûhiyyeti tahayyül etmez. İşte putperestlerin inandıkları mukayyed ilâh da, bu eşyâlardan biridir. Hak Zâtî cihetten Vâhid, aynalarda akseden isimlerin sûretleriyle çoktur.

İnandığı mâbudda ulûhiyyeti tahayyül eden âbid, gerçek âbidin (muvahhid) müşâhedesinden habersiz olduğundan, "Biz bunlara Allah'a yaklaştırsın diye tapıyoruz" derler.[33] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de mukayyed ilâha inananların fikir ve düşünceleri şu tarzda beyan buyrulmuştur: مَا نَعْبُدُهُمْ اِلاَّ لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللهِ زُلْفَى "Biz mâbutlara, ancak bizi Allâh'a

30. Azîz Hüdâyî, **Tezâkîr-i Hüdâyî,** Selim Ağa, nr. 251, v.152./a-b.
31. İsmâil Fennî, **A.g.e.**,s.152.
32. Ahmed Avni Konuk, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme Şerhi**,s. 1/295.
33. **A.g.e.**s.1/296

daha fazla yaklaştırmaları için tapıyoruz" (Zümer, 39/3). Mutlak ilâha inananlar ise, yine Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına göre: إِنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ "Allah'ın tek bir mâbud olduğu" nu (İbrâhim, 14/52) bilirler[34].

Bu bahiste anlatılmak istenen şey, Hakk'ın çeşitli isimlerinin tecellî sûretlerini mukayyed bir ilâh tahayyül edenlerle, bütün bu sûretlerde tecellî edenin Mutlak ilâh olduğuna inananlar arasındaki farktır. Biri mezmûm, diğeri ise mahmûd olan îtikattır. Allah Teâlâ mevcut varlıkların hepsini, kendisine ibâdet etmeleri için yaratmıştır. Varlıklar bu zikredilen ibâdet hikmeti üzerine meşgûl ve bi'l-asâle bu yüzden mahlûktur.

Vahdet-i vücûda göre eşyânın iki yüzü vardır. Biri kendisine delâleti, diğeri de Hakk'ın isim ve sıfatlarına delâleti.

Mahlûkâtın hepsi, ilâhî isimlerden birinin meclâsı, yânî zuhûr mahalleridir. Kur'ân-ı Kerîm'de: اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ "Allah göklerin ve yerin nûrudur" (Nûr, 24/35) buyrulmuş ve âlemin zerrelerinin her birinin, ilâhî feyzin bir mecrâsı olduğu ifâde edilmiştir. Allah Teâlâ'yı, vücûda gelen bir şeyden tamâmen tenzîh etmek, yânî Hak Teâlâ varlıklarda tecellî etmemiştir demek, onları mutlak ve müstakil birer varlık kabul etmek olur ki; bu Hakk'ın vücûdunu tahdîd demektir.

Allah Teâlâ her türlü noksanlıktan münezzeh olduğu gibi, mükevvenâtta da mütecellîdir. Herşey O'ndandır; fakat O herşey değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'de: وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ "Rabb'in yalnız kendisine tapmanızı ....emir buyurmuştur." (İsrâ, 17/23) Müfessirlerin pekçoğu وَقَضَىٰ رَبُّكَ yi, "Rabb'in emretti" olarak te'vîl etmişlerdir. İbnü'l-Arabî "Selef" yolunu benimseyerek bu kelimeyi te'vîl etmeyip, âyete: "Rabb'in ancak kendisine ibâdet etmenizi kazâ ve takdîr etti" mânâsı vermiştir.

Allah Teâlâ'ya hâliyle, kavliyle, fikriyle, zâtıyla, sıfatlarıyla ibâdet etmeyen hiçbir şey yoktur. Her şey O'na ibâdet etmektedir. Zîrâ mahlûkattan herbiri Allah Teâlâ'nın bir isminin mazharı ve o ismin terbiyesi altındadır. İlâhî isim ve sıfatların neticesi olan ihtilâftan dolayı, ibâdetlerde farklılık zuhûr etmiştir. Çünkü Allah Teâlâ "Hâdî" ismiyle

34. A.g.e. s.1/296

mütecellî olduğu gibi; "Mudill" ismiyle de mütecellîdir. Allah Teâlâ "Mun'im" isminin zuhûr eserini sevdiği gibi., "Muntakim" isminin zuhûr eserini de sever. Bu sebebe mebnî, ilâhî isim ve sıfatlar erbâbından ihtilâf zuhûr ettiği için, insanların hallerinde de ihtilâf görülmüştür.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ "İnsanlar bir tek ümmetti. Allah, peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi." (Bakara, 2/213) Allah Teâlâ, peygamberleri beşîr ve nezîr olarak göndermiştir. O halde "Hâdî" ismi yönünden peygambere tâbî olan o tarzda Allâh'a ibâdet etsin; peygambere karşı olan da Hakk'a "Mudill" isminin mazharı olarak ibâdet etsin demektir.

Allah Teâlâ'nın varlığı kemâliyle berâber, hulûl ve ittihad olmaksızın, vücûdun zerrelerinden herbir zerrede sırrî olarak âşikârdır. Bu sırra nazaran Hak Teâlâ puta tapanların ibâdet ettikleri putların "hakîkat"i olur. Onlar da hakîkatte Allah'tan başkasına ibâdet etmiş olmazlar.

Allah Teâlâ'nın, putlara tapanların bu hakîkati bilmesine de ihtiyâcı yoktur, onların putlarına da muhtaç değildir. Zîrâ hakîkatlerin istitâr perdesinde devâmı ne kadar uzun olursa olsun, elbette o hakîkatler için Nebîlik ve Velîlik mücerret bir mefhumdur. Şahsa nisbet etmedikçe bir gün işin gerçeğinin zuhûru zarûrîdir. İşte putlara tapanların kendi nefislerinde Hakk'a ittibâlarının sırrı budur. Çünkü putlara tapanların kalbleri şehâdet etmiştir ki, hayır bu yüzden harekettedir[35].

9) Taftâzânî'ye isnâd edilen risâlede mevcut diğer bir îtirâz, İbnü'l-Arabî'nin velînin nebîden üstünlüğünü iddiâ ettiği tarzındadır. Taftâzânî, "Nebîler velîlerde bulunan her derece ve mertebenin kemâline mâliktir; mutasavvıfların câhillerinin zannettiği gibi velî nebîden efdal değildir" diyor[36].

Velînin, nebîden fazîlet ve üstünlüğünü iddiâ etmek, Kitap, Sünnet, icmâ' ve kıyâsa muhâlif olduğu gibi, akla ve iz'âna da aykırıdır.

İbnü'l-Arabî bu hususta aynen şöyle söylüyor:

"İmdi sen bir nebîyi şerîate dâir emirlerinden hâriç bir kelâm ile tekellüm eder gördüğün vakitte o, veliyy-i ârif olduğu haysiyyetten tekellüm eder. Bunun için o nebînin nebiyy-i âlim ve velî olması haysiyyetiyle olduğu makâmı, resûl veyâ teşrî' ve şer' sâhibi olması haysiyyetiyle olan makāmından etemm ve ekmeldir. İmdi ehlullahtan birisinin "Velâyet nü-

35. Cili, A.g.e.,s.75.
36. Taftâzânî, A.g.e.s.

büvvetten a'lâdır" dediğini veyâ ondan sana nakl olunduğunu işittiğin vakitte, bu sözü söyleyen ancak bizim zikrettiğimiz şeyi murâd eder"[37].

"Veyâhut ehlullahtan birisinin "Velî, nebî ile resûl fevkindedir" dediğini işitsen, o bu söylediği söz ile tek şahısta olanı murâd eder. Nebî ve resûl olması haysiyyetiyle olan makâmından, onun velî olması haysiyyetiyle olan makâmı etemdir. Yoksa nebîye tâbi' olan velî, nebîden a'lâ değildir. Zîrâ tâbi', tâbi' olduğu şeyden, ebeden metbû'u idrâk edemez. Çünkü eğer tâbi', metbû'u idrâk edeydi, tâbi' olmazdı, bunu iyi anla!"

10. Taftâzânî "Fass-ı Mûsevî" de Firavn'ın dünyâdan tâhir ve mutahhar olarak çıktığı tarzındaki fikre itiraz ediyor. Taftâzânî'ye göre böyle bir düşünce küfürdür. Zîrâ Firavn'ın kâfir olarak öldüğü, yirmi iki sûrede de mevcût âyetlerle ve her asır ve zamandaki icmâ-i ümmetle sâbittir[38].

İsmâil Fennî'nin beyânına göre Fusûs şârihi Bâlî Efendi, İbnü'l-Arabî "Firavn'ın îmânının sıhhati" hakkında ileri sürdüğü delilleri nass olmak üzere zikretmemiştir; şâyet etseydi son sözünü: والامر فيه الى الله "Bu husustaki emr Allah Teâlâ'ya âittir" tarzında söylemezdi. Kur'ân'da geçen şeyin zâhiri budur dedi, bu nastır demedi" diyor[39]. Ayrıca Firavn'ın şekâveti hakkında ileri sürülen, delillerin nassa delâlet etmediği de ifâde edilmiştir. Zîrâ: آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ "Şimdi îmân ediyorsun, şüphesiz evvelce isyân ettin ve müfsidlerden idin" (Yûnus, 10/91) âyeti, Firavn'ın îmânının kabul edilmediğinin delîli olmayıp, onun hakkında azâbı gerektiren bir durum ifâde ettiği de anlaşılır ki, onun îmânının kabûlüne zıt değildir. İbnü'l-Arabî'nin sözleri, Firavn'ın îmânının sıhhatine değil, cevâzının sıhhatine delâlet eder. Yânî Allah Teâlâ'nın onun rûhunu tâhir ve mutahhar olduğu halde kabz etmiş olması câizdir demektir[40].

Kâşânî, "Firavn'ın îmânı âhirette azâb görmesine mâni' değildir. Allah Teâlâ kulu ile kendi arasındaki hakkını affedebilir; fakat kul hakkı bundan ayrıdır" diyor[41].

Abdü'l-Ganî Nâblûsî'ye göre "Şimdi îmân ediyorsun, şüphesiz evvelce isyân ettin ve müfsidlerden idin" âyeti, Firavn'ın îmânını o vakte kadar

---

37. A. Avni Konuk, **A.g.e.**,s.
38. TaftâzânîA.g.e.,s.84.
39. İsmâil Fennî, **A.g.e.**,.s.159.
40. **A.g.e.**s.159.
41. **A.g.e.** .s.160.

geciktirdiğinden dolayı cezâya çarptırılacağını ifâde eder; fakat îmansızlığına delîl sayılmaz[42].

İbnü'l-Arabî Firavn'ın îmânının ye's hâlinde bir îmân olmadığını; zîrâ îmân ettiği zaman âhirete intikâl edeceğini yakînen bilmediğini, aksine kurtulacağından emîn olduğunu söylüyor.

Âlimlerin İbnü'l-Arabî'nin keşf ve ictihâdını delîl olarak benimsemediklerini tabiî karşılamak lâzımdır. Bunun yanı sıra onun görüşüne katılanları da normal görmek, müsâmahalı bir davranış olur.

Firavn hayatta iken: "İsrâiloğulları'nın inandığından başka tanrı olmadığına inandım; artık ben O'na teslîm olanlardanım" (Yûnus,10/90) demiştir.Firavn'ın bu sözünü, tam boğulurken söylediği mâlûm değildir.

Şer'an fayda vermeyen îmân "îmân-ı ye's"dir ki, kıyâmet günü olan îmândır. Dünyâ hayâtında îmânın makbûl olduğuna delîl: "Ey Muhammed! de ki, ey kendilerine kötülük edip, aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umûdunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar. Çünkü o bağışlayıcıdır, merhametlidir" (Yûnus,10/98) âyetidir.

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede ye'se düşmemeyi bir vakit veyâ bir şahısla kayıtlamadı; bu hitâb bütün kullara şâmildir.

"Allah'ın rahmetinden ümîdinizi kesmeyin; doğrusu kâfirlerden başkası Allah'ın rahmetinden ümîdini kesmez" (Yûsuf,12/87) âyetinde ise ölünceye kadar küfründe ısrâr edenler istisnâ tutulmuştur.

Allah Teâlâ: "Allah kendisine ortak koşmayı elbette bağışlamaz; bundan başka dilediğini bağışlar" (Nisâ, 4/48) buyurmuştur. Bunun mânâsı, Allah Teâlâ şirkinde devam eden ve bu hâl üzere ölen müşrikleri bağışlamaz demektir.[43]

Hz. Mûsâ'nın: "Rabbimiz! Doğrusu Sen Firavn'a ve erkânına zînetler ve dünyâ hayâtında mallar verdin. Rabbimiz! Senin yolundan şaşırtmaları için mi? Rabbimiz! mallarını yok et, kalblerini sık; çünkü onlar can yakıcı azâbı görmedikçe inanmazlar" (Yûnus, 10/88) buyurması da bu husûsa delîl sayılmaz; çünkü "can yakıcı âzâb" âhirete âittir. Firavn'ın kavmi boğulma hâdisesini gördükleri halde îmân etmediler[44].

---

42. **A.g.e.** .s.160.
43. İmam Celâleddin ed-Devvânî, **İmân Firavn**, Mısır, 1964,s.64.
44. **A.g.e.**.s.71.

Bu hususta nasta tam bir sarâhet olmadığından, mukâbil görüş beyan edenlerin farklı yorumlarını tabiî görmek lâzımdır. [45]

11) Taftâzânî **Fusûs**'un mukaddimesinde İbnü'l-Arabî'nin Peygamber (s.a.v.)i rü'yâda gördüğünü kendisine **Fusûsu'l-Hikem** adında bir kitap uzatarak bunu insanlar arasında yaymasını emrettiğini söylediğini naklederek; Peygamber (s.a.v.)in vefâtından altı yüz sene geçtikten sonra, hayâtının sonuna kadar yirmi üç sene süreyle düzelttiklerini bozan bir şeyi emr etmeyeceğini ileri sürüyor[46]. Keşif, kerâmet ve rü'yâ ile alâkalı bilgiler esbâb-ı ilimden sayılmadığından, başkaları için hüccet (delil) kabûl edilmez. Bununla berâber insânlar bu çeşit bilgilere inanıp inanmamakta muhtardır.

Keşif, kerâmet ve sâdık rü'yâlar, ilmin sebebleri meyânında zikredilmemekle berâber, Kitap ve sünnet noktasından hak olduğunu da unutmamak lâzımdır.

İsmâil Fennî, Taftâzânî'nin, Peygamber (s.a.v.) in vefâtından altıyüz sene geçtikten sonra, hayâtının sonuna kadar, yirmi üç sene müddetle, değiştirmediği şeylerin değişmesi için, ruhsat vermesinin nasıl mümkün olabileceği iddiâsını şu tarzda cevaplamıştır:

"Vahdet-i vücûd mezhebi hakkıyla anlaşıldığı takdirde, onun İslâm dînini bozacak bir inanç olmayıp, gerçek tevhîd olduğu anlaşılır. Peygamber (s.a.v.) Efendimizin bâzı hakîkat ve sırların keşfini belirli bir zamâna bırakması yerinde bir hikmettir. Peygamber (s.a.v.) kavmini henüz putlara tapmaktan kurtarma gayreti içinde bulunduğu sırada, bütün eşyâda Hakk'ın mütecellî olduğunu anlatmaya kalkışması maslahata uygun düşmezdi. Zîrâ Ebû Süfyân, Mekke'nin fethinde kendisine "müslüman ol" denildiğinde; "Şâyet Allah'tan başka ilâh yoktur desem, bu kadar putlardan nasıl vaz geçerim?" dediği; ayrıca Tâif'in kuşatılması sırasında Benî Sakîf kabîlesi eşrâfının "Lât" ın üç sene hâli üzere bırakılmasını ricâ ettikleri bilinmektedir. İşte o günkü Arap kavminin en akıllıları bile putlara bu derece bağlılık gösteriyorlardı. Vahdet-i vücûdu lâyıkıyla anlamak, herkesin kârı değildir. Halbuki Peygamber (s.a.v.) insanlara, akıl ve iz'anları ölçüsünde söz söylemeyi tavsiye etmiştir.[47]

45. Daha fazla bilgi için bkz.**A.g.e.**.İsmâil Fennî, **A.g.e.**.s.159-161; A.Avni Konuk Burada, Mûsâ Fassı.

46. Taftâzânî, **A.g.e.**,.6., İsmâil Fennî, **A.g.e.**.s.161.

47. **A.g.e.**, S.162

Abdü'l-Kädir Gîlânî **"Esrârü'l-Esrâr"** isimli kitabının "tevbe" bâbında: ان من العلم كهيئة المكنون لا يعلمه الا العلماء بالله فاذا نطقوا لا ينكره الا اهل الغرة بالله "İlimden bâzısı mestûr sûret gibidir; onu ancak ulemâ-yı billah bilir ve onu söyledikleri vakitte, ancak Allah'tan gâfil olanlar inkâr eder" hadîsini rivâyet etmiş ve "Bu Hz. Peygamberin kalbine mîrac gecesi tevdî olunan sırdır ki, onu yakınlarından ve Ashâb-ı Suffa'dan başka kimseye söylememiştir" demiştir[48].

Peygamber (s.a.v.) Efendimiz İslâmın teessüsünden sonra, ümmeti arasında çıkacak ihtilâfı biliyordu ve ümmetinin 72 fırkaya ayrılacağını haber vermişti[49]. İşte İbnü'l-Arabî, karışık fikirlerin bulunduğu zamanda ortaya çıkıp, o zamana kadar ârif ve kâmillerce gizli tutulan vahdet-i vücûd ve diğer ilâhî hakîkatleri neşre başladı. Gerçi ondan evvel İmâm Gazzâlî gelmiş ve hayâtının sonuna doğru bu tür eserler yazmıştır....

III. Aliyyü'l-Kārî'nin tenkîtleri:

1) Aliyyü'l-Kārî, İbnü'l-Arabî'nin, Âdem Fass'ında: "Gözün bebeği, insan için ne mesâbede ise, Hz. Âdem de, Hakk'a nisbetle o mesâbededir" dediğini ve bu sözlerin son derece mahzurlu olduğunu belirttikten sonra, şu tenkîdde bulunuyor:

"Allah Teâlâ Âdem'i hattâ âlemi yaratmazdan önce "Basîr"di ve eşyâyı zuhûra gelmezden evvel de görürdü. Sonra bunu, Hakk mahlûkta Âdem vâsıtasıyla nazar etti de onlara rahm eyledi sözüyle ta'lîl etmesi de doğru değildir; çünkü O, melekleri ve şeytanları Âdem'in îcâdından önce halketti. Şu halde Âdem, O'nun kulları üzerine sebep ve rahmeti değildir. Allah Teâlâ kudsî bir hadîste: "Şâyet sen olmasaydın ne felekleri ne de cennet ve cehennemi yaratmazdım" [50] buyurduğuna göre, insanı bu dünyânın yaratılmasına illet-i gâiye sayması da doğru değildir. Zîrâ Allah Teâlâ'nın fiilleri her ne kadar hikmete mebnî sâdır olursa da, hikmet ilâhî ma'rifettir; çünkü: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالإِنْسَ إِلاَّ لِيَعْبُدُونِ (Zâriyât, 51/56) âyetindeki ليعبدون u İbn Abbâs ve diğer bâzı müfessirler ليعرفون ile tefsîr etmişlerdir."[51]

48. **A.g.e.**, S.162
49. Ahmed b.Hanbel,s.3/145.
50. Muhammed Nâsurüddîn el-Elbânî, **Silsiltetü'l-Ehâdisü's Zâife ve'l-Mevzûa**, Mısır, 12844.s.282.
51. İsmâil Fennî, **A.g.e.**.s.169, Aliyyu'l-Kārî, **Risâletü fî Vahdeti'l-Vücûd**, İst.1294,s.75.

Kısaca ifâde etmek gerekirse "Allah Teâlâ Zât ve sıfatlarıyla ezelî olduğuna ve insânî âlemin îcâdından önce de kendi Zât'ını ve sıfatlarını bilip gördüğüne göre, kendi hakîkatini müşâhede için bir mazhara lüzûmu nasıl düşünülebilir?"

İsmâil Fennî 'ye göre "وهو للحق بمنزلة انسان العين" cümlesindeki "hüve" zamîri Âdem'e değil, tasavvuf ıstılahında "insân-ı kâmil ve "halîfe" diye isimlendirilen "kevn-i câmi'"e râcidir. Nazardan murâdın da feyzin, mahlûkâta, onun vâsıtasıyla ulaşmasıdır. Bu, gözle görülen bir makam değil; hakîkatlerin kevn-i câmii ile, kevnî hakîkatleri câmi' olan mertebelerdir.52 "İnsân-ı kâmil" unsurî olan vücûduyla zât ve zaman bakımından hâdistir; fakat ilmî sûretleri (suver-i ilmiyye), yânî Allah Teâlâ'nın ilmindeki sûreti cihetinden ezelî ve diğer hakîkatlere nisbetle öncedir.

A'yân-ı sâbite (değişmeyen hakîkatler)nin ezelî oluşuyla, bunları yoktan yaratan Allah Teâlâ'nın ezeliyyeti arasındaki fark, Hakk'ın ezeliyyetinin selbî bir sıfat olmasından ibârettir.Vücûdun başlamasını nefy eden bir selbdir; çünkü ibdâ' eden vücûdun "ayn"ıdır; onun başlangıcı yoktur. Halbuki a'yânın ezeliyyeti ademden (yoktan) başlamakla birlikte, yaratanın devâmıyla da devâm eder. Vücûd onların gayrıdır.

Burada mevzû' edilen illet ve ma'lûl meselesi Hâlık ile mahlûk arasında olmayıp, Hakk'ın kendi Zât'ından, yine kendi Zât'ına olan bir husustur.

Vücûdun mertebelerinden birincisi "taayyün-i evvel" mertebesidir. Vücûd bu mertebede, isim ve sıfatlarını, mücmel olarak bilir. Bu mertebede temeyyüz (farklılık) yoktur. İlmî sûretlerinin her birinin kendi zâtına ve kendi zâtının emsâline şuurları yoktur; zîrâ onların vücûdları ve temeyyüzleri ilmîdir. Bu mertebede ilmî sûretler Zât'ın (Ahadiyyet mertebesinin) îcâd işine illet (sebep) olurlar. Yâni illet (sebep) olan "Zât", kendisinin illeti olan ma'lûlün (ilmî sûretlerin), ma'lûlü olur. Burada mantık kurallarına zıt bir durum söz konusudur. Nazarî delillere göre aklın hükmü "İllet olan şey, kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz" tarzında olmalıdır. Burada ise durum tersine çevrilmiş ve "İllet olan şey, kendi ma'lûlü için ma'lûl olur" denmiştir. Anlatılmak istenen, Hak Teâlâ'nın Zâtı'nın ma'lûlü durumunda olan taayyün mertebesi, îcâd işinde (yaratma husûsunda) ilmî sûretlerin ma'lûlü olmuştur" tarzındadır.53

---

52. İsmâil Fennî, **A.g.e.**.s.169.
53. Ahmed Avnî, **A.g.e.**.1/14.

Meselâ bir hattât, yazdığı levhanın illeti (sebebi), levha da onun ma'lûlüdür. Hattatlık bir isti'dâddır. Bu kâbiliyyete sâhip olmayan bir kimseden böyle bir şey beklenemez. Levhanın meydana gelmesine sebep olan şey, kendisini meydana getirenden, vücûdunu taleb etmesi noktasından düşünülürse, levha ma'lûl iken, ızhâr işinin illeti (sebebi) olur. Böylece, illet olan hattâtın vücûdu, levhayı yapma durumunda, onun ma'lûlü olmuştur.

Bu illiyyet ve ma'lûliyyet meselesi Hakk'ın tek olan vücûdunun zâtî nisbetlerinden ibâret olup, meydanda bir gayr (başkası) bulunmadığından (ilim, âlim ve ma'lûm bir olduğundan), ulûhiyyetin şânına yakışmayacak bir hüküm gibi telakkî edilmemelidir.[54]

2) Aliyyü'l-Kârî, İbnü'l-Arabî'nin Âdem Fassı'nda insan hakkında "hâdis-i ezelî" tâbîrini kullandığını, halbuki âlemin kıdemine kâil olmanın, âlimlerin icmâ'ı ile küfür sayıldığını ileri sürüyor[55].

Âlemin kıdemine inanmanın İslâm îtikâdınca küfür sayılacağı herkesçe bilinir. Burada kullanılan ifâde "hâdis-i ezelî" (ezelî olan hâdis) tarzındadır. Bir şeyin aynı zamanda hem hâdis ve hem de ezelî olması mümtenîdir. Bu ifâdeden murâd, âlemi, îtibarlara göre, iki tarzda değerlendirmektir. Yânî insan bir îtibâra göre hâdis, diğer bir îtibâra göre ezelîdir, demektir. İnsanın hakîkatinin, vücûtta zuhûrları îtibâriyle hâdis olması, vücûdun başka bir mertebesi îtibâriyle kadîm olmasına mâni' değildir. Yânî kâmil insan sûretiyle hâdis, hakîkatiyle (suver-i ilmiyye) ezelîdir. Çünkü suver-i ilmiyye (ilmî sûretler) Allah Teâlâ'nın ilminde sâbit hakîkatler (a'yân-ı sâbite)dir. İlim, ilâhî nisbetlerden bir nisbet olmak yönünden Hakk'ın aynı olur[56] Hakk'ın vücûdunun başlangıcı da, sonu da yoktur. O kadîmdir. O'nun isim ve sıfatları da kadîmdir. Hakk'ın tecellî etmediği bir an yoktur. (Rahmân, 55/29) Vücûd kadîm olduğu gibi, hudûs keyfiyyeti de kadîmdir. Allah Teâlâ'nın halk etmediği bir an yoktur. İnsan kadîm olan Hakk'ın varlığında, ezelden ebede kadar mevcuttur; fakat hâriçte zuhûr îtibâriyle hâdis ve mahlûktur.

3) Aliyyü'l-Kârî, İbnü'l-Arabî'nin Şîs Fassı'ndaki: "Bu ilim "hâtemü'r-rusül" ve "hâtemü'l-evliyâ"nındır. Onu nebî ve resûllerden hiçbiri görmez; ancak "hâtemü'r-rusül"ün mişkâtından görür. Ve onu velîlerden

54. A.A. Konuk, **A.g.e.**, s.1/18
55. Aliyyü'l-Kârî, **A.g.e.**. s.76, İsmâil Fennî, **A.g.e.**.s.171.
56. Ahmed Avni, **A.g.e.**.s.1/131.

hiçbiri görmez; sâdece hâtem olan velînin mişkâtından görür" cümlesiyle; altın ve gümüş kerpiç teşbîhine itirâz ederek, "hâtemü'l-velâye" makâmının, İbnü'l-Arabî'ye âit olduğunu kabul etmediğini de belirtmiştir.[57]

Her peygamber "ism-i câmi'" olan Allah Teâlâ'nın küllî isimlerinden bir ismin mazharıdır.Kendilerinin hakîkatı olan ilâhî isimlerden aldıkları şeyi, Muhammedî hakîkatten alırlar. Bu "hâtemü'l-enbiyâ" mertebesidir. Vâcib ve mümkün olan hakîkatlerin feyz menbaı bu mertebe olduğundan o "hâtemü'l-velâye" mişkâtıdır. Bütün nebî ve velîler velâyet cihetinden aldıkları ilim ve mânevî zevki bu mertebeden alırlar.

Peygamber (s.a.v.) zâhirde "hâtem-i nübüvvet", bâtında "hâtem-i velâyet"tir. Velâyet nübüvvetin bâtını, nübüvvet ise velâyetin zâhiridir.

Hâtem-i evliyânın mişkâtı, husûsî olan Muhammedî velâyetten ibârettir. Nübüvvet Peygamber (s.a.v.) ile tamamlanmış, velâyet ise devâm etmektedir. Bu husûsî olan Muhammedî velâyet de "kebîr, sagîr, asgar ve ekber" olarak isimlendirilmiştir.[58]

4) Aliyyü'l-Kârî Fass-ı İshâk'ta İbnü'l-Arabî'nin İbrâhîm (a.s.)ın oğluna, rü'yâda kendisini kurban ettiğini gördüğünü söylediğini ve bu rü'yânın hayâl makâmından olduğunu, gerçek olan bu rü'yânın misâl âlemine uygun olarak değerlendirilmesi gerektiğini; Peygamber (s.a.v.)in rü'yâda gördüğü sütü, "din ve yakîn ilmi" olarak, Hz. Yûsuf'un da yedi ineği, yedi sene olarak tâbir ettiğini; nitekim koçun Hz. İbrahim'in oğlu sûretinde zâhir olduğunu, halbuki Hz. İbrahim'in rü'yâyı zâhirine hamlettiğini ifâde etmesinin doğru olmayacağını ve bir nebînin ictihâdında hatâ ettiğini iddiâ etmenin daha fâhiş bir hatâ olduğunu söylüyor.[59]

Yûsuf (a.s.)ın ve babası Hz. Ya'kûb'un gördükleri rü'yâları tâbir ettiklerini Kur'ân-ı Kerîm nakletmektedir.[60] Peygamber (s.a.v.) in de rü'yâ tâbir ettiği rivâyet edilmiştir. O halde rü'yâ tâbiri Kitap ve sünnetle sâbittir.

Hz. İbrâhîm'in gördüğü rü'yâyı zâhirine hamletmesi, kendisinin bir ictihâdıdır. Bu ictihâdına dayanarak, oğlunu kurban etmeye teşebbüs edince,Allah Teâlâ peygamberinin bu icrâatına mâni' olmak sûretiyle zellesini ona bildirmiştir. Hayâl âleminde oğul sûretinin, teslîmiyet mânâsında koç demek olduğu, Allah tarafından "koç" gönderilip, onun kur-

---

57. Aliyyü'l-Kârî; A.g.e., s.79.
58. Daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Avni Konuk; A.g.e., s.1/212 vd.
59. Aliyyü'l-Kârî; A.g.e.,s.81. İsmâil Fennî; A.g.e., s.181.
60. Yûsuf, 12/4-6, 36, 37, 48, 49.

ban edilmesiyle sâbit olmuştur. Allah Teâlâ'nın: صدقت في رؤياك "Rü'yan doğrudur" yânî oğlunu kurban etmen doğrudur buyurmayıp, قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا "Rü'yânı tasdîk ettin" (Saffât, 37/105) yânî gördüğün şeyi aynıyla yapmak istedin, buyurması da göz önünde bulundurulmalıdır.

İbnü'l-Arabî'nin bu fasştaki sözlerini Hz. İbrâhîm hakkında bir nakîsa gibi telâkkî etmenin doğru olup olmadığı meselesi bizim vüs'atimizi aşar. Zîrâ her tenkîd, münekkidin iddiâ ettiği noktadan doğru sayılabilir; fakat tenkîd edilenin, böyle bir mülâhaza ile söz söylediğini düşünmek de ne derece isâbetli olabilir.

Mevlânâ Câmî, uykunun mukayyed hayâl âlemi olup, temessül eden sûretin, bundan kasdedilen mânâlara tâbîri, bu âlemin hâl ve şânından olduğu halde, Hz. İbrâhîm'in mutlak olan misâl âleminden almaya alışmış olmasına ve her ne zaman bu âlemden bir şey alsa, onun vâkıa uygun zuhûr etmesinden dolayı, mukayyed olan misâl âleminde oğlunu kurban ettiğini görmesi üzerine, onu tâbir ve te'vîl etmiyerek, aynıyla icrâya teşebbüs ettiğini söyliyerek, bunu mutlak ve mukayyed ölçüsüyle îzâh etmeye çalışmıştır.[61]

5) Aliyyü'l-Kārî, İbnü'l-Arabî'nin Nûh Fassı'nda "Hakîkat ehline göre tevhidde tenzîh, tecrîd ve takyîdin aynıdır. Şu halde tenzîh eden kimse ya Rabb'ine câhil veyâ edebi az ve gâfildir" ve "Allah Teâlâ'nın mahlûkātın her birinde zuhûru vardır. O her mefhumda zâhir ve her anlayışta bâtındır. Ancak âlem Hakk'ın sıfatlarının mazharı olmak cihetinden Hakk'ın sûreti, vücûduyla kāim olması yönünden de O'nun hüviyyetidir" diyen kimsenin idrâkinden bâtın değildir, dediğini naklediyor.[62]

Aliyyü'l-Kārî ayrıca İbnü'l-Arabî'nin "Allah Teâlâ'yı mukayyed ve mahdûd kılan kimse, tenzîh etmeyip teşbîh etmiştir ve onun ma'bûd olduğunu bilmemiştir. Halk arasında Hakk'ı bilen, O'nun sıfatında teşbîh ile tenzîh arasını cem' eden kimsedir." Ve İdris (a.s.) Fassı'nda: "Hakk'a nazar edip de O'nu halktan tecrîd eyleme; ve halka bakıp da ona Hakk'ın gayrisini giydirme; hem teşbîh ve hem de tenzîh edip sıdk makāmında ol" dediğini naklettikten sonra, İbnü'l-Arabî'nin mücerred tenzîhe karşı çıkmasının doğru olmadığını; hele halkı Hakk'ın "ayn"ı yapmasının küfür

61. İsmâil Fennî, **A.g.e.**,s.183.
62. Aliyyü'l-Kārî, **A.g.e.**,s.91.

olacağını;[63] doğru olanın sâdece tenzîh etmek olması gerektiğini ileri sürüyor.

İbnü'l-Arabî ve ona tâbî olanlara göre Allah Teâlâ kendisini سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ "Galebe ve kuvvet sâhibi olan Rabbin, müşriklerin vasfettikleri şeylerden pâktır" (Saffât, 37/180) buyurarak tenzîh ettiği gibi, يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ أَيْدِيكُمْ "Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir" (Feth, 48/10) âyetinde de teşbîh etmiştir. لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur, O işitendir, görendir" (Şûrâ, 42/11) âyetinde olduğu gibi, hem tenzîh ve hem de teşbîh etmiştir. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına uygun bir tarzda Hakkî ve halkî mertebelere göre tenzîh ve teşbîhtir. Allah Teâlâ: "Allah göklerin ve yerin nûrudur" (Nûr, 24/35) buyurduğuna göre, vücûtta her şey bir ismin mazharı ve her zerre ilâhî feyzin mecrâsıdır.[64]

Burada tenzîh ve teşbîh hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Cürcânî'ye göre tenzîh, "Allah Teâlâ'nın beşerî vasıflardan uzak olmasıdır."[65] Seyyid Ca'fer Seccâdî tenzîhi, kadîmin, isimleriyle, vasıflarıyla ve zâtıyla tekliğidir tarzında târif etmiştir.[66] Bu tür tenzîh makâmında, muhdesin (sonradan meydana gelmiş) kadîme bir benzeyiş itibârı yoktur. İnsanların düşünce ufkunda beliren tenzîh, kadîm tenzîh olmayıp, muhdes tenzîhtir. Çünkü bu tenzîh mukâyese imkânı verebilir; fakat kadîm tenzîh, zıt kabûl etmediği için, zihnin böyle bir kıyâs yapmasına imkân olmadığından, keyfiyyetini anlamak mümkün değildir.

Cîlî'nin "Hakk'ı tenzîh, tenzîhten tenzîh ile olur" sözü bu tenzîh içindir[67]. Hakk'ı Zâtî teşbîh ile teşbîh olmayacağı gibi, tenzîh de olamaz.

Hak, isimlerinde, sıfatlarında, Zât'ında, mazhar ve tecellîlerinde hudûsa nisbet olunan her şeyden, kıdemi cihetiyle tek ve münezzehtir. Yânî Allah Teâlâ gayrin iştirâk edemiyeceği tenzîh üzerine bâkîdir; araz ve cevher olmayan Zât, kemâlinde mukaddestir[68]

Teşbîh, insanın his ve akılla Hakk'ı vasıflandırmasıdır. Biz Allah Teâlâ'yı, kâinatta zâhir olan isim ve sıfatlarıyla idrâk ediyoruz; yânî

---

63. **A.g.e.**,s.91.
64. İsmâil Fennî, **A.g.e.**,s.190.
65. Cürcânî, **et-Ta'rifât**, Beyrut 1983,s.67.
66. S.Ca'fer Seccâdî, **Ferhang-i Mustalahât-ı Urefâ**, Tahran, 1329,s.118.
67. A. Kerîm Cîlî, **A.g.e.**,s.32.
68. **A.g.e.**.s.32

eserle müessiri tanıyoruz. Bununla berâber Allah Teâlâ zuhûrunda yine tenzîh üzeredir. Akıl ve hissimizle O'nu idrâk, hakîkat noktasından imkânsızdır. Kısaca ifâde etmek gerekirse,"Allah Teâlâ işitici ve görücüdür" derken kendimize teşbîh ediyor; "O'nun işitme ve görmesi, bizim işitme ve görmemize benzemez" derken de, O'nu tenzîh ediyoruz. Hakîkat yönünden Hakk'ı Hak'tan başkası bilmez. Bizim bilişimiz umûmî mânâda îmân ve taklîd iledir.

Şekil ve sûretlerin hepsi "Mutlak Hüsn"ün mazharlarıdır. İnsanlar da bu tecellîler içindedir. Çünkü Hakk'ın tecellîleri kâinâtı kaplamıştır. فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ "Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradır" (Bakara, 2/115) âyeti, insanın hal, amel ve mânâlarının hepsi, Hakk'ın Cemâl ve Celâl'inin mazharlarıdır tarzında açıklanabilir.

İnsan halkî teşbîhte kalırsa, hüsnün sûretini müşâhede eder. Kişinin tefekküründe tenzîh ve teşbîh bulunuyorsa, o kimse Hakk'ın Hüsün ve Cemâl'inin sûret ve mânâsı olur. Hak için teşbîhin de Zâtî ve vasfî olduğu ölçüsünü hatırdan çıkarmamak lâzımdır.

Zâtî teşbîh mahsûs olan varlık sûretinde veyâ hayâlde mahsûs olan şeylere benzeyen şeylerde, Hakk'ın tecellî ettiği sûrettir. Vasfî teşbîh hissedilir olanlara benzeyen şeylerden münezzeh olan isimlere âit mânâlar sûretinde tecellîlerdir. Bu sûretler, zihinde düşünülüp de, histe keyfiyyeti olmayan sûretlerdir.[69]

6) Aliyyü'l-Kârî, İbnü'l-Arabî'nin İdrîs Fass'ındaki, "Allah Teâlâ bütün zıtları birleştirmiştir; bunun delîli: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "O her şeyden öncedir; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmıyacağı sondur, varlığı âşikârdır; gerçek mâhiyyeti insan için gizlidir" (Hadîd, 57/3) âyet-i kerîmesidir" sözlerine itirâz ediyor. Aliyyü'l Kârî'ye göre böyle bir iddiâ hezeyandır. Çünkü Allah Teâlâ sıfatlardaki zıtlıkları cem' ederek, kendisini bu âyette tavsîf etmiştir. Burada murâd edilen mânâ, "O başlangıçsız evvel, nihâyetsiz âhir, mümkün varlıkları ızhâr eden (meydana çıkaran) sıfatlarının tezâhürleriyle zâhir; Zâtı itibâriyle de bâtındır[70].

Tasavvuf ehline göre kâinât Hakk'ın Zât'ında zâhir olduğundan, Allah Teâlâ, eşyânın zatları cihetinden, eşyânın gayri, vücûd yönünden

69. **A.g.e.**.s.33.
70. Aliyyü'l-Kârî, **A.g.e.**,s.93, İsmâil Fennî, **A.g.e.**, s.195.

aynıdır. Zâhirde kesret, bâtında vahdet vardır. Hakk'ın Cemâl ve Celâl tecellîleri zâhirde çeşitli ve birbirine zıt olduğu halde, hakîkat itibâriyle bir ve Hüsn-i Mutlak'tır. Allah Teâlâ eşyânın, eşyâ olmak yönünden aynı değildir. Eşyâ bütünüyle zâil, fânî ve O'nunla kâimdir.

Ebû Saîd Harrâz'ın: "Allah Teâlâ ancak zıtların arasını cem' ile bilinir" sözü; Hak Teâlâ, Zât'ı cihetinden bütün vecihlerde tektir; O'nda bir haysiyyetin gayri bir haysiyyet ve bir vechin gayri bir vecih yoktur. Bu yönüyle "Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın"dır; fakat "Evveliyyet, Âhiriyyet, Zâhiriyyet ve Bâtıniyyet"i bize nisbetle, başka birer cihettendir. Kendisine nisbetle "Evvel" "Âhir"in, "Zâhir" "Bâtın"ın aynıdır; ve O, zıtlar arasını câmi'dir demektir.[1]

Tezat, isimler arasındaki nisbetlerden ibârettir.İlâhî hüviyyete nisbetle tezat yoktur. Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını, her birinin kendine delâleti ve Zât'a delâleti noktasından ele alırsak; kendilerine delâleti noktasından zıt ve muhtelif, Zât'a delâletleri cihetinden ise müttehiddir.

Hak bütün zıtları câmi'dir; çünkü Celîl, Cemîl, Hâdî, Mudill, Dârr, Nâfi', Muhyî, Mümît ancak O'dur. Hak "Evvel"dir. "Evvel"in zıddı ve mukâbili olan "Âhir"dir. Hak "Zâhir"dir ve "Zâhir" isminin zıddı olan "Bâtın"dır. Hak, zâhir olan şeyin ve zuhûru hâlinde bâtın olan şeyin "ayn"ı (hakîkati) dir.[2]

7) İbnü'l-Arabî Âdem Fassı'nda: "Biz Allah Teâlâ'yı, o vasfın "ayn"ı (hakîkatı) olan bir şeyle vasıflandırdık. Hak Teâlâ nefsini bize tavsîf etti. Bu durumda, ne zaman O'nu görürsek, kendimizi görürüz ve ne zaman kendimizi görürsek, O kendi nefsini görür."[3]

Aliyyü'l-Kārî'ye isnâd edilen risâlede, bu beyânın apaçık bir küfür olduğu iddiâ edilmiş; zîrâ insanın zât ve sıfatının, Allah Teâlâ'nın aynı olması, hulûl ve ittihaddır denilmiştir.[4]

İnsanın zât ve sıfatlarının, Hakk'ın aynı (tıpkısı) olması meselesi elbette hulûl ve ittihad olur ve İslâm inancına göre de küfürdür.

İbnü'l-Arabî metnin devâmında:"Her ne kadar Allah Teâlâ, bütün vecihlerde, kendi nefsini vasfettiği şeyle, bizi vasfettiyse de, arada O'na iftikar farklılığını zikretmemiz şarttır" diyor.[5]

---

1. A.g.e., s.195.
2. Aliyyü'l-Kārî, A.g.e.,s.77.
3. A.g.e., s.77
4. A. Avni Konuk, A.g.e., s.2/14.
5. A. Avni Konuk, A.g.e., s.1/152.

Allah Teâlâ'nın ilâhî olan isimlerinin sûretleri bize zâhir olduğunda, biz kendimizi, O'nun bize zâhir olan sıfatları üzere biliriz.

Zekâî bu merâyâda gören O'ldur görünen de
Mezâhir kesretiyle vahdet-i Zât'a halel gelmez.

Hak Teâlâ insanı kendi sûreti üzerine "Hayy", "Alîm", "Kâdir", "Mürîd", "Semî'", "Basîr", "Mütekellim" olarak yarattı. İnsan bu hakîkatlerden hiçbir şeyi kendisinden def'a muktedir değildir.

O Hayy'dır, O Âlim'dir, Mürîd'dir, Kâdir'dir, Semî'dir, Basîr'dir, Mütekellim'dir, Zât'tır, Câmî'dir, Mevcuttur, Rubûbiyyet sâhibidir, kıdemi vardır. İnsan da hayattadır, âlimdir, mürîddir, kudret sâhibidir, işitir, görür, konuşur, zâttır, câm'idir, mevcuttur, rubûbiyyeti vardır; o da Allah Teâlâ'nın ezelî olup, kendisinden ayrılmayan ilminde mevcut olduğundan kadîmdir. Fakat O Kibriyâ ve İzzet'le, insan ise züll ve acz ile muttasıftır[6].

Hayat, İlim, İrâde, Kudret, Sem', Basar, Kelâm gibi kendimize nisbet ettiğimiz sıfatları Allah'a nisbet ederiz. Yânî bizde zâhir olan ilâhî sıfatlar ile sıfatlanmamız cihetinden, biz o sıfatlarla Allah Teâlâ'yı vasıflandırıp, kendimize nisbet ettiğimizi, O'na nisbet ederiz. Nitekim Hak Teâlâ bu sıfatları kendisine nisbet etmiştir: أفرأيتم ما تحرثون، ءأنتم تزرعونه أم نحن الزارعون "Söyleyin, ektiklerinizi yerden bitirenler sizler misiniz,yok biz mi bitiriyoruz" (Vâkıa, 56/63). Bu sıfatların O'na nisbet edilmesi, O'nun halk ve kudretiyle ve O'nun vücûdunda zâhir olması yönündendir. O'nda bu sıfatlar kadîmdir ve insanın hâdis olan sıfatlarında müessirdir[7].

Burada elektirik akımını (cereyan) bir misâl olarak verebiliriz. Akım, kendisine has birtakım özellikleri olan, gözle görünmediği halde zuhûr mahallerinde varlığı hissedilen bir enerjidir. Kendisinde olan özellikleri hâriçte müşâhede edildiği zaman, çok ve çeşitlidir. Ampulü yakan, ütüyü ısıtan, makinayı çalıştıran, buz dolabını soğutan husûsiyetleri görüldüğü halde, onlara elektrik akımının benzeridir, aynıdır veyâ ondan bir parçadır diyemeyiz.

Hakk'ın vücûdu zâtındandır ve zâtının aynıdır ve zâtı üzerine zâid değildir. Fakat bizim vücûdumuz kendi zâtımızdan değil, O'ndandır.

---

6. Cîlî, **A.g.e.**, s.13-14.
7. A. Avni, **A.g.e.**, s.1/152

8) Aliyyü'l-Kârî, İbnü'l-Arabî'nin "Fass-ı İbrâhîmî"de "O beni senâ eder, ben de O'na hamd ederim; o bana ibâdet (itâat) eder, ben de O'na ibâdet ederim" dediğini; birinci cümledeki "senâ eder" ifâdesinde bir mahzûr olmadığını; fakat ikinci cümlenin küfür sayılacağını söylüyor[8].

"Bana ibâdet eder" inkıyâd eder, yânî icâbet eder demektir. Hâlık'ın mahlûka ibâdet etmesi mümteni'dir. Bu ifâdeden anlaşılan, Allah Teâlâ beni, O'nun isim ve sıfatlarını ızhâr ettiğim veyâ O'nun isim ve sıfatları bende zâhir olduğu cihetle senâ eder; ben de O'na beni îcâd ettiği cihetle hamd ederim demektir.Metinde, "bana ibâdet eder" cümlesi, "bana inkıyâd eder" ya'nî icâbet eder mânâsında kullanılmıştır. Bu, أدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ, "Bana duâ edin, ben de size icâbet edeyim" (Mü'min, 40/60) âyetinde olduğu gibi, kul Allah'tan taleb eder, O da icâbet eder tarzında anlaşılmalıdır.

Hâlıkın mahlûka ibâdeti söz konusu değildir. Bu cümleden murâd, Allah bana, O'nun isim ve sıfatlarının mazharı olduğum cihetle senâ ederim demektir. Ben O'na beni yarattığı için hamdederim, O da bana inkıyâd eder, yânî bana istediğim vücûd v.s.yi verir; ben de O'na bu sebeple ibâdet ederim mânâsında söylenmiştir.[9]

Şems-i Mağribî:

ظهور تو بمنست ووجود من از تو   ولست تظهر لولاي لم اكن لولاك

"Senin zuhûrun benimledir, benim vücûdum da Sendendir. Şâyet ben olmasaydım, Sen zâhir olmazdın ve eğer Sen olmasaydın, ben olmazdım" beytiyle bu husûsu anlatıyor. Hâfız Şîrâzî de:

سايهء معشوق اكر افتاب بر عاشق چه شد   ما باو محتاج بوديم او بما مشتاق بود

"Ma'şûkumuz olan Hakk'ın gölgesi, âşık olan bir mahlûkun üzerine düştüyse ne var? Çünkü biz vücûdda O'na muhtâc, O da zuhûrda bize müştaktı" demiştir.[10]

Allah Teâlâ اياك نعبد "Ancak Sana ibâdet ederiz" (Fâtiha, 1/4) âyetinde nefsine hitâb ediyor; çünkü mahlûkât mazharlarında nefsine ibâdet eden O'dur. Allah Teâlâ gerçek fâildir (tevhîd-i ef'âl). Yaratılanların

8. İ. Fennî, **A.g.e.**, s.207
9. **A.g.e.**, s.208.
10. A.Avni Konuk, **A.g.e.**, s.2/72.

hareket ve sükûnu O'nun kudret elinde olduğu için, onların ibâdeti, O'nun nefsine ibâdeti demek olur.

Allah Teâlâ'nın kâinâtı yaratması, isim ve sıfatlarının kendisinden zuhûr taleb etmesi sebebiyledir. Yânî Allah Teâlâ mahlûkâtı halk ederek, isim ve sıfatlarına hakkını vermiştir. Hak Teâlâ kendi nefsine mahlûkâtı ile ibâdet etmiş ve اياك نعبد dedikten sonra, isim ve sıfatlarının mazharı olan insanın diliyle, kendi nefsine hitâb ederek واياك نستعين "Ancak Sen'den yardım taleb ederiz" (Fâtihâ, 1/5) buyurmuştur. Allah Teâlâ Hak kelâmı ile nefsine hitâb edip, halkın kulağıyla bu kelâmı işittiği gibi; halk kelâmı ile de nefsine hitâb edip, Hak kulağı ile o sözü işitir. Allah Teâlâ mahlûkâtı ile nefsine ibâdet edenin kendisi olduğunu bize bildirince, bu hakîkatin bizde de şuhûduna tenbîh ederek اياك نعبد buyurur. Hakîkî âbid O olunca, biz ibâdet ve diğer fiillerimizi Hakk'a isnâd eder; لا حول ولا قوة الا بالله der ve güç, kuvvet ve kudreti kendimize isnâd etmeyiz.[11]

9) İbnü'l-Arabî "Fass-ı Şuaybî" de "İ'tikad olunan ilâh için, diğer inanılan ilâh hakkında bir hüküm yoktur. İnanç sâhibi o ilâhtan noksanı nefy ederek, ona yardım eder; fakat ilâh o kimseye yardım etmez. Bu yüzden onun muhâlifi olan kimsenin inancında eseri olmadığı gibi, nizâ' eden için de inandığı ilâhtan yardım yoktur" dedikten sonra: وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ "Onlar için yardımcılar yoktur" (Âl-i İmrân, 3/22) âyetini de delîl olarak zikretmiştir.

Ayrıca Muhammed (a.s.) Fass'ında: "İnanan, inandığı ilâh hakkında senâda bulunur ve onunla ilgilenir. Bu durumda ilâh o kimsenin kendi sun'udur ve onun hakkındaki senâsı, kendi hakkındadır. Bu yüzden başkasının inandığını zemmeder. İnsâfı olsa böyle davranmazdı. Bu davranışının sebebi, başkasının inancına niçin i'tiraz ettiğini bilmemesidir. Şâyet o kimse Cüneyd Bağdâdî'nin: لون الماء لون الاناء "Suyun rengi, kabının rengidir" sözünün mânâsını bilseydi, her inanç sâhibinin inancını kabul eder ve Hakk'ı her sûret ve inançta bilirdi. İnsanlar inançlarında ekseriyetle ilim sâhibi değil, zan sâhibidir. Hak Teâlâ bir kudsî hadîsinde: انا عند ظن عبدي بي "Ben kulumun bana zannı üzereyim" buyurmuştur. Yânî ona ancak inandığı sûrette zâhir olurum

11. Cîlî, **A.g.e.**, s. 174.

demektir. O takdirde kul, zâhir olan bu sûreti tenzîh, teşbîh ve tahdîd eder. Hakbuki mutlak ilâhı hiçbir şey sınırlayamaz. Mukayyed ilâh ise sınırlı olduğu için, kalb onu ihâta eder. Mutlak ilâh, bütün eşyânın "ayn"ı (hakîkati) olduğu gibi, Zât'ının da aynıdır. Bir şey hakkında O'nu istiâb eder veyâ etmez denilmez" demiştir.[12]

Aliyyü'l-Kârî, İbnü'l-Arabî'nin bu sözlerinde şer'i inkârın âşikâr olduğunu; zîrâ tevhîdi temcîd ve ta'zîmi âtıl kıldığını; Allah ve peygamberinin kelâmını tahrîf ettiğini; انا عند ظن عبدي بي kudsî hadîsinin ulûhiyete inanmaya nisbet olarak anlaşılmamasını; zannın, inanca âit işlerde hiçbir şeyin yerini tutmayacağını, onun mânâsının havf ve recâ (korku ve ümit) makāmında kulun O'nun hakkında olan zannına göre olacağını; nitekim ubûdiyet sıfatının, O'na itâatla devam edeceğine inanmayı ve ma'siyettenden dolayı korkmayı gerektirdiğini" söylor.[13]

Aliyyü'l-Kārî ayrıca, القلب بيت الرب "Kalb Rabb'in evidir" hadîsiyle; لا يسعني ارضي ولا سمائي ولكن يسعني قلب عبدي مؤمن "Ben arzıma ve semâma sığmam; fakat mü'min kulumun kalbine sığarım" kudsî hadîsinin, انَّا عَرَضْنَا الأمَانَة "Biz emâneti ... arzettik" (Ahzâb, 33/72) âyetine îmâ olduğunu; hulûliyye ve vücûdiyyeden başka hiçbir müslümanın Rabb'in kalbe nüzûlüne ve kalbin O'nu ihâtasına inanmadığını söyliyerek, İbnü'l-Arabî'nin bu husustaki görüşlerini reddediyor.

Aliyyü'l-Kârî, İslâmî mezheblerin, yahûdî, hıristiyan, mecûsî, putperestlerin kendi isti'dâd ve anlayışlarına göre Allah Teâlâ'yı güzel bir sûrette tasvîr, başkalarının inanç tarzlarını zem ve inkâr edip, muhâlefette bulunduklarını; bunların dışında nebî, velî ve râsihlerin vahiy ve ilhâma uyduklarından, bu ihtilâftan uzaklaştıklarını da ilâve ediyor.[14]

İbnü'l-Arabî'nin yukarıdaki cümlelerinde itirâzı gerektiren bir husûs olmadığı âşikârdır; çünkü itikâd olunan ilâh, zihinde tasarlanan mümkün sûretlerden bir şeydir. Bunun Allah olmıyacağı açıktır. Allah Teâlâ'nın Zât'ı, zihin ve vehimlerin tasavvur ettiği sûretlerden münezzeh ve onların gayridir. İrfan sâhibi olanlar, aklımızın ve hislerimizin bize bildirdiği her sûrette Hakk'ın mütecellî olduğunu bilir; fakat O'nu hiçbir kayıtla kayıtlamaz. İnsanlar da kendi zihinlerinin mahsûlü olan mechûl

12. A. Kārî, **A.g.e.**.s.98.
13. **A.g.e.**.99, İsmâil Fennî, **A.g.e.**,.s. 213.
14. A.Kārî, **A.g.e.**, s.97-98.

bir ilâha değil, peygamberlerin haber verdiği Mutlak ve gerçek ilâha ibâdet etmelidir. İbnü'l-Arabî'ye göre Mutlak ilâh Zât mertebesinde herşeyden müstağnî, sıfat ve isim mertebesinde ise herşeyde mütecellîdir. Allah Teâlâ insanların zihinlerinde şekillendirdikleri sûretler değildir; O gerçektir, şekil ve sûretten münezzehtir.

İbnü'l-Arabî "Hak halkın aynıdır" cümlesini, Hak Teâlâ vücûd itibâriyle herşeyin hakîkatidir mânâsında kullanmıştır. Bu, eşyânın zatları, taayyünleri, özellikleri yönünden aynıdır demek değildir.

İbnü'l-Arabî Allah Teâlâ'nın her sûrette tecellî ettiğini; fakat her sûret olmadığını söylemiş; her inancın doğru olduğundan bahsetmemiştir.

İbnü'l-Arabî'ye göre ârif olan kimse, kendi inandığı sûrette tecellî edenin Allah Teâlâ olduğuna inandığı gibi, başkasının inandığı sûrette de O'nun mütecellî olduğunu bilir. Her sûrette tecellî eden Allah Teâlâ'dır sözünden, her inanç doğrudur ma'nâsını çıkarmak doğru değildir.[15]

10) Aliyyu'l-Kârî, İbnü'l-Arabî'nin "Fass-ı Şuaybî"de: Âlemin mecmûu birtakım a'râzdır ve her anda ma'dûm (yok) olur. Eş'arîler ve bâzı kelâmcılar, cisimler hakkında değil; fakat arazlar hakkında buna kâil olmuşlardır" dediğini nakleder. Ve bu fikrinden dolayı kendisine ta'n edilemiyeceğini söyler.

Aliyyü'l-Kârî bundan, mükellefin her an değişeceği, âhirette, dünyadaki insanın, gayri olarak haşrolunacağı; bu durumda günah ve sevâbın, isyân ve itâat edenin kendisine olmayacağı netîcesini çıkarıyor ki, ona göre bu apaçık küfürdür.[16]

İsmâil Fennîye göre, âlim, hakîm ve mutasavvıfların inandıkları şey îtibâra daha uygundur. Bunlar cevher ve arazların arasını, kendilerine karşı îtirâza fırsat verilmeyecek bir şekilde ayırmışlardır. Çünkü, kendi zâtıyla kâimin Hak olduğu husûsunda birleşmişlerdir. Bu ise Allah Teâlâ'nın cevheri, yerinde sâbit mânâsında olarak, kendi kendine kâim yapmasına zıt değildir. Bunun için "Kayyûm"un mânâsı, kendi kendine kâim ve başkasını kıvâma getiren şey demektir. Bir şeyi îcâd ve sonra ifnâ eder mânâsında olarak "diriltir" ve "öldürür" demek olan كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahman, 55/29) âyetinden çıkan mânâ, cevherin ma'dûm (yok)

15. İ. Fennî, **A.g.e.**, s.216.
16. A.Kârî, **A.g.e.**, s.99.

olduğunun ifâdesidir. Bu, yok olur, sonra varlığa inkılâb eder ve sonsuza kadar böyle devam eder demektir. Bu durumda maddî varlığın iâdesi bahsinde beyan edildiği cihetle, esâsa fesat terettüb etmez. Ruhların cüzlerinde de böyle olur. Allah Teâlâ كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ (Nisâ, 4/56) buyurmuştur. Bu hâl, isyân eden kimselerin, kendilerinden başkalarına değildir."[17]

Fusûsu'l-Hikem'de bu hususla ilgili olan kısım aynen şöyledir: "....Böyle olunca, iki zamanda bâkî olmayan şey iki zamanda veyâ zamanlarda bâki oldu. Nefsiyle kâim olmayan şey, nefsiyle kâim olan şeye döndü. Halbuki üzerinde bulundukları şeye onların şuûru yoktur. "Ve onlar halk-ı cedîdden şüphe içindedirler" (Kâf, 50/15)"[18]

İbnü'l-Arabî, âlemin her an var ve yok (mevcut ve ma'dûm) olan birtakım arazlardan ibâret olduğunu söylerken; كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) âyetini de buna delil olarak gösterir ve "hâlikûn"ü "dâimâ helâk olmaktadır" tarzında açıklar. كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) âyeti de mutasavvıflarca "Allah Teâlâ her an bir tecellîdedir" demektir. "Halk-ı cedîd" veyâ "teceddüd-i emsâl" ıstılahları bu mânâda kullanılmıştır. Bu tecellîler bir an kesilmiş olsa, âlem yok olur. بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ "Belki onlar halk-ı cedîdden şüphededirler", (Kâf, 50/15) ve كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ "O'nun üzerinde olan her kimse fânîdir ve senin Rabb'inin vechi (Zât'ı) bâkî kalır" (Rahmân, 55/27) âyetlerinde de aynı mânâ, farklı ifâdelerle anlatılmıştır.

İbnü'l-Arabî'nin "Fass-ı Şuaybî"de bu husustaki beyânı kısaca şöyledir: "Eş'arîler arazların, Hisbâniye de bütün âlemin değişme ve yenilenmesine vâkıf oldukları halde, bunlardan herbiri bu görüşlerinde bir yönüyle isâbet ederken, diğer yönüyle hatâ etmişlerdir. Eş'arîler arazların iki an bâkî kalmadığı fikrinde isâbet; fakat bütün âlemin arazlardan ibâret olduğunu ve araz iki an bâkî olmadığı cihetle, onun her an değişmekte veya yenilenmekte olduğunu bilmediklerinden hatâ etmişlerdir.

17. İ. Fennî, **A.g.e.**, s.217; A.Kârî, **A.g.e.**, s.99.
18. A. Avni Konuk, **A.g.e.**.s.3/42.

Hisbâniye ise bütün âlemin değişmekte olduğunu söylemekle isâbet; âlemin bütün sûretlerini kabul eden ma'kûl cevherin hakîkatinin birliğini düşünemediklerinden de hatâ etmişlerdir.

Akıl ile anlaşılan bir cevher, hâriçte hissedilir sûretler bulunmadıkça ortaya çıkmaz. Bu hissedilen sûretlerin hakîkatleri de o cevher ile anlaşılır. Meselâ akıl, cisim gibi hissedilen bir cevher değildir ve hariçte duyularla anlaşılan sûretlerle meydana çıkar. İnsanın aklının rütbesini eserinde görürüz. Bu eserlerdeki sûretlerin hepsi tek hakîkat olup tek zâtta bulunan akılda zuhûr eder.[19]

Cevheri târif etmek istersek, kendi nefsiyle kâim olan şeydir deriz; "kıyâm" arazdır. Cevher olmasa, kıyâmı ayrı olarak ortaya çıkarmak mümkün olamaz. Kıyâm araz olmakla berâber cevherin hakîkatidir. Çünkü cevher bu sınır ile, diğer şeylerden ayrılır.[20]

Eş'arîler cevheri, "Üç buûd kabûl eder ve mütehayyiz (yer tutan) cisimdir"; cismi de :"Üç buûdda mütehayyiz (yer tutan) cevherdir" tarzında târif ederler. Bu târifte ifâde edilen "kabûl" ve "yer tutma" arazdan ibârettir. Zîrâ "kabûl", kendi kendine kâim olan şey değildir. Kabûl eden (kâbil) olmayınca görünmez. Bir yer tutmak (tahayyüz) de arazdır. Çünkü bir yeri kaplayan şey olmadıkça kaplama keyfiyyeti de görünmez. Her ikisi de cevherin zatlarından sayılır. Bir şeyin zâtı olan şey, o şeyin "ayn"ı dır.[21] Bu durumda, iki zamanda bâkî kalmayan şeyler, iki zaman bâkî kalır ve kendi kendine kâim olmayan şeyler, kâimdir denilmiş olur.

İbnü'l-Arabî'ye göre, bütün âlem Allah Teâlâ'nın vücûduyla kâim arazlardır. Bu kıyâm, arazın cevherle kıyâmı gibi değil, gölgenin sâhibiyle kıyâmı gibidir. Gölge, gölge sâhibine muhtaç, gölgenin sâhibi ise, o gölgeden müstağnîdir.

İbnü'l-Arabî ruhların, sûretlerin değişmesiyle değişmediğini, cisimlerin ve cesetlerin değişmeyi kabul ettiğini söylediğine göre, günâhı işleyenin ve azâba hak kazananın aynı kimse olduğunu bu sûretle açıklamış oluyor.[22]

11) Aliyyü'l-Kârî, İbnü'l-Arabî'nin "Fass-ı Üzeyr"de: "Resûlün velâyeti, nübüvvetinden efdaldir" dediğini; bu ifâdesinde küfür, fısk ve bid'atin olmadığını; nebînin nübüvveti zamânında olan velâyeti husûsunda ihti-

19. A. Avni Konuk, A.g.e..s.3/39.
20. A.g.e..s.3/39.
21. A.g.e..s.3/41.
22. İ. Fennî, A.g.e..s.219.

lâf olduğunu; nübüvvetinden önceki velâyetini, nübüvvetten efdal demenin doğru olmayacağını; aksi takdirde velî nebîden efdaldir mânâsına geleceğinden küfür sayılacağını ileri sürüyor.[23]

İbnü'l-Arabî nebînin velî olmak cihetinden makâmının, resûl olmak yönündeki makâmından efdal olduğunu; ehlullahtan birinin "velâyet nübüvvetten üstündür" veyâ "velî, nebî ve resûlün üstündedir" sözünden murâdının bir şahısta bulunan bu iki sıfattan velâyetin, nübüvvetten efdal olduğu tarzında anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Bu iki sıfat bir şahısta bulunmadığı takdirde, böyle bir mukâyesenin yapılması doğru değildir[24].

12) İbnü'l-Arabî "İsâ Fassı"nda: "Hz. İsâ'nın ölüyü dirilttiğini görenlerden bâzısı Hakk'ın ona hulûl ettiğine; (Hz. İsâ'nın beşerî sûretine hulûl ettiğine) bir kısmı onun Allah olduğuna inandıklarından dolayı küfre nisbet olundular; o da "setr"dir. Onlar ölüyü diriltmeyi Allah'a nisbet edecekleri yerde Hz. İsâ'ya nisbet edip, "İsâ Allah'tır" dediler; ve bu sözlerinden dolayı küfretmiş oldular. Onlar, ölüyü dirilten Allah Teâlâ'yı, İsâ'nın beşerî sûretiyle örtmüş, (setretmiş) oldular.

Onların her şeyde mütecellî ve her yerde zâhir olan Hakk'ı, Hz. İsâ'nın taayyününe hasretmeleri ve taayyün cihetinden "Allah İsâ'dır" demeleri küfürdür. Allah Teâlâ onları Kur'ân-ı Kerîm'de küfre nisbet edip; "Allâh'ın hüviyyeti Mesîh İbni Meryem'dir diyenler muhakkak kâfir oldular" (Mâide, 5/17) buyurmuştur. Hulûle inanmış olanlar bu sözlerinin tamâmında hatâ ile küfür arasını birleştirmişlerdir. Yâni: إِنَّ اللَّهَ هُوَ . الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ (Mâide, 5/17) âyetinin tamâmı إِنَّ اللَّهَ هُوَ ile الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ den ibârettir. إِنَّ اللَّهَ هُوَ demekle Hz. İsâ'nın hüviyyetini Allah'a haml ederek, mutlak Hakk'ı sâdece İsâ'nın taayyününe hasretmekle hatâ ettiler."[25]

Aliyyü'l-Kârî, böyle bir değerlendirmenin, âyeti gerçek mânâsından saptırmak olduğunu; zîrâ "Zeyd Allah'tır" diyen kimsenin, bu ifâdesinden (cümlesinden) sâdece biriyle küfrediyor denmesinin doğru olmayacağını ileri sürüyor.[26]

---

23. A. Kârî, **A.g.e.**, s.100.
24. İ. Fennî, **A.g.e.**, s.220.
25. A. Avni Konuk, A.g.e., s. 3/147.
26. A. Kârî, A.g.e., s. 101, İ.Fennî, **A.g.e.**, s.221.

İsmâil Fennî, kütüphânesindeki "Fusûsu'l-Hikem" şerhlerinden yedisinde de ibârenin: ليس بقولهم هو الله ولا بقولهم هو ابن مريم olarak değil de; لا بقولهم هو الله ولا بقولهم ابن مريم Nablûsî'de ise bir zamir ilâvesiyle لا بقولهم هو الله ولا بقولهم هو ابن مريم tarzında olduğunu söylüyor.[27]

İbnü'l-Arabî إِنَّ اللّٰهَ هُوَ ile, ابْنُ مَرْيَمَ yânî إِنَّ اللّٰهَ هُوَ demekle İsâ (a.s.)ın hüviyyetini, Allâh'a hamlederek "Mutlak Hakk"ın sâdece İsâ'da taayyün ettiğine inandıkları için hatâ etmiş olduklarını; çünkü Hakk'ın mutlak vücûdunun bütün mazharlara yayıldığının âşikâr olduğunu ifâde etmiş; diğer taraftan Hakk'ı, İsâ'nın beşerî sûreti ile setr etmekle de kâfir olduklarını ileri sürmüştür. Bu yüzden إِنَّ اللّٰهَ هُوَ . الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ kelâmının tamâmında hatâ ve küfür arasını birleştirdiklerini; zîrâ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ kısmında hatâ ve küfür olmadığı; bu kısmın, ilk kısma bağlanmasıyla Hak, Meryem Oğlu Mesîh'in hüviyyetine hasr edilmiş olacağından, hatâ ve küfre düştüklerini söylüyor.[28]

İbnü'l-Arabî'ye göre küfür onların "Mesih Allah'tır" yâhut "Allah Meryem'in oğludur" demelerindedir. Halbukî Allah Teâlâ bütün kayıtlardan münezzeh ve âlemin bütün sûretlerinde zâhirdir. O'nun hüviyyetini Hz. İsâ'nın beşerî sûretine hasretmek elbette hatâ ve küfürdür.

Allah Teâlâ, İsâ'nın sûretinde tecellîsi ve kayyûmiyyeti, ölüyü diriltmek, kuş yaratmak gibi kendisine mahsus bâzı fiillerin onda zuhûru cihetinden İsâ'dır; zîrâ bu durumda İsâ (a.s.)ın beşerî sûreti, ilâhî "emir" olan rûhânî hakîkatte müstehlektir. İhyâ Allâh'ındır; fakat Allah Teâlâ İsâ (a.s.)ın mahlûk olan beşerî sûreti yönünden İsâ değildir.

İsâ (a.s.)a âit olan fiil sâdece üfürmektir. Allah Teâlâ hiçbir kayda bağlı olmayarak, âlemin bütün sûretlerinde taayyün ve zuhûr ettiği gibi, Hz. İsâ'nın sûretinde de taayyün ve zuhûr etmiştir. O'nu sâdece bu sûrete hasretmek küfürdür. Burada küfür "setr" mânâsında kullanılmıştır. Bu zuhûr "Mutlak"ın "mukayyed" de zuhûru olup, hulûl edici olan bir şeyin, hulûl mahallinde zuhûru kabîlinden olmadığı cihetle, hulûle

---

27. **A.g.e.**, s. 221.
28. A. Avni Konuk, **A.g.e.**, s. 3/148

kâil olanlar, ölüyü dirilten Allah Teâlâ'yı, İsâ (a.s.)ın beşerî sûretiyle "setr" etmişlerdir.[29]

IV. İbn Teymiye'nin tenkîdleri:

İbn Teymiye, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde, bilhassa **Fusûsu'l-Hikem'**-indeki görüşlerine yaptığı itirazlar, Taftâzânî ve Aliyyü'l-Kârî'de de geçtiğinden, burada tekrar ele almaya lüzum görmedik.

Tenkitleri kısaca şu tarzda sıralıyabiliriz:

1. İbnü'l-Arabî'nin Hâlık'ı ve mahlûku bir şey sayması.

2. Peygamberleri zem ve putlara ibâdeti tecvîz etmesi.

3. Velîlerin nebîlerden, "Hâtem-i evliyâ"nın "Hatem-i enbiyâ"dan efdal olduğunu iddiâ etmesi.

4. Firavn'ın sihirbazlara "Ben sizin en büyük rabbinizim" demesinin doğru olduğunu söylemesi.

5. Kur'ân-ı Kerîm'i gerçek mevziinden çıkarıp, tahrîf etmesi.

6. Nuh (a.s.)ı ayıplayıp, onun putlara ibâdet eden kavmine ta'zîm ve onların bu ibâdetini, Allâh'a ibâdet sayması.

7. "Nuh kavmi, ilim denizlerinde boğuldular" demesi.

8. Hz. Mûsâ'nın, Hârun (a.s.)a itâb etmesinin, buzağıya ibâdeti ihâta etmeyip, çirkin görmesinden dolayıdır demesi.

9. Nuh kavminin yaptıkları putlar, Allâh'ın birer vechidir sözü ve bu hususta nebîleri ayıplayıp, kâfirleri medhetmesi.

10. وَقَضَى رَبُّكَ الاّ تَعْبُدُوا الاّ اِيَّاهُ (İsrâ, 17/23) âyetindeki "kazâ" kelimesini, "hükmetti" tarzında yorumlaması.[30]

Dîne âit husûslarda aranacak delîl, hiç şüphesiz "şer'î delîl" olmalıdır. Vahdet-i vücûdu isbât için ileri sürülen delilller de bu çerçeve içinde aranmalıdır.

"Bârika-i hakîkat, müsâdeme-i efkârdan doğar" düstûrundan hareket ederek, düşünürleri tefekküre, tezekküre, taakkule sevkeden Kur'ân-ı Kerîm'in ışığında, ecdâddan mîras kalan pekçok yorumları da göz önünde bulundurup, "asrın idrâkine" ve ihtiyâcına göre İslâm'ı söylet-

29. A. Avni Konuk, **A.g.e.**, s.3/148
30. İ. Fennî, **A.g.e.**, s.231-252

meye mecbûruz. Asrımızın ihtiyâcı sâdece din teknisyenliği değildir. Hikmet ve tefekküre, her zamankinden daha çok muhtâcız.

"Kökü mâzîde bir âtî" olmak, İslâm kültürünü, hikmet ve tefekkürünü, san'atını bırakıldığı yerden başlatıp, devam ettirmektir.

Gerek vahdet-i vücûd müşâhidleri ve gerekse onlara muârız olanlar, görüşlerini, düşüncelerini, mukâbil tenkîdlerini, Kur'ân ve sünnete dayandırmışlardır. Vahye istinâd eden "metlüv ve gayr-i metlüv" âyet ve hadîsler "Lâ-yuhtî" olan kaynaktan geldiğine göre, ihtilâf onların tefsîr ve yorumlarındadır.

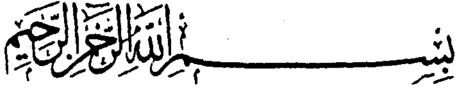
Bu güne kadar sürüp gelen bu ihtilâf ve itirazların, yine Kur'ân-ı Kerîm'den alınan güç ile, peşin hükümlere kapılmadan tekrar gözden geçirmenin, İslâm tefekkürüne çok şeyler kazandıracağı muhakkaktır. Kaynak eserlerin neşrinin çoğalmasıyla bu gerçek daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Dr. Selçuk Eraydın

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ

IV

Ahmed Avni Konuk

XXI

[KELİME-İ ZEKERÂVİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ MÂLİKİYYE" BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

Ma'lûm olsun ki, Zekeriyyâ (a.s.)ın müdebbiri olan ism-i hâss "Mâlik" ism-i şerîfidir. Binâenaleyh hazret-i şehâdette onun vücûdunda zâhir olan dahi, bu ismin hazînesinde meknûz bulunan ahvâl olduğundan, kendisi min-indillâh bu ismin muktezâsı olmak üzere, kuvvet-i tâmme ve himmet-i müessire ile müeyyed oldu; zîrâ "Mâlik," şiddet ve kuvvet ma'nâsına olan "mülk"ten me'hûzdür; ve "mülk," kudret ve tasarruf ma'nâsına dahi gelir. İmdi mâlikiyyet-i Hak, Zekeriyyâ (a.s.)ın vücûdunda zâhir oldu. Çünkü onun vücûd-i şerîfi "yevmü'd-dîn" gibi oldu; ve "kıyâmet" ma'nâsına olan "yevmü'd-dîn"de Hakk'ın kemâl-i mâlikiyyeti zuhûr ettiği cihetle Hak Teâlâ "yevmü'd-dîn"e Mâlik ism-i şerîfini muzâf kılıp, Sûre-i Fâtiha'da مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (Fâtiha, 1/4) buyurdu; binâenaleyh cenâb-ı Zekeriyyâ rahmet ve nıkmetin zuhûru husûsunda yevmü'd-dînin ahvâli ile mütehakkık olduğundan, yevmü'd-dîn menzilesinde oldu. Şu halde Hak Teâlâ hazretleri "Mâlik-i yevmi'd-dîn" olduğu gibi "Mâlik-i Zekeriyyâ" oldu. Çünkü Hak Teâlâ yevm-i mezkûrde ba'zan rahmet ve ba'zan azâb eder; ve bu günde rahmet ve azâbda zuhûru ile onun mâlikiyyeti zâhir olur. İşte Zekeriyyâ (a.s.)ın vücûdunda dahi Hak bu iki şe'n ile zâhir oldu. Rahmeti ile zuhûru budur ki, onun zevce-i muhteremesi âkır ve kendisi pek ihtiyar olduğu halde فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ya'nî "Bana indinden bir velî bağışla" (Meryem, 19/5) diyerek Hak'tan bir sâlih oğul taleb etti. Ve Hak Teâlâ dahi duâsını müstecâb edip, o hazretin hâiz olduğu maârif-i ilâhiyye ve esrâr-ı rabbâniyye ve ahlâk-ı hamîdeye vâris olarak ona Yahyâ (a.s.)ı bahşetti. Ve nıkmetle zuhûru budur ki, Hak Teâlâ onu şiddetle ahz

etti; / o hazreti testere ile küffar ikiye biçtiler. O dahi buna sabredip, mahzar olduğu ism-i hâssın muktezâsı olarak Hak'tan bu belânın ref'ini taleb etmedi. İşte bu sebebe binâen "hikmet-i mâlikiyye," Kelime-i Zekerâviyye'ye tahsîs kılındı. **Mesnevî:**

پس قیامت شو قیامت را ببین — دیدن هر چیزرا شرطست این

عقل گردي عقل را داني کمال — عشق گردي عشق را بيني جمال

Tercümesi: "İmdi kıyâmet ol, kıyâmeti gör; her şeyi görmek için bu şarttır. Akl olursan, aklı kemâliyle bilirsin. Aşk olursan aşkı cemâliyle görürsün."

*

* *

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Allah'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu; ve muhakkak gazabın vücûdu dahi, Allâh'ın gazaba olan rahmetindendir; binâenaleyh O'nun rahmeti gazabını sebkat eyledi. Ya'nî rahmetin O'na nisbeti, gazabın O'na nisbetini sebkat etti (1).

Fass-ı Süleymânî'de tafsîl olunduğu üzere "rahmet", biri zâtî, diğeri sıfâtî olmak üzere iki kısımdır. Bunlar da husûsiyyet ve umûmiyyet i'tibâriyle iki kısımdır. Her şeye vâsi' olan rahmet, "rahmet-i âmme-i zâtiyye"dir; ve bu rahmet Hakk'ın muktezâ-yı zâtıdır; çünkü Hak bizzat "Cevâd"dır. Eğer böyle olmasa, vücûd-ı mutlak-ı Hak'ta zuhûr bulunmaz idi. İşte zât-ı Hakk'ın muktezâsı olan bu rahmet sâyesinde, zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnât-ı Hak, onun kendi / zâtında kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, ilminde sübût buldu. Ve Hak zât-ı ahadiyyetinde sıkıntı içinde kalmış olan esmâsını nefes-i rahmânîsi ile tenfîs edip, onlara vücûd-i ilmî vermek sûretiyle cümlesini bu sıkıntıdan âzâd etti. Binâenaleyh bu rahmet, hükmen her şeye vâsi' oldu. Ve rahmet-i âmme-i zâtiyye icâbıyle, ilimde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin sûretleri, kendi hükümleri dâiresinde, a'yân-ı kevniyye sûretleriyle zâhir olduğu cihetle, bu rahmet-i zâtiyye, şu içinde bulunduğumuz hazret-i şehâdette dahi vücûden her şeye vâsi' oldu. İmdi rahmet-i Hak, bilcümle nisebe ve a'yân-ı sâbite ve hâriciyyeye şâmil olunca, niseb-i

ademiyyeden ibâret olan gazaba dahi şâmil bulunur. Ve binâenaleyh gazabın vücûdu dahi, gazaba olan rahmet-i ilâhiyyeden olur. Fakat gazabın Hakk'a nisbeti, rahmetin Hakk'a nisbetinden sonradır; çünkü gazab rahmete nisbetle ârızî bir şeydir. Meselâ suyun hâl-i tabîîsi cereyândır; ve donması, ârızîdir. Ve kezâ insanın hâl-i tabîîsi gazab değildir; onun gazabı bir sebeb tahtında zuhûr eden bir sıfat-ı ârızadır. Ve sıfat-ı ârızada asl olan ise ademdir; binâenaleyh gazab niseb-i ademiyyedendir. Ve **Fass-ı Üzeyrî**'de tafsîl olunduğu üzere, gazab-ı ilâhî bir şeyin kemâl ve saâdete bilküllîyye adem-i kābiliyyetinden veyâ noksân-ı kābiliyyetinden o şeye terettüb eder. Ve gazabın şer ve şekāvet olması mağzûbun-aleyhe nisbetledir. Yoksa gazab, Hakk'a nisbetle merhûmdur; çünki Hakk'ın tecellî-i rahmânîsiyle mevcûd olmuştur. Ve mevcûd olan her şey tecellî-i rahmânî ile merhûmdur. /

Vaktâki her ayn için vücûd oldu; binâenaleyh onu Allah'dan taleb eder. Bunun için O'nun rahmeti her şeye âmm oldu; zîrâ Hak, şol rahmetiyle ki, her şeye onunla rahmet etti; o şey vücûd-ı aynîsinde O'nun rahmetini kabûl etti. Binâenaleyh Hak o şeyi îcâd eyledi. İşte bunun için biz, muhakkak Allah'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu, dedik (2).

Yâ'ni Hak Teâlâ hazretlerinin gayr-i kābil-i ta'dâd esmâ-i zâtiyyesi vardır ki, onlara "mefâtîh-i gayb" tesmiye olunur. Zât-ı ahadiyyette bilkuvve mevcûd olan bu esmâ, zatlarıyla fiilen zuhûr isterler ve müsemmâları olan zât-ı Hak, dıyk-ı ademden o esmâyı ihrâc ve onları nefes-i rahmânîsi ile tenfîs edip mertebe-i ilimde ızhâr eyler. İşte bu tenfîs, esmâya rahmettir. Bu tecellî Hakk'ın kendi zâtında kendi zâtına vâki' olur. İlm-i Hak'ta peydâ olan bu suver-i lâtîfeye "a'yân-ı sâbite" derler ki, âlem-i dünyâdaki suver-i kesîfenin hakāyıkıdır. Ve bunların vücûdu "vücûd-i hükmî"dir. Onların zıllî olan suver-i kesîfe-i âlem ise "vücûd-i aynî"dir. İşte mâdemki her bir "ayn" için vücûda gelmek imkânı mevcûddur; o ayn, o vücûdu Allah'tan taleb eder.

Ma'lûm olsun ki, bilcümle emr üç vecih üzeredir:

1. Vücûd-i mahzdır. Bu vücûd, ezelen ve ebeden ademi kabûl etmez; vücûd-i hakîkî-i Hak gibi.

2. İmkân-ı mahzdır ki, ezelen ve ebeden bir sebeb ile vücûdu kabûl eder. Vücûd-i izâfî-i a'yân gibi.

3. Adem-i mahzdır ki, ezelen ve ebeden vücûdu kabûl etmez; şerîk-i Bârî veyâhut iki vücûd-i nâmütenâhî gibi.

İşte görülüyor ki, âlemin vücûd-i izâfîsi, vücûd-i mahz ile adem-i mahz arasında vâki' olmuştur. Zîrâ bir ciheti ademe ve diğer ciheti dahi vücûda nâzırdır. İmdi a'yân-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyenin, a'yân-ı kevniyye dahi a'yân-ı sâbitenin zılli olup, bu vücûd-i zıllîlerinin zuhûrunu Allah'dan / taleb ettikleri ve Allahû Zül-Celâl hazretleri dahi feyz-i akdesiyle esmâya rahmet edip onları mertebe-i ilimde hükmen, ve feyz-i mukaddesiyle dahi mertebe-i aynda vücûden ızhâr eylediği için, O'nun rahmeti her şey hakkında umûmî oldu. Binâenaleyh bu i'tibâra göre her şey merhûmdur; ve bu rahmette İblîs dahi dâhildir; zîrâ vücûd-i ilmîde îcâd etmek sûretiyle Hak Teâlâ'nın rahmet ettiği her şey, vücûd-i aynîsinde de O'nun rahmetini kabûl etti. İşte suver-i esmâiyye, rahmet-i zâtiyye-i âmme ile, ilm-i ilâhîde sâbit olduktan sonra, vücûd-i aynîye tâlib olmalarıyla Hak Teâlâ o rahmet ile onları vücûd-i aynîde îcâd ettiği için biz, Allâh'ın rahmeti vücûden ve hükmen her şeye vâsi' oldu dedik.

Ve esmâ-i ilâhiyye eşyâdandır; ve halbuki esmâ-i ilâhiyye ayn-ı vâhideye râci'dir. İmdi Allâh'ın rahmetinin vâsi' olduğu evvelki şey, o "ayn"ın şey'iyyetidir ki, rahmet ile rahmet-i mûcidedir (3).

Ya'nî, Allâh'ın rahmeti her şeye vâsi'dir, dediğimiz vakitte, esmâ-i ilâhiyye dahi "her şey" ta'bîri tahtına dâhil olur; zîrâ esmâ-i ilâhiyye dahi eşyâdandır. Ve esmâ-i ilâhiyye ise, Rahmân isminin hakîkati olan ayn-ı vâhideye râcidir; ve Rahmân ismi ism-i câmi'dir. Binâenaleyh her bir ismin rahmetten haz ve nasîbi vardır. İmdi Allah'ın rahmetinin vâsi' olduğu evvelki şey, rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i esmâiyyeyi mûcid olan o ayn-ı vâhidenin şey'iyyetidir.

Ma'lûm olsun ki, Hak ahadiyyü'z-zât, ve vâhidiyyü'l-esmâ ve's-sıfâttır. Ve "Allah" /tesmiye olunan vücûdun zâtında hiçbir vech ile

kesret yoktur; belki o vücûd, zât ile ahaddir; ve zât-ı ahadiyyet tecelliden müberrâdır. Çünkü âlemlerden ganîdir. Ve bu zât için vücûh-i gayr-i mütenâhiyye vardır ki, esmâ ve sıfâtı muktezî olan ulûhiyyet o vücûhu cem' eder. Şu halde hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile berâber zâttan ibâret olduğundan esmâ ve sıfâta nazaran, küll-i mecmûî olan ayn-ı vâhidedir. Ve bu küll-i mecmûî, o ayn-ı vâhidenin şey'iyyetidir; ve Rahmân ismi, cemî'-i esmâyı muhît olduğu cihetle, bu ayn-ı vâhide bu ismin hakîkati olur. Binâenaleyh Hakk'ın Rahmân'a mensûb olan nefes ile ilk tenfîs ettiği şey, zât-ı ahadiyyetinde bilkuvve mevcûd olan esmânın hazret-i ilmiyyede ızhâr buyurduğu sûretlerdir. Şu halde Hak, rahmet-i zâtiyye-i âmmesi ile esmâsına rahmet etmiş olur. Binâenaleyh o ayn-ı vâhidenin şey'iyyeti ki, esmâ ve sıfâta nazaran küll-i mecmûîdir; işte bu şey'iyyet rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i esmâiyyeyi îcâd eder. Bu bahis **Fass-ı Şuayb**'da tafsîl olunmuştur. Oraya mürâcaat buyrulsun.

İmdi rahmetin vâsi' olduğu evvelki şey, onun nefsidir. Ba'dehû müşârun-ileyhâ olan şey'iyyettir. Ba'dehû gerek dünyâda gerek âhirette, araz olsun ve cevher-i mürekkeb veyâ basît olsun, ilâ-mâ-lâ-nihâye vücûd bulan her mevcûdun şey'iyyetidir (4).

Ya'nî rahmet-i zâtiyye-i âmmenin vâsi' olduğu evvelki şey rahmetin kendi nefsidir. Çünkü bir "ayn" lâzımdır ki, rahmet ona taalluk edebilsin; binâenaleyh rahmet-i zâtiyye; ibtidâ ayn-ı rahmâniyyenin şey'iyyetine / vâsi' olur; ve rahmet o aynın şey'iyyetine vâsi' olunca, ibtidâ kendi nefsine vâsi' olmuş olur. Ba'dehû rahmetin vâsi' olduğu şey, bâlâda işâret olunan ayn-ı vâhidenin şey'iyyetidir; ve bu ayn-ı vâhide bilcümle a'yânın mebdei ve aslıdır; ve bu da "hakîkat-i muhammediyye"dir ki, Allah Teâlâ onu âlemlere rahmet olmak üzere îcâd eyledi. Binâenaleyh o, ayn-ı rahmettir; ya'nî âlemleri onun vücûdundan îcâd etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) ve hadîs-i kudsîde dahi خلقتك من نوري وخلقت الاشياء من نورك ya'nî "Yâ Habîbim, seni nûr-ı vücûdumdan halk ettim ve eşyâyı dahi senin nûrundan yarattım" buyrulmuştur. Ve bu mertebe, Hakk'ın zât-ı ahadiyyet mertebesinden vâhidiyyet mertebesine tenezzülüdür ki, esmâ ve sıfâ-

ta nazaran küll-i mecmûî olan ayn-ı vâhidedir. İşte ikinci derecede, bu ayn-ı vâhidenin şey'iyyetine vâsi' oldu. Ondan sonra rahmetin vâsi' olduğu şey, gerek dünyâda gerek âhirette, araz olsun ve cevher-i mürekkeb veya basît olsun, ilâ-mâ-lâ-nihâye vücûd bulan her mevcûd-i izâfînin şey'iyyetidir.

Ma'lûm olsun ki, şey'iyyeti sâbit olmayan ancak adem-i mahzdır. Onun için ondan hiçbir şey çıkmaz; ve vücûd-i mahz ki, Hakk'ın vücûd-i mutlakıdır ve esmâ ve sıfât ki, o vücûd-i mahzın niseb-i ademiyyesidir, ya'nî bilkuvve mevcûddur ve bilfiil zâhir değildir, işte bunlar için şey'iyyet sâbittir; ve şey'iyyeti sâbit olan şeyler için elbette zuhûr vardır.

Binâenaleyh rahmet bâlâda zikr olunan tertîb üzere, sâbit olan şey'iyyetlere vâsi' oldu; ve hattâ rahmet, vücûd-i Hakk'ın niseb-i ademiyyesinden bir nisbet olduğu için, rahmetin kendi nefsine dahi vâsi' oldu; çünkü vücûd-i Hak'ta onun dahi şey'iyyeti sâbittir. Şu halde o da zuhûr ister; binâenaleyh rahmet-i zâtiyye-i âmmenin ona dahi şümûlü / olmak tabîîdir. Burada bir suâl vârid olur, şöyleki: Rahmet-i ilâhiyye• vücûden ve hükmen her şeye şâmil olur, buyruluyor. Halbuki bu kadar mağzûb olan eşyâ vardır. Bunların hepsi nasıl merhûm olur? Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu suâle cevâben buyururlar ki:

> **Ve eşyâda yâhut sia-i rahmette, bir garazın husûlü ve tab'ın mülâyemeti mu'teber değildir; belki mülâyimin ve gayr-i mülâyimin hepsine rahmet-i ilâhiyye vücûden vâsi'dir** (5).

Ya'nî eşyânın îcâdında veyâhut rahmetin vücûden ve hükmen bilcümle eşyâya vâsi' olmasında bir maksad vardır ki, o da ancak vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın bilkuvve kendisinde mevcûd olan nisebinin isti'dâdları vechile fiilen zuhûrudur. Bu da onların nefes-i rahmânî ile tenfîsiyle hâsıl olur. İşte bu hepsine şâmil olan bir rahmettir. Binâenaleyh bu rahmetin şumûlünde eşyâ hakkında husûsî bir garazın husûlü ve onların tab'ına mülâyim gelen şey mu'teber değildir. Her şeyin isti'dâd-ı ezelîsi ne ise, bu rahmetin nüzûlünde îmân ve hidâyet ve ni'met ve zevk ve râhat gibi tab'a mülâyim gelen; ve küfür ve dalâlet ve nıkmet ve elem ve râhatsızlık gibi tab'a gayr-ı mülâyim gelen bir takım ahvâl o şeye vârid olur. Şu halde rahmet-i

ilâhiyye, mahzâ vücûd verdiği için, mülâyim olsun, gayr-i mülâyim olsun hepsine vâsi' oldu.

Misâl: Yağmurun yağması yer yüzünde ne kadar nebâtât varsa hepsinin gül, veyâ ekle sâlih meyve vermesi gibi husûsî bir garazın husûlü veyâhut tab'a mülâyim gelen mevâddın zuhûru için değildir./ Belki rahmetin nüzûlüyle her nebâtın isti'dâdına göre onda bilkuvve mevcûd olan semerât fiilen zâhir olur. Gül ağacından gül, diken ağacından diken ve kayısı ağacından lezîz ve ahlâ kayısı ve zakkum ağacından dahi zakkum zâhir olur. Halbuki hepsinin sebeb-i zuhûru olan rahmet birdir. İhtilâf-ı semerât, ağaçların ihtilâf-ı isti'dâdından-dır. Beyt:

Halkın isti'dâdına vâbestedir âsâr-ı feyz
Ebr-i nîsândan sadef dürdâne, ef'î semm kapar.

İşte bunun gibi zât-ı ahadiyyette mahfî olan esmâya rahmet-i zâtiyye-i âmmenin şümûlü ale's-seviyedir. مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ (Mülk, 67/3) âyet-i kerîmesi mûcibince rahmet-i rahmâniyyenin her bir ism üzerine sereyânında tefâvüt yoktur. Tefâvüt ancak esmâ-i ilâhiyyenin isti'dâdâtındadır. Rahmet-i rahmâniyyenin feyezânında Hâdî isminin mazharı olan "ayn"da sûret-i hidâyet, ve Mudill isminin mazharı olan aynda dahi sûret-i dalâlet zâhir olur.

Ve tahkîkan biz Fütûhât-ı Mekkiyye'**de zikrettik ki, muhakkak "eser", mevcûd için değil, ancak ma'dûm için vâki' olur; ve her ne kadar mevcûd için olursa da ma'dûmun hükmü hasebiyledir; ve bu ilim, garîbdir ve mes'ele-i nâdiredir; ve onun hakîkatini ancak evhâm sâhipleri bilir. İmdi bu ilim, onların indinde zevk ile hâsıl olur; velâkin kendisinde vehm müessir olmayan kimse bu mes'eleden uzaktır** (6).

Yâ'nî **Fütûhât-ı Mekkiyye** nâmındaki eser-i cesîm-i münîfin yetmiş üçüncü bâbında mastûr olan yirmi ikinci / ve yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü suallerin cevâbında; ve keza beşyüz elli sekizinci bâbında îzâh buyrulduğu üzere: "Eser" vücûd-i Hak'ta müessir olan a'yân-ı sâbite-i ma'dûme için vâki'dir; yoksa Hakk'ın vücûdu için vâki' değildir. Vücûd-i Hakk'a muktezî olan şey, a'yânın isti'dâd ve

kâbiliyyetlerine göre, ifâza-i vücûd etmektir; ve eser, her ne kadar vücûd-i Hak için sâbit ise de, bu sübût, ma'dûmun hükmü hasebiyle-ledir. Niseb-i ilâhiyye olan esmâ, zât-ı ahadiyyette hâl-i ademde iken, müsemmâları olan Hak'tan kendilerine vücûd i'tâ etmesine hükmederler. Mevcûd-i hakîkî olan Hak dahi, ma'dûm olan nisebinden müteessir olup, onlara vücûd i'tâsına teveccüh eder. Binâenaleyh eser, evvelen ma'dûm için mevcûdda zâhir olur; ba'dehû ma'dûm olan nisebin hükmü ve talebi hasebiyle vücûd-i Hak için sâbit olur.

Misâl: Bir mi'mârın zâtında mündemiç olan sıfat-ı mi'mâriyyet, lisân-ı isti'dâd ile zuhûr taleb eder; mi'mâr dahi kendisinin bir nisbet-i ademiyyesi olan o sıfatın talebini is'âf için zihninde bir binâ sûreti tahayyül eyler. Bu sûret ilim mertebesinde peydâ olan bir "ayn"dır. Mi'mârın vücûdu mevcûd ve fakat onun nisbeti olan mi'mâriyyet sıfatı kendi vücûdunda mahfî ve müstehlek olduğundan ma'dûm idi. İmdi şahs-ı mi'mârın mevcûd olan vücûdu, ma'dûm olan nisbetinden müteessir olup, o mi'mâriyyet sıfat ve nisbetine vücûd i'tâsına teveccüh etti. Şu halde "eser", evvelâ ma'dûm olan nisbet için, mevcûd olan mi'marda zâhir oldu; ba'dehû o nisbet-i ma'dûmun "Beni ızhâr et" diye lisân-ı isti'dâd ile vâki' olan hükmü ve talebi hasebiyle mi'mârın vücûdu için sâbit oldu. Binâenaleyh eser, mi'mârın vücûdunda müessir olan onun ilmindeki binânın sûret-i ma'dûmesi için vâki'dir. Yoksa mi'mârın vücûdu için vâki' değildir. Şahs-ı mi'mârın vücûduna lâzım olan şey, onun zihninde peydâ olan binâ sûretinin kâbiliyyetine göre, o binâyı hâriçte inşâ etmektir. /

Bu ilim, gâyet garîb ve pek nâdir bir mes'eledir; ve ma'dûmun mevcûdda te'sîri mes'elesini hakîkatiyle anlayan, ancak evhâm sâhipleridir; zîrâ bir emr-i ademîden ibâret olan vehm, onların mevcûd olan vücûdlarında te'sîr ederek, hadd-i zâtında ma'dûm olan bir takım vehmî şeyleri, kuvve-i hayâliyyelerinde îcâd ederler; ve bu îcâd ettikleri suver-i vehmiyyeden nefsleri, pek ziyâde müteessir olur. Meselâ çocukları, umacı geliyor, diye korkuturlar. Çocuk, vücûdunu hiç görmediği bir sûret-i muhavvifeyi kuvve-i hayâliyyesinde îcâd edip, bu sûret-i vehmiyyeden korkar. Ve kezâ pek çok kimseler, gece tenhâ bir hânede kalamazlar. Hâne derûnunda ferd-i âferîde olmadığı kendilerine ma'lûm iken, vehimle

rinde îcâd ettikleri suver-i muhavvifeden müteesir olurlar. Ve ba'zı kimseler aslâ vücûdlarında hastalıktan eser olmadığı halde, kendilerinde bir maraz-ı vehmî îcâd ederler; ve bundan halâs olamadıkları takdirde, vücûdları müteesir olup helâk olurlar. İşte ma'dûmun mevcûdda te'sîri budur. Ve bu ilim, ashâb-ı evhâm indinde zevkan hâsıl olur. Velâkin kendisinde vehm te'sîri olmayan kimseler, bu ma'dûmun mevcûdda te'sîri mes'elesinin ne keyfiyyetle vâki' olduğunu hakîkaten ve zevkan bilemezler. O kimseler bu mes'eleden uzaktır. Ve her bir insanın kuvve-i hayâlinde, vücûdu olmayan şeyi, halk ettiğine dâir olan bahis **Fass-ı İshâkî**'de mürûr ettiğinden oraya mürâcaat olunsun.

Şiir: İmdi Allah'ın rahmeti ekvânda sârîdir; zevâtta ve a'yânda cârîdir (7).

Ya'nî rahmet-i rahmâniyye, zât-i ahadiyyette mahfî olan niseb-i Hakk'ı mertebe-i ilimde ızhâr ettiği ve hâriçte / hâdis olan a'yân-ı kevniyye ise mertebe-i ilimde peydâ olan a'yân-ı sâbitenin sûretleri bulunduğu cihetle bu rahmet-i rahmâniyye ekvânda sârî oldu. Ta'bîr-i dîğerle îcâd, hüviyyet-i ilâhiyyenin suver-i kevniyye-i kesîfede ihtifâsıdır. Buhâr-ı latîfin, buzda ihtifâsı gibi. Ve eşyâ ancak rahmet-i rahmâniyye ile mevcûd oldu. Ve rahmet, her ne kadar mertebe-i vâhidiyyette bu hüviyyetin gayri ise de, vücûd-i Hakk'ın niseb-i ademiyyesinden bir nisbet olduğu için, mertebe-i ahadiyyette onun aynıdır. Binâenaleyh rahmet-i ilâhiyye, zevâtta, ya'nî niseb-i ademiyyenin şey'iyyetlerinde ve bu nisebin suveri olan a'yânda, yâ'nî a'yân-ı sâbitede, cârîdir; ve suver-i kesîfe-i halkıyyede hüviyyet-i ilâhiyyenin ihtifâsı hasebiyle de cemî'-i ekvânda sârîdir.

Rahmet-i müslânın mertebesi, şuhûddan bilindiği vakit, efkâr üzerine âlîdir (8).

Mîmin zammı ile "müslâ", "efdal"in müennesi olan "fudlâ" ma'nâsına gelir. Ya'nî pek ziyâde artkın ve taşkın olan rahmetin mertebesi, şuhûd tarîkıyle ma'lûm oldukda, fikirlerin idrâkinden âlî olur; ve o rahmeti fikirler idrâk edemez. Zîrâ şuhûdda isneyniyyet kalkar ve şuhûd ve şâhid ve meşhûd şey'-i vâhid olur; binâenaleyh fikrin orada medhali bulunmaz. Halbuki fikir, hicâbdır; isneyniyyet olan mahalde hükmü cârîdir.

İmdi rahmetin zikrettiği her bir kimse, muhakkak saîd oldu; ve halbuki vücûdda rahmetin zikrettiği kimseden gayri yoktur. Ve rahmetin eşyâyı zikri, onları îcâdının aynıdır. Ey dostum, ashâb-ı belâdan gördüğün şey ile ve onunla kâim olan kimseden nâkıs kılınmayan âlâm-ı âhiretten o mü'min olduğun şey ile, bizim zikrettiğimiz şeyin idrâkinden hicâba düşme! (9).

Ya'nî rahmet-i zâtiyye-i âmmenin, kendi taht-ı hîtasına aldığı her bir kimse saâdet-i vücûd ile saîd oldu; ve halbuki vücûda gelen her bir kimse, elbette rahmetin zikrettiği ve taht-ı hîtasına almış olduğu kimsedir. Ve rahmetin eşyâyı zikretmesi, îcâd etmesinin aynıdır. Zîrâ eşyâ, nefes-i rahmânînin onları tenfîsinden evvel şey-i mezkûr değil idi; tenfîs ile berâber şey'-i mezkûr oldu. Binâenaleyh rahmetin onları zikri ayn-ı îcâddır. Böyle olunca her mevcûd olan şey, rahmet-i vücûd ile merhûm olmuş olur. Şu halde dünyâda erbâb-ı ni'met ve ashâb-ı belâ ve âhirette ashâb-ı naîm ve ehl-i azâb bu rahmet-i vücûd ile merhûmiyette dâhildirler. Zîrâ nefes-i rahmânî ile ketm-i ademden sâha-i vücûda gelmişlerdir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) her mevcûdun merhûm olduğu ifâdesine vâkı' olacak i'tirâzı def' için buyururlar ki: Ey dostum, seni dünyâda ashâb-ı belâda müşâhede ettiğin bir takım elemler mahcûb etmesin ve sen şimdi dünyâda bulunduğun halde, îmân ettiğin âlâm-ı âhiretten mahcûb olma; ve âlâm-ı âhiret öyle bir şeydir ki, vücûdu ile kâim olduğu kimseden nâkıs kılınmaz. İşte sen bu elemlerin dünyâdakilerini görüp ve âhirettekilerine de îman edip "Rahmet nasıl umûmî olur ki, dünyâda ehl-i belâ ve âhirette dahi ehl-i azâb, zahmet içindedir?" deme! Zîrâ bâlâda zikrolunduğu üzere rahmetin şümûlünde eşyâ hakkında husûsî bir garazın husûlü ve onların tab'ına mülâyim gelen şey mu'teber değildir. Rahmet-i ilâhiyye, gerek tab'a mülâyim gelsin ve gerek / gelmesin mahzâ vücûd-bahş olduğu için her şeye şâmil olur.

Evvelâ ma'lûm olsun ki, muhakkak rahmet, ancak îcâdda umûmîdir. Binâenaleyh âlâma rahmetiyle âlâmı îcâd etti. Ba'dehû bil ki, muhakkak rahmet için "eser" iki vechiledir. Biri bizzat eserdir; ve o da O'nun her

ayn-ı mevcûdu îcâdıdır. Ve garaza ve adem-i garaza ve gayr-i mülâyime nazar etmez; zîrâ vücûdu kabûl eden her mevcûdun "ayn"ına nâzırdır. Belki onun aynının sübûtunda nazar eder. Bunun için i'tikâdâtta mahlûk olan Hakk'ı uyûn-ı sâbitede ayn-ı sâbite gördü. İmdi Hakk'ın kendi nefsine rahmeti îcâd iledir; ve işte bundan dolayı biz "Tahkîkan i'tikâdâtta mahlûk olan Hak, merhûmînin îcâdına taallukda kendi nefsine rahmetinden sonra, merhûm olan şeyin evvelidir" dedik (10).

Ya'nî rahmet, sûret-i umûmiyyede a'yân-ı sâbiteyi ve a'yân-ı hâriceyi îcâd etmiştir; ve elem dahi a'yândan birisidir. Binâenaleyh Hak elemlere rahmet edip onları îcâd eyledi. Bu böylece ma'lûm olduktan sonra, şunu da bil ki, rahmetin te'sîri iki vech ile olur: Birisi bizzat te'sîridir. Bizzat te'sîri bir garaz-ı husûsîye ve gayr-i mülâyime nazar etmeksizin, / rahmetin her ayn-ı mevcûdu îcâd etmesidir; zîrâ her mevcûd isti'dâdına göre vücûdunu Hak'tan nasıl kabûl etti ise, rahmet o mevcûdun "ayn"ına nazar eder. Belki rahmet, her hangi bir mevcûdun aynının sübûtunda, o mevcûda nazar eder.

فانها ناظرة في عين كل موجود قبل وجوده بل تنظر في عين ثبوته ibâresindeki (قبل) kelimesi Bosnevî ve Ya'kûb Han şerhlerinde bâ'nın kesri ile, mâzî sîgasıdır, denilmiş ve "kabûl etti" ma'nâsı verilmiştir. **Te'vîlü'l-Muhkem** ve Bâlî Efendi şerhlerinde bâ'nın sükûnuyla "evvel" ma'nâsı verilip, mâzî sîgası değildir, denilmiştir. Bu şerhte dahi mâzî ma'nâsı isti'mâl edilmiştir. "Evvel" ma'nâsına göre ibârenin tercümesi şöyle olur: "Zîrâ rahmet, onun vücûdundan evvel, her bir mevcûdun "ayn"ına nâzırdır; belki ona aynının sübûtu hâlinde nazar eder". Evvelki ma'nâya göre بل تنظر zamirsiz olarak getirilmiştir. İkinci ma'nâda بل تنظره zamir ile isti'mâl olunmuştur. Maahâza her iki sûrette de murâd rahmetin her bir mevcûdun ilm-i ilâhîde aynının sübûtu hâline nazar ettiğini beyândan ibârettir.

İşte rahmet ilm-i ilâhîde sâbit olan "ayn"a nazar ederek îcâd ettiği için, akâyid-i mukayyede ashâbının i'tikâdlarında hayâlen mahlûk olan Hakk'ı onların uyûn-ı sâbitelerinde, ayn-ı sâbite gördü; zîrâ her

bir kimsenin ayn-ı sâbitesinin kuvvetinde her ne mevcûd ise, o kimse her hangi mevtında bulunursa bulunsun, hissen ve hayâlen, o ahvâl zuhûr eder. İmdi a'yân-ı sâbite rahmet-i zâtiyye ile merhûm olunca, onların ahvâli dahi merhûm olur. Ve Hakk-ı mu'tekad ise erbâb-ı i'tikādın a'yân-ı sâbiteleri ahvâlinden bir haldir. Binâenaleyh rahmet, a'yân-ı sâbitenin îcâdı sûretiyle kendi nefsine rahmet etmekle, hayalde mahlûk / olan Hakk'a rahmet etti. Ve âlemde ne kadar insan mevcûd ise Hak hakkında her birinin birer i'tikād-ı mahsûsası vardır ki, birinin i'tikādı diğerinin i'tikādına benzemez; ve bu i'tikādât şuûnat-ı ilâhiyyeden birer şe'ndir. Bu şuûnât ise îcâd ile zâhir olur. Binâenaleyh Hakk'ın zuhûr-ı şuûnâtı îcâd ile olduğu için, rahmet bu îcâd ile kendi nefsine rahmet eder. İşte bundan dolayı i'tikādâtta mahlûk olan Hak, merhûm olan a'yân-ı sâbitenin îcâdına taalluk sûretiyle rahmetin kendi nefsine rahmetinden sonra, merhûm olan şeyin evvelidir. Yâ'nî rahmet, a'yân-ı sâbiteyi îcâd sûretiyle evvelâ kendi nefsine rahmet etti; ondan sonra da a'yân-ı sâbitenin bir hâli olan Hakk-ı mahlûka rahmet etti.

Ve rahmet için, suâl sebebiyle, eser-i dîğer vardır. İmdi mahcûb olanlar, i'tikādlarında olan Hak'tan kendilerine rahmet etmesini taleb ederler. Ve ehl-i keşf ise, Allah'ın rahmetini, kendileri ile kāim olmasını taleb ederler. Binâenaleyh onlar, rahmeti "Allah" ismiyle suâl ederler. Böyle olunca يا الله ارحمنا **derler; ve rahmetin onlarla kıyâmından gayrı, onlara rahmet etmez./ Şu halde onlar için hüküm vardır. *Zîrâ* hüküm ancak hakîkatte bir mahal ile kāim olan ma'nâ için sâbittir. İmdi o, hakîkat üzere râhimdir. Böyle olunca Allah Teâlâ inâyet olunmuş olan kullarına ancak rahmetle rahmet eder. Binâenaleyh rahmet onlarla kāim oldukda, onlar onun hükmünü zevkan bulurlar. Şu halde rahmetin zikrettiği kimse muhakkak rahmet olundu** (11).

Bâlâda rahmetin iki vecihle te'sîri olduğu ve bir vechin bizzât olan te'sîri bulunduğu zikr ve îzah olunmuş idi. Şimdi de ikinci vecih te'sîri beyan buyrulur: Rahmetin eser-i dîğeri taleb cihetindendir.

Hakîkat-i hâlden muhtecib olan kimseler, kendi hayallerinde halk edip i'tikâd eyledikleri Hak'tan kendilerine rahmet etmesini taleb ederler. Halbuki rahmet evvelki cümlenin şerhinde îzâh olunduğu vecihle, hayalde mahlûk olan Hakk'a rahmet etmiş idi. Binâenaleyh ehl-i hicâb, muhtâc-ı rahmet olan Hakk-ı mahlûktan, rahmet taleb ederler; ve cennete olan rağbetlerinden ve cehennemden havflerinden dolayı, günahlarının afv ve mağfiret olunmasını Hakk-ı mukayyedden isterler. Ehl-i keşf ise böyle değildir. Onlar rahmetin kendileriyle kâim olmasını ilâh-ı mukayyedden değil, ilâh-ı mutlaktan suâl ederler. Ve bu suâllerini ismullah ile ederler de, "Yâ Allah bize rahmet et!" derler; zîrâ onlar Hak hakkında i'tikâd-ı mahsûs sâhibi değildirler. Cemî'-i mukayyedâtta Mutlak'ı müşâhede ederler; ve ilâh-ı mutlak ancak rahmetin onlar ile kıyâmı sûretiyle rahmet eder. Ve bu sûrette rahmet hazret-i ilâhiyye-i mukayyededen değil, hazret-i ilâhiyye-i mutlakadan onlar ile kâim olur. Binâenaleyh rahmetle kâim olan ehl-i keşf için onlar üzerine hüküm sâbittir. Çünkü herhangi bir sıfat ile / kâim olan bir mahal o sıfatın hükmündedir; zîrâ hüküm ancak hakîkatte bir mahal ile kâim bulunan ma'nâ için sâbittir. Meselâ suver-i âlemden her bir sûret, bir ism-i ilâhînin mazharıdır; ve o ismin hükmü onun mahall-i tecellîsi olan o sûret ile kâimdir; ve o sûret o ismin hükmü tahtındadır. Bu sûret bozulduktan sonra mahal kalmayacağı cihetle o ismin hükmü o sûretten zâil olur.

İmdi hakîkatte "râhim" olan ancak ma'nâdır; ve her ne kadar rahmetle kâim bulunan mahalle râhim denilmiş olsa bile, râhim o mahalle hâkim olan ma'nâ-yı rahmettir. Böyle olunca Allah Teâlâ hazretleri inâyet-i ezeliyye sâhibi olan ehl-i keşf kullarına, rahmetin onlar ile kıyâmı sûretiyle, ancak rahmet ile rahmet eder; ve rahmet onlar ile kâim oldukda, rahmetin hükmünü kendi nefislerinde zevkan müşâhede ederler. Çünkü bir mahall-i müdrik, kendi vücûdunda olan bir hâli ve o hâlin kendi vücûdunda hâkim olduğunu zevkan bilir. Ve rahmetin kendisine mahal ittihâzı sûretiyle zikrettiği kimse muhakkak rahmet olunan kimsedir. Bu ma'nâ فقد رحم sîga-i mechûl ile olduğuna göredir. Sîğa-i ma'lûm ile olduğuna göre ma'nâ: "Rahmet-i rahîmiyyenin mahal ittihâz etmek sûretiyle zikrettiği kimse, muhakkak irşâda ehil olduğundan gayra rahmet eder." /

Ve ism-i fâil rahîm ve râhimdir; ve hüküm halk ile muttasıf olmaz; zîrâ o bir emirdir ki, maânî kendi zevâtı için onu îcâb eder. İmdi ahvâl mevcûd değildir; ma'dûm da değildir. Ya'nî ahval için vücûdda "ayn" yoktur; zîrâ onlar nisbettir; ve ahvâl hükümde ma'dûm dahi değildir. Çünkü kendisiyle ilim kâim olan kimse "âlim" tesmiye olunur. O ise hâldir. Binâenaleyh âlim ilm ile mevsûf olan bir zâttır. O zâtın "ayn"ı değildir; ilmin dahi "ayn"ı değildir. Halbuki vâkı' de ilimden ve kendisiyle ilim kâim bulunan zâttan gayrı yoktur; ve onun âlim oluşu bu ma'nâ ile ittisâfı sebebiyle bu zât için hâldir. Böyle olunca ona "ilm"in nisbeti hâdis oldu; binâenaleyh ona "âlim" denildi (12).

Ya'nî rahîm ve râhim ism-i fâil ise de, bunda hâkim olan rahmettir; ve rahmetle mevsuf olan zâta rahmet izâfe olunursa "rahîm" ve "râhim" tesmiye olunur; ve hükm-i rahmet mahlûkıyyetle muttasıf değildir. Çünkü hâriçte onun vücûd-ı aynîsi yoktur, belki bir emr-i ma'nevîdir; ancak zihinde ma'kûl ve ma'lûmdur. Maânî kendi zâtları için bu hükümleri iktizâ eder. Ve rahmet bâtın olduğu halde, onun hükmü vücûd-i hâricîde zâhir olur; ve hüküm bir halden ibârettir. Ahvâl ise mevcûd değildir; zîrâ işte vücûdu budur diye "ayn"en gösterilemez; ve ma'dûm dahi değildir; zîrâ vücûd-i aynî üzerinde zâhir olan bir eserdir. Çünkü kendisinde "ilim" nisbeti mevcûd olan kimseye "âlim" deriz; ve "ilim" dediğimiz nisbet ise, bir halden ibârettir. Binâenaleyh "âlim" denilince vasf-ı ilim ile / mevsûf olan bir zât anlaşılır. Bu hal, ya'nî onun âlim oluşu zâtın "ayn"ı değildir. Meselâ bir kimseye tahsîl-i ilim etmeksizin "âlim" denilmez. Halbuki tahsilden evvel onun zâtı mevcûddur, fakat henüz âlimiyyeti yoktur. Eğer "âlim" o kimsenin "zât"ının "ayn"i olsa, ona "âlim" denilmediği bir zamanda, zâtının mevcûd olmaması lâzım gelir. Şu halde "âlim" onun zâtının "ayn"ı değildir. Âlim ilmin dahi "ayn"ı değildir; zîrâ bir kimsenin henüz ilim ile muttasıf olmadığı bir zamanda dahi "ilm" mefhûmu mevcûddur; ve bu ilim mevcûd olmakla berâber, o kimse henüz âlim değildir; binâenaleyh "âlim" "ilm"in "ayn"ı değildir. Maahâzâ meydanda ancak "ilim" ve ilimle kâim bulunan zât vardır. Ve "âlim"in âlim oluşu, bu âlimiyyet ma'nâ-

sıyla ittisâfı sebebiyle bu zât için hâldir; ve hâl ise hâdistir. Binâenaleyh "âlim" olan kimseye "ilim" nisbeti hâdis oldu; ve mâdemki o kimse, halden ibâret olan ilim ile muttasıf oldu, artık ona "âlim" denir.

Ve ale'l-hakîka rahmet, "râhim" tarafından bir nisbettir ve o hüküm için mûcibdir; böyle olunca o, rahmettir. Ve merhûmda rahmeti îcâd eden, o rahmeti îcâd etmedi; tâ ki o merhûma rahmet ede. Ve ancak rahmet kendisi ile kâim olan kimseye, o rahmetle râhim olmak için, rahmeti îcâd eyledi (13).

Ya'nî hakîkatte rahmet "râhim"in nisbetleri cümlesinden bir nisbettir; ve bu "rahmet" nisbeti, sâhibi üzerine hükmü mûcibdir; ya'nî bu nisbet-i rahmet, "Rahmet et!" diye râhim üzerine hükmeder; zîrâ râhim bu rahmet sebebiyle râhimdir. Ve onu "râhim" kılan bu "rahmet" nisbetidir. / Binâenaleyh zât-ı râhim üzerine hükmü mûcib olan nisbet, rahmettir. Ve merhûm olan şeyde rahmeti îcâd eden mûcid, bu rahmetle rahmet etmek için, o rahmeti îcâd etmedi. Belki bu merhûm râhim gibi, onunla rahmet etmek için bu rahmeti îcâd etti. Binâenaleyh evvelen mevcûd olmak i'tibâriyle rahmet-i rahmâniyye ile ve ba'de'l-vücûd hâline münâsib kemâle vusûlü indinde dahi, rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olan kimsede rahmetin îcâdı, bu iki rahmetle merhûm olduktan sonra, diğerlerine râhim olmak içindir. Ve bu halde o abd, Rabb'inin sıfatıyle mevsûf olup, kendileriyle rahmet kâim olan kimselere râhim olur. Nitekim Hak bir abdine sıfât-ı fiiliyyeden olan sıfat-ı kudreti i'tâ etmiş olsa, ondan havârik-ı âdât ve envâ'-ı mu'cizât ve kerâmât sâdır olur. Halbuki rahmet, kâffe-i sıfât-ı fiiliyyenin mebdeidir. Zîrâ onların a'yânı rahmet sebebiyle mevcûd olur.

Ve Hak Sübhânehû hazretleri, havâdis için mahal değildir. Böyle olunca kendisinde rahmetin îcâdı için mahal değildir; ve halbuki o, Râhim'dir. Ve Râhim, ancak onunla rahmetin kıyâmı sebebiyle Râhim olur. İmdi sâbit oldu ki O, rahmetin "ayn"ıdır (14).

Ya'nî Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri mahall-i havâdis değildir; tâ ki rahmet, onun zâtı üzerine bir sıfat-ı zâide olarak hâdis olsun. Binâenaleyh Hak kendi nefsinde rahmetin îcâdı için dahi mahal değildir. Halbuki Hak Teâlâ cemî'-i esmâ ve sıfât ve a'yân / ve ekvâna rahmet eder. Çünkü o Râhim'dir; ve Râhim ise, ancak kendisiyle rahmetin kıyâmı sebebiyle Râhim olur; ve Hakk'ın rahmetiyle kıyâmı kendi nisbet-i zâtiyyesiyle kıyâmı demektir; ve nisbet ise zâtın aynıdır, gayrı değildir. İmdi sâbit oldu ki, Hak "rahmet"in aynıdır.

Ve bu emri zevk etmeyen ve onun için onda kadem olmayan kimse, Hak rahmetin aynıdır; yâhut sıfatın aynıdır, demeğe cür'et etmedi. Hak sıfatın aynı değildir; gayrı da değildir, dedi. Bu böyle olunca sıfât-ı Hak onun indinde "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû"dur; zîrâ o kimse sıfât-ı Hakk'ın nefyine kâdir değildir. Ve onu, O'nun aynı kılmağa da kâdir değildir. İmdi bu ibâreye udûl etti. Bu da ibâre-i hasenedir. Ve onun gayrısı ondan emre ehaktır; ve işkâl için dahi erfa'dır. O dahi mevsûfun zâtıyle kâim vücûd olduğu halde a'yân-ı sıfâtın nefyiyle olan kavildir. Ve ancak a'yân-ı sıfât, mevsûf ile onlar arasında ve onların a'yân-ı ma'kûlesi beyninde niseb ve izâfâttır (15).

Ya'nî rahmet onunla kâim olduğunu zevkan bilmeyen ve Mâtürîdî ve Eş'arîler gibi, kendisi için bu emrde kadem-i sülûk sâbit olmayan kimse, ale'l-ıtlak "Hak, rahmetin aynıdır veyâhut sıfatın aynıdır" / demeğe cesâret edemez; zîrâ o kimsede vehm-i isneyniyyet gâlibdir. Bu vehim sâikasıyle Hakk'ı kemâliyle tenzîh etmemiş olmaktan korkar. Binâenaleyh o kimse der ki: "Hak, sıfatın ne aynıdır, ne gayrıdır". Şu halde onun indinde sıfât-ı Hak, "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû" dur. Ya'nî "Sıfat ne Hakk'ın hüviyetidir ve ne de Hakk'ın gayrıdır". Zîrâ o kimse Hakk'ın zâtından, sıfâtın nefyine muktedir değildir; ve onun indinde sıfât mevcûd olduğundan, bu sûrette gayrin vücûdunu isbât etmiş olur. Ve "Sıfât-ı Hak, zâtın aynıdır" diyemez. Çünkü zâta nazaran ıtlâk ve sıfâta nazaran dahi takyîd ile hükm olunur. Binâenaleyh zât ile sıfât arasında ıtlâk ve takyîd husûsunda

muğâyeret sâbittir. İşte bunun için Mâtürîdî ve Eş'arî tâifesi, Hak hakkında "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû" ibâresine tecâvüz etti; ve "Sıfat, ne Hakk'ın hüviyyetidir ve ne de Hakk'ın gayrıdır" dedi. Ve bu ibâre iyi bir ibâredir; zîrâ bi-haseb-i zâhir, ayniyyet veyâ gayriyyet takdîri üzerine vârid olan şey, vârid olmaz. Çünkü zât münhasıran sıfâtın aynı i'tibâr olunsa, zât sıfâtla mukayyed olmak lâzım gelir; ve münhasıran gayrı itibar olunsa, iki vücûd isbât olunmuş olup, zât kendi nefsinde nâkıs olmak îcâb eder. Böyle olunca bu ibârenin gayrı olan ibâre nefsü'l-emrde ehakk ve elyaktır ve işkâli daha ziyâde ref' eder. Ve o ibâre dahi, "A'yân-ı sıfât, mevsûf olan Hakk'ın zâtıyle kâim bir vücûd-i izâfî olup, zâtın vücûd-i hakîkîsi ve müstakıllı üzerine ziyâde olmuş bir vücûd-i müstakil değildir; belki o a'yân-ı sıfât, mevsûf olan zât-ı Hak ile kendileri arasında ve kendilerinin a'yân-ı ma'kûlesi, ya'nî suver-i zihniyyeleri / beyninde bir takım niseb ve izâfâttır" kavlidir.

İşte bu ibâre "lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû" ibâresinden daha ziyâde nefsü'l-emre lâyıktır; zîrâ sıfât-ı Hak, hâriçte müstakıllü'l-vücûd değildir. Fakat akılda zât-ı Hak üzere zâid olarak mevcûddur. Çünkü akılda onların hakâyık-ı mümtâzesi sâbittir; velâkin hâriçte "ayn"ları ve vücûdları yoktur. Binâenaleyh onların hâriçte vücûdları, Hak Teâlâ hazretlerinin ayn-ı zâtıdır. İşte muhakkık olan ârif-i billâhın kavli budur. Gerçi hükemânın bir çoğu ve Mu'tezile tâifesi dahi böyle söylemişlerse de, bu söz onlardan zevkan sâdır olmamıştır. Belki nazar-ı aklî ile bu kavli ihtiyâr ettiler; ve nazar-ı aklî ile olan hükümde ayak kayıp varta-i hatâya düşmek ihtimâli kesîrdir. Fakat ârif-i muhakkık ki, sıfat-ı Hak olan rahmetin kendisiyle kâim olduğunu zevkan bilmiştir; onun bu sözü nazar-ı aklîye değil müşâhedeye müstenid bulunduğundan nefsü'l-emrden şaşmak ihtimâli yoktur.

Vâkıâ rahmet câmi'dir. Binâenaleyh rahmet her bir ism-i ilâhîye nisbetle muhteliftir. İşte bunun için, Hak Sübhânehû'nun rahmet etmesi, her bir ism-i ilâhî ile suâl olunur. Böyle olunca Allah ona rahmet eder; ve kinâye, her şeye vâsi' olan rahmettir. Ba'dehû bu rahmetin şuab-i kesîresi vardır ki, esmâ-i ilâhiyyenin taaddüdü ile müteaddid olur. / İmdi sâilin يا رب ارحم kav- 25

linde olan bu ism-i hâssa nisbetle âmm olmaz; ve esmâdan bunun gayrı, hattâ Müntakım ismi ile, onun için يا منتقم ارحمني **demeklik vardır** (16).

Ya'nî rahmet-i zâtiyye her ne kadar envâ'-ı rahmetin kâffesini câmi' ise de, esmâ-i muhtelifeye nisbetle muhtelif olur. Çünkü her bir isim, kendi mazharına ve dâîsine, kendi hakîkatinin ettiği rahmetle rahmet eder. İşte bu ihtilâftan dolayı, esmâsından her bir ismi ile rahmet etmesi Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinden suâl olunur. Binâenaleyh sâil Hakk'ın hangi isim ile rahmet taleb etmiş ise, Allahu Zül-Celâl hazretleri ona o isim ile rahmet eder. Meselâ hasta olan kimse "Yâ Şâfî, irhamnî" ve karnı aç olan kimse "Yâ Rezzâk, irhamnî" ve fakîr olan kimse "Yâ Ganiyyü, irhamnî" ve müznib olan kimse dahi "Yâ Gaffâru, irhamnî" diye duâ eder. Hak Teâlâ dahi Şâfî, Rezzâk,Ganiyy ve Gaffâr isimlerinin iktizâsına göre tecellî buyurup, ona rahmet eyler. Ve وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) âyet-i kerîmesinde mütekellimden kinâye olan zamîre muzâf rahmet, vücûden ve hükmen kâffe-i eşyâya vâsi' olan rahmettir. İşte kinâye olan zamîr-i mütekellim her şeye vâsi' olan rahmete ve zâta delâlet eder. Çünkü Hakk'ın rahmeti zâtının aynıdır.

Rahmetin her şey hakkında âmm olduğu bilindikten sonra bu da ma'lûm olsun ki, bu rahmetin bir çok şu'beleri vardır ki, bu şu'beler, esmâ-i ilâhiyyenin taaddüdü ile müteaddid olur. Binâenaleyh "Yâ Rabb, irham!" dediğimiz vakitte Hak'tan kemâlât ile mevsûf kılınmağı/murâd ettiğimiz için, bu taleb-i rahmet ism-i hâssa nisbetle umûmî değildir; belki husûsî bir rahmet olur; zîrâ bir ism-i hâss-ı ilâhînin hazînesindeki kemâlâtı taleb etmiş olduk. Ve esmâ-i ilâhiyyeden bu ismin gayrisiyle vâki' olan suâllerimiz de böyledir. Meselâ "Yâ Settâru, irhamnî" dediğimiz vakitte "Settâr" isminin hazînesindeki ahvâli istemiş oluruz. Bu ise husûsî bir rahmettir. Hattâ esmâdan Müntakım ismiyle "Yâ Müntakım, irhamnî" demek vardır; ve sâil bu duâsıyla kendisine zulmeden zâlimden ahz-i intikâmı ve bu sûretle azâbın tahaffüfünü murâd eder. Bu da kezâlik bir rahmet-i hâssadır.

İşte bu budur. Zîrâ muhakkak bu esmâ-i ilâhiyye zât-ı

müsemmâya delâlet eder; ve esmâ dahi hakâyıkıyla muhtelif ma'nâlara delâlet eder. İmdi o / dâî rahmet hakkında, gayrı haysiyyetiyle ve onunla gayrisinden münfasıl ve mütemeyyiz olan bir ismin medlûlünün i'tâ ettiği şeyle değil, esmânın bu isimle müsemmâ olan zâta delâleti haysiyyetinden o isimlerle duâ eder. Zîrâ o isim, onun indinde zâtın delîli olduğu halde, kendisinin gayrından mütemeyyiz olmaz ve ancak zâtından dolayı kendi nefsiyle gayrdan mütemeyyiz olur (17).

Ya'nî sâilin bir ism-i husûsî ile suâlinde rahmetin umûmî olması bu vechiledir. Zîrâ sâilin rahmet taleb ettiği esmâ-i hüsnâ müsemmânın zâtına delâlet eder; ve bu esmâ dahi yekdîğerinden başka olan hakîkatleri iktizâsınca, muhtelif ma'nâlara delâlet eder.

Meselâ Rezzâk, Şâfî, Muhyî isimleri, zât-ı Hakk'ın isimleri olduğu için bu isimleri işittiğimiz vakit, müsemmâ olan Hakk'ın zâtına intikâl ederiz. Fakat bu isimlerin zâtları ve hakîkatleri birbirinden ayrıdır ve hizmetleri başka başkadır. Rezzâk'tan şifâ i'tâsı sûretiyle rahmet taleb olunmaz. Dîğerleri de böyledir. İşte bu esmânın, hakîkatlerinin iktizâ ettiği muhtelif ma'nâlara delâleti budur. Binâenaleyh "Yâ Rezzâku, irhamnî" ve "Yâ Şâfî, irhamnî" gibi bir takım isimlerle rahmet taleb eden dâî, bu isimlerle müsemmâ olan zâta delâleti cihetinden mezkûr isimlerle duâ eder; başka cihetten, ya'nî ismin zâta delâletinden gayrı olan delâleti cihetinden ve sâir isimlerden ayrılmış olan o ismin medlûlünün verdiği bir ma'nâ-yı husûsî ile duâ etmez. Sebebi budur ki, duâ eden kimsenin indinde, zikrettiği isim zâtın delîli olmak i'tibâriyle başka isimlerden ayrı değildir. Ne kadar esmâ varsa zâta delâlet husûsunda hepsi müttehiddir. Fakat kendi ma'nâ-yı husûsîlerine ve hakîkatlerine delâlette, müttehid değildirler. / Şu halde her bir ismin iki medlûlü olmuş olur: Birisi zât, dîğer sâir esmâdan infisâl ve temeyyüz eylediği ma'nâ-yı hâstır.

Çünkü herhangi lafız ile olursa olsun, mustalahun -aleyh, kendi zâtıyle kendisinin gayrisinden mütemeyyiz bir hakîkattir. Her ne kadar esmânın hepsi, ayn-ı vâhideye delâlet etmek için vaz' olundu ise

de... İmdi onda hilâf yoktur ki, her bir isim için, başkası için olmayan bir hüküm vardır. Binâenaleyh bu, yine vaz' olunduğu gibi i'tibâr olunmak münâsibdir. Nitekim esmânın zât-ı müsemmâya delâleti i'tibâr olunur (18).

Ya'nî herhangi lafız ile olursa olsun, Arapça, Türkçe, Fârisîce olsun, bir ma'nâyı anlatmak için, o ma'nâ üzerine ıstılah vaz' olunur. Bu üzerine ıstılah vaz' olunan ma'nâ, kendi zâtıyla kendisinin gayrısından ayrılmış bir hakîkattir. İşte esmâ-i melfûza-i ilâhiyye birtakım hakâyık-ı ilâhiyyeyi anlatmak için vaz' olunmuş birer ıstılahtır. Ve o hakâyıkın her birisi yekdîğerinden başka olduğu için, esmâ-i melfûza dahi muhtelif ma'nâlara delâlet eder. Meselâ Alîm ismi, ayn-ı ilm ile Kâdir isminden ve Kâdir ismi dahi ayn-i kudret ile Alîm isminden mütemeyyizdir. Fakat Hakk'ın zâtına delâlet / etmeleri i'tibâriyle aralarında hiçbir fark yoktur. Ve esmânın kâffesi her ne kadar ayn-ı vâhideye delâlet etmek için vaz' olundu ise de, mâdemki her bir isim o ayn-ı vâhidenin nisebi olan bir ma'nâya ve bir hakîkate delâlet ederler, bu i'tibârla yekdîğerinden tefrîk olunurlar.

Misâl: "İnsan" mefhûmu, ayn-ı vâhidedir. Fakat bunun gülme, ağlama, söyleme, yazma, okuma ilh... gibi birtakım nisbetleri vardır. Bu ma'nâları anlatmak için, her kavim kendi lisânına göre birer isim vaz' etmiştir. Gülen, ağlayan, söyleyen, yazan, okuyan ilh... gibi. İşte bu isimlerin cümlesi insana mahsûs olan birtakım nisebden ibâret olmakla ayn-ı vâhide olan bu mefhûma delâlet etmek üzere mevzû'dur. Fakat bu isimlerin delâlet ettiği ma'nâlar arasında fark olduğundan biri dîğerine delâlet etmez. Nitekim gülme ağlamanın aynı değildir.

İmdi her bir isme mahsûs bir hüküm vardır ki, kendisinden başka olan bir isimde o hüküm yoktur. Binâenaleyh sâil Hakk'a duâ ettiği vakit "Yâ Ganiyy", "Yâ Kerîm," "Yâ Latîf" gibi birtakım esmâ-i ilâhiyyeyi zikr ettikde, bu esmâ onun indinde nasıl ki zâta delâlet eder ve bu esmâ ile o dâî zât-ı Hakk'ı murâd eyler ise, "Yâ Allah" "Yâ Rahmân" diye duâ ettiği vakit dahi, muhtâc olduğu şey hangi ismin yediyle ihsân olunacak ise, o ismin hükmünü nazar-ı i'tibâra almak lâzımdır; zîrâ atâyâ-yı ilâhiyye, hademe-i esmâdan bir hâdimin iki eli

üzerine vâkı' olur. Binâenaleyh hasta duâ ettiği vakit kendisinin muhtaç / olduğu şifâyı îsâl edecek olan "Şâfî" ismini; ve aç olan 30 kimse dahi "Rezzâk" ismini nazar-ı i'tibâra almalıdır. Ve atâyâ-yı esmâiyyenin tafsîlâtı **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti.

Ve işte bunu için Ebu'l-Kāsım bin Kasiyy, esmâ-i ilâhiyye hakkında dedi ki: Muhakkak her bir ism-i ilâhî, infirâdı üzere, hepsi cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâdır. Zikirde onu takdîm ettiğin vakit, onu cemî'-i esmâ ile vasfedersin. Bu dahi esmânın ayn-ı vâhide üzerine delâletinden nâşîdir; her ne kadar esmâ ayn-ı vâhide üzerine mütekessir ve her ne kadar onların hakāyıkı, ya'nî bu esmânın hakāyıkı muhtelif olur ise de (19).

Ve esmânın kâffesi ayn-ı vâhide olan zât-ı Hakk'a delâlet ettiği için, cenâb-ı Ebu'l-Kāsım bin Kasiyy, **Hal'-ı Na'leyn** ismindeki kitâbında, esmâ-i ilâhiyye hakkında buyurdu ki:* Her bir ism-i ilâhî münferiden cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ile müsemmâdır. Ya'nî esmâ-i ilâhiyyeden herbiri münferiden kendi hakîkatlerine delâlet etmeleri hasebiyle muhtelif ise de, ayn-ı ahadiyyette müttehiddirler. Münferiden herhangi bir ism-i Hakk'ı zikretmiş olsan, o ismi, esmâ-i ilâhiyyenin kâffesi ile vasfetmiş olursun. Bu da esmânın ayn-ı vâhide olan zât-ı Hakk'a delâletinden nâşîdir. Bu babdaki tafsîlât / îrâd-ı misâl sûretiyle **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr etmiştir.

Ba'dehû muhakkak rahmete iki tarîk üzere nâil olunur. Birisi tarîk-ı vücûbdur. O da Hakk'ın فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ (A'râf, 7/156) **kavlidir. Ve onları sıfât-ı ilmiyye ve ameliyyeden onunla takyîd eylediği şeydir** (20).

Ma'lûm olsun ki, cenâb-ı Şeyh (r.a.) bâlâda rahmetin iki vech ile te'siri olup birisinin bizzat ve dîğerinin suâl sebebiyle vâkı' olduğunu beyân buyurmuş idi ki, bunlardan birisi "rahmet-i vücûb," ya'nî "rahmet-i hâssa" ve dîğeri "rahmet-i imtinân," ya'nî "rahmet-i âmme" idi. Şimdi de rahmete iki tarîk üzere nâil olunduğunu îzâh ederler.

Rahmete nâil olunan iki tarîktan birisi tarîk-ı vücûbdur. Bu da Hak Teâlâ hazretlerinin فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ (A'râf, 7/156) ya'nî "Ben rahmeti ittikâ edenler ve zekât verenler için farz kıldım" âyet-i kerîmesinden müstefâddır. Zîrâ Hak Teâlâ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ (En'âm, 6/12) âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu rahmeti, onlar için kendi üzerine vâcib kıldı. Ve bu rahmet, namaz ve oruç ve hac ve zekât gibi sıfât-ı ameliyyeden ve ma'rifet-i Hak gibi sıfât-ı ilmiyyeden o müttakîleri takyîd eylediği şey mukâbilinde/onlara vâsıl olur. Zîrâ rahmet-i vücûb, **Fass-ı Süleymânî**'de tafsîl olunduğu üzere ba'de'l-vücûd, muktezâ-yı isti'dâd hasebiyle sâdır olan amel mukâbilinde vâkı' olur. Binâenaleyh bir kimse bu âlem-i şehâdette Hakk'ın Resûl'üne îmân ve şerîatine tevessül edip a'mâl-i sâliha işler ve ma'rifet-i ilâhiyye tahsîl eylerse, Hakk'ın kendi üzerine vâcib kıldığı bu rahmet-i hâssaya nâil olur. Fakat bu rahmet-i vücûb, rahmet-i imtinândandır. Çünkü hükmü hâss olan Rahîm ismi, dühûl-i tazammun ile, hükmü âmm olan Rahmân isminin tahtına dâhil olur. Zîrâ Hak zât-ı ahadiyyette mahfî olan esmâya rahmet-i zâtiyye-i âmmesiyle rahmet edip onları sıkıntıdan tenfîs etti; ve cümlesinin hakâyıkı, ilm-i ilâhîde sâbit oldu. Velâkin bu hakâyık-ı sâbite içinde bulunan ba'zı hakâyık hakkında hubb-i ezelîsi eseri olmak üzere, inâyet-i mahsûsa-i ilâhiyyesi sebk etti ki, bunlar dahi enbiyâ ve evliyâ ve bilcümle mü'minlerin a'yân-ı sâbiteleridir. İşte o hakâyıkın mezâhiri bu âlem-i vücûda gelince bu inâyeti-i ezeliyye hasebiyle onlardan a'mâl-i sâliha zâhir oldu. Ve bu amelleri mukâbilinde dahi Hak onlara kendi üzerine vâcip kıldığı rahmet ile tecellî eyledi. Binâenaleyh rahmet-i vücûb, rahmet-i imtinâna dâhil oldu. Çünkü bunların vücûdu rahmet-i imtinân ile zâhir olmasaydı; rahmet-i hâssanın mahall-i tecellîsi bulunmaz idi. **Mesnevî**: /

بلکه شرط قابليت داد اوست　　　داد لب وقابليت هست پوست

Tercüme: "Belki şart-ı kābiliyyet O'nun atâsıdır. Atâ iç, ve kābiliyyet kabuk gibidir."

Bundan dahi anlaşıldığı üzere abdin a'mâl-i sâliha îfâsına muvaffakıyyeti dahi Hakkın atâsı ve fazl-ı ihsânıdır. Binâenaleyh abdin ameliyle tefâhürü kadar kendisi için bâdî-i hicâb ve hacâlet birşey yoktur.

Ve tarîk-ı âhar, ki bu rahmete onunla nâil olunur, tarîk-ı imtinân-ı ilâhîdir ki, bir amel ona mukterin değildir. O da Hak Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) **kavlidir. Ve** لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ (Feth, 48/2) **denilmesi ondandır, Hak Teâlâ'nın** إعمل ما شئت فقد غفرت لك **kavli dahi ondandır. İmdi bunu bil!** (21).

Ya'nî rahmete nâil olunan iki tarîktan ikincisi, tarîk-ı imtinân-ı ilâhîdir. Rahmet-i imtinân **Fass-ı Süleymânî**'de îzâh olunduğu üzere, zât-ı ahadiyyede mündemic olan bilcümle esmâ-yı / Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtıyla olan tecellîsi ile ilminde peydâ kılmasıdır. Hakâyık-ı eşyâ olan bu suver-i ilmiyyenin bu sûretle sübûtu için, onların hiçbir amel ve hizmetleri sebk etmiş değildir. Belki zât-ı Hakk'ın mahz-ı ihsânıdır; ve bu rahmet-i imtinânın delîli Hak Teâlâ hazretlerinin • وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) kavl-i kerîmidir. Binâenaleyh bu rahmet, vücûdun kâffesine şâmildir; ve hiçbir şey bu rahmetten hâlî değildir. Hattâ Hakk'ın esmâsı, mertebe-i ahadiyyette, zâtının aynı olduğu cihetle, zât-ı Hakk'a da şâmildir. Zîrâ hakîkatte rahmet, Râhim'in nisbetleri cümlesinden bir nisbet olduğundan, Râhim olan Hakk'ın aynıdır. İşte bu rahmet, hiçbir amel mukâbilinde vâkı' olmayıp, belki zâtın muktezâsı bulunduğu için "rahmet-i imtinân" nâmiyle tevsîm olundu. Ve sûre-i Fetih'de Hak Celle ve Alâ hazretleri cânibinden (S.a.v.) Efendimiz'e hitâben "Tâ ki Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek günâhını mağfiret ede..." (Feth, 48/2) buyrulması dahi bu tarîk-ı imtinândandır. Ve kezâ Hak Teâlâ'nın "Ne istersen yap, muhakkak ben senin zünûbunu mağfiret ettim" kavli dahi rahmet-i imtinân kabîlindendir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretlerinin inâyet-i ezeliyyesine mazhariyyet, hiç bir amel mukâbilinde değildir. Ve bu rahmet her ne kadar rahmet-i hâssa ise de, bâlâda îzâh olunduğu üzere, rahmet-i imtinândır. Zîrâ hükmü hâss olan Rahîm ismi, dühûl-i tazammun ile hükmü âmm olan Rahmân isminin tahtına dâhil olur. Ve bu rahmet, hubb-i ezelî eseridir; ve bu rahmetle muhâtab olan zevât-ı saâdet-simât hakkında iki vecih vârid olur:

Birinci vecih budur ki: Bu zât/ fenâ-fillâh ve bakā-billâh makāmında kāim olup sıfât-ı beşeriyyeden taarrî eder; ve artık onun için bu sıfâta rücû' mümkin olmaz. Binâenaleyh onun fiili, Hakk'ın fiili olduğu cihetle, Hızır (a.s.)ın gulâmı katletmesi ve gemiyi delmesi gibi sûret-i zâhirede şer'a muhâlif görünen a'mâlinden muâheze olunmaz. Ne yaparsa yapsın ma'zûr ve me'mûrdur.

İkinci vecih budur ki: Abd henüz sıfât-ı beşeriyyesinden fânî olmamış bulunduğu halde ondan sâika-i nefs ile ba'zı muhâlefet sudûr eder; bunlar ise zünûb-i sarîhtir. Fakat hakkında inâyet-i ezeliyye sebk ettiği ve kendisi Gaffâr isminin mazharı düştüğü için, Hak Teâlâ hazretleri hubb-i ezelîsi eseri olmak üzere onun zünûbunu setr ve mağfiret eder. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur: لولا انكم تذنبون لذهب الله بكم وجاء بقوم يذنبون فيستغفرون الله فيغفر لهم ya'nî "Eğer siz günah işlememiş olsanız Allah Teâlâ sizi giderir ve bir kavim getirir ki, onlar günah işleyip Allah'a istiğfâr ederler ve Hak dahi onları mağfiret eder." İşte sırr-ı mağfiret budur. Cenâb-ı Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz bu inâyeti **Fîhî Mâfîh** nâmındaki kitâb-ı münîflerinde böyle beyân buyururlar:

اصل آن عنايتست. تو اميري دو غلامت باشد . يكي خدامتهاي بسيار كرد وبراي تو سفرهاي بسيار كرد وان ديكر كاهلست در بندكي .آخر مي بينم كه محبتت هست بآن كاهل بيش او آن بنده، خدمتكار آن بنده، خدمتكار را ضايع نمي كذاري ؛ اما چنين مي افتد . بر عنايت حكم نتوان كردن . اين جشم راست و چشم چپ هر دو از ظاهر يكيست ؛ عجب آن چشم راست چه خدمت كرد كه چشم چپ نكرد ؟ وهمچنين جمعه بر باقي ايام فضيلت يافت كه (ان لله ارزاق غير ارزاق كتب له في اللوح فليطلبها يوم الجمعة) اكنون اين جمعه چه خدمت كردكه روزهاي ديكر نكردند اما عنايت باوكرد واين تشريف مخصوص .

Ya'nî "Asl olan inâyettir. Sen bir emîrsin, iki kölen vardır: Birisi çok hizmet edip, senin için birçok seferler kılar; dîğeri ise kölelik husûsunda tenbeldir. Sonunda görüyorum ki senin tenbel köleye, o bende-i hizmetkârdan ziyâde muhabbetin vardır. O bende-i hizmetkârı da metrûk bırakmazsın; velâkin böyle vâkı' olur. İnâyete hükmetmek mümkün değildir. Bu sağ göz ve sol gözün zâhirde her ikisi

de birdir. Acabâ o sağ göz ne hizmet etti ki sol göz olmadı? Yevm-i cum'a dahi böylece eyyâm-ı mütebâkıyeden efdal oldu. Nitekim buyrulmuştur: "Allah Teâlâ hazretlerinin rızıklardan başka rızıkları olduğu levhda muharrerdir; imdi o rızıkları cuma günü taleb et!" Şimdi bu cuma eyyâm-ı sâirenin etmediği ne hizmetleri etti? Velâkin Hak Teâlâ, inâyeti ve teşrîf-i mahsûsu ona etti."

İmdi bu inâyet erbâbı mestûrdur. Hakk'ın kimi mağfiret edeceği ve kimi etmeyeceği bilinmez. Binâenaleyh ibâda lâzım olan terk-i maâsî ve iştigâl-bi't-tâattır. Bi-hasebi'l-beşeriyye ma'sıyet sudûrunda âh u enîn ile istiğfâr lâzımdır. Âh u enîn ise kalbde nedâmet husûlüyle olur. Nedâmet-i kalbiyye olmaksızın lisânen istiğfâr müsmir değildir. Ve Hak Teâlâ hazretleri Gaffâru'z-zünûbdur, deyip ma'sıyetin birini icrâ ve dîğerine de niyyet / etmek alâmet-i inâyet değil, neûzü billâh alâmet-i bu'd ve şekâvettir. İşte sırr-ı mağfiret, ezelde sebk etmiş olan muhabbet-i ilâhiyyeden ibârettir. Ve bu dahi rahmet-i imtinân kabîlindendir; zîrâ bî-illet olan inâyet-i ihâhiyyenin o kimseye taallukudur: Binâenaleyh bunun böyle olduğunu bil! Beyt:

الحمد لله الذي سلطانه نعت الازل الواحد الفرد الذي غفرانه يمحو الزلل

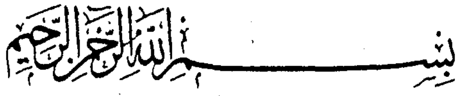
İntihâ: 30 Hazîran 333 ve 10 Ramazan 335; yevm-i cumartesi saat 5.

de birdir. Acabâ o sağ göz ne hizmet etti ki sol göz olmadı? Yevm-i cum'a dahi böylece eyyâm-ı mütebâkıyeden efdal oldu. Nitekim buyrulmuştur: "Allah Teâlâ hazretlerinin rızıklardan başka rızıkları olduğu levhda muharrerdir; imdi o rızıkları cuma günü taleb et!" Şimdi bu cuma eyyâm-ı sâirenin etmediği ne hizmetleri etti? Velâkin Hak Teâlâ, inâyeti ve teşrîf-i mahsûsu ona etti."

İmdi bu inâyet erbâbı mestûrdur. Hakk'ın kimi mağfiret edeceği ve kimi etmeyeceği bilinmez. Binâenaleyh ibâda lâzım olan terk-i maâsî ve iştigâl-bi't-tâattır. Bi-hasebi'l-beşeriyye ma'sıyet sudûrunda âh u enîn ile istiğfâr lâzımdır. Âh u enîn ise kalbde nedâmet husûlüyle olur. Nedâmet-i kalbiyye olmaksızın lisânen istiğfâr müsmir değildir. Ve Hak Teâlâ hazretleri Gaffâru'z-zünûbdur, deyip ma'sıyetin birini icrâ ve dîğerine de niyyet / etmek alâmet-i inâyet değil, neûzü billâh alâmet-i bu'd ve şekâvettir. İşte sırr-ı mağfiret, ezelde sebk etmiş olan muhabbet-i ilâhiyyeden ibârettir. Ve bu dahi rahmet-i imtinân kabîlindendir; zîrâ bî-illet olan inâyet-i ihâhiyyenin o kimseye taallukudur: Binâenaleyh bunun böyle•olduğunu bil! Beyt:

الحمد لله الذي سلطانه نعت الازل   الواحد الفرد الذي غفرانه يمحو الزلل

İntihâ: 30 Hazîran 333 ve 10 Ramazan 335; yevm-i cumartesi saat 5.

XXII

BU FASS-I ŞERÎF KELİME-İ İLYÂSİYYE'DE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ İNÂSİYYE"NİN BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki, cenâb-ı İlyâs mizâc-ı rûhânîsi hasebiyle suver-i melekiyye ve mizâc-ı cismânîsi hasebiyle de suver-i beşeriyye mizâcına mensûb olduğundan, sûret-i rûhâniyyesi cihetinden suver-i rûhâniyye olan melâike ile ünsiyyet edip beynlerinde vâkı' olan hükm-i iştirâk sebebiyle onların merâtib-i rûhâniyyesinde, onlar ile musâhabe etti. Ve sûret-i cismâniyyesi cihetinden dahi, suver-i cismâniyye olan insanlar ile ünsiyyet edip, sûret-i tabîiyye-i unsuriyyede onlar ile olan iştirâk hasebiyle onlar ile muhâleta eyledi. Binâenaleyh Hz. İlyâs iki sûreti câmi' ve iki âlem arasında berzahıyyetle zâhir oldu.

İmdi "rûh" ile, "nefs" ta'bîr ettiğimiz cesed, hakîkatte şey'-i vâhidden ibârettir. Aralarındaki fark letâfet ve kesâfetten başka bir şey değildir. Mertebe-i kesâfette rûha "nefs" ve kuvâsına da kuvâ-yı tabîiyye ta'bîr olunur. Fesâd ve fenâ keyfiyyeti ancak bu cesed-i kesîf-i unsurîye taalluk eder. Nitekim buhar ile buz hakîkatte şey'-i vâhiddir. Aralarındaki fark letâfet ve kesâfetten ibârettir. Bulut, su ve buz buhardan başka bir şey olmadığı halde, her mertebede isimleri değişir. Ve latîf olan buharın, buzun cismine taalluku derkârdır. Bu taalluk / hulûl ve ittihâd sûretiyle değildir; zîrâ hulûl ve ittihâd yekdîğerinin gayrı olan iki şey arasında vâkı' olur. Şu kadar ki buzun kesb-i letâfet etmesi, sûretinin fesâdından sonra mümkün olur. Velâkin kesîf olan cesed-i insânînin kesb-i letâfet etmesi, mutlakâ suver-i cesedânîsinin infisâhını îcâb etmez; sûret bâkî iken keyfiyyet-i letâfet husûle gelir. O cesed artık rûh-ı musavverdir. İşte bu cesed kesb-i letâfet ile rûh mertebesine irtikâ ettikde onun için mevt yoktur. Ve rûhun bedene taalluku ta'bîri bu îzâhâttan anlaşılır;

ve böyle cesedden bu hazret-i şehâdette âsâr-ı rûhiyye zâhir olur. Nitekim kibâr-ı evliyâullâhın menâkıbında bir zamanda muhtelif mahallerde huzûr ve muhtelif sûretlerde zuhûr gibi pek çok ahvâlin vukû'u nakl olunmuştur ki, bunların cümlesi rûhun şânındandır. Ve böyle bir kimsenin kuvâ-yı tabîiyyesi, kuvâ-yı rûhâniyyesinde mahv ü müstehlek olur. Maahâzâ halk nazarında sûret-i cesedâniyyesi manzûr olduğundan, bu cihetten ehl-i kesâfet ile üns ve muhâleta eder. Ve letâfet ve rûhâniyyeti cihetiyle de ehl-i letâfet olan melâike-i kirâm ile ünsiyyet ve musâhabe eyler. Nitekim Hızır ve Îsâ (aleyhime's-selâm)ın halleri budur. Şu kadar vardır ki, Hızır (a.s.)ın sûret-i beşeriyyesi üzerine sûret-i melekiyyesi gâlib olduğundan nâsın gözlerinden muhtefî kaldı. Sûret bâkî iken kesb-i letâfet olunması keyfiyyetini akıl ile idrâk mümkin olmaz. Bunu, ecsâdı rûh-ı musavver olan zevât-ı kirâm zevkan bilirler. **Mesnevî:**

پس قیامت شو قیامت را به بین دیدن هر چیزرا شرط است این

Tercüme: "İmdi kıyâmet ol, kıyâmeti gör! Her şeyi görmek için bu şarttır." /

Beyt:

Yok ol! Bilmek dilersen bilmek oldur
O ol, bulmak dilersen bulmak oldur

Meselâ ateşte kıpkırmızı olan demir parçası, sûret-i kesîfesi mevcûd iken ateşin vasfıyle mevsûf olur. Kendisine temâs edeni yakar. O bu halde iken hem demirdir, hem de ateştir. **Mesnevî:**

شد زرنك و طبع آتش محتشم کوید اومن آتشم من آتشم

Tercüme: "Demir ateşin renk ve tab'ından muhteşem oldukda o, ben ateşim ben ateşim, der."

İşte İlyâs (a.s.) dahi neş'et-i melekiyye ile neş'et-i insâniyye beyninde böylece berzah gibi olup, her iki tarafın ahkâmını câmi' oldu.

*

* *

İlyâs, İdrîs (a.s.)dır ki, Nûh'dan evvel nebî idi. Allah Teâlâ onu mekân-ı aliyye ref' etti. İmdi o eflâkin kal-

binde sâkin idi. O da şemsdir. Ba'dehû Baalbek karyesine ba's olundu. Ve "Baal" bir putun adıdır. Ve "Bek" o karyenin sultânıdır. Ve "Baal" denilen bu put melike mahsûs idi (1).

/ **Fass-ı Hûdî**'de beyân olunduğu üzere, Hz. Şeyh (r.a.) ervâh-ı enbiyâ (eleyhimü's-selâm)ı müşâhede etmiş idi. Hakîkati vechile vâkı' olan bu şuhûda binâen bu fass-ı münîfde İlyâs (a.s.)ın ayn-ı İdrîs (a.s.) olduğunu beyân buyurur.

Fass-ı İdrîsî'de îzâh olunduğu üzere cenâb-ı İdrîs kesret-i riyâzâttan dolayı sıfât-ı beşeriyye-i tabîiyyeden insilâh edip, ceşed-i unsuriyyeden ve onun ahkâmından soyundu; ve telattuf edip sıfât-ı rûhâniyye ve hey'et-i nûrâniyye ile bâkî kaldı. Binâenaleyh onun nefs-i kesîfinin hey'eti rûh-ı münevverinin hey'etine tebeddül etti. Ve sûreti dahi hey'et-i rûhâniyyeye münâsib olan sûret-i misâliyye-i nûrâniyyeye münkalib oldu. İşte bu hâli ile ervâh-ı semâviyyenin eşrefi olan felek-i Şems'in rûhâniyyeti mertebesine urûc eyledi. Zîrâ Cenâb-ı İdrîs (a.s.) onaltı sene yiyip içmedi ve uyumadı. Bittabi' beden-i kesîfi, latîf olup kendisine rûhâniyyet galebe etti. Felek-i Şems kendi manzûmesini teşkîl eden seyyârâta nazaran mahall-i kutb ve küre-i arza nazaran dördüncü felektir.

Şöyle ki: Birincisi medâr-ı Arz, ikincisi medâr-ı Zühre, üçüncüsü medâr-ı Utârid ve dördüncüsü onların kutbu olan Şems'dir. Ve cismâniyyetle felek-i Şems'e urûc mâddeten mümkin değildir. Ve urûc mümkin olduğu farz olunsa, cismi ihrâk ve kesâfet-i vücûdu izâle eder. Zîrâ küre-i Şems, küre-i Arz gibi bir cism-i sulb değil, mâyi'-i nârî veyâ buhâr-ı nârî hâlindedir. O makâma ancak rûhen urûc mümkündür. Zîrâ rûh-i latîf, cism-i kesîf gibi ateşte yanıp inhilâl etmez. Bunun delîl-i bâhiri telattuf eden evliyâullâhın ateşte muhterık olmamasıdır.

İşte İdrîs (a.s.) kemâl-i letâfetinden mahall-i kutbdan ibâret olan mekân-ı aliyyc ref' olundu. Ba'dehû "Emîrin putu" ma'nâsına gelen "Baalbek" karyesine resûl olarak nâzil oldu. Nitekim âhir zamanda Îsâ (a.s.) dahi böylece / nüzûl edecektir. Fakat bu nüzûlden tenâsüh

vehmine düşülmesin. Zîrâ tenâsüh, rûhun, bir bedenden müfârekatından sonra araya zaman girmeksizin, diğer bir bedene taallukundan ibârettir. Ve bu i'tikâda göre rûhun beden-i cismânîye taalluku dâimîdir. Halbuki İdrîs (a.s.)ın İlyâs ismiyle nüzûlü böyle değildir. Belki İlyâs (a.s.) mekân-ı aliyyden rûh-ı musavver hâlinde olarak nâzil olan İdrîs (a.s.)dır.

Ve İdrîs olan İlyâs, "hâcet" ma'nâsına gelen "lübânet" ten "Lübnân" tesmiye kılınan dağın infilâkı, ateşten bir at olarak temsîl olundu; ve onun cemî'-i âyeti ateşten idi. İmdi vaktâki atı gördü, üzerine bindi; ondan şehvet sâkıt oldu. Böyle olunca şehvetsiz akıl oldu. Binâenaleyh ağrâz-ı nefsâniyyenin kendisine müteallık olduğu şeye onun için taalluk bâkî kalmadı (2).

Ya'nî Cebel-i Lübnân yarılıp İlyâs (a.s.)a ateşten bir at sûreti gösterildi. "Lübnân" "lübânet"ten müştaktır; ve "lübânet", hâcet ma'nâsına gelir. Ve Cebel-i Lübnân Beyrût civârında kâindir. Ve dağın yarılıp içinden ateşten at sûretinin hurûcu âlem-i misâlde vâkı' oldu. Binâenaleyh âlem-i hisse münâsib olan ma'nâ ile ta'bîr iktizâ eder. Ve onun ta'bîri budur ki: "Cebel" Hz. İlyâs'ın taayyün-i cismânîsine işârettir. Ve "cebelin infilâk"ı, kesret-i riyâzatla o taayyün-i kesîfin inşikâkına işârettir. "Yarılan mahalden ateşten at çıkması", cenâb-ı İlyâs'ın mazhar olduğu ism-i hâs muktezâsınca kendi taayyününden sâdır olan a'mâl sûretidir. "Çıkan ata rükûbu", menzil-i maksûda vüsûl için/o a'mâl-i sâlihaya rükûbunun sûretidir. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm)dan herbirisinin bir mezheb-i mahsûsu ve tarîk-ı hâssı olup, bu tarîka göre de bir "merkeb"i vardır. Ve bu husûsiyyet dahi onun isti'dâd-ı zâtîsi mûcibincedir. Nitekim cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fass-ı Sâlihî**'de من الآيات آيات الركائب وذلك للإختلاف في المذاهب buyururlar. Bu bahsin tafsîli orada mürûr etmiştir. "Atın ateşten olması" Hz. İlyâs üzerine harâret-i şevkın galebesi ve nûr-i kudsün istîlâsı sûretidir. Ve "âyetin ateşten olması", ya'nî cebelin ateşten ve atın dahi ateşten musavver oluşu, Hz. İlyâs'ın taayyününün ve a'mâlinin kemâl-i letâfetine işârettir; zîrâ erkân-ı erbaanın eltafı "harâret"tir.

İmdi cenâb-ı İlyâs o merkûbu gördüğü vakit, üzerine bindi; ve ondan şehvet sâkıt oldu. Zîrâ şehvet, bu taayyün-i kesîfin icâbâtındandır. Halbuki o telattuf etmiş idi. Binâenaleyh cenâb-ı İlyâs şehvetsiz akl-ı mücerred oldu. Bu sebepten dolayı şehvet-i nikâh ve gazab ve kibir ve hased gibi ağrâz-ı nefsâniyyenin müteallık olduğu şeye, o hazretin taalluku kalmadı. Zîrâ bunların mahalli taayyün-i kesîfdir; ve mahal kalmayınca bittabi' hâl dahi kalmaz.

İmdi Hak, İlyas'da münezzeh oldu. Böyle olunca ma'rifet-i ilâhiyyeden nısf üzerine oldu. Zîrâ akıl kendi nefsiyle mücerred oldukda, ulûmu nazarından aldığı haysiyyetten, onun Allah Teâlâ'ya ma'rifeti, teşbîh üzre değil, tenzîh üzre olur (3).

Ya'nî Hak, makâm-ı aklî olan cenâb-ı İlyas'da münezzeh oldu. Çünki Hz. İlyâs, şehevâttan mücerred olup, rûh-ı mücerred olarak kaldı. Ve şehevâttan mücerred olan melâike* ve ervâh ve ukûlün ma'rifeti, tenzîh üzerine olduğundan onda dahi tenzîh zâhir oldu. Nitekim melâike وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ (Bakara, 2/30) dediler. Ve tenzîh ma'rifet-i ilâhiyyenin yarısıdır. Zîrâ akıl, mücerred olarak / kendi nefsiyle olduğu vakit, ulûmu nazar-ı aklîsinden alır. Bu sebeple de onun Allah Teâlâ'ya ma'rifeti teşbîh üzerine değil, tenzîh üzerine olur. Nitekim akl-ı nazarîlerine tâbi' olan ulemâ-i zâhir dahi teşbihten ürküp tenzîh ederler; ve onların teşbihten zevkleri yoktur.

Ve Allah Teâlâ ona ma'rifeti tecellî ile verdiği vakit, onun ma'rifet-i ilâhiyyesi kâmil olur. Binâenaleyh mevzi'-i tenzîhte, tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder*, tenzîh-i resmî ile değil. Ve teşbîh mevzi'inde dahi, teşbîh-i şuhûdî ve keşfî ile teşbîh eder; ve suver-i tabîiyye ve unsuriyyede Hakk'ın vücûdu ile sereyânını görür. Ve onun için bir sûret bâkî kalmaz; illâ ki onun "ayn"ını Hakk'ın "ayn"ı görür. Ve bu, Allah tarafından münzel

---

* Dâvûd-ı Kayseri ve **Kâşâni** nüshalarında في موضع وشبه في موضع ve **Bâli Efendi** nüshasında بموضع و شبه في موضع vâkı'dir. Metin, **Ya'kûb Han** ve **Bosnevi** nüshaları üzerine yazılmıştır.

olan şerâyi'in getirdiği ma'rifet-i tâmme-i kâmiledir; ve evhâmın küllîsi bu ma'rifetle hükmetti (4).

Ya'nî Allah Teâlâ, akla ma'rifeti tecellî ile verdiği vakit, artık o kendi nazarından kurtulup ma'rifetin nısfı olan tenzîh üzerine olmaz ve teşbîh üzerine de olmaz; belki ıtlâk üzerine olur. Çünkü tecellî ile olan ma'rifet, Hakk'ı takyîd ve tahdîd etmez. Binâenaleyh onun ma'rifeti kemâlde olur. Şu halde bu akıl, Hakk'ı tenzîh mevzi'inde, tenzîh-i resmî ile değil, belki tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder. Ve teşbîh mevzi'inde dahi, kendisinin müşâhedesi ve keşfi üzerine teşbîh eyler; zîrâ Hakk'ın vücûdunun hâricinde bir vücûd ve sûret müşâhede etmez ki, Hakk'ı / ondan tenzîh etsin. Ve Hakk'ın vücûdundan başka bir vücûd isbât etmez ki, vehmiyle Hakk'ı ona teşbîh eylesin. Hak kendi nefsini nerede tenzîh ve teşbîh etmiş ise, o da O'nu oralarda tenzîh ve teşbîh eder. Onun tenzîhi nazar-ı aklînin verdiği tenzîh-i resmî değil, tecellînin i'tâ ettiği tenzîh-i hakîkîdir. Ve teşbîhi dahi şuhûdî ve keşfîdir, ya'nî müşâhedeye müsteniddir. Ve o kimse vücûd-i Hakk'ın suver-i tabîiyye ve unsuriyyede ne vechile sereyân ettiğini görür; ve onun nazarında hiçbir sûret kalmaz ki, o sûretin "ayn"ını Hakk'ın "ayn"ı görmesin; ya'nî herbir sûretin "ayn"ını, Hakk'ın "ayn"ı görür. İşte Hakk'ın kendi nefsini tenzîh ve teşbîh ettiği mevzi'lerde, bu kimsenin Hakk'ı tenzîh ve teşbîh etmesi öyle bir ma'rifet-i tâmme-i kâmiledir ki, cânib-i Hak'tan münzel olan şerâyi' bu ma'rifeti getirmiştir. Ve evhâmın hepsi dahi bu ma'rifetle hükm eylemiştir. Ya'nî nazar-ı aklîye tâbi' olan ehl-i zâhir, ki kuvve-i vehmiyye sâhipleridir, onların cümlesi bu ma'rifetle hükm ederler; zîrâ vehm, mutlak hakkında takyîd ve mukayyed hakkında dahi ıtlâk ile hükm eder. Ve kezâ mevcûdun ademine ve ma'dûmun dahi vücûduna hükm eyler. Gerçi şerâyi' tenzîh ve teşbîh üzerine vârid olmuştur; fakat bunlarda ifrât ve tefrît câiz değildir; belki tenzîh içinde teşbîh ve teşbîh içinde dahi tenzîh etmek lâzımdır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Nûhî**'de mürûr etmiştir.

Ve bunun için evhâm, bu neş'et-i insâniyyede, galebede ukûlden daha kavî oldu. / Zîrâ âkıl, her ne kadar onun

aklı, bâliğ olduğu şeye bâliğ olduysa da, onun üzerine vehmin hükmünden ve akl ettiği şeyde tasavvurdan hâlî değildir. İmdi vehm, bu sûret-i kâmile-i insâniyyede sultân-ı a'zamdır. Ve şerâyi'-i münzele dahi onunla geldi. Böyle olunca teşbîh etti ve tenzîh etti; tenzîhte vehm ile teşbîh etti ve teşbîhte de akl ile tenzîh etti. Binâenaleyh kül külle murtabıt oldu. İmdi tenzîhin teşbîhten ve teşbîhin tenzîhten hâlî olması mümkün değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) **dedi. Tenzîh ve teşbîh etti.** وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) **dedi; teşbîh eyledi** (5).

Ya'nî vehm, müdrekât-ı akliyye üzerine tenzîh ve teşbîh ile hükm ettiği için, bu neş'et-i unsuriyye-i insâniyyede evhâm, ukülden daha kavî oldu; zîrâ âkılin aklı, ne kadar kemâle vâsıl olursa olsun yine vehme müntehî olur. Ve âkıl vehmin ahkâmından kurtulmaz ve onun müdrekât-ı akliyyesi suver-i vehmiyyeden mücerred kalmaz. Binâenaleyh vehm, bu sûret-i kâmile-i insâniyyede sultân-ı a'zamdır; ve şerâyi'-i münzele mâdemki insan için geldi ve vehm dahi insan üzerinde sultân-ı a'zamdır, şu halde şerâyi' dahi vehmin hükmüyle nâzil oldu. Böyle olunca hem teşbîh ve hem de tenzîh etti. Ya'nî şerâyi' makām-ı tenzîhte lisân-ı vehm ile teşbîh eyledi. Zîrâ vehm ancak suver-i hissiyyede maânî-i cüz'iyyenin idrâkini i'tâ eder. O vehm, müşahhas ve kendinin gayrinden müfârık ve cism ve cismânî veyâhut zamânî veyâ mekânî olmaktan münezzeh olarak hâriçte bir vücûd tasavvur eder; bu ise ayn-ı teşbîhtir. Ve kezâ şerâyi' makām-ı teşbîhte lisân-ı akl ile tenzîh eder; zîrâ akıl, vehmin isbât eylediği gavâşî-i hissiyyeden maânî-i külliyyeyi mücerred kılar. Binâenaleyh teşbîhin küllîsi tenzîhin küllîsine ve tenzîhin küllîsi teşbîhin küllîsine murtabıt oldu. Ve binnetîce tenzîhin teşbihten ve teşbîhin tenzihten hâlî olması mümkin değildir. Zîrâ senin O'nu tenzîh ettiğin nakāyısın kâffesi, O'nun merâtib-i kevniyyede zuhûru indinde O'nun için sâbittir. Halbuki bu teşbihtir; ve senin O'nu teşbîh edip / 10
O'nun için isbât eylediğin kemâlâtın kâffesi mertebe-i ahadiyyetinde

O'ndan nefy olunur, bu da tenzihtir. Böyle olunca Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) buyurdu. Ve bu âyette hem tenzîh ve hem de teşbîh etti.

Şöyle ki: كَمِثْلِهِ deki "kâf" zâid i'tibâr olunursa, "O'nun misli bir şey yoktur" demek olur. Bu ma'nâya göre mümâselet nefy olunduğu için bu tenzihtir. Ve eğer "kâf" zâid i'tibâr olunmayıp "misl" ma'nâsına alınırsa, ma'nâ "O'nun mislinin misli bir şey yoktur" demek olur. Bu ise ayn-ı teşbihtir; zîrâ evvelâ Hakk'ın misli isbât ve ba'dehû bir şeyin onun misline benzemesi nefy olunur. İmdi isbât-ı misl, teşbîh ve bir şeyin benzemesinin o mislden nefyi tenzîhtir. Bu ise tenzîhte teşbîh ve teşbîhte tenzîh olur.

Ondan sonra Hak Taâlâ hazretleri وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) buyurdu. Bununla da teşbîh etti; zîrâ bu kelâm işitildiği vakit, işiticilikte ve görücülükte Hakk'ın halka benzediği ma'nâsı anlaşılır. İşte bu teşbihtir. Fakat fehm-i havâssa göre bu âyet dahi hem teşbîhi ve hem tenzîhi câmi'dir. Teşbîhi câmi' olduğu zikr olundu. Tenzîhi câmi' olması dahi budur ki: هو Zamîrinin evvelen zikri ve سميع ve بصير kelimelerinin harf-i ta'rîf ile gelmesi "hasr" ifâde eder; ve bu sûrette ma'nâ "Semî' ve basîr olan ancak Hak'tır; başka semî' ve basîr yoktur" demek olur. Bu da tenzîhtir.

Ve bu, tenzîh hakkında nâzil olan âyetin a'zamıdır; ve bununla berâber "kâf" sebebiyle teşbîhten hâlî olmadı. İmdi O kendi nefsine a'lem-i ulemâdır. Halbuki ancak bizim zikrettiğimiz şeyle kendi nefsinden ta'bîr etti. Ba'dehû "Senin Rabb'in olan rabb-i izzet vasf ettikleri şeyden münezzehtir" (Sâffât, 37/180) **dedi. Halbuki onu ancak akıllarının i'tâ ettiği şeyle vasfederler./İmdi kendi nefsini onların tenzîhinden tenzîh etti; zîrâ onlar bu tenzîh ile Hakk'ı tahdîd ettiler. Bu da, bunun mislini idrâkten, ukûlün kusûrundan nâşîdir** (6).

Ya'nî bu لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şurâ, 42/11) âyeti tenzîh hakkında nâzil

olan âyetin a'zamıdır. Maahâzâ edât-ı teşbîh olan "kâf" sebiyle teşbîhden hâlî değildir; nitekim bâlâda îzâh olundu. İmdi Allah Teâlâ, Hakk'ın nefsini bilen ulemânın a'lemidir. Ya'nî kendi nefsini kullarının ulemâsından elbette daha ziyâde bilir. Halbuki Hak Teâlâ hazretlerinin kendi nefsinden beyân buyurduğu şey, ancak akıl ve vehim hükmüyle vâkı' olan tenzîh ve teşbîhten bizim zikrettiğimiz şeydir. Ondan sonra Hak Teâlâ سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (Sâffât, 37/180) ya'nî "Senin Rabb'in olan Rabb-i izzet halâikın vasf ettikleri şeyden münezzehtir" buyurdu. Halbuki halâik O'nu ancak akıllarının i'tâ ettiği vasıf ile tavsîf ederler. Binâenaleyh Hak Teâlâ kendi nefsini halâikın akılları ile icrâ eylediği tenzîhden tenzîh buyurdu. Çünkü akıl ile tenzîh edenler Hakk'ı tahdîd ettiler. Zîrâ akıllarıyla tenzîh edenler, "Hak cisim, cevher ve araz ve sâire değildir" dediler. Halbuki âlemde bunlar vardır.

Meselâ: Hak bir had ile mahdûd olan cisimden münezzehtir, denildiği vakit: Hak bundan hâriçtir, cismin hudûdu biter Hakk'ın hudûdu başlar, demek olur; zîrâ yekdîğerine mugâyir olan iki şeyin başka türlü temyîzi mümkün değildir. Halbuki Hak hakkında tahdîd mümteni'dir. Belki cisim vücûd-i mutlak-ı latîfin bi-hasebi's-sıfât mertebe-i kesâfete tenezzülünden husûle gelen bir vücûd-ı izâfîdir. Binâenaleyh o latîf ile bu kesîf beyninde bir hadd ta'yîni mümkin değildir. İşte bunun için Hak kendi nefsini halâikın tenzîh-i aklîsinden tenzîh etti; ve Hakk'ın kendi nefsini böyle tenzîh etmesi, Hakk'ın kendi nefsini idrâk ettiği gibi, ukûlün idrâk edememesinden nâşîdir. Zîrâ ukûl-i beşeriyye nazar-ı fikrî / ile mukayyeddir. Hakk'ın nefsini ancak tecellî ve keşf-i şuhûdî-i nûrî ile münevver olan ukûl bilirler. Zîrâ bu gibi zevât indinde ma'lûmdur ki, teşbîh ve tenzîh ancak zâhir ve bâtın dediğimiz iki şe'n-i ilâhînin birbirine nisbeti i'tibâriyle söylenen sözlerdir. Yoksa teşbîh ile tenzîh, Hakk'ın hakîkati için zâtîdir; çünkü Zâhir ve Bâtın isimleri Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesidir; ve şuûnâtı ise O'nun zâtının aynıdır; binâenaleyh vücûd-i Hak hem tenzîhi ve hem de teşbîhi câmi'dir. Bu hakîkati ise ancak mütehakkıkîn zevkan ve şuhûden bilirler. Nazar-ı fikrî ile mukayyed olan ukûl, suâl üzerine sualler ve bahs üzerine bahisler îcâd edip mes'eleyi içinden çıkılmaz bir hâle sokarlar.

Ba'dehû şerâyi'in hepsi, evhâmın hükmettiği şeyle geldi. Binâenaleyh onda zâhir olduğu bir sıfattan Hakk'ı hâlî kılmadı. Böyle dedi ve böyle getirdi. İmdi ümem bunun üzerine bildi. Böyle olunca Hak onlara tecellîyi i'tâ eyledi. Şu halde verâseten resûllere lâhık oldu. Binâenaleyh Allâh'ın resûllerinin nâtık olduğu şeyle nâtık oldu. اَللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'âm, 6/124) **Ya'nî "Allah risâletini nerede kılacağını pek a'lâ bilir." İmdi** اَللّٰهُ اَعْلَمُ **müveccehtir. Onun için** رُسُلُ اللّٰهِ**'a haberiyyetle bir vecih vardır. Ve** اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ **ya ibtidâ ile / bir vecih vardır; ve iki vechin ikisi de bunda hakîkattır. Bunun için biz tenzîhde teşbîh ile ve teşbihte de tenzîh ile kâil olduk** (7).

Ya'nî kâffe-i şerâyi', evhâmın hükmettiği şeyle vârid oldu; ve evhâmın hükmettiği şey, tenzîh ve teşbîhtir. Binâenaleyh şerâyi' Hakk'ın zâhir olduğu bir sıfattan, Hakk'ı hâlî kılmadı. Zîrâ bir sıfattan Hakk'ın zuhûru lâbüddür; ve O'nun için bu sıfatın sübûtu, ayn-ı teşbîhtir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Hak Teâlâ buyurur: اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ فِي سِتَّةِ اَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ (Secde, 32/4) ve keza يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ (Feth, 48/10), اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15). İşte bu âyet-i kerîmelerdeki "istivâ" ve "yed" ve "istihzâ" sıfât-ı teşbîhiyyedir. Görülüyor ki şerîat, evhâmın hükmettiği teşbihle vârid oldu. Ve şerâyi'in tenzîhi dahi, ukûlün nefsü'l-emri idrâk husûsundaki kusûrundan nâşîdir. Bunun için Hak kendi nefsini ukûlün tenzîhinden tenzîh buyurdu.

İşte şerâyi' tenzîh ve teşbîhte böyle dedi; ve evhâmın hükmettiği şeyle geldi. Böyle olunca ümmetlerin kâffesi, evhâmın hükmettiği şeyle gelen şerâyi' üzerine bildi, ya'nî mukteză-yı vehm ile bildi; ve binnetîce dahi Hak, o ümmetlerin kâmillerine tecellîyi i'tâ etti. Ve Hak ma'rifeti, tecellî ile verdiği vakit, o kâmil olan kimsenin ma'rifeti dahi kâmil olur. Ve o kâmil verâset tarîkı ile resûllere lâhık olur. Binâenaleyh resûller ne söyledi ise, onlar da onu söylerler; ve resûllerin söylediği şey ise, evhâmın hükmettiği şeydir. Zîrâ şerâyi'

evhâmın hükm eylediği şeyle gelmiştir. Ve şerâyi'in evhâmın hükmettiği şeyle geldiği اللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'âm, 6/124) âyet-i kerîmesinde dahi meşhûddur; zîrâ bu âyette vâkı' اللّٰهُ اَعْلَمُ kavlinde iki vecih vardır: Birisi "haberiyyet" diğeri de "ibtidâiyyet"tir.

Şöyle ki, bu âyet-i kerîmenin ibtidâsı budur: وَاِذَا جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا اُوتِيَ رُسُلُ اللّٰهِ اللّٰهُ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'âm, 6/124)./ Ma'nâsı: "Onlara bir âyet geldikde rusülullâha gelenin misli gelmedikçe îmân etmeyiz; derler. Allah risâletini nerede kılacağını bilir." Bu ma'nâya göre اللّٰهُ kavli "mübtedâ" ve اَعْلَمُ kavli "haber"dir. İşte vechin birisi budur. "Haberiyyet"e gelince وَاِذَا جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتّٰى نُؤْتٰى مِثْلَ مَا اُوتِيَ cümlesi bir cümle-i tâmdır. Onu tetmîm için başka kelâm ilâvesine lüzûm yoktur. Ve ma'nâ böyle olur: "Onlara bir âyet geldikde, gelen şeyin misli bize gelmedikçe îmân etmeyiz dediler." Binâenaleyh رُسُلُ اللّٰهِ bu cümlenin hâricinde kalır. Halbuki bu رُسُلُ اللّٰهِ bir cümle-i nâkısadır, tamâm olmak için bir haber ister. İşte bunun haberi dahi اللّٰهُ اَعْلَمُ kavlindeki اللّٰهُ dır. Şu halde ibâre böyle olur: رُسُلُ اللّٰهِ ، اللّٰهُ ، هُوَ اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ Ya'nî "Allâh'ın resûlleri, Allah'dır. O risâletini nerede kılacağını daha ziyâde bilir." İmdi bu cümlede رُسُلُ اللّٰهِ "mübtedâ" ve اللّٰهُ onun haberi olmuş olur. Ve اَعْلَمُ kavli dahi mübtedâ-yı mahzûf olan هُوَ nin haberi bulunur. "Allâh'ın resûlleri, Allah'dır" demek, Allah, resûllerin hüviyyeti ve resûller, Allâh'ın sûreti olmak i'tibâriyle, rusülullah, Allah'dır demek olur. Nitekim Sallallahü Aleyhi ve Sellem Efendimiz hazretleri من رآني فقد رأى الحق ya'nî "Beni gören Hakk'ı görür" buyurdu. Zîrâ resûllerin herbiri insân-ı kâmildir. Ve insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmi'inin mazharıdır. Ve "Allah" ismi, bütün esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olunca insân-ı kâmil dahi cemî'-i esmâ-i ilâhiyyenin mazharı düşer. İşte ان الله خلق آدم على صورته hadîs-i şerîfinde beyân buyurulan "âdem"den murâd, insân-ı kâmildir. Zîrâ cem'iyyet-i esmâya mazhariyyetinden dolayı Hakk'ın sûretidir; ve Hak onun hüviyyetidir. / İmdi Hak resûllerin hüviyyeti ve resûller Hakk'ın sûreti olması 15
haysiyyetiyle (هُوَ) اَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ (En'âm, 6/124) ya'nî "O risâletini nerede kılacağını a'lemdir" kelâmı, tenzîhde vehm ile ayn-ı teşbîh

oldu. Çünki Allah Teâlâ resûllerin hüviyyetini kendi hüviyyetinin yerine vaz' etti.

Zikrolunan iki vecihten ibtidâiyyet vechi ulemâ beyninde meşhûr olan ve inde'l-kırâat vehleten ezhâna mütebâdir olan vecihtir. Vech-i haberiyyet ise, ulemâ-i zâhir tarafından kolaylıkla kabûl olunacak bir vecih değildir. Fakat nefs-i emrde kelâm-ı Hak'tır. Ve Hak resûllerin hüviyyeti ve resûller Hakk'ın sûreti olduğuna. وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) ve emsâli âyât-ı kur'âniyye şâhiddir. Ve bu kelâmda her iki vecih dahi hakîkattir. Ya'nî bir vechi mecâz ve bir vechi de hakîkat değildir. Velâkin âyet-i remyde, ehl-i zâhir Allâh'ın atmasını mecâz i'tibâr ederler. Ehl-i hakîkat indinde ise remyeden Hak'tır. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) buyururlar ki: İşte bu iki vechin hakîkat olmasından dolayı biz, tenzihde teşbîh ve teşbihde tenzîh ile kâil olduk. Ya'nî Hakk'ın hüviyyeti resûllerin hüviyyetinin aynı olunca, resûllerde olan teşbîh, Hakk'ın hüviyyetinde olan tenzîh için; ve Hakk'ın hüviyyetinde olan tenzîh dahi, resûllerde olan teşbîh için sâbit olur.

Ve bunu takrîrden sonra biz ayn-ı müntekıd ve mu'tekid üzre sütûru irhâ' ve hucubu isdâl ederiz./Her ne kadar Hakk'ın tecellî eylediği sûretlerin ba'zısından vâkı' oldular ise de. Velâkin sûretlerin tefâzul-i isti'-dâdı ve tahkîk bir sûrette mütecellî, o sûretin isti'dâdı hükmüyle olduğu zâhir olmak için, biz setr ile emr olunduk. Binâenaleyh o sûretin hakîkatinin ve levâzımı-nın i'tâ ettiği şey tecellîye nisbet olunur. Ondan lâbüddür; uykuda Hakk'ı gören kimse gibi ki, bu inkâr olunamaz; ve şek yoktur ki muhakkak Hak, onun "ayn"ıdır (8).

Ya'nî tenzihte teşbîh ve teşbihte tenzîh ne demek olduğunu takrîr ettikten sonra, biz müntekıdin, ya'nî nazar-ı aklî ve burhânî ile istidlâl eden kimsenin ve mu'tekıdin, ya'nî mukallid olan mü'minin gözü üzerine mâni'-i hissî olan perdeleri salıveririz ve mâni'-i aklî

olan hicâbâtı indiririz. Gerçi müntekıd ile mu'tekıdin herbirisi, Hakk'ın kendilerinde tecellî eylediği sûretlerden birer sûrettir ve Hak onlarda mütecellî ve zâhir ve şehîd ve hâzırdır. Fakat biz şerâyi'-i münzele mûcibince setr ile emrolunduk, tâ ki sûretlerin isti'dâdları arasında fark olduğu ve bir sûrette mütecellî olan Hakk'ın, o sûretin isti'dâdı hükmünce zuhûru zâhir olsun. Çünkü sûretler esmâ-i ilâhiyyenin mezâhiridir; ve esmâ-i ilâhiyye dahi yekdîğerinden farklıdır. Binâenaleyh onların îcâbâtı olan isti'dâdât dahi mütefâvittir; ve Hakk'ın mezâhir-i esmâ olan sûretlerde zuhûru, o esmânın îcâbâtı olan isti'dâdât mûcibincedir. Böyle olunca o sûretin hakîkatinin ve levâzımının i'tâ ettiği şey, mütecellî olan Hakk'a nisbet olunur. Bu mes'eleyi ancak Hak kendisine isti'dâdının sûretinde tecellî eden kimse zevkan bilir. Binâenaleyh nefsine nisbet ettiği şeyi ona mensûb kılar; ve bu tecellî ile sûretler beynindeki tefâzul ve tefâvütü müşâhede edip Hakk'ı hem teşbîh ve hem de tenzîh eyler. Ve tecellîde • sûretlerin isti'dâdlarının zuhûru lâzımdır. Ve rü'yâda suver-i ilâhiyyeden bir sûretin rü'yeti bu mes'ele gibidir. Ârif rü'yâda vâkı' olan bu rü'yetten yakazada olan şeyi de bilir. Zîrâ yakaza hakîkatte rü'yâ hâlidir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz / النـاس نيـام فـاذا ماتوا فـانتبهوا buyururlar ki, bunun tafsîli **Fass-ı Yûsufî**'de geçti. Ve kezâ Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz انا الكون خيال وهو حق في الحقيقة buyururlar. Bunun tafsîli de **Fass-ı Süleymânî**'de mürûr eyledi. İmdi rü'yâda bir kimse Hakk'ı görse, o kimse Hakk'ı görmüştür; bu inkâr olunmaz. Nitekim (Sallallâhü Aleyhi ve Sellem) Efendimiz رأيت ربي في احسن صورة شاب ya'nî "Rabb'imi gâyet güzel genç sûretinde gördüm" buyurur; ve Hak şübhesiz bu görülen sûretin "ayn"ıdır.

İmdi Hakk'ın kendisinde tecellî eylediği o sûretin levâzımı ve hakâyıkı Hakk'a tâbi' olur; bundan sonra, ondan emr-i âhara ubûr, ya'nî tecâvüz olunur ki, aklen onu tenzîh iktizâ eder. İmdi onu ta'bîr eden kimse, keşf veyâ îmân sâhibi olursa, ondan yalnız tenzîhe tecâvüz etmez; belki onun, tenzihden ve o sûrette

zâhir olan şeyden, ki teşbihdir, hakkını ona verir. İmdi "Allah" lafzı, işâreti fehm eden kimse için ale't-tahkîk, mertebe-i külliyyeden ibârettir ki, o da cem'iyyet-i esmâiyye-i ilâhiyye-i fa'âliyye ve cem'iyyet-i mazhariyye-i imkâniyye-i infiâliyyeyi câmi' olan mertebe-i ulûhiyyettir (9).

/ Ya'nî bir kimse Hakk'ı bir sûrette rü'yâsında görse, Hakk'ın mütecellî olduğu o sûretin levâzımı ve hakâyıkı Hakk'a nisbet olunur; ve o sûretin levâzımı, şekil ve vaz' ve vücûd gibi şeylerdir ki, bunların cümlesi Hakk'a tâbi'dir. Bu ise ayn-ı teşbîhdir. Ba'dehû bu rü'yâyı ta'bîr eden kimse, akıl ve nazar ashâbından ise, o sûretten geçip der ki: "Hak sûretten münezzehtir. Bu sûretten murâd, maânî-i münâsibeden şu ve şudur." Binâenaleyh sûretten tenzîh-i mücerred için, farkına varmaksızın tahdîdi ve belki maânî-i mücerrede ve ukûl gibi sûretleri olmayan şeyler sebebiyle teşbîhi iltizâm eder. Ve eğer muabbir keşif ve ayân veyâhut taklîd ve îmân sâhibi ise, Hak'tan sûreti nefy ile tenzîh etmez. Belki o sûretin tenzîhden olan hakkını verir. Ya'nî o sûreti, Hak Teâlâ hazretlerinin tecellî eylediği sûretlerden bir sûret i'tibâr eder. Fakat Hakk'ı, o sûretle takyîd etmez. O kimse Hakk'ı ne o sûrete hasr eder ve ne de bütün sûretlerden tecrîd eder; ve o kimse der ki: "Hak zâtı hasebiyle suver-i akliyye ve misâliyye ve hissiyyeden münezzehtir. Zîrâ ukûl ve evhâm O'nun zâtını idrâktan âcizdir. Velâkin esmâsı ve sıfâtı ve merâtib-i avâlimde zuhûru hasebiyle, o sûretten münezzeh değildir." Binâenaleyh tenzîh ve teşbîh ile kâil olup ta'bîrinde her iki makâmın hakkını i'tâ eyler. Böyle olunca "Allah" lafzı işâreti anlayan kimseye göre ale't-tahkîk mertebe-i külliyyeden ibârettir. Ve o mertebe-i külliyye dahi fa'âl olan esmâ-i ilâhiyyeyi ve mertebe-i imkânda esmâdan münfail olan mezâhiri câmi'dir; bu da ulûhiyyet mertebesidir. Zîrâ zât-ı mutlakanın "Allah" ile tesmiyesi ve O'nun bu isimle takyîdi câiz değildir; çünkü o mertebede me'lûh yoktur.

Metinde vâkı' فلفظ الله ... الخ ibâresi **Ya'kûb Han** ve **Bosnevî** nüshalarına göre alınmıştır. **Dâvûd-ı Kayserî**, **Kâşânî** ve **Bâlî** ve **Te'vîlü'l-Muhkem**

nüshalarına göre فالله على التحقيق عبارة لمن فهم الاشارة sûretinde vâkı'dir. Şu halde ma'nâ "İmdi "Allah" ale't-tahkîk işâreti anlayan kimse için ibâredir". Ya'nî "Allah" lafzı, hakîkatte işâreti anlayan kimse için her şeyi kābil olan ibâre-i umûmîdir, / demek olur. Ve bu iki metinden evvelkisi mufassal, ikincisi mücmeldir. Aralarındaki fark budur. Ve "Allah" lafzı hakkındaki îzâh, bâlâda zikrolunan رُسُلُ اللهِ ، اللهُ ، أعلَمُ حَيثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ kelâmına müteallıktır. Zîrâ اللهُ أعلَمُ kavlinin, birisi "haberiyyet", diğeri "ibtidâiyyet"ten ibâret olan iki vechi vardır; ve bu iki vechin hakîkat ve tenzîhle teşbîh beyninde vâkı' olduğu yukarıda geçti. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) şimdi de bu zikrolunan ma'nânın netîcesini beyânen: اللهُ أعلَمُ deki اللهُ lafzı, hakîkatte, işâretten anlayan kimse için bir ibâredir ki, onun zımnında resûllerin sûretinde zâhir olan Hakk'ın hakîkati mündemiçtir, buyurur. İşte اللهُ ibâresinin işâreti budur. Ve bu işâret evelki metne göre bâlâda tafsîl olundu.

Ve bu hikmetin rûhu ve zübdesi: Muhakkak emir, müessir ve müesserün-fîhe münkasimdir; ve onlar iki ibâredir. Ve müessir her vechile ancak Allah'dır; ve müesserün-fîh her vechile ve her halde ve her hazrette ancak âlemdir. İmdi bir vârid vârid oldukda, her şeyi ona münâsib olan aslına ilhâk et! Zîrâ vârid, ebeden bir asıldan fer' olmak lâbüddür. Muhabbet-i ilâhiyye abd-den nevâfilden oldu. İmdi bu, müesserün-fîh arasında bir eserdir. Hak, bu muhabbet-i ilâhiyyeden, abdin sem'i ve basarı ve kuvâsı oldu. Binâenaleyh bu, bir eser-i mukarrerdir ki, şer'an sübûtundan dolayı, eğer mü'min isen sen onu inkâr edemezsin (10).

/ Ya'nî bu "hikmet-i înâsiyye"nin rûhu ve hülâsası budur ki: Vücûd birdir; o da Hakk'ın vücûdudur. Ve bu vücûd bi-hasebi'l-i'tibâr iki kısma münkasimdir. Birisi müessir ve diğeri müesserün-fîhdir. Binâenaleyh "Allah" dediğimiz vakit, bu ibâre-i umûmîden yekdîğerine mütekâbil iki ibâre olduğunu fehm ederiz ki, birisi mertebe-i fiiliyye- 20

den ibâret olan müessir; ve digeri, mertebe-i infiâliyyeden ibâret bulunan müesserün-fihdir. Ya'nî bir mertebede kendisinden fiil sâdır olur; ve diğer mertebede o sâdır olan fiili kabûl eder.

Misâl: Şahs-ı vâhid sağ elinde bulunan bir akçeyi sol eline vaz' ettikde, sağ el fiil-i vaz'ın fâili ve sol el dahi bu fiil-i vaz'ın kābili olur. Halbuki bu almak vermek vücûd-i vâhidde vukū' bulur. Binâenaleyh vücûd-ı vâhidde iki i'tibâr olur ki, birisi müessir olan i'tâ, diğeri müesserün-fih olan ahzdir. Şu halde müesserün-fih dahi ayn-ı vücûd olmuş olur.

Misâl-i diğer: İnsanın zâhiri ve bâtını vardır. Zîrâ insanı târif etmek istediğimiz vakit "hayvân-ı nâtık" deriz. "Hayvan" onun zâhiri ve "nâtık" bâtınıdır. İmdi insanın nefs-i nâtıkası ki, bâtını olduğu için görünmez; işte bu nefs-i nâtıka insanın zâhirinde müessirdir. Çünkü insanın zâhiri olan a'zâ ve cevârihı, nefs-i nâtıkanın hükmüyle müteharriktir. Meselâ insanın bâtını, "Haydi kalk, falan mahalle git; orada sana şu menfaat vardır" der. O kimse de kalkıp oraya gider. Bittabi' oraya cismiyle azîmet eder. İşte onun zâhiri olan cisim müesserün-fih olur. Demek ki insanın vücûdu vâhidü'l-ayn iken onda biri müessir ve diğeri müesserün-fih olmak üzere iki i'tibâr vardır.

İşte bunun gibi, vücûd-i âlem Hakk'ın zâhiri; ve Hak, vücûd-i âlemin bâtını ve hüviyyetidir. Ve her ikisi vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin iki i'tibârıdır. Binâenaleyh her vechile müessir ancak Allah'dır. / Ve her vechile ve her halde ve cemî'-i hazrette müesserün-fih olan dahi , ancak âlem dediğimiz Hakk'ın zâhiridir. İşte emr-i vücûdun müessir ile müesserün-fihe inkısâmı bu "hikmet-i înâsiyye"nin rûhu ve zübdesi oldu. Zîrâ ancak bu inkısâm, Hak'la âlem beynindeki münâsebeti tefhîm eder.

Suâl: Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'den naklen **Fass-ı Zekeriyyâvî**'de "Muhakkak eser, mevcûd için değil, ancak ma'dûm için vâkı' olur; ve her ne kadar mevcûd için olursa da ma'dûmun hükmü hasebiyledir" buyurmuş idi. Halbuki burada eserin vücûd-i izâfî ile mevcûd olan âlem hakkında vâkı' olduğunu beyan buyurur. Bu iki kelâm yekdîğerine muhâlif olmaz mı?

Cevap: Fass-ı Zekeriyyâvî'de misâl ile îzâh olunduğu üzere, eserin ma'dûm için olması mertebe-i ahadiyyete göredir. Zîrâ mertebe-i ahadiyyette zât-ı ahadiyyenin bütün nisebi kendi zâtında mahv ve müstehlek ve ma'dûmdur. Binâenaleyh burada te'sîr, işbu niseb-i ademiyyenin, vücûda isti'dâdları hasebiyle, sâhib-i niseb olan Hak'tan vücûd taleb ettikleri vakit, Hak tarafından "Kün!" kavlinin sudûrunu îcâb etmekten ibârettir. Ve "Kün!" kavlinin sudûrundan ibâret olan eser, her ne kadar vücûd-i Hak için sâbit olur ise de, bu sübût, ma'dûm olan niseb-i mezkûrenin hükmü hasebiyledir. Buradaki te'sîr ise, mertebe-i vâhidiyyete göredir. Ve Hak, vâhidü'l-esmâ ve's-sıfâttır; ve bu mertebede ismi "Allah"dır. Ve bu mertebe-i ulûhiyyet, fa'âl olan cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve mertebe-i imkânda esmâdan münfail olan bilcümle mezâhiri câmi'dir. Binâenaleyh burada te'sîr, esmâ-i fa'âleden, mezâhir-i münfaileyedir. Böyle olunca iki kelâm yekdîğerine muhâlif olmaz. Evvelki kelâm başka bir hakîkati ve ikinci kelâm ise diğer bir ma'rifeti müş'ir olmuş olur. /

İmdi sana bir vârid, ya'nî te'sîr-i Hak vârid olduğu vakit, sen her şeyi kendi aslına ilhâk et! Meselâ vücûd ve ilim ve kudret gibi kemâlât-ı ilâhiyye vârid olursa, bunlar hazret-i ilâhiyyeden vârid olmuş olacağından, sen o kemâlâtı kendi aslı olan hazret-i ilâhiyyeye ilhâk eyle! Ve fakr ve acz ve açlık ve susuzluk gibi nakâis-ı kevniyye vârid olursa, bunlar âlem-i imkândan vârid olmuş olacağından sen, o nakâyısı kendi aslı olan âleme nisbet eyle! Zîrâ vârid ebeden bir asıldan fer' olmak lâbüddür. Ya'nî vârid, müessir veyâ müesserün-fîh olan aslî-i küllîden bir fer' olur; ve her ikisinin aslı dahi bâlâda zikrolunduğu üzere Hak'tır. Ve eğer "Hakk'ın müesserün-fîh olması nasıl olur?" diyecek olursan, hadîs-i kurb-i nevâfili teemmül et! Zîrâ abd tarafından vâkı' olan nevâfil, Hak'ta te'sîr edip Hakk'ın mûcib-i muhabbeti olur. İşte Cenâb-ı Şeyh (r.a.) misâl olarak îrâd edip buyururlar ki: Muhabbet-i ilâhiyye abd cânibinden vâkı' olan nevâfilden münbais oldu. Böyle olunca muhabbet-i ilâhiyye vâridi, nevâfilden ibâret olan müessir ile, Hak'tan ibâret bulunan müesserün-fîh arasında hâsıl olan bir eserdir. Ve Hak bu muhabbet-i ilâhiyyeden nâşî, abdin sem'i ve basarı ve kuvâsı oldu. Bu eser lisân-ı

şer'in nâtık olduğu bir eser-i mukarrerdir ki, sen şer'a îmân etmiş isen bunu asla inkâr edemezsin; ve eğer inkâr edersen sana mü'min denmez, zîrâ şerîati inkâr etmiş olursun.

Ve akl-ı selîme gelince, imdi o, ya meclâ-yı tabîîde tecellî-i ilâhî sâhibidir, şu halde bizim dediğimiz şeyi ârifitir; veyâhut mü'min-i müslimdir ki, ona îmân eder. Nitekim hadîs-i sahîhde vârid oldu. / İmdi sultân-ı vehmin, bu sûrette geldiği şeyde bâhis olan âkıl üzerine hükmetmesi lâbüddür; zîrâ ona mü'mindir. Ve gayr-ı mü'mine gelince, vehm üzerine vehm ile hükmeder. Böyle olunca nazar-ı fikrî tahayyül eder. Tahkîkan o rü'yâda bu tecellînin i'tâ eylediği şeyi Allah üzerine muhal gördü. Halbuki bunda vehm, kendi nefsinden gâfil olduğu için, şuûru olmadığı haysiyyetten ona müfârık değildir (11).

•

Ya'nî akl-ı selîm ki, akâyid-i fâsideden sâfî ve fıtrat-ı asliyye ve letâfet-i ezeliyye üzerine olan kalbdir. Böyle bir kalb sâhibi olan kimse ya meclâ-yı tabîî bulunan sûret-i insâniyyede tecellî-i ilâhî sâhibidir. Ya'nî bu neş'et-i unsuriyye-i insâniyyede ve sûret-i tabîiyyede keşf ve ayân sâhibidir. Şu halde o kimse, bizim dediğimizi bilir; ve biz nevmde ve nevmin gayrisinde Hakk'ın sûretlerde zuhûrunu beyan etmiş ve emr-i vücûd müessir ve müesserün-fîhe münkasimdir ilh... demiş idik; keşf ve şuhûd ile bu dediklerimizin hakîkatini bilir. Veyâhut o akl-ı selîm sâhibi, tecellî sâhibi olmayıp resûllere ve ehl-i keşfe teslîm ve onların evâmirine münkâd olur; ve bu vasıfta olan kimse mü'min-i müslimdir. Binâenaleyh bizim dediğimizin hakîkatine keşfen ve şuhûden muttali' olmasa bile îmân eder. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.)den rivâyet olunan uzun bir hadîs-i sahîhde Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiği beyân buyrulmuştur: Yevm-i kıyâmette Rabbü'l-âlemîn Tebâreke ve Teâlâ hazretleri bir ednâ sûrette tecellî edip "Ben sizin Rabb'inizim" der. O'nu görenler "Biz senden Allâh'a sığınırız ve biz Allâh'a hiçbir şeyi teşrîk etmeyiz" derler. Bu hal iki veyâ üç def'a vâkı' olur. Nihâyet

Allâhû Zü'l-Celâl hazretleri onların i'tikâdlarının sûretlerine göre tecellî buyurur. Bu halde "Sen bizim Rabbimizsin" derler. İşte keşf ve ayan sâhibi bunu zevkan bilir; ve mü'min-i müslim dahi böyle olduğuna îmân eder. Binâenaleyh Hak gerek âlem-i menâmda ve gerek âlem-i yakazada suverde mütecellîdir.

İmdi Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiğini haber veren Resûl'e îman eden âkıl ki, Hakk'ın rü'yâda gördüğü sûrette tecellî ettiğinden bâhisdir; bu sûrette onun üzerine elbette sultân-ı vehm hükmeder; ve Hakk'ın suverde tecellîsine mü'min / olduğundan lisân-ı vehm ile teşbîh eder ve lisân-ı akl ile de tenzîh eyler. Ve resûller ile şerâyi'a îman etmiş kimselere gelince, bunlar vehm-i sırf ile karışık akıl sâhipleri olduğundan vehm üzerine vehm ile hükmeder. O kimse nazar-ı fikrî ile tahayyül eder ki, rü'yâda kendisine tecellînin i'tâ ettiği sûreti Allah Teâlâ üzerine muhal gördü. Ya'nî nazar-ı fikrî ile tahayyül edip der ki: "Bana rü'yâda zâhir olan bu sûrette Hakk'ın tecellîsi muhaldir." Filvâkı' aklının îcâbı olan bu tenzîhte isâbet eder. Velâkin nefsü'l-emrde Hak cemî'-i suverde mütecellî olduğu ve resûller ile şerâyi'in getirdiği şey vehm ile teşbîh etmekten ibâret bulunduğu cihetle, vehmen teşbîh etmesi lâzım gelirken, vehmin bu hükmünü, vehm-i fâsidiyle ibtâl eder. Binâenaleyh vehm üzerine vehm ile hükmetmiş olur; zîrâ şerâyi'a îman etmediğinden bu vartaya düştü. Halbuki kendi nefsinden gâfil olduğu için, o farkına varmaz; ammâ vehm ondan müfârık değildir. Ya'nî rü'yâsında gördüğü şeyi Hakk'ın şânına gayr-ı münâsib tahayyül etti. Binâenaleyh o sûretten tenzîh ile hükmeyledi; ve o gördüğü şeyi vehme hamletti ve ondan teberrî eyledi. Maahâzâ vehm kendisinden ayrılmadı. Belki bu hüküm kendisinde hâkim olan vehmindendir. Fakat nefsinden gâfil olduğu için böyle olduğuna vâkıf değildir. Eğer nefsini bile idi, böyle hükmetmezdi; belki hükmettiğine muhâlif ve rü'yâda gördüğü sûrete muvâfık olarak hükmederdi. Zîrâ gerek kendi nefsi ve gerek başkasının nefsi, hüviyyet-i Hakk'ın gayrı değildir. Cemî'-i mevâtında Hakk'ın hüviyyetinden hâriç hiçbir şey yoktur.

/**Ve Hak Teâlâ'nın** أدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) **kavli** 25

bundandır. Hak Teâlâ, إذا سَألكَ عِبادي عنّي فإنّي قريبٌ أجيبُ دعوةَ الدّاعِ إذا دعانِ (Bakara, 2/186) **buyurdu. Zîrâ mücîb ancak kendisinden suâl eden olduğu vakitte olur; her ne kadar dâînin aynı, mücîbin aynı ise de. İmdi sûretlerin ihtilâfında hilâf yoktur. Onlar bilâ-şek iki sûrettir; ve bu sûretlerin hepsi, Zeyd'in a'zâsı gibidir. İmdi ma'lûmdur ki, muhakkak Zeyd, şahsen bir hakîkattir; ve muhakkak onun eli, ayağının ve başının ve gözünün ve kaşının sûreti değildir. Böyle olunca Hak, kesîr olan vâhiddir. Sûretler ile kesîrdir, "ayn" ile vâhiddir; ve bilâ-şek "ayn" ile vâhid olan insan gibidir. Ve biz şekk etmeyiz ki muhakkak Amr, Zeyd değildir; Hâlid dahi değildir; Ca'fer de değildir; ve muhakkak bu ayn-ı vâhidenin şahısları vücûden mütenâhî değildir. İmdi insan, her ne kadar "ayn" ile vâhid ise de, o, suver ve eşhâs ile kesîrdir** (12).

•

Ya'nî Hak Teâlâ hazretlerinin "Bana duâ ediniz; size icâbet edeyim" (Mü'min, 40/60) buyurması bu kabildendir. Ya'nî emr-i vücûdun müessir ve müesserün-fîhe münkasim olduğunu gösterir. Ve kezâ Hak Teâlâ "Benim kullarım sana benden suâl ederler. İmdi ben karîbim. Bana duâ ettiği vakit, daînin duâsına icâbet ederim" (Bakara, 2/186) buyurdu. Burada bittabi' bir duâ eden bir de duâya icâbet eden mevcûd olmak lâzımdır. Abd duâ ettiği hînde, onun duâsı Hakk'a te'sir eder. Bu halde Hak müesserün-fîh olur. / Ve Hak abdin talebini is'âf buyurduğu hînde Hak müessir ve abd müesserün-fîh olur. Binâenaleyh emr-i vücûdda bu iki i'tibâr olmadıkça fâiliyyet ve kâbiliyyet zâhir olmaz. Şu halde mücîb, ki fâildir, ancak kendisi tarafından vârid olacak bir ihsânı kabûl eyleyecek bir dâî olmadıkça mücîb olmaz. Her ne kadar duâ eden abdin hüviyyeti, icâbet eden Hakk'ın hüviyyeti olduğu cihetle, duâ eden abdin "ayn"ı hakîkatte, mücîb olan Hakk'ın "ayn"ı ise de, bu i'tibârda isneyniyyet mevcûddur. Ve sûretlerin ihtilâfı âşikârdır; bunda aslâ kıyl ü kâle mahal yoktur. Ve dâî zâhir, mücîb dahi bâtın olmak i'tibâriyle, şübhesiz vücûd-i vâhiddin ayrı ayrı iki sûretidir. Ve bu sûretlerin cümlesi, misâlen

Zeyd'in a'zâsına benzer; zîrâ bu sûretlerin kâffesi vücûd-i vâhid-i Hak'ta zâhir ve onun üzerine târîdir; binâenaleyh Hakk'ın a'zâsı gibidir. Beyt-i Ömer Hayyâm:

حق جان جهانست و جهان جمله بدن   ارواح ملائکه حواس این تن
افلاك عناصر ومواليد اعضا   توحيد همين است ودكرها همه فن

Meselâ Zeyd şahsen hakîkat-i vâhidedir. Elinin sûreti ayağının sûretine ve kaş ve gözünün sûretleri dahi diğer a'zâlarının sûretine benzemez. Fakat Zeyd'in vücûdu, bu a'zânın hey'et-i mecmûasından ibâret olduğu cihetle, Zeyd a'zâsının aynıdır. Velâkin bir uzvu diğer uzvunun aynı değildir. Demek ki Zeyd suver-i a'zâsına nazaran kesîr ve şahsının "ayn"ına nazaran vâhiddir. Şu halde Zeyd kesîr olan vâhiddir. İşte Hak dahi "ayn" ile vâhid ve suver-i a'zâ ile kesîr olan insan gibidir. Ve kezâ insan mefhûmu "ayn" ile vâhid ve efrâd ile kesîrdir. Zîrâ insan denildiği vakit zihne tebâdür eden şey, onun Zeyd, Amr, Hâlid ilh... gibi efrâdının sûretleri değil, belki ma'nâ-yı vâhidden ibarettir. Binâenaleyh insan "ayn" ile vâhiddir; ve onun efrâdının sûretleri ise vücûden mütenâhî değildir; ve onun bu nâmütenâhî olan efrâdı yekdîğerinin aynı değildir.

Ve eğer sen mü'min isen muhakkak kat'â bildin ki, tahkîkan Hak Teâlâ yevm-i kıyâmette bir sûrette tecellî edip bilinir. Ba'dehû ondan bir sûrete tahavvül edip bilinir. Halbuki O, mütecellî olandır; herbir sûrette O'nun gayri yoktur; ve ma'lûmdur ki bu sûret, o diğer sûret değildir. İmdi sanki ayn-ı vâhide âyîne makâmında kâim oldu. Binâenaleyh nâzır, onda Hak hakkındaki mu'tekadinin sûretine nazar ettikde, onu bilir ve ona ikrâr eder; ve onda kendi mu'tekadinin gayrını görmek tesâdüfü vâkı' oldukda, onu inkâr eder. Nitekim âyîne içinde kendi sûretini ve başkasının sûretini görür. İmdi âyîne, ayn-ı vâhidedir; ve râînin gözünde sûretler çoktur. Halbuki âyîne için sûretlerde bir vechile eser mevcûd ve bir vechile eser gayr-i mevcûd olmakla berâber, âyînede cümle-i vâhide

olarak ondan bir sûret yoktur. İmdi onun için olan eser, sıgar ve kiberden ve tûl ve arzdan mütegayyiru'ş-şekl olduğu halde, sûreti reddetmektir. Binâenaleyh eser, mekâdîrdedir; ve bu eser ona râci'dir. Ve ondan olan bu tagayyürât, ancak âyînelerin ihtilâf-ı mekâdîrinden nâşî vâkı' oldu (13).

Ya'nî Hakk'ın sûretlerde tahavvül ettiğine dâir olan hadîs-i sahîh-i nebevîye îmân ettin ise, sûret-i kat'iyyede / bildin ki, Hak Teâlâ yevm-i kıyâmette bir sûrette tecellî eder ve o sûrette bilinir. Ba'dehû bu sûretten başka bir sûrete tahavvül eder; bu kerre de o sûrette bilinir. Halbuki her iki sûrette de mütecellî olan ancak Hak'tır; ve herbir sûrette O'ndan başka mütecellî olan yoktur. Ve bu ma'lûmdur ki, Hakk'ın birinci def'ada tecellî ettiği sûret, ikinci def'ada tecellî ettiği sûret değildir; ya'nî bu iki sûretler başka başkadır. Böyle olunca Hakk'ın aynı olan ayn-ı vâhide, bir âyîne gibi olmuş olur. Şu halde Hak hakkında bir i'tikâd-ı mahsûs sâhibi olan nâzır, âyîne gibi olan bu ayn-ı vâhidede Hak hakkındaki i'tikâdının sûretine baktığı vakit, "Bu sûret tam benim i'tikâdıma muvâfıktır" deyip Hakk'ı bu sûrette bilir ve ona ikrâr eder; ve o ayn-ı vâhide âyînesinde, tesâdüfen kendi i'tikâdının gayrını görse, i'tikâd-ı mahsûsuna muvâfık olmadığı için, onu inkâr eder. Halbuki ayn-ı Hak olan ayn-ı vâhide bir mir'ât gibidir ki, bu âyînede bilcümle i'tikâdâtın sûretleri muntabi'dir. Bu ona benzer ki, bir kimse âyîneye nazar eder. O âyîne içinde kendi sûretini gördüğü gibi başkalarının sûretlerini dahi görür. Âyîne ayn-ı vâhidedir; fakat râînin gözünde bir çok sûretler vardır. Maahâzâ âyînenin içinde görülen o sûretlerin hiçbirisi, hakîkî bir sûret değildir; zîrâ bu sûretler âyînenin içinde değildir. Bununla berâber o sûretlerde âyînenin bir vechile te'sîri vardır ve bir vechile de yoktur.

Âyînenin suverde te'sîri budur ki: Bir kimse âyîneye nazar ettiği vakit, eğer o âyîne küçük veyâ büyük veyâ uzun veyâ enli ise, suver-i muntabia dahi âyînenin îcâbâtına tâbi' olur. Meselâ muka'ar veyâ muhaddeb bir âyîneye bakılsa, insanın sûretini şişman ve kısa boylu

ve yassı başlı veyâ ince uzun bir halde gösterir. Halbuki nâzırın şekli böyle değildir. İşte bu âyînenin sûrette te'sîridir. Ve âyînenin sûretlerde te'sîri olmadığı budur ki, onda mün'akis olan sûretlerde kendisinin aslâ medhali bulunmamasıdır. Zîrâ nâzır ona muhâzî gelmedikçe onda kendiliğinden bir sûret zâhir olmaz. Şu halde âyîne bir vechile müessir ve bir vechile de müteesirdir. / Ve kezâ râî dahi âyîneye karşı hem müessir ve hem de müteessirdir. İmdi mâdemki âyîne suver-i mün'akiseyi mütegayyir olduğu halde reddediyor; bu te'sîr âyînenin mekâdîrinden mütehassıl bir te'sîrdir; ve bu te'sîr âyîneye râci' olup, âyînelerin ihtilâf-ı mekâdîrinden husûle gelir.

İmdi misâlde, bu âyînelerden bir âyîneye nazar et; cemâate nazar etme! Ve o, Hakk'ın zât olması haysiyyetinden senin nazarındır. O âlemlerden ganîdir; ve esmâ-i ilâhiyye haysiyyetinden, bu vakitte, âyîneler gibi olur. Binâenaleyh senin nefsin hangi ism-i ilâhîye nazar ederse veyâhut her kim nazar eylerse, nâzıra, ancak o ismin hakîkati zâhir olur. İmdi eğer anladın ise, o emir böyledir. Böyle olunca ceza' ve havf etme; zîrâ Allah Tealâ, hayyeyi öldürmek üzerine bile olsa, şecâati sever, halbuki hayye, senin nefsinin gayri değildir; ve hayye, sûreti ve hakîkati ile kendi nefsi için hayyedir. Ve bir şey kendi nefsinden katlolunmaz; her ne kadar histe sûret ifsâd olundu ise de. Zîrâ hadd, onu zabteder ve hayal onu izâle etmez (14).

/ Ya'nî bâlâda zikrolunan âyîneler misâlinde, eşkâli mütegayyir kılan âyînelere nazardan vaz geç de, herbir sûreti hâl-i aslîsinden reddeden bir âyîneye nazar et! Ve senin o nazarın Hakk'ın zâtiyyeti cihetinden olan nazarındır. Zîrâ suveri mütegayyir olarak gösteren âyîneler, esmâ-i ilâhiyye âyîneleridir; ve herbir sûreti hâl-i aslîsinde gösteren bir âyîne dahi, ahadiyyet-i zâtiyye âyînesidir ki, herbir ismin ezelde sûret-i isti'dâdı ne ise aslâ tagyîr etmeksizin onu reddeder. Eğer esmâya nazar edersen, herbirisi bir âyîne mesâbesinde bulunan o esmânın mezâhirinde vech-i vâhid-i Hakk'ı türlü

türlü görürsün; ve bu nazar, senin hâtırına tefrika verir. Fakat derûnunda cemî'-i suver manzûr olan ahadiyyet-i zâtiyye âyînesine nazar eder isen, vücûd-i vâhid-i Hakk'ın sûretini vahdet üzere müşâhede edersin. Hakk'ın zâtiyyeti cihetiyle olan nazarın netîcesinde, Zât'ın âlemlerden ganî olup hiçbir sûret ve şekil tahtına dühûle muhtâç olmadığını ve ahadiyyet-i zâtiyye âyînesinde görünen suver-i âlemin ancak Zât'ın şuûnâtı olan esmâsı i'tibâriyle zâhir olduğunu anlarsın. Eğer esmâ-i ilâhiyye haysiyyetinden vücûd-i Hakk'a nazar edersen, herbir isim bir âyîne mesâbesinde olduğundan, Hak âyîneler gibi olur.

İmdi senin nefsin veyâ gayrin nefsi, her hangi ism-i ilâhîye nazar etse, nazarında o isme mahsûs olan hakîkat zâhir olur. Meselâ Rezzâk ismine nazar olundukda, onun mukteză-yı hakîkatinin ma'nâ-yı irzâk olduğu ve Şâfî ve Râfi' ve Cebbâr vesâir esmâ-i ilâhiyyenin hakâyıkından başka bir hakîkati bulunduğu zâhir olur. Binâenaleyh eğer zikrolunan hakâyıkı anladın ise, Hak hakkındaki emrin böyle olduğuna aslâ şekk ve şübhen kalmadı. Şu halde ceza' etme ve korkma; fenâ-fillâh ile nefsini öldürmeğe çalış! Ve موتوا قبل ان تموتوا emr-i âlîsine imtisâl et! Bu zikrettiğimiz / ma'rifet-i Hakk'a vusûl yolunda, belâlara sabreyle! Zîrâ senin vücûdun ve nefsin ayn-ı sâbitenin sûretidir. Ve ayn-ı sâbiten ahadiyyet-i zâtiyye âyînesinde müteayyin olan bir ismin zıllidir; ve ism-i hâssın dahi şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir; ve şuûnât ise zâtın aynıdır. Binâenaleyh zât, senin hakîkatindir. İmdi senin hakîkatin mertebe-i zâttan tenezzül ede ede mertebe-i şehâdete kadar gelmiştir; ve herbir mevtına tenezzülünde o mevtının îcâbına göre bir kisve-i taayyüne bürünmüştür. Eğer bu mevtın-i şehâdette yetmiş altı anâsır-ı basîtadan dokunmuş bir kisveye bürünen hakîkatin, bu kisveden soyunup bu sûret-i cismâniyyeden müfârakat ederse, ma'dûm olacağım diye korkma! Hakîkatin, bu kesif libâsı çıkardığı anda, ona intikâl edeceği mevtının icâbına göre bir kisve-i latîf-i taayyün giydirirler. Nitekim Mevlâna (r.a.) buyururlar. **Mesnevî:**

از جمادي مردم ونامي شدم وزنما مردم بحيوان بر زدم

مردم از حیواني وآدم شدم   پس چه ترسم کي زمردن کم شدم
جمله‌ء دیکر بمیرم از بشر   تا بر آرم از ملائك پروسر
بار دیکر از ملك قربان شوم   آنچه اندر وهم ناید آن شم
پس عدم گردم عدم چون ارغنون   کویدم کانا الیه راجعون

Tercüme: "Cemâdlık mertebesinden öldüm ve nebât oldum. Nebât mertebesinden de öldüm, hayvân ile berâber oldum. Hayvanlıktan öldüm ve âdem oldum. Şu halde ölmekten ne korkayım? Ne vakit ölmekten noksan oldum? Hamle-i diğerde beşer mertebesinden ölürüm, melâike arasından kanad ve baş çıkarmak için. Bir kere de melek mertebesinden kurban olurum; o şey ki vehme gelmez, o olurum. Şu halde ben adem olurum; adem ise erganûn gibi bana söyler ki: "Biz Allâh'a râci'leriz". /

Ya'nî adem-i taayyünden ibâret olan kendi aslıma vâsıl olurum. Kendi hakîkatim, bî-taayyün olan bahr-i Zât'a dalıp müstehlek olduktan sonra, bî-taayyün olarak, erganûn gibi bana "Biz Allâh'a râci'leriz" (Bakara, 2/156) der.

İşte mâdemki hakîkatin, her mevtında bir kisve-i taayyün ile zâhir oluyor, şu halde nefsinin sûretini şedâid-i mücâhede ile hal' etmek husûsunda şecî' ol; zîrâ (Sallallâhü aleyhi ve Sellem) Efendimiz "Yılanın katli üzerine bile olsa Allah Teâlâ şecâati sever" buyurdu. Yılan ise, senin nefsinden gayrisi değildir. Zîrâ yılan senin vücûd-i zâhirini nasıl sokup zehirle ifsâd ederse, nefs dahi, sıfât-ı zemîmesi ile senin ma'nânı öylece tesmîm ederek, hayât-ı ma'neviyye-i edebiyyeye vusûlden men' eder.

"Katl-i nefs"den murâd, bittabi' intihâr etmek değildir. Belki ehlullâhın "mevt-i ahmer" dedikleri mevttir ki, bu da nefsin arzûlarına muhâlefetle sıfâtını izâle etmekten ibârettir. Nefis sıfâtından taarrî edince, sıfât-ı Hak'la muttasıf olur ve kesâfeti letâfete tahavvül eder. Nitekim bu fass-ı münîfin mukaddimesinde îzâh edilmiştir. Binâenaleyh hayye-i nefsini bu sûretle katle çalış! Ve hayye kendi nefsi için sûreti ve hakîkati i'tibâriyle hayyedir. Eğer katlolunsa meydanda kalan sûret-i cismânîsine yine hayye derler; ve

hakîkati rûh-i hayvânî olduğu için, hakîkati i'tibâriyle hayyedir. Binâenaleyh yılan, sûreti cihetinden katlolunsa, hakîkati cihetinden bâkî olup maktûl olmaz. Bunun gibi senin nefsin dahi, sıfât-ı zemîmesinden maktûl olsa ve mevt-i ihtiyârî ile ölse, hayât-ı hakîkıyye-i ilâhiyye ile diridir. Binâenaleyh bir kimsenin her ne kadar histe mevcûd olan sûret-i zâhiresi ifsâd olunsa bile, kendi zâtından ve hakîkatinden öldürülemez. Zîrâ hadd, ya'nî ilm-i ilâhî, onu zabteder; ve hayâl, ya'nî âlem-i misâl, onu izâle etmez. Velhâsıl senin hakîkatin üzerine târî olan sûretinden mevt-i sûrî sebebiyle müfârakat etsen, ancak senin zâhirin mün'adim olur; ve sen Hakk'ın bakâsıyla ebeden bâkî olursun. / Zîrâ sen vücûd-i vâhid-i Hak mir'âtında müntabi' olan ayn-ı sâbitenin sûretisin. Zâhirin fânî olunca hakîkatin vücûd-i Hak'la bâkîdir. Bu da senin için fenâ değil ayn-ı bakâdır. Böye olunca bu sûret-i cesedâniyyeden soyunduğumda yok olacağım diye ceza' etme ve korkma!

Ve emr bunun üzerine oldukda, bu, zevât üzerine emân ve izzet ve hırâsettir. Zîrâ sen, hudûdun ifsâdına kâdir değilsin. Ve bu izzetten daha büyük ne izzet vardır? Binâenaleyh sen, vehm ile katlettiğini tahayyül edersin. Halbuki hadde mevcûd olan sûret akıl ve vehm ile zâil olmadı. Ve buna delîl وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) **dır. Göz ise, ancak histe kendisi için remy sâbit olan sûret-i muhammediyyeyi idrâk etti. Halbuki o, bir sûrettir ki, Allah Teâlâ evvelen remyi ondan nefy etti; sonra onun için vasatta isbât eyledi. Ondan sonra istidrâk ile muhakkak sûret-i muhammediyyede ancak râmî olan Allâh'a rücû' etti; ve buna îmân lâbüddür** (15).

Ya'nî emr, bir kimsenin her ne kadar histe mevcûd olan sûret-i zâhiresi ifsâd olunsa bile, kendi zâtından ve hakîkatinden öldürülemeyip ilm-i ilâhînin onu zaptetmesi ve âlem-i misâlin / onu izâle etmemesi merkezinde olunca, katl-i nefs zevât ve hakâyık üzerine, adem-i mahz olmaktan emân ve izzet ve men'at ya'nî hırâset olmuş

olur. Çünki sen onun sûret-i zâhiresini ifsâd eylemekle ilm-i ilâhîdeki sûretini bozamazsın. Ve bu izzetten daha büyük hangi izzet vardır? İmdi sen nefsini zât-ı Hak'ta katl ve ifnâ eylediğini ve yâhut başka birisini herhangi bir sûretle katl ve i'dâm eylediğini tahayyül edersin. Bu ancak senin vehminden mütevellid bir hükümdür; yoksa sen onun hakîkatini ifnâ ve izâleye aslâ muktedir değilsin. Hiç hadde, ya'nî ilm-i ilâhîde, mevcûd olan sûret, akıl ve vehm ile zâil olur mu?

Misâl: Bir ressam gâyet mâhirâne bir sûret tasavvur edip onu tersîm etse ve bir kimse o levhayı ateşe atıp ihrâk eylese, o kimsenin ifnâ ettiği şey ancak histe mevcûd olan levhadan ibârettir. Ressamın ilminde mevcûd olan o levhanın sûreti bâkîdir. Ressam dilerse o levhanın bin mislini daha tasvîr eyler. Halbuki o kimse vehmiyle resmi ifnâ ve izâle ettiğini tahayyül eder. Onun akıl ve vehmi ile ressamın ilmindeki sûret elbette zâil olmaz.

Ve bunun böyle olduğunun delîli وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) ya'nî "Ya Habîbim, attığın vakitte sen atmadın; velâkin Allah Teâlâ attı" âyet-i kerîmesidir. Halbuki remy-i muhammedîye nazar eden göz, ancak kendisi için fiil-i remy sâbit olan sûret-i muhammediyyeyi idrâk eder. Cesed-i muhammedî ise, bir sûrettir ki, Allah Teâlâ âyet-i kerîmede وَمَا رَمَيْتَ kavliyle atmayı evvelen ondan nefyetti, ya'nî "Sen atmadın" buyurdu; sâniyen âyet-i kerîmenin vasatında atmak fiilini إِذْ رَمَيْتَ kavliyle sûret-i muhammediyye için isbât etti, ya'nî "attığın vakitte" buyurdu; ve kelâmın nihâyetinde dahi edât-ı istidrâk olan لَكِنَّ kelimesiyle sûret-i muhammediyyede atan Allâh'a rücû' eyledi. / Mü'min olan kimsenin elbette bu âyet-i 3
kerîmeye îmân etmesi iktizâ eder. Çünkü kelâm-ı Hak'tır.

İmdi bu müessire nazar et, hattâ Hakk'ı sûret-i muhammediyyeye inzâl eyledi. Ve Hak kendi nefsini ibâdına bununla ihbâr eyledi. Binâenaleyh bizden hiç bir kimse ondan bunu demedi; belki O kendi söyledi. Halbuki O'nun haberi doğrudur. Dediği şeyin ilmini

ister idrâk et, ister etme, müsâvîdir; ona îmân vâcibdir. Şu halde sen ya âlimsin veyâhut müslim-i mü'minsin. Tahkîkan "İllet kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olmaz" diye aklın illet üzerine hükmeder oluşu, nazar-ı aklînin fikri haysiyyetinden sana onun za'fına delâlet eden şeydendir. Halbuki ilm-i tecellîde ancak bu vardır; ve o da "Tahkîkan illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur"dur (16).

Ya'nî râmî olan müessire nazar et ki, fiilini mezâhirde ızhâr için Hakk'ı nasıl sûret-i muhammediyyeye inzâl etti. Zîrâ bâlâda îzâh olunduğu üzere, emr-i vücûd müessir ve müesserün-fîhe münkasim idi. Çünkü vücûd-i âlem Hakk'ın zâhiri ve Hak, vücûd-i âlemin bâtını ve hüviyyetidir. Ve her ikisi dahi vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin birer i'tibârıdır. Şu halde müessir ve müesserün-fîh bir vücûddan / ibâret olmuş olur. Ve bu inkısâm Hak'la âlem beynindeki münâsebeti ta'yîn eyler. İmdi Hak ism-i Bâtın'ı ile müessir ve ism-i Zâhir'i ile müesserün-fîhdir. İşte taayyün ve sûret-i Muhammedî mazhar-ı ism-i Zâhir olup, bi-hasebi'z-zâhir "atmak" fiili bu sûretten zâhir oldukda, bil ki, bu müessir olan Hakk'ın sûret-i muhammediyyeye tenezzülüdür. Ve Hak وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) âyet-i kerîmesinde kendi nefsini, ibâdına bu tenezzül ile ihbâr buyurdu; yoksa bu hâli biz zümre-i ibâddan hiçbir kimse söylemedi; bunu bize haber veren Hak'tır ve O'nun haberi elbette doğrudur. Kendi nefsini sûret-i muhammediyyede râmî kıldığını müş'ir olan kelâm-ı Hakk'ın sırrını aklın ister ihâta etsin, ister etmesin, müsâvîdir. Ona behemehâl îmân vâcibdir. Eğer bu kavlin ma'nâsını hakîkati ile idrâk edersen, sen âlimsin; ve eğer idrâk etmez isen müslim-i mü'minsin, ya'nî îmân-ı taklîdî sâhibisin. Ve eğer işittiğin kavlin sırrını aklın ihâta etmezse, ma'lûm olsun ki akıl, nazar-ı fikrîsi cihetinden vehm ile karışıktır; ve eşyâyı hakîkati üzre idrâk husûsunda zayıftır; ve aklın za'fına delâlet eden şeyden birisi de budur ki:

Akıl, illet üzerine hükmedip der ki; "İllet kendi ma'lûlü için ma'lûl

olmaz". İşte aklın hükmü budur; onun bu hükmü açıktır, aslâ hafâ yoktur. Halbuki ilm-i tecellînin verdiği budur ki: "Muhakkak illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur". Çünki illet, Zât-ı ahadiyyedir. Ma'lûl, ademde sâbit olan, ya'nî bil-kuvve sâbit olan şeydir; zîrâ ademde sâbit olan şeyin îcâdını mûcib olan Hakk'ın vücûdudur; ve bu ademde sâbit olan şey, ancak vücûd-ı Hak'la mevcûd olur. Şu halde ademde sâbit olan şeyin îcâdında illet, vücûd-ı Hak'tır; ve sâbit olan şey ise ma'lûldür. Ve illetin kendi ma'lûlü için ma'lûl olmasına gelince, o da bu vechile olur:

Ma'dûm olan a'yân-ı sâbite -ki illet olan zât-ı ahadiyyenin ma'lûlüdür- isti'dâd ve kâbiliyyetleri ile ilm-i ilâhîde sübûtları hâlinde, illet olan zât-ı ahadiyyeden kendilerinin îcâdını taleb ederler. Zîrâ / ma'lûl olan a'yân-ı sâbitenin talebleri olmasa idi, onların illeti olan Zât-ı ahadiyye onları îcâd etmezdi; ve Zât-ı ahadiyye olmasa idi, onun ma'lûlü olan a'yân-ı sâbite dahi mevcûd olmaz idi. Binâenaleyh Hakk-ı mûcid, mevcûdun îcâdında illet olduğu gibi, Hakk'ın îcâd etmesine illet dahi, a'yân-ı sâbitenin kendi isti'dâdları ile Hak üzerine hükmedip îcâdı O'ndan taleb etmesidir. Zîrâ **Fass-ı Üzeyrî**'de îzâh olunduğu üzere, her hâkim, hükmeylediği şeyle hükmeylediği şeyde mahkûmün-aleyhdir. Şu halde illet, illet olmakla berâber, kendi ma'lûlünün dahi ma'lûlü olur. Ve kezâlik ma'lûl dahi, ma'lûl olmakla berâber, kendi illetinin illeti olur. Ta'bîr-i diğerle Zât-ı ahadiyye hem illet ve hem de ma'lûl olduğu gibi, a'yân-ı sâbite dahi hem ma'lûl ve hem de illet olur. İşte ilm-i tecellînin i'tâ ettiği "Tahkîkan illet, kendinin illeti olan ma'lûlün illeti olur" kavlinin îzâhı budur.

Misâl: Mâhir bir ressam tarafından tersîm olunan bir levhanın illeti, o ressamın vücûdudur; zîrâ ressamın vücûdu olmasa, o levha vücûd bulmazdı. Şu halde ressamın vücûdu illet ve levhanın vücûdu dahi o illetin ma'lûlüdür. Fakat mevcûd olan ressamın nisebinden bir nisbet olan ressâmiyyet sıfatı olmayıp da, bu sıfat ondan bir levha tersîm edip ızhâr etmesini lisân-ı isti'dâd ile taleb etmese, o şahs-ı mevcûddan bu levha zuhûra gelmez idi. Binâenaleyh levhanın îcâdına sebep olan şey, kendi mûcidinden vücûdunun ızhârını taleb etmesi-

dir. Bu sûrette levha ma'lûl iken, emr-i ızhârın illeti olur. Ve bu vechile illet olan ressâmın vücûdu, emr-i ızhârda kendinin illeti olan levha-i ma'lûlün illeti olmuş olur./

Ve aklın onunla hükmettiği şey, fikirde tecrîd ile sahîhtir; ve delîl-i nazarînin ona i'tâ ettiği şeyin hilâfı üzre emri gördüğü vakit, onun bunda gâyesi "Tahkîkan aynın bu kesîrde vâhid olduğu sâbit olduktan sonra, o bu sûretlerden bir sûrette bir ma'lûl için illet olduğu haysiyyetten, kendi ma'lûlüne illet olması halinde ma'lûl olmaz; belki hüküm, suverde onun intikâli ile müntakil olur; binâenaleyh kendi ma'lûlü için ma'lûl olur ve ma'lûlü dahi onun için illet olur" demesidir. Emri alâ-mâ hüve-aleyh takdîr edip, kendisi nazar-ı fikrîsi ile vâkıf olmadığı vakit, onun gâyesi budur. Ve emr, illiyyet hakkında bu mesâbede olduğu vakit, bu madıykın gayrisinde, nazar-ı aklînin ittisâ'ına senin zannın nedir? (17).

Ya'nî akıl nazar-ı fikrîsinde, illet ile ma'lûl arasındaki nisbetten tecerrüd ile hükmederse, bu hüküm ettiği şey sahîhtir. Eğer nazar-ı fikrî ma'nâ-yı tezâyüften, ya'nî illet ile ma'lûl arasındaki nisbetten, tecrîd olunmazsa aklın hükmü "İllet, kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz" düstûrundan ibâret olur. Zîrâ akıl, nazar-ı fikrîde der ki: Şey'-i evvelin vücûdu şey'-i sânînin / vücûduna mütevakkıf değildir; binâenaleyh şey'-i sânî, nasıl şey'-i evvelin vücûduna illet olur; ve şey'-i evvel dahi şey'-i sânînin nasıl ma'lûlü olabilir? Aksi kabûl edilse devir lâzım gelir; ve meselâ "Tavuk yumurtadan ve yumurta tavuktan hâsıl olur" devrine benzer. İşte nazar-ı fikrîye müstenid olan kavâid-i mantıkıyyece aklın hükmü budur. Zîrâ nazar-ı fikrî mücerred olmadığı takdirde akıl, vücûd-i illet ile vücûd-i ma'lûlü müstakillen isbât eder. Şu halde bittabi' birinin vücûdü evvel ve diğerinin vücûdu ondan sonra olmak iktizâ eder. Ve bu sûrette de ikincinin vücûdu birincinin vücûduna mütevakkıf olur. Fakat nazar-ı fikrîden mücerred olarak akıl ile hükmeden kimse, illetin zâtı ile ma'lûlün zâtını iki

muhtelif mertebede zâhir olmuş olan şey'-i vâhidden ibâret bulur; ve illet ile ma'lûliyyeti o şey'-i vâhidin nisbetlerinden ibaret bilir. Ve aklını nazar-ı fikrîden tecrîd eden âkıl, emri, delîl-i nazarînin verdiği netîce hilâfında olarak tecellî ile gördükde, onun bu hükümde gâyesi şu söz olur ki: "Haydi, zât-ı mûcide olan "ayn"ın bu suver-i kesîrede vâhid olduğunu isbât ve teslîm edelim. O ayn-ı vâhide mâdemki bu sûretlerden bir sûrette herhangi bir ma'lûl için illet oluyor. Böyle kendi ma'lûlüne illet olup dururken, artık o ma'lûl olmaz; belki o ayn-ı vâhide bir sûrette bir ma'lûl için illet olup, onun üzerine illiyyetle ve onun ma'lûlüne dahi ma'lûliyyetle hükmolunup dururken, ma'lûlünün sûretine intikâl etmekle kendindeki illiyyet hükmü kalkıp yerine ma'lûliyyet hükmü kāim olur. Ve onun ma'lûlündeki ma'lûliyyet hükmü dahi hükm-i illiyyete intikâl eyler. İşte illet ancak bu sûrette kendi ma'lûlü için ma'lûl ve onun ma'lûlü dahi kezâ bu halde kendinin illeti olur." İşte o âkıl, emri hakîkati üzre takdîr edip nazar-ı fikrîsiyle vâkıf ve ona tâbi' olmasa, bu zikrolunan hüküm, onun vâsıl olduğu müntehâ olur. Eğer takdîr mertebesinden geçip, tecellî-i ilâhîye nâiliyyetle şuhûd mertebesine vâsıl olaydı, bu hüküm onun nihâyeti olmazdı. Nazar-ı fikrîden mücerred olan akl-i sahîhin hükmü illiyyet hakkında / bu mesâbede olunca, bu dar olan mahallin gayri yerde nazar-ı aklînin genişliğine senin zannın ne derece vardır? Var kıyâs eyle!

İmdi rusül (sallavâtullâhi aleyhim)den daha âkıl yoktur; ve muhakkak onlar cenâb-ı ilâhîden haberde getirdiklerini getirdiler. Böyle olunca aklın isbât ettiği şeyi isbât ettiler; ve aklın, idrâkine müstakıl olmadığı ve re'sen muhâl görüp tecellîde ikrâr ettiği şeyi ziyâde ettiler. Binaenaleyh akıl, tecellîden sonra kendi nefsiyle hâlî kaldıkda, gördüğü şeyde hâir olur. İmdi eğer abd-i Rab olursa aklı O'na reddeder; ve eğer abd-i nazar olursa, Hakk'ı onun hükmüne reddeder (18).

Ya'nî resûlân (aleyhimü's-selâm) meb'ûs oldukları ümmetin herbir ferdinden daha akıllıdır. Halbuki onların cenâb-ı ilâhîden getirdikleri

ahbârda üç şey vardır: Birisi aklın isbât ve kabûl edebildiği, diğeri de aklın idrâkinde müstakıl olmadığı şeydir. Ve aklın idrâkinde müstakıl olmadığı şeyler teşbîhi mutazammın olan âyât-ı kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfedir ki, bunlar da: ٱللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) ve إِنَّ ٱللَّهَ ٱشْتَرَىٰ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ (Tevbe, 9/111) ve يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ (Feth, 48/10) gibi âyât-ı kur'âniyye ve لو دليتم بحبل لهبط على الله ve emsâli ahâdîs-i şerîfedir. Gerçi teşbîhi mutazammın olan sıfâtı işittiği vakit akl-ı sahîh onları muhâl görmez; fakat idrâkinde müstakıl değildir. / Üçüncüsü dahi delîl-i nazarîsine muhâlif olduğu için aklın muhâl gördüğü şeydir ki, akıl ancak tecellîde ona ikrâr eder. Ya'nî âlem-i histen gâib olup, o şeyin hakîkati tecellî-i ilâhî ile ona münkeşif olur; ve bu vakitte gördüğü şeye ikrâr eder. Zîrâ akıl o mevtının hükmü tahtına girer. Meselâ bir kimse rü'yâsında deniz üstünde yürür ve havada uçar. Halbuki âlem-i histe bunların vukû'u akla muhâliftir. Fakat âlem-i histen gaybûbet edip uyuyan kimse kendi nefsinde bu hallerin vukû'unu görmekle mevtın-ı rü'yâ ve hayâlde aklı bu tecellîye ikrâr eder; zîrâ vâkı'dir, aslâ inkâra mecâl yoktur. Ve vaktâki bu tecellînin hükmü zâil olup akıl mertebe-i hisse rücû' eder ve kendi nefsiyle yalnız kalır, bu tecellîde gördüğü şeyde hayrete düşer. Sebeb-i hayreti bir mevtının hükmü diğer mevtını setretmesinden ibârettir. İmdi kendisine tecellî vâkı' olan abd, abd-i Rab ise, ya'nî o abdin vücûdunda hâkim olan Rab ise, aklını Rabb'ine tevdî' eder; ve bu sûrette de akıl Rabb'in tecellîsine tâbi' olur. Ve eğer nazar-ı fikrîsinin ve aklının bendesi ise, onun vücûdunda nazar ve aklı hâkim olacağından, Hakk'ı nazar-ı fikrîsinin hükmüne reddeder. Meselâ ٱلْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰٓ أَفْوَٰهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَآ أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُم بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ (Yâsin, 36/65) ya'nî "Biz o günde ağızlarını mühürleriz; iktisâb eyledikleri şeyi bize elleri söyler ve ayakları şehâdet eder" âyet-i kerîmesini, nazar-ı fikrî sâhibi olan feylesoflar işittikleri vakit, eğer âhireti münkir olmayanlardan iseler: "El nasıl söz söyler, ayak nasıl şehâdet eder? Belki el ve ayak üzerinde bir alâmet peydâ olup, söz makâmına kâim olur. Nitekim bu âlemde bir kimsenin ağzı ve bıyıkları yağlı olsa ve taâm eseri bulunsa, o kimse tekellüm etmeksizin, onun ağzı yemek yediğine şehâdet eder"

derler. Ve bu ihbârı te'vîl ederler. Zîrâ elin ve ayağın tekellümü tavr-ı akıldan hâriç bir şeydir. Onlar ise aklın bendesidirler. Binâenaleyh bu ihbârı akıllarının hükmüne tâbi' kılarlar. Eğer Rabb'in bendesi olsa idiler, bu ihbârı bilâ-te'vîl kabûl ederlerdi. Zîrâ bu mevtın-ı şehâdet onları, mevtın-ı âhiretin hükmünden mahcûb kılmıştır. Çünkü mevtın-ı şehâdette el ve ayak söz söylemez. /

Ve bu, ancak dünyâda neş'et-i uhreviyyeden mahcûben bu neş'et-i dünyeviyyede oldukça vâkı' olur. Zîrâ ârifler, onların üzerinde dünyâ ahkâmından cârî olan şeyden dolayı, onlar dünyâda gûyâ sûret-i dünyeviyyede zâhir olurlar. Halbuki Allah Teâlâ onları, kendi bâtınlarında neş'et-i uhreviyyeye tahvîl etti. Bu lâbüddür. Binâenaleyh onlar sûret ile mechûldürler; ancak Allah Teâlâ'nın, örtüleri basîretinden keşfettiği kimse için mechûl değildirler. Şu halde onlar idrâk etti. İmdi tecellî-i ilâhî haysiyyetinden, ârif-i billâhdan bir ârif yoktur, illâ ki o, neş'et-i âhiret üzre olduğu halde dünyâsında mahşûr ve kabrinden menşûr oldu. Böyle olunca o, bunda ba'zı ibâdına Allah'dan bir inâyet olarak, görülmeyen şeyi gördü ve müşâhede olunmayan şeyi müşâhede etti (19).

Ya'nî bu tahayyür veyâ Hakk'ı aklın hükmüne reddetmek, bu mevtın-ı dünyâda olduğu müddetçe vâkı' olur. Zîrâ bu mevtının hükmüyle neş'et-i uhreviyyeden hicâb altında girmiştir. Dünyâ, müşâhedât-ı uhreviyyeye perde olur. Eğer dünyâda olduğu halde, ondan hicâb kalkıp, neş'et-i âhirette olan şeye ıttılâ'-ı şuhûdî ile muttali' olursa, tecellîden nâşî idrâk eylediği şeyde, artık aklın nizâ'ı kalmaz. / Ve bu sûrette de ne Hakk'ı aklın hükmüne reddeder ve ne de hayrete düşer; zîrâ ârifler dünyâda sûret-i dünyevîyyede sıfât-ı dünyeviyye ile zâhir olurlar. Onları gören ehl-i hicâb, kendileri gibi ehl-i dünyâdan zannederler; çünkü yemek, içmek ve uyumak ve teehhül gibi bu neş'et-i dünyeviyyenin ahkâmı onların üzerinde cârîdir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de وَتَرَيهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لا يُبْصِرُونَ (A'râf,

7/198) ya'nî "Yâ Habîbim, sen onları, sana nazar eder görürsün, halbuki onlar görmezler" buyrulur. Zîrâ ehl-i hicâb olan küffâr-ı Kureyş, Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'in sûret-i müteayyenelerine nazar edip beşeriyyet husûsunda kendilerine müşâbih görürler ve bâtın-ı Muhammedî'den bî-haber bulunurlar idi. **Mesnevî**:

همسری باانبیا بر داشتند   کاولیارا همچو خود پنداشتند
کفته اینك ما بشر ایشان بشر   ما وایشان بستهء خوابیم وخور
این ندانستند ایشان از عمی   هست فرقي درمیان بي منتها
این خورد گردد همه بخل و حسد   وان خورد گردد همه نور احد
کار پاکانرا قیاس از خود مگیر   گرچه ما ند در بنشتن شیر و شیر

Tercüme: "Enbiyâ ile müsâvat da'vâsında bulundular; evliyâyı kendileri gibi zannettiler. Dediler ki: İşte biz de beşer, onlar da beşerdir. Biz ve onlar uyku ve taâma bağlanmışız. Onlar körlükten bunu bilmediler ki, arada nihâyetsiz bir fark vardır. Bu, yer, bütün buhül ve hased olur; o ise yer, hep nûr-ı Ahad olur. Pâk olanların işini kendine makıys tutma. Zîrâ "şîr" ve "şîr" tahrirde birbirine benzer."

Fakat ma'nâlarında azîm fark vardır. Birisi gıdâ-yı latîf olan "süt" ve diğeri "yırtıcı arslan"dır. / Binâenaleyh onların zâhirleri sıfât-ı dünyeviyye ile muttasıf olmakla berâber Allah Teâlâ onları bâtınlarında neş'et-i uhreviyyeye tahvîl buyurdu. Ve onlar için bu mevtın-ı dünyâda neş'et-i uhreviyye üzerine zuhûr lâbüddür. Aksi halde ârif olmazlardı. İmdi mâdemki onların zâhirleri sıfât-ı dünyeviyye ile muttasıftır, bu halde onlar sûret i'tibâriyle nazar-ı âmmede meçhûldürler. Halk onları bilemezler. Onları bilenler, basar-ı basîretlerinden, Hak Teâlâ hazretlerinin örtüleri keşfettiği kimselerdir. Bunları ancak onlar idrâk edebilirler. Binâenaleyh tecellî-i ilâhî haysiyyetiyle, mevtın-ı dünyâda iken, neş'et-i âhiret üzre mahşûr ve kabrinden menşûr olmayan bir ârif-i billâh yoktur. Bu ârif-i billâh, avâmın görmediği şeyi görür ve müşâhede etmediği şeyi müşâhede eder. Bu âlem-i dünyâda iken ârifin neş'et-i âhiret üzre muaccelen mahşûr ve menşûr olması, Allah Teâlâ'dan ba'zı ibâdına inâyettir.

Mevtın-ı Dünyâda Haşr ve Neşr :

Ma'lûm olsun ki, ârifîn kalbine tecellî-i ilâhî-i zâtî vârid oldukda, onun vücûdu, bu tecellî-i ilâhîde muzmahill olur. Ve fenâ-fillâh dedikleri hal budur; ve bu hal موتوا قبل ان تموتوا mûcibince ölmeden evvel ölmektir. Bu hâli müteâkıb ârifîn vücûd-ı abdânîsinin hükmü zâil ve mütelâşî olup vücûd-ı hakkânîde zâhir olur ki, bu da fenâdan sonra bakâdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ hazretleri إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (Nisâ, 4/48) buyurur. Lisân-ı işâretle ma'nâ-yı münîfi budur ki: "Tahkîkan Allah Teâlâ, vücûd-ı izâfîsini müstakıll bir vücûd zannedip, Hakk'ın vücûd-i müstakıllî muvâcehesinde bi'l-isbât kendi vücûdunu Hakk'ın vücûduna teşrîk eden kimsenin vücûd-ı abdânîsini vücûd-i hakkânîsi ile gafr ve setr etmez. Ve bunun mâdûnu olup bu vücûd-ı izâfînin şânından olan nakâis ve mezâmmı, abdin isti'dâd-ı ezelîsi gafr ve setri iktizâ ettiği takdirde, bu vechile ma'lûm-i ilâhî olan abdin ayn-ı sâbitesi / muktezâsınca, gafr ve setre irâde-i ilâhiyye 4.
taalluk eyler." İmdi ârif-i billâh وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب آخر ya'nî "Senin vücûdun bir günahtır ki, diğer bir günah ona kıyâs olunmaz" mısdâkınca, kendi vücûdunu Hakk'ın vücûduna teşrîk etmez; ve Hak Teâlâ dahi kemâl-i keremiyle ona tecellî buyurmakla, vücûd-ı abdânîsi vücûd-ı hakkânîde muzmahill olur. Nitekim Mevlânâ (r. a.) efendimiz bu makâma işâreten buyururlar. Beyt:

طبل قيامت زدند صور حشر ميدمند   وقت شد اي مرد كان حشر مجدد رسيد
بعثر ما في القبور حصل ما في الصدور   آمد آواز صور روح بمقصد رسيد

Tercüme: "Kıyâmet davulunu çaldılar; sûr-i haşrı üflediler. Ey ölüler, vakit geldi; yeni haşr erişti. Kabirlerdekiler ba's olunup zâhir oldu; sudûrda olan şeyler temyîz olunup meydâna çıktı. Sûrun âvâzı geldi; rûh maksada vâsıl oldu."

Ve Şemsî-i Sîvâsî (k. s.) buyurur. Beyt:

"Mûtû kable en temûtû" sırrına mazhar olan
Haşr u neşri bunda gördü nefha-i sûr olmadan

Sıfât-ı ilâhiyyenin tecellîsi ile sıfât-ı abdin mahvolması, misâlen bir demirin ateşte kıpkırmızı olmasına benzer. Bu sûretle ateşte kızan demir, yine demirdir; fakat onun demirlik sıfatını ateşin sıfatı setr etmiştir. O dakîkada o demir "Ben ateşim" dese doğru söyler. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı İbrâhîmî**'nin evâilinde mürûr etti. Abdin vücûdu vücûd-ı hakkânîde muhtefî ve mestûr olduğu vakit, bu neş'et-i dünyeviyyede, neş'et-i âhiret üzre mahşûr olur. Zîrâ vücûd-ı abdânîsinin helâk olduğu bir gün olmakla bu vakit, onun kıyâmet-i kübrâsıdır ve Hak'la cem' olduğu gündür. Binâenaleyh onun yevm-i haşrıdır. Ve mahbûs / olduğu beden kabrinden menşûr olup tecellî-i ilâhînin bahşettiği ma'rifet sâyesinde Hak hakkındaki akîde-i husûsî kaydından kurtulur ve sâha-i vesîa-i ıtlâka perrân olur.

*

İmdi kim ki bu hikmet-i İlyâsiyye-i İdrîsiyye'ye ıttılâ'ı murâd iderse -ki Allah Teâlâ onu iki neş'ette inşâ etti; Nuh (a. s.)dan evvel nebî idi; ba'dehû ref' olundu ve bundan sonra resûl olarak nâzil oldu; Allah Teâlâ onunçün iki menzilet beynini cem' etti- aklının hükmünden şehvetine nüzûl etsin ve hayvân-ı mutlak olsun; tâ ki ins ve cinnin gayri her bir dâbbenin keşfettiği şeyi keşfede. İşte bu vakitte o hayvâniyyeti ile mütehakkık olduğunu bilir; ve onun alâmeti, iki alâmettir: Birisi bu keşiftir; böyle olunca kabrinde kimin muazzeb ve kimin mün'am olduğunu görür; ve ölüyü diri ve susanı söyleyici ve oturanı yürüyücü görür. Ve ikinci alâmet dilsizliktir; şu vechile ki, eğer o kimse gördüğünü söylemek istese kâdir olmaz. İşte bu zamanda hayvâniyyeti ile mütehakkık olur. Bizim bir şâkirdimiz var idi ki, bu keşf, onun üzerine dilsizlik hıfz olunmaksızın, ona hâsıl olmuş idi; binâenaleyh hayvâniyyeti ile mütehakkık olmadı (20).

/ Ya'nî Nûh (a. s.)dan evvel nebî olup semâya ref' olunan İdrîs (a.s.), ba'dehû İlyâs nâmıyle resûl olarak Baalbek karyesine nâzil oldu.

Allah Teâlâ onun için biri nübüvvet ve diğeri risâlet olmak üzere iki menzilet beynini cem' etti. İmdi kim ki İlyâs (a. s.)ın hikmetine muttali' olmak isterse, aklının hükmünden, ya'nî semâdan mahall-i nefis ve şehvetine, ya'nî arza tenezzül etsin ve hayvân-ı mutlak olsun. Ya'nî eşyâda tasarruf husûsunda aklı müzâhim olmayıp vâridât-ı rahmâniyyeye münkâd olan hayvan gibi olsun. Tâ ki akılları emr-i tasarrufta müzâhim bulunan sekaleynin, ya'nî ins ve cinnin gayri olan herbir dâbbenin keşfettiği şey, ona da münkeşif olsun. Ve bu bir makâmdır ki, İlyas (a. s.)ın rûhâniyyeti onda müşâhede olunur; ve bu inkişâf indinde makâm-ı hayvâniyyetle tahakkukun nasıl olduğu bilinir; ve şehevât-ı cismâniyye ve lezzât-ı tabîiyyeden inkıtâ' ile tekrar makâm-ı aklî-i mücerrede intikâle şâyân olur. Ve bu makâm-ı hayvâniyyetle tahakkukun alâmeti ikidir: Alâmetin birisi, kabristan ziyâretine gittiği vakit, kabrinde kimin muazzeb ve kimin mütena'im olduğunu müşâhede eder; ve meyyiti hayât-ı berzahiyye ile diri olarak görür. Ve sâmiti dahi kelimât-ı rûhaniyye-i melekûtiyye ile mütekellim görür. Ve kâ'idi, harekât-ı ma'neviyye ve misâliyye ile mâşî görür. Bu keşfin ikinci alâmeti dahi, (fethateyn ile) "hares"dir, ya'nî dilsizliktir. O vechile ki gördüğü şeyi söylemek istese, söyleyemez. İşte bunlar hayvâniyyetle tahakkukun alâmetleridir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: "Bizim bir şâkirdimiz vardı, ona bu keşf hâsıl oldu; velâkin dilsizlik alâmeti vâki' olmadığından keşfen vâki' olan müşâhedâtını lisân-ı hiss ile tekellüm ederdi; bu sebebden makâm-ı hayvâniyyetle mütehakkık olamadı."

Mesnevî-i Şerîf'in üçüncü cildinde beyân buyurulur ki: Bir kimse Mûsâ (a. s.)dan / behâim ve tuyûrun lisanlarına vâkıf kılınmasını istid'â eyledi. Mûsâ (a. s.) dahi o şahsa: "Bu senin için zararlı bir şeydir, bundan vaz geç!" buyurdu ise de o kimse ısrârında devâm etti. Nihâyet emr-i ilâhî ile tavuk ve horoz ve kelb gibi hayvânâtın lisânını anlamak isti'dâdını bahşeyledi. Sabahleyin hizmetçi sofrayı silkti; o kimse de berâ-yı tecrübe hayvanların yanına gitti. Horoz bir ekmek parçasını kaptı; köpek horoza hitaben: "Sen bana zulmediyorsun; sen hubûbâtı yiyebilirsin ben yiyemem, benim nasîbim ekmektir, haydi git!" dedi.

Horoz: Gam yeme, yarın efendinin atı ölecek; doyuncaya kadar atın etinden yersin, bütün köpeklere de bayram olur.

Efendi bunu işitip anlar, hayvanı satar. Ertesi gün yine ekmek silkerler, horoz yine kapar.

Köpek: Ey horoz, bu ne kadar yalan, hani efendinin atı ölecekti? Sen hem zâlim ve hem de kâzibsin.

Horoz: At öldü, ama başka yerde öldü; zîrâ efendi atı sattı. O ziyânı başkasına yükledi. Fakat yarın katırı ölecek, işte o vakit köpeklere ziyâfet olur.

Efendi bunu işitince katırı da satar. Velhâsıl horoz, ba'dehû kölenin öleceğini haber verdi. Efendi onu da satar. Nihâyet efendinin öleceğini ihbâr eder. Efendi bu haberden müşevveş olup feryâd ve zâr ile Mûsâ (a. s.)a mürâcaat eder.

Bu kıssada Hz. Mevlânâ (r. a.) efendimiz bir çok nasâyıh ve hakâyık beyân buyururlar. Burada maksûd olan hayvânâtın keşfini beyândır. Hayvanın keşfini haber vermesine gelince **Mesnevî-i Şerîf**'in beyânı **Fusûs**'a mugâyir değildir. Zîrâ Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin "Hayvan gördüğünü söylemez" buyurması lisân-ı hisse göredir; yoksa hayvan kendi âlem-i misâlinde rûhu ve ma'nâsı ile mütekellimdir. Zîrâ hayvan dahi bir ismin mazharıdır. Ve esmâ-i ilâhiyyeden herhangi bir ismi alsan onda cemî'-i esmâ mündemicdir. Böyle olunca Mütekellim ismi dahi esmâ-i ilâhiyyeden olduğundan, hayvanın mazharı olduğu isimde, bu isim dahi dâhildir. Bu ma'rifeti iyi teemmül et! /

Vaktâki Allah Teâlâ beni bu makâmda ikâme eyledi; ben tahakkuk-ı küllî ile hayvâniyyetimle mütehakkık oldum. İmdi ben görür idim ve müşâhede ettiğim şeyle nutku murâd eder idim; kâdir olmazdım. Binâenaleyh ben kendim ile tekellüm etmeyen dilsizler arasını fark etmez idim (21).

Tahakkuk-ı küllîden murâd hem keşf ve hem de harestir. Eğer keşf vâkı' olup da lisan ebkem olmayıp nutk ederse, makâm-ı hayvâniyyetle tahakkuk-ı küllî vâki' olmaz.

İmdi bizim zikrettiğimiz şeyle tahakkuk ettiği vakit, bilâ-madde-i tabîiyye akl-ı mücerred olmaklığa intikâl eder. Binâenaleyh birtakım umûru müşâhede eder ki, onlar suver-i tabîiyyede zâhir olan şeyin usûlüdürler. Böyle olunca bu hükmün sûret-i tabîiyyede nereden zâhir olduğunu ilm-i zevkî ile bilir (22).

Ya'nî sâlik zikrolunan makâm-ı hayvâniyyetle mütehakkık oldukda, kesîf olan mâdde-i tabîiyye ve unsuriyyenin dahli olmaksızın akl-ı mücerred olmak mertebe-i latîfesine intikâl eder. Ya'nî kendisini kuyûd-i tabîiyyeden muarrâ olan akl-ı mücerred mertebesinde bulur; ve o vakit anlar ki, idrâk denilen şeyin / 50
vücûdu, bu cesed-i unsurî dimâğının teşekkülâtından münbais bir emr değil imiş. Belki suver-i tabîiyyede zâhir olan ahkâm-ı muhtelife, suver-i tabîiyyeye tenezzül eden a'yân-ı sâbitenin ma'nâları imiş. İşte sâlik bu mertebeye intikâlinde suver-i tabîiyyede zâhir olan bir takım umûrun bu vechile asıllarını müşâhede eder ve ilm-i zevkî ile bilir ki, hakîkat-i vâhide olan vücûd-ı mutlak, zât-ı ahadiyyet mertebesinde zâtın aynıdır; ve a'yân-ı sâbite mertebesinde ma'kûl olan ma'nâ-yı sırfdır; ve ukûl mertebesinde dahi akl-ı mücerreddir; ve nefs mertebesinde dahi nefstir; ve mertebe-i hayvâniyyette hayvandır; ve nebât ve cemâd mertebelerinde de nebât ve cemâddır. Velhâsıl o sâlik vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i letâfeti olan makâm-ı ahadiyyetten merâtib-i kesîfeye sûret-i tenezzülâtını ve ulvî ve süflî âlemlerde ve şerîf ve hasîs ve azîm ve hakîr olan eşyâda keyfiyyet-i zuhûrunu ve binâenaleyh Hakk'ı, merâtib-i vücûdun kâffesinde müşâhede edip ilm-i zevkî ile bilir. اللهم يسر لنا بجاه نبينا صلى الله عليه وسلم

Beyt-i hakîr:

Güllerde çimenlerde bütün işvelenirsin
Her gamzede her bir müjede şîvelenirsin
Âlem seni puthânede mescidde ararken
Her zerrede bir şân ile sen cilvelenirsin

İmdi cenâb-ı Şeyh (r.a.) hikmet-i İlyâsiyye'ye ıttılâ'ı, sâlikin kendi hayvâniyyetiyle mütehakkık olmasına mütevakkıf kıldı. Zîrâ İdrîs (a.s.) ibtidâ riyâzat-ı vefîre ile akl-ı mücerred makâmına, ya'nî mertebe-i kesâfet-i beşeriyyeden mertebe-i letâfet-i melekiyyeye irtikâ etti ve mele-i a'lâda / Hakk'ın şuhûdu menzilesine vâsıl oldu. Ondan sonra Baalbek karyesine mürsel olan cenâb-ı İlyâs sûretinde akl-ı mücerred mertebesinden mertebe-i şehvet olan kesâfet-i cismâniyye mertebesine nâzil ve âlem-i esfelde dahi Hakk'ın şuhûdu ve onunla tahakkuku derecesine nâil oldu. Binâenaleyh sâlik kendi aklının hükmünden makâm-ı şehvetine nüzûl edip hayvân-ı mutlak olmadıkça hikmet-i İlyâsiyye'yi zevkan bilemez.

Suâl: Kesret-i riyâzâtla akl-ı mücerred makâmına irtikâ eden İdrîs (a.s.)ın sûret-i müteayyinesi, Baalbek karyesine nâzil olan İlyâs (a. s.)ın aynı mıdır, yoksa gayrı mıdır?

Cevap: İdrîs ve İlyâs (aleyhime's-selâm) ayn ve hakîkat cihetinden birdir ve yekdîğerinin aynıdır. Ve taayyün-i sûrî ve zuhûr-i şahsî cihetinden iki kimsedir ve yekdîğerinin gayrıdır; zîrâ ayn-ı vâhide olan Hak bi-hasebi'l-esmâ suver-i kesîrede zâhir olur. Ve mâdemki suver-i kesîrede zâhir olan ayn-ı vâhidedir; binâenaleyh onun zâhir olduğu sûretlerden herbir sûretin "ayn"ı, diğer bir sûretin veyâ sûretlerin "ayn"ının aynıdır; ve ayn-ı vâhidenin zâhir olduğu o sûretler beyninde muğâyeret bulunmak hasebiyle de herbir sûretin "ayn"ı, diğer bir sûretin veyâ sûretlerin "ayn"ının gayrıdır.

İmdi muhakkak tabîat nefes-i rahmânînin aynı olduğu üzerine keşf olunursa, muhakkak hayr-ı kesîr i'tâ olundu. Ve onunla berâber eğer bizim zikr ettiğimiz şey üzerine iktisâr ederse, / o halde aklı üzerine hâkim olan ma'rifetten bu kadarı ona kifâyet eder; binâenaleyh ârîflere lâhık olur (23).

Ya'nî makâm-ı hayvâniyyetle mütehakkık olup kesîf olan mâdde-i tabîiyye ve unsuriyyenin dahli olmaksızın akl-ı mücerred olmak mertebe-i latîfesine intikâl eden ve kendisini kuyûd-i tabîiyyeden

muarrâ olan akl-ı mücerred mertebesinde bulan sâlike, tabîat nefes-i rahmânînin aynı olduğu keşfolunsa, bu sâlike hayr-ı kesîr i'tâ edilmiş olur. Zîrâ bu mertebede, bu keşf ba'zı meşâribe hâsıl olur ve ba'zı meşâribe de hâsıl olmaz. Meşârib muhtelif olduğu için ba'zı zevât cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin keşf-i âlîlerine muhâlif akvâlde bulunmuşlardır.

Ezcümle İmâm-ı Rabbânî **Mektûbât**'ının otuz birinci mektûbunda yazar ki: "Ehl-i Hak meyânında mukarrer olduğu üzre ihâta ve kurb-i Hak Teâla ilmîdir; ve Hak Sübhânehû hiçbir şey ile müttehid değildir. او غیر عالم و تقدس و تعالی اوست ، او ya'ni, Vâcibü'l-vücûd mümkinü'l-vücûd ile ittihâd eylemez; Hak Sübhânehû ve Teâlâ bî-çûn ve bî-çigûnedir; ve âlem serâser dâğ-ı çünî ve çigûnegî ile muttasıftır. Bî-çûne ayn-ı çûn demek, Vâcib Teâlâ'ya mümkinin gayri değildir,· demektir. Kadîm asla hâdisin aynı olmaz. Zîrâ inkılâb-ı hakâyık aklen ve şer'an muhal ve birini diğeri üzere hamlin sıhhati aslen ve re'sen mümteni'dir. Acîbdir ki Şeyh Muhyiddîn (r.a.) ve onun tâbi'leri Zât-ı vâcib Teâlâ'ya "mechûl-i mutlak" derler; ve hiçbir hükümle mahkûm bilmezler. Maahâzâ ihâta-i zâtî ve kurb-i maiyyet-i zâtiyye isbât ederler. Bu ise ancak Zât-i Teâlâ ve Tekaddes üzerine hüküm ve cesârettir. Binâenaleyh savâb olan, ulemâ-i ehl-i sünnet ve cemâatin buyurdukları kurb-i ilmî ve ihâta-i ilmiyyedir."

İşte bu kelâm Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer efendimizin meşreb-i irfanlarına muhâliftir, fakat ihtilâf meşrebdedir. Ve şübhe yok ki İmâm-ı Rabbânî'nin meşrebi hazret-i Şeyh-i Ekber'in meşreb-i âlîsinden dûndur.

İmdi nefes-i rahmânînin suver-i tabîiyyede ve suver-i tabîiyyenin dahi nefes-i rahmânîde zuhûru cihetiyle, nefes-i rahmânî suver-i tabîiyyenin aynı olduğu sâlike münkeşif olursa ona hikmet-i külliyye-i ilâhiyye / i'tâ olunur; ve bu hikmet dahi, nâmütenâhî olan a'yân-ı halkıyye sûretlerini vücûd-i vâhid-i Hakk'ın taklîb etmesidir; ve hayr-ı kesîr ise vücûd-i vâhid-i Hak'tır. Ve nefes-i rahmânî, **Fass-ı Şuaybî**'nin evâilinde ve **Fass-ı İsevî**'de mürûr etti; tasfîli oradan anlaşılır. Ve eğer sâlik bizim zikrettiğimiz şey üzere akl-ı mücerred makâmıyla iktisâr eder ve suver-i tabîiyyede zâhir olan ahkâm-ı

muhtelife, suver-i tabîiyyeye tenezzül eden a'yân-ı sâbitenin ma'nâları olduğu ona münkeşif olmaz ise, akl-ı nazarîsi üzerine hâkim olan ma'rifetten bu kadar ma'rifet ona kifâyet eder; ve bu kadar ma'rifetle dahi ârifin zümresine iltihâk eyler.

Ve bunun indinde فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl, 8/17) **kelâm-ı ilâhisini zevkan ârif olur. Ve onları ancak demir ve dârib ve bu sûretleri halk eden katletti. Binâenaleyh mecmû' ile katl ve remy vâki' oldu. İmdi umûru usûlüyle ve sûretleriyle müşâhede eder. Şu halde tam olur. Eğer nefsi müşâhede ederse tamâm ile kâmil olur. Binâenaleyh gördüğü şeyin aynını Allah'tan gayrı / görmez. İmdi râîyi mer'înin "ayn"ı görür; ve bu kadar kâfidir. Ve Allah Teâlâ muvaffık ve Hâdî'dir** (24).

Ya'ni sâlik akl-ı nazarîsi üzerine hâkim olan bâlâda mezkûr ma'rifeti tahsîl ettiği vakit, tabîatın ancak Rahmân olduğunu zevkan ârif olur. Ve binâenaleyh فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللّهَ قَتَلَهُمْ (Enfâl, 8/17) ya'nî "Ehl-i îmân küffârı katletmediler; velâkin onları Allah Teâlâ katl eyledi" âyet-i kerîmesi ki, tabîatın ancak Rahmân olduğuna delildir, bunun ma'nâsını zevkan anlar. Halbuki vücûdlarında nazar-ı fikrîlerine müstenid olan akılları hükmeden ehl-i felsefe buna ihtimal vermezler; ve ulemâ-i zâhir bu hükmü vermekten korkarlar. Zîrâ Hakk'ı vücûd-ı mümkinden kemâl-i şiddetle tenzîh-i resmî ile tenzîh etmek vehimlerine muvâfık gelir. Tenzîh-i sırf ise, Hakk'ı tahdîd etmektir. Zîrâ, bir şey bir şeyden münezzeh olunca ikisinin hudûdu tefrîk edilmiş olur. Binâenaleyh vücûdlarında aklı hâkim olan kimseler yarım ma'rifet sâhibidirler. Fakat aklın bendeliğinden kurtulan ve Allah Teâlâ tarafından aklına tecellî ile ma'rifet ihsân olunan kimse Hakk'ı tenzîh mahallinde, tenzîh-i resmî ile değil, tenzîh-i hakîkî ile tenzîh eder; ve tecellînin verdiği ma'rifet iktizâsınca Hakk'ın vücûdunun hâricinde bir vücûd ve sûret müşâhede etmeyip, belki tabîat Rahmân'ın "ayn"ı olduğunu zevkan bildiğinden, teşbîh mahallinde dahi, kendinin müşâhedesi ve keşfi üzerine Hakk'ı teşbîh eyler. İşte buna binâen zikrolunan âyet-i kerî-

menin / ma'nâsını zevkan anlar. Zîrâ ehl-i küfrü esnâ-yı harbde 55
ancak esliha-i hadîdiyye ve top ve tüfenk gibi âlât-ı sâire ve bir de dârib ve râmî olan mü'minlerin sûretleri ve mü'minlerin sûretlerini halk eden Hak, öldürdü. Binâenaleyh "öldürmek" ve "atmak" bunların hey'et-i mecmûasıyle vâki' oldu. İşte akl-ı mücerred mertebesine terakkî edip bu mertebeye mahsûs olan tecellînin verdiği ma'rifetle iktisâr eden sâlik, bu dünyâda ve âlem-i histe gördüğü umûru böylece esaslarıyla ve sûretleriyle müşâhede eder; ve bu kadar ma'rifetle ârifîn zümresine lâhık olur; ve ma'rifette tamâm olur, ya'nî nâkısu'l-ma'rife olmaz. Fakat sâlik akl-ı mücerred makāmına terakkî ettikten sonra makām-ı hayvâniyyeti olan makām-ı şehvetine nüzûl eder; ve nefes-i rahmânî suver-i tabîiyyenin "ayn"ı olduğunu müşâhede ederse, evvelki makāmda tahsîl ettiği ma'rifet-i tâmme ile berâber kâmil olur, ya'nî ma'rifette kemâl sâhibi olur ve aksâ-yı ma'rifete vusûl bulur. Bu ma'rifet-i tâmme-i kâmile sâyesinde, gördüğü şeyin "ayn"ını görmez; ancak Allâh'ı görür. Ya'nî suver-i müteayyeneyi görmez, belki her sûrette zâhir ve müteayyin olan vücûd-i vâhid-i Hakk'ı görür. Abdullah Balyânî hazretleri ne güzel buyurur! Rubâî:

تا حق بدو چشم سر نبینم هردم   از پاي طلب مي نشینم هر دم
کو بند خدا بچشم سر نتوان دید   آن ایشانند ومن چنینم هر دم

Tercüme: "Her dem Hakk'ı başın iki gözü ile görmedikçe, dâimâ O'nu müşâhede talebinden vaz geçmem. Hak, baş gözü ile görülemez derler. Söyleyen onlardır, ben her dem böyleyim."

İmdi bu müşâhede sâhibi, râîyi mer'înin "ayn"ı görür. Ya'ni râî, ki kendi nefsidir, mer'înin "ayn"ı görür; ve bu sûrette de gören ve görülen ve müşâhede eden ve müşâhede olunan şey'-i vâhid olur. Nitekim Hallâc-ı Mansûr (k.A.s.) hazretleri bu makāma işâretle buyurur: Beyt:

أ أنت أم أنا هذا العين في العين   خاشاك خاشاي من اثبات اثنين

Tercüme: "Aynda olan bu ayn, sen misin yoksa ben miyim? İkilik isbâtından seni ve beni tenzîh ederim."

Ve Mahmûd Şebüsterî (k.s.) **Gülşen-i Râz**'larında bu ma'rifeti şu beyitlerde böyle buyururlar. Beyt:

عدم آينه ، عالم عكس وانسان   چوچشم عكس دروي شخص پنهان
تو چشم عكسي و او نور ديده   بديده ديده را ديده، كه ديده

Tercüme: "Adem âyîne, âlem aks ve insan dahi aksin gözü gibidir; onda şahıs gizlidir. Sen aksin gözüsün ve Hak dahi nûr-i dîdedir. Şu halde / göz ile görülen şeyi kimin gözü görmüş olur?"

Meselâ şahıs âyîneye bakar, o şahsın aksi âyînede görünür. Âyîneye mün'akis olan sûret, şahs-ı nâzırın sûreti olduğundan, râîde ne var ise mer'î olan akiste dahi o mevcûddur. Ve asıl olan göz râînin gözü olduğundan aks eden sûretin elbet gözü dahi mer'î olur. Ve râînin gözünde aks-i mer'înin sûreti nasıl müntabi' ise, aks-i mer'înin gözünde dahi, râînin sûreti tamâmiyle müntabi'dir. İmdi sûret-i asliyyenin gözü, nasıl ki kendi aksinin sûretine nâzır ise, aksin gözü dahi öylece dîde-i aṣl ile yine o asla nâzırdır. Binâenaleyh râî kendi kendine nazar eder. İşte bu misâlde olduğu vechile bu müşâhede sâhibi, ki âyîneye mün'akis olan râînin sûreti mesâbesindedir, onun müşâhedesi râî olan Hakk'ın müşâhedesidir. Binâenaleyh Hak kendi kendine nazar eder; ve binnetîce dahi râî ayn-ı mer'î olur.

İşte "hikmet-i înâsiyye"nin müstenid olduğu bu kadar ma'rifet, sâlikin ma'rifet-i tâmme-i kâmile sâhibi olması için kâfîdir. Zevkan bu mertebeye vâsıl olmayan sâlikin himmeti âlî olursa, Allah Teâlâ hazretleri onu bu mertebeye vusûle muvaffak eder ve ona bu ma'rifette doğru yolu gösterir. والحمد لله على ذلك

6 Zi'l-hicce 335 ve 24 Eylül 333; sabah sâat-i ezânî 2.5; yevm-i pazar.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

XXIII

BU FASS KELİME-İ LOKMÂNİYYE'DE VÂKI' "HİKMET-İ İHSÂNİYYE" BEYÂNINDADIR

"Hikmet-i ihsâniyye"nin Kelime-i Lokmâniyye'ye tahsîsinin vechi budur ki: وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ (Lokmân, 31/12); وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ اوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (Bakara, 2/269) Ya'nî "Biz Lokmân'a hikmet verdik"; "Ve hikmet verilen kimseye, hayr-ı kesîr verildi" âyet-i kerîmesinin şehâdeti vechile Hz. Lokmân sâhib-i hikmettir; ve hikmet verilen kimseye hayr-ı kesîr verilmiş olduğu için o sâhib-i hayırdır; ve hayır ise, ihsândır; ve ihsânın üç mertebesi vardır:

Birincisi: Ma'nâ-yı lügavîsidir ki, lâzım olan şey için lâzım olan fiili, lâzımı vech ile işlemektir. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulur: إن الله كتب الاحسان على كل شيء فاذا ذبحتم فاحسنوا الذبحة واذا قتلتم فاحسنوا القتلة Ya'nî "Allah Teâlâ her şey üzerine ihsânı yazdı; binâenaleyh zebh ettiğiniz vakit, zebhayı güzel yapınız. Ve harben küffârı veyâ kısâsan kâtili öldürdüğünüz vakit, güzel öldürünüz!".

İkincisi: Huzûr-ı tâm ile gûyâ âbid Rabb'ini müşâhede eder gibi ibâdet etmektir. Nitekim hadîs-i şerîfde: الاحسان ان تعبد الله كأنك تراه Ya'nî "İhsan, senin Rabb'ini görür gibi / ibâdet etmendir" buyrulur.

Üçüncüsü: Rabb'i herşeyle berâber ve her şeyde müşâhede etmektir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُ إِلَى اللّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى (Lokmân, 31/22) Ya'nî "Vechini Allâh'a teslîm eden kimse, muhsindir. Binâenaleyh muhakkak urve-i vüskāya temessük etti." Ya'nî zâtını ve kalbini teslîm ettiği hînde Allah Teâlâ'yı müşâhede eyledi.

İmdi "hikmet" ile "ihsân" arasındaki râbıta zâhirdir. Zîrâ "hikmet" lügaten "Bir şeyi yerine koymak" demektir; ve bir şeyi yerine koymak

ise, lâzım olan bir iştir. Ve "ihsân" ise, lâzım olan bir işi lâzımı vech ile işlemektir. Hz. Lokmân hikmet sâhibi olduğundan oğluna ihsân ile vasiyyet etti. Tafsîli fassın metninde gelecektir. Hz. Lokmân nebî midir, yoksa racül-i sâlih midir, bunda ihtilâf vardır. Saîd İbnü'l-Müseyyeb nübüvvetine kâildir. Ekserûn ise, velîdir, dediler. Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) nübüvvetine kâilen bu fass-ı münîfde onların hikmetini beyân buyurdular.

*

* *

İlâh, rızk irâdesine meyl ettiği vakit, kevnin ecma'ı onun gıdâsıdır (1).

Fass-ı Dâvûdî nihâyetlerinde dahi îzâh olunduğu üzere meşiyyet Zât'a ve irâde Mürîd ismine taalluk ettiği için, aralarında fark vardır. "Meşiyyet" zâtın zuhûra meyl ve hâhişidir. Binâenaleyh meşiyyet ayn-ı zâtdır; ve îcâd ile i'dâmı muhîttir. "İrâde" ise îcâda taalluk eder. / Şu halde meşiyyet, irâdeden eamdır. Gıdâ vücûd-ı insânîde ihtifâ eder; ve vücûd, gıdâ-yı muhtefînin ahkâmından neşv ü nemâ bulup kesâfet peydâ eyler; ve gıdâ vücûdun rızkıdır.

Bu mukaddime ma'lûm olduktan sonra, beyt-i şerîfin şerhan ma'nâsı bu olur ki: Allah Teâlâ'nın meşiyyeti, kendi vücûdu için irâde-i rızka taalluk ettiği vakit, kevnin ecma'ı O'nun gıdâsıdır. Zîrâ Hak, esmâ ve sıfâtı cihetinden, âlem-i şehâdette ancak a'yân-ı ekvân ile zâhir olur. Ve zuhûr ve butûn ve esmâ ve sıfâttan kat'-ı nazar olundukda, zâtı cihetinden âlemlerden ganîdir. İmdi mertebe-i ulûhiyette ve vâhidiyyette, vücûd-ı Hak'ta sübût bulan a'yân-ı sâbite, onda ihtifâ eylediği ve vücûd-ı Hak, a'yân-ı sâbite ile kesîf ve müteayyin olduğu cihetle, a'yân-ı mezkûre Hakk'ın gıdâsı ve Hak bunlar ile merzûk olur. Binâenaleyh meşiyyet-i ilâhiyye, irâde-i rızka taalluk ettiği vakit, a'yân-ı ekvânın ecma'ı Hakk'ın gıdâsı olur. Ve bu babdaki îzâhât **Fass-ı İbrâhîmî**'de mürûr etti.

Ve eğer meşiyyet-i ilâhiyye bizim için irâde-i rızka taalluk ederse, o meşiyyeti iktizâ ettiği gibi gıdâdır (2).

Ya'nî zât-ı Hak, zuhûra meyl edip, bizi merzûk etmek isterse, meşiyyetin iktizâ ettiği gibi, Hak bizim için gıdâdır. Zîrâ meşiyyet-i zâtiyye iktizâsınca, Hak kendi zâtına, kendi zâtı ile tecellî etdikde zâtında bi'l-kuvve mündemic olan niseb sûretleri, ilminde peydâ olur. / Ve bu mertebe-i vâhidiyyette zât-ı Hak bu suver-i ilmiyyede, ya'nî a'yan-ı sâbitede, ihtifâ eyler; ve zât-ı Hak bu sûrette a'yân-ı sâbitenin gıdâsı olup onları kendi vücûdu ile merzûk kılar. Ve bu mertebeden sonra gelen ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerinde dahi Hakk-ı latîf, kendi vücûdunu, bu a'yân-ı sâbite hasebiyle teksîf etmiştir. Binâenaleyh Hak bizi, kendi meşiyyeti iktizâ ettiği gibi, kendi vücûdu ile îcâd etmiştir. Ve gıdâ, mütegaddîde nasıl ihtifâ etmiş ise, hüviyyet-i Hak dahi bizim vücûdumuzda öylece muhtefî bulunmuştur.

Misâl: Bulutun hüviyyeti buhardır. Zîrâ bulut buharın şekl-i mütekâsifidir. Ondan sonra bir derece daha tekâsüf edince su olur; ve yine tekâsüf ettiği vakit, buz olur. Bulutun, suyun ve buzun vücûdlarında ihtifâ eden buhardır. Binâenaleyh buhar cümlesinin gıdâsı olur; ve onların cümlesini kendi vücûduyla merzûk kılmış bulunur.

O'nun meşiyyeti, irâdesidir. Binâenaleyh deyiniz ki, O meşiyyetle irâdeyi diledi. Böyle olunca irâde, meşiyyetin murâdıdır (3).

Ya'nî "meşiyyet", Zât'ın aynıdır. Zîrâ Zât'ın zuhûra olan meylidir. Ve "irâde" Mürîd isminin menşe'i olan sıfattır. Ve sıfat ise şuûnât-ı zâtiyyeden ibâret olduğu cihetle zâtın aynıdır; ve kezâ meşiyyet îcâd ve i'dâma taalluk eder. İrâde ise, yalnız îcâda taalluk eder. Binâenaleyh ma'dûm olan bir şeyin îcâdında "meşiyyet" ile "irâde" müttehid ve müttefik olurlar. İşte bu i'tibârât üzere Hakk'ın meşiyyeti, onun irâdesi olmuş olur. İmdi zât-ı Hak, zuhûra meyl ve hâhiş / gösterdikde, bu meşiyyeti ile bi'l-cümle sıfâtın sübûtunu diledi. Ve irâde ise bu sıfatlardan bir sıfattır. Binâenaleyh Hak bu meyanda meşiyyeti ile irâdeyi de diledi; ve meşiyyet irâdeyi dileyince

Ya'nî zât-ı Hak, zuhûra meyl edip, bizi merzûk etmek isterse, meşiyyetin iktizâ ettiği gibi, Hak bizim için gıdâdır. Zîrâ meşiyyet-i zâtiyye iktizâsınca, Hak kendi zâtına, kendi zâtı ile tecellî etdikde zâtında bi'l-kuvve mündemic olan niseb sûretleri, ilminde peydâ olur. / Ve bu mertebe-i vâhidiyyette zât-ı Hak bu suver-i ilmiyyede, ya'nî a'yan-ı sâbitede, ihtifâ eyler; ve zât-ı Hak bu sûrette a'yân-ı sâbitenin gıdâsı olup onları kendi vücûdu ile merzûk kılar. Ve bu mertebeden sonra gelen ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerinde dahi Hakk-ı latîf, kendi vücûdunu, bu a'yân-ı sâbite hasebiyle teksîf etmiştir. Binâenaleyh Hak bizi, kendi meşiyyeti iktizâ ettiği gibi, kendi vücûdu ile îcâd etmiştir. Ve gıdâ, mütegaddîde nasıl ihtifâ etmiş ise, hüviyyet-i Hak dahi bizim vücûdumuzda öylece muhtefî bulunmuştur.

Misâl: Bulutun hüviyyeti buhardır. Zîrâ bulut buharın şekl-i mütekâsifidir. Ondan sonra bir derece daha tekâsüf edince su olur; ve yine tekâsüf ettiği vakit, buz* olur. Bulutun, suyun ve buzun vücûdlarında ihtifâ eden buhardır. Binâenaleyh buhar cümlesinin gıdâsı olur; ve onların cümlesini kendi vücûduyla merzûk kılmış bulunur.

O'nun meşiyyeti, irâdesidir. Binâenaleyh deyiniz ki, O meşiyyetle irâdeyi diledi. Böyle olunca irâde, meşiyyetin murâdıdır (3).

Ya'nî "meşiyyet", Zât'ın aynıdır. Zîrâ Zât'ın zuhûra olan meylidir. Ve "irâde" Mürîd isminin menşe'i olan sıfattır. Ve sıfat ise şuûnât-ı zâtiyyeden ibâret olduğu cihetle zâtın aynıdır; ve kezâ meşiyyet îcâd ve i'dâma taalluk eder. İrâde ise, yalnız îcâda taalluk eder. Binâenaleyh ma'dûm olan bir şeyin îcâdında "meşiyyet" ile "irâde" müttehid ve müttefik olurlar. İşte bu i'tibârât üzere Hakk'ın meşiyyeti, onun irâdesi olmuş olur. İmdi zât-ı Hak, zuhûra meyl ve hâhiş / gösterdikde, bu meşiyyeti ile bi'l-cümle sıfâtın sübûtunu diledi. Ve irâde ise bu sıfatlardan bir sıfattır. Binâenaleyh Hak bu meyanda meşiyyeti ile irâdeyi de diledi; ve meşiyyet irâdeyi dileyince

irâde meşiyyetin murâdı olmuş olur. Binâenaleyh meşiyyet ve irâde hakkında, siz bu zikr olunan hükmü veriniz.

Ziyâdeyi irâde eder ve naksı irâde eder. Halbuki O'nun meşiyyetinden gayri meşiyyet yoktur (4).

Ya'nî meşiyyet ba'zan ziyâdeyi, ya'nî ma'dûm olan şeyin îcâdını irâde eder; ve ba'zan dahi naksı, ya'nî mevcûd olan şeyin i'dâmını irâde eyler. Halbuki gerek îcâd ve gerek i'dâmda meşiyyet-i mutlakadan gayrı Hakk'ın meşiyyeti yoktur.

İmdi bu, ikisinin arasındaki farktır. Binâenaleyh tahkîk et! Ve bir vecihden ikisinin "ayn"ı birdir (5).

Ya'nî bâlâda îzâh olunduğu üzere meşiyyet ile irâde arasında bir vecihden fark ve mübâyenet vardır. Bu farkı tahkîk et! Ve bir vecihden dahi Hakk'ın meşiyyeti, O'nun irâdesi olduğundan ikisinin "ayn"ı müsâvî ve müttehiddir. /

Allah Teâlâ وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ (Lokmân, 31/12); وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا (Bakara, 2/269) **ya'nî "Muhakkak biz Lokmân'a hikmeti i'tâ ettik"; "Ve hikmet verilen kimseye muhakkak hayr-ı kesîr i'tâ olundu" buyurdu. Binâenaleyh Lokmân nass ile ve Allah Teâlâ onun için buna şehâdet etmekle, hayr-ı kesîr sâhibidir. Ve hikmet ba'zan mütelaffazun-bihâ ve ba'zan meskûtün-anhâ olur. Lokmân'ın oğluna olan** يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمٰوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ (Lokmân, 31/16) **ya'nî "Ey oğulcuğum! Muhakkak insanın erzâk ve a'mâli, eğer hardaldan bir habbe miskâli olsa, o amel ve rızık habbesi bir kaya içinde, yâhut göklerde veyâ arzda bulunsa, Allah Teâlâ onu ihzâr eder" kavli gibi ki, işte bu hikmet, hikmet-i mantûkun-bihâdır. O da budur ki: Lokmân Allah Teâlâ'yı, o habbe ile muhzır kıldı; ve Allah Teâlâ bunu kitabında takrîr etti; ve bu kavli kâiline reddetmedi** (6).

Hikmet, hakâyık-ı eşyâya hâliyle ma'rifettir. Zîrâ ancak hakâik-ı eşyâyı lâyıkıyla ârif olan kimse, hükmünü mahalline vaz' eder. Hikmetten bî-behre olanların eşyâ hakkında verdikleri hüküm, yerinde olmaz. Onların hükümleri hatâdan sâlim değildir. Allah Teâlâ hazretleri bâlâda zikr olunan âyet-i kerîmede ve nass-ı münîfde şehâdet buyurduğu üzere, Hz. Lokmân'a / hikmet verdi; ve hikmet ise, hayr-ı kesîrdir. Ve hikmet ba'zan söylenir ve ba'zan meskût bırakılır. Ve telaffuz olunan ve söylenen hikmet, Hz. Lokmân'ın oğluna hitâben beyân ettiği kelâmdır ki, Hak Teâlâ onu bâlâda zikr olunan âyet-i kerîmede bildirdi. İşte bu hikmet, mantûkun-bihâ olan, ya'nî söylenilen hikmettir. Zîrâ Hz. Lokmân Allah Teâlâ'yı habbe ile muhzır kıldı; ve Hak Teâlâ bu kelâmı kâili olan Hz. Lokmân'a reddetmeyip kendi kitâbında zikr etti. Ve bu hikmet, Allah Teâlâ hazretlerinin kâffe-i eşyâyı zâtıyla ve ilmi ile muhît olduğunu bildikten sonra söylenebilir. İşte bu kelâm hakâyık-ı eşyânın ke-mâ-hiye ma'rifetine taalluk ettiği için Hak, onu kâiline reddetmedi de, kitâb-ı kerîminde bu hakîkatı ümmet-i Muhammed'e ihbâr buyurdu. Zîrâ Hak Teâlâ وَاللّٰهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ (Bürûc, 85/20) ve وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) âyet-i kerîmeleri mûcibince, bi'l-cümle ulvî ve süflî merâtibi zâtıyla muhîttir. Şu halde her ihzâr kıldığı, rûhânî ve sûrî erzâk ve ağdiyenin, Hak Teâlâ hazretleri, hakîkat cihetinden "ayn"ı olur.

Ve hikmet-i meskûtün-anhâya gelince, halbuki o, karîne-i hâl ile bilindi, habbe ile mü'tâ-ileyh olandan onun sâkit olmasıdır. İmdi onu zikr etmedi; ve oğluna "Allah onu sana veyâ senin gayrına ihzâr eder" demedi. Binâenaleyh ityânı âmmen irsâl etti; ve nâzırın, Allah Teâlâ'nın وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَ فِي الأَرْضِ (En'âm, 6/3) **kavline nazar etmesi için tenbîh olarak / mü'tâ-bihi semâvâtta veyâhut arzda kıldı** (7).

Ya'nî Hz. Lokmân'ın oğluna hitâben söyleyip Kur'ân'da ihbâr buyrulan kelâmda meskût bıraktığı hikmet, habbenin kime ityân

olunduğunu beyân etmemesidir. Hz. Lokmân yalnız, habbe ister semâvâtta, ister yerde ve ister kaya içinde olsun, Allah Teâlâ onu ihzâr eder, dedi. Bu habbe kendisine ihzâr olunan şahsı zikr etmedi; ve Allah, tahsîsan o habbeyi sana ve senden başkalarına getirir, demedi. Belki habbenin ihzârını sûret-i umûmiyyede zikr etti. Ve Hz. Lokmân nâzırın "O göklerde, yerde Allah'dır" (En'âm, 6/3) âyet-i kerîmesine nazar etmesi için, tenbîh olmak üzere ihzâr olunan habbeyi semavâtta veyâ arzda kıldı. Ve Hz. Lokmân'ın tahsîs etmeyip, ta'mîm etmesindeki hikmet budur ki: Allah Teâlâ, taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyindir; ve Hak o taayyünât ile müteayyin olunca bi't-tabi' onların cümlesinde hâzırdır. Gerek sûrî ve gerek ma'nevî erzâk dahi o müteayyinât cümlesindendir; ve kezâlik merzûk olan eşhâs dahi âmmeten bu müteayyinâta dâhildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ rızk ile merzûkun "ayn"ı olup, rızkı bu haysiyyetle âmmeye getirir. Zîrâ Allâh'ın yerde ve göklerde Allâh olması, bi'l-cümle taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyin olup, onlarda hâzır olmasına mütevakkıfdır. Ve eğer taayyünâtın ve rızk ile merzûkun gayrı olsa, vücûd-ı Hakk'ın mahdûd olması ve onun hudûd-ı vücûdu, bunların hudûdundan ayrı bulunması lâzım gelip, bu sûrette âmmeye ityân-ı rızk müşkil olurdu. Binâenaleyh Allah Teâlâ vücûd-ı latîfini teksîf edip, bizim a'yân-ı ademiyyemizin gıdâsı ve rızkı olduğu gibi, vücûd-ı kevnî ve hissîde dahi gıdâ sûretinde bizim rızkımız oldu.

Ey tâlib-i hakîkat, bu sözlerden ürkme! Vücûd birdir, o da Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsidir. O vücûd-ı hakîkî herbir mertebede birer sûretle cilve-ger olur. Suver-i kesîre, esmâsının kesretinden münbaisdir. Vahdet-i vücûdu tasdîkten ürken ancak evhâmdır. Zîrâ nazar-ı vehmî Hakk'ın vücûduyla vücûd-ı kevni ayrı görür. /

İmdi Lokmân tekellüm ettiği şeyle ve kendisinden sükût eylediği şeyle, muhakkak Hak, her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu haber verdi. Zîrâ ma'lûm, şeyden eammdır. Binâenaleyh ma'lûm, nekerâtın enkeridir (8).

Ya'nî Hz. Lokmân oğluna hitâben tekellüm eylediği kelâm ile, Hak

her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu haber verdi ki, bâlâda biraz îzâh edilmiş idi. Ve kezâ sükût edip, bu kelâmda karîne-i hâl ile bize ihbâr eylediği şey dahi, yine bu ma'nâdır. Zîrâ taayyünâttan herbiri ve taayyünât cümlesinden bulunan herbir rızık şey'-i ma'lûmdan ibârettir; ve Hak bu ma'lûm olan taayyünâtın ne sûretle "ayn"ı olduğu yukarıda îzâh olundu. İşte Hz. Lokmân'ın tekellüm ettiği kelâmla haber verdiği ma'nâ budur. Ve âlem-i kesîf-i şehâdette müteayyin olan eşyâ-yı ma'lûmeden herbiri, kendi a'yân-ı sâbitelerinin zılâlleri olduğu ve a'yân-ı sâbite ise, ilm-i ilâhîde sâbit olan suver-i ma'lûme-i esmâiyye bulunduğu cihetle, Hak bunların dahi "ayn"ı olur. Ta'bîr-i diğerle Hak, zâhir olan a'yân-ı hâriciyyenin "ayn"ı olunca, onların bâtını olan a'yân-ı sâbitenin dahi "ayn"ı olur. Binâenaleyh Hak, bir şeyin zâhirinin "ayn"ıdır; diye tekellüm edilmekle iktifâ olunup, Hak o şeyin batınının "ayn"ıdır; denilmekten sükût edilse, karîne-i hâl ile bu ma'nâ haber verilmiş olur. Böyle olunca Hz. Lokmân gerek söylediği ve gerek sükût ettiği şeyle, Hak her ma'lûmun "ayn"ı olduğunu tenbîh etmiş oldu.

Hz. Şeyh (r.a.) burada: "Hak her şeyin "ayn"ıdır" demedi de, "Hak her ma'lûmun aynıdır" dedi. Bunun sebebi nedir? diye suâl olunursa, cevâbı budur ki: / Zîrâ "ma'lûm", şeyden eammdır. Binâenaleyh 10
ma'lûm nekerâtın enkeridir. Bunun îzâhı budur ki, "ma'lûm"un üç ve "şey"in iki mertebesi vardır. Ma'lûmun mertebeleri şunlardır:

1. Taayyün-i evvel. Ya'nî vahdet mertebesinde Hakk'ın bi'l-cümle şuûnât-ı zâtiyyesinin tafsîlâtı müstehlektir; hiç birisi dîğerinden mümtâz değildir; ve Hak bu mertebede kendi zâtında bi'l-kuvve mündemic olan niseb ve şuûnâtını icmâlen bilir; ve bu ilim, Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir ve kadîmdir; ve "ilim", "âlim" ve "ma'lûm" bu mertebede şey'-i vâhid olduğu cihetle, Hakk'ın bu ilmi, ma'lûma tâbi' değildir. Ve bi'l-cümle niseb ve şuûnât-ı zâtiyye burada yekdîğerinin aynı olduğundan, bunlara "eşyâ" ta'bir olunamaz. Ve هَلْ أَتَى عَلَى الاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا (İnsân, 76/1) âyet-i kerîmesinde bu ma'nâya işâret buyurulur. Şu halde bu mertebede şuûnâttan hiç birisi şey'-i mezkûr değil iken, ind-i Hak'ta ma'lûm olan ancak yine Hak'tır.

2. Zâtının aynı olan meşiyyet-i Hak'la, ya'nî Hakk'ın zâtının zuhûra olan meyli ile, Hakk'ın zâtında bi'l-kuvve mündemic olan şuûnât ilm-i ilâhîde müteayyin olup taayyün-i ilmî kisvesini giyerler; ve ilm-i ilâhîde ne sûretle müteayyin oldularsa, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar; ve bu şuûnâtın her birerleri bu mertebede yekdîğerinden ayrılırlar. İşte bu suver-i ilmiyyeye "eşyâ-yı gaybiyye" ıtlâk olunur; ve bu mertebenin adı mertebe-i vâhidiyyettir ki, zât-ı latîf-i Hakk'ın, mertebe-i vahdetten bu mertebeye tenezzülünden ibârettir. Vücûd-ı hissî ve şehâdîye gelen herbir vücûd, irâde-i ilâhiyye ile, bu mertebeden nâzil olarak mevcûd olur.

3. Hazret-i şehâdet mertebesinde müteayyin olan eşyâ-yı kesîfedir ki, ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında mevcûd olduğu için, onların vücûdları, bu mertebeden evvelki mevcûdâtın cümlesinden azhar ve ecma' olur; ve bunların her birisine hem "şey" ve hem de "ma'lûm" ıtlâk olunur. Zîrâ yekdîğerinden hudûd-ı hissî ile mahdûd olmuşlardır. /

•

"Şey"in mertebelerine gelince, bunun dahi iki mertebesi vardır denilmiş idi:

1. "Şey"in ilk mertebesi, "ma'lûm"un ikinci mertebesinden i'tibâren bed' eder. Nitekim tafsîl olundu; ve bu mertebe ma'lûmât-ı ilmiyye mertebesidir.

2. Şu içinde bulunduğumuz âlem-i kesîf-i şehâdet mertebesidir. Bunun îzâhı da ma'lûmun üçüncü mertebesinde geçti. Binâenaleyh **Fass-ı Sâlihî**'de tekvîn bahsinde îzâh olunan şey'iyyet, ilm-i ilâhî mertebesinde sâbit olur.

İşte "ma'lûm"un "şey"den eamm olması budur. Ve "ma'lûm", evvelki mertebesine nazaran pek meçhûl olduğundan, enker-i nekerât oldu. Zîrâ zâtta bi'l-kuvve mündemic olan şuûnâta zâtın gayrısının ıttılâ'ı mümkün değildir; ve belki bu şuûnâtı zâtın bilmesi, ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında zuhûrundan sonra görmesi ve bilmesi gibi değildir. Ve ilm-i zâtî ve sıfâtî ve esmâî hakkında tafsîlât ve aralarındaki fark emsile-i vâzıha îrâdı ile **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. Ve **Fass-ı İsevî**'de فجاء بكل للعموم و بشيء انكر النكرات denilmesine gelince,

şeyin enker-i nekerât olması, mertebe-i şehâdete nazarandır. Zîrâ "şey" ilm-i ilâhîde sâbit olduktan sonra ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerini kat' ile azhar olur. Ondan evvel ebtan-ı butûn ve mechûldür. Ve mertebe-i vahdette ise ma'lûm ile müttehiddir; ve mertebe-i vahdette zâtın kendi nefsine ma'lûm olan yine zât-ı Hak'tır; o mertebede şey'iyyet yoktur. /

Ba'dehû onda neş'eti kâmil olmak için hikmeti tetmîm etti; ve onu istîfâ eyledi. Böyle olunca إنّ الله لطيف (Lokmân, 31/16) **dedi. İmdi O'nun letâfetinden ve lutfundandır ki, muhakkak O, onunla müsemmâ ve onunla mahdûd olan şeyde, bu şeyin "ayn"ıdır. Hattâ o şey hakkında ancak onun isminin tevâfuk ve ıstılâh ile ona delâlet ettiği şey denilir. Binâenaleyh "Bu göktür ve yerdir ve kayadır ve ağaçtır ve hayvandır ve melektir ve rızıktır ve taâmdır" denilir. Halbuki her şeyden ve her şeyde zâhir ayn-ı vâhidedir. Nitekim Eşâire der ki: "Muhakkak âlemin küllîsi cevher ile mütemâsildir. Binâenaleyh o cevher-i vâhiddir. Şu halde o bizim "ayn-ı vâhide" kavlimizin aynıdır. Ba'dehû "A'râz ile muhtelif olur" dedi. O dahi bizim "Suver ve niseb ile mütekessir ve muhtelif olur, tâ ki mütemeyyiz ola" kavlimizdir. İmdi sûreti ya a'râzı yâhut mizâcı haysiyyetiyle "Bu, bu değildir" deniliyor. Binâenaleyh nasıl istersen de! Ve cevheri haysiyyetiyle bu, bunun "ayn"ıdır** (9).

Ya'nî Hz. Lokmân'ın neş'eti, hikmet ve ma'rifette kâmil olmak için müşârun-ileyh hazretleri o hikmeti tetmîm etti ve kemâliyle aldı. Binâenaleyh "Muhakkak Allah latîfdir" (Lokmân, 31/16) dedi. Ve bir isim ile müsemmâ olan ve kendi hudûduyla mahdûd bulunan her bir şeyde, Allah Teâlâ'nın o şeyin "ayn"ı olması, O'nun son derece letâfetinden ve lutfu ile bi'l-cümle eşyâda sereyânındandır. Ve Hak kendi vücûd-ı latîfini teksîf ederek şuûnât-ı ilâhiyyesi hasebiyle suver-i eşyâda zâhir olmuş ve bu mertebe-i kesîfede ayrı ayrı birer

isimle tevsîm olunmuştur. Bu böyle iken eşyâdan bir şey ve meselâ bir kaya parçası ele alınıp "Bu Hak'tır" denmez. / Belki bu âlem-i kesâfette, o şeye delâlet etmek üzere, onun şânına muvâfık bir ıstılah vaz' edilmiştir ki, o da "kaya" lafzıdır. İşte o şey bu isim ile tevsîm olunur. Binâenaleyh "Bu göktür, bu yerdir, bu kayadır, bu ağaçtır, bu hayvandır, bu melektir, bu rızıktır, bu taâmdır" denilir; ve bunların cüz'iyyâtı dahi buna makıystır. Meselâ ağaç mefhûm-i küllîsi tahtında, meşe, ıhlamur, kestâne, erik, nar, hurma, ayva, elma ilh... ağaçlar vardır. Maahâzâ bu eşyânın herbirisinden zâhir olan ve herbirisinde kesâfetle görünen ayn-ı vâhide-i Hak'tır. Nitekim Eşâire, ya'nî mütekellimîn derler ki: "Âlemin cümlesi cevher ile mütemâsildir." Binâenaleyh âlem cevher-i vâhidden ibârettir. Mütekellimînin bu "Âlemin küllîsi cevher-i vâhidden ibâretdir" sözü, bizim "Eşyânın herbirisinden zâhir olan ve herbirisinde görünen ayn-ı vâhidedir" kavlimize mutâbıktır. Mütekellimîn bu düstûru vaz' ettikten sonra derler ki: "Cevher-i vâhidden ibâret olan âlem, a'râz ile muhtelif olur". Onların bu sözleri dahi bizim "Ayn-ı vâhide suver ve niseb ile muhtelif olur, tâ ki yekdîğerinden ayrılsınlar" kavlimize tevâfuk eder. İmdi mütekellimînin kavline göre, "Bu taş sûreti ve a'râzı ve mizâcı cihetinden, bu ağacın aynı değildir" denildiği gibi, "Cevheri cihetinden, bu ağaç bu taşın aynıdır" denilebilir. Ve kezâ bizim kavlimize göre de "Sûretleri cihetinden bu ağaç, bu taşın aynı değildir" denildiği gibi, "Ayn-ı vâhide hasebiyle bu ağaç bu taşın aynıdır" denilir. /

Ve bunun için her sûret ve mizâcın haddinde cevherin "ayn"ı ahz olunur. Böyle olunca biz deriz ki: "Muhakkak cevher Hakk'ın gayrı değildir." Halbuki mütekellim, muhakkak müsemmâ-yı cevher her ne kadar Hak ise de, o cevher ehl-i keşf ve tecellînin ıtlâk eylediği Hakk'ın "ayn"ı değildir, zanneder. İmdi işte bu, O'nun "Latîf" olmasının hikmetidir (10).

Ya'nî Eş'arîler indinde âlemin küllîsi cevher-i vâhidden ibâret olduğu ve cevheriyyet cihetinden bir şey, diğer şeyin aynı bulunduğu

için, her sûretin ve her mizâcın hadd ve ta'rîfinde cevherin "ayn"ı ahz olunur. Zîrâ bir şey ta'rîf olunurken a'râzı zikrolunur. Halbuki bu a'râz cevherin aynıdır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti. Biz deriz ki: Her bir sûret ve mizâcın ta'rîfinde "ayn"ı ahz olunan cevher Hakk'ın gayrı değildir. Halbuki Eş'arîler, ya'nî mütekellimîn, cevher isminin müsemmâsı her ne kadar Hak ise de, o cevher ehl-i keşf ve tecellînin ıtlâk ettiği Hakk'ın aynı değildir zannederler; ve suver-i âlemin kâffesinin cevheri bir olduğunu söyledikleri halde o cevherin "ayn"ı başka, Hakk'ın "ayn"ı başkadır deyip, iki "ayn" isbât etmiş olurlar. Fakat hakîkat-ı hâl onların dediği gibi değildir. Gerek bu fasta ve gerek sâir faslarda ve husûsiyle **Fass-ı Ya'kûbî**'de tekrâr-ale't-tekrâr îzâh olunduğu vech ile, vücûd-ı Hak ile, vücûd-ı halk arasında letâfet ve kesâfetten başka bir gayriyyet yoktur. Zîrâ vücûd-ı hakîkî birdir; ve vücûdda hakîkat-ı vâhide ve ayn-ı vâhide olan Hak'tan başkası yoktur; ve halkın vücûdu, Hakk'ın vücûd-ı latîfine muzâf olan kesâfetten başka bir şey değildir. Allah var idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi, el-ân dahi öyledir; / vücûdda O'nunla berâber 15
ebedî bir gayr yoktur; ve O, vücûdda şirketten münezzehdir; ve gayriyyet O'nun saltanat-ı vahdetinin kahrı altında müstehlektir. Beyt:

مالك ملك بقا جز واحد قهار نيست   قهريش آن كز غير در وادیء او ديار نيست
اوست كزنور ظهورش مي نمايد اين وآن   وانچه مي پنداريش عالم بجز پيدانيست

Tercüme: "Mülk-i bakānın mâliki, Vâhid-i Kahhâr'dan gayrisi değildir. O'nun kahrı odur ki, O'nun vâdî-i vücûdunda devr eden bir gayr yoktur. O'nun nûr-ı zuhûrundan görünen bu ve o, O'dur. Senin vehm-i vücûduna kāil olduğun âlem, vehm ü gümândan başka bir şey değildir."

Ehl-i basîret indinde, âlemde zâhir olan O'dur; ve âlem O'nun gayrı değildir. Fakat keserâtı müşâhedemizden dolayı, vâhidetü'l-ayn olan Hakk'ı müşâhede edecek bizlerde göz yoktur. Beyt:

موسیٰ نيست كه آواز انا الحق شنود   ور نه اين زمزمه درهر شجري نيست كه نسيت

Tercüme: "Bir Mûsâ yoktur ki, "Ene'l-Hak" sadâsını işitsin. Yoksa bu zemzeme her bir şecerde ma'dûm değildir."

Hak Teâlâ hazretleri kimin çeşm-i kalbini açtı ise, o kimsenin basîretinde kendisinin gayrini nefy etti ve "ayn"ını isbât eyledi. /

Ba'dehû vasf edip خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) **dedi; ya'nî ihtibârdan âlim olarak. Ve o, O'nun** وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ (Muhammed, 47/31) **kavlidir. Bu da ilm-i ezvâktır. İmdi Hak Teâlâ emr, onun üzerine olan şeyi bilmekle berâber, nefsini bir ilme müstefîd eyledi. Halbuki Hak Teâlâ'nın, kendi nefsi hakkında, onun üzerine nass eylediği şeyin inkârına ikdâr olunmaz. Böyle olunca Hak Teâlâ, ilm-i zevk ile ilm-i mutlak arasını tefrîk etti. Binâenaleyh ilm-i zevk kuvâ ile mukayyeddir** (11).

Ya'nî Hz. Lokmân Hak Teâlâ hazretlerini إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) diyerek vasf eyledi. Letâfet-i Hak hakkındaki tafsîlât, bâlâda zikr olundu. Cenâb-ı Lokmân "Latîf" vasfından sonra "Habîr" vasfını zikr eyledi ki, Hak Teâlâ ihtibâr ve imtihân ile hâsıl olan ilm ile âlimdir, demek olur; ve bu ilm-i ihtibârî dahi Hak Teâlâ'nın وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) ya'nî "Biz sizi imtihân ederiz, tâ ki sizden mücâhidîn ve sâbirîni biz bilelim" kavlinden müstefâddır. Bu ilm-i ihtibârî dahi, ilm-i ezvâktır.

Ma'lûm olsun ki, **Fass-ı Şîsî**'de bu âyet-i kerîmenin tefsîri sırasında mürûr etmiş idi ki, ilm-i Hak ikidir: Biri "ilm-i zâtî", dîğeri "ilm-i esmâî ve sıfâtî"dir. İlm-i zâtî Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir. Bu ilim zât ile berâber kadîm olup ma'lûma tâbi' değildir. Zîrâ mertebe-i zâtta ilim, ma'lûm ve âlim şey'-i vâhiddir; ve zât bu mertebede isim ve sıfat ve na'ttan ganîdir. / İlm-i esmâî ve sıfâtî ise, Hakk'ın niseb-i zâtiyyesinden müstefâd olmakla berâber, ma'lûma tâbi'dir; ve ma'lûm bi'l-kuvve zâtta mündemic olan suver-i esmâiyyenin, Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtına tecellîsi indinde, bi-hasebi'l-isti'dâd, ilm-i ilâhîde sübûtuyla hâsıl olur.

Misâl: Bir mahbûbe-i devrân, müddet-i ömründe hiçbir âyîne görmemiş ve âyîneye bakmamış olduğu halde, kendinin mahbûbe ol-

olduğunu bilir. Bu, onun kendi güzelliğine ilm-i zâtîsidir. Vaktâki bir âyîneye nazar eder, onda cemâlini müşâhede edince, kendi cemâli hakkında bir ilm-i zevkî hâsıl olur ki, bu da, ilm-i sıfâtîsidir. Evvelki ilm-i icmâlî idi; sonraki ilmi ise tafsîlîdir.

Diğer misâl: Bir kimse kendisinde, gülme, ağlama ve tekellüm sıfatları mevcûd olduğunu bilir; ve bi'l-farz hiç gülmemiş ve ağlamamış ve tekellüm etmemiş bile olsa, bu sıfatların kendisinde mevcûd olduğunda ilmi vardır. Zîrâ zâtına olan ilmi, şuûnât-ı zâtiyyesini muhîttir. Vaktâki kuvvede olan bu sıfatlar, kendisinden fiilen zâhir olur, ya'ni fiilen güler ve ağlar ve tekellüm eder. "Hâ! işte benim gülmemin, ağlamamın ve tekellümümün tarzı ve şîvesi böyle imiş" der; ve bu tarz ve şîveler, güldükten ve ağladıktan ve tekellüm eyledikten sonra ma'lûm olur; ve onun ilmi, bu sûretle ma'lûma tâbi' olur. Evvelki ilim, ilm-i icmâlî idi; sonraki ilim ise, ilm-i tafsîlî olur ki, ba'de'l-ihtibâr ve'l-imtihân hâsıl olan bir ilm-i zevkîdir. Maahâzâ ma'lûma tâbi' olan bu ilim, o kimsenin vücûdu hâricinden değil, belki yine kendi zâtından müstefâddır. Ve bu istifâde de, kendisinin niseb-i zâtiyyesi / olan sıfâtından vâki' olur.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri, emri hakîkati üzere bilmekle berâber kendi nefsini, bir ilmi istifâde etmekle vasf eyledi. Halbuki Hak Teâlâ'nın حَتَّى نَعْلَمَ (Muhammed, 47/31) kavli ile kendi nefsi hakkında nass eylediği şeyin inkârına mecâl yoktur. Nasıl inkâr olunabilir ki, Hak Teâlâ: "Biz sizi imtihan ederiz, tâ ki sizden mücâhidîni ve sâbirîni bilelim" (Muhammed, 47/31) buyurmakla, kendi bilişini sarâhaten imtihâna ta'lîk buyuruyor. Mücâhede ve sabr edenlerin kimler olduğunu imtihândan sonra bileceğini tefhîm ediyor. Binâenaleyh Allah Teâlâ ilm-i zevk ile, ilm-i mutlak arasını tefrîk etti. Zîrâ ilm-i mutlak "Alîm" hazretinden ve ilm-i zevk ise "Habîr" hazretindenir. Bu iki ismin husûsiyyeti, bu ilimlerin temeyyüzünü îcâb etmiştir. Ve ilm-i mutlak zât üzere zâid bir ilim değildir. İlm-i zevk ise, esmânın zâta verdiği ilm-i zâiddir; ve esmânın zâta verdiği bu ilim, yine zâttan hâriç bir şey değildir. Ey sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olan insan! Bâlâdaki misâle göre kendini iyice anladın ise, bu iki ilim arasındaki farkı, kendi nefsinde zevkan bilmiş oldun.

Böyle olunca ilm-i zevk kuvâ ile mukayyeddir. Zîrâ ilm-i zevk ancak kuvâ-yı rûhâniyye veyâhut kuvâ-yı cismâniyye ile tahassül eder. Şu halde herbir kuvve-i rûhânî ve herbir uzv-ı cismânî ile abde, Hak o abdin kuvâ ve a'zâsının "ayn"ı olduğu hakkında, ilm-i zevkî hâsıl olmak lâzımdır ki, abdin vücûd-ı kesîfi sûretinde müteayyin olan, vücûd-ı latîf-i Hak için ilm-i zevkî ve ihtibârî hâsıl olsun. Bu ise ancak insân-ı kâmilin mazharında vâki' olur. Zîrâ insân-ı kâmil/ "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olduğundan, onda bi'l-cümle esmâ-i ilâhiyyenin ahkâmı fiilen zâhir olur. Binâenaleyh insân-ı kâmilin ilm-i zevkîsi, Hakk'ın kendi sıfât ve esmâsı sûretlerini, insân-ı kâmilin âyîne-i vücûdunda müşâhede etmesiyle Hak için hâsıl olan ilm-i zevkîdir. İnsân-ı kâmilin bu ihâtasından dolayı, Hak Teâlâ hazretlerinin, halâyıkın bâtınlarına ve niyyetlerine ıttılâ'ı, insân-ı kâmilin ıttılâ'ından ibârettir. Ve insân-ı nâkısta ise, bu cem'iyyet-i esmâiyyeye mazhariyyet bulunmayıp, ba'zı esmânın ahkâmı fiilen zâhir olmuş ve ba'zısının ahkâmı ise kuvvede kalmış olduğundan, onun sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk bulunması bi'l-kuvvedir. Binâenaleyh ondaki ilm-i zevkî de nâkıstır. Şu kadar ki her bir şahs-ı nâkısın kendi ahvâl-i bâtıniyyesini müşâhede etmesi, Hakk'ın onun bâtınını müşâhede eylemesidir. Bu da insân-ı nâkısta fiilen zâhir olan esmâ ahkâmı kadar, Hak için ilm-i zevkî husûlünden ibârettir. /

Ve tahkîkan Allah Teâlâ kendi nefsinden ihbâr etti ki, muhakkak o abdinin kuvâsının "ayn"ıdır: كنت سمعه kavlinde, halbuki o sem' abdin kuvâsından bir kuvvettir; وبصره kavlinde, halbuki o basar abdin kuvâsından bir kuvvettir; ولسانه kavlinde, halbuki o lisân abdin a'zâsından bir uzuvdur; ورجله ve ويده kavillerinde. Böyle olunca Allah Teâlâ ta'rîfde ancak kuvâ üzere iktisâr etmedi, a'zâyı da zikr etti; halbuki abd bu a'zâ ve kuvâ için gayrı değildir. İmdi müsemmâ-yı abdin "ayn"ı Hak'tır. Abdin "ayn"ı, seyyid değildir. Zîrâ niseb, zevâtıyla mütemeyyizdir. Halbuki mensûbun-ileyh mütemeyyiz değildir. Çünkü vücûdda cemî'-i nisebde O'nun "ayn"ı-

nın gayrı yoktur. Böyle olunca O, niseb ve izâfât ve sıfât sâhibi olan ayn-ı vâhidedir (12).

Ya'nî ilm-i zevk kuvâ ile mukayyed olduğu için Hak Teâlâ hazretleri اذا احببت عبدا كنت سمعه وبصره ولسانه ورجله ويده ... الخ hadîs-i kudsîsinde, kendi nefsinden haber verip, kendisi sevdiği kulunun sem'i ve basarı gibi kuvâsı; ve dili ve ayağı ve eli gibi a'zâsı olduğunu beyân eyledi. Ve bu hadîsde Hak Teâlâ abdin yalnız kuvâsı olduğunu beyân ile iktifâ etmeyip, a'zâsını da zikr etti. Halbuki abd bu a'zâ ve kuvânın hey'et-i mecmûasından ibârettir; ve bu a'zâ ve kuvâ, abdin gayrı şeyler değildir. İmdi Hak, abdin kuvâ ve a'zâsı olunca, müsemmâ-yı abdin "ayn"ı olmuş olur. Binâenaleyh abd, ubûdiyyet nisbetinden mücerred olduğu halde, onun hüviyyeti ve hakîkati Hak'tır. Fakat abdin "ayn"ı, sıfat-ı ubûdiyyetle muttasıf olduğu halde, seyyidin "ayn"ı değildir. Çünkü siyâdetle muttasıf olan ancak "seyyid"dir, ubûdiyyetle muttasıf olan abd değildir. Ve siyâdet, ubûdiyyetin zıddı olduğundan, bir yerde ictimâ'ı mutasavver değildir./

Suâl: Abd, kuvâ ve a'zâsının hey'et-i mecmûasından ibârettir. Hak müsemmâ-yı abdin "ayn"ı olunca, abdin "ayn"ı seyyidin neden "ayn"ı olmuyor?

Cevâb: Niseb, kendi zâtları ve hakîkatları i'tibâriyle yekdîğerinden ayrılırlar. Meselâ görme nisbeti işitme nisbetinin gayrıdır; ve bilme nisbeti, dileme nisbetinden başka bir şeydir. İmdi vücûd-ı abdde müteayyin olan Hakk'a bu nisbetlerin herbirisi hasebiyle ayrı ayrı ilimler hâsıl olur. İşte bu nisbetler gibi, ubûdiyyet ve siyâdet nisbetlerinin zâtları ve hakîkatları arasında da fark vardır. Vâkıâ bu nisbetlerin mensûbun-ileyhi olan Hakk'ın vücûd-ı vâhidi mütemeyyiz değildir. Çünkü ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde cemî'-i niseb müstehlek olduğundan, onda gayriyyet-i i'tibâriyye yoktur; ve ubûdiyyet ve siyâdetle zâhir ve müteayyin olan ancak vücûd-ı vâhid-i Hak'tır. Fakat mertebe-i abde bi't-tenezzül, abdin vücûdunda ubûdiyyetle zâhir oldukda, bu vücûd-ı abd bi-hasebi'l-mertebe, siyâdetle muttasıf olan vücûdun "ayn"ı değildir. Binâenaleyh Hak, ayn-ı vâhide olmakla berâber, niseb ve izâfât ve sıfât sâhibidir. Zîrâ

nâmütenâhî sıfatları ve isimleri olduğu gibi, vücûd-ı latîfînin tenezzülü hasebiyle, kendi vücûd-ı hakîkîsine muzâf olan merâtib-i muhtelifesi vardır. Ve isimlerinin herbirisinde bir husûsiyyet mevcûd olup, bu husûsiyyetlerle yekdiğerinden ayrıldıklarından birbirinin aynı değildir. Meselâ Mudill ismi Hâdî isminin aynı değildir. Zîrâ birisi hidâyeti, diğeri dalâleti iktizâ eder. Bunların havâssı ise birbirine benzemez. Ve kezâ hazret-i ervâh, hazret-i misâle ve hazret-i misâl ise hazret-i şehâdete benzemez; aralarında fark-ı azîm vardır./

Hafî olmasın ki, bu vahdet-i vücûd meselesinde tîz-fehm olmak lâzımdır. Zîrâ kıldan ince ve kılıçtan keskin bir sırâttır. Binâenaleyh bu mes'ele ba'zı kimseleri semâ-yı hidâyete ve ba'zılarını dahi çâh-ı dalâlete çeker. Dalâlete düşenler derler ki: "Mâdemki cemî'-i merâtib-i vücûd, vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hakk'a muzâf olan vücûdâttan ibârettir; ve bizim vücûdumuz dahi onun vücûdunun gayrı değildir; ve bizim vücûdumuz da, müteayyin olan esmâsı hasebiyle Hak'tır; ve herbir isim kendi mazharını sırât-ı müstakîme çekip götürmektedir; ve herbir isim kendi mazharından râzıdır; şu halde hakîkatte tâat ile ma'sıyet yeksândır; şerîat ise emr-i i'tibârîdir. Binâenaleyh abde lâzım olan zevk ve râhat içinde zuhûrâta tâbi' olmaktır." İşte bu tâife ta'tîl-i şerîat eden ve nefislerinin hevâsına tâbi' olan birtakım zındıklardır ki, Hak Teâlâ onlar hakkında buyurur: وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلٰى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلٰى بَصَرِهِ غِشَاوَةً (Câsiye, 45/23) Bu tâifeyi bu ilim ıdlâl etmiş ve kulakları ve kalbleri mühürlenmiş ve gözlerine nefs-i mevhûmlarının perdesi örtülmüştür. Onlar bu sözlerinin hakîkatine muttali' olmuş ve vücûd-ı vehmîlerinden kurtulmuş olsalar idi, her mertebede zâhir olan Hakk'ın emrine kemâl-i edeble imtisâl edip, nâil-i hidâyet olurlar idi. Binâenaleyh vücûd-ı mevhûmlarını sevk ettikleri zevk ve râhata mukâbil, onlar için azîm azab vardır. "Neûzü billâhi min şürûri enfüsinâ" ve "neûzü billâhi min Allâhi!"

İmdi Lokmân'ın bu âyette "Latîf" ve "Habîr" olarak bu iki ism-i ilâhîden / getirdiği şeyi, kendi oğluna ta'lîminde

Allah Teâlâ'yı onlar ile tesmiyesi, onun hikmetinin tamâmındandır. Eğer bunu, kevnde kılsa idi, ki o vücûddur, كان der idi, hikmette etemm ve eblağ olurdu (13).

Ya'ni Hz. Lokmân يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ. الخ (Lokmân, 31/16) âyet-i kerîmesinde beyân olunduğu vech ile oğluna hikmet ta'lîm ettiği ve nasîhat verdiği sırada, bu âyet-i kerîmenin nihâyetinde إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) dedi; ve Allah Teâlâ'yı bu iki isim ile tesmiye ederek, oğluna Allah Teâlâ'yı "Latîf" ve "Habîr" olarak bildirdi. Zîrâ Hz. Lokmân'ın hikmetinin tamâmı, Allah Teâlâ'yı bu iki isim ile tesmiye etmek idi. O da öyle yaptı; ve kendi kelime-i vücûdunda mündemic olan hikmeti oğluna telkîn etti. Fakat Hz. Lokmân إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ demeyip de كَانَ الله لطيفاً خبيراً demiş olsaydı ve "Latîf" ve "Habîr" isimlerini "kevn" masdarına - ki kelime-i vücûdiyyedir - muzâf kılmış olsa idi, hikmette etemm ve nasîhatta eblağ olmuş olurdu. Zîrâ "kevn" masdarından müştakk olan "kâne", Allah Teâlâ'nın ezelde bu iki vasıflar ile mevsûf olduğuna ve bu iki vasıf onun zâtının muktezâsından bulunduğuna delâlet ederdi. Ve bu halde de ma'nâ, "Allah Teâlâ ezelde kendi zâtında latîf ve habîr olduğu gibi, el-ân dahi latîf ve habîrdir" demek olurdu. Nitekim كان الله لم يكن معه شيء kavliyle, "Allah Teâlâ ezelde mevcûd idi ve O'nunla berâber bir şey yok idi; ve el-ân dahi mevcûd olup yine O'nunla berâber bir şey yoktur" ma'nâsı murâd olunur, Ve bu kavle ilâve olunan "el-ân kemâ kân" onun tefsîri olmuş olur. Fakat bu etemmiyyet ve eblagiyyet hasâis-ı muhammediyyedendir. Şu kadar ki Hz. Lokmân'ın hükmü kendi mertebesine ve zamânına nisbetle kemâl üzeredir. Zîrâ ma'rifette noksan, şân-ı nübüvvete lâyık değildir./

İmdi Allah Teâlâ kavl-i Lokmân'ı, dediği gibi, ma'nâ üzere hikâye etti; ve onun üzerine bir şey ziyâde etmedi. Ve her ne kadar Lokmân'ın إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ (Lokmân, 31/16) **kavli, Allâh'ın kavlinden ise de, vaktâki Allah Teâlâ âlim oldu ki, eğer o mütemmim olarak nutk ede idi, elbette bununla tetmîm ederdi** (14).

Ya'nî Hz. Lokmân mensûb olduğu kavmin lisânı üzere oğluna nasîhat etmiş idi. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm arabî lisânı üzere nâzil olduğundan Allah Teâlâ, onun kendi lisânıyla dediği ma'nâyı lisân-ı arabîye nakl ile olduğu gibi hikâye etti; ve onun oğluna beyân ettiği ma'nâ üzerine bir şey ziyâde etmedi. Vâkıâ bâlâda zikr olunan âyet-i kerîmede Lokmân'a isnâd olunan إنَّ اللهَ لطيفٌ خبيرٌ (Lokmân, 31/16) kavli Allâh'ın kavlinden ise de, bu kavil, oğluna hitâben söylediği kelâmda, Hz. Lokmân'ın meskût bıraktığı hikmettir ki karîne-i hâl ile bilinir. Zîrâ yukarıda îzâh olunduğu üzere, Allâh'ın yerde ve gökte Allah olması, bi'l-cümle taayyünât-ı semâviyye ve arzıyye ile müteayyin olup, onlarda hâzır olmasına ve bi'l-cümle taayyünât ile müteayyin olup onlarda huzûru dahi latîf bulunmasına ve âlem-i tafsîlde ilm-i zevk husûlü dahi "Habîr" olmasına mütevakkıfdır. İşte Hz. Lokmân'ın söylediği hikmette meskût bıraktığı hikmet budur. Binâenaleyh Allah Teâlâ bildi ki, eğer Hz. Lokmân, hikmet-i mantûkun-bihâyı tetmîmen, hikmet-i meskûtün-anhâyı da nutk edeydi, kendi lügatı üzere elbette إنَّ اللهَ لطيفٌ خبيرٌ (Lokmân, 31/16) kavliyle tetmîm ederdi.

İmdi bu kavl-i arabî her ne kadar zâhirde Hak Teâlâ'nın kavli ise de, indimâcen ve tercemeten Hz. Lokmân'ın kavlidir. Şu halde Hak Teâlâ/kavl-i Lokmân'ı, onun dediği ve murâd eylediği gibi, ma'nâ 25
üzerine nakl edip ona bir şey ziyâde etmedi. Eğer ziyâde ede idi, كانَ اللهُ لطيفًا خبيرًا der idi. Böyle demedi. Çünkü Allah Teâlâ Hz. Lokmân'ın mertebesini ve onun zamânına nisbetle ne şeyin kemâl olduğunu bilir. Ve bu hikmet ise zevk-ı muhammedî üzere olan hikmettir. Halbuki Hz. Lokmân ümmet-i Muhammed'den olmadığı için, bu zevkı hâiz değildir. Zîrâ enbiyâ (aleyhimü's-selâm) nübüvvetleri merâtibinin hıfzı için, makâm-ı muhammedîye ıttılâ'dan memnû' olmuşlardır. Fakat bu âlemden intikâl ettikten sonra, hükm-i nübüvvet bâkî kalmayacağından, berâzih-ı uhreviyyede makâm-ı muhammedîye ıttılâ'dan memnû' olmazlar.

Ve Lokmân'ın إنْ تَكُ مِثْقالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ (Lokmân, 31/16) **kavline gelince, o habbe kendi için gıdâ olan kimseye mahsûstur. Halbuki o, Hak Teâlâ'nın** فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا

يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Zelzele, 99/7-8) kavlinde mezkûr olan zerrenin gayrı değildir. Binâenaleyh o zerre mütegaddînin asgarıdır; ve hardaldan bir habbe dahi gıdânın asgarıdır. Ve eğer/mütegaddî nev'inde zerreden daha küçük bir şey ola idi, Allah Teâlâ elbette onu getirir idi. Nitekim إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً (Bakara 2/26) kavlini getirdi. Ba'dehû vücûdda sivrisinekten daha küçük bir şey olduğu ilm-i ilâhîde sâbit oldukda فَمَا فَوْقَهَا (Bakara, 2/26) dedi, ya'nî küçüklükte. Ve işte bu, Allâh'ın kavlidir; ve sûre-i Zelzele'de olan dahi kezâ Allâh'ın kavlidir. İmdi bunu bil! Böyle olunca muhakkak Allah Teâlâ vücûdda ondan asgar bir şey olduğu halde zerrenin vezni üzere iktisâr etmediğini biz biliriz. Zîrâ muhakkak zerreyi mübâlağa üzere getirdi. Halbuki Allah Teâlâ a'lemdir (15). •

Ya'nî Hz. Lokmân'ın "Eğer hardaldan bir habbe miskâli olsa" kavlinde zikr olunan habbe, kendisi için gıdâ olan kimseye mahsûstur. Ya'nî hardaldan bir habbe miskâli gâyet küçük bir şeydir. Binâenaleyh gâyet küçük olan bir gıdâ, küçük olan mütegaddîye mahsûstur. Ve bu gâyet küçük olan mütegaddî dahi, zerreden başka bir şey olamaz. Nitekim Hak Teâlâ'nın فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ (Zelzele, 99/7-8) kavlinde zerrenin gâyet küçük bir şey olduğu zikr olunur. Binâenaleyh zerre mütegaddînin en küçüğüdür; ve hardaldan bir habbe dahi o küçük mütegaddînin gıdâsıdır.

Ma'lûm olsun ki zerre, ale'l-âde göz ile görülemiyecek derecede küçüktür. Bu zerre lisân-ı frengîde "atom" ta'bir ettikleri şey değildir. Zîrâ "atom" henüz âlet vâsıtasıyla da görülemez. Burada "zerre" gözle görülebilen şeyler ma'nâsınadır. Ve her bir atom müteaddid elektrondan terekküb eder; ve her bir elektronun vezni, bir miligramın milyonda birinin milyarda birinin milyarda biri veznindedir. Hayret-efzâ olan bu / asgariyyetin ne ale'l-âde göz ile ve

---

de âlet vâsıtasıyla müşâhedesi mümkün olmayıp, eserden istidlâl edilmiş bir nazariyye olduğu zâhirdir. İmdi bu merâtib-i asgariyyette keyfiyyet-i tegaddî olmayıp, onların büyümeleri tegaddînin gayrı bir sûretle vâki' olduğu ve tegaddî ancak mikrop derecesindeki zerrelerden başladığı anlaşılır. Nitekim keşfen vâki' olan müşâhedeleri üzerine Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz **Mesnevî-i Şerif**lerinde böyle buyururlar:

ذرها ديدم دهانشان جمله باز　　　كر بكويم خوردشان كردد دراز

Tercüme: "Cümlesinin ağızları açık zerreler gördüm. Eğer onların taâmlarını veyâ küçüklüklerini söylersem uzun olur."

Bu zerreler dahi vücûdları ale'l-âde göz ile değil, belki hurdebîn (mikroskop) vâsıtasıyla müşâhede olunan verem, vebâ ve tifo ilh ... gibi basillerden başka şeyler değildir. Fennen sâbittir ki, bu hayvânât-ı sagîre kendilerinden küçük habbeler ile tegaddî ederler. Şu halde bu habbecikler o zerrelerden ibâret olan hayvancıkların gıdâsı olurlar; ve eğer mütegaddî nev'inde zerreden daha küçük bir şey mevcûd olaydı, elbette Allah Teâlâ onu zikr eder idi. Nitekim Allah Teâlâ: إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً (Bakara, 2/26) âyet-i kerîmesinde sivrisineği misâl getirdi; ondan sonra da فَمَا فَوْقَهَا buyurdu. Ya'nî küçüklükte sivrisineğin mâ-fevkı demektir./

Şu halde Allah Teâlâ'nın ilminde, vücûdda sivrisinekten daha küçük bir şey bulunduğu sâbit olduğu için, böyle buyurdu. Ve fi'l-hakîkada küçüklükte sivrisineğin fevkında, bâlâda îzâh olunduğu üzere, mikroplara kadar müteselsilen bir çok nevi' hayvânât-ı sagîre ve onların gıdâsı olmağa sâlih bulunan elektronlardan mürekkeb atomlar mevcûddur. İşte bu إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً (Bakara, 2/26) âyet-i kerîmesi ile, sûre-i Zelzele'de vâkı' olan فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ (Zelzele, 99/7) âyet-i kerîmesi Allah Teâlâ'nın kavlidir. Halbuki Allah Teâlâ merâtib-i muhtelifedeki tecelliyâtını bildiği cihetle kelâmında hakîkat-ı hâli beyân buyurur. Binâanaleyh sen dahi bunun böyle olduğunu hakîkatı üzere bil! Ve muhakkaktır ki, Allah Teâlâ vücûdda zerreden daha küçük bir şey mevcûd olduğu halde, zerreyi intihâb etti. Zîrâ onun fevkındeki küçüklüğü basar-ı hissî, âlet ile bile idrâk

edemez. Böyle olmakla berâber küçüklüğü, vezn için, bu zerre üzerine iktisâr etmedi. Zîrâ biz biliriz ki, vücûdda zerreden daha küçük olarak, göz ile görülebilen bir şey yoktur. Gerek âletsiz ve gerek âlet ile gözün göremediği atomlar ile, bu atomları terkîb eden elektronlar ise, ancak mertebe-i akılda mevcûddur. Allah Teâlâ basar-ı hissî ile görülebilecek, zerreden daha küçük bir şey olmadığını bildiği için, zerreyi küçüklükte mübâlağa üzerine beyân buyurdu.

Keşfiyyât-ı fenniyyeden başkasına kulak asmayan ve ihbârât-ı enbiyâ ve evliyâyı istihfâf eden mahdûdu'l-akl dinsizlerde zerre kadar insâf varsa, merâtib-i asgariyyetin/keşfiyyât-ı fenniyyeden mukaddem, enbiyâ ve evliyâ hazerâtı tarafından ihbâr buyurulmuş olduğunu kabul etmeleri lâzım gelir. Fakat bu insâf nerede!

Lokmân'ın oğlunun ismini tasğîr etmesine gelince: "Tasğîr" rahmettir. Ve bunun için, onunla amel ettiği vakit, onda onun saâdeti bulunan şeyle vasıyyet etti. Ve onun لا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ (Lokmân, 31/13) **ya'nî "Allâh'a şirk koşma!" kavliyle oğlunu şirkten nehyindeki vasıyyetinin hükmüne gelince: "Muhakkak şirk, zulm-i azîmdir"** (Lokmân, 31/13); ***ve mazlûm, makāmdır. / Zîrâ onu inkısâm ile vasf eyledi.*** **Ve halbuki o ayn-ı vâhidedir. Çünkü ona ancak onun "ayn"ını işrâk eder; ve bu ise cehlin gâyesidir. Ve bu işrâkin sebebi: Muhakkak öyle bir şahıs ki, onun için emrin alâ-mâ-hüve-aleyh ma'rifeti hâsıl değildir; ve onun üzerine ayn-ı vâhidede suver muhtelif olduğu vakit, bir şeyin hakîkatına onun ma'rifeti yoktur; halbuki o, bu ihtilâfın ayn-ı vâhide içinde olduğunu ârif değildir; bu makāmda olan bir sûreti, diğer sûrete müşâreke eder. Binâenaleyh herbir sûret için bu makāmdan bir cüz' ihdâs eder** (16).

Ya'nî Hz. Lokmân'ın, oğluna hitâb ederken sîga-yı tasğîr ile "Yâ büneyye" ya'nî "Ey oğulcuğum" demesine gelince: Onun bu tasğîri,

tasğîr-i rahmettir. Ve Hz. Lokmân oğluna olan merhametinden nâşî ona öyle bir şey tavsiye etti ki, oğlu, o vasiyyetle amel ettiği vakit, nâil-i saâdet olur. Ve onun saâdeti bu tavsiye olunan şeyle amelde mündericdir. Ve Cenâb-ı Lokmân'ın "Allâh'a şirk koşma!" (Lokmân, 31/13) kavli ile oğlunu şirkten nehy etmesinin hikmetine gelince: Bu da, "Şirkin zulm-i azîm" (Lokmân, 31/13) olmasından nâşîdir. Ve zulüm olan şirkte, mazlûm olan makām-ı ahaddiyyettir. Zîrâ müşrik, ayn-ı vâhideden ibâret olan o makâmı inkısâm ile vasf etmekle zulm etti. Çünkü müşrik vücûdda Allah Teâlâ'ya bir şeyi ortak kılsa, ancak O'nun "ayn"ı olan şeyi ortak kılmış olur. Bu ise cehlin son derecesidir.

Meselâ bir kimse "Hakk'ın vücûdu başka ve âlemin vücûdu başkadır" demiş olsa, âlemin vücûdunu Hakk'ın vücûduna ortak kılmış olur. Bu ise cemî'-i vücûhu câmi' olup, ayn-ı vâhideden ibâret bulunan mertebe-i ulûhiyyete karşı zulümdür. Zîrâ âlem hakkındaki hükmünü mahall-i lâyıkına vaz' etmedi; ve o ayn-ı vâhide inkısam kabul etmez iken, onu inkısâm ile vasf etti. Ve eltaf-ı latîf olan zât-ı Hak, kendi / vücûdunu teksîf ederek esmâsına vücûdât-ı izâfiyye verdiği ve âlem dediğimiz suver-i muhtelifenin hey'et-i mecmûası bundan ibâret olmakla Hakk'ın "ayn"ı bulunduğu cihetle vücûd-ı izâfî-i âlemi, Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsi muvâcehesinde isbat edip, O'na teşrîk eden kimse, ancak Hakk'ın "ayn"ını O'na müşârik kılmış olur. Bu ise son derece cehildir. Eğer o kimse, ayn-ı vâhide olan mertebe-i ulûhiyyet ile, O'nun merâtib-i tenezzülâtı beynlerindeki münâsebeti bilmiş olsa idi, böyle yapmazdı.

Misâl: Buz haddi zâtında suyun incimâdından ibârettir. Suyun terkîbine bir şey dâhil olmakla buz hâsıl olmadı. Belki incimâd suyun sıfat-ı ârızasıdır. İmdi bir kimse su ile buzun vücûdunu ayrı bilip, her birerlerinin istiklâliyle hükm etse, o kimse suyun vücûduna yine suyun vücûdunu şerîk kılmış olur. Bu ise bittabi' bir hükm-i câhilânedir. Burada suyun zâtına hicâb olan şey, ancak suyun sıfatıdır.

Ve Hakk'ın "ayn"ını, O'na teşrîk etmenin sebebi budur ki: Emrin ne hal üzere olduğunu ve şeyin hakîkatini ârif olmayan şahıs, ayn-ı

vâhidede zâhir olan suver-i muhtelifeyi gördüğü vakit, bu ihtilâfın o ayn-ı vâhide içinde olduğunu ve ondan hâriç bir sûret mevcûd olmadığını bilmez; ve o ayn-ı vâhide makāmında bir sûreti, diğer sûrete müşârik kılar. Binâenaleyh herbir sûret için bu makāmdan bir cüz' ihdâs eder, ya'nî o ayn-ı vâhideyi suvere göre cüz'lere ve aksâma taksîm eder.

Ve şerîkte, ma'lûmdur ki, muhakkak kendisinde müşâreke vâkı' olan şeyden ona mahsûs bulunan emir,/ ona müşârik olan şerîk-i âhar emrinin aynı değildir. Zîrâ o âhar içindir. Böyle olunca vücûdda hakîkat üzere şerîk yoktur. Zîrâ hakkında, muhakkak ikisinin beyninde onda müşâreke vardır, denilen makāmdan herbir ahad kendi hazzı üzeredir; ve bunun sebebi, şirket-i müşâ'a dır. Ve her ne kadar müşâ'a ise de, muhakkak ikisinin birisinde tasrîf işâ'ayı izâle eder. قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ (İsrâ, 17/110) **İşte bu mes'elenin rûhudur** (17).

Ya'nî "Bir şeyde iki kimse şerîkdir" denildiği vakit, ma'lûmdur ki, o müşterek olan şeyde herbir şerîke mahsûs birer emir vardır ki, bu emirler yekdîğerinin aynı değildir. Ya'nî müşterek olan bir şey üzerinde iki şerîkten birine âit olan emir başka, diğerine âit olan emir yine başkadır; birbirinin aynı değildir. Binâenaleyh hakîkat-ı hâle bakılırsa, vücûdda şerîk yoktur. Çünkü her mâlik, müşterek olan bir şeyde, kendisine âit olan emre müstakıllen mâliktir. Ve bir şey hakkında "İki şerîk arasında müşâreket vardır" denilince, o müşterek olan şeyden herbir şerîk kendi hazzı üzeredir. Birinin hazzından, dîğeri nasîbedâr değildir. Binâenaleyh âlemde zâhir olan sûretlere göre, hakîkatte şerîk yoktur.

Ma'lûm olsun ki, mertebe-i ulûhiyyet cemî'-i esmâyı câmi' olan ayn-ı vâhiddedir. Mahall-i adîdede îzâh olunduğu üzere, bu suver-i kesîre o ayn-ı vâhidenin suver-i esmâiyyesinden ibârettir. Herbir isim, o ayn-ı vâhideye delâlet etmesi i'tibâriyle müşterektir. Fakat herbir ismin o ayn-ı vâhideden bir hazzı vardır ki, diğer isimde o

hazz yoktur. Meselâ Hâdî ismindeki hazz, Mudill isminde ve Fâtih ismindeki hazz dahi Dârr isminde yoktur. Ve "Şerîkin vücûdu vardır" denilmesinin sebebi şirket-i müşâ'adır. Ya'nî kâbil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhidede esmânın iştirâkidir. Çünkü herhangi bir isim alınsa, kâbil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhideye delâlet eder. Maahâzâ ayn-ı vâhide beyne'l-esmâ müşâ' olmakla berâber o ayn-ı vâhidenin, kendi esmâsından herhangi birisinde tasarrufu bu müşâ'iyyeti kaldırır./Ve Hak Teâlâ âlemde tasarruf-ı mutlak sâhibidir. Binâenaleyh ayn-ı vâhide olan mertebe-i ulûhiyyette müşâ'iyyet, ya'nî mezâhir-i esmâiyyeden ibâret bulunan suver-i âlemden herbirinin hisse-i şâyiası yoktur; ve müşâ'iyyet olmayınca, ne zâhirde ve ne de hâkîkatte o ayn-ı vâhidede şerîk yoktur. قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ (İsrâ, 17/110) âyet-i kerîmesi, bu şirket meselesinin ve onun hakîkatının rûhudur. Zîrâ bir şey ancak kendisini terbiye eden rûhu ile mütehakkık olur. Ve müşriklerin, ayn-ı vâhideyi sûretlere göre cüz'lere ve aksâma taksîm etmek sûretiyle isbât ettikleri şirket ise emr-i vehmîdir. Nefsü'l-emirde onun hakîkatı ve rûhu yoktur. Binâenaleyh da'vâlarındaki kizblerinden nâşî, bu müşrikler mağfiret olunmaz. Ya'nî onların vücûd-ı vehmîleri vücûd-ı hakkânî ile setr olunmaz. Ve "Allah" ismi ile "Rahmân" ismi arasındaki şirket ise, onlardan herbirisinin zâta delâletinden nâşî emr-i hakîkîdir; ve o ancak bu âyetten müstefâd olur. Buna kâil olanlar da'vâ-yı sâdıka ile şerîk isbât ettikleri için, müddeâlarının sıdkından dolayı, bu müşrik-i hakîkîlerin vücûd-ı abdânîleri, vücûd-ı hakkânî ile setr olunur. Hüvallâhüllezî lâ ilâhe illâ Hû!..

İntihâ: 19 Rebîu'l-evvel 336, ve 3 Kânûn-i evvel 334 Perşembe gecesi, Saat: 4.30.

بسم الله الرحمن الرحيم

XXIV

BU FASS KELİME-İ HÂRÛNİYYEDE MÜNDERİC "HİKMET-İ İMÂMİYYE" BEYÂNINDADIR

Ma'lûm olsun ki: **Fass-ı Dâvûdî**'de dahi îzâh olunduğu üzere herbir halîfe "imâm"dır; fakat herbir "imâm" halîfe değil, belki ba'zı imâm halîfedir. Binâenaleyh "imâmet" ve "hilâfet"i câmi' olan bir kimseye "halîfe" denildiği vakit, imâmet, hilâfetin bir ismi olmuş olur. Nitekim buradaki imâmet dahi, böylece hilâfetin bir ismidir. İmâmet cânib-i Hak'tan ya bilâ-vâsıta veyâhut bi'l-vâsıta tevcîh olunur. Hârûn (a.s.)da bu iki kısım imâmetin her ikisi de sâbit oldu. Çünkü Mûsâ ve Hârûn (a.s.) müştereken seyf ile ba's olundular. Ve seyf ile ba's olunan herbir resûl hulefâ-i Hak'tan bir halîfedir ve ülü'l-azmdendir. Diğer taraftan Hârûn (a.s.)ın imâmeti, Mûsâ (a.s.) tarafından tevcîh olunan hilâfeti de câmi'dir İşte Hârûn (a.s.) bilâ-vâsıta ve bi'l-vâsıta olan iki kısım imâmeti hâiz olduğu için, "hikmet-i imâmiyye" Kelime-i Hârûniyye'ye mukârin kılındı. Şuhûd ve ihsân mertebesine vâsıl olunmayınca mertebe-i imâmete nâil olunmayacağı cihetle, bu "hikmet-i imâmiyye," "hikmet-i ihsâniyye"yi müteâkıben beyân olundu./

*

* *

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Hârûn (a.s.)ın vücûdu, "Biz ona (ya'nî Mûsâ'ya) rahmetimizden birâderi Hârûn'u nebî olarak vehb ettik" (Meryem, 19/53) **kavliyle, hazret-i rahamûttan idi. Binâenaleyh onun nübüvveti hazret-i rahamûttan oldu. İmdi muhakkak o sinnen Mûsâ'dan ekber ve Mûsâ dahi nübüvveten ondan ekber idi. Vaktâki Hârûn'un nübüvveti rahmetten oldu, bunun için karındaşı Mûsâ (a.s.)a "Yâ ibn-i ümm" dedi. Binâenaleyh ona ebi ile değil ümmü ile nidâ etti. Çünkü**

rahmet, eb için değil, ümm için hükümde evferdir; ve eğer bu rahmet olmaya idi, mübâşeret-i terbiyeye sabr etmez idi. Ba'dehû لا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَ لا بِرَأْسِي (Tâhâ, 20/94) **ve** فَلا تُشْمِتْ بِيَ الأعْدَاءَ (A'râf, 7/150) **dedi. İmdi bunun hepsi enfâs-ı rahmetten bir nefestir** (1).

Ya'nî Hârûn (a.s.)ın vücûdu, وَوَهَبْنَا لَهُ مِنْ رَحْمَتِنَا أخَاهُ هَرُونَ نَبِيًّا (Meryem, 19/53) ya'nî "Biz rahmetimizden Mûsâ'ya, karındaşı Hârûn'ı nebî olarak vehb ettik" âyet-i kerîmesi mûcibince, hazret-i rahamût-tan idi; ve "rahamût" rahmetin mübâlağasıdır. Nitekim âlem-i me-lâikeye "melekût" ve âlem-i mücerredâta da "ceberût" tesmiye olunur. Ve Hz. Hârûn'un nübüvveti ancak rahmetten münbais idi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) hulkan haşîn ve dînen ziyâde sâhibi-i salâbet idi. Nutukta dahi fasîh değil idi. Hz. Hârûn ise, ahlâk-ı hasene ve fesâhat-ı lisâniyye/sâhibi olduğundan, hulku ve fesâhati ile emr-i da'vette kendisine muîn ve zahîr olmak için, Mûsâ (a.s.) karındaşı Hârûn (a.s.)ın da'vette iştirâkini Hak'tan taleb etti. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de cenâb-ı Mûsâ'dan naklen beyân buyuruluyor: رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَ يَسِّرْ لِي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ اَهْلِي هَرُونَ اَخِي اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي وَاَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا (Tâhâ, 20/25-35) Binâenaleyh Hz. Hârûn'un emr-i da'vette ve nübüvvette iştirâki Hz. Mûsâ'ya Hak'tan rahmet oldu. Ve Hz. Hârûn cenâb-ı Mûsâ'dan yaşça büyük idi. Fakat nübüvvet i'tibâriyle Hz. Mûsâ; ondan büyük idi. Zîrâ onun nübüvveti bi'l-asâle ve Hz. Hârûn'un nübüvveti ise bi'l-iştirâk idi. Binaenaleyh Hz. Hârûn küçük karındaşı olan cenâb-ı Mûsâ'ya rahmet-i uhuvvet kâidesince, nübüvvetle iştirâkinden evvel dahi rahîm idi. Fakat adem-i nübüvveti hasebiyle da'vette muîn değil idi. Onun için Mûsâ (a.s.) وَ أَشْرِكْهُ فِي أمْرِي (Tâhâ, 20/32) ya'nî "Onu benim emr-i da'vetimde müşârik kıl!" münâcâtıyle Hak'tan emr-i da'vette dahi onun kendisine muâvenetini taleb etti. Binâenaleyh Hârûn (a.s.)ın vücûdu hem hılkaten hem de da'veten Hz. Mûsâ'ya rahmet oldu. Ve cenâb-ı Hârûn'un nübüvveti, hazret-i rahmetten vâkı' oldukda, karındaşı Mûsâ (a.s.)a "Yâ ibn-i ümm" ya'nî "Ey anamın oğlu!" diyerek vâlidesinin tavassutuyla hitâb etti. Ana ve

baba bir karındaş oldukları halde Hz. Hârûn'un pederi vâsıtasıyla nidâ etmeyip de bu sûretle hitâbı, kendi vücûdunun hazret-i rahmetten vâkı' olmasından nâşîdir. Zîrâ rahamât-ı tabîiyyenin etemmi, rahmet-i ümûmettir. Ve çünkü rahmet hükümde baba için değil, ana için daha çoktur. Ve eğer o rahmet-i tabîiyye, anada mevcûd olmasaydı, çocuğunu terbiye etmek gibi, gâyet ağır bir vazîfenin mübâşeretine sabr etmezdi. Zîrâ gece uykularını fedâ etmek ve onun vakitli vakitsiz kirlerini temizlemek ve envâ'-ı ta'zîbâtına tahammül etmek, ancak merhametin galebesiyle olur. Bu merhamet-i tabîiyye olmasa, vâlidenin bu azâba tahammülü/ müstahîldir. İşte Hârûn (a.s.) rahmet-i zâtiyye ve tabîiyye ile me'lûf olan vâlidesinin ismiyle Hz. Mûsâ'ya hitâb ettikten sonra: "Sakalımı ve saçımı tutma!" (Tâhâ, 20/94) ve "Düşmanlarımı güldürme!" (A'râf, 7/150) dedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) Tûr'a gidip gaybûbet buyurduğu vakit, Tâhâ sûre-i şerîfesinde beyân buyurulduğu üzere, Benî İsrâîl, Sâmirî'nin i'mâl-gerdesi olan buzağıya tapmağa başlamışlar ve Hârûn (a.s.) Benî İsrâil arasına tefrika düşeceği havfiyle onları men'de mübâlağa buyurmamış ve Hz. Mûsâ'nın avdetine intizâr eylemiş idi. Mûsâ (a.s.) Tûr'dan avdet ettiği vakit, Benî İsrâîl'i bu halde görünce gazab edip "Bunları bu halden niçin men' etmedin?" diye kendisinden sinnen büyük olan cenâb-ı Hârûn'un saçını ve sakalını tutup çekmiş idi. Binâenaleyh cenâb-ı Hârûn, Hz. Mûsâ'nın gazabına karşı, îcâbât-ı rahmetten olan maânî ile hitâb etti. Şu halde onun bu kelâmı Mûsâ (a.s.) için, rahmet-i rahmâniyye enfâsından bir nefes oldu.

Ve bunun sebebi, elvâhtan, onun iki elinde olan şeye nazarda adem-i tesebbütüdür ki, ellerinden onları attı. Eğer onlara nazar-ı tesebbüt ile nazar edeydi, onlarda hüdâ ve rahmeti bulur idi./ İmdi hüdâ, emirden vâkı' olan şeyin beyânı idi ki, Hârûn'un berî olduğu şeyden Mûsâ'yı iğzâb eyledi. Ve rahmet, karındaşına idi. İmdi büyüklüğü ve ondan daha yaşlı olması ile berâber kavmi mahzarında onun sakalını tutmaz idi. Binâenaleyh bu, Hârûn'dan Mûsâ (a.s.)a şefkat oldu; zîrâ Hârûn'un nübüvveti Allâh'ın rahmetindendir. Böyle olunca ondan ancak bunun misli sâdır olur (2).

Burada gerek sûre-i A'râf'da ve gerek sûre-i Tâhâ'da ihbâr buyrulan vak'anın icmâlen beyânı lâzım geldi. Ma'lûm olsun ki, Mûsâ (a.s.) Tûr'a gittiği vakit, onun efrâd-ı ümmetinden olan Sâmirî, alâ-tarîkı'l-keşf, ata binmiş olduğu halde Cebrâil (a.s.)ın sûret-i mütemessilesini müşâhede etmiş ve onun atının bastığı mahalden bir kabza toprak almış idi. Sâmirî, Sâmire kabîlesine mensûb Mûsâ b. Zafer isminde bir şahıstır. Ba'dehû bu şahıs Hz. Mûsâ tarafından vekîl olarak bırakılan Hârûn (a.s.)a mürâcaatla "Benî İsrâil, Mısır'dan hurûclarından mukaddem, kıbtîlerden düğün ve bayram için istiâre ettikleri küpe, gerdanlık ve bilezik v.s. misillû hilyâtı aralarında alıp satıyorlar. Bu hal âriyet olan emvâlde tasarruf demek olup, devâmı münâsib değildir. Bunların cümlesini toplayıp ihrâk edelim" dedi. Hârûn (a.s.) bu teklîf-i meşrû'u muvâfık buldu. Bu hilyâtın cümlesini toplayıp Sâmirî eritti; ve kendisinin kuyumculukta mahâreti olmakla bu ma'denden bir buzağı sûreti i'mâl etti. Ve hîn-i izâbede aldığı bir kabza toprağı o halîtaya karıştırdı. O buzağıdan sadâ zâhir oldu. Zîrâ Sâmirî Hz. Cibrîl'in mazhar-ı sıfat-ı hayât olduğuna bi-tarîkı'l-keşf vâkıf olmuş olduğundan, onun atının bastığı yerde dahi bu sırr-ı hayâtın sereyânını idrâk eylemiş idi. Benî İsrâil'in senelerden beri me'lûf/ oldukları putperestlik meylinden bi'l-istifâde Benî İsrâil'e "İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır" diye onları ıdlâl ve iğvâ eyledi, ve onlar da bu buzağıya tapmaya başladılar. Hârûn (a.s.) her ne kadar onlara "Ey nâs, bu buzağı sebebiyle fitneye düştünüz; buna tapmayın, sizin Rabb'iniz Rahmân'dır. Bana tâbi' olun; ve benim emrime itâat edin!" dedi ise de onlar: "Biz Mûsâ avdet edinceye kadar, behemehâl buzağıya tapmakta kāim olacağız" diye cevap verdiler.

Mûsâ (a.s.) Tûr'da iken Hak Teâlâ hazretleri ona: فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ (Tâhâ, 20/85) ya'nî "Senden sonra biz kavmine fitne ilkā ettik ve Sâmirî onları ıdlâl eyledi "buyurdu. Mûsâ (a.s.), gazab ve hüzn ile kavmine rücû' edip, vukū'-ı hâli gördükde; "Benden sonra ne fenâ amel ettiniz" deyip Tûr'dan getirdiği elvâh-ı **Tevrât**'ı hiddetle elinden yere attı. Ve cenâb-ı Hârûn'un saçından ve sakalından tutup çekti. Hârûn (a.s.) dahi bâlâda zikrolunduğu üzere Mûsâ (a.s.)ın gazabına karşı îcâbât-ı rahmetten olan maânî ile hitâb

edip cevâp verdi. Mervîdir ki elvâh-ı **Tevrât** eczâya münkasim olarak yedi parça idi. Cenâb-ı Mûsâ'nın hiddetle yedinden atmasını müteâkıb altı parçasının cüz'leri ref' olunup bir parçasının eczâsı kaldı. وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْاَلْوَاحَ وَ فِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (A'râf, 7/154) âyet-i kerîmesinde beyân buyurulduğu vechile, Hz. Mûsâ'nın gazabı sâkin oldukda, yere attığı elvâhı yine eline aldı. Ve bu bakıyye-i elvâhta hüdâ ve rahmet muharrer idi.

İmdi Hz. Mûsâ'nın karındaşı cenâb-ı Hârûn'a karşı olan gazabının sebeb-i zuhûru, elinde olup yere attığı elvâhın mündericâtına sâbit bir nazarla nazar etmemesi oldu. Zîrâ fikri, ihbâr-ı ilâhî üzerine, kavminin hâl-i dalâleti ile meşgûl idi. Ve fikir bir şeyle meşgûl olduğu vakit, göz gördüğü şeye tamâmıyla mün'atıf olmaz. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) eğer elvâha nazar-ı tesebbüt ile baka idi, elvâhta muharrer olan hüdâ ve rahmeti görür/ ve Hârûn (a.s.) üzerine sıfat-ı gazabla zâhir olmaz idi. Çünkü elvâhta muharrer olan hüdâ Hz. Mûsâ'yı iğzâb eden emr-i vâkı'ın beyânı idi. Ve emr-i vâki' ise Hz. Hârûn'un Benî İsrâîl'i ıdlâlden berâeti idi. Zîrâ kavminin Sâmirî tarafından ıdlâl olunduğu Hak tarafından kendisine ihbâr buyurulmuş ve şu halde cenâb-ı Hârûn'un bu husûsta aslâ dahli bulunmamış ve tarîk-ı hüdâ ise lâyık olanların muâhazesini îcâb etmiş iken, Mûsâ (a.s.)ın elvâha dikkatle nazar edip hüdâyı görmemesi zuhûr-ı gazabına sebeb oldu. Ve kezâ elvâhta mastûr olan rahmet dahi birâderine olan rahmet idi. Eğer elvâha nazar edeydi, kavminin huzûrunda kendinden daha yaşlı olan cenâb-ı Hârûn'un büyüklüğü ile berâber sakalından tutmaz idi. Binâenaleyh bu "Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!" (Tâhâ, 20/94) ve "Benim düşmanlarımı güldürme!" (A'râf, 7/150) kavli cenâb-ı Hârûn'dan Mûsâ (a.s.)a şefkat oldu. Zîrâ Hz. Mûsâ'nın bu vaz'ı sebebiyle onun düşmanlarının cenâb-ı Mûsâ'ya şemâtet etmeleri muhtemel idi. Cenâb-ı Hârûn Mûsâ (a.s.)ın düşmanlarının kendi yüzünden gülmelerini istemedi. Bu, Hz. Mûsâ'ya onun şefkatidir. Ve Hârûn'un nübüvveti Allâh'ın rahmetinden olduğu için, Hz. Mûsâ'ya elvâhta olan rahmet ile nutk eyledi ki, ondan ancak rahmet ve şefkate müteallık kelâm sâdır olur/

Ba'dehû cenâb-ı Hârûn, Hz. Mûsâ'ya: إنّي خشيتُ أن تقول فرّقتَ بين بني إسرائيل (Tâhâ, 20/94) **ya'nî "Ben senin Benî İsrâîl arasına tefrika düşürdün demenden korktum ki, sen beni onların tefrîkında sebep kılarsın" dedi. Zîrâ buzağıya tapmak onların arasını tefrîk eyledi. Sâmirî'ye ittibâan ve ona taklîden, onlardan buzağıya tapanlar oldu. Ve bunun hakkında ona suâl etsinler diye, Hz. Mûsâ'nın onlara rücû'una kadar, buzağının ibâdetinde tevakkuf edenler bulundu. Binâenaleyh Hârûn (a.s.), onların beynindeki furkân kendisine nisbet olunur diye korktu** (3).

Ya'nî Hz. Mûsâ, cenâb-ı Hârûn'a يا هرونُ ما منعكَ إذْ رأيتهمْ ضلّوا ألا تتّبعَنِ أفعصيتَ أمري (Tâhâ 20/92) ya'nî "Ey Hârûn, çün ki sen onların şaşırdıklarını gördün; bana mütâbaattan seni men' eden ne idi? Yoksa bana âsî mi oldun?" dedikde, Hârûn (a.s.) يا ابنَ أمَّ لا تأخذْ بلحيتي و لا برأسي (Tâhâ, 20/94) ya'nî "Ey anamın oğlu, benim sakalımı ve saçımı tutma!" dedikten sonra إنّي خشيتُ أنْ تقول فرّقتَ بينَ بني إسرائيل (Tâhâ, 20/94) dedi. فتجعلني سببا في تفريقهم kavli, Kur'ân-ı Kerîm'de cenâb-ı Hârûn'dan naklolunan kelâm cümlesinden değildir; ibâre-i Fusûs'tur. Hz. Şeyh (r.a.) فرّقتَ بينَ بني إسرائيل kavlini îzâhan îrâd buyurmuştur. Zîrâ Sâmirî buzağıyı i'mâl ettiği vakit Benî İsrâîl'e: هذا إلهُكمْ و إلهُ موسى (Tâhâ, 20/88) ya'nî "İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilâhıdır" demiş ve Benî İsrâîl fikren iki fırkaya ayrılarak, bir fırkası hemân Sâmirî'ye tâbi' olup onu taklîden buzağıya tapmağa başlamış ve bir fırkası dahi Hz. Hârûn'un men'i üzerine لن نبرحَ عليهِ عاكفينَ حتّى يرجعَ إلينا موسى (Tâhâ, 20/91) ya'nî "Biz Mûsâ bize rücû' edinceye kadar behemehal ona tapmakta mukîm olacağız" deyip, buzağının hakîkaten kendilerinin ve Mûsâ'nın ilâhı olup olmadığını, Hz. Mûsâ'nın avdetinde kendisinden sormak şartıyla buzağıya ibâdette tevakkuf ve tereddüd etmiş idi. Ya'nî bir kısmı şeksiz ve bir kısmı da şekk ile ilâh-ı mec'ûle / taptılar. Bu ise, cidâli ve hattâ sefk-i dimâ'yı mûcib olabilecek bir tefrika idi. Hârûn (a.s.)ın nübüvveti Allâh'ın rah-

metinden olduğu için إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي (Tâhâ, 20/90) ya'nî "Bu buzağı sebebiyle fitneye düştünüz; halbuki sizin muhakkak Rabb'iniz Rahmân'dır. Bana tâbi' olun ve benim emrime itâat edin!" demekle iktifâ edip beynlerinde cidâl ve sefk-i dimâ' ve bu sûretle tefrika-i azîm havfinden nâşî men'lerinde mübâlağa itmedi; ve onlara olan bu hitâbı dahi rahmeti mutazammındır. Zîrâ إِنَّ رَبَّكُمُ اللهُ demedi, رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ dedi. Çünkü اللّٰه cemî'-i esmâyı câmi' olduğundan kahr ile dahi mütecellî olur; ve رَحْمَن ise, rahmetle mütecellîdir.

Ve Mûsâ (a.s.) emri, Hârûn'dan a'lem idi. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ'nın kendisinden gayri bir şeye ibâdet olunmamasını kazâ eylediğine ilminden nâşî, ashâb-ı ıclin ne şeye ibâdet ettiklerini bildi. Ve Allah Teâlâ bir şeye hükm etmedi, illâ o şey vâkı' oldu. Böyle olunca Mûsâ'nın, birâderi Hârûn'a atbi, onun inkârında ve adem-i ittisâ'ında / vâkı' olan emirden nâşî oldu. Zîrâ ârif, Hakk'ı her şeyde müşâhede eden, belki onu her şeyin "ayn"ı gören kimsedir. İmdi Mûsâ, her ne kadar sinnde ondan asgar idiyse de, Hârûn'u terbiye-i ilm ile terbiye ederdi (4).

Ya'nî Mûsâ (a.s.) يَا هَرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا (Tâhâ, 20/92) hitâbıyla Hârûn (a.s.)ın saçını ve sakalını tuttu; ve onun gazabı sûret-i zâhirede buzağının ilâh olmasını inkâr tarîkıyla vâkı' oldu. Ve nitekim Hârûn (a.s.) dahi, Hz. Mûsâ'nın gıyâbında buzağının ilâh olmasını inkâr etmiş idi. Ve ilm-i zâhire göre onun ilâh olmasını inkâr etmek pek tabiî bir haldir. Velâkin Mûsâ (a.s.), hakîkat-ı emri Hz. Hârûn'dan daha ziyâde bildiği cihetle, cenâb-ı Hârûn'un buzağıya ibâdeti inkâr ettiğini müşâhede eylediği ve bu ise ilm-i hakîkata muğâyir olduğu için, gazabının sebeb-i bâtınîsi bu idi. Çünkü Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrı bir şeye ibâdet olunmamasına hükm ettiğini bildi. Binâenaleyh buzağıya tapanların ne şeye taptıklarını bildi. Ve Allah Teâlâ neye hükm etmiş ise o şey muhakkak vâkı' olur.

Onun hükmünün hilâfı zâhir olmak ihtimâli yoktur. Halbuki Allah Teâlâ وَقَضَى رَبُّكَ اَلاَّ تَعْبُدُوا اِلاَّ اِيَّاهُ (İsrâ, 17/23) âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu üzere, kendisinden gayri bir şeye ibâdet olunmamasına hükm etti.

Suâl: Denildi ki: "Allah Teâlâ kendisinden gayrisine ibâdet olunmamasına hükm etti; ve onun hükm ettiği şey muhakkak vâkı' olur." Halbuki mecûsîler ateşe ve putperestler taştan ve tahtadan i'mâl ettikleri birtakım sûretlere ve akvâm-ı sâire dahi tahayyül ettikleri sûretlere taparlar. Bu hal hükm-i ilâhînin hilâf-ı vukû'u değil midir?/

Cevap: **Fass-ı Nûhî**'de îzâh ve tafsîl olunduğu üzere, bilcümle eşyâ mezâhir-i esmâ-i ilâhiyyedir. Ve onların vücûdu, vücûd-ı mutlakın takayyüd ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh putperestlerin taptıkları esnâm dahi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın takayyüd ve taayyünü olduğundan putperestler, onlara tapmakla Hakk'ın gayrisine tapmış olmazlar. Çünkü vücûdda O'ndan gayri bir şey yoktur. Binâenaleyh bir âbid, ibâdet için hangi bir şeye teveccüh etse, o ibâdet, hakîkatte Allah Teâlâ'ya râci' olur. Onların küfrü ancak Hakk-ı mutlakı takyîd ve tahdîd etmelerinden münbaisdir. İşte Sâmirî tarafından ilâh ittihâz olunan buzağıya ibâdet dahi bu kabîldendir. Şu halde ne şeye ibâdet olunursa olunsun, Allah Teâlâ'nın kendisinden gayrisine ibâdet olunmaması hakkındaki hükmüne muhâlif bir hâl vakı' olamaz.

İmdi Mûsâ (a.s.)ın birâderi Hârûn (a.s.)a karşı itâbı onun buzağıya ibâdetine inkârında ve adem-i ittisâ'ında vâkı' olan emirden dolayı oldu. Çünkü ârif olan kimse Hakk'ı her şeyde görür; ve belki Hakk'ı her şeyin "ayn"ı olarak müşâhede eder. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), ondan sinnen küçük olmakla berâber, daha ârif olduğu için, Hârûn (a.s.)ı terbiye-i ilm ile terbiye eder idi.

Suâl: Hârûn (a.s.) emr-i nübüvvette Mûsâ (a.s.)ın şerîki olduğu halde, Benî İsrâil buzağıya ibâdet ettikleri vakit, onun onlara inkârı ve buzağı ibâdetini havsalasına sığdıramaması, hakîkat-i hâle adem-i ıttılâ'ını îcâb eder. Halbuki bundan, bir nebiyy-i zîşâna ma'rifette noksan isnâdı lâzım gelir?/

Cevap: Fass-ı Üzeyrî'de dahi geçtiği üzere, nübüvvet velâyetin zâhiri ve velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Ve bir nebîye ilm-i risâletten ümmetinin isti'dâdı kadar verilir; ne ziyâde ve ne de noksandır. Binâenaleyh ilm-i risâlette enbiyâya aslâ noksan isnâdı câiz değildir. Nitekim Hârûn (a.s.)ın buzağı ibâdetine inkârı bi-hasebi'n-nübüvve kemâldir. Velâkin ilm-i hakîkat, ki enbiyâ (aleyhimü's-selâm) buna cihet-i velâyetleriyle muttali' olurlar, bu ma'rifete adem-i ıttılâ'ları câiz olur; ve Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm) kıssası bu cevâzın burhânıdır. Ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm) تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Bakara 2/253) âyet-i kerîmesi muktezâsınca mütefâzıl olduklarından, Mûsâ (a.s.) sinnen küçük olmakla berâber, hakîkat-i hâli Hârûn (a.s.)dan a'ref idi.

Ve bunun için Hârûn, ona dediğini dedikde, Sâmirî'ye rücû' etti. Ona مَا خَطْبُكَ يَاسَامِرِيُّ **(Tâhâ, 20/95) ya'nî "Ey Sâmirî, murâdın nedir?" dedi ki, ihtisâs üzre buzağı sûretine udûlden sun' ettiğin şeyde şânın nedir? Ve huliyy-i kavimden bu şebahı yapmandan murâdın nedir? Tâ ki emvâlleri eclinden onların kalblerini ahzettin, demektir. Zîrâ Îsâ (a.s.) Benî İsrâîl'e: "Ey Benî İsrâîl, her insanın kalbi malının cihetindedir. Binâenaleyh siz emvâlinizi semâda farz edin ki, kalbleriniz semâda olsun" dedi. Halbuki ancak kulûb, bizzat âdet ile ona mâil olduğundan dolayı mala "mal" tesmiye olundu. Böyle olunca kalbde ona iftikârdan nâşî, o mal kulûbda maksûd-ı a'zamdır (5).**

Ya'nî Mûsâ (a.s.) Hârûn (a.s.)ı ilim terbiyesi ile terbiye ettiği için, cenâb-ı Hârûn Hz. Mûsâ'ya onun gazabına karşı يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي (Tâhâ, 20/94) kavlini söylediği vakit, Mûsâ (a.s.) Sâmirî'ye dönüp ona: Ey Sâmirî şânın ve murâdın nedir?" ya'nî "İlâh-ı mutlak ibâdetinden husûsiyyet üzere buzağı sûretinde ilâh-ı mukayyed ibâdetine tecâvüzün olan sun'unda murâdın nedir? Ve kavmin hilyât ve tezyînâtından bu şebahı, ya'nî cism-i kesîfi yapmandan murâdın

nedir? Tâ ki onların kalblerini emvâllerinden dolayı ahz u zabt ettin" dedi. Zîrâ insanın kalbi malının bulunduğu tarafa meyyâldir. Sâmirî dahi buzağıyı Benî İsrâîl'in yedindeki hilyâttan i'mâl ettiği cihetle, onların kalbleri malları olan buzağı cihetine meyl etti. Çünkü Îsâ (a.s.) Benî İsrâîl'e hitâben: "Her bir insanın kalbi, malının bulunduğu cihettedir. Böyle olunca siz emvâlinizi semâda, ya'nî ulüvvde farz edin; tâ ki kalbleriniz semâya, ya'nî ulüvve, mâil olsun" buyurdu. "Semâ"dan murâd, semâ-i esmâ-i ilâhiyye ve "mal"dan murâd dahi, esmâ hazînelerinde meknûz olan tecelliyât ve atâyâ-yı ilâhiyyedir. Halbuki mala "mal" denilmesi/ancak kalblerin bizzât, âdetle ona mâil olmasından nâşîdir. Nitekim "mâl canın yongasıdır" darb-ı meseli meşhûrdur. Binâenaleyh, kalbde mala ihtiyâc ve iftikâr hissi bulunduğu için, o mal kalblerde maksûd-ı a'zamdır. **Bosnevî** ve **Ya'kûb Han** nüshalarında يميل القلوب اليه بالعادة ve **Kâşânî**, **Bâlî Efendi** ve **Dâvûd-ı Kayserî** ve **Te'vîl-i Muhkem** nüshalarında اليه بالعبادة sûretindemuharrerdir. Bu sûretlere göre ma'nâ: "Halbuki mala "mal" tesmiyesi, ancak kalblerin bizzât ibâdetle ona mâil olmasından nâşîdir" olur. Zîrâ mala meyl edip onun tasarrufu tahtında bulunanlar abdü'l-mâldir. Ve abdiyyet-i malı kabûl ile ibâdet-i Hak'tan i'râz edenler pek çoktur.

Ve suverin bakâsı yoktur. Binâenaleyh eğer Mûsâ, onu yakmakla isti'câl etmese idi, buzağı sûretinin zehâbı lâ-büddür. İmdi onun üzerine gayret galebe etti; onu yaktı. Ba'dehû o sûretin külünü denize savuruş savurdu; ve ona "İlâhına bak!" dedi. İmdi onun mecâlî-i ilâhiyye-den ba'z olduğunu bildiğinden nâşî, bi-tarîkı't-tenbîh ta'lîm için, ona "ilâh" tesmiye etti. "Biz onu elbette yakarız" (Tâhâ 20/97) **dedi** (6).

Ya'nî Benî İsrâîl suver-i kesîfenin hiç birisinde bakâ olmadığını ve binâenaleyh o suverden birisi olan buzağının sûreti dahi fânî olduğunu bildikleri halde, mahzâ mallarından ma'mûl olduğu için, kalbleri / o sûrete meyl edip taptılar. Ve pek tabîîdir ki sûretlerini 15

bakâsı yoktur. Eğer Mûsâ (a.s.) o buzağı sûretini yakıp imhâ etmek husûsunda acele etmese idi bile, suver-i sâire-i âlem gibi mutlakâ o sûret dahi ergeç kendi kendine bozulup gidecek idi. Fakat Mûsâ (a.s.) üzerine gayret galebe ettiği için, onun imhâsı husûsunda acele edip, o sûreti ateşte yaktı. Ve ba'de'l-ihrâk onun külçe külçe olan külünü derya içine savuruş savurdu. Zîrâ Benî İsrâîl'in isti'dâdı "tenzîh"i iktizâ ederdi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın getirdiği şerîat dahi tenzîh üzerine idi. Ve tenzîh ise, ilm-i Kur'ân'ı değil, ilm-i furkânı muktezîdir. Ve ilm-i Kur'ân tenzîhde teşbîhi ve teşbîhde tenzîhi iktizâ eder. İşte Mûsâ (a.s.)ın meşrebinde tenzîh gâlib olmakla, kendisine gayret, ya'nî buzağı sûreti Hakk'ın gayrı olduğu ve Hakk'ın o sûretten münezzeh bulunduğu mülâhazası galebe ederek, o sûretin imhâsında acele etti; ve onu yaktı. Ve Mûsâ (a.s.)a bu tenzîh ve gayret galebe etmekle berâber, buzağı sûretinin mecâlî-i ilâhiyyeden bir meclâ olduğuna dahi ilmi var idi. Velâkin bu teşbîh ciheti gâlib değil idi. İşte bu hakîkati dahi tenbîh tarîkıyla ta'lîm için Sâmirî'ye hitâben: وَانْظُرْ إِلَى إِلَهِكَ الَّذِي ظَلْتَ عَلَيْهِ عَاكِفًا لَنُحَرِّقَنَّهُ (Tâhâ, 20/97) ya'nî "Müdâvemetle taptığın ilâhına nazar et ki, biz onu elbette yakarız" dedi. ve o buzağı sûretini "ilâh" ile tesmiye etti. Ve onun buzağı sûretini yakmasının hikmetine gelince: /

Zîrâ Allah Teâlâ onu insana teshîr eylediği cihetle, insanın hayvâniyyeti için, hayvanın hayvâniyyetinde tasarruf vardır. Ve bâhusûs halbuki buzağının aslı hayvandan değildir. Binâenaleyh teshîrde hayvandan a'zamdır. Zîrâ hayvanın gayrıdır. Onun için irâde yoktur. Belki emr, bilâ-imtinâ' kendisinde tasarruf eden kimsenin hükmüyledir (7).

Ya'nî Allah Teâlâ hayvanın hayvâniyyetini insana teshîr ettiği ecilden, insanın hayvâniyyeti için hayvanın hayvâniyyetinde tasarruf vardır. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ (Câsiye, 45/13) ya'nî "Semâvât ve arzda olan mahlûkâtı sizin için müsahhar kıldı" buyurur. Nev'-i insan mahlûkât-ı arzıyyenin kâffesinde

tasarruf etmekle berâber semâda uçan kuşları dahi hükmüne münkād kılar. Ve fî-zamâninâ görüldüğü zere terakkiyât-ı fenniyye sebebiyle semâda uçar ve sun'î bulutlar ihdâs eder. Ve insân-ı kâmilin ve ehl-i havâsstan olan insân-ı nâkısın yerde ve gökte başka türlü tasarrufâtı dahi vardır ki, erbâbının ma'lûmudur.

Buzağı üzerindeki tasarrufa gelince: Onun aslı hayvan cinsinden değildir. Cemâddan ibâret olan hilyâttan yapılmış bir sûrettir; ve hayvanın gayrıdır. Binâenaleyh insanın yedinde hayvandan daha ziyâde müsahhardır. Çünkü onun hayvan gibi irâdesi olmadığı için, insan onu ne şekil ve vaziyete koysa, aslâ kendisinden muhâlif [bir şey] zâhir olmaksızın onun tasarrufuna tâbi' olur. Binâenaleyh cemâdât inkıyâd ve teslîm husûsunda hayvandan a'zamdır. Halbuki insanın hayvâniyyeti, hayvanın hayvâniyyetinde dahi tasarruf ederse de, irâdesi olduğu cihetle, tasarruf-ı insâniye muhâlefet eder. Ve insan, hayvanı bir takım âlât ve hiyel ve desâyis ile zabt edip, onu kendi irâdesi dâiresinde hareket etmeğe bırakmaz. İşte insanın hayvâniyyeti, hayvanın hayvâniyyetinde mutasarrıf olunca, aslı hayvan cinsinden olmayan buzağı üzerinde elbette onun imtinâ'ı olmaksızın keyfe-mâ-yeşâ mutasarrıfdır; çünkü o cemâddır./ Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), hayvan hakkında revâ görmeyeceği bir tarz ile, ya'nî yakmak sûretiyle buzağıyı imhâ etti. Gerçi Mûsâ (a.s.) onu kırıp parçalamak sûretiyle de imhâ edebilirdi. Fakat bi'l-ihrâk imhâyı münâsib gördü. Çünkü Mûsâ (a.s.), tecellî-i nûrîyi âteş sûretinde müşâhede etmiş idi. Ve ona dıraht-ı ateşînden إنّي أنا الله (Kasas, 28/30) hitâbı gelmiş idi. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur. Beyt:

توآن نوري كه يا موسى همي گفت   خدايم من خدايم من خدايم

Tercüme:

"Sen ol bir nûrsun Mûsâ'ya derdin
Hudâyım ben, Hudâyım ben, Hudâyım"

Ve diğer bir beyt-i şerîflerinde dahi kendilerine vâkı' olan bu tecellîye işâreten buyururlar. Beyt:

درخت آتشين ديدم نداآمد كه جانانم   مرامي خواند آن آتش مكر موسى عمرانم
دخلت البته بالبلوى وذقت المن والسلوى   چهل سال است چون موسى بكرداين بيابانم

Tercüme:

"Dıraht-ı âteşîn gördüm, dedi: "Ben işte cânânem"
Beni çağırdı âteş gâlibâ Mûsâ-yı İmrân'em
Düşüp tîhe belâ çektim ve tattım menn ü selvâyı
Tamam kırk yıl ki Mûsâ misli devvâr-ı beyâbânem"

İşte Mûsâ (a.s.) bu sebebe binâen ateşi buzağı sûretine taslît etti ve yakıp külünü deryâya savurdu. Ve bu fiili ile Hak Teâlâ hazretlerinin böyle bir tecellîsi vukû'unda keserât-ı sûriyyenin buzlar gibi eriyeceğini ve cemî'-i zerrât-ı unsuriyyenin kül gibi savrulup muzmahil olacağını gösterdi. Nitekim ölüm dediğimiz hal, bunun her an gördüğümüz şâhid-i belîğidir. Zîrâ mevt, / tecellî-i zâtîdir. Havf-ı mevt ile lerzân olanlar, ancak bizim gibi vücûd-ı vehmîsi kendisinin malı olduğunu zannedenlerdir. Bu vehimden âzâd olup mü'min-i hakîkî bulunan evliyâullah ise bu tecellînin teşnesidirler. Nitekim hadîs-i şerîfte الموت تحفة المؤمن buyurulmuştur.

Ve hayvana gelince, o irâde ve garaz sâhibidir. Binâenaleyh ba'zan, ba'zı tasrîfte ondan imtinâ' vâkı' olur. İmdi ondan bunun ızhâr-ı kuvveti olursa, insanın ondan murâd ettiği şey için, ondan serkeşlik zâhir olur; ve eğer onun bu kuvveti olmazsa, yâhut hayvanın garazına muvâfık olursa, ondan onu murâd ettiği şey için/ müzellelen münkâd olur. Nasıl ki insan, Allâh'ın onunla ref' ettiği şeyde, ondan umduğu mal eclinden, kendisinin misline inkıyâd eder. Öyle mal ki ba'zı ahvalde ondan "ücret" ile ta'bîr olunur. Ve onun kavlinde رَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا (Zuhruf, 43/32), **ya'nî "Biz onların ba'zısını ba'zısının derecâtı fevkinde ref' ettik; tâ ki onların ba'zısı ba'zısını sühriyy, ya'nî metbû' ittihâz edeler" mansûstur. İmdi onun misli olan kimse, ona insâniyyetinden değil, ancak hayvâniyyetinden müsahhar olur. Zîrâ iki misil zıddırlar. Binâenaleyh onu,**

mal veyâ câh ile menzilette erfa' olan, insâniyyeti ile teshîr eder. Ve bu diğeri ona, insâniyyetinden değil, ya havfen ya tama'an hayvâniyyetinden müsahhar olur. Şu halde kendi misli olan ona müsahhar olmadı. Behâyim arasında adem-i imtizâcdan vâkı' olan şeyi görmez misin? Zîrâ onlar emsâldir ve misiller zıdlardır. Ve bunun için وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ (En'âm, 6/165) **dedi. Böyle olunca o, onun derecesinde onunla berâber değildir. Binâenaleyh teshîr derecât eclinden vâkı' oldu** (8).

Ya'nî cemâdda irâde olmadığı için, bilâ-imtinâ' kendisinde tasarruf eden kimsenin hükmüne tâbi' olur. Hayvana gelince, onda irâde ve garaz olduğundan, kendisinde tasarruf etmek isteyen kimsenin ba'zı tasarrufâtına ba'zı vakit mümânaat eder. Binâenaleyh hayvan, kendisinde mevcûd olan irâde ve garazı ızhâr için, kendisinde kuvvet bulacak olursa, insanın irâdesine karşı serkeşlik eder. Meselâ ba'zı at vardır ki, ancak sâhibinin rükûbunu murâd eder; onun gayrisinin rükûbu irâde ve garazına muvâfık değildir. Eğer ona yabancı bir kimse binmek ister/ ve onu zabt edemeyecek kadar da acemi bulunur ise, o at irâde ve garazını ızhâr için kendinde kuvvet bulacağından, o yabancıya karşı serkeşlik edip, üstüne bindirmez. Ve eğer hayvanda irâde ve garazını ızhâr edecek kuvvet bulunmazsa, ya'nî yabancı râkib, üstâd olup o atı zabt edebilirse veyâhut insanın garazı, hayvanın garazına musâdif ve muvâfık olur ise, ya'nî ancak sâhibinin rükûbuna muvâfakat eden o ata sâhibi râkib olacak olursa, hayvan zelîl olarak münkâd ve mutî' olur.

Nitekim Allah Teâlâ hazretleri bir insanı "mansıb" gibi zâhirî ve "ilim" gibi bâtınî bir derece ihsânıyla ref' eder. Ve derecesi merfû' olan bir insana, onun misli olan diğer bir insan, ondan mal ve ilim umduğu için, münkâd olur ve onun tasarrufu tahtına girer; ve o umulan mala ba'zı ahvalde "ücret" ta'bîr olunur. Ya'nî bir mansıb sâhibine hâdim olan bir kimse mal mukâbilinde onun emrine münkâd olur ki, bu halde o mala "ücret" tesmiye olunur. Ve umulan

mala ba'zı ahvalde ücret tesmiye olunmaz. Meselâ bir kimse kendisiyle münâsebeti bulunan mansıb sâhibi veyâ zengin bulunan bir adama, bana ihsân eder; veyâ zarûrette bulunduğum vakit bana ikrâz eyler mülâhazasıyla onu gücendirmemek için emrine itâat eder. Ve bu merfûiyyet-i derece Hak Teâlâ hazretlerinin وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا سُخْرِيًّا (Zuhruf, 43/32) ya'nî "Biz onların ba'zısını ba'zısının derecâtı fevkında ref' ettik; tâ ki onların ba'zısı ba'zısını metbû' ve mutâ' ittihâz ederler" kavlinde beyân buyurulmuştur.

İmdi sâhib-i mansıb olan bir insana, kendi gibi bir insan olan kimsenin müsahhariyyeti ve itâatı, o tâbi' olan şahsın insâniyyeti cihetinden değil, belki hayvâniyyeti cihetinden inbiâs eder. İnsâniyyeti cihetinden tâbiiyyet ve metbûiyyet mümkün değildir. Çünkü her iki insan yekdîğerinin misli ise de başka başkadır. Ve yekdîğerinden başka olan iki misl ise zıddırlar. Ve iki zıd ise, الضدان لا يجتمعان kâidesince müctemi' olmazlar. Binâenaleyh kadr ve menzileti mal ve câh ile merfû' olan kimse, eşhâs-ı sâireyi insâniyyeti ile teshîr eder; ve ona tâbi' ve müsahhar olanlar ise,/ insâniyyetleri cihetinden değil, belki havfen ve tama'an hayvâniyyetleri cihetinden müsahhar ve tâbi' olurlar. Böyle olunca bir insan kendi gibi olan bir insana tâbi' ve münkâd olmamış olur. Her ne kadar ehl-i hicâb ve gaflet bir insanın diğer insana tâbi' olduğunu zann ederlerse de, bu tâbiiyyet ve metbûiyyet mes'elesinin iç yüzü zikrolunduğu vechiledir.

Behâyim arasındaki adem-i imtizâcı görmüyor musun? Hiç birisi diğerinin tasarrufu tahtına girmek istemez; ve aralarında her an kavga eksik değildir. Çünkü birisi diğerinde tasarruf etmek ister, diğeri ise ona karşı serkeşlik eder. Zîrâ onlar hayvâniyyette yekdîğerinin mislidir; ve misli olanlar ise yekdîğerinin zıddıdırlar. Meğer ki iki hayvanın garaz ve irâdeleri yekdîğerine muvâfık düşe; o vakit biri diğerine münkâd olur. Ve meselâ dişi hayvan irâde ve garazına muvâfık düştüğü vakit, erkek hayvanın vat'ına müsâade eder; aksi halde serkeşlik eder. Ve yekdîğerinin misli olup zıdd olanlar, birbirine münkâd olmadıkları için, Hak Teâlâ hazretleri insana hitâben وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ (En'âm, 6/165) ya'nî "Allah

Teâlâ ba'zınızı ba'zınızın derecâtı fevkinde ref'etti" buyurdu. Böyle olunca tâbi' metbû'un derecesinde onunla berâber değildir; ve metbû' derecede tâbi'den erfa'dır. Binâenaleyh teshîr, dereceden dolayı vâkı' olur.

Ve teshîr iki kısım üzerinedir. Biri müsahhır için murâd olan teshîrdir ki, şahs-ı müsahharı teshîrinde kâhirdir. Her ne kadar insâniyyette onun misli ise de, seyyidin abdini teshîri gibidir. Ve her ne kadar onun için emsâl iseler de, sultan reâyâsını teshîri gibidir. İmdi onları derece ile teshîr eyledi. Ve kısm-ı diğer, hâl ile teshîrdir. Reâyânın meliki teshîrleri gibidir ki, onlardan zulmü men' etmekte ve onların himâyelerinde ve onlara adâvet eden kimsenin kıtâlinde ve onların mallarını ve nefislerini onların üzerine, onun hıfzında, onların emriyle kâimdir. Ve bunun cümlesi reâyâ tarafından hâl ile teshîrdir ki, meliklerini bunlarda teshîr ederler. Ve hakîkatte "teshîr-i mertebe" tesmiye olunur. İmdi mertebe onun üzerine bunlar ile hükmetti. Böyle olunca mülûkten ba'zısı kendi nefsi için sa'y etti; ve onlardan ba'zısı emri ârif oldu. Binâenaleyh bildi ki, mertebe ile kendi reâyâsının teshîrindedir. İmdi onların kadrlerini ve haklarını bildi. Böyle olunca Allah Teâlâ, bunun üzerine ona, alâ-mâ hüve-aleyh emr ile olan ulemânın ecrini ücret olarak verdi. Ve Allah Teâlâ ibâdının şuûnunda olduğundan dolayı, bunun misli ecr, Allah üzerine olur. İmdi âlemin küllîsi onun üzerine ism-i müsahhar ıtlâkı mümkün olmayan zât-ı Hakk'ı müsahhırdır. Ve Hak Teâlâ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) **ya'nî "O her anda bir şe'ndedir" buyurdu** (9).

Ya'nî "teshîr" iki kısım üzerine vâkı' olur: Bir kısmı, teshîr eden kimseye isnâd olunan teshîrdir ki, / kendisine müsahhar ve tâbi' olan şahsı teshîrinde kâhirdir. Ya'nî bu kısım teshîr, teshîr-i kahrîdir. Nitekim bir köle insâniyyette efendisinin ve tebea dahi pâdi-

şahlarının misli iseler de, efendi kölesine ve pâdişâh efrâd-ı tebeasından birisine bir şey emr ve teklîf ettiği vakit, onlar cebren ve kahren, kendi, keyf ve irâdelerini terk edip, köle efendisinin ve tebea pâdişâhının irâdesine tâbi' ve müsahhar olurlar. Binâenaleyh efendi kölesini ve pâdişâh tebeasını derece ile teshîr ederler. Ve teshîrin diğer kısmı, hâl ile teshîrdir. Bu da tebeanın pâdişâhı teshîri gibidir ki, pâdişâh reâyasından zulüm ve cevri men'etmek ve onları himâye eylemek ve tebeasına adâvet eden milletler ile harp ve kıtâl etmek ve onların mallarını ve canlarını muhâfaza eylemek husûslarında tebeasının emriyle kâimdir. Bu ta'dâd olunan umûrun cümlesi, reâya tarafından hâl ile teshîrdir ki, pâdişâhlarını bu umûrda teshîr ederler. Ve pâdişâh bu husûslarda tebeasının müsahharı ve tâbi'idir. Bu teshîr zâhirde hâl ile teshîr ise de, hakîkatte teshîr-i mertebedir; ve bu mertebe dahi mertebe-i saltanattır. İşte bu mertebe-i saltanat pâdişâhın üzerine zikrolunan umûrun kâffesiyle hükm etti. Ve pâdişâh dahi kendi mertebe-i saltanatının îcâbına tâbi' ve müsahhar oldu.

İmdi pâdişâhlardan ba'zısı kendi nefsi için sa'y etti. Ya'nî "Tebeamın mal ve canları mahfûz olsun ve onların emvâl ve servetinden istifâde edeyim; ve tebeam kuvvetli olsun, onlar vâsıtasıyla dâhilî ve hâricî düşmanlarımdan intikâm alayım; ve azîmü'ş-şân bir pâdişâh olup kimseler bana mukâvemete cesâret edemesin" diyen bir pâdişâh kendi nefsi için çalışır. Ve pâdişâhlardan ba'zısı emri ârif olarak, kendi mertebesi ile reâyâsının / bu teshîrinde olduğunu ve binâenaleyh onların kadrlerini ve haklarını bildi. Bu takdirde Allah Teâlâ hazretleri onun bu irfânı üzerine o pâdişâha, hakîkat-i emri ârif olan ulemânın ecrini ecr olarak verdi. Ve Allah Teâlâ ibâdının şuûn ve ef'âlinde ve amellerinin sûretlerinde mütecellî olduğu için, onlarda Hakk'ı müşâhede eden ve ibâdın zâhiri hasebiyle, Hak Teâlâ'nın teshîrinde bulunduğunu bilen böyle bir sultân-ı ârifin ecri Allah üzerinedir. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri, ibâdının şuûnu ve onların hâcetlerinin kazâsı üzerinedir. Bir kimse garaz-ı nefsinden nâşî olmayıp, ancak Allah için bununla kâim bulunursa, şübhesiz böyle bir kimsenin ecri Allah üzerine olur.

İmdi âlemin küllîsi zât-ı Hakk'ı müsahhırdır, ya'nî teshîr edicidir. Fakat âlem zât-ı Hakk-ı teshîr etmekle berâber O'na "Müsahhar", ya'nî "Tâbi'" ismini vermek mümkün değildir. Ve Hak Teâlâ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'nî "O her anda bir şe'ndedir" buyurdu. Bu şân ise, ancak ibâdının şuûnudur.

Ma'lûm olsun ki, diğer fasslarda dahi kirâren beyân buyurulduğu üzere vücûd-ı hakîkî, ancak Hakk'ın vücûd-ı vâhid-i latîfinden ibârettir. Bu vücûd-ı latîf-i hakîkî esmâ-i nâmütenâhîsi hasebiyle, merâtib-i kesâfete tenezzül edip, suver-i muhtelife ile taayyün ve takayyüd etmiştir. Binâenaleyh ibâdın şuûnunda vücûd ve hakîkat cihetinden mütecellî olan ancak Hak'tır; aslâ ortada gayr yoktur. Tesmiye-i gayriyyet onun taayyün ve takayyüdü cihetinden vâkı' olur. Ve **Fass-ı İlyâsî**'de "Vücûd"un müessir ve müesserün-fîh kısımlarına münkasim olduğu beyân edilmiş idi. Ya'nî ayn-ı vâhide-i Hak bir i'tibâr ile "müessir" ve bir i'tibâr ile "müesserün-fîh"dir. Âlem Hakk'ın zâhiri olup müesserün-fîhdir; ve Hak ise âlemin bâtını olup müessirdir. Binâenaleyh teshîr eden ve teshîr olunan ancak Hakk'ın kendi nefsidir; ve gayr / yoktur ki Hak, onun müsahharı olsun. 2

Misâl: İnsanın şahsı ayn-ı vâhidedir; ve insanın bâtını onun endîşesidir; ve zâhiri onun cismidir. Ve bu cism-i zâhirî, endîşesiyle müteharriktir. Ve bâtını "Kalk yazı yaz!" demedikçe, yed-i zâhiri kalemi alıp yazı yazmaz. Binâenaleyh bâtını müessir ve cismi müesserün-fîh olmuş olur. Zîrâ bâtını zâhirinde te'sîr eder. Maahâzâ gerek müessir ve gerek müesserün-fîh o şahsın ayn-ı vâhidesidir. İşte bunun gibi insanın zâhiri olan cismi, bâtını olan endîşesinin müsahharı ve tâbi'idir; ve bâtını olan endişesi dahi zâhiri olan cisminin müsahhırı ve metbû'udur. Şu halde teshîr eden ve teshîr olunan, ancak şahsın ayn-ı vâhidesinden ibârettir. Burada gayrın vücûdu yoktur.

İmdi Mûsâ'nın buzağı üzerine taslît olunması gibi, buzağı ashâbı hakkında, buzağı üzerine taslît ile tenfîze fiil ile Hârûn'un adem-i kuvvet-i men'i, her bir sûrette ibâdet olunmak için, vücûdda Allah'tan zâhir bir hikmet

oldu. Ve her ne kadar bu sûret, bundan sonra zâil olursa da; ancak onun âbidi indinde ulûhiyyetle mütelebbis olduktan sonra zâhib oldu. Ve bunun için ancak ya ibâdet-i teellüh veyâhut ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunduğu halde, envâ'dan bir nevi' bâkî kaldı. Böyle olunca taakkul eden kimse için bu ibâdetten lâbüddür. Halbuki âlemden bir şeye, ancak âbidin indinde rif'atle mütelebbis olduktan ve onun kalbinde bir derece ile zuhûrdan sonra ibâdet olundu. Ve bundan dolayı Hak, bize "Refîu'd-derecât" ile mütesemmî oldu; ve "Refîu'd-derece" demedi. Binâenaleyh ayn-ı vâhidede derecâtı teksîr eyledi. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ derecât-ı kesîre-i muhtelifede ancak kendisine ibâdet olunmasını kazâ etti. Şöyle ki her bir derece, bir meclâ-yı ilâhîyi i'tâ edip onda ibâdet olundu. Ve kendisinde ibâdet olunan a'zam-ı meclâ "hevâ"dır. Nitekim Hak Teâlâ أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ (Câsiye, 45/23) **buyurdu. İmdi o, ma'bûdun a'zamıdır. Zîrâ bir şeye ancak onun sebebiyle ibâdet olunur. Halbuki ona, ancak zâtı ile ibâdet/ olunur. Ve onun hakkında ben derim:** (10).

Ya'nî Mûsâ (a.s.) buzağı üzerine fiilen musallat olup, onu bi'l-ihrâk imhâ etti. Fakat Hârûn (a.s.), Benî İsrâil'i buzağıya tapmaktan kavlen men' etti. Ve Mûsâ (a.s.) gibi, onun üzerine fiil ile musallat olup, buzağıya tapanlar hakkında hükmünü tenfîz etmeğe kâdir olmadı. Ve cenâb-ı Hârûn'un bu husûstaki adem-i kudreti, Allah Teâlâ'ya herbir sûrette ibâdet olunmuş olmak için, vücûdda bir hikmet olmak üzere zâhir oldu. Nitekim (Sallallahü aleyhi ve sellem) Efendimiz Ve'n-Necm sûre-i şerîfesini tilâvet buyurdukları sırada, lisân-ı saâdetlerinden تلك الغرانيق العلى وان شفاعتهن لترجى kelâmı sâdır olmakla orada hazır olan put-perestân-ı Kureyş: "Muhammed (s.a.v.) bizim putlarımızı da medhetti" deyip, sûre-i şerîfenin âhirindeki secde âyeti kırâat buyuruldukda, mü'minîn ile berâber secdeye vardılar. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî-i Şerîf**de bu ma'nâyı beyânen buyururlar:

بت ستودن بهر دام عامه را   همچنان دان كالغرانيق العلى

Tercüme: "Putu medhetmek avâmın dâmı içindir. İşte تلك الغرانيق العلى kelâmını böyle bil!"

Gerçi o ibâdet olunan sûret, zâhib ve zâil olur. Fakat o sûret ancak ona ibâdet eden âbidin indinde ulûhiyyetle mütelebbis olduktan sonra zâil olur. Ve nitekim buzağının sûreti, Benî İsrâîl'den ona tapanların indinde, ulûhiyyetle mütelebbis olduktan sonra, Mûsâ (a.s.) tarafından ihrâk edilmek sûretiyle zâil ve zâhib oldu. /

İmdi Hakk-ı mutlakın zât-ı vâhidi, mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül edip, esmâsı hasebiyle ulvî ve süflî kâffe-i sûretlerle müteayyin ve onlarda zâhir olduğu cihetle, Allah Teâlâ'ya suver-i âlemden her bir sûrette ibâdet olunmak lâzım geldiği için, envâ'-ı mahlûkattan ibâdet olunmayan bir mahlûk kalmadı. Binâenaleyh putperestlerin ağaca ve taşa ve güneşe ve aya ve yıldızlara ve hayvânâta ve buzağı gibi sûretlere tapmaları gibi, ona ya ibâdet-i teellüh ile ibâdet olundu; veyâhut halkın emvâle ve câh ve menâsıba tapmaları gibi, ibâdet-i teshîr ile ibâdet olundu. Şu kadar var ki, ibâdet-i teshîre "ibâdet" tesmiye etmek halk indinde âdet olmadı. Yoksa bir kimsenin kalbinde, hangi şeyin muhabbet ve saltanatı zâhir olmuş ise, o kimse o şeyin abdidir.

Meselâ, kalbi mal muhabbetiyle müsahhar olan "abdü'l-mâl" ve muhabbet-i câh ile müsahhar olan "abdü'l-câh" ve kadın muhabbeti ile müsahhar olan "abdü'n-nisâ" ve nefsinin muhabbeti gâlib olan "abdü'n-nefs" ve muhabbet-i küffâr gâlib olan "abdü'l-kefere"dir. Ve herbir abd kendi ma'bûduyla berâberdir. Nitekim hadîs-i şerîfte المرء مع من احب ya'nî "Kişi sevdiği ile berâberdir" buyurulur.

İmdi her sûrette Hakk'ı taakkul ve fehm eden kimse için, Hakk'ın herbir sûrette ya ibâdet-i teellüh veyâ ibâdet-i teshîr ile ma'bûd olması ve ona o sûretlerde ibâdet olunması lâzımdır. Zîrâ teshîr ve tesahhür, merâtib-i mevcûdâtın kâffesi arasında vâkı'dir. Ve mevcûdât ve belki Hak ile halk arasındaki irtibât, ancak bu teshîr ve tesahhür sebebiyledir. Çünkü irtibât için iftikâr lâzımdır. Ve iftikâr ise, teshîr ve tesahhürü iktizâ eder. Halbuki suver-i âlemden olan bir

şeye, ancak o şey, âbidînin indinde rif'at ile mütelebbis olduktan sonra ve onun kalbinde bir derece ile zuhûrdan sonra ibâdet olundu. / Zîrâ her derecede zâhir olan ma'bûdlardan bir şeyin abdi vardır. Ve o derecede hakîkat üzere ma'bûd olan ise, ancak Hak'tır. Binâenaleyh o derecede olan âbidin indinde Hak rif'atle mütelebbis olduktan sonra âbid, o şeye ibâdet eder.

İşte suver-i âlemden kendisine ibâdet olunan eşyânın her birisi, ona tapan kimsenin kalbinde rif'atle mütelebbis olup, bir derece ile zuhûrdan sonra, ibâdet olunduğu için Sûre-i Mü'min'de vâkı' olan رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُوالعَرْشِ يُلقِي الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ (Mü'min, 40/15) âyet-i kerîmesinde, Hak Teâlâ zât-ı azîmü'ş-şânını "Refîu'd-derecât" olarak bildirdi; ve "Refîu'd-derece" demedi. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendi vücûdu olan ayn-ı vâhidede, derecâtı teksîr etti; ve rif'ati derecelere mahsûs kıldı. Eğer "Refîu'd-derece" buyurmuş olsa idi, rif'ati bir dereceye tahsîs buyurmuş olurdu. Halbuki hakîkat-ı hâl rif'atin derecâta mahsûs olmasıdır. Çünkü muhakkak Allah Teâlâ, derecât-ı kesîre-i muhtelifede, kendisinden gayri bir şeye ibâdet olunmamasına hükmetti. O vechile ki herbir derece bir meclâ-yı ilâhîyi iktizâ etti; ve Hakk'a o derecede ibâdet olundu. Ve kendisinde Hakk'a ibâdet olunan meclânın en büyüğü ve a'lâsı "hevâ"dır, ya'nî istek ve hâhiştir. Nitekim Hak Teâlâ Sûre-i Câsiye'de اَفَرَاَيْتَ مَنِ اِتَّخَذَ اِلٰهَهُ هَوٰيهُ (Câsiye, 45/23) ya'nî "Hevâsını kendisine ilâh ittihâz eden kimseye nazar eder misin?" buyurdu. Böyle olunca "hevâ" ma'bûdun en büyüğüdür. Zîrâ bir şeye ancak hevâ sebebiyle ibâdet olunur. Zîrâ âbidin kalbinde meyl ve muhabbet olmadıkça, o âbid, ibâdet ettiği şeye teveccüh etmez. Halbuki hevâya, yine kendi zâtı,
ya'nî nefs-i hevâ ile / ibâdet olunur. Binâenaleyh suver-i âlemden 30
herhangi bir sûrete, ister ibâdet-i teellüh ve ister ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunsun, sebebi "hevâ"dır. Şu halde hevânın yine kendi zâtı ile kendine ibâdet olunur. Şu kadar ki hevâ, ma'nâ-yı bî-sûret olduğu için bâtındır; onun "ayn"ı zâhir değildir; ancak suver-i ma'bûdât ile zâhir olur. Ve hevâ hakkında ben böyle derim:

Şiir: Hevâ hakkı için, muhakkak hevâ, sebeb-i hevâdır. İmdi eğer kalbde hevâ olmasa idi, hevâya ibâdet olunmaz idi (11).

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretleri hadîs-i kudsîde كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف ya'nî "Ben bir gizli hazîne idim. Bilinmeme muhabbet ettim" buyurmuştur. Şu halde cemî'-i merâtibde ve o merâtibin mezâhirinde zuhûr-ı Hakk'a sebep olan hubb-i ahadî olmuş olur. Ve bu muhabbet, hubb-i küllî-i ilâhîdir. Ve onun mezâhirinin her birerlerinde zâhir olan muhabbet ise, muhabbet-i cüz'îdir. Ve bu hubb-i cüz'înin sebebi ise, o hubb-i küllîdir. Ve eğer bu hubb-i küllî-i ilâhî, insanın kalbinde ve bâtınında mündemic olmasa idi, mertebe-i nefsde zâhir olan hevâya ibâdet olunmaz idi. Çünkü mertebe-i nefsde zâhir olan hevâ, mertebe-i kalbde ve bâtında olan hevânın aynıdır. Gayriyyetleri ancak ihtilâf-ı mertebe i'tibâriyledir. Ma'nânın hurûf ve elfâza irtibâtı gibi. Onun için Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) hubb-i ilâhîye kasem edip "Hakk'ın hubb-i ahadîsi olan hevâ, hevâ-yı cüz'înin sebebidir. Ve eğer hevâ-yı ilâhî kalbde olmasa idi, mezâhirde zâhir / olan hevâya ibâdet olunmaz idi" buyururlar. Ve yine Hz. Şeyh-i Ekber **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de buyururlar ki: "Ba'zı mükâşefâtta, hevâyı, ulûhiyyetle zâhir, kendi arşı üzerinde kâid ve onun cemî'-i âbidleri onu ihâta edip indinde vâkıf oldukları halde müşâhede ettim. Ve ben suver-i kevniyyede o hevâdan a'zam bir ma'bûd müşâhede etmedim."

Allâh'ın eşyâya olan ilmini görmez misin? Ne ekmeldir! Allah Teâlâ, hevâsına ibâdet eden ve onu ilâh ittihâz eden kimse hakkında, ilmi nasıl tetmîm eyledi. Binâenaleyh وأضله الله على علم (Câsiye, 45/23) **ya'nî "Allah Teâlâ onu ilm üzere ıdlâl etti" buyurdu; halbuki dalâlet "hayret"tir. Ve tetmîm ve tekmîl budur. Beyânı budur ki: Vaktâki Hak gördü ki, âbid, ancak kendi hevâsına ve hevâsının tâatına inkıyâdı sebebiyle ibâdet etti; o şeyde ki o ona, hevâya ibâdet eden eşhâsın ibâdetinden olduğu halde, onunla emreder. Hattâ onun Allâh'a ibâdeti dahi kezâlik hevâdan oldu; zîrâ onun için bu cenâb-ı mukaddeste hevâ -ki onun muhabbeti ile olan irâdedir- olmasa idi, Allâh'a ibâdet etmez ve O'nu gayr üzere ihtiyâr eylemezdi. Ve kezâ suver-i âlemden bir**

sûrete ibâdet edip onu ilâh ittihâz eden kimse, onu ancak hevâ ile ilâh ittihâz etti. Böyle olunca âbid kendi hevâsının taht-ı saltanatında zâil değildir. Ondan sonra vaktâki / Hak Teâlâ gördü ki, ma'bûdât âbidlerde tenevvü' eder; imdi bir emre âbid olan onun gayrisine tapan kimseyi tekfîr eder. Ve indinde ednâ ıttılâ' hâsıl olan âbid, hevânın ittihâdından ve belki hevânın ahadiyyetinden nâşî hayrete düşer. Zîrâ o her bir âbidde ayn-ı vâhidedir. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu ıdlâl eyledi. Ya'nî her bir âbidin ancak kendi hevâsına ibâdet etmesi ve ister emr-i meşrû'a müsâdif olsun ister müsâdif olmasın, ubûdiyyette ancak kendi hevâsı, ale's-seviyye onu isti'mâl eylemesi ile, ilm üzere hayrete düşürdü (12).

Fass-ı Lokmânî'de îzâh olunduğu üzere "ma'lûm", "şey"den eammdır; ve "şey"in ilk mertebesi "ma'lûm"un ikinci mertebesinden başlar; ve "şey"in ikinci mertebesi, âlem-i kesîf-i şehâdettir. Binâenaleyh Hakk'ın eşyâya olan ilmi, ilm-i esmâî ve sıfâtîdir ki, bunun tafsîli dahi emsile îrâdı sûretiyle **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. İmdi Allâh'ın eşyâya olan ilm-i tafsîlîsini görmez misin? O ilim, ne ekmel bir ilimdir! Ve Allah Teâlâ, hevâsına ibâdet eden ve hevâsını ilâh ettihâz eyleyen kimse hakkında ilmi nasıl tetmîm etti? Ve bu tetmîme işâreten وأضلّه الله على علم (Câsiye, 45/23) buyurdu. Halbuki dalâlet, "hayret"tir. Ve hevâsına ibâdet eden ve onu ilâh ittihâz eden kimse hakkında ilmin tetmîmi ve tekmîli dalâlet olan "hayret" iledir. Ve ilmin "hayret" ile tetmîmi şu vechiledir ki: Vaktâki Hak Teâlâ vücûd-i tafsîlîde gördü ki, âbid, hevâya ibâdet eden eşhâsın ibâdeti cinsinden olarak hevâsının emriyle ibâdet ettiği şeyde, ancak kendi hevâsına ve hevâsının tâatına inkıyâdı sebebiyle ibâdet etti. Hattâ âbidin Allâh'a ibâdeti bile, kezâlik hevâdan neş'et etti. Zîrâ âbidin nârdan necâta veyâ ihrâz-ı derecâta veyâhut kemâlât-ı nefsiyyeye veyâ Hakk'ın sıfâtına/ veyâhut zâtına muhabbeti gibi bir muhabbet ile irâdeden ibâret olan hevâsı, o cenâb-ı mukaddes-i ilâhîde vâkı' olmasa idi, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmez ve Hakk'ı "gayr" ta'bîr olunan

mezâhir üzerine tercîh eylemez idi. Ve kezâ mâsivâ-yı Hak i'tibâr olunan suver-i âlemden bir sûrete ibâdet edip, onu ilâh ittihâz eden kimse dahi, o sûreti, ancak hevâ ile ilâh ittihâz eyledi. Şu halde âbid, dâimâ saltanat-ı hevâsının tahtında mahkûmdur. Her neye ibâdet ederse etsin mutlakâ hevâsı sebebiyle ibâdet eder.

Bu görüşten sonra, vaktâki Hak Teâlâ, ma'bûdâtta âbidlerin mütenevvi' olduğunu gördü, böyle olunca, umûrdan bir emre ibâdet eden her bir âbid, kendisinin ibâdet ettiği emirden gayrı bir emre ibâdet eden kimseyi tekfîr ve inkâr eyler. Meselâ, müslim nasrânîyi, ve nasrânî müslimi ve güneşe tapan hayvana tapanı ilh... inkâr eder. Bu hal ibâdet-i teellühde böyle olduğu gibi ibâdet-i teshîrde dahi böyledir. Meselâ "abdü'l-mâl" "abdü'l-câh"ın revişini ve tarz-ı hayâtını inkâr eder. Nitekim ehl-i ticâret, ehl-i mansıbın hâlini beğenmez. Ve indinde ednâ ıttılâ' ve tenebbüh hâsıl olan âbid ise, hevânın bilcümle âbidlerde müttehid olmasından ve belki hevânın ahadiyyetinden nâşî, ma'bûdât arasından bir ma'bûdu intihâb edip, onu ibâdete tahsîs edemediği cihetle, bu ma'bûdât-ı mütenevvia arasında hayrete düşer. Çünkü her bir âbid hevâsına tapar; ve "hevâ" âbidlerin cümlesinde ayn-ı vâhidedir.

İşte Hak Teâlâ vücûd-ı tafsîlîde bu hallerin böyle olduğunu gördüğü ve ilm-i ihtibârî ile bildiği için, kendinde azıcık ıttılâ' hâsıl olan âbidi ıdlâl eyledi. Ya'nî o âbidi, ilm üzere hayrete düşürdü. Zîrâ o âbid bildi ki, her bir âbid ancak kendi hevâsına ibâdet eder. Ve ubûdiyyete / o âbidi isti'mâl eden ancak kendi hevâsıdır. Onun bu hevâsı ister emr-i meşrû'a müsâdif olsun, ister olmasın müsâvîdir. Meselâ ibâdet-i teshîrde bir kimse "abdü'n-nisâ" olur; onun bu hevâsı kendisini nikâh ile dört kadın almağa veyâhut müteaddid câriye alıp istimtâ'a sevk eder. Bu ise emr-i meşrû'dur. Binâenaleyh onun hevâsı emr-i meşrû'a müsâdif olur. Ve bir diğeri "abdü'n-nisâ" olur. Fakat gayrın taht-ı nikâhında veyâ taht-ı temellükünde bulunan hür kadınlar ve câriyelerle istimtâ'a meyl eder ki, bu hal zinâ olduğu için, o âbidin hevâsı emr-i gayr-i meşrû'a müsâdif olur. Fakat her iki sûrette de o âbidleri ale's-seviyye kendi hevâları isti'mâl etmiştir. / 3:

Ve ârif-i mükemmel, kendisine ibâdet olunan herbir

ma'bûdu, Hak için meclâ gören kimsedir. Ve bunun için onların kâffesi taş, ya ağaç, ya hayvan, ya insan, yâhut yıldız, ya melik ism-i hâssı ile berâber onu "ilâh" tesmiye ettiler. Bu, onun hakkında ism-i şahsiyyettir. Ve ulûhiyyet bir mertebedir ki, âbid onun için kendi ma'bûdunun mertebesi olduğunu tahayyül eder. Halbuki o, bu meclâ-yı muhtassta bu ma'bûd üzere mu'tekif olan bu âbid-i hâssın basarı için hakîkat üzere Hakk'ın meclâsıdır. Ve bunun için, ârif olan ba'zı kimse, makâle-i cehâlet bulunan مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى (Zümer, 39/3) **ya'nî "Biz putlara ancak, bizi Hakk'a takrîb etmeleri için ibâdet ediyoruz" dediler. Maahâzâ onlara "âlihe" tesmiye ettiler. Hattâ** أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ (Sâd, 38/5) **ya'nî "Muhammed (a.s.) bu ilâhları ilâh-ı vâhid mi yaptı? Muhakkak bu acîb şeydir!" dediler. İmdi onlar onu inkâr etmediler. Belki ondan müteaccib oldular. Zîrâ onlar kesret-i suver ile ve ulûhiyyetin o suvere nisbeti ile vâkıf oldular. Binâenaleyh Resûl geldi ve onları onların -bu sûretlerin- hicâre olduğuna ilimlerinden nâşî** مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى (Zümer, 39/3) **kavillerinde i'tikâd ettikleri ve indlerinde isbât eyledikleri ve onların şehâdetleriyle bilinen ve meşhûd olmayan ilâh-ı vâhide da'vet etti; ve bundan dolayı** قُلْ سَمُّوهُمْ (Ra'd, 13/33) **ya'nî "Onları isimleriyle zikredin!" kavliyle onları ibâdetlerinden men'de, onların üzerine hüccet kâim oldu. Binâenaleyh onlar o suveri, ancak hakîkaten onlara mahsûs olduğunu bildikleri o esmâ ile tesmiye ederler** (13).

Ya'nî mükemel olan ârif o kimsedir ki, gerek ibâdet-i teellüh ve gerek ibâdet-i teshîr ile ibâdet olunan her bir ma'bûdu, Hakk'ın esmâ ve sıfâtının zâhir olduğu birer meclâ ve mazhar görür. / İşte her bir ma'bûd bir meclâ ve mazhar-ı Hakk olduğu için, taşa, ağaca, hayvânâta, insana, yıldıza ve melike vesâir eşyâya tapan kimselerin

cümlesi, bu taptıkları şeylerin kendilerine mahsûs olan taş, ağaç gibi isimlerini zikretmekle berâber, bir de "ilâh" tesmiye ettiler. Meselâ mecûsîlere "Bu taptığın ne şeydir?" denilse, "Ateştir" der. "O halde niçin buna taparsın?" denilse, "Ma'bûddur" diye cevap verir. Bu taş, ağaç ve ateş, onların şahsiyyetlerinin ve taayyünlerinin ismidir. Ve ulûhet, eşyâ-yı muhtelifeye tapan âbidlerin o eşyâda tahayyül ettikleri ulûhet mertebelerini câmi' olan bir mertebe-i refî'adır. Her bir ma'-bûdun âbidi, ulûhet mertebesi, kendi ma'bûdunun mertebesi olduğunu ve kendi ma'bûdu, o mertebede müteayyin bulunduğunu ve mertebe-i ulûhet, kendi ma'bûdunda müteayyin olduğunu tahayyül eder. Halbuki o âbidin tahayyül ettiği mertebe-i ulûhet, hakîkatte ulûhet-i mutlaka mertebesi değildir. Belki bu ma'bûd-ı mukayyed, o ma'bûd üzerine mu'tekif olan bu âbid-i hâssın cism-i kesîfinin gözü için Hakk'ın bir meclâsıdır ki, o âbid, eşyâ-yı kesîfe içinden bu meclâ ve mazharı intihâb edip, ona tapar.

İşte zikrolunan hakîkatten nâşî, bunun böyle olduğunu idrâk eden ba'zı putperestler "Biz taştan ve ağaçtan yaptığımız putlara bizi Allâh'a yaklaştırsın diye ibâdet ediyoruz" dediler ki, bu söz, makâle-i cehâlettir; ya'nî emri hakîkat üzere bilmeyen kimselerin sözüdür. Zîrâ puta tapan ukalâdan ba'zıları, elleriyle yaptıkları esnâma "İlâhdır" dedikten sonra düşündüler ki, âlemde "ilâh" dedikleri şeyden başka bir çok eşyâ mevcûddur. Eğer bu taptıkları şey münhasıran ilâh olsa, diğer eşyâ nedir? Ve bunlarda mutassarrıf olan kimdir? Çünkü kendilerinin ilâhı muhîtinde tasarruf edemez. Binâenaleyh karar verdiler ki, bir ilâh-ı hakîkî vardır. Bu taptıkları ma'bûd onun timsâlidir ki, kendilerini bu ilâh-ı hakîkîye takrîb eder. / Şu halde makâle-i cehâleti söylemekle berâber, o esnâma "ilâh" tesmiye ettiler; hattâ dediler ki: "Resûl müteaddid ilâhları bir ilâh mı yaptı? Muhakkak bu acîb şeydir!" (Sâd, 38/5). Binaenaleyh bu sözleriyle onlar Resûl (a.s.)ın da'vet ettiği ilâh-ı vâhidi inkâr etmediler. Belki bu ilâh-ı vâhide da'vetten müteaccib oldular. Çünkü sanem-perestân kesret-i suver ile ve ulûhet mertebesinin o suver-i kesîreye nisbeti ile vâkıf oldular. Zîrâ putperestlerden herbir tâife-nin taptığı sanem başka başkadır. Kiminin putu insan ve kiminin putu hayvan şeklinde ve kiminin putu ağaçtan ve kiminin taştandır.

Ve her tâife diğerinin "ilâh" ittihâz ettiği sanemi kabûl etmeyip onun ulûhiyyetini inkâr eder. Binâenaleyh meydanda ilâh ittihâz olunan bu kadar ma'bûdlar mevcûd iken Resûl (a.s.)ın ilâh-ı vâhide da'vetinden müteaccib oldular. Filhakîka da müteaddid olan bu ilâhlar bir ilâh olmaz; çünkü ilâh-ı vâhid, müteaddid ilâhlardan müttehaz değildir. Bu da'vet ilâh-ı mutlaka da'vet idi.

İmdi Resûl geldi ve onları bu ilâh-ı vâhide da'vet etti. Bu öyle bir ilâh-ı vâhid idi ki, sanem-perestân taptıkları sûretlerin taştan ma'mûl olduğunu bildikleri için "Biz onlara bizi Allâh'a yaklaştırsın diye tapıyoruz" (Zümer, 39/3) sözleriyle ona i'tikâd ettiklerini beyân etmişler ve indlerinde onu isbât eylemişlerdi. Ve bu ilâh-ı vâhid onların bu şehâdetleriyle bilinmiş ve fakat meşhûd olmamış idi. Ve işte bu âbidler, putlarının taştan ma'mûl olduğunu bildikleri için Hak Teâlâ قُلْ سَمُّوهُمْ (Ra'd, 13/33) ya'nî "Ey Resûlüm, sen onlara de ki, ilâhlarınızı isimleriyle yâd ediniz!" buyurdu. Ve bu kavl ile taştan ma'mûl olan esnâma ibâdetten men' etmekte, Hak tarafından onlar üzerine hüccet kâim oldu. Zîrâ onlar ma'bûdlarını isimleriyle yâd etseler, taş, ağaç, ay, yıldız, güneş, âteş ilh... gibi kendilerine mahsûs olan esâmîyi zikretmeleri iktizâ eder. Bunlar ise bi't-tabi' ibâdete lâyık değildirler. Bu bahis hakkında **Fass-ı Nûhî**'de de îzâhât mevcûd olduğundan oraya da mürâcaaat buyurulsun. /

Velâkin emri alâ-mâ-hüve-aleyh ârif olanlar, abede-i esnâmın bu sûretlerden onların a'yânına ibâdet etmeyip, ancak onlardan ârif oldukları sultân-ı tecellînin hükmü ile, onlarda Allâh'a ibâdet ettiklerine ilimleriyle berâber, suverden ibâdet olunan şeye inkâr sûretiyle zâhir olurlar. Zîrâ muhakkak onların ilimde mertebeleri, îmân ettikleri resûlün hükmünden dolayı vaktin hükmü ile olmalarını onlar üzerine i'tâ eder ki, onlar o sebeble "mü'minîn" tesmiye olundular. İmdi onlar vaktin ibâdıdır. Ve mütecellî olan Hakk'a kendisi için ilim olmayan münkir, onu câhil oldu; ve nebîden veresûlden ve vârisden ârif-i mükemmil olan ise, ondan onu setr

etti. Böyle olunca resûl-i vaktin onlardan ictinâbından nâşî, resûl-i vakte ittibâ'an ve Allâh'ın قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (Âl-i İmrân, 3/31) **kavliyle onlara muhabbetinde tama'an, onlara o suverden ictinâb ile emreyledi** (14).

Ya'nî emrin hakîkatini ilm-i ilâhî ve keşf-i rabbânî ile anlayan zevât-ı kirâm, taştan / ağaçtan ve ma'denden yaptıkları esnâma ibâdet eden eşhâsın, bu sûretlerin a'yânına, ya'nî vücûd-ı kesîf-i zâhirlerine tapmadıklarını ve ancak o sûretlerden anladıkları sultân-ı tecellînin hükmü ile, bu sûretlerde mütecellî olan Allâh'a ibâdet ettiklerini bilirler. Bunun böyle olduğunu bilmekle berâber, o ârifler ibâdet olunan esnâm sûretlerini inkâr sûretiyle zâhir olurlar. Çünkü onların ilimde olan mertebeleri, îmân etmiş oldukları resûlün hükmüne tebean, mecâlî-i ilâhiyyeden bir meclâ olan vaktin hükmü muktezâsınca hareket etmelerini mûcib olur. Ve onlar resûle tâbi' oldukları için kendilerine "mü'minîn" tesmiye olundu. Zîrâ onların tâbi' oldukları vaktin resûlü, getirdiği şerîat mûcibince o sûretlere tapanları inkâr etti. Ve ümmetini ilâh-ı mukayyedden, ilâh-ı mutlaka da'vet eyledi. Çünkü mukayyed her ne kadar min-haysü'l-hakîka mutlakın aynı ise de, min-haysü'z-zâhir kendi mertebesinde mutlakın aynı değildir. Binâenaleyh isneyniyyet üzerine müstenid olan şerîat mûcibince elbette abede-i esnâmın inkârı lâzım gelir. Binâenaleyh ârifler vaktin ibâdıdır. Zîrâ Hak herbir vakitte bir tecellî ile mütecellîdir; ve vaktin resûlü, hükmü gâlib olan o tecellî üzerine olduğu gibi, ona tâbi' olan ârifler dahi, bu hükm-i gâlib dâiresinde hareket ederler. Resûl halkı o vakitte tecellî eden Hakk'a da'vet eder. Binâenaleyh ârifler vaktin resûlüne tabi' olup onun şerîatı mûcibince abede-i esnâmı inkâr etmekle berâber, min-haysü'l-hakîka her mazharda Hakk'ı ârif olurlar. Ve emri hakîkat üzre bilmeyen ve zâhir-i şerîata tevessül ile iktifâ eden mü'min-i münkir ise mezâhir-i esnâmda Hakk'ın zuhûrunu bilmediği için, onlarda mütecellî olan Hakk'ı câhil oldu. Ve nebî ve resûl ve onların vârisi cinsinden olan ârif-i mükemmil, takyîdden ıtlâka teveccüh isti'dâdını hâiz olan kimseleri tekmîl için, suver-i esnâmda mütecellî olan Hakk'ı setr etti. Böyle olunca vâris cinsinden olan / ârif-i mükemmil, 40

esnâma ibâdet eden ehl-i hicâbın o sûretlerden ictinâb etmelerini emretti. Çünkü vaktin resûlü o sûretlerden ictinâb etti; ve o sûretlerde Hakk'a ibâdet olunmak keyfiyyetini men' eyledi. Ve ârif-i mükemmil dahi, Allâh'ın kendilerine muhabbet etmesine tama' ettiklerinden dolayı resûle tebean böyle yaptılar. Çünkü Allah Teâlâ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللّٰهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ (Âl-i İmrân, 3/31) ya'nî "Ey nebiyy-i zî-şânım, de ki! Eğer siz, Allâh'a muhabbet ederseniz, bana tâbi' olun; Allah Teâlâ sizi sevsin" âyet-i kerîmesinde muhabbet-i ilâhiyyeyi, ittibâ'-ı Resûl'e ta'lîk buyurdu.

İmdi Resûl (a.s.) ilâha da'vet etti ki, ona muhtâc olunur; ve icmâl haysiyyetinden bilinir ve müşâhede olunmaz. Ve "Basarlar O'nu idrâk etmez" (En'âm, 6/103); **belki a'yân-ı eşyâda lutfundan ve sereyânından nâşî, "O basarları idrâk eder."** (En'âm, 6/103). **İmdi ebsâr, kendilerinin eşbâhını ve suver-i zâhiresini / müdebbir olan ervâhını idrâk etmediği gibi, onu idrâk etmez. Binâenaleyh o latîftir. Bevâtın ve zevâhiri habîrdir; ve "hibret" zevktir; ve "zevk" tecellîdir; ve tecellî suverdedir. Böyle olunca suver lâ-büddür. Ve Hak lâ-büddür; ve onu gören kimsenin kendi hevâsıyla ona ibâdet etmesi lâ-büddür; eğer anladın ise. Ve sebîlin kasdı Allâh'adır** (15).

Ya'nî Resûl (a.s.) ümmetini ilâh-ı mutlaka da'vet etti. Ve onun da'vet ettiği ilâh öyle bir ilâh-ı mutlaktır, ki "Samed"dir, ya'nî her şeyin vücûdu ona muhtaçtır. Ve onun zâtı âlem-i tafsîl ve takyîd olan âlem-i mâddiyyâtta müşâhede olunmayıp, icmâl ve ıtlâk cihetiyle bilinir. Ve onun kemâl-i letâfetinden ve a'yân-ı eşyâda bu letâfetiyle sereyânından dolayı, "Gözler O'nu idrâk etmez" (En'âm, 6/103) Belki her şeyde letâfetle sârî olduğu için, "O gözleri idrâk eder." (En'âm, 6/103). Nitekim insanın kendi cesedini ve kesîf olan sûret-i zâhiresini müdebbir olan rûhu mevcûd iken, insanın gözü bu rûhuidrâk etmez. İşte ebsârın onu idrâk edememesi de böyledir. Binâenaleyh Hak latîftir; ve zâhirleri ve bâtınları habîrdir. Ve letâfet

ve hibrete müteallık îzâhât **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti. Ve "hibret" zevk ile hâsıl olur; ve "zevk" ise tecellîdir; ve tecellî dahi sûretlerde hâsıl olur. Şu halde Hakk'ın tecellîsi için sûretlerin vücûdu lâzımdır; ve sûretlerde mütecellî olmak için Hakk'ın vücûdu elzemdir. Bu takdirde sûretlerde mütecellî olan Hakk'ı onlarda müşâhede eden kimsenin kendi hevâsı ve meyl-i nefsîsi ile Hakk'a ibâdet etmesi iktizâ eder. Ve'l-hâsıl /. Latîf'in müşâhedesi onun tecellîsi vâsıtası ile olur. Ve tecellînin vukû'u için dahi bir mahall-i kesîf lâzımdır. O mahall-i kesîf dahi sûrettir.

Misâl: Zihne mütebâdir olan bir ma'nâ latîf olduğu için basar-ı hissî ile müşâhede olunmaz; o ma'nâ bir mahall-i kesîfde mütecellî olmak lâzımdır. O mahall-i kesîf dahi kağıt üzerine mürekkeble nakşolunan suver-i hurûf ve kelimâttır. Suver-i kesîfe-i kelimât ecsâd ve maânî dahi onların ervâhı menzilesindedir. **Mesnevî**:

كفت يا عمر چه حكمت بود سر — حبس آن صافي درين جاي كدر
آب صافي دركلي پنهان شده — جان صافي بستهء ابدان شده
كفت تو بحث شكرفي ميكني — معنئ را بند حرفي ميكني
حبس كردي معنئ آزاد را — بند حرفي كردهء تو باد را

Tercüme: "Rûm elçisi dedi: Ey Hz. Ömer, ne hikmet ve ne sır idi ki, o sâfî olan rûh bu münkedir olan mahalde habs oldu. Saf olan su, çamurun içinde gizlenmiş, cân-ı sâfî bedenlere bağlanmıştır. Hz. Ömer (r.a.) buyurdu: Sen derin bahs açıyorsun. Ma'nâyı hurûfa rabt ediyorsun. Âzâd olan ma'nâyı harf ve savt ile hasbettin. Rüzgârı sen harfe bağladın".

İmdi mâdemki sûret olmayınca latîf olan Hakk'ın müşâhedesi mümkün değildir, o halde sûrete bir meyl lâzımdır; ve o meyl ise hevâdır. Binâenaleyh ibâdet-i şuhûdiyye ancak meyl-i nefsî ile olur. Binâenaleyh bir şeye ancak hevâ ile ibâdet olunmuş olur.

Eğer bizim bu fass-ı münifte/beyân ettiğimiz hakâikı anladın ise, bu böyledir. İzâh-ı tarîk ve beyân-ı tahkîk Allah üzerinedir. Ve yolun nihâyeti cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olan mertebe-i ulûhiyyete çıkar.

Cümâde'l-ûlâ 336, 18 Şubat 334. Pazartesi gecesi sâat-i ezânî 5.

بسم الله الرحمن الرحيم

XXV

[KELİME-İ MÛSEVİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ ULVİYYE" BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Hikmet-i ulviyye"nin "Kelime-i Mûseviyye"ye izâfesine sebeb budur ki: Mûsâ (a.s.) rusül-i kirâmın bir çokları üzerine vücûh-i adîde ile sâhib-i rüchândır ve mertebesi onların mertebesinden âlîdir.

Birinci vecih: قَالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالاَتِي وَ بِكَلاَمِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ (A'râf, 7/144) âyet-i kerîmesinde buyrulduğu üzere Mûsâ (a.s.) bilâ-vâsıta Allah'dan ahz etmiştir.

İkinci vecih: ان الله كتب التورية بيده hadîs-i şerîfinde beyân buyrulduğu üzere Allah Teâlâ **Tevrât**-ı şerîfi esmâ-i ilâhiyyesinden birini tevsît buyurmaksızın kendi nefsiyle kitâbet etti.

Üçüncü vecih: Mûsâ (a.s.)ın cem'iyyet-i esmâiyyeye nisbeti, (S.a.v.) Efendimiz'in cem'iyyetine karîbdir. Zîrâ kendisinin zevkı ism-i Zâhir üzerine olduğundan, meşreb-i âlîsinde tenzîh gâlib idi. İsm-i Bâtın ahkâmından dahi istihsâl-i haz ederek zevk-ı muhammedî üzere tenzîh ile teşbîh beynini cem' etmek için kendisine مرضتُ لم تعدني وجُعْتُ لم تطعمني ya'nî "Hasta oldum, hatırımı sormadın; acıktım, doyurmadın" gibi hitâbât-ı celîle vârid oldu. Ve ism-i Bâtın'a taalluk eden ulûm-i ledünniyye zevkıyle de mütezevvık olması için Hızır (a.s.)ın sohbetine teşvîk buyruldu. Nitekim bu fass-ı şerîfte îzâh edilecektir.

Dördüncü vecih: Kesret-i ümmet hasebiyle rusül-i kesîre üzere fazl ve rüchânının sübûtudur. Zîrâ (S.a.v) Efendimiz, kendilerine ümem arz olunduğu vakit, enbiyâdan bir nebînin ümmetini, Mûsâ (a.s.)ın ümmetinden daha çok görmediklerini hadîs-i şerîflerinde beyân buyurmuşlardır.

Beşinci vecih: Fir'avn انا رَبُّكُمُ الأعلى (Nâziât, 79/24) diyerek da'vâ-yı ulviyyet etmiş idi. A'vân ve ensârı olan Fir'avn'a Mûsâ (a.s)ın tek başına olarak galebe ve isti'lâsı zâhiren müsteb'ad olduğu halde Hak

Teâlâ hazretleri لا تَخَفْ اِنَّكَ انتَ الاعلى (Tâhâ, 20/68) buyurdu. Ve Fir'avn'a mukâbele ederek sernigûn eyledi. **Mesnevî:**

اژدها بود و عصا شد اژدها　　این بخوردآن را بتوفیق خدا
دست شد بالاي دست این کجا　　تابه یزدان که الیه المنتهی
کان یکي دریاست بي غوروگران　　جمله دریاها چو جوي پیش آن
حیلها و چارها گرائه دهاست　　پیش الا الله انها جمله لاست
چون رسید اینجا بیانم سرنهاد　　محو شد والله اعلم بالرشاد

Tercüme: "Fir'avn ejderhâ idi, asâ-yı Mûsâ dahi ejderhâ oldu. Tevfîk-ı Hudâ ile bu, onu yedi. El, elin fevkinde oldu. Bu nereye kadardır, bilir misin? وَاَنَّ اِلى رَبِّكَ المنتهى (Necm, 53/42) âyet-i kerîmesi mûcibince bu tefevvuk Yezdân'a kadar gider. Öyleki yed-i Mûsâ, ki kudret-i Hak'tır, ka'r ve kenarı olmayan bir deryâdır. Bütün deryâlar onun önünde bir sel gibidir. Hileler ve tedbîrler, eğer ejderhâ farz olunursa, vücûd-i hakîkî olan Allah'ın önünde hepsi "lâ"dır, hayâldir. Vaktâki sözlerim buraya vâsıl oldu, hepsi secdeye baş koydu. Ve harf ve savt mahv oldu. Artık sûret kalmadı. Doğru yolu bilen ancak Allâhü Zü'-l Celâl hazretleridir."

*
* *

Mûsâ eclinden ebnânın hikmet-i katli, onun eclinden katl olunan her birinin hayâtı, ona imdâd ile avdet etmesi içindir. Zîrâ herbiri Mûsâ olmak üzere katl olundu. Halbuki cehil vâkı' değildir. İmdi her birinin hayâtı, ya'nî onun eclinden maktûl olanın hayâtı, Mûsâ'ya âit olmak lâ-büddür. O da fıtrat üzere hayât-ı tâhiredir ki, a'râz-ı nefsiyye ile mütedennis / değildir. Belki o fıtrat üzeredir. Böyle olunca Mûsâ, o olmak üzere katl olunanlar hayâtının mecmû'u oldu. Binâenaleyh isti'dâd-ı rûhunun mahsûs olduğu şeyden, bu maktûl için tehiyye olunan herbir şey Mûsâ'da mevcûd idi. Ve bu Mûsâ'ya ihtisâs-ı ilâhîdir. Ondan evvel bir kimseye vâkı' olmadı. Zîrâ muhakkak hikem-i Mûsâ çoktur. Ve ben inşâallâhu Teâlâ hâtırımda onunla emr-i ilâhî vâkı' mikdâr üzere bu bâbda onları serd ederim. İmdi bu, bu bâbdan onunla müşâfehe olunduğum şeyin evvelidir (1).

Metnin îzâhından evvel bir mukaddime îrâdına lüzûm vardır. Şöyle ki: Vücûd-i mutlakın merâtib-i tenezzülâtı **Fass-ı Âdemî** evâilinde ve sırası düştükçe diğer fasslarda îzâh edilmiş olduğundan burada tekrârına hâcet görülemez. Bu îzâhâttan müstebân olmuştur ki, vücûd-i mutlak nâmütenâhî niseb ve izâfât sâhibi olup, bunlar onun mertebe-i ahadiyyetinde mahv ve müstehlektir. Nisbet-i meşiyyet zuhûr ve ızhâra taalluk ettikde, o vücûd-i mutlak, bu esmâ ve sıfât sûretiyle mertebe-i ilme tenezzül eder. Bu öyle bir tecellîdir ki, onun zâtından zâtına vâkı' olur. Zîrâ vücûd-i hakîkî nâmütenâhî olduğundan onun vücûdunun hudûdu yoktur ki, edeceği tecellî kendi vücûdunun hâricine vâkı' olabilsin. İşte "feyz-ı akdes" ta'bîr olunan bu tecellî ile zâtında mündemic olan bilcümle esmâ ve sıfat sûretleri onun mertebe-i ilminde sâbit oldu. Ve her bir isim ve sıfat kendilerine mahsûs olan ahvâl ile yekdîğerinden bu mertebede temeyyüz edip ayrıldı.

İmdi her bir isimde iki delâlet vardır. Birisi Zât'a, diğeri mevzû' olduğu ma'nâya âittir. Meselâ Semî'* ismi mevzû' olduğu ma'nâ i'tibâriyle Basîr, Kadîr, Mürîd ilh... isimlerinin hizmetini göremez. Ondan beklenen "işitmek" keyfiyyetidir. Bununla berâber sem'iyyet Zât'ın bir sıfatı olduğundan Semî' ismi dahi Zât'ına delâlet eder. Fakat Allah ve Rahmân ve Hak gibi bir takım isimler vardır ki, onlar cemî'-i esmâyı muhît olduklarından ancak Zât'a delâlet ederler. Şu halde esmâ külliyyet ve cüz'iyyet i'tibâriyle de yekdîğerinden farklıdırlar. Binâenaleyh herbir ism-i küllînin tahtında bir çok esmâ-i cüz'iyye vardır ki, o ism-i küllî bu esmâ-i cüz'iyyenin imâmı ve hâkimidir. Ve esmâ-i cüz'iyye de tâbi' oldukları esmâ-i külliyyenin ümmetleri ve hâdimleri mesâbesindedirler. Ve bu esmâ-ı külliyye Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdîs-i şerîfede (99) aded olarak mazbûttur. Esmâ-i cüziyye-i nâmütenâhiyye bunların taht-ı hîtasındadır.

Meselâ bu doksan dokuz isimden birisi olan "Musavvir" ismini alalım. / Fezâdaki ecrâmdan tut da arzdaki eczâ-yı billûriyyeye varıncaya kadar ne kadar suver ve eşkâl varsa hepsi bu ism-i küllînin mazharıdır. Ve bu ism-i küllî murabbi' müsellis, mutavvil, müdevvir, muhaddib, muka''ır, münakkıt, muhattıt ilh... esmâ-i nâmütenâhiyyenin reîsi ve hâkimidir. Ve reîs olan ismi "Musavvir", bir sûret ızhâr edeceği vakit kendi hâdimleri mesâbesinde bulunan bu isim-

lerden birine veyâ birkaçına emr eyler. Diğer esmâ-i külliyye de buna kıyâs olunsun.

İmdi her bir nebî bir ism-i küllînin mazharıdır. Meselâ İsmâil (a.s.)ın mazhar olduğu ism-i küllî "Aliyy" ve Sâlih (a.s.)ın ism-i küllîsi dahi "Fettâh" ism-i şerîfleridir. Her ne kadar enbiyâ-i zî-şân, insân-ı kâmil olmak i'tibâriyle câmi'-i esmâ olan Allah ism-i küllîsinin mazharı iseler de, bunlardaki ism-i küllî-i gâlib, kendi Rabb-i hâssları olan ism-i şerîftir. Binâenaleyh onlardan zâhir olan ahkâmda bu esmânın galebesi görülür. "Allah" ism-i câmi'nin taht-ı hîtasında bulunan kâffe-i esmâ ahkâmının i'tidâl üzere zuhûru ancak hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'de vâkı' olmuştur. Şu halde her bir nebî mertebe-i ilimde kendi Rabb-i hâssı olan ism-i küllînin zımnındaki esmâ-i şerîfenin imâm ve hâkimi olduğu gibi, mertebe-i şehâdette dahi, kendi taayyünü ile bu esmâ taayyünâtına imâm ve hâkim; ve bu mezâhir-i müteayyine dahi, o nebînin ümmeti olur. Ve Mukaddime'de dahi beyân olunduğu üzere, Mûsâ (a.s.)ın cem'iyyet-i esmâiyyeye nisbeti, (S.a.v.) Efendimiz'in cem'iyyetine karîbdir. Bu hüküm enbiyâ-i zî-şân haklarında böyle olduğu gibi, selâtîn-i sûriyye haklarında dahi böyledir. Zîrâ pâdişâh "Müdebbir" ism-i küllîsinin mazharı olup, o ismin taht-ı hîtasında olan esmânın mazharı olmak ve ona tâbi' olan efrâd-ı kesîrede, o ism-i küllînin taht-ı hîtasında bulunan esmâ-i cüz'iyyenin mezâhiri bulunmak i'tibâriyle Mûsâ (a.s.)a mukâbelede bulundu. Ve Fir'avn'ın a'vân ve ensârı olan mezâhir-i celâliyye ve kahriyye âlem-i a'râz olan âlem-i şehâdette zâhir olduğu halde, Mûsâ (a.s.)ın tâbi'leri bulunan mezâhir-i cemâliyye ve lutfiyye, âlem-i şehâdette henüz meblağ-i ricâlde müteayyin olmadığından, kuvvet-i arazıyyede Fir'avn tarafı gâlib idi. Zîrâ **Fass-ı Lûtî**'de görüldüğü vech ile, Hakk'ın ef'âli mezâhir hasebiyle vâkı' olur. Ve mezâhirin kuvvet ve şiddeti hasebiyle Hakk'ın fiili dahi kavî ve şedîd olur. Böyle olunca Fir'avn'a karşı Mûsâ (a.s.)ın bâtınen ve zâhiren kavî olması / 5
lâzım idi. Onun bâtınen iktisâb-ı kuvvet etmesi bu idi ki: Rûh-i mûsevînin taht-ı hîtasında bulunup, rûh-i mûsevî âleminden ayrılarak merâtib-i ervâhın sonuncusu olan rûh-i insânî mertebesine vâsıl ve sûret-i ilâhiyye üzere bulunan insan sûretinde zâhir olan ve mertebe-i insana gelinceye kadar cemâd, nebât ve hayvan merâtibini kat'

ederek merâtib-i vücûdda kemâlât-ı zâide, iktisâb eden etfâl-i Benî İsrâîl ervâhının, kendilerinde bilkuvve mevcûd olan fıtrat-ı asliyye ve tahâret-i ezeliyye ile insan sûretinde zâhir olduktan sonra, a'râz-ı nefsiyye ile kirlenmeksizin, Fir'avn'ın kıtâli sebebiyle kendi asılları olan rûh-i mûsevî âlemine rücû'larıdır. Ve eğer bu ervâh-ı etfâl kat'-ı merâtib ile âlem-i şehâdete tenezzül edip, ba'dehû rücû' etmemiş olsalar idi, rûh-i mûsevînin taht-ı hîtasında olmakla berâber rûh-i Mûsâ'ya imdâd-ı bâtınîleri kavî olmaz idi. Zîrâ ba'de't-tenezzül hâsıl olan kemâlât-ı zâide kable't-tenezzül kendilerinde mevcûd değil idi. Mûsâ (a.s.)ın zâhiren kavî olması dahi, etfâl-i maktûle ervâhının zikr olunan imdâdı hasebiyle, Mûsâ (a.s.)da asâ ve yed-i beyzâ gibi, birçok mu'cizât-ı kaviyye zuhûru ve onun rûhunun taht-ı hîtasında bulunup, âlem-i şehâdette dahi ona tâbi' bulunan mezâhirin kesreti sûretiyle vâkı' oldu. Zîrâ bâlâda zikr olunduğu üzere onun ümmeti rusül-i kesîrenin ümmetlerinden çok idi. Bu mukaddimeden sonra metn-i şerîfin îzâhına şurû' edelim.

*

Ma'lûm olduğu üzere müneccimler ve kâhinler Fir'avn'a, falan zamanda Benî İsrâîl'den bir çocuk doğacak, senin saltanatının zevâli onun yediyle olacaktır, diye haber vermişler idi. Tafsîli tefâsîr-i şerîfede ve tevârîh-i enbiyâda mastûrdur. Fir'avn bu haberden bîzâr olup o yılda doğan Benî İsrâîl çocuklarının katlini emretmiş idi. Katl olunan etfâl-i Benî İsrâîl'in adedi yetmiş bin olduğu rivâyet olunur. Vâkıâ bu kadar etfâlin hepsi Mûsâ olamaz idi. Bittabi' içlerinden birisi Mûsâ idi. Fakat hepsi, Mûsâ'dır, diye katl olundu. Her ne kadar bu yetmiş bin çocuktan hangisinin Mûsâ olduğu Fir'avn'ca meçhûl ise de hakîkatte, ya'nî hazret-i ilâhiyyede, cehil yoktur. Çünkü bâlâda îzâh olunduğu üzere etfâl-i maktûle Mûsâ'nın suver-i tafsîliyyesidir. Binâenaleyh herbir çocuğun katlinde "Bu Mûsâ'dır" diye Fir'avn ve avene-i havenesince hükm edilmesi, zâhirde eğri ve hakîkatte doğru idi.

İşte Mûsâ (a.s.)ın yüzünden katl olunan çocukların hikmet-i kıtâli onlardan / her birinin hayâtı cenâb-ı Mûsâ'ya yardım için, rûh-i mûsevî âlemine rücû' etmesi içindir. Ve rûh-i mûsevî âlemine rücû'

eden hayât, a'râz-ı nefsâniyye ile kirlenmemiş ve sıfât-ı beşeriyye ile mülevves olmamış olup, fıtrat-ı asliyye üzere zâhir olan hayâttır. Nitekim hadîs-i şerîfte o hakîkate işâret buyurulur: مامن مولود الا يولد على فطرة الاسلام ثم ابواه يهودانه او يمجسانه Ya'nî "Fıtrat-ı islâmiyye üzere doğmayan hiçbir çocuk yoktur. Bu fıtrat-ı islâmdan sonra ebeveyni onu yahûdî, nasrânî ve mecûsî yaparlar." Mûsâ (a.s.), Mûsâ olmak üzere katl olunan çocuklar hayât-ı sâfiyyesinin mecmû'u oldu. Binâenaleyh katl olunan herbir çocuğun isti'dâd-ı rûhuna tahsîs olunan kemâlâttan tehiyye edilmiş olan herbir şey cenâb-ı Mûsâ'da mevcûd idi. Zîrâ etfâl-i maktûleden her birisinin mazhar olduğu ism-i ilâhînin sûreti ilm-i ilâhîde sâbit oldu. Zîrâ etfâl-i maktûleden her birisinin mazhar olduğu ism-i ilâhînin sûreti ilm-i ilâhîde sâbit idi. Onların hakâyıkı olan bu esmânın kemâlâtı âlem-i kevnde ânen-fe-ânen zuhûr edecek idi. Velâkin herbiri tıfl iken katl olunmakla, meblağ-i ricâle vâsıl olmak sûretiyle isti'dâdât-i mec'ûleleri inkişâf edemedi. Bu isti'dâdları inkişâf edemeyince, ist'idâdât-ı gayr-i mec'ûlelerinin ahkâmı da inkişâf edemedi. İsti'dâdât-ı gayr-i mec'ûlelerinin ahkâmı da in'ikâs edecek bir mir'ât-ı vücûd bulamadı; o kemâlât kuvvede kaldı. Ba'de'l-katl rûh-i mûsevî âlemine rücû' etmekle o kemâlâtın hey'et-i mecmûası cenâb-ı Mûsâ'da zâhir oldu.*

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin kudretinde acz mutasavver değildir. Bu kadar etfâl-i bî-günâhın katline hâcet kalmaksızın, Nemrûd ve sâire gibi muârızlarına karşı diğer enbiyâya verdiği kudret-i mukâbele gibi, Mûsâ (a.s.)a da Fir'avn'a karşı, kudret-i mukâvemet ihsân edebilir idi. Onu bu tarz-ı acîbde takviye eylemesindeki hikmet nedir?

Cevap: Bu mes'ele isti'dâd-ı ezelîye taalluk eder. Zîrâ Hak Teâlâ hazretlerine, ilm-i ilâhîsinde sâbit olan / a'yân, lisân-ı isti'dâdiyle taleb ettikleri ahvâli i'tâ eder. Ve bir şeye isti'dâdının iktizâ ettiği şeyin gayrisini vermek hikmete muğâyirdir. Hak Teâlâ ise Hakîm'dir. Binâenaleyh mahal hasebiyle tecellî eder. Etfâl-i Benî İsrâil'in a'yân-ı

---

* Bu bahiste sırr-ı kurban zâhir olur. Zîrâ rûh-i hayvânî kurban sâhibinin rûhî âlemini takviye ettiğinden, vücûb-i kurban hem rûh-ı insânî âlemine rücû' ile terakkî eden kurban için ve hem de rûhu mukavvî olan sâhib-i kurban için nâfi' bir emr olur. (A.Avni Konuk)

sâbiteleri, feyyâz-ı mutlaktan lisân-ı isti'dâd ile, katl olunarak rûh-i mûsevî âlemine rücû'u ve ona o sûretle imdâdı taleb ettikleri gibi, Mûsâ (a.s.)ın isti'dâd-ı âlîsi dahi bu hâli iktizâ eylemiş idi. Ve Fir'avn ile ensârının isti'dâdât-ı gayr-i mec'ûleleri de üzerlerine bu tecellîyi celb etti. Yoksa bu tarz-ı acîbin vukû'una hâcet kalmaksızın dahi Hak Teâlâ cenâb-ı Mûsâ'ya kuvvet ihsân edebilir idi.

İşte bu etfâl-i Benî İsrâîl'in Mûsâ (a.s.) yüzünden katli ve onların hayatlarının müctemian rûh-i mûsevî âlemine rücû'u sûretiyle imdâd etmeleri, Mûsâ (a.s.)a bir ihtisâs-ı ilâhîdir. Zîrâ ondan evvel bu hal hiç bir nebî için vâkı' olmamıştır. Ve "hikmet-i ulviyye" sâhibi olan Mûsâ (a.s.)ın hikemi çoktur. Ve ben inşâallâhü Teâlâ bu hikemlerden emr-i ilâhî ile hâtırıma ilkâ olunanlarını bu fass-ı şerîfte beyân edeceğim. İşte etfâl-i Benî İsrâîl'in Mûsâ (a.s.) yüzünden katl edilmiş olmaları hikmeti, rü'yâ-yı sâlihada sûret-i muhammediyyeden şifâhen ahz ü telakkî edip bu fasta beyân edeceğim hikmetlerin evvelkisidir.

İmdi Mûsâ (a.s.) kuvâ-yı fa'âleyi cem' etmekle, ancak ervâh-ı kesîrenin mecmû'u olduğu halde doğdu. Zîrâ sağîr kebîrde müessirdir. Sen çocuğu görmez misin? Hâssıyyetle büyükte tasarruf eder. Binâenaleyh kebîr kendi riyâsetinden ona nâzil olup onunla mülâabe eder; ve ona çocukça söyler; ve ona onun aklıyla zâhir olur. Böyle olunca o, onun taht-ı teshîrindedir. Halbuki o, vâkıf değildir. Ondan sonra onu kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tefakkudüne ve te'mînine meşgûl kılar, tâ ki sadrı dıyk olmaya. İşte bunun hepsi sağîrin kebîrde olan fiilindendir; ve bu makâmın kuvvetinden nâşîdir. Zîrâ çocuk Rabb'ine hadîs-i ahddir, çünkü yeni olmuştur. Halbuki kebîr eb'addir. İmdi Allah Teâlâ'ya akreb olan kimse Allah Teâlâ'dan eb'ad olan kimseyi teshîr eder. Nitekim mukarrabîn olan pâdişâhın havâssı, ona mukarrabiyyetlerinden dolayı eb'ad olanları teshîr ederler. Resûlullah (s.a.v.) nüzûlü vaktinde kendisini yağmura ibrâz ederdi; ve onun isâbet

bet etmesi için başını açardı; ve "Onun Rabb'ine olan ahdi yenidir" buyurur idi. İmdi bu Nebî'nin bu ma'rifet-i billâhına bak ki, onu ne şey ecell ü a'lâ ve evzah eyledi! Şu halde yağmur, Rabb'ine onun kurbu olduğu için, efdal-i beşeri teshîr eyledi. Binâenaleyh vahy ile nâzil olan resûl gibi idi. Böyle olunca onu hâl ile bizâtihî da'vet etti. Rabb'inden ona getirdiği şey ona isâbet etmek için, kendini ona ibrâz eder idi. İmdi ondan ona isâbet eden şey sebebiyle onun için fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, kendi nefsini ona ibrâz etmez idi. Bu risâlet, suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ diri olan her şeyi ondan halk eyledi. İyi anla! (2).

Ya'nî Mûsâ (a.s.) kendisine kuvâ-yı fa'âle mesâbesinde bulunan etfâl-i maktûlenin ervâhını cem' etmekle, bu ervâh-ı kesîrenin hey'et-i mecmûası olduğu halde doğdu. Zîrâ çocuk büyükte tasarruf etmek / sûretiyle müessirdir. Sen çocuğun hâcet-i tufûliyyeti ile büyükte fâil ve mutasarrıf olduğunu görmez misin? İşte çocuğun mertebesine tenezzül edip onunla oynaşır; ve onun "su" diyeceği yerde "buva" ve "taâm" diyeceği yerde "mama" ve "sıcak" diyeceği yerde de "cıs" der. "İyi"ye "cici" ve "fenâ"ya "kaka" sözleriyle çocukça söyler; ve ona çocuğun aklı derecesinde görünür. İşte كلموا الناس على قدر عقولهم buyrulması da bu hakîkate müsteniddir. Böyle olunca büyük küçüğün taht-ı teshîrindedir. Hakîkat böyle iken büyük, çocuğun taht-ı teshîrinde olduğuna vâkıf değildir, ya'nî bundan gâfildir. Çocuk büyüğü kendi mertebesine tenzîl ettikten sonra, o büyüğü kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tesviyesine ve gönlü darlaşmamak için kendisinin te'nîsine meşgûl kılmak sûretiyle de teshîr eder.

İşte bu zikr olunan hallerin cümlesi, küçüğün büyükte olan te'sîrinden ve bu tasarruf tufûliyyet makâmının kuvvetinden nâşîdir. Çünkü çocuğun Rabb'ine ittisâli zamânı yenidir; ve o yeni vücûd bulmuştur. O Rabb'ine karîbü'l-ahddir. Böyle olunca Allah Teâlâ'ya en yakın olan Allah Teâlâ'dan en uzak olanı teshîr eder. Bunun bu âlemde misâli zâhirdir. Selâtîn-i sûriyyenin mukarrabîn olan havâss-ı

bendegânı, o pâdişâha olan kurblerinden dolayı pâdişâhın daha uzak olan bendegânını teshîr ederler.

Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz yağmur yağarken vücûd-ı şerîflerini yağmura tutarlar ve yağmur isâbet etmek için mübârek başlarını açarlar; ve sebebi kendilerinden istifsâr olundukda: "Rabb'ine olan ahdi yenidir" buyururlar idi. Sen bu hâtem-i enbiyâ (s.a.v.)in şu ma'rifet-i billâhına bak ki, o ma'rifet ne ecell ve ne a'lâ ve ne evzahdır! Yağmur, Rabb'ine zamânen karîbü'l-ittisâl olduğu için, efdal-i beşer olan (S.a.v.)i teshîr eyledi. Binâenaleyh yağmur cenâb-ı Peygamber'e vahy ile nâzil olan resûl, ya'nî Cibrîl (a.s.) gibi idi. Meleğin lisân-ı vahy ile da'veti gibi, yağmur dahi cenâb-ı Peygamber'i lisân-ı hâl ile bizâtihî da'vet eyledi. Zîrâ kümmel, havâss-i zâhir ile idrâk ettikleri şeyin kâffesinde, kendilerine hazret-i ilâhiyyeden, suver-i mahsûsâtta nâzil olan ma'nâları bulurlar. Husûsiyle "yağmur" hazret-i ilâhiyyeden nâzil olan / "ilm"in sûretidir. Ve yağmura "ibrâz-ı nefs", *10*
rûh-ı kâmilin kendi üzerine ifâza olunan feyzin telakkîsine, ve "keşf-i re's" dahi zuhûr-i hakâyık ve ulûmdan mevâni'in ref'ine ve maânî-i külliyye ve cüz'iyyenin mahall-i zuhûru dimâğ olduğuna işârettir. Nasıl ki vicdâniyyâtın mahall-i husûlü "kalb"dir. İmdi Rabb'inden cenâb-ı Peygamber'e getirdiği hayât ve ilim ve feyz-i ilâhî kendilerine isâbet etmek için vücûd-ı şerîflerini yağmura ibrâz eder idi. Binâenaleyh yağmurdan (S.a.v.) Efendimiz'e isâbet eden feyz-i ilâhî sebebiyle, o yağmurdan kendileri için fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, vücûd-ı şerîflerini yağmura ibrâz etmez idi. Yağmurun bu risâleti suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesinde beyân buyurduğu üzere, hayât sâhibi olan her şeyi sudan halk eyledi. Bu hikmeti iyi anla!

Ve onun tâbût içine ilkâsının ve deryâya remyinin hikmetine gelince: "Tâbût" onun nâsûtudur. / Ve "deryâ" bu cisim vesâtatiyle kuvve-i nazariyye-i fikriyye ve kuvâ-yı hissiyye ve hayâliyyenin verdiği şeyden ki - onlardan ve onların emsâlinden bir şey, bu nefs-i insâniyye için, ancak bu cism-i unsûrî sebebiyle hâsıl olur- onun için ilimden hâsıl olan şeydir. İmdi vaktâki

nefs bu cisimde hâsıl oldu ve onda tasarruf ile ve onu tedbîr ile me'mûr oldu; Allah Teâlâ bu kuvâyı onun için âlât kıldı. Kendisinde sekînet olan bu tâbûtun tedbîrinde, ondan Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeye onunla vâsıl olur. Binâenaleyh bu kuvâ ile fünûn-ı ilm üzerine isti'lâ için onunla deryâya atıldı. Böyle olunca ona bununla i'lâm etti ki, her ne kadar melik olan rûh, onun için müdebbir ise de, onu ancak onunla tedbîr eder. Bâb-ı işâret ve hikemde, "tâbût" ta'bîr olunan bu "nâsût"ta kâin olan bu kuvâyı ona musâhib kıldı. Hak Teâlâ'nın âlemi tedbîri de böyledir. Onu ancak onunla, yâhut onun sûreti ile tedbîr eyledi. İmdi veledin vâlidin îcâdına ve müsebbebâtın kendi esbâbına ve meşrûtâtın kendi şurûtuna ve ma'lûlâtın kendi illetlerine, medlûlâtın kendi delillerine ve muhakkakâtın kendi hakâyıkına tevakkufları gibi, onu ancak onunla tedbîr eyledi. Ve bunun kâffesi âlemdendir. O da Hakk'ın onda tedbîridir. Binâenaleyh onu, ancak onunla tedbîr eyledi (3).

Hz. Mûsâ'nın vâlidesi tarafından bir sandık içine vaz' edilip deryâya atılmasındaki hikmete gelince: "Sandık" Mûsâ (a.s.)ın cisminden ibâret olan "nâsût"tur. "Deryâ" dahi bu cisim vâsıtasıyla cenâb-ı Mûsâ'ya vârid olan ilmin sûretidir. Zîrâ "ilim" dediğimiz şey, nazar-ı fikrî kuvvetinin ve havâss-i zâhire ve bâtınenin verdiği bir şeydir. Ve bu kuvvetler dahi ancak bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyle hâsıl olur. Bi'l-farz bu cism-i kesîf olmasa kuvve-i sâmi'a, kuvve-i bâsıra, kuvve-i şâmme, kuvve-i zâika ve kuvve-i lâmise dediğimiz kuvvetler zâhir olmaz idi. İşte meselâ bir şeyin acı veyâ tatlı olduğunu bilmemiz için bu kuvvetlerden zâikamızı isti'mâl ederiz. Bu kuvve-i zâika sâyesinde bize bir ilim hâsıl olur. Diğer kuvvetler de buna makıystır.

İmdi **Fass-ı Yûsufî**'de dahi îzâh olunduğu üzere (S.a.v.) Efendimiz الناس نيام فاذا ماتوا فانتبهوا ya'nî "Nâs uykudadırlar; öldükleri vakit uyanırlar" ve الدنيا كحلم النائم ya'nî "Dünyâ uyuyan kimsenin rü'yâsı gibidir" /hadîs-i şerîflerinde "dünyâ"yı âlem-i hayâle ilhâk buyururlar. Ve âlem-i hayâlden ibâret olan rü'yâda görülen sûretler, nasıl ma'nâ-yı münâsibe intikâl sûretiyle ta'bîre muhtaç bulunurlarsa, ehl-i hakîkat

indinde dahi, kezâ âlem-i hayâlden ibâret bulunan bu dünyâda görülen sûretler dahi, ma'nâ-yı münâsibine bi'l-intikâl öylece ta'bîre muhtaç görülür. Mûsâ (a.s.)ın sandık içine vaz'ı ve deryâya atılması dahi, bu âlemin sûretlerinden bir sûret idi. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz burada bu sûretleri ta'bîr ve hikmetlerini beyân buyururlar.

İmdi nefs-i insâniyye, ya'nî insanın mevcûdiyyet-i zâtiyyesi, bu cism-i kesîf-i unsurîde hâsıl ve bu cisimde tasarrufa ve onu tedbîre me'mûr olunca, Allah Teâlâ bu kuvâ-yı zâhire ve bâtıneyi nefs-i insâniyye için âlât olmak üzere halk buyurdu. Ve nefs-i insâniyye Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeylere bu kuvvetler vâsıtasıyla vâsıl olur. Ve Allah Teâlâ'nın murâd eylediği şeyler, vücûd-i Hakk'ı ve halkı ve beyinlerindeki irtibâtı bilmek ve eşyâyı hakîkati vech ile görmek ve idrâk eylemektir. Zîrâ hilkat-i eşyâdan ve âlem ve Âdem'den maksûd ma'rifettir. Nitekim hadîs-i kudsîde كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف ya'nî "Ben bir kenz-i mahfî idim, bilinmeme muhabbet ettim, halkı bilinmem için yarattım" buyurulur. Bu ma'rifet Âdem için ayn-i kemâldir. Ve bu kemâl nefs-i insânîde ancak bu kuvâ-yı zâhire ve bâtıne sâyesinde hâsıl olur. Ve nefs-i insâniyye murâd-ı ilâhî olan bu ma'rifete, ancak bu kuvvetler ile vâsıl olur. Ve bu sandûk-i cismin nefis tarafından tedbîrinde Rab için sekînet vardır.

"Sekînet" hem "sükûn" ve hem de "mesken"den müştakk olmak câizdir. Zîrâ hilkat-i eşyâdan maksûd, zât-ı mutlakta mündemic olup, kuvvede bulunan esmâ ve sıfât-ı nâmütenâhînin fiilen zuhûr ve ızhârından ibârettir. Ve zuhûr ve ızhârda kemâl husûle gelmedikçe, zuhûr-i küllîye olan meşiyyette sükûn hâsıl olmaz. Binâenaleyh insân-ı kâmil olan enbiyâ (aleyhimüs's-selâm) ve onların vârislerinin cisimlerinin, nefisleri tarafından tedbîrinde, onların Rab'leri olan "Allah" ism-i câmi'i için sükûn hâsıl olur. Çünkü vücûd-i mutlakın kemâl-i celâ ve isticlâsı onların vücûdiyle husûle gelmiştir. Ve "mesken"den müştakk oldukda, insân-ı kâmilin cisminde olan "kalb"e işâret buyrulur. Nitekim hadîs-i kudsîde buyrulur: لا يسعني ارضي ولا سمائي ولكن يسعني قلب عبدي المؤمن Ve kalb-i insân-ı kâmilin şerhi ve îzâhı **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti.

İşte Mûsâ (a.s.) / bu kuvâ-yı zâhire ve bâtınesi ile envâ'-ı ilim üzerine isti'lâ için, "sandık" mesâbesinde olan cismi ile "ilim" mesâbesinde olan "deryâ"ya ilkâ olundu. Ya'nî cenâb-ı Mûsâ'nın sandık ile deryâya ilkâ olunmasının sûreti, rûhunun cismine vaz' olunup, sandık mesâbesinde olan cisminin dahi deryâ-yı ulûma atılmasının sûretidir.

Böyle olunca, Allah Teâlâ, sandık ile deryâya atılması ile cenâb-ı Mûsâ'ya şunu i'lâm etti ki: Her ne kadar melik olan rûh cismin müdebbiri ise de, cismi yine cisim ile tedbîr eder. Zîrâ kuvâ-yı zâhire ve bâtıne cisimdendir. Cisim olmasa bu kuvânın zuhûru ihtimâli yoktur. Halbuki cismin müdebbiri, melik mâhiyetinde olan rûhdur. Velâkin âsâr-ı tedbîr zâhir olmaz. Binâenaleyh müessir olan rûh, müesserün-fîh olan cismi, ancak cisim vâsıtasıyla tedbîr edebilir. Binâenaleyh Allah Teâlâ hazretleri bâb-ı işârette ve hikemde "tâbût" ta'bîr olunan bu nâsûtta, ya'nî cisimde, kâin olan bu kuvâ-yı zâhire ve bâtıneyi o cisme musâhib kıldı. İşte Hak Teâlâ'nın âlemi tedbîr buyurması dahi bunun gibidir. Ya'nî rûh nasıl cism-i insânînin kayyûmu olup onu cisimden olan kuvâ-yı zâhire ve bâtıne ile tedbîr ederse, Kayyûm-i âlem olan Hak Teâlâ dahi cism-i âlemi, âlemden olan şeylerle ve sûretler ile tedbîr eyler. Nitekim evlâdın vücûdu, pederin îcâdına; ve müsebbebâtın husûlü kendi sebeplerine; ve meşrûtâtın vücûdu dahi kendi şartlarına; ve ma'lûlâtın zuhûru dahi kendi illetlerine; ve medlûlât kendi delillerine; ve muhakkakât da kendi hakâyıkına mütevakkıftır. Ve evlâd ile peder ve müsebbebât ile esbâb ve meşrûtât ile şurût ve ma'lûlât ile ilel ve medlûlât ile delâil ve muhakkakât ile hakâyık hep âlemdendir. Ve umûr-i âlem bu kâide dâiresinde tedbîr olunmaktadır. Binâenaleyh Hak Teâlâ âlemi ancak âlem ile, ya'nî âlemden olan şeyler ile tedbîr buyurur. İşte bu tedbîr âlemde Hakk'ın tedbîridir. Ve âlemi ancak yine âlem vâsıtasıyla tedbîr eyler. Bu hakîkatten gâfil olan ehl-i hicâb, âlemin yine âlem ile müdebber olduğuna bakıp, mûcid-i âlemin, âlemi îcâdından sonra, umûr-i âlemi vaz' ettiği kânûn dâiresine terk ederek, tasarruf etmediğini zannederler. Ne cehl-i azîm!

Ve bizim او بصورته kavlimize gelince, sûret-i âlemi murâd ederim; onunla da esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâyı murâd

ederim ki, Hak onlar ile müsemmâ ve onlar ile muttasıftır. İmdi Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı, illâ ki muhakkak biz, o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde gördük. Binaenaleyh âlemi, ancak yukarıdaki gibi, sûret-i âlemle tedbîr eder. İşte bunun için zât ve sıfât ve ef'âl olan hazret-i ilâhiyye nuûtunu câmi' enmûzec bulunan halk-ı Âdem hakkında ان الله خلق آدم على صورته **ya'nî "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halk etti" buyurdu. Halbuki onun sûreti hazret-i ilâhiyyeden gayri değildir. Binâenaleyh insân-ı kâmilden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i münfasılda kendisinden hâriç olan hakâyıkı îcâd eyledi; ve onu âlemin rûhu yaptı. Binâenaleyh kemâl-i sûretinden nâşî ona ulüvv ve süflü teshîr eyledi. Nitekim âlemden Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yoktur. Kezâlik âlemden insana müsahhar olmayan bir şey yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu i'tâ eder. Böyle olunca** وَسَخَّرَ لَكُمْ مَافِي السَّمٰوَاتِ وَ مَا فِي الاَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ (Câsiye, 45/13) **ya'nî "Göklerde ve yerde olan şeylerin kâffesini size müsahhar kıldı" buyurdu. Binâenaleyh âlemde olan şeylerin kâffesi insanın taht-ı teshîrindedir. Onu bilen kimse âlim oldu; o da insân-ı kâmildir. Ve onu bilmeyen kimse câhil oldu; o da insân-ı hayvândır /** (4).

Ya'nî bundan evvelki metinde كذلك تدبير الحق العالم فما دبره الا به او بصورته ibâresinde vâkı' او بصورته kavlimize gelince, "sûret"ten murâdım "âlemin sûreti"dir. Şu halde bu ibârenin ma'nâsı: "Kezâlik Hakk'ın âlemi tedbîr buyurması, ancak âlem ile yâhut âlemin sûreti iledir" demek olur. Nitekim bâlâda metnin şerhinde îzâh olundu. Binâenaleyh "âlemin sûretiyle" kavliyle benim mûradım, Hakk'ın müsemmâ olduğu ve muttasıf bulunduğu esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâdır. **Fass-ı Âdemî**'de ve diğer fasslarda îzâh olunduğu üzere, âlem ve suver-i âlem Zât-ı mutlakın esmâ ve sıfâtının mezâhirinden ve bu mezâhirin vücûdât-ı kesîfesi de zât-ı eltaf-ı Hakk'ın mertebe merte-

be tenezzül ve tekâsüfünden başka bir şey değildir. Şu halde âlem ve suver-i âlem, ilm-i ilâhîde sâbit ve muhakkak olan esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ sûretlerinden ibâret olur. Ve ilm-i ilâhîde sâbit olan sûret-i esmâiyye ile suver-i âlem arasında letâfet ve kesâfet nisbetlerinden başka bir irtibât yoktur. Bu mezâhir o suver-i esmâiyyenin zılâlidir. Böyle olunca Hakk'ın esmâsından herhangi bir isim bize vâsıl olmuş ise, biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu mutlaka bu âlemde buluruz.

Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdîs-i şerîfede külliyyâtı i'tibâriyle bize doksan dokuz ism-i ilâhî vâsıl oldu. Bunlardan "Mürîd" ismini alalım. Bu ismin ma'nâsı ve rûhu kendisinin menşei olan "İrâde" sıfatıdır. Zîrâ bu bir sıfattır ki Hayat, İlim ve Kudret gibi diğer sıfâta benzemez. Onlardan ayrı bir sıfattır. Menşe'de temeyyüz olunca bittabi' onlardan sudûr eden isimler arasında da temâyüz sâbit olur. İşte âlemde Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan irâde sıfatının hükümrân olduğunu biz zevkan ve vicdânen buluruz. Zîrâ görürüz ki, biz insanlar suver-i âlemden birer sûretiz; ve her birerlerimizin sûreti, suver-i esmâiyyenin mezâhirinden başka bir şey değildir. Ve bizde, bize vâsıl olan Hakk'ın Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan sıfat-ı "irâde" mevcûddur. Binâenaleyh kendi nefsimizde zevkan ve vicdânen Hakk'ın Mürîd isminin ma'nâsı ve rûhu olan İrâde sıfatını buluruz. Ve diğer taraftan bizde mevcûd olan irâde ve kudret ve ilim gibi sıfatlarla toplar, tüfenkler ve tayyâreler yapar ve mebânî-i âliye inşâ ederiz; ve âlemde birçok şeyler vücûda getiririz. Bu ise Hakk'ın / âlemi, âlemin sûreti ile tedbîr buyurmasından başka bir 15
şey değildir.

İşte Hak âlemi yine âlem ile tedbîr buyurduğu için, (S.a.v.) Efendimiz Âdem hakkında ان الله خلق آدم على صورته ya'nî "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halk eyledi" buyurdu. Zîrâ hazret-i ilâhiyye Zât ve sıfât ve ef'âlin hey'et-i mecmûasını câmi' olan bir hazrettir. Ve Âdem ise hazret-i ilâhiyyenin bilcümle nuûtunu câmi' olan bir nümûnedir.

Metn-i şerîf, ba'zı nüshalarda هو البرنامج ve ba'zılarında هو الانموذج sûretinde vâkı'dir. "Bernâmec", "bernâme" kelime-i fârisîsinden muarrebdir. "Bernâme" unvân-ı kitâb ma'nâsına gelir. Bu kitâbın unvânı o kitâbın câmi' olduğu bilcümle efkâr ve maânînin hülâsasıdır. Ve âlem sûret-i ilâhiyye üzre mahlûktur. Ve Âdem ise, âlemin câmi' ol-

duğu bilcümle maânîyi câmi' bir zübde olduğundan kitâb-ı âlemin "bernâme"sidir. Ve "enmûzec" dahi "nümûne" kelime-i fârisîsinden muarrebdir. Ve nümûne mensûb olduğu küllün bilcümle evsâfını câmi' bir cüz'dür. Binâenaleyh "bernâmec" ile "enmûzec" kelimelerinin her ikisi de ma'nâ-yı maksûdu ifhâm eder.

İşte Âdem hazret-i ilâhiyyenin bir "nümûne"si olduğundan, onun sûreti hazret-i ilâhiyye sûretinin gayri değildir. Zîrâ vücûd-i Âdem, Zât ve sıfât ve ef'âlin mecmû'una câmi'dir. Demek ki Hak Teâlâ, insân-ı kâmilden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve semâvât ve arzın hey'et-i mecmûasından ibâret bulunan âlem-i kebîr-i münfasılda vâkı' olup, bu muhtasar-ı şerîfin vücûdundan hâriç kalan sûretlerin hakâyıkını îcâd eyledi; ve o insân-ı kâmili, âlemin rûhu ve zübdesi kıldı. Ve insân-ı kâmil âlemin rûhu olduğu ve onun sûretinde zikr olunan kemâlât bulunduğu için, Hak Teâlâ ona, semâvât ve ervâh-ı ulviyye gibi avâlim-i ulviyyeyi ve arz ve ervâh-ı süfliyye gibi avâlim-i süfliyyeyi teshîr eyledi. Ve nasıl ki eczâ-yı âlemden Hakk'ı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yok ise, kezâlik âlemde insân-ı kâmilin taht-ı teshîrinde bulunmayan hiçbir şey yoktur. Zîrâ insân-ı kâmilin hakîkati olan "Allah" ism-i şerîfinin muktezâsı bu ismin taht-ı tasarrufunda bulunan bilcümle eczâ-yı âlemin onun taht-ı teshîrinde bulunmasını îcâb eyler. Ve herbir şeyin Hakk'ı hamd ile tesbîh etmesi hakkındaki îzâhât **Fass-ı Muhammedî** nihâyetlerinde gelecektir. İşte bu hakîkate mebnî, Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَ مَا فِي الاَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (Câsiye, 45/13) buyurdu. Şu halde ulvî olsun, süflî olsun âlemde olan şeylerin kâffesi, insanın taht-ı teshîrindedir. Velâkin bunun böyle olduğunu ancak insân-ı kâmil bilir. İnsân-ı hayvân ise ne kendinden ve ne de muhîtinden haberdâr değildir. Nazar-ı fikrînin îcâd-gerdesi olan felsefe, insanı hayvâniyyetten kurtaramaz. Bunların efkâr ve ef'âli **Fass-ı Âdemî** ile **Fass-ı İdrîsî**'de biraz îzâh edilmiş idi.

İmdi Mûsâ'nın tâbût içinde deryâya ilkâsının sûreti, sûret-i helâk idi. Zâhirde ve bâtında onun için katlden necât oldu. Binâenaleyh nüfûs, ilim ile mevt-i cehilden dirildiği gibi diri oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurdu:

اوَ مَنْ كانَ مَيْتا (En'âm, 6/122) "O kimse ölü idi", ya'nî (cehil ile); فَاَحْيَيْنَاهُ "Biz onu dirilttik", ya'nî (ilim ile); وَجَعَلْنا لَهُ نُوراً يَمْشِي بِهِ فِي النّاسِ "Ve biz ona bir nûr yarattık ki nâs içinde onunla yürür" (o da hidâyettir); كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُماتِ "Acabâ karanlıklarda olan kimseye benzer mi?" (o da dalâlettir). لَيْسَ بِخارِجٍ مِنْها "Ondan hâriç değildir", / ya'nî (ebeden doğru yolu bulamaz). Zîrâ emrin kendi nefsinde gâyesi yoktur ki onun indinde tevakkuf olunsun. Böyle olunca hüdâ insanın hayrete mühtedî olmasıdır. Şu halde ma'lûm olur ki, muhakkak emr, "hayret"tir. Ve hayret, kalak ve harekettir; ve hareket dahi hayattır. Binâenaleyh sükûn yoktur; şu halde mevt yoktur; ve vücûddur, binâenaleyh adem yoktur. Ve suda dahi böyledir ki, hayât-ı arz onun sebebiyledir. Ve onun hareketi Hakk'ın إهتَزَّتْ ya'nî "İhtizâz eyledi" (Hac, 22/5) **kavlidir. Ve onun hamli Hakk'ın وَرَبَتْ** (Hac, 22/5) **ya'nî "Ziyâdeleşti" kavlidir. Ve onun vilâdeti Hakk'ın أَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ** (Hac, 22/5) **ya'nî "Her bir zevc-i behîcden inbât eyledi" kavlidir. O ancak kendisine benzeyeni, ya'nî kendi gibi tabîî olan şeyi doğurdu, demektir. Binâenaleyh arzdan doğan ve ondan zâhir olan şey ile arz için şef'iyyetten ibâret olan zevciyyet hâsıl oldu. Ve kezâ vücûd-ı Hak için dahi, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyyenin hakâyıkını taleb eden âlem cinsinden ondan zâhir olan şey sebebiyle kesret; ve muhakkak o şöyledir ve böyledir, diye ta'dâd-ı esmâ sâbit oldu** (5).

Ya'nî Mûsâ (a.s.)ın sandık içinde olduğu halde vâlidesi tarafından denize bırakılması sûreti, helâk sûreti idi. Zîrâ tıfl-ı nevzâdı, bir sandık içine koyup denizin dalgaları arasına tevdî' etmek, onun helâkine sa'y etmektir. İşte bu sûret-i ilkâ sûret-i helâk olmakla berâber zâhir ve bâtında cenâb-ı Mûsâ'nın katlden necâtının sûreti oldu. Nüfûs-i beşer, nasıl ki ilim ile mevt-i cehilden dirilir ve halâs olursa, Mûsâ (a.s.) dahi öylece diri oldu. Zîrâ tahsîl-i ilim sûreti, iz'âc-ı nefs sûretidir. İz'âc-ı nefis ise ihtilâl-i sıhhati ve ihtilâl-i sıhhat

dahi helâki dâidir. Halbuki bu sûret zımnında nüfûs-i beşer, zâhirde ve bâtında mevt-i cehilden diri olur. Ve nüfûsun ilim ile hayat bulduğu sûre-i En'âm'da vâkı' şu âyet-i kerîmede beyân buyrulur. Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.) âyet-i kerîmeyi tefsîren ityân buyururlar: "O kimse ki cehil ile ölü idi. Biz onu ilim ile ihyâ eyledik. Ve ona bir nûr îcâd ettik ki, nâs içinde o nûr ile gezer. O nûr da hidâyettir. O kimse acabâ karanlıklarda olan kimseye benzer mi? O zulumât dahi dalâlettir ki, o kimse dalâletten ibâret olan o zulumâttan / hâriç değildir, ya'nî ebeden doğru yolu bulamaz." (En'âm, 6/122) Deniz vâsıtasıyla bakâ bulan hayât-ı hissiyye-i mûseviyye, "ilim" ile hâsıl olan hayât-ı akliyyeye teşbîh olunmuştur. "Su"yun ilim sûreti olduğuna tenbîh olunur. Zîrâ kendisinden herşey hayat bulan "su" ile ebdân, nasıl hayat bulursa, "ilim" ile dahi nüfûs-i beşeriyye öylece hayât-ı ma'neviyye bulur; ve dalâletten ibâret olan zulumâttan kurtulur; ve zulumâtta kalanlar ise ebeden doğru yolu bulamazlar.

Ma'lûm olsun ki ilim ikidir: Birisi "ilm-i hakîkat" diğeri "ilm-i hayâl"dir. "İlm-i hakîkat" enbiyânın ve onların vârisleri olan evliyânın tebliğ buyurdukları ilimdir ki, "hakîkat" ile "hayâl" beyini câmi'dir. Bu ilmi tahsîl edenler hakîkat-i vücûd ile hayâl arasındaki revâbıtı ârif oldukları için "hayret"e düşerler. Bu hayret hayret-i mahmûdedir. Zîrâ ilm-i hakîkî netîcesidir. Onun için (S.a.v.) Efendimiz رب زدني فيك تحيراً ya'nî "Yâ Rabbi, sende benim hayretimi tezyîd eyle!" buyurdu. "İlm-i hayâl" dahi felâsife ile ehl-i fennin mütevaggıl oldukları ulûm-i tabîiyyedir. Bu tâife enbiyâ ve evliyânın teblîgâtına kulak asmayıp tedkîkât-ı mâddiyye ile hakîkat-i vücûdu idrâke sa'y ederler. Halbuki madde ve maddeden müteşekkil olan suver-i muhtelife hep hayâlâttan ibârettir. Bu hayâlât ise vücûd-i hakîkînin zılâl-i esmâsından başka bir şey değildir. Ve hayâlâta müstağrak olan kimselerin bir hayâli bırakıp diğerine yapışmak sûretiyle ömr-i azîzlerini ifnâ edeceklerine ve doğru yolu ebediyyen bulamayıp hayrete düşeceklerine şübhe yoktur. Onların bu hayreti "hayret-i mezmûme"dir. Çünkü hayâlin verdiği bir ilmin netîcesidir. Ve bu ilim ayn-ı cehildir. Zîrâ bi-hasebi'ş-şuûnât tecelliyât-ı dâimeden ibâret olan emr-i ilâhînin nihâyeti yoktur ki, bu gâyede tevakkuf olunabilsin. Şu halde hüdâ, insanın "hayret-i mahmûde"ye mühtedî olmasıdır. Çünkü ârif

görür ki, vücûd birdir; ve bu suver onun bi-hasebi'l-esmâ tecelliyât-ı dâimesinden ibârettir; ve bu tecellînin nihâyeti yoktur ki, "İşte burası müşâhedenin nihâyetidir" deyip orada durabilsin. Bu sebeble hayrete düşer. Binâenaleyh bilir ki, muhakkak emr-i vücûd, "hayret"tir.

İmdi mâdemki "hayret" adem-i tevakkuf sebebiyle olur; şu halde hayret, kalak ve harekettir. Ve mütehayyir olan kimse muztaribdir, çırpınır durur. Ve hareket olan yerde dahi hayat vardır. / Ve hareket olan yerde bittabi' sükûn olmadığı gibi, hareket hayâtı müstelzim olduğundan, müteharrik için de mevt yoktur. Nitekim hadîs-i şerîfte buyurulur: من صار بالعلم حيّا لم يمُتْ أبدا Ya'nî "İlim ile diri olan kimse ebeden ölmez." Ve "hayret" yâhut "hayât" vücûddur, ya'nî varlıktır. Şu halde adem yoktur. Ve ilimde hayât mevcûd olduğu gibi, kendisiyle arzın hayâtı hâsıl olan suda dahi hayat vardır. Ve "arzın hareketi" sûre-i Hac'da vâkı' وَ تَرَى الأَرْضَ هَامِدَةً فَاِذَا اَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَاَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) âyet-i kerîmesindeki Hak Teâlâ'nın اِهْتَزَّتْ kavliyle sâbittir. Zîrâ semâdan yağmur nâzil oldukda arz yağmur sebebiyle "kımıldar, ihtizâz eder." Ve arz beden-i insânîye muâdildir. Beden-i insana ilim nüzûlünde kalak ve ıztırâb vâkı' olduğu gibi, arza da su nâzil oldukda ihtizâz eder. Binâenaleyh ilmin hâliyle suyun hâli yekdîğerine müşâbihdir. Ve "arzın hamli"ne delîl dahi Hak Teâlâ'nın رَبَتْ ya'nî "ziyâdeleşti, şişti" kavlidir. Ve "arzın doğurması"nın delîli de Hak Teâlâ'nın وَ اَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ ya'nî "Arz behcet sâhibi olan her bir zevcden inbât eyledi" kavlidir ki, arz ancak kendisine benzeyeni, ya'nî kendi gibi tabîî olan şeyi doğurdu, demektir. Binâenaleyh arz ferd ve tek bir vücûd olduğu halde kendine benzeyen şeyi doğurmakla "zevciyyet" demek olan "şef'iyyet" hâsıl oldu. Ya'nî arz tek bir vücûd iken kendisinden zâhir olan şeyle çift vücûd peydâ oldu. Ve işte vücûd-i Hak dahi böyledir. Zîrâ vücûd-ı Hak ferd ve tek olduğu halde, neş'esiyle hakâyık-ı esmâ-i ilâhiyyeyi taleb eden âlem, ferd olan vücûd-ı Hak'tan zâhir olmakla kesret zuhûra geldi. Ve Hak'tan zâhir olan âlem ile sâbit oldu ki, esmâ-i ilâhiyye kesîr ve müteaddiddir; binâenaleyh biz Hak'tan zâhir olan âlem ile "Hak, şöyledir, böyledir" deriz. Ya'nî suver-i âleme bakıp onlarda gördüğü-

müz ahkâm ve âsâra nazaran Hak, Rezzâk'tır, Musavvir'dir, Mu'tî'-dir, Mâni'dir, Dârr'dır, Nâfi'dir ilh... deriz. Böyle olunca ferd olan vücûd-ı Hak, kendisinden zâhir olan âlemin vücûdu ile şef' oldu. Ve vücûd bir iken ikilik hâsıl oldu / 20

İmdi onunla mesnâ oldu; ve ahadiyyet-i kesret ona muhâlif oldu. Halbuki Hak Teâlâ zâtı haysiyyetiyle ahadiyyü'l-ayn idi. Nitekim kendisinde zâhir olan suver ile kesîr olan cevher-i heyûlânî ahadiyyü'l-ayndir. Öyle ki o, onları bizâtihî hâmildir. Hak dahi suver-i tecellîden kendisinde zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak ahadiyyet-i ma'kûliyyet ile berâber, âlem sûretlerinin meclâsı oldu. İmdi Allah Teâlâ'nın ibâdından dilediğini ıttılâ' ile muhtass kıldığı bu ta'lîm-i ilâhî ne güzeldir! (6).

Şurrâh-ı kirâm hazarâtı metinde ihtilâf etmişlerdir. Kâşânî nüshasında فثنيت به و يخالفه احدية الكثرة ; ve Ya'kûb Hân nüshasında فثبتت به و يخالفه ; ve Abdülganî Nâblusî nüshasında فثبتت به و يخالفه ; ve Mevlânâ Câmî nüshasında فثبت به و تخالفه ; ve Bâlî Efendi nüshasında فثنيت به و يخالفه vâkı'dir. Ve cenâb-ı Abdullah Bosnevî, Dâvûd-i Kayserî hazretlerinin tarz-ı ahzine bir kaç vech ile hatâ isnâd eylemiştir. Bâlî Efendi يخالفه kelimesinin "fâ" ile olması fehme akreb ve makāma enseb olduğunu beyân eder. Fakîr, cenâb-ı Abdürrezzâk Kâşânî'nin ibâresini siyâk-ı kelâma ve cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin maksad-ı âlîlerine daha muvâfık gördüğümden bu ibâreyi ahz ile iktifâ eyledim. Zîrâ yukarıda "Arz için şef'iyyetten ibâret olan zevciyyet hâsıl oldu" buyurulmuş ve vücûd-i Hak için dahi, âlemin kendisinden zuhûru sebebiyle kesret sâbit olduğu zikr edilmiş idi. Binâenaleyh bu beyânı ta'kîb eden ibâre فثنيت به / olur. Ve buna, "İmdi ferd olan vücûd-i Hak kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu, ya'nî şef' olup ikileşti" ma'nâsı verilirse zevk-âver olur. Ve bu ma'nâyı müstemi' olan kimse tarafından: "Pekâlâ, ferd olan vücûd-i Hak kendisinden zâhir olan âlem ile şef' olunca, bu âlemin vücûdu Hakk'a muvâfık mı, yoksa muhâlif mi olur?" suâli îrâd olunabileceğinden cenâb-ı Şeyh (r.a.) buna cevâben: ويخالفه احدية الكثرة ya'nî "Suver-i âlem

kesretinin ahadiyyeti hey'et-i mecmûası, ferd olan vücûd-i Hak'a muhâlif oldu" buyurur. Zîrâ "Suver-i âlem kesretinin ahadiyyeti" mertebe-i akılda sâbit olan kesret-i esmâiyye ahadiyyetinin zıllidir. Ve gölge bir i'tibâr ile, gölge sâhibinin aynı ise de, bir i'tibâr ile gayridir. Binâenaleyh "suver-i âlem kesretinin ahadiyyeti" gayriyyet i'tibârına göre ferd olan vücûd-i Hakk'a muhâlif olur. Halbuki Hak Teâlâ zâtı haysiyyetinden ahadiyyü'l-ayn idi. O ahadiyyet-i zâtiyyesi i'tibâriyle, kesret-i vücûdiyye ve kesret-i nisebiyye ahadiyyetinden münezzehtir. Tarîkat-i Nakşibendiyye-i Hâlidiyye'nin pîri Mevlânâ Hâlid (k.A.s.) hazretlerinin Mevlânâ Câmî (k.A.s.) taraf-ı âlîlerinden tahmîs buyurulan âtîdeki gazeli bu ma'nâyı müş'irdir. Beyt:

کرچه در صورت ذرات جهان جلوه کري   گاه در خود نماینده وگه در بشرى

ليك چون ذات تو از ژنك حدوث است بري   نه بشر خوانمت اي دوست نه حور ونه پري

اي همه برتو حجابست تو چيزي ديكري

Tercüme: "Gerçi sen zerrât-ı cihân sûretinde cilve-gersin. Gâh kendini gösterirsin ve gâh* beşer nikābına bürünürsün. Fakat mâdemki senin zâtın jeng-i hudûsden berîdir; ey dost, sana ne beşer, ne hûr ve ne de perîsin diyebilirim! Ey zât-ı pâk, bütün bunların hepsi sana hicâbdır. Sen başka bir şeysin!"

Hak Teâlâ cevher-i heyûlânî gibidir. Zîrâ cevher-i heyûlânî zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayn ve kendisinde zâhir olan sûretlerin kesreti hasebiyle, kesîrdir. Onun vücûdu âlem-i histe sâbit olmayıp / mertebe-i akılda mevcûddur. Ve cevher-i heyûlânî vücûd-i aynî ile mevcûd olmamakla berâber, zâtı ile cemî'-i suveri hâmildir. İşte Hak dahi, suver-i tecellîden kendisinden zâhir olan şeyle cevher-i heyûlânîye benzer. Binâenaleyh Hak ahadiyyet-i ma'kūliyyet üzere sâbit olmakla berâber, âlem sûretlerinin meclâsı oldu. Şu halde Hak, zât-ı ahadiyyetinde bi'l-kuvve mevcûd olan esmâsı sûretiyle tecellîsi hasebiyle kesîrdir. Ve Hak bi'l-kuvve zâtında mündemic olan suver-i âleme âyînedir. Zîrâ feyz-ı akdesle, bilcümle esmâ sûretleri vücûd-i Hak'ta zâhir olur. Ve Hakk'ın ahadiyyet-i zâtiyyesi mertebe-i akılda kalır, ya'nî bu ahadiyyeti akıl idrâk eder.

Misâl: Bir kiraz çekirdeği içinde nâmütenâhî ağaçlar, dallar ve

yapraklar bi'l-kuvve mündemicdir. Halbuki çekirdek ahadiyyü'l-ayndır. Nazar-ı hissî ile bakıldıkda bu kesret görünmez. Vaktâki çekirdek arza dikilip terbiye olunur, içindeki ağaç tedrîcen zuhûr etmeğe başlar; bir kaç sene sora dalları, budakları yaprakları ve meyveleri kesîr olur. Artık çekirdek bâtın olup nazar-ı hissî ile görünmez; fakat akıl bilir ki, bu kesretin menşei bir tek çekirdektir. Binâenaleyh çekirdeğin ahadiyyet-i zâtiyyesi ahadiyyet-i ma'kûliyyettir. Çekirdek bu ahadiyyet-i ma'kûliyyeti ile berâber o kesîr olan dalların, yaprakların ve meyvelerin meclâsı olur.

Hakk'ın ahadiyyeti ile keserât-ı âlem arasındaki irtibât, **Fass-ı Âdemî**'de tafsîl olunduğundan, burada tekrâr îzâha lüzûm yoktur.

İmdi Mûsâ (a.s.)ın sandık içine vaz' edilerek denize atılması hakkındaki ihbâr-ı kur'ânî ile Allah Teâlâ, bak ki ne güzel ta'lîmde bulundu! Nitekim bâlâda îzâh olundu. Eğer zevâhir-perestân çıkıp da: "İhbâr-ı Kur'ân'dan yukarıda îzâh olunan maânî nasıl istihrâc olundu? "Sandık"ın cism-i insânîye ve "su"yun ilme teşbîhi sûretiyle âyât-ı kur'âniyyenin tevsî'-i tefsîri, indî bir takım ma'nâlardan ibârettir?" / diyecek olursa cevap verilir ki: Allah Teâlâ hazretlerinin bu ta'lîm-i ilâhîsine ıttılâ'ı herkesin mazhar olabileceği bir saâdet değildir. Husûsiyle kendi akıllarının taht-ı tasarrufunda bulunan ehl-i zâhir, bu maânîden aslâ nasîbdâr olamazlar. Bu maânî verese-i enbiyâ olan evliyânın kulûb-i sâfiyyelerine min-indillâh münzeldir. Bu maânîye i'tirâz edenler kendi akılları dâiresinden hâriç bir şey olamayacağını zannedenlerdir. Ukûl-i selîme erbâbı indinde bu zannın butlânı zâhirdir.

Vaktâki Âl-i Fir'avn onu denizde ağaç indinde buldu, Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Kıbtîce "mû"' su ve "sâ" dahi ağaçtır. Binâenaleyh onu / indinde bulunduğu şeyle tesmiye etti. Zîrâ sandık denizde ağaç indinde durdu. İmdi onun katlini murâd eyledi. Böyle olunca onun zevcesi Mûsâ hakkında söyledi. Ve Fir'avn'a söylediği sözde nutk-i ilâhî ile nâtık oldu. Zîrâ Allah Teâlâ onu kemâl için halk etti. Nitekim, Aleyhi's-salâtü ve's-selâm onun için ve Meryem binti İmrân için,

erkeklere mahsûs olan kemâl ile şehâdet ettiği haysiyyetle ondan haber verdi. İmdi Mûsâ hakkında Fir'avn'a: قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ (Kasas, 28/9) **ya'nî "Muhakkak o, benim ve senin için göz nûrudur" dedi. Böyle olunca onun için hâsıl olan kemâl ile, onun "ayn"ı onunla nurlu oldu. Nitekim biz dedik. Ve gark indinde Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği îmân ile, Fir'avn için de kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve mutahhar olarak kabz eyledi; habesden onda bir şey kalmadı. Zîrâ Allah Teâlâ onu günahlardan bir şey iktisâb etmezden evvel îmânı indinde kabz etti. Ve halbuki islâm mâ-kablini iskât eder. Ve onu dilediği kimseye Hak Sübhânehû kendi inâyetine bir âyet kıldı. Tâ ki hiçbir kimse rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olmaya! Zîrâ kavm-i kâfirûnun gayri hiç bir kimse revhullahdan me'yûs olmaz. İmdi eğer Fir'avn me'yûs olanlardan ola idi, îmâna mübâderet etmez idi. İmdi Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın zevcesinin onun hakkında:** قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) **ya'nî "O benim ve senin için kurret-i ayn olsun. Onu katl etmeyin, an-karîb bize nef' hâsıl olur" dediği gibi oldu; ve böyle vâkı' oldu. Zîrâ her ne kadar onun, mülk-i Fir'avn'ın helâki ve âlinin helâki, onun iki yedi üzere olan nebî olduğuna her ikisinin de şuûru yok ise de, Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onları nefi'lendirdi** (7).

Ya'nî Fir'avn'ın havâssı, Mûsâ (a.s.)ı deniz kenârında bir ağaç
altında bulup da Fir'avn'a haber verdikleri vakit, Fir'avn o hazrete
"Mûsâ" ismini verdi. Ve bu isim Mısır kıbtîleri lisânında "su"
ma'nâsına olan "mû'" ile "ağaç" ma'nâsına olan "sâ" kelimelerinden
mürekkebdir. Mûsâ (a.s.)ı hâmil olan sandık deniz kenârında bir
ağaç altında tevakkuf ettiği için Fir'avn, o hazreti indinde bulunduğu
"mû'" ve "sâ", ya'nî "su ve ağaç" isimleriyle tesmiye etti. Fir'avn
zevâl-i mülkü havfiyle, etfâl-i Benî İsrâîl'i katl etmekte/ olduğundan, 25
bunun dahi etfâl-i Benî İsrâîl'den olması ihtimâline binâen, katlini
murâd etti. Velâkin Fir'avn'ın zevcesi Âsiye (r.a.) intâk-ı Hak

kabîlinden olarak "Bunu öldürmeyiniz; zîrâ benim ve senin için kurretü'l-ayndir. An-karîb bize menfaati olur" (Kasas, 28/9) dedi. Zîrâ Allah Teâlâ cenâb-ı Âsiye'yi kemâl-i insânî için halk etmiş idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz şu: كمل من الرجال كثيرون وما كمل من النساء الا مريم بنت عمران وآسية امرأة فرعون و فاطمة بنت محمد صلى الله عليه و سلم وخديجة بنت خويلد ya'nî "Erkeklerden birçokları kâmil oldu. Ve kadınlardan ancak İmrân'ın kızı Meryem; ve Fir'avn'ın zevcesi Âsiye; ve Muhammed (s.a.v.)in kerîmeleri Fâtıma; ve Huveylid'in kerîmesi Hadîce (radıyallâhü anhünne)dir." hadîs-i şerîfinde onun hakkında erkeklere mahsûs olan kemâl ile şehâdet buyurdu. İşte erkeklere mahsûs olan kemâl için halk olunduğu cihetle cenâb-ı Âsiye Mûsâ (a.s.) hakkında Fir'avn'a "O, benim ve senin için göz nûrudur" dedi. Mûsâ (a.s.) cenâb-ı Âsiye'nin hakîkaten kurretü'l-aynı oldu. Çünkü isti'dâdında mündemic olan kemâlât, o hazretin nübüvveti yüzünden inkişâf etti. Kezâ Fir'avn için de kurretü'l-ayn oldu. Çünkü deryâya gark olurken آمَنْتُ أنَّهُ لا اِلٰهَ اِلا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو اِسْرَائِيلَ وَأنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (Yûnus, 10/90) dediği nass-ı Kur'ân ile sâbittir. İşte bu îmân sebebiyle Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurretü'l-ayni oldu. Böyle olunca cenâb-ı Hak Fir'avn'ı tâhir ve mutahhar olarak kabz etti. Ve onda habâset-i zâhiriyye ve bâtıniyyeden birşey kalmadı. Habâset-i bâtıneden birşey kalmadı; çünkü kalben îmân etmiş idi. Ve maâsîden birşey iktisâbına vakit kalmaksızın mağrûkan vefât etti. Ve bir kâfir îmâna gelince o dakîkaya kadar evvelce kendisinden sâdır olan küfür ve ma'sıyet levsiyyâtından tâhir olur. Ve onda habâset-i zâhiriyyeden birşey kalmadı; çünkü bir kâfir îmâna gelince üzerine gusl etmek vâcib olur. Halbuki Fir'avn su içinde helâk oldu. Bu ise onun için gusldür. Binâenaleyh Hak Teâlâ onu mutahhar olarak kabz eyledi.

İmdi Allah Teâlâ da'vâ-yı rubûbiyyet gibi bir şenâate ictisâr eden Fir'avn'ın îmânını dilediği kimseler hakkında ibzâl buyuracağı inâyetine bir alâmet kıldı./Tâ ki hiçbir kimse rahmet-i ilâhiyyesinden me'yûs olmaya! Zîrâ إنَّهُ لا يَيْأسُ مِنْ رَوْحِ اللهِ اِلاَّ الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ (Yûsuf, 12/87) âyet-i kerîmesi mûcibince rahmetinden me'yûs olanlar ancak Allah'ı inkâr edenlerdir. Çünkü bir kimse Allah'ı inkârda musırr oldukça ona rahmet-i ilâhiyye vâsıl olmaz. Bu ise pek tabîî bir haldir.

Zîrâ sâhib-i rahmet olan bir kerîmin vücûduna i'tikād etmeyen bir kimse, taleb-i rahmet ve kerem için mürâcaat edecek bir kapı bulamaz; ve kerîmin kapısı çalınıp ondan taleb-i rahmet olunmadıkça o kerim dahi ibzâl-i kerem etmez. Ahvâl-i dünyeviyye bu hâlin şâhid-i belîğidir. Zîrâ bir sâil-i dünyevî herhangi bir kerîmin vücûduna ve onun keremine îmân ve i'tikād etmedikçe onun kapısını çalmaz. Ve sâil kapıyı çalmadıkça o kerîmin atâsı da o sâile vâsıl olmaz. İmdi Fir'avn eğer me'yûs olanlardan, ya'nî Allah'ı inkârda musırr olan tâifeden olaydı îmâna mübâderet etmezdi. Demek ki Fir'avn o dakîkada kalben küfründen rücû' etmiş idi. Ve bir kimse kalben küfründen rücû' etse ve lisânen kelime-i şehâdet getirse rahmet-i ilâhiyyeye nâil ve îmânı makbûl olur. Böyle olunca cenâb-ı Âsiye'nin nutk-ı ilâhî ile nâtık olduğu قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لاَ تَقْتُلُوهُ عَسَى انْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) kelâmının hakîkati zuhûra geldi; ve Allah Teâlâ her ikisini de Mûsâ (a.s.) ile nefi'lendirdi.

*

Ma'lûm olsun ki: Abdürrezzâk Kāşânî, Dâvûd-ı Kayserî, Ya'kūb Han ve Abdullah Bosnevî hazarâtı gibi kümmelînden olan zevât, kendi şerhlerinde, Fir'avn'ın sıhhat-ı îmânı hakkında, cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) tarafından gerek **Fusûs**'ta ve gerek **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de tahrîr buyrulan ibârâtın kat'iyyet-i müfâdına kāil olmuşlardır. Bâlî Efendi hazretleri ise kendi şerhinde bu ibârâtı cevâza haml edip Fir'avn'ın âhirette saâdet ve şekāveti hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de ve ahâdîs-i şerîfede bir nass vârid olmamış olduğundan, Hz. Şeyh'in Fir'avn hakkında tevakkufuna zâhib olarak والامر فيه الى الله dediğini ve **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de "Fir'avn ve Nemrûd nârda müebbeddir" buyurup, kendilerinin mezhebi ancak bu olduğunu ve **Fusûs**'un ibârâtında Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delâlet-i kat'iyye olmayıp, belki ibârâtın kâffesi zâhir-i Kur'ân'ın cevâz-ı sıhhatine delâlet ettiğini; ve bu mes'elede Hz. Şeyh hakkında nâsın dedikleri şeyin iftirâ olduğunu; ve bu galat-ı âmmenin dahi Hz. Şeyh'in rûhâniyyetine/ittisâli olmayan şârihlerin kelâmından neş'et eylediğini; ve onun Fir'avn hakkında مات طاهرا مطهرا kavlini o hazretin murâdı hilâfında olarak beyân ettiklerini ve nitekim bu kelâmın şerhinde Dâvûd-ı Kayserî'nin لما كان ايمان فرعون في البحر حيث رأى طريقاً واضحا عبر عليها بنو اسرائيل قبل التغرغر وقبل ظهور احكام الآخرة له بمايشاهده الناس عند الغرغرة جعل ايمانه معتداً به فانه ايمان بالغيب ya'nî

"Îmân-ı Fir'avn, deryâda Benî İsrâîl'in geçtiği bir tarîk-ı vâzıhı görmesi haysiyyetiyle tegargurdan evvel ve inde'l-gargara nâsın müşâhede ettiği ahvâlden kendisi için ahkâm-ı âhiretin zuhûrundan mukaddem vâkı' olduğu cihetle, onun îmânı sahîh ve mu'teddün-bih-dir; zîrâ îmân-bi'l-gaybdir" dediğini; halbuki bunun sahîh olmadığını beyân edip, ibârât-ı **Fusûs**'un cevâza mahmûl olduğuna dâir bir takım mütâlaât serd etmiştir. Fakîr gibi ezillânın ekâbirin mütâlaât ve münâkaşâtına karışması hande-âver bir hâl ise de, لسان الخلق اقلام الحق olduğundan istinbâtât-ı hakîrin dahi buraya dercinden vaz geçilemedi. Şöyleki:

Evvelen: Fusûsu'l-Hikem te'lîfât-ı akliyyeden değildir ki, onun ibârâtı istidlâlât-ı akliyyeye müstenid mütâlaâta mahmûl olunabilsin. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) bu kitâbın dîbâcesinde فما التي الا ما يلقى اليّ ولا انزل في هذا المسطور الا ما ينزل عليّ ya'nî "Ben ancak bana ilkā olunan şeyi ilkā ederim. Ve ben bu mastûr içinde ancak benim üzerime nâzil olan şeyi inzâl ederim" buyururlar. Binâenaleyh âtîde gelecek olan هذا هو الظاهر الذي ورد به القرآن kavline nazaran, îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkındaki bu muhâkemât Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden muktebestir. Ve bu tarz tefsîr Hz. Şeyh'e ilkā buyrulmuş olan maânî zümresindendir. Şu halde kat'îdir. Ve eğer Fir'avn'ın îmânı sahîh olmasa idi, Hz. Şeyh'e bu tarz tefsîr ilkā olunmaz ve belki bu ma'nânın aksi inzâl olunur idi. /

Sâniyen: Farz edelim ki Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkındaki ibârât-ı **Fusûs** kat'î olmayıp cevâz ve ihtimâle müstenid olsun; ve bunun için Hz. Şeyh Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı hakkında tevakkuf edip âtîde gelecek olan ثم انا نقول بعد ذلك والامر فيه الى الله kavlini îrâd eylemiştir. Şu halde **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin altmış ikinci bâbında Fir-avn'ın müebbed-fi'n-nâr olduğunu beyân etmek bu tevakkuf ve zehâba muğâyir düşmez mi? Zîrâ bir kimse bir mes'ele hakkındaki kanâat-i kat'îsini beyân ettikten sonra, yine o mes'ele hakkında tereddüd ve ihtimâl dâiresinde beyân-ı mütâlaa etse, bu iki hükümden birisi zâid olur. Hz. Şeyh'in âsâr-ı aliyyesiyle aslâ alâkası olmamakla berâber, ehl-i zâhire hitâben şu nükteyi ihtâr edeyim ki: **Fütûhât-ı Mekkiyye** 590 ve **Fusûsu'l-Hikem** ise 628 sene-i hicriyyelerinde izhâr buyurulmuştur. Böyle olmakla berâber her iki eser-i âlî dahi

kalb-i Şeyh-i Ekber'e hâtem-i velâyet mişkâtinden münzel olduğu için ikinci bâbında münderic olan şu: اربع طوائفَ في النار لا يخرجون منها وهم المتكبرون على الله كفرعون وامثاله ممن ادعى الربوبية لنفسه ونفاها عن الله فقال يا ايها الملأ ما علمت لكم من اله غيري وقال انا ربكم الاعلى يريد ما في السماء اله غيري وكذلك نمرود وغيره والطائفة الثانية المشركون وهم الذين يجعلون مع الله الهاً آخر ...الخ. Ma'nâ-yı şerîfi: "Dört tâife nârdadır, ondan çıkmazlar. Ve onlar Allah Teâlâ üzerine mütekebbir olanlardır; Fir'avn ve emsâli gibi ki, rubûbiyyeti Allah Teâlâ'dan nefy edip kendi nefsi için iddiâ eden kimsedir. Fir'avn: يَا اَيُّهَا الْمَلأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِي (Kasas, 28/38) dedi ki: "Semâda benim gayrim olan bir ilâh yoktur" demeği murâd eder. Ve gurur ve onun gayri dahi bunun gibidir. Ve ikinci tâife müşriklerdir. Ve onlar Allah Teâlâ ile berâber ilâh-i âhar ittihâz edenlerdir ilh..." ibâresi alınmakla iktifâ olunursa, efkâr Bâlî Efendi hazretlerinin mütâlaasına meyl eder. Velâkin Hz. Şeyh **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin otuz kadar mahallinde îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkında beyânâtta bulunurlar. Ezcümle **Fütûhât**'ın 198. bâbında on ikinci tevhîdde şu ibâreler mündericdir:

ثم ان الله صدقه في ايمانه بقوله ءَالآن وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ فدل على اخلاصه في ايمانه ولو لم يكن مخلصاً لقال فيه تعالى كما قال في الاعراب الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الاِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ فقد شهد الله بفرعون بالايمان وما كان الله يشهد لاحد بالصدق في توحيده الا ويجاز به / و بعد ايمانه فما عصى فقبله الله ان كان قبله طاهراً والكافر اذا اسلم وجب عليه ان يغتسل فكان غرقه غسلا له وتطهيراً حيث اخذه الله في تلك الحالة نكال الآخرة والاولى وجعل ذلك عبرة لمن يخشى وما يشبه ايمانه من غرغر فان المغرغر موقن بانه مفارق قاطع بذلك وهذا الغرق هنا لم يكن كذلك لانه رأى البحر يبساً في حق المؤمنين فعلم ان ذلك لهم بايمانهم فما ايقن بالموت بل غلب على ظنه الحياة فليس منزلته منزلة من حضر الموت فقال اني تبت الآن ولا هو من الذين يموتون وهم كفار فامره الى الله تعالى

Ya'nî "Muhakkak Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmânını tasdîk buyurdu. ءَالآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ (Yûnus, 10/91) âyet-i kerîmesi onun îmânının ihlâsına delîldir. Eğer Fir'avn îmânında muhlis olmaya idi, Hak Teâlâ onun hakkında a'râb hakkında buyurduğu gibi: قَالَتِ الأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلٰكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الاِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ (Hucurât, 49/14) der idi.

Binâenaleyh Allah Teâlâ muhakkak Fir'avn'ın îmânına şehâdet eyledi. Halbuki cevâz olmadıkça Allah Teâlâ hiçbir kimsenin tevhîdinde sıdkına şehâdet buyurmaz. Ve Fir'avn îmânından sonra isyân etmedi. Şu halde Allah Teâlâ onu tâhir olduğu halde kabz eyledi. Ve bir kâfir müslüman olduğu vakit onun üzerine gusl vâcib olup, Fir'avn'ın garkı ise kendisi için gusldür. Ve Allah Teâlâ'nın onu bu halde ahz etmesi haysiyyetiyle âhiret ve dünyâ nekâlinden tathîrdir. Ve bunu haşyet sâhibi olan kimseler için ibret kıldı. Ve onun îmânı gargara hâlinde bulunan bir kimsenin îmânına benzemedi. Zîrâ gargara hâlinde bulunan kimse müfârık olduğuna sûret-i kat'iyyede mûkındir. Halbuki bu gark, burada böyle değildir. Zîrâ Fir'avn deryâyı mü'minler hakkında kuru bir halde gördü; bildi ki, bu hâl îmanları sebebiyle onlar için vâkı' oldu. Böyle olunca Fir'avn mevti mûkın olmadı. Belki onun zannı üzerine hayât gâlib geldi. Binâenaleyh onun mertebesi نِّي تُبْتُ الآنَ (Nisâ, 4/18) diyen muhtezırın mertebesi değildir. Ve Fir'avn küffârdan olduğu halde ölen kimseler[den] değildir. İmdi onun emri Allah Teâlâ'ya râci'dir."

İşte Hz. Şeyh (r.a.)in îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati hakkındaki mütâlaaları budur. **Fütûhât**'ın altmış ikinci bâbı müstakıllen nârdan adem-i hurûca sebeb olan ahvâlin beyânına dâirdir. Burada Fir'avn ve Nemrûd'un misâl olarak zikri, mahzâ zikr-i mahal irâde-i hâl kabîlinden olur. Zîrâ Fir'avn birçok seneler da'vâ-yı rubûbiyyet etti. Ve onun bu hâli şübhe yok ki/nârdan adem-i hurûca sebeb olacak 30
ahvâlden idi. Velâkin Kur'ân'ın şehâdeti vech ile kable'l-mevt îmân etmekle ve onun bu îmânının sıhhatine zâhir-i Kur'ân'dan muktebes olan delâil burhân olmakla da'vâsında musırran fevt olan Nemrûd'dan ayrıldı.

Fir'avn'in sıhhat-i îmânı hakkındaki tefsîrâttan fâriğ olduktan sonra Hz. Şeyh'in والامر فيه الى الله buyurması işbu tefsîrâtın adem-i kat'iyyetine delâlet etmez. Belki Hz. Şeyh âdet-i seniyyeleri vech ile emri, edeben Hazret-i Hakk'a havâle buyururlar. Nitekim **Fass-ı Âdemî**'de فهذا التعريف الحق لما ادب الحق به عباده الادباء الأمناء الخلفاء buyurmuşlardır. Hakîkatte Hakk'a râci' olmayan hiçbir emr yoktur. Binâenaleyh والامر فيه الى الله tevakkufa değil, edeb-maallâha mahmûl olur.

Sâlisen: Mâdemki Kur'ân ve Hadîs'de Fir'avn'ın nârda muhalled olacağı hakkında bir sarâhat yoktur; ve Kur'ân'ın zâhirinden anlaşılan

ma'nâ dahi onun sıhhat-i îmânının cevâzıdır; ve zâhir-i Kur'ân bu tefsîrin hilâfına müsâid değildir; şu halde Fir'avn'ın adem-i sıhhat-ı îmânına hüküm için istinâd edilecek hiçbir delîl yoktur. Binâenaleyh bu husûs mahall-i tevakkuf olamaz. Zîrâ tevakkuf ancak delâilin taâruzu hâlinde olur. Mevlânâ Câmî, Abdürrezzâk Kâşânî, Dâvûd-ı Kayserî ve Abdullah Bosnevî ve Abdülganî Nâblusî ve emsâli ekâbir (k.A.e.) hazarâtı kendi şerhlerini bu esâsât dâiresinde yazmış olmalarıyla Hz. Şeyh'e iftirâ etmiş olamazlar. Zîrâ Bâlî Efendi hazretlerinin buyurdukları gibi kümmelîn-i muhakkıkînden olan bu zevât-ı âliyenin Hz. Şeyh'in rûhâniyyetine ittisâlleri olmadığı kabûl edilemez. Ve Bâlî Efendi hazretlerinin "Sahîh değildir" dediği Davûd-ı Kayserî hazretlerinin bâlâda mezkûr لا كان ايمان فرعون في البحر... الخ. kavli **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yüz doksan sekizinci bâbında münderic olan kavl-i Şeyh-i Ekber'in hülâsasıdır. Binâenaleyh Dâvûd-ı Kayserî hazretlerinin bu mütâlaası sahîh olmayınca Hz. Şeyh'in mütâlaası dahi sahîh olmamak lâzım gelir. Bu ise aslâ vârid değildir.

*

Bâlî Efendi hazretleri ibâre-i **Fusûs**'ta her birisi îmânı Fir'avn'ın makbûliyyetine ve sıhhatine delîl-i kat'î olmadığını kendi şerhinde beş madde ile beyân ettiğinden bu beş veche burada cevâb i'tâsı da münâsib görüldü:

Evvelen: Hz. Şeyh'in وكانت منطقة بالنطق الالهي انه قرة عين لي ولك لا تقتلوه عسى ان ينفعنا /kavli Hak Teâlâ'nın İbrâhîm (a.s.)dan hikâyeten بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ (Enbiyâ, 21/63) kavli kabîlinden olmak muhtemeldir. Bu sûrette Âsiye'den sâdır olan bu kavl Mûsâ (a.s.) için yed-i Fir'avn'dan katilden necât oldu. Mûsâ (a.s.) Fir'avn için îmân sebebiyle ister kurret-i ayn olsun ister olmasın müsâvîdir. Zîrâ Mûsâ'nın hayâtına sebeb oldu. Îmânı sahîh olmadığı takdirde an-hikmetin bu kelâmın sudûrundan dolayı kizb lâzım gelmez. Çünkü o, katilden necâttır. Nitekim dediği gibi de vâkı' oldu. Maahâzâ Âsiye bu kavli teşevvuk-ı veledden katilde olan şeyden dolayı ancak murâd-ı Fir'avn üzere söyledi. Zîrâ sıbyân ebeveynin kurret-i aynidir. Şu halde Mûsâ (a.s.) zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Böyle olunca Âsiye عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) kavlinde sıhhat-ı îmâna ihtiyâc olmaksızın sâdık oldu.

Cevap: Bu beyânın rûh-ı ma'nâsı şudur ki: Cenâb-ı Âsiye Mûsâ'yı

sevimli bir çocuk olarak gördü. Fir'avn'ın katl edeceğinden korktu. Kalb-i Fir'avn'da çocuk muhabbeti olduğunu bildiği için Fir'avn'ın arzûsuna muvâfık olarak: Bu çocuk benim ve senin için kurret-i ayndir, onu öldürmeyiniz; belki bize menfaati olur, dedi. Ve Fir'avn çocuk sevdiği için Mûsâ (a.s.) zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i aynı oldu; ve Âsiye'nin bu sözü ile katilden kurtuldu. Şu halde Âsiye bu sözü zevci olan Fir'avn'ın Mûsâ'yı sevmek sûretiyle intifâ'ını kasd eylediği için onu katilden kurtarmak mülâhazasıyla söyledi. Ve bu sözünde kâzib olmadı. Demek ki bu söz Âsiye'nin ilminden ve dirâyet ve fetânetinden mütevellid bir sözdür. Ve bunu kalbinde merhameti olan herbir dirâyetli kadın zevc-i zâlime karşı söyleyebilir. Bu ise nutk-ı ilâhî ile nâtık olmak değildir. Belki mizâc-gîrâne bir sözdür. Diğer taraftan sıbyân ebeveynin kurret-i ayni olabilir ise de; gerek Âsiye ve gerek Fir'avn cenâb-ı Mûsâ'nın ebeveyni olmadığından bu i'tibâr ile onların kurret-i ayni olamaz. Binâenaleyh Mûsâ'nın zamân-ı sabâvetinde Fir'avn'ın kurret-i ayni olması vârid değildir. Zîrâ Fir'avn gibi bir cebbâr, sevmek sûretiyle intifâ' etmek için Mûsâ'dan başka kendisine istediğinden a'lâ binlerce çocuk tedârik edebilir idi. Fir'avn'ın Mûsâ'yı / sevmesi ve okşaması aslâ kendisi için nef' değildir. Böyle olunca cenâb-ı Mûsâ Hz. Şeyh-i Ekber'in metn-i şerîfte وكان قرة عين لفرعون بالايمان buyurduğu gibi Fir'avn'ın ancak îmân sebebiyle kurretü'l-ayni olur. Demek ki Allah Teâlâ garkı indinde Fir'avn'a bir îmân i'tâ eyledi ki, bu îmân sebebiyle Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Halbuki Fir'avn îmân etmekle gark olmaktan halâs olamadı. Şu halde îmânının semeresini âlem-i şehâdette göremedi. Bu i'tibârla Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni olamaz. Binâenaleyh bu îmânın semeresini görmek âhirete kaldı. Ve âhirette [semeresi] görülecek îmân ise, makbûl ve sahîh olan îmândır. Ve işte Allah Teâlâ'nın inde'l-gark Fir'avn'a i'tâ eylediği bu îmân-ı makbûl ve sahîh ile Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurretü'l-ayni olur. Ve bu sûrette de cenâb-ı Âsiye nutk-ı ilâhî ile nâtık olmuş olur. Çünkü Fir'avn'ın âkıbeti böyle olacağını bilmediği halde, onun için cenâb-ı Mûsâ'nın kurretü'l-ayni olacağını söyledi. Eğer Fir'avn bu îmânının semeresini dünyâda iktitâf edemediği gibi, âhirette dahi göremeyecek idiyse, Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın hiç de kurretü'l-ayni olamaz; bilakis onun sebeb-i belâsı olur. Çünkü mülk-i sûrîsi onun yediyle muzmahil oldu; ve hayât-ı sûrîsinin zevâliyle de azâb-ı ebedîye

giriftâr olacaktır. Ve bu sûrette de cenâb-ı Âsiye'nin kelâmı haşv lâzım gelir. Ve nutk-ı haşv ise nutk-ı ilâhî olamaz. Ve kezâ cenâb-ı Âsiye'nin nef'i mazhar-i kemâl ve Fir'avn'ın nef'i dahi ancak nâiliyyet-i îmân olmuş olur. Binâenaleyh ibâre-i **Fusûs** sûret-i kat'iyyede îmân-ı Fir'avn'ın sıhhatine delâlet eder.

Sâniyen: Hz. Şeyh-i Ekber'in لانه قبضه الله عند ايمانه kavli îmânın vücûdu hakkında nasstır. Bu kelâm onun sıhhat-i îmânına, ya'nî sübût-i îmânın cevâzından dolayı onun nef'ine ve vaktinde vâkı' olmamasından dolayı adem-i nef'ine delâlet etmez. Zîrâ îmân min-indillâh gelen şeyi tasdîktir. Ve makbûliyyet dahi vakit hasebiyle kendisi için lâzım olan tasdîk mâhiyyetinden hâriçtir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا (En'âm, 6/158).

Cevap: Cenâb-ı Şeyh'in لانه قبضه الله عند ايمانه kavli فان الله نفعهما به عليه السلام kavl-i kat'îsine nazaran Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delâlet eder. Çünkü Fir'avn'ın îmânı sahîh olmadığı takdirde bâlâdaki cevâpta îzâh olunduğu üzere Mûsâ (a.s.)ın ona aslâ / nef'i olmamış olur. Ve Fir'avn öyle bir günde îmân etti ki, o gün يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا اِيمَانُهَا (En'âm, 6/158) âyet-i kerîmesine mâ-sadak değildir. Nitekim cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âtîde gelecek olan ibârât-ı kat'iyye ile bu dakîkayı îzâh buyurdukları gibi **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin bâlâda zikr olunan yüz doksan sekizinci bâbında tasrîh buyururlar.

Sâlisen: Cenâb-ı Şeyh'in وجعله آية على عنايته سبحانه و تعالى بمن يشاء. kavli, ihbârât-ı ilâhiyyede Hak Sübhânehû'nun inâyetine birçok deliller bulunduğu için, Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delîl değildir. Binâenaleyh sıhhat-i îmânının, dilediği kimseye Hakk'ın inâyetine delîl olmasına ihtiyâç yoktur.

Cevap: Bu ibârenin mâ-kabli ve mâ-ba'di mütâlaa ve muhâkeme olunursa hey'et-i mecmûasından Hz. Şeyh'in Fir'avn'ın sıhhat-i îmânını sûret-i kat'iyyede murâd ettikleri anlaşılır. Gerçi Hak Teâlâ'nın inâyetine deliller pek çok ise de, da'vâ-yı ulûhiyyet gibi bir şenâate mücâseret eden Fir'avn gibi bir cebbâra âhir vaktinde Hakk'ın îmân-ı sahîh ve makbûl nasîb etmesi, Hakk'ın inâyetine bir âyet-i azîmedir. Zîrâ Hakk'ın bu gibi mezâhiri nâdiren zâhirdir.

Râbian: Hz. Şeyh'in فلو كان ممن ييأس من رحمة الله ما بادر الى الايمان kavline gelince ihtimâldir ki, Fir'avn Allah'ın rahmetinden me'yûs olmadığı,

velâkin rahmet-i ilâhiyyeyi recâ eylediği halde îmâna mübâderet etmiştir. Halbuki recâ, rahmet vaktinde vâkı' olmadığı için kâfir olarak kalmıştır. Nitekim güneş mağribden tulû' ettiği vakitte nâsın kâffesi îmân ederler. Bu îmân ise ancak recâdan neş'et eder. Zîrâ onlar me'yûs değillerdir; ve îmâna mübâderet ederler. Lâkin recâları ve îmânları vaktinde vâkı' olmadığı için hepsi kâfirdirler. İmdi ihbârât-ı ilâhiyyede va'd ve vaîd gelen şeylerin inkişâfından dolayı îmân-ı Fir'avn ihtiyârdan hâriç ve zarûrî olarak vâkı' oldu.

Cevap: Kâfirin îmânı bir kaç vech iledir:

1. İntikâle müteyakkın değil iken lüzûm-ı îmânı aklen idrâk ile îmân eder. Bunun îmânı bi'l-ittifâk sahîh ve makbûldür. Ve Hz. Şeyh (r.a.) indinde Fir'avn'ın îmânı bu kısımdandır. Nitekim / bu fassın nihâyetlerine doğru îzâh ve tafsîl buyurulur.

2. Rü'yet-i azâb vaktinde intikâle ve helâke müteyakkın olduğu halde îmân eder. Bu îmânın sâhibi dünyâda ve âhirette bu îmânla münteff' olur; kavm-i Yûnus gibi.

3. Rü'yet-i azâb vaktinde intikâl ve helâke müteyakkın olduğu halde îmân eder. Bu îmân makbûl olduğu halde azâb-ı dünyâyı ref' etmez. Fakat âhirette onunla münteff' olur. Zîrâ onun îmânı gargara ve ihtizârdan evvel ve hayât-ı dünyâda vâkı'dir.

4. Kâfir ihtizârı vaktinde îmân eder. Bunda ihtilâf vardır: Bir tâife indinde onun îmânı makbûldür: Bu tâifenin delîli, (S.a.v.) Efendimiz'in ويحشر على ما عليه مات كما انه يقبض على ما عليه كان hadîs-i şerîfidir. Bu kâfir intikâle müteyakkın olup ahvâl-i âhireti ve melâikeyi müşâhede etti ve bu müşâhede üzerine îmân-ı kavlî ile ahz ve kabz olundu; ve âhir nefesi îmânla ve kelime-i Hak ile hatm oldu. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur: من كان آخر كلمته لا اله الا الله دخل الجنة Bir tâifeye göre de bu kâfirin îmânı makbûl değildir.

Bunların delîli Hak Teâlâ'nın يَوْمَ يَاتِي بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِهَا خَيْراً (En'âm, 6/158) kavl-i şerîfidir. Nitekim Bâlî Efendi hazretleri ikinci mütâlaasında bu âyet-i kerîme ile ihticâc buyurmuştur. Halbuki bu âyet vaîddir; ve vaîdden tecâvüz ise mev' ûddur. Binâenaleyh bu âyet hâl-i ihtizârda kelime-i îmânı bi't-telaffuz hatmolan kimsenin bu îmân ile intifâ' edemeyeceğine nass değildir

Hâmisen: Hz. Şeyh'in وقرينة الحال تعطي انه ما كان على يقين بالانتقال لانه

عاين المؤمنين يمشون في الطريق kavline gelince, onun îmânı bu sâatte helâkten necât olmak ve kendi nefsinde da'vâ-yı rubûbiyyeti necâttan sonraya saklamak [olduğundan] ve Allah Teâlâ / onun bu hâlini bildiğinden, îmânını kabûl etmemek câizdir. Bunun sebebi muhakkak Fir'avn, sehare îmân ettikleri vakit helâkten necât bulduklarını gördüğü cihetle, mücerred ikrâr-bi'l-lisânın helâkten necâta sebeb olacağını zannetti. Ve kendisi için dünyâda ve âhirette nef'i olmayan bir şey işledi.

Cevap: Fir'avn Mûsâ (a.s.)ın birçok mu'cizâtını görmüş olduğu gibi, muahharan dahi deryânın açılıp Benî İsrâîl'in mürûru gibi bir hârika-i azîmeyi müşâhede etmiş idi. Bu kadar havârıkı müşâhede eden bir kimsenin mücerred ikrâr-bi'l-lisân ile helâkten kurtulacağı zannına düşmesi hamâkatin son derecesi olur. Halbuki yıllarca, hem de da'vâ-yı ulûhiyyetle berâber, koca bir milleti idâre etmek büyük bir dirâyet ve zekâvete mütevakkıftır. Husûsiyle Hz. Şeyh-i Ekber'in âtîde gelecek olan واما حكمة سؤال فرعون عن الماهية الالهية فلم يكن عن جهل kavli السؤال نصف العلم fehvâsınca, onun zekâvet ve fetânetine delâlet eder. Binâenaleyh Fir'avn'ın kanâat-i kalbiyyesi olmaksızın mücerred ikrâr-bi'l-lisân ile kurtulacağını zannederek kelime-i şehâdeti telaffuz etmesi ihtimâli aklen vârid değildir.

*

İmdi Fir'avn'ın îmânının ihlâs ve sıhhati hakkındaki delâil sâbit olmakla berâber, kendisinin azâb-ı âhirete giriftâr olması lâzım gelir. Zîrâ üzerinde bu kadar hukûk-ı ibâd vardır. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de mûmâ-ileyh hakkında يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ وَ اُتْبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (Hûd, 11/98-99) vaîdi vârid olmuştur. Bu gibi vaîd ve ta'zîb sıhhat-i îmânlarıyla berâber, sâir feseka-i mü'minîn için dahi sâbittir. Eğer denecek olursa, Fir'avn katl-i etfâl gibi mezâlimi zamânı küfründe yapmış idi; ve sâika-i cehâletle icrâ etmiş olduğu bu mezâlimden ba'de'l-islâm mes'ûl olmamak lâzım gelir? Buna cevap verilir ki, zulmün fenâ ve adlin iyi şey olduğunu akıl idrâk eder. Ve Fir'avn dirâyet ve fetânetiyle kavmi arasında mümtâz idi. Binâenaleyh akıl gibi bir ni'met-i ilâhiyyeyi hüsn-i isti'mâl etmeyip icrâ-yı zulm ettiğinden dolayı elbette mes'ûldür. Husûsiyle Mûsâ (a.s.) kendisini, dîne da'vet/

ettiği halde hîn-i garkına kadar icâbet etmeyip, bu da'vet esnâsında nice mezâlim îkâ' etti. Muhakkak bu mezâlimden mes'ûl olmak îcâb eder.

*

Vaktâki Allah Teâlâ Mûsâ'yı Fir'avn'dan ismet etti, cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesinin fuâdı, kendisine isâbet etmiş olduğu hemmden fâriğ olduğu halde sabahladı. Ba'dehû Allah Teâlâ ona süt-nineleri harâm etti, tâ ki anasının memesine ikbâl eyleye. Binâenaleyh onun sürûrunu bununla tekmîl için onu vâlidesi irzâ' eyledi. İşte ilm-i şerâyi' dahi böyledir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "Biz sizden her biriniz için şir'a, ya'nî bir tarîk ve bir minhâc ittihâz eyledik" (Mâide, 5/48); **ya'nî "o tarîktan geldi" demek olur. Böyle olunca bu kavl, kendisinden gelen asla işâret oldu. Binâenaleyh o, onun gıdâsıdır. Nitekim bir ağacın fer'i ancak kendi aslından müteğaddî olur. Şu halde bir şerîatte harâm olan şey diğer şerîatte helâl oldu; ya'nî sûrette helâl olur, sözümü murâd ettim. Halbuki o şey nefs-i emrde geçen şeyin ayni değildir. Zîrâ o halk-ı cedîddir; ve tekrâr yoktur. İşte bunun için biz sana tenbîh ettik** (8).

/Ya'nî Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.)ı katl-i Fir'avn'dan hıfz eylediği vakit, katl edeceği havfiyle vâlidesinin mağmûm olan kalbi, oğlunun katlden necâtını haber alınca, gamdan fâriğ olduğu halde sabahladı. Vâlide-i Mûsâ (a.s.), oğlunun katlden halâsını haber almakla sevindikten sonra, Allah Teâlâ onun sevincini tekmîl için oğlunu kendisine emzirdi. Zîrâ Fir'avn birçok süt-nineler celb ettirdiği halde Mûsâ (a.s.) hiç birinin memesini emmedi. Allah Teâlâ kendi anasının memesine ikbâl etmesi için, ona başka kadınların memelerini harâm etti. Vaktâki celb edilen süt-nineler arasında vâlidesi de gelmiş idi, onun memesini emmeğe başladı. Vâlidesi onu emzirmekle ikinci def'a mesrûr oldu.

İşte enbiyânın getirdikleri şerîatlerin ilmi de Mûsâ (a.s.)a süt-ninelerin memeleri harâm kılınmış olmasına benzer. Zîrâ herbir peygambere ilm-i risâletten verilen şey, ancak ümmetinin isti'dâdına göredir. Ondan ne ziyâde ne de noksandır. Binâenaleyh her bir nebîye bir şerîat-ı hâssa verilmiştir. Mûsâ (a.s.) ancak kendi vâlidesinin memesini aldığı ve o memeden emdiği süt ile gıdâlandığı gibi,

her nebînin ümmeti dahi, kendisinin vâlide-i rûhu mesâbesinde bulunan tâbi' olduğu nebînin pistân-ı şerîatini alır; ve bu şerîat memesinden ahz eylediği ilim sâyesinde rûhunu gıdâlandırır. Ve ona sâir enbiyânın sedâyâ-yı şerîati harâm olur. Nitekim Hak Teâlâ enbiyâya hitâben Kur'an'da: لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (Mâide, 5/48) ya'nî "Biz sizden herbiriniz için bir şir'a, / ya'nî tarîk ve minhâc vaz' eyledik" buyurur. Ve منهاجا kelimesi, lisân-ı işâretle منها ile hemzesi mahzûf جا kelimelerinden mürekkeb olan bir ibâreye müşâbihdir. Ve "Ondan geldi" demek olur. Ve "minhâ"daki zamîr "şir'a"; ve "tarîk" da geldiği asla işârettir. Ve o asıl dahi herbir nebînin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîdir; ve o nebînin gıdâsı bu asıldır. Zîrâ hakîkat-i vâhide olan zât-ı Hak'tan nebeân eden leben-i ulûmu, ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhîden ahz eder. Nitekim bir ağacın dalları ancak kendisinin aslı olan kökünden müteğaddî olur.

İmdi herbir nebînin ümmeti ilm-i şerîat sütünü kendi aslı olan nebiyy-i metbû'undan ahz ettiği cihetle, bir nebînin şerîatinde haram olan şey diğerinin şerîatinde helâl olur. Ve bu helâl ve harâm olmak mes'elesi, o şeyin ancak sûretine taalluk eder. Yoksa bir zamanda harâm ve diğer zamanda helâl olan şey, nefs-i emrde ve hakîkatte yekdîğerinin aynı değildir. Zîrâ vücûd-ı izâfînin emri "halk-ı cedîd" üzerine müsteniddir; ve geçen şey tekrar geri gelmez. Meselâ "şarab" bizim şerîatimizde harâm ve şerîat-i mûseviyyede mubâhdır. Ve Mûsâ (a.s.) zamânındaki şaraplar ile zamânımızdaki şaraplar sûrette ve sekir vermekte yekdîğerinin aynı gibi görünürler; velâkin hakîkatte yekdîğerinin aynı değil, belki müşâbihidirler. Zîrâ bu gördüğümüz suver-i eşyâ her ân-ı gayr-i münkasimde tecellî-i ilâhî ile teceddüd eder. Çünkü âlemin vücûd-i müstakılli olmayıp kendi nefsi ile ma'dûm ve Hakk'ın vücûdu ile mevcûd olur. Ve Hak dâimâ ve ebeden tecellî edegelir. Birinci tecellî asla rücû' edince, âlem ihtivâ eylediği bilcümle suver ile berâber ma'dûm olur; ve ikinci tecellînin sür'atle müteâkıben zuhûrunda mevcûd olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (Kâf, 50/15). Ve bu "halk-ı cedîd"den şübhede olanlar, eşyâ-yı âlemden herhangi birine nazar-ı mütemâdî atf etseler o eşyâyı sâbit görürler. Zîrâ birinci tecellî, ikinci tecellîyi o kadar sür'atle ta'kîb eder ki, ikisinin arasını tefrîk etmek mümkün olmaz. Birinin hayâli zâil olmadan, onun müşâbihi

olan diğer tecellî gelir. Binâenaleyh giden tecellî, gelen tecellînin aynı değildir; ve tecellîde aslâ tekrar yoktur. Ve bu "halk-ı cedîd" mes'elesinin, ya'nî ân-ı gayr-i münkasimde / îcâd ve i'dâm keyfiyyetinin, vesâit-i fenniyye ile müşâhedesi mümkün değildir. Zîrâ ân-ı gayr-i münkasimin idrâki ehl-i hicâb olan erbâb-ı fen için gayr-i kâbildir. Maahâzâ ensice-i beden-i hayvânîdeki tahallülât ve terkîbât-ı kimyeviyyenin birbirine mütekâbilen her an vâkı' olduğu tedkîkat-i fenniyye ile bir dereceye kadar mahsûs olur. Ve ıstılâh-ı ehl-i hakîkatte buna "teceddüd-i emsâl" derler. Teceddüd-i emsâl hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şuaybî** ile **Fass-ı Süleymanî**'de mürûr etti.

İşte bir şerîatte harâm olan şeyin diğer şerîatte sûret i'tibâriyle helâl olduğunu îzâhan cenâb-ı Şeyh (r.a.) فلذا نبهناك buyurur ki, bu hıll ve hurmet mes'elesinin sûrette vâkı' olduğunu biz sana في الصورة kavlimiz ile tenbîh eyledik demek olur.

İmdi Mûsâ hakkında tahrîm-i merâzı' ile bundan kinâye etti. Binâenaleyh onun ümmü hakîkatte irzâ' edendir; onu doğuran değildir. Zîrâ ümm-i vilâdet, onu emânet ciheti üzere hâmil oldu. / Böyle olunca onda 40
mütevekkin oldu. Ve bunda onun irâdesi olmaksızın onun hayzının kanı ile teğaddî eyledi; tâ ki onun için onun üzerine imtinân vâkı' olmaya. Zîrâ şol şeyle müteğaddî oldu ki, eğer onunla müteğaddî olmasa idi ve bu kan ondan çıkmasa idi, onu helâk ederdi; ve onu marîz kılardı. Binâenaleyh bu kan ile müteğaddî olmakla cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir. Böyle olunca onu kendi nefsi ile öyle bir zarardan vikâye etti ki, eğer bu kanı indinde imsâk ede idi ve çıkmaya idi ve onun cenîni teğadddî etmeye idi, onu kendinde bulur idi. Halbuki murzıa böyle değildir. Zîrâ o onun rızâati ile onun hayâtını ve ibkâsını kasd etti. Binâenaleyh bunu Allah Teâlâ Mûsâ için, onun ümm-i vilâdeti hakkında kıldı. İmdi onun ümm-i vilâdetinin gayri bir kadın için, onun üzerine fazl vâkı' olmadı; tâ ki onun gözü yine onun terbiyesiyle aydın ola ve hacrinde onun intişâsını müşâhede ede ve mahzûn olmaya. Ve Allah Teâlâ onu gam tâbûtundan halâs etti. Ve her

ne kadar ondan çıkmadıysa da, Allah Teâlâ'nın ilm-i ilâhîden ona i'tâ eylediği şeyle zulmet-i tabîati hark eyledi (9).

Ya'nî Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)ı diğer süt-ninelerden men' etmesi her şeyin kendi aslından müteğaddî olmasından kinâyedir. Ve Allah Teâlâ Mûsâ hakkında tahrîm-i merâzı' ile bundan kinâye eyledi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın anası hakîkatte onu emziren kadındır. Yoksa onu doğuran kadın değildir. Onu doğuran kadın her ne kadar zâhirde onun anası ise de hakîkatte değildir. Zîrâ doğuran ana onu emânet tarîkıyla hâmile oldu. Ve o anasının vücûdunda mütevekkin oldu. Ve anasının hayz kanı ile müteğaddî oldu. Ve bu tekevvün ve teğaddî emrinde vâlidesinin irâdesi yoktur. Bu hal tabîaten böyle olur. Binâenaleyh bu emr-i tekevvün ve teğaddîden dolayı, ana için cenîn üzerine imtinân vâkı' değildir; ya'nî cenîn anasının minneti altına girmez. Zîrâ cenîn öyle bir kan ile müteğaddî oldu ki, / eğer bu kan ile teğaddî etmese idi ve o kan anasından çıkmamış olsa idi, o hayz kanı anasını helâk ederdi, veyâhut hasta ederdi. Demek ki cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir; ya'nî anası bu yüzden cenîne minnetdârdır. Şu halde cenîn anasını öyle bir zarardan hıfz ve vikâye etti ki, eğer anası bu hayız kanını indinde imsâk ede idi ve çıkmaya idi ve cenîn bu kanla teğaddî etmese idi, anası o zararı kendi vücûdunda bulur idi. Halbuki süt-ana ile çocuğun râbıtası böyle değildir. Zîrâ süt-ana çocuğu emzirmekle onun hayâtını ve bakâsını kasd etti. Süt-nine ücret mukâbilinde emzirse bile onun bu kasdı sâbittir. Binâenaleyh Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.)ı irzâ'a, onu doğuran anayı tahsîs etmekle, bu fazl ve imtinânı Mûsâ (a.s.) için kendisini doğuran ana hakkında kıldı. Böyle olunca kendisini doğuran ananın gayri bir kadın için, cenâb-ı Mûsâ üzerine fazl ve imtinân vâkı' olmadı. Ya'nî cenâb-ı Mûsâ kendi hayâtını ve bakâsını kasd ederek emzirmesinden dolayı yabancı bir kadına minnetdâr olmadı. Bu husûsta ancak kendisini doğuran ananın minneti altında kaldı. Ve Allah Teâlâ bunu anasının gözü, yine cenâb-ı Mûsâ'nın terbiyesiyle aydın olmak ve kendi hacrinde onun büyümesini müşâhede ederek mahzûn olmamak için böyle yaptı.

Ve Allah Teâlâ cenâb-ı Mûsâ'yı nâsûtundan ibâret olan tâbût-i gamdan halâs etti. Ve her ne kadar dâire-i tabîatten hârice çıkmadıysa da cenâb-ı Mûsâ Allah Telâlâ'nın ilm-i ilâhîden kendisine

i'tâ eylediği şeyle zulmet-i tabîatı yırttı. Zîrâ insan herhangi âlemde zuhûr ederse etsin mutlaka mezâhir-i tabîiyyede zuhûr eder. Şu kadar ki suver-i tabîiyye ikidir: Birisi zulmânî, diğeri nûrânîdir. Hazret-i şehâdet her ikisini de câmi'dir; velâkin zulmâniyyet âlemidir. Âlem-i âhirette ise biri cennet ve diğeri cehennem olmak üzere / iki ayrı makâma tefrîk olunmuştur. Binâenaleyh âlem-i âhirette bu âlemdeki cem'iyyet yoktur. İnsan bu âlemde mücâhedât ve riyâzât ve ma'rifet ile tezkiye-i nefis etmekle âlem-i kudste tabîatin asfâ ve enver olan sûretlerinde zuhûr eder. İşte Mûsâ (a.s.) dahi dâire-i tabîatten hârice çıkmamakla berâber böyle oldu.

Ve onu Allah Teâlâ'nın mübtelâ kıldığı şey üzerine, kendi nefsinde onun sabrı mütehakkık olmak için, fitneler ile meftûn eyledi; ya'nî onu mevâtın-ı kesîrede imtihân etti. İmdi Allah Teâlâ'nın onu mübtelâ kıldığı evvelki şey, Allah Teâlâ'nın ona ilhâmı ve onun sırrında ona tevfîkı sebebiyle, onun kıbtîyi katlidir. Gerçi bunu bilmez idi. Velâkin bununla Rabb'inin emri gelinceye kadar, tevakkuf etmemekle berâber, onun katli sebebiyle nefsinde mübâlât bulmadı. Zîrâ nebî, inbâ', ya'nî bununla ihbâr oluncaya kadar, şuûru olmadığı haysiyyetle, bâtın ile ma'sûmdur. Ve işte bunun için Hızır ona katl-i gulâmı gösterdi. Onun katlini onun üzerine inkâr etti; ve kendisi kıbtîyi öldürdüğünü tezekkür etmedi. Böyle olunca Hızır ona: مَا فَعَلْتُهُ عَنْ امْرِي (Kehf, 18/82) **ya'nî "Ben bunu kendi emrim ile yapmadım" dedi. Bu kavl de onun mertebesine tenbîh eder ki, o da onu emr-i ilâhî ile katl etti. Zîrâ her ne kadar buna şuûru yok ise [de] nebî nefsü'l-emrde ma'sûmü'l-harekedir** (10).

/ Ya'nî Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.)ı birtakım belâlara mübtelâ kıldı. Ve Allah Teâlâ bu belâları, Mûsâ (a.s.)ın kendi nefsinde sabrı mütehakkık olmak için ona musallat eyledi. Ve ilm-i ilâhîde "sâbirîn" sûretinde sâbit olmak için, onu bu fitneler ile meftûn etti; ya'nî mevâtın-ı kesîrede onu imtihân etti. Zîrâ Hak için iki nevi ilim

sâbittir: Birisi "ilm-i zâtî", diğeri "ilm-i esmâî"dir. İlm-i esmâî imtihân netîcesinde tahakkuk eder. İlm-i zâtî böyle değildir, zîrâ zât-ı Hakk'ın kendisine olan ilmidir. Bu iki ilim hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî** ile **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti.

Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)a musallat kıldığı belâların evvelkisi Mûsâ (a.s.)ın kıbtîyi Mısır'da katl etmesidir. Ve onun kıbtîyi öldürmesi Allah Teâlâ'nın ilhâmı ve onun sırrında Hakk'ın ona tevfîkı sebebiyle vâkı' oldu. Gerçi Mûsâ (a.s.) bu katlin, ilhâm ve tevfîk-ı ilâhî sebebiyle olduğunu bilmez idi. Çünkü henüz meb'ûs değil idi. Velâkin kıbtînin katli hakkında Rabb'inin emri gelinceye kadar tevakkuf etmemekle berâber, Mûsâ (a.s.) kıbtînin katli sebebiyle, nefsinde korku ve endîşe bulmadı. Nefsinde korku ve endîşe bulmaması da, nebî bâtını ile ma'sûm olmasından nâşîdir. Korku ve endîşe ise bâtından inbiâs eder. Fiilinin ilhâm ile olduğuna min-indillâh bununla inbâ', ya'nî ihbâr, oluncaya kadar, vâkıf olmadığı haysiyyetiyle de, nebî bâtını ile ma'sûmdur. Ve bâtını ile ma'sûm olunca, zâhirinden sâdır olan fiilin ilhâm-ı ilâhî ile olduğuna şuûru olmasa dahi, o fiilinden dolayı kendi nefsinde korku ve endîşe bulmaz. İşte katl-i kıbtînin emr-i ilâhî ile olduğuna Mûsâ (a.s.)ın adem-i şuûr ve vukûfundan nâşî, Hızır (a.s.) cenâb-ı Mûsâ'ya katl-i gulâmı gösterdi. Fakat Hz. Mûsâ gulâmın katilini cenâb-ı Hızır üzerine inkâr etti. Ve "Niçin nefs-i zekiyyeyi öldürdün?" (Kehf, 18/74) diye i'tirâz eyledi. Halbuki kendisinin dahi Mısır'da kıbtîyi katl etmiş olduğunu tahattur etmedi. Ve adem-i tahatturunun sebebi, her iki katli yekdîğerine kıyâs etmemesi idi. Zîrâ kendisinin kıbtîyi katl etmesini ilhâm ile değil iğvâ-yı şeytânî ve sevk-ı nefsânî ile / vâkı' zannetmiş ve هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ (Kasas, 28/15) diyerek رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْلِي (Kasas, 28/16) münâcâtıyla Rabb'ine istiğfâr eylemiş idi. Hızır (a.s.)ı asfiyâdan bildiği ve ondan ef'âl-i şeytâniyye ve nefsâniyye sudûruna ihtimâl vermediği için, katl-i gulâma i'tirâz eyledi. Böyle olunca Hızır (a.s.), onun inkâr ve i'tirâzına cevâben: "Ben bunu kendi emrim ile yapmadım" (Kehf, 18/82) dedi. Ve bu söz ile onun o katildeki mertebesine, ya'nî onun dahi kıbtîyi emr-i ilâhî ile katl etmiş olduğuna, tenbîh eyledi. Çünkü her ne kadar Mûsâ (a.s.)ın kıbtîyi katli emr-i ilâhî ile olduğuna şuûru yok idi ise de, kendisi nebî olması hasebiyle, hadd-i zâtında kendin-

den sâdır olan hareket ve fiilde ma'sûmdur. Ve Hızır (a.s.)ın cenâb-ı Mûsâ'ya vâkı' olan bu tenbîhi katl-i kıbtî yüzünden onda hâsıl olan nedâmet ve teessüfün zevâli içindir. Çünkü katl-i kıbtî ile vâkı' olan ibtilâsının hükmü tamâm olmuş idi.

Ve ona kezâlik hark-ı sefîneyi gösterdi ki, onun zâhiri helâk ve bâtını yed-i gâsıbdan necâttır. Bunu deryâda onun üzerine mutbak olan tâbût mukâbelesinde onun için yaptı ki, onun zâhiri helâk ve bâtını necâttır. / Ve 45
onun anası bunu, ancak kendisi ona nâzır olduğu halde, onu bağlayarak zebh eder diye, gâsıb olan Fir'avn'ın yedinden havfen, şuûru olmadığı haysiyyetle, Allah Teâlâ'nın ona ilhâm eylediği vahy ile yaptı. İmdi kendi nefsinde onu irzâ' eder buldu. Böyle olunca, vaktâki onun üzerine havf etti, onu denize ilkâ eyledi. Zîrâ meselde "göz görmezse gönül muztarib olmaz" vâkı'dir. Şu halde onun üzerine müşâhede-i ayn-i havf ile havf etmedi; ve rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı. Ve Rabb'ına hüsn-i zannı sebebiyle muhakkak Allah Teâlâ'nın onu kendisine reddedeceği onun zannı üzerine gâlib oldu. Binâenaleyh kendi nefsinde bu zan ile yaşadı. Ve recâ, havf ve ye'se mukâbildir. Ve ilhâm olundukda bunun için dedi ki: "Belki bu, Fir'avn ve kıbtî onun yedi üzere helâk olan resûldür". Binâenaleyh kendi tarafına nazar ile yaşadı; ve bu tevehhüm ve zan ile mesrûr oldu. Halbuki o nefs-i emrde bir ilimdir (11).

Ya'nî Hızır (a.s.), Mûsâ (a.s.)a ikinci bir tenbîh ve işâret olmak üzere râkib oldukları gemiyi deldiğini gösterdi ki, bu gemiyi delip ayıplı ve noksan kılma keyfiyyetinin zâhiri tahrîb ve helâktir; iç yüzü ve bâtını ise sağlam gemileri gasb eden melik-i zâlimin elinden bu gemiyi kurtarmaktır. Hızır (a.s.) bu hark-ı sefîneyi cenâb-ı Mûsâ için sandık mukâbilinde yaptı ki, o sandık deryâda cenâb-ı Mûsâ üzerine mutbak idi. Binâenaleyh cenâb-ı Mûsâ'nın mevzû' olduğu sandığın zâhiri helâk ve bâtını ve iç yüzü necâttır. Zîrâ bir tıfl-ı nevzâdı bir

sandık içine koyup denize atarak kendi hâline terk etmek sûret-i helâktir. Ve cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi bu deryâya ilkā keyfiyyetini, gözünün önünde cenâb-ı Mûsâ'yı bağlayarak boğazlar mülâhazasıyla, gâsıb-ı vücûd-i etfâl olan Fir'avn'ın yed-i zulmünden havfen yaptı. Ve bu fiili Allah Teâlâ'nın kendisine ilhâm eylediği vahy ile icrâ etti. Halbuki bu işi ilhâm-ı ilâhî ile yaptığını bilmez idi. Zîrâ havâtır-ı kalbiyyenin rahmânî mi, melekî mi, şeytânî mi ve yoksa nefsânî mi olduğunu idrâk müşkildir. Maahâzâ Mûsâ (a.s.)ın vâlidesi bu nûr-i ilhâm ile kendi nefsinde / oğlunu emzirir buldu. Ya'nî âkıbet oğlunun deryâdan bir vech ile halâs olarak bizzât irzâ' edeceği hakkında kendisinde zann-ı gâlib hâsıl oldu. Fakat bir taraftan Fir'avn'ın onu gözünün önünde katl etmesi havfi galebe ettiği için cenâb-ı Mûsâ'yı deryâya ilkā eyledi. Zîrâ "göz görmezse gönül katlanır" darb-ı meseli meşhûrdur. Onu deryâya ilkā edince onun gözünün önünde katl olması havfi ve rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olması keyfiyyeti zâil oldu. Zîrâ oğlunun helâkini artık gözü görmeyecekti. Velâkin bir taraftan dahi Rabb'ine hüsn-i zannı sebebiyle, muhakkak Allah Teâlâ'nın oğlunu kendisine âkıbet reddedeceği zannı onda gâlib idi. Binâenaleyh vâlide-i Mûsâ, kendi nefsinde bu zan ile yaşadı. Bu, recâ tarafı idi; oğlunun helâki de havf ve ye's tarafı idi. Ve recâ havf ile ye'se mukābildir. Ve işte sandıkta deryâya ilkāsıyla ilhâm olunduğu vakit, bu recâ ve hüsn-i zandan dolayı dedi ki: "Belki bu benim oğlum o resûldür ki, Fir'avn ile kıbtînin helâki onun eliyle vâkı' olacaktır." Binâenaleyh kendi lehine bakarak yaşadı; ve bu tevehhüm ve hüsn-i zann ile mesrûr oldu. Halbuki bu tevehhüm ve zan nefs-i emrde bir ilimdir.

Ba'dehû onun üzerine taleb vâkı' oldukda, zâhirde havfen firâr ettiği halde çıktı. Halbuki ma'nâda necâta hubb idi. Zîrâ hareket ebeden ancak hubbiyyedir. Ve nâzır onda esbâb-ı âhar ile mahcûb olur. Halbuki o değildir. Bunun beyânı: Zîrâ asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için, emr sükûndan harekettir, denilir. Böyle olunca âlemin vücûdu olan hareket, hareket-i hubb olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف ya'nî "Ben bir hazîne idim, bilinmedim. Binâenaleyh bilinmeğe

muhabbet ettim" kavli ile muhakkak buna tenbîh eyledi. İmdi bu muhabbet olmasa idi, âlem kendi aynında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcidin onun için hareketidir. Ve zîrâ âlem, kezâlik vücûden kendi nefsinin şuhûdunu sever. Nitekim sübûten müşâhede eyledi. Binâenaleyh onun her vech ile adem-i sübûtîden vücûda hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefsine ilmi, O âlemlerden ganî olduğu haysiyyetle, kendisine mahsûstur. Ve ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan mütekevvin, ilm-i hâdis ile onun için mertebe-i ilimde tamâm olması kaldı. A'yân-ı âlem mevcûd oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilim, vecheyn ile kâmil olur. Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi kâmil olur. Zîrâ vücûdun ba'zısı ezelî ve ba'zısı gayr-i ezelîdir, o da hâdistir. Ezelî, kendi nefsiyle olan vücûd-ı Hak'tır; ve gayr-i ezelî, suver-i âlemle sâbit olan / vücûd-i Hak'tır, hudûs ile tesmiye olunur. Zîrâ âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Böyle olunca, suver-i âlemle kendi nefsine zâhir olur. Şu halde vücûd kâmil oldu. Demek ki âlemin hareketi kemâl için hubbiyye oldu. İyi anla! (12).

Bu halden sonra kıbtîyi katli sebebiyle kavm-i Fir'avn tarafından Mûsâ (a.s.) üzerine taleb vâkı' oldukda, Mısır'dan firâr ederek çıktı. Onun bu firârı zâhirde katlden havf için idi. Velâkin ma'nâda nefsinin necâtına muhabbet idi. Çünkü hareket, ebeden ancak muhabbete mensûben vâkı' olur. Bu hâlin böyle olduğunu her insan kendi nefsinde zevkan bilir. İnsanın herbir hareketi, ancak husûlüne muhabbet ettiği bir şey sebebiyle vâkı'dir. Meselâ bir hizmetkârın efendisinden telakkî ettiği emri îfâ için vâkı' olan hareketi, zâhirde tard olunmak korkusu iledir; ma'nâda ücrete muhabbettir. Ve kezâ zâhidin ibâdet cihetine olan hareketi, zâhirde havf-i cehennem ve tama'-ı cennet sebebiyle; ma'nâda kendi nefsine kemâl-i muhabbettendir.

Ve kezâ mü'min-i âşıkın emr-i Hak cânibine hareketi, zâhirde zât-ı Hakk'ın heybet-i azameti sebebiyledir; ma'nâda zât-ı Hakk'a kemâl-i muhabbetindendir. Velhâsıl harekete sebeb olan şey, ancak muhabbetten ibârettir. Ve bu harekâta bakan kimseler, o hareketlerde meşhûd olan esbâb-ı zâhire ile hicâba düşer; onun esbâb-ı ma'neviyyesini göremez. Halbuki hareketin bâdîsi o diğer sebebler değildir. Bu hal niçin böyle oluyor? denilirse, beyânı budur ki:

Zuhûrun aslı evvelce ademde sâkin olan âlemin vücûda hareketidir. Zîrâ meşiyyet-i ilâhiyye zuhûra taalluk ettikde, zât-ı Hak'ta mündemic ve adem-i izâfîde sâkin olan esmâ-i ilâhiyye vücûd-ı hâricî ve izâfî tarafına hareket etti. Ve bu kesâfetten (?) [=hareketten] vücûd-i izâfî ve mümkin husûle geldi. Nitekim bu bâbdaki îzâhât **Fass-ı Âdemî**'de mürûr etmiş idi. İşte bunun için, emr-i vücûd sükûndan harekettir, denilir. Ve vücûd-i âlem ki, zât-ı latîfin kendisinde mündemic ve adem-i izâfîde sâkin olan esmâsı hasebiyle /mertebe-i kesâfette taayyününden ibârettir; ve bu taayyün, mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete harekettir. Ve bu hareket dahi zâtın zuhûra olan muhabbeti ile vâkı'dir. Binâenaleyh âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, muhabbet-i ilâhiyye-i zâtiyyeden münbais bir hareket olur. Ve Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz كنت كنزاً لم اعرف فاحببت ان اعرف kavli ile âlemin ademden vücûda hareketi, hareket-i hubbiyye olduğu ma'nâsına işâret buyurdu. Eğer Hak Teâlâ'nın bu muhabbet-i zâtiyyesi olmasa idi; âlem, vücûd-i hâricîden ibâret olan kendi "ayn"ında zâhir olmazdı. İmdi âlemin ademden vücûd tarafına olan hareketi, âlemin mûcidi olan zât-ı Hakk'ın muhabbetinin îcâd-ı âlem için hareketidir. Zîrâ zât, zâtiyyeti cihetinden ebeden tecellî etmez. Tecellîyi iktizâ eden şey şuûnât-ı zâtiyyedir. Ve muhabbet ise bu şuûnâttan bir şe'ndir. Hak Teâlâ bu şuûnâtını yine kendi zâtında fiilen ve tafsîlen müşâhede etmek ve gayr i'tibâr olunan vücûd-i hâricîde çeşm-i i'tibâr ile âsâr-ı şuûnâtını temâşâ eylemek için, bihasebi'l-esmâ, taayyüne ve zuhûra muhabbet etti. Ve zât-ı latîfin, "âlem" dediğimiz mertebe-i kesîfi, adem-i izâfîden vücûd-i izâfî tarafına mahzâ bu muhabbetle hareket eyledi. Ve işte bu asla nazar olundukda, hareketin ebeden muhabbetle vâkı' olduğu görülür. Ve

kezâ âlemin dahi kendi nefsini vücûden müşâhedeye muhabbeti taalluk eder. Ve nitekim âlem kendi nefsini ademde sâbit iken müşâhede ederdi. Demek ki âlemin her vech ile adem-i sübûtîden, ya'nî mertebe-i ilimden vücûd-i izâfî-i kesîfe hareketi, gerek Hak tarafına ve gerek kendi cânibine nazaran, hareket-i hubbden başka bir şey değildir. Zîrâ kuvvede mevcûd olan her bir şeyin fiilen zuhûru kemâldir. Ve kemâl ise li-zâtihî mahbûbdur. Gerçi Hak Teâlâ hazretlerinin zât-ı ahadiyyet mertebesinde, kendi nefsine ve zâtına olan ilmi, o mertebede âlemlerden ganî olması cihetinden, yine kendisine mahsûstur. Ve bu mertebede, bu ilm-i zâtîden vücûd-i hâricîde "gayr" ta'bîr ettiğimiz, onun şuûnât-ı zâtiyyesinden hiçbir şe'nin aslâ nasîbi ve iştirâki yoktur.

Velâkin bu ilm-i zâtîden başka bir ilim daha / vardır ki, o ilim, 50
"ilm-i esmâî ve sıfâtî"dir. Ve bu ilim ancak hâdisin vücûduyla hâsıl olur. Ve hâdis ise a'yân-ı âlemdir. Ve bu a'yân mütevekkin olunca hâdis hakkında ilm-i zevkî husûle gelir.* Şu halde Hak Teâlâ hazretlerinin merâtib-i ilminin, ancak ilm-i hâdis ile tamâm olması kalmış idi. A'yân-ı âlem mevcûd olunca, ilm-i muhdes ve kadîm ictimâ' ederek sûret-i kemâl zâhir oldu. Binâenaleyh mertebe-i ilm vecheyn ile, ya'nî kadîm olan zâtın ve hâdis olan vücûd-i mümkinin ilmi ile kâmil olur. Ve ilm-i zâtî ve sıfâtîye dâir olan tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de ve **Fass-ı Lokmânî**'de mürûr etti. Bu bahsi iyi anlamak için oralara mürâcaat olunsun. Zîrâ bu bahiste pây-i akıl kayar ve zannolunur ki, Allah Teâlâ'ya noksan isnâd olunuyor. Halbuki Allâhü Zü'l-Celâl hazretleri min-haysü'z-zât her şeyden ganîdir. Ve mertebe-i ilm-i Hak vecheyn ile kâmil olduğu gibi merâtib-i vücûd dahi a'yân-ı âlem ile kâmil olur. Zîrâ mertebe-i şehâdet mertebe-i tafsîldir; ve mertebe-i zât ise mertebe-i icmâldir; ve icmâl tafsîl ile kâmil olur.

Ve vücûdun ba'zısı ezelî ve ba'zısı gayr-i ezelîdir. Ve vücûd-i gayr-i ezelî hâdistir. İmdi "vücûd-i ezelî" Hakk'ın kendi nefsiyle kâim olan vücûdudur. "Vücûd-i gayr-i ezelî" ise âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdudur ki, o âlem ilm-i ezelî-i ilâhîde "ayn" ile sâbittir. Binâenaleyh âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdu "hudûs" ile tesmiye olunur. Ya'nî suver-i muhtelife ile zâhir olan âleme biz

"hâdis" tesmiye ederiz. Fakat bu hâdis, vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın bir mertebesinden başka bir şey değildir. Ve buna vücûd-i Hakk'ın gayri-dir denilmiş olsa, Hakk'ın ve âlemin vücûdları mahdûd olmak ve Hak Teâlâ, âlemi kendi vücûdunun hudûdu hâricinde olarak îcâd etmek lâzım gelirdi. Ve böyle i'tikâd edenler, Hak Teâlâ hazretleri-nin ألا إنّهُ بكلِّ شيْءٍ مُحيطٌ (Fussılet, 41/54) kavl-i şerîfini idrâk etmeyen ukûl-i zaîfe erbâbıdır. Binâenaleyh "mertebe-i zât", "mertebe-i ilim", "mertebe-i ervâh", "mertebe-i misâl", "mertebe-i şehâdet" ve "mer-tebe-i insân-ı kâmil" hep vücûd-i mutlakın birer mertebesinden ibâ-rettir. Ve Hak bu merâtibde zâtiyle sârîdir; ve kâffe-i merâtibi zât-ı şerîfiyle muhîttir; ve herbir mertebenin mâdûnu, kendisine nisbeten tafsîldir. Şu halde bu merâtibin hudûsü zuhûr-i kemâl içindir. Zîrâ âlemin / ba'zısı, ba'zısına zâhir olur. Ve âlemin ba'zısının ba'zısına zâhir olması, suver-i âlemle Hakk'ın kendi nefsine zâhir olmasıdır. Ve eğer zât bu sûretle merâtibde zâhir olmasa idi, hâl-i icmâl devâm üzere olur idi. Ve hâl-i tafsîl mevcûd olmayınca da kemâl zâhir olmaz idi. Binâenaleyh vücûd, mertebe-i tafsîl olan âlem ile kâmil oldu. Böyle olunca âlemin hareketi, vücûdun husûl-i kemâli için vâkı' oldu. Ve kemâl, li-zâtihî mahbûb olduğundan bu hareket dahi hareket-i hubbiyye oldu.

Bu bahis gâyet dakîk olduğundan Hz. Şeyh (r.a.) فافهم ya'nî "İyi anla!" buyururlar; ve fi'l-hakîka bu bahis anlaşılmaz ise kelâm-ı **Fusûs**'un zevkine varılamaz. Ve yanlış anlayanlar ise dalâlete düşüp şerîatı ta'til etmek belâsına giriftâr olurlar. Hz. Attâr ne güzel buyu-ruyor. Beyt:

مردمی باید که باشد شه شناس تاشناسد شاهرا در هر لباس

Tercüme: "Pâdişâhı hakkıyla tanıyan bir adam lâzımdır ki, her-hangi bir libâs içinde olursa olsun pâdişâhı tanıyabilsin!"

Sen onu görmez misin ki, müsemmâ-yı âlemin "ayn"-ında âsârının adem-i zuhûrundan nâşî, esmânın bulduğu şeyi esmâ-i ilâhiyyeden nasıl tenfîs eyledi? İmdi râhat onun için mahbûb oldu. Halbuki ona ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-ı sûrî sebebiyle vâsıl oldu. Böyle olunca hare-

ketin hubb için olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh kevnde hubba mensûb olmayan bir hareket yoktur. İmdi bunu bilen kimse ulemâdan ba'zdır. Ve nefis üzerine hükm ettiğinden ve nefis üzerine istîlâ eylediğinden dolayı, kendisini sebeb-i akreb mahcûb eden kimse dahi ulemâdan ba'zdır. Şu halde kıbtînin katlinden vâkı' olan şey ile Mûsâ (a.s.) için havf meşhûdün-leh oldu. Ve havf dahi katilden necât hissini mutazammın oldu. İmdi havf ettiği şeyden firâr etti. Ve ma'nâda Fir'avn'dan ve onun ona amelinden necâta muhabbet ettiği şey için firâr eyledi. Binâenaleyh vaktinde, meşhûdün-leh olan sebeb-i akrebi zikr etti ki, o sebeb beşer için sûret-i cisim gibidir. Ve hubb-i necât, cesedi müdîr olan rûhun cesedi tazammun ettiği gibi, onda mutazammındır. Ve enbiyâ için lisân-ı zâhir vardır ki, hitâbın umûmî olmasından ve âlim-i sâmi'in fehmine i'timâdlarından nâşî, onunla tekellüm ederler. İmdi rusül ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrine i'tibâr etmezler. Nitekim Resûl (a.s.) atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh eyledi de buyurdu ki: "Muhakkak ben, başkası bana daha sevgili olduğu halde, Allah Teâlâ'nın onu nâra düşüreceği havfinden dolayı bir racüle i'tâ eylerim." Binâenaleyh üzerine tama' ve tab' gâlib olan aklı ve nazarı zaîf kimseye i'tibâr etti (13).

Ya'nî âlem tesmiye ettiğimiz şeyin "ayn"ı zât-ı ahadiyyette muhtefî ve kâmin ve sâha-i / fiilde ma'dûm idi. Ve esmâ-i ilâhiyyenin âsârı olan suver-i muhtelife-i âlem mertebe-i kesâfette zâhir değil idi. Halbuki esmâ-i ilâhiyye bu adem-i zuhûrdan nâşî kendi nefsinde sıkıntı ve ıztırâb bulur ve zevkan müşâhede ederdi. İşte sen Allah Teâlâ hazretlerini görmez misin ki, esmâ-i ilâhiyyeden bu ıztırâbı nasıl tenfîs etti! Ve zât-ı Hakk'a nisbetle esmâ, zât-ı insana nisbetle nefes hükmündedir. İnsan zâtında mündemic olan nefesi tenfîs ve ihrâc edince müsterîh olduğu gibi, zât-ı Hak dahi kendisinde mündemic olan esmâyı tenfîs edince müsterîh olur. Binâenaleyh râhat Hak için mahbûb oldu. Ve bu hal iktizâ-yı zâtîdir. Ve bir şey

zâtının muktezâsından tenzîh olunamaz. Ancak zikr olunan teşbîh, zât-ı Hakk'ın tenfîsine tamâmiyle mutâbık değildir. Zîrâ insan evvelâ vücûdunun hâricinden müvellidü'l-humûza denilen havayı teneffüs edip, ba'dehû vücûdunda mütevekkin olan hâmız-ı karbonu ihrâc ve tenfîs etmek mecbûriyetindedir. Zât-ı insanın ferah ve râhatı bu sûretle olur. Hakk'ın tenfîsi ise kendi vücûd- ı mutlakının hâricinden birşey ahzine muhtac değildir. Zîrâ vücûd-i mutlak nâmütenâhîdir. Onun vücûdunun hârici mutasavver değildir. Hakk'a nisbetle râhat dediğimiz şey, sâir esmâ gibi şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'ndir; ve zât-ı Hakk'ın aynıdır. Ve bu râhata, ancak "a'yân-ı sâbite", "ervâh" ve "misâl" ve "şehâdet" gibi a'lâ ve esfel olan vücûd-i sûrî sebebiyle vâsıl olundu. Ya'nî zât-ı mutlak mertebe-i letâfetten ale't-tedrîc bu mertebelere tenezzül edip, herbir mertebenin îcâbına göre suver-i esmâiyyesiyle müteayyin olmak sebebiyle bu râhat husûle geldi. Ve mâdemki Hak için mahbûb olan bu râhat tenezzülât-ı zâtiyye ile hâsıl oldu; ve tenezzülât ise hareketten başka bir şey değildir; şu halde hareketin hubb için olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh kevnde ve âlem-i vücûdda hubba mensûb olmayan bir hareket yoktur. Ya'nî herbir hareket muhabbet sebebiyle vâkı' olur. Bu, böyle bir kāidedir ki, aslâ istisnâsı yoktur. Ve bu kānûn-i esâsîyi, ulemâdan ba'zıları [bilir]; âlem-i vücûdda vâkı' olan harekâtın sebeb-i zâhirîsine bakmayıp hakîkatine nazar ettiklerinden, onlar için sebeb-i zâhirî hicâb olmaz. Ve ulemânın / ba'zısı ise, hicâba düşmek şânından bulunan nefs üzerine hükm ettiklerinden; ve nefsin muktezâsı üzerine istîlâ eyledikten sonra hakîkat-i harekete nazar edemeyip, o hareketin sebeb-i zâhirîsi ile mahcûb olurlar.

Binâenaleyh hakîkate nâzır olan ulemâ, kıbtînin katlinden nâşî vâkı' olan taleb sebebiyle, zâhiren Mûsâ (a.s.) için havf meşhûd olduğunu; ve havf dahi katilden necâta muhabbeti tazammun eylediğini; ve binâenaleyh Mûsâ (a.s.)ın zâhirde havf eylediği katilden ve ma'nâda ise Fir'avn'dan; ve Fir'avn'ın Mûsâ (a.s.)a yapacağı siyâsetten necâta muhabbetten firâr ettiğini bilir. Fakat âlem-i kevn, ism-i Zâhir'in mazharı olduğu ve yalnız lisân-ı hakîkatle tekellüm, ahkâm-ı zâhireyi ihmâl etmek demek olacağı; ve halbuki ism-i Zâhir'in muktezâsı olan şeriatle gelen enbiyâ (a.s.)ın lisân-ı zâhir ile tekellümü lâzım geldiği için, Mûsâ (a.s.), firâr vaktinde, meşhûdün-leh olan sebeb-i akrebi zikr edip فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'nî "Ben

sizden korktuğumdan dolayı kaçtım" buyurdu. Ve korku sebeb-i akreb; ve necâta hubb ise onun zımnında olan sebeb-i baîddir. Ve sebeb-i akreb cism-i beşerin sûretine benzer. Ve sebeb-i baîd olan hubb-i necât ise, cesedin zımnında cesedi müdîr olan rûh gibi, o sebeb-i akrebin zımnında vâkı' olup, bu sebeb-i akrebi tedbîr eder. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) lisân-ı zâhir ile tekellüm buyurdu. Zîrâ enbiyâ (aleyhimûs's-selâm) umûma hitâb ettikleri ve bu hitâblarını, ulemânın fehimlerine i'timâd ettikleri için, lisân-ı zâhir ile tekellüm ederler. Binâenaleyh rusül-i kirâm hazarâtı ehl-i fehmin mertebesini ve onların kelâmın zâhirinden bevâtınına intikâl edeceklerini bildikleri için, nâkısu'l-fehm olan avâmmın gayrisine i'tibâr etmezler. Zîrâ getirdikleri ulûm ve şerâyi'i umûma teblîğa me'mûrdurlar.

Nitekim (S.a.v.) Efendimiz atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh edip buyurdu ki: "Ben atâyı öyle bir adama yaparım ki, o adamın üzerine tama' ve tab'-ı nefs galebe ettiği için Allah Teâlâ'nın onu nâra düşüreceğinden korkarım. Halbuki bezl-i atâ ettiğim bu adamdan daha ziyâde sevdiğim adamlar vardır. Velâkin onlarda sıfât-ı nefsâniyye gâlib olmadığı ve atâdan mahrûmiyyetlerinden dolayı benden nefret ve tebâudle nâr-ı bu'da düşmeleri havfi bulunmadığı için, emr-i atâda onları te'hîr edip bu adamların mâ-dûnunda bulunan ashâb-ı nefs-i tercîh ve takdîm ederim." İşte görülüyor ki / (S.a.v.) Efendimiz üzer- 55
lerine tama' ve tab'-ı nefsânî gâlib olan, akılları ve nazarları zaîf olan kimseleri emr-i atâda tercîh buyurdu. Ve mertebesi yüksek olanları bırakıp mertebesi aşağı olanları zâhirde taltîf eyledi.

İmdi böylece onların ulûmdan getirdikleri şeyi, kendisi için gavs olmayan kimse, hil'at indinde vâkıf olmak için, üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu halde getirdiler. İmdi "Bu hil'at ne güzelidir!" der; ve onu derecenin gâyesi görür. Ve hikem incilerine dalan fikr-i dakîk sâhibi "Bu, melikten ne şey sebebiyle bu hil'ate müstevcib oldu?" der. Binâenaleyh hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına nazar eder. Böyle olunca hil'atin kadrinden, üzerine hil'at giydirilen kimsenin kadrini bilir. İmdi bunun misli ilmi olmayan, kendisinin gayri için hâsıl olmayan bir ilme muttali' olur. Ve vaktâki

enbiyâ ve rusül ve verese-i muhakkık âlemde ve kendilerinin ümmetlerinde bu mesâbede olan kimse mevcûd olduğunu bildiler; ibârede kendisine hâss ve âmmın iştirâki vâkı' olan lisân-ı zâhire kasd ettiler. Binâenaleyh hâss/âmmın, ondan anladığı şeyi ve ziyâdeyi anlar ki, o ziyâdeden dolayı kendisi için "hâss" ismi sahîh oldu. Böyle olunca o şey ile âmmdan mütemeyyiz olur. Şu halde ulûmu mübelliğ olanlar bununla iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) **kavlinin hikmeti budur. Ve "Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım" demedi (14).**

Ya'nî rusûl-i kirâm hazarâtı, lisân-ı zâhir ile tekellüm ettikleri gibi, ulûm ve maârif-i ilâhiyyeden getirdikleri şeyi dahi üzerlerinde ednâ-yı fuhûm, ya'nî fehm-i zâhir libâsı olduğu halde getirdiler. Tâ ki zâhirden bâtına dalmak isti'dâdı olmayan kimse, bu hil'at, ya'nî ibâre-i zâhire, indinde vâkıf olsun ve nasîbini zâhir-i kelâmdan alsın. Binâenaleyh kelâmın zâhirine saplanıp kalan ednâ-yı fuhûm sâhibi "Bu hil'at, ya'nî ibâre-i zâhire ne güzeldir!" der. Ve libâs-ı ma'nâ olan kelâm-ı zâhiri derecenin nihâyeti görür. Ve hikmetlerin incilerine dalan fehm-i dakîk sâhibi: "Bu üzerine hil'at giydirilen ne şey sebebiyle pâdişâhdan bu hil'ata müstevcib oldu?" der de, hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına nazar eder. Zîrâ pâdişâhın vüzerâya ihsân edeceği libâs onların hâl ve şânlarına; ve hammallara ihsân edeceği libâs dahi onların sınıfına göre olur. Binâenaleyh fehm-i dakîk sâhibi, üzerine hil'at giydirilmiş olan kimsenin kadrini bu hil'at ve libâsın derecesinden bilir; ve öyle bir ilme muttali' olur ki, kendisinden başkalarına bu ilim hâsıl olmamıştır; ve kendisinin gayri için bunun gibi hikmet incilerine ilim husûle gelmemiştir. Binâenaleyh ulûm ve maânî deryâsına dalan ârif, o kelâm ile muhâtab olan kimsenin kadrini o kelâmdan anlar. Zîrâ bizim bile âhâd-i nâsa hitâbımız başka ve tahsîl-i ulûm ile fikri teâlî etmiş olan kimselere hitâbımız başka olur.

İşte bundan dolayı rusül ve enbiyâ (a.s.)ın kelâmı fehm-i zâhir üzeredir. Vaktâki rusül ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ve onların vârisleri olan evliyâ-yı kirâm, âlemde ve kendilerine tâbi' olan kimseler ara-

sında bu mesâbede olan, ya'nî kelâmın zâhirinden bâtınına intikâl edebilen ricâl olduğunu bildiler, ibârât-ı kelâmda lisân-ı zâhire kasd ettiler. Çünkü lisân-ı zâhir üzere söylenen kelâmı anlamak husûsunda / havâs ve avâmmın iştirâki vardır. Ve kelâm lisân-ı zâhir üzere söylenince, avâm kendi fehmi derecesinde ma'nâ-yı zâhiri anlayacağı gibi, havâs dahi anlar. Velâkin havâs, avâmmın bu kelâmdan anladığı ilmi anlamakla berbâber, daha ziyâdesini de anlar. İşte bu ziyâdeyi anladığı için fehm-i dakîk sâhibi olan kimseye "hâss" ismini vermek sahîh oldu. Ve bu ziyâdeyi anlaması sebebiyle avâmdan ayrıldı. Şu halde ulûmu teblîğ eden rusül ve enbiyâ ve onların vârisleri olan evliyâ emr-i teblîğde lisân-ı zâhir isti'mâlini kâfi gördüler. Eğer onlar kelâmlarını fehm-i havâs üzere söylemiş olsa idiler avâm inkâr eder ve adem-i ittibâ'ları sebebiyle hüsrân-ı ebedî içinde kalırlar idi. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyurur: **Mesnevî:**

آنچه کفتم ان بقدر فهم تست　　　مردم آندر حسرت فهم درست

Tercüme: "Benim söylediğim şey senin fehmin mikdârıncadır. Ben fehm-i sahîhin hasretinden öldüm."

İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'nî "Ben sizden korktuğum şeyden dolayı kaçtım" buyurmasının hikmeti budur. Ve onu lisân-ı zâhir üzerine söylemiştir. Eğer lisân-ı bâtın üzere söylemiş olsa idi, ففررت منكم حبّاً في السلامة والعافية ya'nî "Ben sizden selâmet ve âfiyet muhabbetinden dolayı kaçtım " buyurur idi. Velâkin fehm-i havâs üzere söylemeyip lisân-ı zâhire kasd ve meyl etti. Kur'ân-ı Kerîm'in nâtık olduğu vech ile söyledi; lisân-ı bâtın üzere söylemedi.

İmdi Medyen'e geldi. İki câriyeyi buldu. Min-gayri-ecr onlar için saky etti. Ba'dehû zıll-ı ilâhîye iltica eyledi. "Yâ Rabbi hayırdan bana inzâl eylediğin şeye muhakkak ben fakîrim" (Kasas, 28/24) **dedi. İmdi kendisinin saky amelinin aynını, Allah Teâlâ'nın kendisine inzâl eylediği hayrın aynı kıldı; ve nefsini, indinde olan hayırda, Allâh'a fakr ile vasf eyledi** (15).

Ya'nî Mûsâ (a.s) selâmet ve âfiyete muhabbetten dolayı Mısır'dan

firâr ettikten sonra Şuayb (a.s.)ın diyârı olan Medyen cânibine geldi. Orada hayvanlarını sulamak üzere olan Şuayb (a.s.)ın iki kızını bir kuyu başında buldu. Bilâ-ücret onlara muâvenet edip hayvanlarını suladı. Ba'dehû zıll-ı ilâhîye teveccüh ve iltica eyledi.

"Zıll-i ilâhîye teveccüh"den maksad, merâtib-i ilâhiyye ve hazarât-ı rabbâniyye ile kıyâmı ve rûhâniyyet ve cismâniyyeti sûretine mütecellî olan Rabb'inin şuhûdunda, kendi nefsinin müşâhedesinden bi'l-külliyye hurûcudur. Zîrâ insân-ı kâmil sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur. Ve sûret-i rûhiyye ve cismâniyyesinin hey'et-i mecmûası "Allah" ism-i câmi'inin zıllidir.

Mûsâ (a.s.), sa'yinin aynını, Allah Teâlâ'nın kendisine inzâl eylediği hayrın aynı kıldı. Ve ona inzâl olunmuş olan hayır, nübüvvet ve nübüvvetin muktezâsı olan ulûmdur. Ve "su" ilmin sûretidir. Bunun için İbn Abbâs (r.a.) ... وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesini "ilim" ile tefsîr etti. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) o iki câriyeye ilmi ifâza buyurdu ki, o ilim, her ne kadar sûrette gayrı ise de, hakîkatte Allah Teâlâ'dan istifâza eylediği şeyin aynıdır. Zîrâ bununla, ilim ile tevfîk ve kudret ancak Allah Teâlâ'dandır. Şu halde Hak'tan istifâza eylediği şeyin eserini iki câriyeye ifâza etti. Ve nefsini, kendi indinde zâhir olan hayırda, Allah Teâlâ'ya fakr ve ihtiyâc ile vasf eyledi. Zîrâ feyz ancak isti'dâd hasebiyle hâsıl olur. Ve husûl-i feyz için, fâiz olan ma'nâya münâfî olan şeyden, belki mâsivallâhın kâffesinden, mahallin hulüvvü şarttır. Ve fakîr-i tâm nev'-i beşerden kâmil-i mutlak olan kimsedir. /

İmdi Hızır, ona min-gayri-ecr ikâme-i cidârı gösterdi. O buna itâb etti. Böyle olunca ona, onun min-gayri-ecr sikâyesini zikr eyledi. Zikr etmediği şeyden bunun gayrisinin irâesine mütesaddî oldu. Hattâ (S.a.v.) ikisinin emrinden, Allah Teâlâ onun üzerine hikâye buyurması için, Mûsâ (a.s.)ın sükût etmesini ve i'tirâz etmemesini temennî eyledi. İmdi cenâb-ı Mûsâ'nın muvaffak olduğu şeyin kendisinden ilim olmaksızın olduğu bununla bilindi. Zîrâ ilimden olsa idi, Allah Teâlâ'nın Mûsâ indinde kendisi için şehâdet ettiği ve tezkiye ve ta'dîl

ettiği üzere Hızır üzerine bunun mislini inkâr etmezdi. Ve maahâzâ Mûsâ (a.s.) Allah Teâlâ'nın kendisine tezkiyesinden ve ittibâ'ında onun üzerine şart ettiği şeyden, emrullâhı unuttuğumuz vakit, bize rahmetten nâşî gaflet etti. Ve eğer Mûsâ (a.s.), buna âlim olaydı, cenâb-ı Hızır, ona ما لم تحط به خبرا (Kehf, 18/68) **ya'nî "Zevkan ihâta etmediğin şeye" demezdi. Ya'nî ben bir ilim üzerindeyim ki sana zevk ile hâsıl olmadı. Nitekim sen bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem, demektir. Binâenaleyh insâf etti** (16).

Hızır (a.s.) Mûsâ (a.s.)a, ücret almaksızın duvarı tesviye ettiğini gösterdi. Mûsâ (a.s.) /onun böyle bilâ-ücret, duvarı tesviye 60
etmesine itâb etti. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye buyrulduğu üzere لو شئت لاتخذت عليه اجرا (Kehf, 18/77) ya'nî "Eğer sen istese idin bu ameline mukâbil ücret alırdın" dedi. Onun bu i'tirâzı üzerine cenâb-ı Hızır, evvelce sen de böyle yapmış ve Şuayb (a.s.)ın iki kerîmesinin hayvanlarını bilâ-ücret suvarmış idin. Şimdi bana niçin i'tirâz ediyorsun? tarzında cevap verdi. Ve bu mes'eleyi Mûsâ (a.s.)ın hatırına getirdi. Ve cenâb-ı Hızır, Mûsâ (a.s.)ın sergüzeştlerinden bunlardan başka daha birçok ahvâl var idi ki, onları zikr etmedi. Bu ahvâlin dahi irâesine mütesaddî oldu. Velâkin Mûsâ (a.s.), makâm-ı nübüvveti hasebiyle, cenâb-ı Hızır'ın sohbetine tahammül edemedi. Cenâb-ı Hızır tarafından ancak katl-i gulâm, ta'yîb-i sefîne ve ikâme-i cidâr hallerinden ibâret olmak üzere üç şey irâe olundu. Hattâ (S.a.v.) Efendimiz ليت اخي موسى صبر حتى يقص الله علينا من انبائهما ya'nî "Ne olaydı, kardeşim Mûsâ sabr ede idi, tâ ki Allah Teâlâ bize onların haberlerinden hikâye buyura idi" hadîs-i şerîfinde buyurduğu üzere, Mûsâ (a.s.)ın sükût edip i'tirâz etmemesini temennî eyledi.

Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.), Ebi'l-Abbâs Hızır (a.s.)a mülâkî oldukda, cenâb-ı Hızır onlara "Ben Mûsâ bin İmrân (a.s.) için, doğduğu günden zaman zaman ictimâ'ımıza kadar kendi üzerinden geçen ahvâlden bin mes'ele hazırlamış idim. O onlardan üçüne sabr edemedi" buyurmuştur.

Ma'lûm olsun ki, Mûsâ (a.s.) gibi ülü'l-azm bir nebiyy-i zî-şânın adem-i sabrı ve Hızır'ın ilmine adem-i ıttılâ'ı şân-ı âlîsine nakîsa

vermez. Zîrâ nebî ahkâm-ı zâhire ve şerîat-i tâhirenin iktizââtına tâbi'dir. Ona muğâyir olan ahvâle sabır ve tahammül edemez. Ve teblîğa me'mûr olan bu zevât-ı şerîfe, emr-i teblîğde kendilerine fütûr gelmemek için sırr-ı kaderden muhtecibdirler. Eğer sırr-ı kadere muttali' olurlar ise, nübüvvetleri cihetinden değil, nübüvvetlerinin bâtını olan velâyetleri cihetindendir. Ve onların sırr-ı kadere ıttılâ'ları, / ya neş'et-i dünyeviyyede vücûd-ı Hak'ta istihlâk-i küllî ile da'vetten gâib ve fâriğ oldukları vakit, veyâhut neş'et-i uhreviyyeye intikâl ettikleri vakit vâkı' olur. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.), ahkâm-ı risâlet ile ve Hızır (a.s.) ise, ahkâm-ı velâyetle zâhir olduğu için devâm-ı sohbetleri mümkin olmadı. Zîrâ ism-i Zâhir ile ism-i Bâtın yekdîğerinden mütemeyyiz ve ahkâmı yekdîğerine muhâliftir. İşte Mûsâ (a.s.)ın cenâb-ı Hızır'a inkârı sebebiyle bilindi ki, onun min-indillâh muvaffak olduğu şeye kendisinin ilmi ve vukûfu yoktur. Ya'nî Hz. Mûsâ kıbtîyi Allah Teâlâ'nın emriyle katl ettiğini bilmiyor idi. Hızır (a.s.) katl-i gulâm sebebiyle onu îkâz eyledi. Zîrâ Mûsâ (a.s.)ın fiilî ilim ve vukûf üzerinç olsa idi, Allah Teâlâ hazretlerinin, Kur'ân-ı Kerîm'de فَوَجَدَا عَبْداً مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَ عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْماً (Kehf, 18/65) kavliyle tezkiye ve ta'dîl buyurduğu Hızır (a.s.)ın bu gibi ef'âline i'tirâz ve inkâr etmezdi. Ve Hak Teâlâ Hızır (a.s.)ı tezkiye ve ta'dîl etmiş ve onun hakkında hüsn-i şehâdet buyurmuş iken, Mûsâ (a.s.) bu tezkiye ve ta'dîl şehâdetinden gaflet etti. Ve Mûsâ (a.s.) Hızır'a mulâkî olduğu vakit, cenâb-ı Hızır ona: فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلاَ تَسْئَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى اُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (Kehf, 18/70) ya'nî "Eğer sen bana tâbi' olur isen ben sana ondan haber verinceye kadar bana bir şeyden suâl etme!" demiş idi. Mûsâ (a.s.) bu şarttan da gaflet etti. Mûsâ (a.s.)ın Hakk'ın tezkiyesinden gaflet etmesi bize rahmet-i ilâhiyyeden dolayı vâkı' oldu. Zîrâ beşeriyyet mahall-i aczdir; insanda nisyân vardır. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) galebe-i beşeriyyet hasebiyle kendisinde vâkı' olan bu nisyân ve gaflet sebebiyle muâheze olunmadığı gibi, emr-i ilâhîyi nisyânımızdan dolayı bizlere de muâhaze olunmaz. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz رفع عن امتي الخطأ والنسيان ya'nî "Benim ümmetimden hatâ ve nisyân merfû'dur" buyururlar. Ve eğer Mûsâ (a.s.), cenâb-ı Hızır'ın min-indillâh / muvaffak olduğu ilmi bile idi, cenâb-ı

Hızır ona: وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) ya'nî "Sen ilm-i zevkî ile ihâta etmediğin şeye nasıl sabr edersin?" demez idi. Hızır (a.s.)ın bu kavli "Bende bir ilim vardır ki, o ilim zevk ile sana hâsıl olmadı. Nasıl ki senin bildiğin ilmi ben bilmem" demek olur. Binâenaleyh cenâb-ı Hızır, ilm-i zevkîyi Mûsâ (a.s.)dan ve ilm-i risâleti dahi kendinden nefy etti. Ve insâf edip "Senin bildiğin ilm-i risâleti ben bilmem" dedi. Ve Hızır'ın bildiği ilmi Mûsâ (a.s.)ın bilmediğine Sûre-i Kehf'de vâkı' هَلْ اَتَّبِعُكَ عَلَى اَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا (Kehf, 18/66) ya'nî "Sana ta'lîm olunan ilm-i rüşdü bana ta'lîm etmen şartıyla sana tâbi' olabilir miyim?" kavli şâhiddir. Ve bu adem-i ilmin Mûsâ (a.s.)ın şân-ı nübüvvetine nakîsa îrâs etmeyeceği bâlâda îzâh edilmiş idi.

Ve onun hikmet-i firâkına gelince: Zîrâ Allah Teâlâ Resûl hakkında: وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (Haşr, 59/7) **ya'nî "Resûl'ün getirdiği şeyi alınız ve onun nehy ettiği şeyden müntehî olunuz!" buyurur. Binâenaleyh risâleti ve Resûl'ün kadrini bilen ulemâ-i billâh bu kavl indinde vâkıf oldular. Ve Hızır muhakkak bildi ki, Mûsâ (a.s.) resûldür. Binâenaleyh resûle karşı hakk-ı edebi îfâ için ondan sâdır olan şeye murâkıb olmasına şurû' etti. İmdi ona: /** اِنْ سَاَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي (Kehf, 18/76) **ya'nî "Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edersem bana musâhib olma!" dedi. Binâenaleyh onu kendi sohbetinden nehy etti. Vaktâki ondan üçüncü vâkı' oldu, Hızır ona :** هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ (Kehf, 18/78) **ya'nî "İşte bu, senin ve benim beynimde firâktır" dedi. Ve Mûsâ ona "Yapma!" demedi; ve sohbeti taleb etmedi. Zîrâ o, ona musâhib olmaktan nehy ile intâk eden, onda olan rütbenin kadrini âlim idi. Böyle olunca Mûsâ sükût etti ve firâk vâkı' oldu** (17).

Ya'nî Hızır (a.s.)ın Mûsâ (a.s.)dan ayrılmasının hikmetine gelince, sebebi budur ki: Allah Teâlâ hazretleri Resûl hakkında وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (Haşr, 59/7) buyurduğu için resûlün mertebesini ve risâletin kadrini bilen ulemâ-i billah Hak

Teâlâ'nın bu kavli indinde tevakkuf ettiler. Ve cenâb-ı Hızır Mûsâ (a.s.)ın resûl olduğunu muhakkak bildi.

Suâl: Hak Teâlâ hazretlerinin bâlâda zikr olunan kavl-i şerîfi, hâtem-i enbiyâya nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyet-i münîfesidir. Halbuki Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm) zamânında Kur'ân-ı mecîd münzel değil idi. Binâenaleyh ulemâ-i billahdan olan Hz. Hızır'ın Hak Teâlâ'nın bu kavli indinde tevakkufu ne vech ile vârid olur?

Cevap: Bu hüküm resûl ve risâletin îcâbından olup cemî'-i rusül hakkında âmmdır; ve herbir resûle nâzil olan kitâbda bu ma'nâ mündemicdir. Binâenaleyh herbir nebînin ümmetine teblîğ eylediği, kavl-i Hak'tır. Ve lisân-ı arab üzere hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm'de dahi bu ma'nâ, bâlâdaki elfâz-ı arabiyye ile teblîğ buyurulmuştur. Şu halde Kur'ân-ı Kerîm'e hâs değildir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakîkat قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ (Ahkâf, 46/9) âyet-i kerîmesiyle beyân buyrulmuştur. İşte Mûsâ (a.s.)a teblîğ buyrulan **Tevrât**-ı şerîfte de aynı hüküm mevcûd olduğu için, Hızır (a.s.) bu kavl-i şerîf indinde tevakkuf etti.

Binâenaleyh Hz. Hızır resûle karşı hakk-ı edebi îfâ etmek için Mûsâ (a.s.)dan sâdır olan emre murâkıb olmağa şurû' etti. Ve Mûsâ (a.s.) ona "Eğer bundan sonra sana bir şey suâl / edersem bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) buyurmuş idi. Bu kavl ile Mûsâ (a.s.) cenâb-ı Hızır'ı kendi sohbetinden nehy etti. Vaktâki Mûsâ (a.s.)dan üçüncü suâl vâkı' oldu, cenâb-ı Hızır, Mûsâ (a.s.) gibi bir resûl-i zî-şânın nehyine tebean "İşte bu üçüncü suâl, seninle benim aramda ayrılığa sebebdir" (Kehf, 18/78) dedi. Ve Mûsâ (a.s.) dahi cenâb-ı Hızır'a "Bu işi yapma!" demedi; ve devâm-ı sohbetini taleb etmedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) kendisinin müteayyin olduğu rütbe-i aliyye-i risâletin kadrini bilir idi. Ve o öyle bir rütbe idi ki, kendisini Hızır'ın musâhib olmasından nehy ile intâk eyledi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Hz. Hızır'ın bu kelâmına karşı kadr-i risâleti ârif olduğu için sükût etti ve aralarında firâk vâkı' oldu.

İmdi sen bu iki racülün ilimde kemâline ve edeb-i ilâhînin hakkını îfâsına nazar et! Ve ona "Ben bir ilim üzereyim ki Allah Teâlâ onu bana ta'lîm etti ki, sen onu

bilmezsin; ve sen bir ilim üzerinesin ki, Allah Teâlâ onu sana ta'lîm eyledi ki, ben onu bilmem" demesi haysiyyetiyle Mûsâ indinde i'tirâf eylediği şey hakkında sen Hızır'ın insâfına bak! Binâenaleyh bu i'lâm, onun ülüvv-i mertebesini bildiği ve bu mertebe Hızır için hâsıl olmadığı halde وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) **kavlinde onunla onu mecrûh eylediği şey, Hızır'dan Mûsâ'ya devâ oldu. Ve bu, ibâr-ı nahl hadîsinde ümmet-i muhammediyyeden zâhir oldu. Resûl (a.s.) ashâbına** انتم اعلم بمصالح دنياكم **buyurdu. Ve şekk yoktur ki, muhakkak bir şeye ilim, onun cehlinden hayırlıdır. Ve işte bunun için Allah Teâlâ kendi nefsini**
/ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) **kavliyle medh etti. İmdi** 65
muhakkak (S.a.v.) onların mesâlih-i dünyâda kendisinden daha âlim olduğunu ashâbına i'tirâf eyledi. Zîrâ kendisi için bunda hibret yoktur. Çünkü o ilm-i zevk ve tecrübedir. Ve Resûl (a.s.) bunun ilmine iştiğâl etmedi. Belki onun şuğlü ehemm içinde ehemm idi. İmdi ben seni edeb-i azîme vâkıf kıldım. Eğer nefsini onunla isti'mâl edersen müntefi' olursun (18).

Ya'nî gerek Mûsâ (a.s.)ın ve gerek Hz. Hızır'ın ilimdeki kemâllerine ve edeb-i ilâhînin hakkını yerine getirmelerine nazar et! Mûsâ (a.s.)ın cenâb-ı Hızır ile olan münâsebetinde zâhir olan ilimdeki kemâli budur ki: Mûsâ (a.s.) kendisinin müteayyin olduğu rütbe-i aliyye-i risâletin kadrini ve bu rütbe ism-i Zâhir'in ahkâmını iktizâ edip, ism-i Bâtın'ın mazharı olan cenâb-ı Hızır ile devâm-ı musâhabetine mâni' olduğunu bilir idi. Binâenaleyh ism-i Zâhir ahkâmının ism-i Bâtın ahkâmına muğâyeretinden nâşî, edeb-i ilâhînin hakkına riâyeten, sohbet-i Hızır'ı terk etti. Ve Hz. Hızır'ın ilimdeki kemâli de budur ki: Cenâb-ı Hızır, resûl olan Mûsâ (a.s.)ın rütbesini ve risâletin kadrini ve resûlün getirdiği şeyi alıp nehy ettiği şeyden ictinâb lâzım geldiğini bilir idi. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ona "Eğer bundan sonra sana bir şeyden sorarsam bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) dediği için, cenâb-ı Hızır mahzâ bir resûl-i zîşâ-

nın emrine tebean, üçüncü suâlden sonra هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ (Kehf, 18/78) deyip ondan ayrıldı. Ve edeb-i risâletin hakkına riâyet etti. Ve cenâb-ı Hızır'ın insâfına nazar et ki, kendisinde Mûsâ (a.s.)ın bilmediği ve Mûsâ (a.s.)da da kendisinin bilmediği ilim mevcûd olduğunu i'tirâf eyledi.

İmdi cenâb-ı Hızır'ın Mûsâ (a.s.)a karşı vâkı' olan bu i'tirâfı hîn-i mülâkâtta "Sen zevkan ihâta etmediğin şeye nasıl sabr edersin?" (Kehf, 18/68) demesine karşı bir tarzıye oldu. Zîrâ cenâb-ı Hızır bu sözüyle Mûsâ (a.s.)ı mecrûh etmiş idi. Bu i'tirâfı onun yarasına ilaç oldu. Ve bu tefâzul nisbeti hurma ağacının aşılanması hakkındaki hadîs-i şerîfte ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Şöyle ki, (S.a.v.) Efendimiz bir sene ashâb-ı kirâmın hurma ağaçlarını aşılamakla meşğul olduklarını müşâhede buyurdukda: لو تركتم لا يضركم Ya'nî "Eğer terk ederseniz size zarar vermezdi" buyurdu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm telkîhi terk ettiler. O sene hurma az oldu. (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına / انتم اعلم بمصالح دنياكم ya'nî "Dünyânızın işlerini siz daha iyi bilirsiniz" buyurdu. İşte bu tefâzul nisbeti idi. Ve (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına karşı bu tefâzulu ve onların mesâlih-ı dünyâya daha âlim olduklarını i'tirâf eyledi. Halbuki bir şeyin ilmi onun cehlinden hayırlı olduğuna şübhe yoktur. Bunun için Allah Teâlâ hazretleri kendi nefsini بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) ya'nî "Her şeyi bilicidir" kavliyle medh etti. Ve ashâb-ı kirâmın mesâlih-ı dünyâda risâlet-penâh Efendimiz'den daha âlim olmaları, (S.a.v.) Efendimiz için mesâlih-i dünyâda hibret olmamasından idi. Ve mesâlih-ı dünyânın ilmi zevk ve tecrübe ile hâsıl olacağı bedîhidir. Halbuki (S.a.v.) Efendimiz, umûr-i cüz'iyye olan umûr-i dünyeviyyeye kalb-i şerîfiyle meşgûl olmadı. Belki onun iştiğâli ehemm içinde ehemm olan umûr-i külliyyeye, ya'nî ilm-i nübüvvet ve risâlete idi. İşte ben sana bu tefâzul-i nisbîye müstenid olan insâf kâidesini îzâh etmekle seni edeb-i azîme vâkıf kıldım. Eğer muhîtinle olan münâsebetinde nefsini bu edeb ile kullanacak olursan onunla münteft' olursun.

Ve onun فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا (Şuarâ, 26/21) **kavli hilâfeti murâd**

eder; ve وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) **risâleti murâd eder. İmdi herbir resûl halîfe değildir. Binâenaleyh halîfe seyf ve azl ve vilâyet sâhibidir. Halbuki resûl böyle değildir. Ancak onun üzerine irsâl olunduğu şeyin iblâğı lâzımdır. Eğer onun üzerine mukâtele eder ve onu seyf ile himâye ederse o, halîfe ve resûldür. Nitekim herbir nebî resûl değildir. Kezâlik her resûl halîfe değildir. Ya'nî ona mülk ve onda tahakküm verilmedi** (19).

Mûsâ (a.s.) "Rabbim bana hüküm bahş eyledi" (Şuarâ, 26/21) kavliyle Cenâb-ı Hak'tan kendisine hilâfet ihsânını murâd eder; ve "Beni mürselînden kıldı." (Şuarâ, 26/21) kavliyle de kendisine risâlet verildiğini / murâd eder. İmdi her "halîfe" resûl ise de, her "resûl" halîfe değildir. Zîrâ "halîfe" kılıç sâhibidir; ve azl ve vilâyet sâhibidir. Halbuki resûl olan zât ancak kendisine münzel olan ahkâm-ı ilâhiyyeyi ibâdullâha teblîğ ile kâimdir. Eğer resûl olan zât, ahkâm-ı ilâhiyyeyi mukâtele ile kabûl ettirir ve kendisine tâbi' olan mü'minleri kılıç ile himâye eylerse, hem halîfe hem de resûldür. Bu sûrette hilâfet, risâlet üzerine zâid bir rütbe olmuş olur. Nitekim her nebî resûl değildir. Zîrâ nebî kendisinden evvel gelen resûlün getirdiği ahkâmı te'yîd ve teblîğa me'mûr olduğu halde resûl, ahkâm-ı müstakılle ile gelen zâttır. İşte bunun gibi her resûl dahi halîfe değildir. Ya'nî resûl olan zâta mülk ve mülkte tahakküm i'tâ olunmadı. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) kavliyle risâlet ve "hilâfet"i câmi' olduğunu tasrîh buyurmuştur. Halbuki bu rütbeler cenâb-ı Hızır'a i'tâ olunmadı.

Ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâlinin hikmetine gelince: An-cehlin vâkı' olmadı; belki imtihândan dolayı oldu. Tâ ki Rabb'inden da'vâ-yı risâletiyle berâber onun cevâbını göre. Ve Fir'avn ilimde rütbe-i mürselîni bilir idi, tâ ki onun cevâbiyle da'vâsının sıdkına istidlâl eyleye. Ve hâzırîn eclinden / suâl-i îhâm ile suâl eyledi. Tâ ki o kendi nefsinde muttali' olduğu şeye, onların şuûru olmadığı haysiyyetle, suâlinde onlara ta'rîf eyleye. İmdi hakîkat-i emri bilen ulemânın cevâ-

bıyla cevap vermediğini ızhâr etti. İmdi onların kusûr-ı fehimlerinden dolayı hâzırîn indinde Fir'avn'ın Mûsâ' dan a'lem olduğu zâhir oldu. Ve işte bunun için vaktâki ona cevapta lâyık olan şeyi söyledi, halbuki o zâhirde kendisinden suâl olunan şeye cevap değildir; ve muhakkak Fir'avn, o bunun gayrisi ile cevap vermez olduğunu bildi. Binâenaleyh ashâbına dedi: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur." (Şuarâ, 26/27). **Ya'nî benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ tasavvur olunmaz** (20).

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn hikmet-i hükûmete vâkıf zekî ve fatîn bir hükümdâr idi. Onun dirâyet ve zekâveti koca bir kavim üzerinde da'vâ-yı rubûbiyyetle berâber senelerce müstebiddâne bir sûrette icrâ-yı hükûmete muvaffak olmasıyla sâbittir. Binâenaleyh onun Mûsâ (a.s.)a mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmesi cehlinden değil, belki Mûsâ (a.s.)ı imtihân etmek maksadıyla vâkı' idi. Zîrâ Fir'avn, Rabb'i cânibinden risâletle gönderildiğini da'vâ eden Mûsâ (a.s.)ın nasıl cevap vereceğini görmek ve âlemde mürselîn rütbesini bildiği cihetle, vereceği cevap ile Mûsâ (a.s.)ın da'vâsının sıdkına istidlâl eylemek için, mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etti. Ve bu suâlini vüzerâ ve hükemâsından bir takım kimselerin huzûrunda îrâd eyledi. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunduğu üzere onun suâli وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) tarzında idi. Ya'nî "Rabbü'l-âlemînin mâhiyyeti ve hakîkati nedir?" dedi. Halbuki Fir'avn'ın ma'lûmu idi ki, rusül (aleyhimü's-selâm)a mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl olunduğu vakit, onlar mâhiyyet-i Hak'tan ve hakîkat-i ahadiyyeden cevap vermezler; belki Hakk'ın izâfâtıyla, ya'nî sıfât ve esmâsıyla cevap verirler. Ve hükemâ ise mantıkla iştiğâl ettikleri ve mantık kâidesince bir şeyin hakîkatini ta'rîf, "cins" ve "fasıl" ile olacağı cihetle, bir şeyin mâhiyyetinden suâl olunduğu vakit, mutlaka "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb olan bir mâhiyyetten bahs olunmak lâzım idi. Zîrâ kâide-i /mantıkıyyece her mâhiyyet iki cüz'den terekküb eder. Birisi o mâhiyyete nisbeten eamm olup, onunla diğer mâhiyyet beyninde müşterek olur. Buna

"cüz'-i müşterek" ve "tamâm-ı müşterek" derler. Ve biri dahi o mâhiyyete nisbeten müsâvî ve cüz'-i evvele nisbeten ahfâ olup, o mâhiyyeti sâirlerinden tefrîk ve müstakıllen bir mâhiyyet kılar. "Eamm-i müşterek" olan cüz'-i evvele "cins" ve cinsten ehass ve mâhiyyete müsâvî olan cüz'-i sâniye "fasl" ve bu iki cüz'den bi't-terettüb husûle gelen mâhiyyete "nevi'" tesmiye olunur. Ve ancak fasılların cinslere inzımâmiyle müstakıl mâhiyyât-ı nev'iyye hâsıl olur. Meselâ insan, bir mâhiyyet-i nev'iyye olup "hayvan" ile "nâtık" cüz'lerinden mürekkebdir. "Hayvan" insana nisbeten cüz'-i eamm olup insan ve sâir hayvanlara şâmil ve "tamâm-ı müşterek" olan "cins"tir. "Nâtık" dahi insana nisbetle cüz'-i müsâvî olup, nev'-i insânı sâir envâ'ından fasl ve temyîz eden "fasl"ıdır. Kezâlik "At hayvân-ı sâhildir" ve "Hımâr hayvân-ı nâhıktır" denildikde, "at" ve "hımâr" birer mâhiyyet-i nev'iyye olup fasıllarının, cüz'-i müşterek olan hayvan cinsine inzımâmiyle tahassul etmişlerdir. Ve hâkezâ ulûm ve fünûnda zikr olunan mesâil ve aksâmının mevzûâtı birer nevi' olup fasıllarıyla tefrîk olunmuşlardır.

İmdi Fir'avn, Hak için mâhiyyet ve hakîkat olmakla berâber, o mâhiyyetin "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb olmadığına vâkıf idi. Ve huzzâra bu hakîkati ta'rîf için suâlinde buna îhâm eyledi. Velâkin hâzır olan hükemâ ve ukalâ, Fir'avn'ın muttali' olduğu bu hakîkate vâkıf değil idiler. Onlar mâhiyyet-i Hakk'ın ancak "cins" ile "fasıl"dan terekküb edeceğine kâni' olduklarından, Fir'avn'ın suâline, Mûsâ (a.s.) tarafından bu yolda cevap verileceğine muntazır oldular. Mûsâ (a.s.) ise onların bu zu'mu vechile cevap vermeyip, hakîkat-i emri bilen ulemânın cevâbiyle, ya'nî ... رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/24) kavliyle, Hakk'ın izâfâtıyla cevap verdiğini gördüklerinde, Fir'avn onların bu cehillerinden bi'l-istifâde, mahzâ kendi mansıb-ı riyâsetinin bakâsı için: "Bakınız, ben ne sordum, / Mûsâ bana ne ce- 70
vap verdi?" (Bkz. Şuarâ, 26/25) dedi. Ve bu takdirce hükemâ-i hâzıranın kusûr-i fehimlerinden nâşî, onların indinde Fir'avn'ın Mûsâ (a.s.)dan daha âlim olduğu zâhir oldu. Bu hal hükemânın noksan olan fehimlerine nisbeten böyle idi. Yoksa hakîkatte böyle değil idi. Ve Fir'avn indinde, bu cevap ile Mûsâ (a.s.)ın sıdk-ı da'vâsı bi'd-delâle sâbit oldu. Velâkin hubb-i riyâset sâikasıyla onu izhâr edemedi. Belki huzzârın hamâkatlerinden bi'l-istifâde tarîk-ı tezvîre

saptı. Mûsâ (a.s.) zâhirde kendisinden suâl olunan şeye cevap vermemekle berâber, Fir'avn'ın suâline karşı lâyık olan kelâmı söyledi. Ya'nî rubûbiyyet-i mutlakayı Hakk'a izâfe eyledi.Ve Fir'avn Mûsâ (a.s.)ın bu kelâmın gayrisi ile cevap vermez olduğunu bildiği halde, ashâbına hitâben: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur" (Şuarâ, 26/27), ya'nî benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan "mestûr"dur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ mutasavver değildir, dedi. Zîrâ mâhiyyet-i ilâhiyyeyi ve hakîkat-i Hakk'ı, Hak'tan gayri kimse bilmez.

İmdi Fir'avn'ın kelâmında iki vecih vardır: Birisi, Fir'avn huzzâra kendisini Mûsâ (a.s.)dan daha âlim göstermek için: "Ey huzzâr, bakınız ben ona mâhiyyet-i Hak'tan suâl ettim; o kavâid-i mantıkıyyeye vâkıf olmadığı için, mâhiyyetin "cins" ile "fasıl"dan terekkûb ettiğini bilmedi. Mâhiyyetin izâfâtiyle cevap verdi. Benim suâlimi anlayamadı" demek idi. İkincisi, huzzâra karşı sûret-i zâhirede Mûsâ (a.s.)ın nübüvvetini inkâren ve sûret-i bâtınede Mûsâ (a.s.)ın cevâbı, resûle lâyık bir cevap olduğunu tasdîkan ve onun risâletine şehâdeten: "Benim suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ hakîkat-ı Hak, Hak'tan gayri kimsenin ma'lûmu değildir. Binâenaleyh resûl risâleti hîninde hakâyık-ı eşyâdan ve esrâr-ı kazâ ve kaderden muhtecibdir. Onun vazîfesi zât-ı mutlakaya da'vet değil, sıfât-ı ilâhiyyeye da'vettir. Ve zâttan suâl olunduğu vakit izâfât ile cevap verir" demek idi.

İmdi bu suâl sahîhdir. Zîrâ muhakkak mâhiyyetten suâl, matlûbun hakîkatinden suâldir. Ve Hakk'ın kendi nefsinde bir hakîkat üzere olması lâ-büddür. Ve ammâ şunlar ki hadlerini, cins ve fasıldan mürekkeb kıldılar, bu kendisinde iştirâk vâkı' olan her bir şeyde vardır; ve kendisi için cins olmayan kimsenin kendi nefsinde onun gayri için olmayan bir hakîkat üzere olmaması lâzım gelmez. Böyle olunca suâl, ehl-i Hak ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm mezhebi üzere sahîhdir. Ve ondan cevap, ancak Mûsâ (a.s.)ın cevap verdiği şeyle olur (21).

Ya'nî Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmesi sahîhdir. Zîrâ sâil bir şeyin hakîkatinden ve mâhiyyetinden suâl ederse, kendi matlûbunun hakîkatinden suâl etmiş olur. Ve bir kişinin kendi matlûbu olan şeyin hakîkatinden suâl etmesi ise sahîhdir. Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)in burada mâhiyyet-i Hak'tan suâlin sahîh olduğunu beyân buyurması, hükemânın zehâbını ibtâl içindir. Zîrâ ehl-i mantık indinde "mâhiyyet" bâlâda îzâh olunduğu üzere "cins" ile "fasıl"dan mürekkebdir. Onlar derler ki: "Mâhiyyet-i Hak cins ile fasıldan mürekkeb olmadığı cihetle Fir'avn'ın وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) kavlinde "mâ" ile mâhiyyet-i Hak'tan suâli bâtıldır, sahîh değildir". Halbuki Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsinde ve zâtında bir hakîkat üzeredir. Eğer böyle olmasa onun için bir hakîkat olmamak lâzım gelir; bu ise bâtıldır. Ve mâdemki kendi nefsinde Hakk'ın bir hakîkat mevcuttur ve sâilin matlûbu da Hakk'ı anlamaktır; binâenaleyh onun suâli, matlûbu olan Hakk'ın hakîkatinden suâldir. Bu ise sahîhdir. Fakat hakîkat-i Hak'tan cevap vermek doğru değildir. Zîrâ onun kendi nefsinde olan hakîkati, kendisinden gayrisinin idrâki mümkün değildir. Ve ammâ şunlar ki / hudûd-i eşyâyı "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb kıldılar, kendisinde cinsiyetten iştirâk vâkı' olan her şeyde hudûdun vasfı vardır; binâenaleyh eğer böyle bir hadd ile mahdûd olan şeyin mâhiyyetinden suâl olunursa, bu kimselerin mezheb ve kâidelerine göre, o şeyin mâhiyyeti olan "hadd" ile cevap vermek münâsib olur. Ve kendisi için cins olmayan zât-ı Hakk'ın kendi nefsinde, kendisinin gayri için mevcûd olmayan bir hakîkat üzere olmaması lâzım gelmez. Belki onun da kendi zâtında bir hakîkati vardır. Böyle olunca ehl-i Hak mezhebi ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm muktezâsı üzere bu zâtın hakîkatinden suâl sahîh olur. Ve belki böyle bir suâle karşı kendisi için "cins" olmayan o zâtın hakîkatinden cevap verilmeyip, ancak Mûsâ (a.s.)ın verdiği cevap gibi, o hakîkatın niseb ve izâfâtından bahs ile cevap verilir.

Ve bunda bir sırr-ı kebîr vardır. Zîrâ o, "hadd-i zâtî" den suâl eden kimseye "fiil" ile cevap verdi. Binâenaleyh hadd-i zâtîyi, suver-i âlemden onunla zâhir olduğu şeye veyâhut suver-i âlemden kendisinde zâhir

olan şeye izâfetinin aynı kıldı. İmdi keennehû onun رَبُّ العَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) **kavlinin cevâbında ona "Eğer siz ehl-i îkân iseniz, semâdan ibâret olan ulüvvden ve arzdan ibâret olan süflden âlemlerin sûretleri kendisinde zâhir olandır, yâhut onlarla zâhir olandır" dedi** (22).

Ya'nî Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden vâkı' olan suâline karşı, Mûsâ (a.s.)ın hakîkat-i ilâhiyyeye muzâf olan rubûbiyyet-i mutlaka ile cevap vermesinde büyük bir sır vardır. Zîrâ Mûsâ (a.s.) "hadd-i zâtî"den suâl eden, ya'nî "Hakîkat-i ilâhiyyeyi ta'rîf eyle!" diyen Fir'avn'a, Hakk'ın "fiil"i olan rubûbiyyetle cevap verdi. Ve zât-ı Hakk'ın ta'rîfini, Rabb'in suver-i âlemden / zâhir olduğu şeye izâfetinin aynı kıldı. Veyâhut Rabb'in vücûdunda suver-i âlemden zâhir olan şeye onun izâfetinin aynı kıldı. Ve cemî'-i rubûbiyyât-ı cüz'iyyeyi câmi' olan rubûbiyyet-i mutlakayı Hakk'a izâfet sûretiyle ta'rîf etti. Binâenaleyh onun suver-i âlemde zâhir olduğu rubûbiyyet-i mutlaka ile tavsîfi, hakîkat-i Hakk'ı ta'rîfin aynı oldu. Zîrâ suver-i ulviyye ve süfliyyede bi-hasebi'l-esmâ müteayyin olan vücûd-i Hak'tır. Ve bu suverin kâffesi vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hak'tan mürabdır. Şu halde Fir'avn'ın "Rabbü'l-âlemîn ne şeydir?" (Şuarâ, 26/23) kavlinin cevâbında, Mûsâ (a.s.) "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb olan mâhiyyetten bahs etmeyip, keennehû Fir'avn'a dedi ki: "Eğer siz Hakk'ı suver-i âlemde ve kendi nefsinizde müşâhede edip, O'ndan gayri vücûd-ı hakîkî sâhibi olmadığına müteyakkın olmuş tâifeden iseniz, Rabbü'l-âlemîn, âlemlerin suver-i ulviyye ve süfliyyesi kendisine zâhir olan veyâhut kendisi bu sûretler ile zâhir olan Zât-ı vâhiddir." Fir'avn imtihânen sorduğu suâlin cevâbını kendi vukûf ve şuûruna mutâbık olarak aldı. Fakat hâzır-bi'l-meclis olan hükemâ "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb bir mâhiyyetin ta'rîfine muntazır olduklarından ve onlar, Fir'avn'ın vâkıf olduğu şeyden câhil bulunduklarından, Mûsâ (a.s.)ın bu cevâbı onlara kâfî gelmedi. Velâkin Fir'avn Mûsâ (a.s.) tarafından verilen cevâbın isâbetini takdîr ve da'vâ-yı risâlette sıdkını ârif olmakla berâber, hubb-i riyâset sâikasıyla, huzzârın zehâbından bi'l-istifâde tezvîr tarîkına zâhib olup, zâhirenMûsâ (a.s.)ı tasdîk ile mü'min olmadı. Velhâsıl Mûsâ (a.s.) bu cevâb ile zât-ı

Hakk'ı âlemin "ayn"ı kılmış oldu. Ve Hakk'ı reviş-i risâletine muvâfık bir ta'rîf ile beyân eyledi.

İmdi vaktâki Fir'avn ashâbına "O elbette mecnûndur" (Şuarâ, 26/27) **dedi. Nitekim biz onun mecnûn olması /ma'nâsında dedik. Fir'avn ilm-i ilâhîde onun mertebesini bilmek için, Mûsâ beyânda ziyâde etti. Zîrâ Fir' avn'ın bunu bildiğini bilir idi. Binâenaleyh** رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) **dedi. Böyle olunca zâhir ve müstetir olan şeyi getirdi; ve o zâhir ve bâtındır,** وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/28); **dahi O'nun** وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Hadîd, 57/3) **kavlidir.** اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) **Eğer siz ashâb-ı takyîd iseniz, demektir. Zîrâ akıl takyîddir** (23).

Ya'nî Fir'avn sorduğu suâl üzerine Mûsâ (a.s.)dan Hakk'ın izâfâtıyla cevap aldıktan sonra, o mecliste hazır olan ashâbına: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur" (Şuarâ, 26/27). Ya'nî benim kendisinden suâl ettiğim şeyin ilmi ondan mestûrdur, deyince, Fir'avn ilm-i ilâhîde kendisinin mertebesini bilmek için Mûsâ (a.s.) cevâbını ziyâdeleştirdi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) muhakkak Fir'avn'ın kendi kelâmını anladığını bilir idi. Binâenaleyh cenâb-ı Mûsâ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) dedikten sonra رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) dedi. Şu halde zâhir ve müstetir olan şeyi beyân etmiş oldu. Zîrâ maşrık, şemsin mahall-i zuhûrudur; ve mağrib ise şemsin mahall-i istitârıdır. Ve "maşrık" ism-i Zâhir'in mazharı ve "mağrib" ism-i Bâtın'ın mazharıdır. Binâenaleyh cenâb-ı Mûsâ, "Rabbü'l-maşrıkı ve'l-mağrib" demekle hem zâhir ve hem de müstetir olan şeyi getirmiş oldu. Ve Hak Teâlâ bilcümle mezâhir ile zâhir ve müteayyindir; ve herbir mazharın bâtınıdır. Ve وَمَا بَيْنَهُمَا kavli dahi, Hak Teâlâ'nın وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Hadîd, 57/3) ya'nî: Hak Teâlâ maşrık ile mağrib ve zâhir ile bâtın arasını; ve her bir mazhar ile zâhir ve müteayyin olmakla o mezâhiri, ve herbir mazharın bâtını olmakla onların bevâtınını âlimdir, demek olur. اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) ya'nî: Eğer siz ashâb-ı akıl ve

takyîd iseniz, demektir. Zîrâ akıl takyîdi iktizâ eder. Ve aklen "teşbîh", Hakk'ı takyîd etmek demektir. Ve "tenzîh" ise tahdîddir. Binâenaleyh ashâb-ı akıl Hakk'ı teşbîh ettikleri vakit ecsâma teşbîh ile takyîd ederler. Ve tenzîh ettikleri vakit dahi, O'nu suver-i âlemden ve ecsâmdan tenzîh ile tahdîd etmiş olurlar. / 75

İmdi cevâb-ı evvel mûkınînin cevâbıdır; ve onlar ehl-i keşf ve vücûddur. Binâenaleyh onlara: "Eğer siz mûkınîn iseniz" (Şuarâ, 26/24) **dedi. Ya'nî eğer siz ehl-i keşf ve vücûd iseniz, muhakkak ben size şuhûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun ettiğiniz şeyi bildirdim. İmdi eğer siz bu sınıftan değil iseniz, ehl-i akıl ve takyîd iseniz ve edille-i ukûlünüzün i'tâ eylediği şeyde Hakk'ı hasr ederseniz, muhakkak ben size cevâb-ı sânîde cevap verdim, demek olur. Böyle olunca Fir'avn onun fazlını va sıdkını bilmek için Mûsâ vecheyn ile zâhir oldu. Ve Mûsâ bildi ki, muhakkak Fir'avn bunu anladı veyâhut anlar. Zîrâ Fir'avn mâhiyyetten suâl etti. Binâenaleyh bildi ki, "mâ" ile suâlde onun suâli ıstılâh-ı kudemâ üzere değildir. İşte bunun için cevap verdi. İmdi ondan bunun gayrini fehm ede idi, suâlde onu tahtıe ederdi. Vaktaki Mûsâ, mes'ûlün-anhi ayn-ı âlem kıldı, Fir'avn ona bu lisân ile hitâb eyledi. Halbuki kavmin şuûrları yok idi** (24).

Ya'nî Fir'avn'ın وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) diye mâhiyyet-i ilâhiyyeden vâkı' olan suâline Mûsâ (a.s.)ın evvelen رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) diyerek cevap vermesi mûkınîn olan kimselere mahsûs olan cevaptır. Ve "mûkınîn" zümresi, ehl-i keşf ve vücûd olan zümredir. Zîrâ ehl-i keşf ve vücûd eşyânın / vücûd-i hakîkî-i Hakk'a muzâf olan vücûdât olup, onların Kayyûm'u Hak olduğunu ve cümlesi Rabb-i mutlakın merbûbu bulunduğunu ve kendi vücûdları dahi eşyâ-yı âlemden bir şey olup, Rabb-i mutlakın kendilerinde dahi rubûbiyyetle zâhir olduğunu yakînen müşâhede ederler. Binâenaleyh Mûsâ (a.s) bu ilk cevabında: "Eğer

siz ehl-i keşf ve vücûd iseniz muhakkak ben size şuhûdunuzda ve vücûdunuzda, ya'nî âfâk ve enfüste, teyakkun ettiğiniz şeyi bildiririm" demiş oldu. Ve ondan sonra ikinci cevâba tasaddî buyurup رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) dedi. Ve bu cevap dahi ehl-i akıl ve takyîde mahsûs olan cevaptır. Zîrâ ehl-i akıl ve takyîd Hakk'ı ecsâma teşbîh ederek takyîd veyâ ecsâmdan tenzîh ederek tahdîd ederler. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) bu ikinci cevâbında: "Eğer siz ehl-i keşf ve vücûd sınıfından olmayıp ehl-i akıl ve takyîd iseniz ve akıllarınızın îcâd eylediği deliller ile Hakk'ı cihât ve ecsâmda hasr edersiniz, teşbîh ve tenzîhi mutazammın olan Hakk'ın zuhûr ve istitârını size bildiririm" demiş oldu.

Şu halde Mûsâ (a.s.) Fir'avn kendisinin fazlını ve sıdkını bilmek için zikr olunan iki vech ile zâhir oldu. Ve Fir'avn mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâl etmiş olduğu için, Mûsâ (a.s.), bu iki vech ile verdiği cevâbı Fir'avn'ın anladığını veyâhut anlamak isti'dâdı olduğunu; ve binâenaleyh "mâ" ile mâhiyyet-i Hak'tan Fir'avn'ın suâl etmesi, ıstılâh-ı kudemâ üzere mâhiyyet-i Hak'ta "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevap verileceğine intizâren vâkı' olmadığını bildi. Eğer Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâline bunun gayrini, ya'nî Fir'avn'ın "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevâba intizâr ettiğini fehm ede idi, ona vecheyn ile cevaptan sarf-ı nazar buyurup, "mâhiyyet"[-i Hakk'ın], "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb olmadığını beyân ile suâlde onu tahtıe ederdi. İşte Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın maksadını ârif olduğu için ona vecheyn ile cevap verdi. İmdi vaktâki Mûsâ (a.s.) mes'ûlün-anh olan Hakk'ı âlemin aynı kıldı; Fir'avn o hazrete bu lisan ile ya'nî lisân-ı tevhîd ile hitâb eyledi. Halbuki o meclisde hâzır olan Fir'avn'ın vüzerâ ve ukalâsı bu suâl ve cevapların zevkine varamadılar. Zîrâ onların ukûlü kavâid-i mantıkıyye dâiresinde mahsûr kalmış idi. Ve bu sebeble kendileri kasîrü'l-fehm idiler. Ve Fir'avn'ın lisân-ı tevhîd ile hitâbı bervech-i âtîdir:

İmdi ona: لَئِنِ اتَّخَذْتَ اِلٰهًا غَيْرِي لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (Şuarâ, 26/29) **ya'nî "Sen benden gayri ilâh ittihâz edersen elbette ben seni mescûnînden kılarım" dedi. "Sicn"de olan "sîn" hurûf-ı zevâiddendir. Ya'nî "Ben elbette seni setr**

ederim. Zîrâ muhakkak sen verdiğin cevâb ile benim sana bunun gibi kavl söylememi te'yîd ettin. Eğer sen lisân-ı işâretle: "Ey Fir'avn sen vaîdin sebebiyle muhakkak câhil oldun. Halbuki "ayn" vâhiddir. Binâenaleyh sen nasıl tefrîk ettin?" der isen, Fir'avn dahi sana der ki: "Ancak merâtib-i aynı tefrîk eyledi; yoksa "ayn" müteferrık olmadı; o kendi zâtında münkasim olmadı. Ve benim şimdiki mertebem, yâ Mûsâ, bi'l-fiil sende tahakküm etmektir. Ve "ayn" ile ben senim; ve rütbe ile senin gayrinim" demek olur. Vaktâki Mûsâ ondan bunu fehm etti, ona: "Sen buna kâdir değilsin" der olmakta ona onun hakkını verdi. Halbuki rütbe onun için, onun üzerine kudret ile ve eserini onda ızhâr etmekle şâhiddir. Zîrâ Hak sûret-i zâhireden Fir'avn'ın rütbesindedir. Onun için bu mecliste, kendisinde Mûsâ'nın zuhûr ettiği rütbe üzerine tahakküm vardır (25).

Ya'nî Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın sorduğu suâle cevâben zât-ı Hakk'ı âlemin "ayn"ı kılınca, Fir'avn suver-i âlemden bir sûret olduğu ve Hak onun dahi "ayn"ı bulunduğu için, Fir'avn bu cevâba cevâb olarak Mûsâ (a.s.)a: "Eğer sen benden gayri ilâh ittihâz edecek olursan ben seni mescûnînden kılarım" (Şuarâ, 26/29) dedi. Bu kelâm sûret-i zâhirede "Ben seni mahbûsîn zümresine / ilhâk ederim" demek ise de, bâlâda îzâh olunduğu üzere Fir'avn ibkâ-i mansıbından ve hâzır-bi'l-meclis olan vüzerâ ve hükemâsına karşı, Mûsâ (a.s.) üzerine isti'lâ fikrini ta'kîb ettiğinden dolayı, hem Mûsâ (a.s.)ın ve hem de vüzerâsının fehimlerini nazar-ı i'tibâra alarak idâre-i kelâm eyledi. "Mescûn" "sicn" kelimesinden mutesarrafür; ve "sicn" kelimesindeki "sîn" hurûf-i zevâiddendir. Ve "sîn" hazf olundukda "cenn" kelimesi kalır. Ve "cenn" kelimesinin ma'nâsı ise "setr"dir. Nitekim Hak Teâlâ فلما جن عليه الليل (En'âm, 6/76) buyurur. Şu halde Fir'avn Mûsâ (a.s.)a cevâben: "Ben seni setr ederim; zîrâ sen Hakk'ı âlemin "ayn"ı kılmak sûretiyle öyle bir cevap verdin ki, bu cevap ile benim انا ربكم الاعلى (Nâziât, 79/24) kavlimi te'yîd ettin. İmdi verdiğin cevâba göre, mâdemki Hak âlemin "ayn"ıdır; ve her ikimiz de

suver-i âlemden bir sûretiz; ve Hakk'ın gayri değiliz; ve mâdemki ben makām-ı tahakkümdeyim, şu halde ben galebe-i fir'avniyyetim ile senin mûseviyyetini setr ederim" dedi.

Suâl: Bu îzâhâttan Fir'avn'ın tevhîde vukūfu olduğu ve أنا ربّكم الاعلى (Nâziât, 79/24) kavlinin bu vukūfa müstenid bulunduğu anlaşılıyor. Halbuki Hz. Mansûr (k.A.s.) dahi "Ene'l-Hak" demiş idi. İkisinin arasındaki fark nedir?

Cevap: Kable'l-îmân Fir'avn'ın tevhîdi tevhîd-i ilmî idi. Akıl ve zekâ sâhibi bu tevhîdi idrâk edebilirler. Fakat bu tevhîd-i ilmî, insânı enâniyyetten ve vehm-i isneyniyyetten kurtarmaz. Ve vehim ve enâniyyet mevcûd iken bir kimse "Ene'l-Hak" dese bu da'vâsından dolayı kâfirdir. Zîrâ vehm-i enâniyyet iktizâsı bulunan sıfât-ı beşeriyye bu da'vâsını hâlen ve fiilen tekzîb eder. Ya'nî bu müddeînin fiili kavline uymaz. Meselâ demirin kendisine mahsûs olan sıfâtı vardır. Ve bu sıfât bâkî bulundukça ona lâyık olan "Ben demirim" demektir. Fakat ateşte kıpkırmızı bir hâle geldiği vakit demirlik sıfâtından taarrî etmiş olacağından "Ben ateşim" da'vâsında bulunsa, bu da'vâsında sâdık olur. Çünkü o vakitte ondan ateşin sıfâtı zâhirdir. Ve kavli fiiline mutâbık olur. **Mesnevî:**

شد زرنك وطبع آتش محتشم   كويد او من آتشم من آتشم

Tercüme: "Demir ateşin renk ve tab'ından muhteşem oldu. Artık o, ben ateşim, ben ateşim, der."

İşte Fir'avn kendisinin enâniyyeti bâkî ve sıfât-ı beşeriyyesinin ahkâmı cârî iken tevhîdî-i ilmî sâikasıyla bu da'vâda bulunduğu için kâzib ve kâfir oldu. Nitekim zamânımızın fen filozofları dahi / bu tevhîd-i ilmîden dem vururlar ve vahdet-i vücûddan bahs ederler. Velâkin Nebiyy-i zî-şâna tâbi' olarak vücûd-ı vehmîden ve vehm-i vücûdîden halâs olmadıkları için bu tevhîd-i ilmîleri müfîd olmaz. Velâkin Hz. Mansûr ve emsâli (k.A.e.), Nebiyy-i zî-şâna tâbi' olup envâ'-ı mücâhedât-ı şerîat ile sıfât-ı beşeriyyelerinden taarrî etmiş ve vehm-i enâniyyet pîrâhenini vücûd-i izâfîlerinden çıkarmış ve artık onlarda zâhir olan sıfât-ı Hak bulunmuş olduğundan, bu zevâttan

sâdır olan "Ene'l-Hak" kelâmında aslâ nefislerinin dahli yoktur. Ve onlar bu da'vâlarında sâdıktırlar. Beyit:

Mansûr "Ene'l-Hak" söyledi
Hâktır sözü Hak söyledi

Ve cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) efendimiz **Mesnevî-i Şerîf**in cild-i hâmisinde bu ma'nâyı tavzîhan böyle buyururlar:

کفت فرعوني انا الله کشت پست   کفت منصوري انا الحق و برست
آن انا را لعنة الله در عقب   وين انا را رحمة الله اي محب
زانكه او سنك سيه بد اين عقيق   آن عدوى نور بود واين عشيق
اين انا هو بود درسراي فضول   زاتحاد نوري ني راه حلول
جهد كن تا سنكيت كمتر شود   تا بلعلي سنك تو انور شود
صبر كن اندر جهاد و در عنا   دمبدم مي بين بقا اندر فنا
وصف سنكي هر زمان كم ميشود   وصف لعلي در تو محكم مي شود
وصف هستي ميرود از پيكرت   وصف مستي مي فزايد درسرت

Tercüme: "Bir Fir'avn ben Allâhım dedi, alçak oldu. Bir Mansûr "Ben Hakk'ım" dedi kurtuldu. O Fir'avn'ın "ene"sinin akîbinde Allâh'ın la'neti vardır. Bu Mansûr'un "ene"si için, ey muhibb, rahmetullah vardır. Çünkü o Fir'avn kara taş idi; bu Mansûr ise akîk idi. Ve o, nûrun düşmanı idi; bu ise âşık-ı nûr idi. O "ene" sırda "hüve" idi. Ey fudûl, nûrun ittihâdından nâşî idi, tarîk-ı hulûlden değil. Taşlığın azalıncaya kadar cehd et, tâ ki taşın la'liyyet ile enver ola! Cihâd ve 'anâya sabr eyle! Dembedem bakâyı fenâda gör! Zîrâ mücâhede ile vasf-ı haceriyyet her zaman azalır; sende vasf-ı la'liyyet muhkem olur. Senin sûret-i kesîfenden vücûd-i izâfî vasfı gider; ve senin sır ve bâtınında aşk ve mestlik sıfatı tezâyüd eder." / 80

İşte Fir'avn'ın Hz. Mûsâ'ya cevâbı bu mertebeden idi. İmdi Fir'avn cevâbına devâm edip der ki: Yâ Mûsâ, eğer sen lisân-ı işâretle bana: "Ey Fir'avn, sen vaîdin sebebiyle muhakkak câhil oldun. Ya'nî لَاَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ (Şuarâ, 26/29) tarzındaki va'dde, bu vaîdi kendi nefsine izâfe ettin; ve "Seni ben mescûnînden kılarım" dedin.

Ve kendi nefsini ortaya koymakla câhil oldun. Halbuki vücûd-ı hakîkî ayn-ı vâhidedir. Sen kendini ve beni ortaya koymakla o ayn-ı vâhideyi nasıl terîk ettin?" diyecek olursan, Fir'avn dahi senin bu suâline cevâben der ki: O vücûd-i hakîkînin ayn-ı vâhidesi müteferrık olmadığı gibi, kendi zâtında da inkısâma uğramadı. Belki onun mertebeleri "ayn"ını tefrîk eyledi. Ve benim şimdiki mertebem, yâ Mûsâ, bi'l-fiil tahakküm etmektir. Ve vücûd-i hakîkînin ayn-ı vâhide olmasına nazaran, ben senim; ve rütbe ile senin gayrinim. Zîrâ rütbe-i fir'avniyyet ile rütbe-i mûseviyyet yekdîğerinin aynı değildir. **Mesnevî:**

چونکه بي رنكي ا سير رنك شد　　موسئ با موسئي در جنك شد
چون ببيرنكي رسى كان دا شتي　　موسى با فرعون اندر آشتى

Vaktâki Mûsâ (a.s.) Fir'avn'dan bu ma'nâyı fehm etti, ona: Sen buna kâdir değilsin, demek sûretiyle ona hakkını verdi. Zîrâ Fir'avn'ın tevhîdde kudreti olmadığı bâlâdaki îzâhât ile tezâhür etti. Ve tevhîdde kudret اخرج بصفاتي الى خلقي من رآك فقد رآني ومن قصدك قصدني ومن احبك احبني ya'nî "Benim halkıma benim sıfâtımla çık, seni gören beni görür; ve seni kasd eden beni kasd eder; ve seni seven beni sever" hadîs-i kudsîsine muhâtab olan insân-ı kâmile mahsûstur. Fir'avn'da bu kudret nerede! Fir'avn'da bu kudret-i bâtıne olmamakla berâber rütbe-i hükümdârî mevcûd idi. Ve Fir'avn'ın bu rütbesi, Fir'avn'ın Mûsâ (a.s.) üzerine kudret ile ve bu kudret eserini Mûsâ (a.s.) üzerinde ızhâr etmekle Fir'avn için şâhiddir. Zîrâ Hakk-ı mutlak Fir'avn'ın rütbesinde müteayyin olarak sûret-i zâhireden bu rütbede hükm eder. Ve rütbe-i fir'avniyyenin bu mecliste rütbe-i mûseviyye üzerine tahakkümü vardır. Çünkü zâhirde Fir'avn hükümdar ve sâhib-i seyfdir. Mûsâ (a.s.) ise nebiyy-i zî-şân olmakla berâber o mecliste kudret-i zâhire ile muhkem değildir. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın sûret-i zâhiresinden müteessirdir. Velâkin sûret-i bâtınede rütbe-i Mûsâ (a.s.), rütbe-i Fir'avn'dan elbette a'lâdır. Çünkü ondaki cem'iyyet-i esmâiyye Fir'avn'da yoktur. Ve işte bu tefevvuk-ı bâtınî netîcesidir ki, /Mûsâ (a.s.) âkıbet Fir'avn'ın kudret-i zâhiresini hükümsüz bıraktı; ve saltanatını zîr ü zeber eyledi. Ve bu ulviyyete mebnî Hak Teâlâ hazretleri لا تَخَفْ إنَّكَ أنْتَ الأعْلَى (Tâhâ, 20/68) ya'nî

"Korkma, muhakkak sen a'lâsın!" buyurdu.

İmdi kendi üzerine Fir'avn'ın taaddîsinden mâni' olan şeyi Fir'avn'a ızhâr ederek ona أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ (Şuarâ, 26/30) **ya'nî "Eğer ben sana bir şey'-i mübîn getirecek olursam...?" dedi. Böyle olunca Fir'avn'ın ona:** فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (Şuarâ, 26/31) **ya'nî "Eğer sâdıklardan isen onu getir!"den gayri demeğe tâkati olmadı. Tâ ki Fir'avn kendi kavminden zuafâ-i re'y olanlar indinde adem-i insâf ile zâhir olmaya. Binâenaleyh onlar onun hakkında irtiyâb ederler. Ve onlar Fir'avn'ın kendilerine ihânet ettiği tâifedir. İmdi onlar ona itâat ettiler. Muhakkak onlar kavm-i fâsıkîn idiler. Ya'nî akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ ettiği şeyin inkârından ukûl-i sahîhanın i'tâ eylediği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ akıl için hadd vardır. Ehl-i keşf ve yakîn, onu tecâvüz ettiği vakit, onun indinde vâkıf olur. İşte bunun için Mûsâ "mûkın"in ve hâssaten "âkıl"in kabûl ettiği cevâbı getirdi (26).**

Ya'nî Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kudret-i zâhiresi hasebiyle kendi üzerine taaddîsini ve tecâvüzünü mâni' olan şeyi Fir'avn'a ızhâr ederek ona: "Eğer ben sana bir şey'-i mübîn getirecek olursam" (Şuarâ, 26/30) ya'nî "Ben sana mu'cize gösterecek olursam bana taaddî edebilir misin?" dedi. Zîrâ Mûsâ (a.s.) burhân-ı kavlî getirmiş idi ki, bâlâda tafsîl olundu. Ve Fir'avn bu burhân-ı kavlîye karşı taaddî etti ve zaîfü'r-re'y olan vüzerâ ve hükemâsı indinde Mûsâ (a.s.)ı techîl / eyledi. Mûsâ (a.s.) ise bunun üzerine burhân-ı fiilîden bahis buyurdu. Zîrâ burhân-ı fiilî ukûl-i zaîfe erbâbı indinde müessirdir. Fir'avn bunun üzerine mebhût olup: "Eğer da'vânda sâdıklardan isen o şeyi getir bakalım!" (Şuarâ, 26/31) dedi. Zîrâ bundan başka bir şey söyleyemez idi. Eğer söylese zaîfü'r-re'y olan kavmi indinde adem-i insâf ile zâhir olmuş olurdu. Bu da Fir'avn'ın aslâ işine gelmezdi. Çünkü onlar Fir'avn hakkında şübheye düşerler idi. Halbuki Fir'avn kusûr-i fehimlerinden nâşî o kavme ihânet etti; ve onlar da Fir'avn'a itâat etti. Ve onlar kavm-i fâsikîn idiler. Ya'nî akılda lisân-ı zâhir ile

Fir'avn'ın "Ben sizin rabb-i a'lânızım" (Nâziât, 79/24) diye ettiği da'vâyı inkâr için ukūl-i sahîhanın verdiği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ Fir'avn'ın da'vâ-yı rubûbiyyeti akıl mertebesinde lisân-ı zâhir ile vâkı' oldu. Halbuki akl-ı sahîh, bir insanın rubûbiyyetle zuhûrunu inkâr eder. Çünkü akıl için hadd-i muayyen vardır. Ehl-i keşif ve yakîn o hadd-i muayyeni tecâvüz ettiği vakit akıl bu hadd-i muayyende tevakkuf eder, ileriye geçemez. Ehl-i keşfin hadd-i muayyeni tecâvüz etmesi budur ki, herhangi bir sûrette mütecellî olan Hakk'ın, o tecellîsini kabûl ve ikrâr ederler. Akl-ı sahîh o tecellîyi ister muhâl görsün ister tecvîz etsin. Zîrâ onlar akıl ile mukayyed değillerdir. Nitekim bu ma'nâya işâreten Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: Beyt:

حق ز شجر كفت منم وان شد مقبول همه   كر ز بشر كويد اين دور مدارش زعمي

Tercüme ve îzâh: Hak ağaçtan Mûsâ (a.s.)a انّي انا الله (Kasas, 28/30) dedi. Bunu akıl ile mukayyed olan ehl-i zâhirin kâffesi kabûl etti. Eğer ahsen-i takvîm üzere mahlûk olması hasebiyle ağaçtan daha efdal olan beşerden söylerse; ve meselâ Hz. Mansûr'dan "Ene'l-Hak" ve Hz. Cüneyd'den "Leyse fî cübbetî sivallâh" ve Hz. Bâyezîd'den "Sübhânî mâ a'zame şânî" sözleriyle ve sâir kümmelînden emsâli kelâm ile mütecellî olursa, onu çeşm-i basîretin körlüğü sebebiyle inkâr etme!

İşte ehl-i keşf ile ehl-i akıl arasında böyle fark olduğu için, bâlâda îzâh olunduğu üzere Mûsâ (a.s.) رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) kavliyle mûkınînin, ya'nî ehl-i keşf ve vücûdun; ve رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) kavliyle de hâssaten / ehl-i aklın kabûl ettiği cevâbı verdi.

Böyle olunca asâsını ilkā etti. Halbuki o, Mûsâ'nın icâbet-i da'vetinden onun imtinâ'ında Fir'avn'ın Mûsâ'ya onunla âsî olduğu şeyin sûretidir. İmdi o, nâgâh sü'bân-ı mübîn, ya'nî hayye-i zâhire oldu. Şu halde seyyie olan ma'sıyet tâate, ya'nî haseneye münkalib oldu. Nitekim Allah Teâlâ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkân, 25/70) **ya'nî "Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder" buyurdu, Ya'nî hükümde. Böyle**

olunca, burada hüküm cevher-i vâhidde mütemeyyiz olan "ayn" ile zâhir oldu. Binâenaleyh o asâdır ve o hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir. İmdi "hayye" olması i'tibâriyle hayyeleri; ve "asâ" olması i'tibâriyle de asâları yuttu. Şu halde Mûsâ'nın hücceti, "ısıyy" ve "hayyât" ve "hıbâl" sûretinde olan Fir'avn'ın hüccetleri üzerine zâhir oldu. Böyle olunca sehare için hıbâl var idi. Halbuki Mûsâ için bir habl yok idi. Ve habl tell-i sağîrdir, ya'nî Mûsâ'nın kudretine nisbetle onların makâdîri cibâl-i şâmihadan hıbâl menzilesindedir (27).

Ya'nî Fir'avn, Mûsâ (a.s.)a: "O şey'-i zâhiri getir bakalım!" deyince, Mûsâ (a.s.) elinden asâsını bıraktı. Halbuki o asâ, Mûsâ (a.s.)ın da'vetini kabûlden istinkâfında Fir'avn, cenâb-ı Mûsâ'ya ne şey ile âsî olmuş idiyse, o şeyin sûretidir. / Ya'nî Fir'avn Hz. Mûsâ'ya "nefs-i emmâre"si sebebiyle âsî olmuş idi. "Asâ" Fir'avn'ın bu nefs-i emmâresinin sûreti idi. Nâgâh o asâ, "sü'bân-ı mübîn", ya'nî herkes tarafından görülebilen bir ejderhâ oldu. Ve "asâ"nın hayvana inkılâbı, ma'sıyetin tâat-i haseneye inkılâbına işârettir. Zîrâ "asâ" ma'sıyetten me'hûzdür. Ve ma'sıyet inkılâb ettiği vakit zıddı olan tâat olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkân, 25/70). Ve seyyie haseneye tebdîl olundukda onun "ayn"ı hasene olmaz; belki onun üzerine hasenenin hükmü terettüb eder. Onun için Hz. Şeyh (r.a.) "ya'nî hükümde" kaydıyla takyîd buyurarak, seyyienin "ayn"ı tebeddül etmeyip, ona hasenenin hükmü terettüb edeceğine işâret eyledi. Böyle olunca "asâ"nın yılan olduğu mahalde, hüküm cevher-i vâhidde mütemeyyiz olan "ayn" ile zâhir oldu. Ya'nî ayn-ı ejderhâ sûreti üzere tâate münkalib olan asânın hükmü zâhir oldu. Ve o sûret diğer sûretten mütemeyyizdir. Ve her iki sûret cevher-i vâhidde zâhir oldu ki, hakîkatte onda taaddüd yoktur. Binâenaleyh o, bir i'tibâra göre asâdır; ve bir i'tibâra göre de yılandır; ve âşikâre görünen ejderhâdır. Binâenaleyh asâ bi'l-inkılâb yılan olması i'tibâriyle sehare-i Fir'avn'ın yılan sûretinde ızhâr eyledikleri mevâddı; ve asâ olması i'tibâriyle de, asâ sûretinde ızhâr eyledikleri şeyleri yuttu. Ya'nî Mûsâ (a.s.)ın asâsı, kendi mislinde zâhir olan

sûretleri iltikâm etti. Şu halde Mûsâ (a.s.)ın hücceti "asâ" ve "yılanlar" ve "ipler" sûretinde olan Fir'avn'ın hüccetleri üzerine gâlib oldu. Zîrâ Hak, Fir'avn'ın üzerine nebîsinin galebesini ve onun da'vâsının zuhûr-ı sıdkını murâd eyledi. Bu sebeple ayn-ı vâhide olan asâdan zâhiren yekdîğerinden ayrı olan iki sûret peydâ eyledi. Ve âkıbet Mûsâ (a.s.)ın hücceti sihirbazların birtakım değnekler ve yılanlar ve ipler sûretinde ızhâr eyledikleri Fir'avn'ın hüccetleri üzerine gâlib oldu. Sehare-i Fir'avn habl, ya'nî ip isti'mâl ettiler. Mûsâ (a.s.) ise habl kullanmadı. Ya'nî Mûsâ (a.s.)ın ızhâr ettiği mu'cize-i asâya nisbeten sehare-i Fir'avn'ın ızhâr ettiği sûretler kadren küçük ve ehemmiyetsiz idi. Zîrâ "ip" ma'nâsında müsta'mel
olan "habl" asl-ı lügatte / "tell-i sagîr", ya'nî "küçük tepe" ma'nâsına 85
gelir. Ya'nî Mûsâ (a.s.)ın indinde habli olmayıp sehare-i Fir'avn'ın indinde habl bulunması, Mûsâ (a.s.)ın kudretine nisbetle sehare-i Fir'avn'ın makâdîri yüksek dağların yanında bir tepecik menzilesinde olduğuna işarettir.

•

İmdi vaktâki sâhirler bunu gördüler, ilimde Mûsâ'nın rütbesini, her ne kadar makdûr-i beşerden vâkı' oldu ise de, ancak kendisi için, ilm-i muhakkakta tahayyül ve îhâmdan temeyyüz olan kimse için vâkı' olacağına binâen, gördükleri şeyin makdûr-ı beşer olmadığını bildiler. Böyle olunca Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne, ya'nî Mûsâ ve Hârûn'un da'vet ettiği Rabb'e îmân ettiler. Zîrâ onlar kavm-i Fir'avn'ın, onun, ya'nî Mûsâ'nın, Fir'avn'a da'vet etmediğini bildiklerini bilirler idi. Vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i nâmûsîde cebr etti ise de, mansıb-ı tahakkümde sâhib-i vakt idi; ve seyf ile halîfe idi. Bunun için انا ربّكم الأعلى (Nâziât, 79/24) **ya'nî küll, nisebden bir nisbetle erbâb ise de, "Ben sizin aranızda zâhirde tahakkümden bana verilen şey sebebiyle onlardan a'lâyım," dedi. Ve vaktâki sâhirler onun dediği şeyde onun sıdkını bildiler, ona inkâr etmediler; ve ona bununla ikrâr ettiler. İmdi ona, sen ancak bu hayât-ı dünyâda hükm edersin. Binâenaleyh ne hüküm verirsen ver; devlet**

sana mahsûstur, dediler. Şu halde / انَا رَبُّكُمُ الاعلى (Nâziât, 79/24) **kavli sahîh oldu. Her ne kadar Hakk'ın "ayn"ı ise de, sûret Fir'avn içindir** (28).

Ya'nî sâhirler kendilerinin ihzâr etmiş olduğu değneklerin ve iplerin asâ-yı Mûsâ (a.s.) tarafından yutulduğunu ve onlarda zâhirde eser kalmadığını gördükleri vakit, ilm-i billahda Mûsâ (a.s.)ın mertebe-i refîasını bildiler. Zîrâ sehare Mûsâ (a.s.)ın sâhir olduğunu zannetmiş idiler. Ve ilm-i sihir kavâidince, yekdîğerine mukâbele eden iki sâhirden birisi galebe ettikde, mağlûbun âlât-ı sihriyyesi mahv olmamak lâzım gelir idi. Halbuki eczâ-yı kimyeviyye vâsıtasıyla bir sürü yılan sûretinde zâhir olan âsâr-ı sihriyye, Mûsâ (a.s.)ın asâsı tarafından bel' edilerek meydanda eserleri kalmadı. Bu hal kavâid-i sihriyye hilâfına idi; ve kudret-i beşeriyye hâricinde bir keyfiyyet idi. Vâkıâ Mûsâ (a.s.) dahi bi-hasebi't-taayyün beşer olduğu cihetle, bu hal kudret-i beşerden vâkı' oldu. Fakat bu keyfiyyet her beşerden zâhir olmaz. Belki ilm-i muhakkakta, ya'nî ilm-i ilâhîde, emr-i baîdin hakîkatini keşf eden ve bu ilimde kendisi için tahayyül ve îhamdan temeyyüz hâsıl olan kimseden zâhir olur. Bunun böyle olduğuna vâkıf olan sehare, gördükleri şeyin makdûr-i beşer olmadığını bildiler. Sâhirler bu bilişlerinin netîcesi olarak Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne, ya'nî Mûsâ ve Hârûn (aleyhime's-selâm)ın da'vet ettiği Rabb-i mutlaka îmân ettiler. Çünkü sâhirler Mûsâ (a.s.)ın Fir'avn'a da'vet etmediğini, kavm-i Fir'avn'ın bildiklerini bilir idiler. Vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i şer'îde Benî İsrâîl'e cebr etti ise de, mansıb-ı tahakkümde vaktin sâhibi idi; ve seyf ile halîfe idi. Ya'nî Fir'avn tâc ve taht sâhibi bir pâdişâh-ı pür-ihtişâm olup teb'asına hükmü nâfiz ve âlem seyfinden lerzân idi. Gerçi Benî İsrâîl'e karşı, satvetini ve kuvvetini sû'-i isti'mâl ile, zulm ettiği için kendisine örf-i şer'îde "cebbâr" denir ise de, bu cevr ve zulmü, seyf ile halîfe-i sûrî olmasını münâfî değildir.

İşte mülkünde hükmüne muhâlefet edebilecek bir kimse bulunmadığı için zîr-i idâresinde bulunanlara: "Ben sizin rabb-i a'lânızım" dedi. Ya'nî Benî Âdem'den herbirisi kendi taht-ı idâresinde bulunan emlâk hakkında nisebden bir nisbetle erbâb ise de, "Ben sizin aranızda zâhirde tahakkümden / bana verilen şey sebe-

biyle, ya'nî benim emir ve nehyim sizin cümlenizin hakkında nâfiz bulunması sebebiyle, ben o erbâbın kâffesinden a'lâyım" demek idi. Vaktâki sâhirler, Fir'avn'ın dediği şeyde, ya'nî أنا ربكم الأعلى (Nâziât, 79/24) kavlinde onun doğru söylediğini bildiler; onun bu kavlini inkâr etmeyip ikrâr ettiler de, dediler ki: "Saltanat-ı sûriyye sâhibi olduğun için sen, ancak bu hayât-ı dünyâda hükm edersin. Binâenaleyh ne vech ile hükm edersen et, saltanat ve mansıb-ı tahakküm sana mahsûstur." Şu halde Fir'avn'ın أنا ربكم الأعلى (Nâziât, 79/24) sözü sahîh oldu. Zîrâ teb'ası üzerinde rubûbiyyet-i zâhiresi sâbit oldu. Fakat Fir'avn'ın sâbit olan bu rubûbiyyeti, rubûbiyyet-i mutlaka değildir. Çünkü Fir'avn, her ne kadar hakîkat i'tibâriyle Hakk'ın "ayn"ı ise de, sûret ve taayyün i'tibâriyle Hakk'ın gayrıdır. Zîrâ müteayyin olan şey, taayyünün aslâ aynı değildir. Meselâ buzda müteayyin olan sudur; ve taayyün buzun sûretidir. Hakîkat i'tibâriyle buz, sudan ibâret ve suyun aynı ise de taayyün ve sûret i'tibâriyle buz başka, su da başkadır. İşte müteayyin olan Hak ile sûret-i Fir'avn arasında dahi bu vech ile gayriyyet mevcûddur. Binâenaleyh Fir'avn'ın sûretine muzâf olan rubûbiyyet, rubûbiyyet-i arazıyye-i cüz'iyyedir. Hakk'a nisbet olunan rubûbiyyet-i mutlaka değildir.

İmdi sûret-i bâtılda ayn-i Hak'la elleri ve ayakları kesti ve astı. Ancak bu fiil sebebiyle nâil olunan merâtibe vusûl için, zîrâ muhakkak esbâbın ta'tîline yol yoktur, çünkü a'yân-ı sâbite onları iktizâ eyledi. Böyle olunca ancak sübûtta üzerinde bulundukları sûretle vücûdda zâhir olurlar. Zîrâ Allah'ın kelimeleri için tebdîl yoktur. Allah'ın kelimeleri ise, a'yân-ı mevcûdâtın gayri değildir. Binâenaleyh onların sübûtu haysiyyetiyle onlara kıdem nisbet olunur. Ve onların vücûdu ve zuhûru haysiyyetiyle de onlara hudûs nisbet olunur. Nitekim sen "Bugün bizim nezdimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Halbuki onun hudûsünden, bu hudûsden evvel onun için vücûd olmaması lâzım gelmez. Bunun için Allah Teâlâ Kelâm-ı azîzinde, ya'nî onun ityânı hakkında, kıdem-i kelâmıyla berâber,

"Onlara Rab'lerinden bir zikr-i muhdes gelmez, illâ ki onu dinleyip la'b ederler" (Enbiyâ, 21/2); **ve "Onlara Rahmân'dan bir zikr-i muhdes gelmedi, illâ ki ondan i'râz eder oldular"** (Şuarâ, 26/5) **buyurdu. Ve rahmet ancak rahmetle gelir. Ve rahmetten i'râz eden kimse, adem-i rahmetten ibâret olan azâba istikbâl eder** (29).

Ya'nî sâhirler Fir'avn'a hitâben: "Ne vech ile hükm edersen et!" deyince, hakîkati i'tibâriyle Hakk'ın "ayn"ına mülâbis olan Fir'avn, sûret-i fâniyye-i bâtılesiyle Rabb-i Mûsâ ve Hârûn'a ve Rabbü'l-âlemîne îmân eden sâhirlerin ellerini ve ayaklarını kesip onları astı. Zîrâ Hakk'ın hüviyyeti, esmâsının ihtilâfı ve tekābülü sebebiyle, âlem-i şehâdette hak ve bâtıl sûretlerinde zâhir olur. Binâenaleyh ârifler, suver-i bâtıleyi de inkâr etmezler. Çünkü bâtılın vücûdu ve zuhûru olmasa, Hak zâhir olmaz idi. Nitekim الاشياء تنكشف بأضدادها denilmiştir. Bunun için Hz. Şeyh-i Ekber'in şeyh-i âlîleri Ebû Medyen Mağribî (r.a.) buyurlar:

لا تنكر الباطل في طوره فانه من بعض ظهوراته

Tercüme: "Bâtılı kendi tavrında inkâr etme! Zîrâ o da Hakk'ın zuhûrâtından ba'zdır." /

Fir'avn tarafından sâhirlerin salb olunmak sûretiyle katilleri, onların şehîd olarak merâtib-i uhreviyyeye vusûlleri için vâkı' oldu. Zîrâ merâtib-i şühedâya vusûl ancak bu sûret-i bâtılede vâkı' olan salb ve katl fiili sebebiyle olur. İşte bundan anlaşılır ki, küffârın vücûdu bu âlemde mü'minler için rahmettir. Zîrâ fî-sebîlillah cihâd kasdiyle küffâra bi't-tecâvüz maktûl olan mü'minîn, şehîd olurlar. Eğer küffâr olmasa onlar mertebe-i şehâdeti ihrâz edemez idiler. Ve mertebe-i şehâdet ise merâtib-i âliye-i uhreviyyedendir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَاءٌ وَلٰكِنْ لا تَشْعُرُونَ (Bakara, 2/154) ya'nî "Allah yolunda katl olunan kimseler için ölüdür demeyin, belki onlar diridirler; fakat sizin onların keyfiyyet-i hayâtlarına vukūfunuz yoktur." Ve kezâ yine buyuruyor: وَلا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ...الخ. (Âl-i İmrân, 3/169-170)

ya'nî "Allah Teâlâ yolunda katl olunanları ölülerden zannetmeyiniz; belki onlar Rablerinin indinde diridirler; ve Allah Teâlâ'nın fazl ve kereminden onlara verdiği şeyden ferahlanarak rızıklanırlar ilh..." Zulmen katl olunanların da hâli böyledir. Binâenaleyh âlemde bâtılın vücûdu dahi mukteză-yı hikmettir. Zîrâ esbâb ta'tîl kabûl etmez. Çünkü "esbâb" dediğimiz şey a'yân-ı sâbitenin iktizââtıdır; ve a'yân-ı sâbitenin ahvâli ve ahkâmı ve âsârı a'yân-ı hâriciyyede, ya'nî bu âlemin sûretlerinde, esbâb ile zâhirdir.

Demek ki a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde ne sûretle sâbit olmuşlar ise, vücûd-i hâricîde dahi ancak o sûretle zâhir olurlar. Çünkü kelimât-ı ilâhiyye için tebdîl yoktur. Ve a'yân-ı sâbite kelimât-ı ilâhiyye olup, mezâhirden ibâret olan a'yân-ı hâriciyye onların zılleri olduğundan kelimât-ı ilâhiyye a'yân-ı mevcûdâtın gayri değildir. Çünkü zıll, zî-zıllin sûreti üzeredir. Böyle olunca kelimât-ı gaybiyyeden ibâret olan a'yân-ı sâbitenin ilm-i ilâhîde sübûtu cihetinden onlara "kıdem" nisbet olunur. Ve a'yân-ı hâriciyyede, ya'nî bu kesîf olan âlem-i anâsırda vücûdu ve zuhûru cihetinden onlara "hudûs" nisbet olunur. / 90
Eğer bir şeye hem kıdem ve hem de hudûs nasıl nisbet olunur diyecek olursan, sana cevâben bu misâl kâfîdir: Nitekim sen: "Bugün bizim nezdimizde bir insan veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Halbuki bu insan veyâ misâfir hem kıdem ve hem de hudûs ile muttasıf olmuş oldu. Binâenaleyh hâdis olan bir şeyin mutlaka evvelden dahi vücûdu olmak lâzım gelir. Zîrâ mevcûd olmasa idi, hâdis olmaz idi. İşte bunun için Hak Teâlâ hazretlerinin "kelâm"ı kadîm olmakla berâber, o kadîm olan kelâmın vücûd-i hâricîye inzâl ve ityânı Hakk'ın Kelâm-i azîzinde, sûre-i Enbiyâ'da مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (Enbiyâ, 21/2); ve kezâ sûre-i Şuarâ'da مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ (Şuarâ, 26/5) buyurur. Bundan anlaşılır ki Hakk'ın kelâmı kadîm ve zât-ı ahadiyyette kendisinin aynı iken, elfâz ve hurûfta zuhûru hâlinde, onu hudûs sıfatıyla tavsîf buyurdu. Ve Rahmân'dan muhdes olan Kur'ân rahmettir Ve Rahmân'dan nâzil olan rahmet, ya'nî Kur'ân ancak rahmetle gelir. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân hakkında وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ (İsrâ, 17/82) buyurur. Ve rahmetten yüz çeviren kimse

adem-i rahmetten ibâret olan azâba teveccüh eder. Zîrâ insan bir şeyin dâiresinden çıkınca, diğer bir şeyin dâiresine duhûl eder.

/ Ve Hak Teâlâ'nın فلم يك ينفعهم إيمانهم لما رأوا بأسنا سنة الله التي قد خلت في عباده [إلا قوم يونس] (Mü'min, 40/85 ve Yûnus, 10/98) **kavline gelince, bu** إلا قوم يونس (Yûnus,10/98) **istisnâsında olan Hakk'ın kavli ile âhirette onlara nef' vermeyeceğine delâlet etmez. Binâenaleyh bunu murâd etti ki, onlardan dünyâda ahzi ref' etmez. Bunun için Fir'avn, ondan îmânın vücûdu ile berâber ahz olundu. Bu, onun emri, o sâatte intikâle müteyyakkın olan kimsenin emri olduğuna göredir. Ve karîne-i hâl muhakkak onun intikâlden yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, Mûsâ (a.s.)ın asâsıyla denize vurması sebebiyle, zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini müşâhede etti. İmdi Fir'avn îmân ettiği vakitte muhtezırın hilâfına olarak, helâke müteyakkın olmadı. Bunun için ona mülhak olmaz** (30).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Fir'avn'ın îmânı hakkında bâlâda geçen beyânâtı tetmîmen buyururlar ki: Fir'avn'ın sıhhat-ı îmânını kabûl etmeyen tâife, Fir'avn'ın îmânı îmân-ı be's olduğunu ve îmân-ı be's ise فلم يك ينفعهم إيمانهم لما رأوا بأسنا... الخ. (Mümin, 40/85) ya'nî "Bizim azâbımızı gördükleri vakitte onların îmânı kendilerine fâide vermez." (Mümin, 40/85); "Kavm-i Yûnus müstesnâ olmak üzere" (Yûnus, 10/98) "İbâdı hakkında cârî olan Allah'ın âdetidir" (Mümin, 40/85) âyet-i kerîmeleri mûcibince fâide vermeyeceğini iddiâ ederlerse de, bu [Yûnus sûresindeki] âyet-i kerîmede إلا قوم يونس istisnâsı îmân-ı be'sin âhirette fâide vermeyeceğine delâlet etmez. Bu âyet-i kerîme ile Hak Teâlâ hazretlerinin murâd-ı aliyyesi, îmân-ı be'sin sâhiblerine, dünyâda müteveccih olan azâbın merfû' olmayacağını beyândır. Fi'l-hakîka da kavm-i Yûnus'dan gayrisinden azâb-ı dünyâ ref' edilmedi. Eğer Fir'avn'ın hâlini ve deryâda gark hîninde, dünyâdan intikâle müteyakkın olan kimsenin hâline kıyâs edecek

olur isen, kendisinden zâhir olan îmânın vücûduyla berâber, azâb-ı dünyevîye ma'rûz kaldığına hükm ederiz. Fakat karîne-i hâl Fir'avn'ın dünyâdan intikâl edeceğine yakînî olmadığını gösterir. Çünkü Fir'avn, Mûsâ (a.s.)ın asâsını denize vurması sebebiyle, zâhir olan ka'r-ı deryâdaki kuru yoldan mü'minlerin yürüyüp geçtiklerini re'ye'l-ayn müşâhede etti. Ancak kudret-i ilâhiyye ile zâhir olabilecek olan bu hâriku'l-âde hâli görünce / Fir'avn vahdâniyyet-i ilâhiyyeyi kalben tasdîk etti; ve kelime-i tevhîdi ızhâr eyledi. Binâenaleyh Fir'avn kalben tasdîk ve lisânen dahi ikrâr etmek sûretiyle îmân ettiği vakit, Benî İsrâîl'in geçtiği gibi, kendisinin dahi deryâda gark olmayacağını zannettiği cihetle, helâke müteyakkın olmadı. Bu ise, muhtezır olan kimsenin hâli hilâfına olarak, bir îmân idi. Bunun için Fir'avn muhtezıra mülhak olmaz; zîrâ [muhtezır] dünyadan alâkasını kat' etmek üzere olduğuna kâni'dir. Fir'avn'da ise bu kanâat yok idi ki, onun îmânı muhtezırın îmânına mülhak olsun.

•

Binâenaleyh Fir'avn, helâke teyakkun üzere değil, necâta teyakkun üzere, Benî İsrâîl'in îmân ettiği şeye îmân etti. İmdi teyakkun ettiği vâkı' oldu; lâkin irâde ettiği sûretin gayri üzere. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona kendi nefsi hakkında azâb-ı âhiretten necât verdi; ve bedenini halâs etti. Nitekim Hak Teâlâ "Senin halfinde olan kavme bir âyet olman için bugün biz sana bedenin ile necât veririz" (Yûnus, 10/92) **buyurdu. Zîrâ, eğer sûretiyle gâib olsa idi, kavminin çoğu, ihticâb etti, derler. Böyle olunca, o olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hûdesiyle meyyiten zâhir oldu. Şu halde necât hissen ve ma'nen âmm oldu. Ve üzerine azâb-ı uhrevî gelmesi vâcib olan kimse, ona bütün âyet gelse azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'nî azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça / îmân etmez. Böyle olunca Fir'avn bu sınıftan çıktı. İşte bu, öyle bir zâhirdir ki, Kur'ân onunla vârid oldu** (31).

Ya'nî Fir'avn helâke intizâren değil, necâta intizâren îmân etti; ve bu intizâr ettiği necât dahi vâkı' oldu. Oldu ammâ, onun murâd ettiği sûretin gayri üzere. Zîrâ o, gark olmaktan kurtulacağını zannetmiş

---

idi. Halbuki bundan halâs olamadı; azâb-ı uhrevîden necât buldu. Ve ölüsü sâhile çıkmakla tegayyübden kurtuldu. Nitekim Hak Teâlâ: 'فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً' (Yûnus, 10/92) buyurur ki: "Biz bugün sâhile ilkâ etmek sûretiyle sana bedenin ile necât veririz; ve rûhunu bedeninden kurtarırız; ve yarın onu azâb-ı âhiretten halâs ederiz. Tâ ki senden sonra gelecek olan kavme senin bu hâlin kudretime bir âyet ve nişân-ı azîm olsun" demektir.

Bu âyet-i kerîmenin şu tarz tefsîrine i'tirâz edenler bulunabilir mütâlaasıyla فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ hitâb-ı ilâhîsi hakkında îzâhât i'tâsı münâsib görüldü. Şöyle ki: Fir'avn küfründe musırr olaydı, kelime-i tevhîdi telaffuz etmezdi. Mâdemki tevhîd etti, mutlaka intizâr ettiği bir şey var idi. Peygamberine îmân eden bir kimsenin murâdı hiç şüphe yok ki, evvelâ azâb-ı uhrevîden, ba'dehû dünyâda, kendisine müteveccih olacak olan kahr-ı ilâhîden necâttır. Dünyâda gark sûretiyle vâkı' olan kahr-ı ilâhîden necât bulamayan Fir'avn, eğer azâb-ı uhrevîden dahi necât bulamayacak ise, va'd-i necâtin mahmûlü kalmaz. Eğer بِبَدَنِكَ kaydına nazaran bu necât, ancak Fir'avn'ın cesed-i bî-rûhunun sâhile ilkāsıdır, denecek olursa cevâben deriz ki: Gark sûretiyle ölen bir kimsenin cesed-i bî-rûhu ister sâhile ilkā olunsun, ister ka'r-ı deryâda nâ-bûd olsun, müsâvîdir. Sâhile ilkāsında meyyit için bir fâide olmadığından böyle bir kimseye: "Biz sana necât veririz" va'di bî-mânâ olmak lâzım gelir. Halbuki va'd-i ilâhî Hak'tır, bî-mânâ olamaz. Binâenaleyh Fir'avn hakkında mev'ûd olan necât, rûhunun zulmet-i bedenden çıkması ve âhirette de azâb-ı uhrevîden halâsıdır. Şu halde bu necât hissen ve ma'nen umûmî olur. /

Beden-i Fir'avn'ın sâhile ilkāsına gelince: Bu da onun rubûbiyyetine i'tikād eden kavminin, bu i'tikādı kuvvet bulmamak için, arkaya kalanlara bir âyet idi. Zîrâ eğer cesedi gâib olaydı, kavminin pek çoğu, Fir'avn Rab olduğu cihetle semâya urûc etmek sûretiyle veyâ suver-i âharla nâstan ihticâb etti, derler idi. Binâenaleyh sâir nâs gibi, Fir'avn'ın dahi denizde boğulduğu bilinmek için, ölüsü sâhile ilkā olundu; ve sûret-i ma'hûdesiyle meyyiten halk nazarında zâhir oldu. İmdi üzerine azâb-ı uhrevî gelmesi vâcib olan kimseye zamânının peygamberi tarafından ne kadar âyât ve mu'cizât gösteril-

se hepsini birer sûretle te'vîl edip azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'nî azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça îmân etmez. Zîrâ bu kimsenin ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitesi, mazhar olduğu ism-i ilâhî muktezâsınca şekâvet üzerinedir. Vücûd-i kevnîde zuhûr eden ve o ismin âyînesinden ibâret olan bu kimsenin sûretinde, elbette eser-i şekâvet zâhir olur. Binâenaleyh gayr-i mec'ûl olan onun isti'dâd-ı ezelîsi dünyâda ne kadar âyât-ı mûziha ve mu'cizât-ı bâhire görse îmân etmemesini iktizâ eder. Nitekim Ebû Cehil Bedir gazâsında maktûlen fevt olmak üzere bulunduğu sırada kendi kâtiline hitâben: قل لصاحبك ما انا بنادم عن مخالفتك في هذا الحال ya'nî "Şu hâl-i katl içinde muhâlefetten nâdim olmadığımı sâhibin olan Muhammed'e (a.s.) söyle!" dedi. Binâenaleyh böyle olan kimseler, azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'nî ba'de'l-mevt azâb-ı uhrevîyi tatmadıkça Allah'a ve peygambere îmân etmezler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ buyurur: اِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ وَلَوْ جَائَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الاَلِيمَ (Yûnus, 10/97). Böyle olunca Fir'avn dünyâda kable'l-mevt îmân etmekle, azâb-ı uhrevîyi görmedikçe îmân etmeyen sınıftan çıktı. Azâb-ı elîmi görmeden îmân eden sınıf-ı mü'minîne dâhil oldu.

Fir'avn hakkındaki bu kelime o kadar açık bir şeydir ki, Kur'ân bu zâhir olan şeyle vârid oldu. Şu halde Fir'avn'ın şekâvet-i ebediyyesine hükm edenlerin bu hükümde ısrârları ve bu bâbda te'vîlâta kıyâm etmeleri/mesmû' değildir. İşte Fir'avn hakkında Hz. Şeyh (r.a.) 95
efendimizin hükm-i âlîleri bu kadar açıktır; ve ibâre-i **Fusûs**'ta tevakkufa delâlet edecek bir şey yoktur.

Ba'dehû biz deriz ki, bundan sonra onun hakkında emr Allah Teâlâ'ya râci'dir. Çünkü âmme-i halkın nüfûsunda onun şekâsı müstekarr oldu. Halbuki bunun hakkında onlarda nass yoktur ki ona istinâd ederler (32).

Ya'nî Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı istidlâl olunduğu ve onun şekâveti hakkında nass olmadığı gibi, delâlet dahi bulunmadığı halde, müddet-i hayâtında envâ'-ı zulm ve taaddî icrâ ve peygamberine muhâlefetle mukâbeleye kıyâm ettiğine bakarak,

âmme-i halkın nüfûsunda onun şekâveti mukarrer olduğu için, biz Fir'avn'ın sıhhat-i îmânına delâlet eden nusûs-i kur'âniyyeyi zikr ettikten sonra, ta'lîmen-li'l-edeb, Fir'avn hakkındaki emr Allâh Teâlâ'ya râci'dir, deriz.

Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin "Emr Allah Teâlâ'ya râci'dir" buyurmaları, onun emrinde tereddüdlerinden nâşî değildir. Fir'avn hakkındaki re'y-i âlîlerini bu fassta, nusûs-i kur'âniyye ile her türlü şübhe ve tereddüdden ârî olarak, kemâl-i vuzûh ile beyân buyurmuşlardır.Nitekim bâlâdaki ibârede الامر فيه الى الله buyurduktan sonra, bu beyânın illetini ...لما استقر في نفوس عامة الخلق الخ. ibâresiyle tefsir etmişlerdir. Bu ise, müddet-i ömrü sû'-i ahvâl ile geçen Fir'avn'ın rahmet-i ilâhiyyeye mazhariyyetini bir türlü havsalalarına sığdıramayan zevâta, ta'lîm-i edebden ibârettir. Zîrâ rahmet-i ilâhiyyenin vüs'atini teemmül ederek onun hakkındaki emri Allah Teâlâ'ya havâle etseler ve Fir'avn'ın sarâhat-i kur'âniyye ile sâbit olan îmânı, Allah Teâlâ indinde makbûl oldu mu, yoksa olmadı mı? Binâenaleyh kendisi indallâh şakî midir, saîd midir? Bunu ancak Allah Teâlâ bilir, deseler; edebe muvâfık olur idi. Çünkü saâdet ve şekâvet-i ezeliyye a'yân-ı sâbitenin isti'dâdına mevkûftur. Bu ise ilm-i ilâhîdir. Ve Allah Teâlâ hazretleri bildirmedikçe, bir kimsenin zevâhir-i hâline bakıp, şekâvet veyâ saâdetine hükm etmek, ilm-i ilâhîye iştirâk ma'nâsını mutazammın olduğu için bî-edeblilıktir. Ammâ Hz. Şeyh (r.a.)in sıhhat-i îmân-ı Fir'avn hakkındaki beyânât-ı aliyyeleri, zâhir-i Kur'ân'dan muktebes delâile müstenid olduğu için, aslâ edeb-şikenlik değildir. Edeb-şikenlik hiçbir nass ve delîle müstenid olmaksızın, zevâhir-i hâle bakıp, sırr-ı kadere taalluk eden saâdet veyâ şekâvet hakkında hükm-i indî i'tâsıdır.

Ve onun âline gelince, onun için başka hükm vardır. Bu onun mevzi'i değildir. Ondan sonra ma'lûm olsun ki, Allah Teâlâ muhtezırînden bir kimseyi kabz etmez, illâ ki o kimse mü'min olduğu halde, ya'nî ihbârât-ı ilâhiyye onunla gelen şeye musaddık olduğu halde, kabz eder. Ve bunun için mevt-i füc'e ve katl-i gaflet mekrûh kılınır. Mevt-i füc'eye gelince, onun haddi nefes-i dâhil hurûc ede ve nefes-i hâric dühûl etmeye.

/ İşte bu mevt-i füc'edir. Ve bu muhtezırın gayridir. Ve katl-i gaflet dahi böyledir. Onun şuûru olmadığı halde arkasından onun boynu vurulur. Binâenaleyh, îmandan veyâ küfürden ne hâl üzere olursa onun üzerine kabz olunur. Ve bunun için (S.a.v.) Efendimiz "Ne hâl üzere ölürse onun üzerine haşr olunur" buyurdu. Nitekim olduğu hâl üzere kabz olunur. Muhtezır ise, ancak şuhûd sâhibidir. Böyle olunca o, vâkı' olan şeye sâhib-i îmandır. Şu halde ancak olduğu hâl üzere kabz olunur. Zîrâ كان harf-i vücûdîdir. Ona ancak karâin-i ahvâl sebebiyle zamân müncer olur. Binâenaleyh mevtte, kâfir-i muhtezır beyni ile gafleten maktûl olan ve hadd-i füc'ede zikr ettiğimiz gibi füc'eten ölen kâfir, beyni fark olunur (33).

Ya'nî Fir'avn'ın sıhhat-i îmânı, Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirinden istinbât olunan delâile göre, sâbit ise de onun âli ve havâssı hakkında başka hükm vardır. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm Fir'avn'ın âli hakkında mü'min olduklarına şehâdet buyurmaz. Ve onlar hakkında : وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ . النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45-46) ya'nî "Âl-i Fir'avn'ı Allah Teâlâ sû'-i azâb ile ihâta etti. Onlar sabah ve akşam nâra arz olunurlar. Kıyâmet kâim olduğu gün dahi, ey âl-i Fir'avn, azâbın en şiddetlisine girin!" denir; âyet-i kerîmesi vârid olmuştur. Fir'avn bu hükümde dâhil değildir. Çünkü âhir vaktinde îmân etti. Fakat onun âli ve avenesi, Fir'avn gibi, îmâna mübâşeret edip "Biz Benî İsrâîl'in îmân ettiği şeye ve Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'ine îmân ettik" (A'râf, 7/121-122; Şuarâ, 26/47, 48) demediler. Belki Fir'avn'ın mazharında rubûbiyyet-i cüz'iyye-i arazıyye ile zâhir olan Rabb-i mukayyede îmân ettikleri halde fevt oldular. Binâenaleyh Hakk-ı mutlakın hüviyyetini Fir'avn'ın mazharına hasr ve tahsîs ettikleri için küfr içinde gittiler.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) âl-i Fir'avn hakkındaki mütâlaâtın bahse taalluku / olmadığını beyân buyurarak bu hususta îrâdı lâzım gelen hükmün îzâhından sarf-ı nazar ettiler de, ahvâl-i meyyitin tavzîhine şurû' buyurdular ve dediler ki: Muhakkak ma'lûmun olsun ki, Allah Teâlâ hâl-i ihtizâra gelmiş olan her bir kimseyi behemehal mümin

olduğu halde, ya'nî elsine-i enbiyâ ile vârid olan ihbârât-ı ilâhiyye nelerden ibâret ise, o şeyleri tasdîk edici olduğu halde kabz eder. Zîrâ herbir muhtezır emrâzdan bir marazın te'sîri tahtında zebûn olarak vücûd-i kesîfinin sıfât-ı kesîresinden o dakîkada vâreste kalır. Âlem-i rûhâniyyetin hicâbı olan bu sıfât-ı nefsâniyye mürtefi' olunca, muhtezır basar-ı basîreti ile ahvâl-i âhireti müşâhede etmeğe başlar. Fakat kendisinde henüz hayât-ı dünyeviyye mevcûd olduğundan ahvâl-i dünyeviyye dahi basar-ı hissîsinde meşhûd olur. Ve bu müşâhede sebebiyle ahvâl-i âhiret ihticâb eder. Nefsi külliyyen münkatı' oluncaya kadar son dakîkaları bu hâl ile geçer. Yanında bulunanlar sayıkladığına zâhib olurlar. İşte muhtezır son dakîkalarında ahvâl-i âhireti müşâhede ettiği ve müşâhede ise, îmân-ı bi'l-gayb ile îmân etmediği şeyin vâkı' ve hak olduğuna tasdîkı iktizâ eylediği cihetle, herbir muhtezır mü'min olduğu halde kabz olunur. Ve muhtezır olan kimselerin kâffesi mü'min olduğu halde kabz olunduğu için mevt-i fücʼe ve katl-i gaflet istikrâh olunacak bir şeydir.

Mevt-i füc'enin ta'rîfi budur ki, şahıs içindeki nefesi dışarıya çıkarır ve hâriçten nefesi içerisine alamaz. Ta'bîr-i fennî ile ciğerlerindeki hâmız-ı karbonu ihrâç eder ve havâ-yı hâricîdeki müvellidü'l-humûzayı ciğerlerine cezb edemez. İşte bu hal mevt-i füc'edir. Ve şübhe yok ki füc'eten fevt olan kimsenin hâli muhtezırın gayrıdır. Zîrâ herhangi bir marazın te'sîri tahtında onun sıfât-ı nefsâniyyesi muattal olmadığı için ahvâl-i âhireti müşâhededen mahcûbdur. Ve görmediği şeyin hakîkatine bi't-tabi' muttali' değildir. Ve aslâ haberi olmadığı halde arkasından boynu vurulmak sûretiyle gaflet içinde maktûl olan kimsenin hâli dahi füc'eten fevt olan kimsenin hâli gibidir. Binâenaleyh füc'eten / ve gafleten maktûl olan kimseler, gerek îmândan ve gerek küfürden, ne hâl üzere bulunurlarsa o hâl üzerine kabz olunurlar. Zîrâ her ikisi için de ahvâl-i âhireti müşâhede ederek îmân etmek mümkün olamadı. İşte bunun için (S.a.v.) Efendimiz ويحشر على ما عليه مات كما انه يقبض على ما كان عليه ya'nî "İnsan ne hâlde olursa, o hal üzere kabz olunduğu gibi, ne hâl üzere ölürse o hâl üzere haşr olunur" buyurdu. Halbuki bu hadîs-i şerîfe nazaran muhtezır ancak şuhûd sâhibdir. O vukû'unu basîreti ile müşâhede etmiş olduğu şeye îmân ettiği cihetle sâhib-i îmân olmuş olur. Binâenaleyh muhtezırın hâl-i kabzda bulunduğu hal, hâl-i îmândır,

hâl-i müşâhededir. Şu halde o ancak hâl-i îmân üzere kabz olunur. Zîrâ hadîs-i şerîfte يقبض على ما كان عليه buyurulur.

Ve كان "harf-i vücûdî"dir. Onun zamâna delâlet etmesi ancak karâin-i ahvâl sebebiyle olur. Şu halde كان bir sıfatın mevcûdiyyetine delâlet eder. Ve zamâna delâlet etmediği vakit harf-i basît gibidir. Harf-i basît diğer bir harf-i basît ile terekküb edip kelime olmadıkça ma'nâya delâlet etmediği gibi كان kelimesi dahi karâin-i ahvâl olmadıkça "zaman" ma'nâsını ifâde ifâde etmez. Nitekim وَكَانَ اللّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (Nisâ, 4/17) denir. " Allah Teâlâ alîmdir ve hakîmdir" demek olur ki, bu cümle: "Allah Teâlâ hazretlerinde ilim ve hikmet sıfatları vardır" ma'nâsına haberdir. Ve kezâ كان زيد عالما. dediğimiz vakit, Zeyd'in filan zamanda âlim olduğu ma'nâsını murâd etmeyip, Zeyd'de sıfat-ı ilmin vücûdunu ihbâr etmiş oluruz. Velâkin evvelden ganî olan Zeyd'in sonradan fakîr olduğunu müşâhede ettiğimiz vakit: كان زيد غنيا der isek, Zeyd'in gınâ-yı sâbıkı karînesiyle bu cümlede كان kelimesi zamâna delâlet etmiş olacağından bu cümlenin tercümesi "Zeyd ganî idi" sûretinde olur. Ve كان kelimesi hakkındaki tedkîkât **Fass-ı Lokmânî**'de ان الله لطيف خبير cümlesinin îzâhında mürûr etmiş idi.

Binâenaleyh muhtezır olan kimse, hîn-i ihtizârında bi'l-müşâhede hakîkatine muttali' olduğu ahvâle müteyyakkın bulunduğu halde / *100* kabz olunduğu için يقبض على ما كان عليه demek muvâfık olur. Ve bu cümlede "kâne" kelimesinin isti'mâli münâsib bulunur. Çünkü muhtezır hîn-i intikâlinde o hal üzere mevcûd oldu.

İmdi كان (ك), (ا) ve (ن) harflerinden mürekkeb bir kelime-i vücûdiyye olduğu halde, Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)in ona "harf-i vücûdî" ta'bîr buyurması mecâz tarîkıyledir. Zîrâ كان zamâna delâlet etmediği vakit harf gibidir. Ve karînenin vücûdu ile zamâna delâlet ettiği vakit kelimedir. Nitekim bâlâda îzâh olundu.

Velhâsıl saded-i mevtte muhtezır olan kâfir ile gafleten maktûl olan veyâ mevt-i füc'enin ta'rîfinde îzâh olunduğu vech ile füc'eten ölen kâfir arasında fark vardır. Zîrâ muhtezır olan kâfir ahvâl-i âhireti bi'l-müşâhede musaddık olduğu halde kabz olunur. Gafleten

maktûl olan veyâ füc'eten ölen kâfir ise böyle bir müşâhede ve tasdîk içinde bulunmaksızın münkabızdır. Ve kâfirin îmânındaki vücûh-i muhtelife bu fassın yukarısında îzâh olunduğundan burada tekrârından sarf-ı nazar olundu.

Ve ateş sûretinde tecellînin ve kelâmın hikmetine gelince: Zîrâ o Mûsâ'nın hâceti idi. Binâenaleyh ona matlûbunda tecellî etti. Tâ ki ona teveccüh ede ve ondan i'râz etmeye! Zîrâ eğer ona matlûbunun gayri olan sûrette tecellî ede idi, ondan i'râz eder idi. Çünkü onun himmeti matlûb-i has üzerine müctemi'dir. Ve eğer ondan i'râz ede idi, ameli üzerine avdet eder idi. Böyle olunca Hak, ondan i'râz / eder idi. Halbuki mustafâ ve mukarrebdir. İmdi onun vukûfu olmadığı halde, ona onun matlûbunda tecellî etmesi onun kurbundadır (34).

Kütüb-i tefâsirde tafsîl olunduğu üzere Mûsâ (a.s.) Medyen tarafına gittiği vakit, Şuayb (a.s.)ın kerîmesini tezevvüc etmiş idi. Hz. Şuayb'den vâlidesini ve karındaşını görmek için, izin alıp harem-i âlîsiyle berâber yola çıktı. Esnâ-yı seferde yolu gâib edip "Vâdî-i Eymen" denilen tarafa düştüler. Gece karanlık olmakla berâber hava da pek soğuk idi. O esnâda harem-i saâdetleri de vaz'-ı haml ediverdi. Biraz ateş yakmak îcâb etti. Cenâb-ı Mûsâ her ne kadar çakmak ile ateş yakmak teşebbüsünde bulundu ise de bir türlü ateş tutturamadı. Bu sırada uzaktan bir ateş gördü. O ateşten tarafa gittiği vakit, beyaz ateşle muhît yeşil bir ağaç gördü ki, o ateşin yeşil ağaca aslâ zararı yoktu. Ve o havâlîde ferd-i vâhid de mevcûd değil idi. Mûsâ (a.s.) bu hâl-i tahayyürde iken ağaçtan إنّي أنا الله (Kasas, 28/30) hitâbı geldi.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz Allah Teâlâ hazretlerinin Hz. Mûsâ'ya böyle ateş sûretinde tecellî buyurarak tekellüm etmesinin hikmetini beyânen buyururlar ki: Ateş cenâb-ı Mûsâ'nın muhtâc olduğu bir şey bulunduğu için Allah Teâlâ hazretleri ona matlûbunda tecellî etti; ve bu tecellîyi de ona teveccüh etmesi ve ondan i'râz etmemesi için yaptı. Zîrâ cenâb-ı Mûsâ'ya, o sırada matlûbu olan ateş sûretinden gayri bir sûrette tecellî ede idi, Mûsâ (a.s.) himme-

tini ateş aramak gibi bir matlûb-i hâs üzerine cem' ettiği için, matlûbunun gayri olan sûretdeki tecellîye iltifât etmez idi. Ve der idi ki: "Bana şimdi ateşin şiddet-i lüzûmu vardır. Hele ben ihtiyâcım olan ateşi / tedârik edeyim de, ba'dehû vâkı' olan şu hâl-i acîbin tahkîkına mübâşeret edeyim." Binâenaleyh o tecellîden i'râz edip ateş talebinden ibâret olan kendi işine avdet eder idi. İmdi o Hak'tan yüz çevirmiş olur idi; ve o Hak'tan yüz çevirince Hak dahi ondan i'râz eder idi. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde buyururlar: من اقبل على الله بكليته اقبل الله عليه بكليته ومن اعرض عن الله بكليته اعرض الله عنه بكليته ya'nî "Kim ki külliyyetle Allah Teâlâ'ya teveccüh ederse, Allah Teâlâ dahi ona külliyyetle teveccüh eder. Ve kim ki külliyyetle Allah Teâlâ'dan i'râz ederse Allah Teâlâ dahi külliyyetle ondan i'râz eder." Halbuki Mûsâ (a.s.) Hakk'ın bir güzîdesi ve mukarrebidir. Şu halde Mûsâ (a.s.) vukûfu olmadığı halde, Allahü Zü'l-Celâl hazretlerinin ona matlûb-i hâssı bulunan ateş sûretinde tecellî buyurması, cenâb-ı Mûsâ'nın Hak Teâlâ'ya kurbundan nâşîdir.

İmdi Hakîm-i Zü'l-Celâl hazretlerinin bu yolda vâkı' olan tecellîsi ayn-i hikmettir. Ve bu tecellîden muâmelât-ı dünyeviyye erbâbının ibret alması lâzımdır. Tecellî-i mezkûrun umûr-i dünyeviyyeye tatbîkinin misâli budur ki: Bir sabînin hâceti oyundur. Çocuk tahsîl-i ilme ve terbiyeye da'vet olunacağı vakit, o ilim ve terbiyenin, çocuğun hâceti olan tarîk-ı mel'abede ızhârı lâzımdır. Tâ ki sabî hâceti olan melâibe teveccüh edince, orada ilim ve terbiyeye mülâkî olup behredâr olsun. Aksi halde ta'lîm ve terbiyeden i'râz eder. Zîrâ çocuğun hâceti değildir. Ve kezâ bu hikmete mebnî Hz. Mevlâna (r.a.) **Mesnevî-i Şerîf**lerinde beyân buyurdukları hakâyık ve maârifi hikâyât-ı latîfe ve acîbe zımnına idhâl eylemişler ve çocuklara benzeyen ehl-i gafleti, hezliyyât ile cânib-i ciddiyyâta celb etmişlerdir. Nitekim buyururlar:

بيت من بيت نيست اقليمست　　　هزل من هزل نيست تعليمست

Tercüme: "Benim beytim beyit değildir, iklîmdir. Hezlim hezl değildir, ta'lîmdir." /

Zîrâ ehl-i gafletin hâceti tefrîh-ı nefis için hikâyât-ı müdhika istimâ'ıdır. Bu gibi kimselere hakâyık-ı ciddiyyeyi istimâ'dan kelâl ve melâl gelir.

Şiir: Mûsâ'nın ateşi gibi ki, onu kendi hâcetinin aynı gördü. Halbuki o İlâh idi, velâkin onu bilmedi (35).

Bu beyt-i şerîf فمن قربه انه تجلى له في مطلوبه وهو لا يعلم ibâresinin mâba'di olarak îrâd buyurulmuştur. Bu ibâre ile berâber beytin ma'nâsı böyle olur: "Hz. Mûsâ'nın ilmi lâhık değil iken Hak Teâlâ'nın ona matlûbunda tecellî etmesi, onun Hakk'a kurbundandır. Cenâb-ı Mûsâ'nın ateşi gibi ki, Mûsâ (a.s.) o ateşi hâcetinin aynı gördü. Halbuki nâr sûretinde mütecellî olan İlâh idi. Velâkin cenâb-ı Mûsâ o ateşten إنّي انا الله (Kasas, 28/30) hitâbı gelmezden evvel, onun İlâh olduğunu bilmez idi." Ve beyt-i şerîfin bâlâya rabtı i'tibâr olunmadığı takdirde, ki Abdülganî Nâblusî ve Dâvûd-ı Kayserî (k.A.sırrahümâ) bu sûrette ahz buyurmuşlardır; o halde ma'nâ bu vech ile olur: Hak Teâlâ hazretleri sâlik-i râh-ı Hudâ'ya kendi tarîkında azim ve himmetini cem' zamânında sarf ettiği sûretle tecellî buyurur. Mûsâ (a.s.)ın ateşi gibi ki, Mûsâ (a.s.) o ateşi, hâcetinin ayni gördü. Halbuki nâr sûretinde mütecellî olan İlâh idi ilh..."

Abdürrezzâk Kâşânî (k.A.s.) bu beyt-i şerîfin şerhinde buyururlar ki: Mûsâ (a.s.) mustafâ ve mahbûb idi. Allah Teâlâ onu Şuayb (a.s.)ın sohbetine sevk etmek sûretiyle kendisine cezb etti, tâ ki ona Hakk'ı ta'rîf edip sevdire. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) üzerine müşâhede talebi gâlib oldu. Ve âlem-i taayyünde Hakk'ı müşâhede ise, sûretsiz mümkün olmaz.

Zîrâ **Fass-ı Muhammedî**'de görüleceği vech ile, Hakk'ı maddeden mücerred olarak müşâhede etmek / ebeden mümkün değildir. Ve âlem-i şehâdetteki sûretlerin eşrefi ise ateştir. Çünkü ateşte evvelen "nûr" vardır ki, onun nûruyla muhîtindeki eşyâ meşhûd olur. Sâniyen "kahr" vardır ki, müstevlî olduğu eşyânın suverini mahv ve ifnâ eder. Sâlisen "muhabbet" vardır. Zîrâ onun nûru li-zâtihî mahbûbdur. Binâenaleyh onun bu sıfatları ile Hakk'ın sıfât-ı nûriyye ve kahriyye ve hubbiyyesi arasında münâsebet mevcûddur. Çünkü suver-i âlem Hakk'ın nûriyle münkeşif oldu. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur: ان الله خلق الخلق في ظلمة ثم رش عليهم من نوره Ve Hak Teâlâ hazretleri bir şeye zâtiyle tecellî buyurdukda, o şeyin sûretini mahv ve ifnâ buyurur. Ve nûriyyet-i ilâhiyye eser-i muhabbettir. Çünkü nûr li-zâtihî sevilir.

Şu halde tecellî buyuracağı vakit kendi sıfâtıyle münâsebet-dâr olan ateş ihtiyâcının cenâb-ı Mûsâ'da tevlîdi, Hak Teâlâ hazretlerinin Mûsâ (a.s.)a kemâl-i inâyetidir. Zîrâ bu ihtiyâç bir yular gibi Hz. Mûsâ'yı cânib-i tecellîye çekti. Ve o da himmetini toplayıp külliyyen muhtâç olduğu nâra teveccüh etti. Ve kendisi, hâcetinin libâsına bürünmüş olan Hakk'ın hitâbına ehil olmakla, إِنِّي أَنَا اللَّهُ (Kasas, 28/30) nidâsını işitti.

İmdi Hak Teâlâ hazretleri her ferde böylece bir ihtiyâç tevlîd edip onu hâceti tarafına cezb eder. Ehl-i gaflet ednâs-ı tabîiyye ile mütedennis oldukları için "İnnî en'Allâh" hitâbının muhâtabı olmağa ehil değildirler. Maahâzâ Hakk'ın gayri hiçbir mevcûd olmadığı ve eşyânın kâffesi Hakk'ın mezâhiri olup, Hak onların sûretinde zâhir olduğu cihetle, kâffe-i eşyâ zebân-ı hâl ile "En'allâh" deyip durmaktadır. Bu tevhîd, tevhîd-i ilmî olduğu halde, ehl-i gaflet bu tevhîd-i ilmîden dahi bî-haberdir. Velâkin sâlik-i tarîk-ı Hudâ olan kimse, mürşidinin emrine tebean çalışıp, kalbini gubâr-ı mâsivâdan ve ednâs-ı tabîiyyeden pâk edince bir makâma vâsıl olur ki, orada bu mecâzî olan varlığı fânî olur. Cemâl-i ilâhînin perdesi olup müşâhedeye mâni' olan bu taayyün-i vehmî ve hayâl-i enâniyyet mürtefi' / olunca, hem kendisini ve hem de cemî'-i zerrâtı Hakk'ın 105
lisâniyle "Ene'l-Hak-gûyâ" görür. Nitekim **Gülşen-i Râz**'da Mahmûd Şebüsterî hazretleri buyurur:

برآور پنبهء پندارت ازكوش   نداي واحد القهار بنيوش
ندا مي آيد از حق بردوامت   چرا گشتئ موقوف قيامت
در آور وادئ ايمن كه ناكاه   درختي كويدت اني انا الله
روا باشد انا الله از درختي   چرا نبود روا از نيك بختي

Tercüme: "Vehm ve enâniyyet pamuğunu kulaktan çıkar ve Vâhidü'l-Kahhâr'ın nidâsını işit! Hak'tan sana dâimâ nidâ gelir. Niçin sen kıyâmete muntazır olup durursun? Vâdî-i Eymen'e gel ki, hiç beklemediğin halde sana bir ağaç "İnnî en'Allâh" desin. Bir ağaçtan "En'Allâh" hitâbının sudûru câiz olursa, bir nîk-bahttan niçin câiz olmasın?"

Ma'lûm olsun ki, tecellî-i Hak ya sıfâtî veyâ zâtî olur. "Tecellî-i sıfâtî"de mütecellâ-lehin vücûdu vardır ki, fânî olmadığından burada

ikilik bâkîdir. Binâenaleyh kelâm ve idrâk bu mertebede mevcûd olduğundan mütecellâ-leh olan kimseye hitâb-ı ilâhî vârid olur. İşte Hz. Mûsâ (a.s.)a nâr sûretinde vâkı' olan tecellî bu kısımdandır. Buna "tecellî-i sûrî" dahi denir. İşte Mûsâ (a.s.)dan رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ (A'râf, 7/143) recâsı bu mertebede sâdır oldu. Ve Mûsâ (a.s.) bu münâcâtiyle Hakk'ı hicâbât-ı taayyünden ârî olarak görmek arzûsunda bulundu. Halbuki rü'yet, râî ile mer'î arasında vâkı' olan bir nisbetten ibârettir. Binâenaleyh mertebe-i isneyniyyette vâkı' olur. Mûsâ (a.s.)ın bu kavli, hâşâ cehlinden nâşî değil idi. Belki tecellî-i sûrînin fevkında olan "tecellî-i zâtî"yi ve terakkîyi taleb idi. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri mertebe-i isneyniyyette rü'yet mümkin olmadığını beyânen / لَنْ تَرَانِي (A'râf, 7/143) buyurdu. İmdi Hak Teâlâ "Ben görülmem" demeyip "Sen beni göremezsin" dedi. Ve adem-i rü'yeti cenâb-ı Mûsâ'ya tahsîs etti. Zîrâ bu hitâb esnâsında cenâb-ı Mûsâ tekellüm hâlinde idi. Ve kelâm ise bakıyye-i vücûd mevcûd oldukça, ya'nî isneyniyyet bulundukça olur. Binâenaleyh "Len terânî" buyurulması•"Sende bakıyye-i vücûd oldukça beni göremezsin" ma'nâsını müfîd olur. Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri: وَلٰكِنِ انْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي (A'râf, 7/143) ya'nî "Sen beni göremezsin. Velâkin dağa bak, eğer hîn-i tecellîde yerinde sâbit ve müstekar olur ise karîben beni görürsün" buyurdu ki, hîn-i tecellîde dağın taayyünü müstekarr olur ve bu tecellî ile mahv ve müstehlek olmazsa, senin dahi taayyünün mevcûd iken, bu bakıyye-i vücûd ile beni görürsün, ma'nâsındadır. Ondan sonra Hak Teâlâ hazretleri dağa tecellî buyurdukda dağı pâre pâre etti. Mûsâ (a.s.) dahi bî-hûş olarak düştü. İşte bu "tecellî-i zâtî" idi. Zîrâ tecellî-i zâtîde, katrenin deryâya karışması gibi, mütecellâ-leh olan kimsenin katre-i taayyünü deryâ-yı zâtta mahv ve müstehlek olup râî ve mer'î ve rü'yet nisbetleri şey-i vâhid olur. Şu halde Cenâb-ı vâhibü'l-atâyâ hazretleri Hz. Mûsâ'nın talebini is'âfen "tecellî-i zâtî" ile tecellî buyurdu. Ve Mûsâ (a.s.) bu tecellîden dahi nasîbini aldı. Mûsâ (a.s.) mahvden sahva gelip ve fenâdan rücû' ile ifâkat buldukda: "Bakıyye-i vücûd ile görünmekten münezzeh ve müberrâ olduğuna îmân edenlerin evveliyim. Ve hâl-i isneyniyyet bâkî iken rü'yet talebinden rücû' ettim.

Zât-ı bahtını tenzîh ve takdîs ederim" (Bkz. A'râf, 7/143) dedi.

Cenâb-ı Mûsâ'nın taleb-i rü'yeti cevâz-ı rü'yete burhandır. Zîrâ rü'yet muhâl olsaydı Mûsâ (a.s.) taleb etmezdi. Çünkü ma'rifetullahda cehil lâzım geldiği için enbiyânın muhâli taleb etmesi câiz değildir. Şu kadar var ki, "tecellî-i zâtî"de vâkı' olan rü'yet bizim basar-ı hissî ile eşyâyı müşâhedemiz gibi değildir. Zîrâ bu tecellî vaktinde ne mütecellâ-lehin sûret-i müteayyinesi ve ne de muhîtinde ki eşyânın sûretleri / kalır. Rü'yet ancak zâtın zâtını rü'yetinden ibâret olur. Bu bir haldir ki, bilinmesi zevke mütevakkıftır. Elfâz ve ibârât ile tefhîm bu kadar mümkin olur.

الحمد لله اللطيف الخبير

الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Fâtiha, 1/2) ve اللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ (Şûrâ, 42/19)

İtmâm-ı istinsâh: 7 Cümâdel-âhire 1348 ve 11 Teşrîn-i Sânî 929.

*

Bu şerhin aslı, 1926 senesi Kânûn-ı sânîsinin 22 nci Cum'a gecesi Cerrahpaşa'daki hânenin yandığı sırada yandığı cihetle, ikinci def'a olarak şerhine mecbûriyet hasıl olmuş idi. Sonra haber aldım ki ihvandan birisi tarafından bu fass istinsâh edilmiş imiş. Fakir de tekrâr ondan istinsâh ettim. [A. Avni Konuk]

بسم الله الرحمن الرحيم

XXV

KELİME-İ MÛSEVİYYEDE MÜNDEMİC OLAN "HİKMET-İ ULVİYYE" FASSIDIR [2.Şerh]

"Hikmet-i ulviyye"nin Kelime-i Mûseviyye'ye tahsîsindeki vech budur ki; Mûsâ (a.s.)ın resûllerin çoğu üzerine rüchânı ve ulüvv-i mertebesi dört sûretledir:

1. Melek vâsıtası olmaksızın Allah Teâlâ hazretlerinden ahz eyledi; ve O'nunla tekellüm etti.

2. Hadîs-i sahîhde vârid olduğu üzere Hak Teâlâ **Tevrât**'ı yed-i kudreti ile yazdı. Nitekim buyrulur: انه تعالى كتب له التوراة بيده و غرس شجرة الطوبى بيده وخلق جنة عدن بيده وخلق آدم بيديه Ya'nî "Hak Teâlâ cenâb-ı Mûsâ'ya **Tevrât**'ı yediyle yazdı. Ve şecere-i Tûbâ'yı eliyle gars etti. Ve cennet-i Adn'i yediyle halk eyledi. Ve Âdem'i iki yedi ile yarattı."

3. Hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e muhtass olan makâm-ı cem'iyyete kurbiyyetidir ki, Hak Teâlâ bu kurbiyyete işâreten beyan buyurur: وكَتَبْنَالَهُ فِى الالوَاحِ منْ كُلِّ شَيْئٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْئٍ (A'râf, 7/145) Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de وَ لا رَطْبٍ و لايابِسٍ الاّ فِى كِتابٍ مُبِينٍ (En'âm, 6/59) âyet-i kerîmesiyle bu makâm-ı cem'iyyetin kemâline işâret buyrulmuştur.

4. Hadîs-i şerîfte Mûsâ (a.s.)ın kesret-i ümmet ile enbiyâ (a.s.) arasında imtiyâzı beyân buyrulmuştur. İşte bu vücûhe binâen Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ (a.s.)a hitâben لا تَخَفْ اِنَّكَ اَنْتَ الاَعْلَى (Tâhâ, 20/68) ya'nî "Korkma, muhakkak sen a'lâsın" buyrulmuştur.

Cenâb-ı Mûsâ'nın kelime-i vücûdunda "hikmet-i ulviyye" mündemic bulunması iktizâsındandır ki, âtîde îzâh edileceği vech ile, sâir enbiyâ (a.s.)ın zuhûrunda vâkı' olmayan bir hal vâkı' olup, etfâl-i Benî İsrâîl, Mûsâ (a.s.) için katl olundular. Ve onların ervâh-ı cüz'iyyeleri mecmû'u, rûh-i küllî-i mûsevîde ictimâ' ile / onu takviye ettiler.

Binâenaleyh cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu fass-ı münîfe katl-i etfâlin hikmetini beyân ile şurû' buyurdu:

*

* *

Mûsâ eclinden katl-i ebnânın hikmeti, onun eclinden her bir katl olunanın hayâtı, imdâd ile ona âit olmak içindir. Zîrâ muhakkak Mûsâ olmak üzere katl olundu. Halbuki cehil vâkı' değildir. Binâenaleyh onun hayâtı, yâ'nî onun eclinden maktûl olanın hayâtı, Mûsâ'ya âit olmak lâ-büddür. Ve o, ağrâz-ı nefsiyyenin tednîs etmediği fıtrat üzere olan hayât-ı zâhiredir; belki o fıtrat üzeredir (1).

*

Bu hikmetin tavzîhi için bir mukaddime lazımdır:

Vücûd-i hakîkî-i Hak, "ahadiyyet", "vahdet", "vâhidiyyet" mertebelerinde vitriyyet üzere olup, libâs-ı gayriyyetle mertebe-i rûhiyyete tenezzülünde şef'iyyetle muttasıftır. Ve bu şef'iyyet küllü'l-kül olan rûh-i muhammedî ile zâhirdir. Binâenaleyh bu şef'iyyet ve isneyniyyet bir emr ve bir şe'n-i ilâhîden ibârettir. Onun için Kur'ân-ı Kerîm'de يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّى (İsrâ, 17/85) yâ'nî "Sana ruhdan suâl ediyorlar. Rabbimin emri ve şe'nidir, diye cevap ver!" buyrulur.

Ba'dehû küllü'l-kül olan bu rûh-i muhammedîde bilcümle enbiyâ ile evliyâ hazarâtının ervâh-ı külliyyeleri müteayyin olmuş ve onlardan her birine tâbi' olan ümemin ervâh-ı cüz'iyyeleri henüz müteayyin olmayıp kuvvede kalmıştır. Bu hakîkate binâen hükemâ nüfûs-i külliyyenin kable'l-ecsâm ve nüfûs-i cüz'iyyenin ba'de'l-ecsâm husûlüne kâil olmuşlar ve imâm-i Gazzâlî hazretleri dahi aynı mütâlaada bulunmuştur.

Sadreddin-i Konevî hazretleri dahi Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinden naklen bu hakîkati beyan buyurmuşlar. / Nitekim Mevlânâ Câmî **Kasîde-i Hamriyye**'nin:

شربنا على ذكر الحبيب مدامة سكرنا بها من قبل ان يخلق الكرم

beytine yazdığı şerhde bu bâbda ba'zı îzâhât i'tâ eylemiştir. Ve cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) dahi âtîdeki ebyâtta rûh-i küllîlerinin cesedlerinden mukaddem taayyününe işâreten buyururlar:

پیش از ان کاندر جهان باغ ومي وانکور بود — از شراب لا یزالي جانما مخمور بود
ما ببغداد جهان جان انا الحق می زدیم — پیش از ان کین دار وکیرونکتی منور بود
پیش از ان کین نفس کل در آب وگل معمار شد — در خرابات حقایق عیش ما معمور بود

Tercüme: "Cihanda bağ ve mey ve üzümün vücûdundan mukaddem, cânımız şarâb-ı lâ-yezâlîden mahmûr idi. Biz âlem-i cân Bağdâd'ında "Ene'l-Hak" na'rası vurur idik. Mansûr'un dâr ü gîr ve nüktesi mevcûd olmadan mukaddem nefs-i kül, su ve çamurda mi'mâr olmazdan mukaddem, hakâyık meyhânesinde bizim ıyşimiz ma'mûr idi."

Bu mezhebe kâil olmayanlar, ale'l-umûm ervâh-ı külliyye ve cüz'iyyenin ecsâddan mukaddem tekevvününü söylerler. Şıkk-ı evvele göre ervâh-ı külliyye, âlem-i ervâhdaki أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ (A'râf, 7/172) hitâbını ve ecsâda taalluktan mukaddemki ahvâli müdriktirler. Nitekim Bâyezid Bistâmî hazretlerine: "Elestü bi-Rabbiküm hitâbı yâdında mıdır?" denildikde, "Üzerinden hiç gün geçmedi" buyurmuştur. Zîrâ ervâh-ı külliyye-i müdrike üzerinden zaman geçmez; zamâna tâbi' olan ancak ecsâddır. Ervâh-ı cüz'iyye ise ecsâda taalluktan mukaddemki ahvâli müdrik değildirler. Hadîs-i şerîfte ان الله تعالى خلق الارواح قبل الاجساد ya'nî "Muhakkak Allah Teâlâ ervâhı ecsâddan mukaddem halk eyledi" buyrulmasından murâd, mebâdî-i silsile-i vücûd olan ervâh-ı melekiyye ve ervâh-ı külliyyedir.

İmdi ervâh-ı külliyye küllü'l-kül olan rûh-i muhammedîden cevher-i nûrânî olarak âlem-i ervâhda zâhir olmuşlar ve onlardan her birinin âlem-i şehâdette zuhûrlarıyle da'vetleri vaktinde fiilen zâhir olan nüfûs-i cüz'iyye âlem-i ervâhda bilkuvve onların taht-ı hîtalarında bulunmuşlardır. Ve bu rûh-i küllî o ervâh-ı cüz'iyyenin imâmı olur. Mevcûd olan bir çekirdek içindeki ağaçlar ve onların meyvaları ve çekirdekleri gibi. İmdi umûm-i âdemiyânda olan nüfûs-i cüz'iyye-i insânî, mizâclarının husûlünden sonra olup, evvelen mertebe-i hayvâniyyette zâhir olurlar. Eğer onların meyli tabîat tarafına olursa, bedende müstevlî ve mutasarrıf olan ancak tabîat olup dâimâ istîfâ-yı lezzât ve şehevât-ı hissî ile emr eder; ve ahlâk-ı zemîme ma'deni ve ef'âl-i seyyie menba'ı / ve evsâf-ı kabîha menşei olduğu için ona "nefs-i emmâre" derler. Ve eğer terbiye olunursa

"levvâme", "mülhime", "mutmainne", "râzıye" ve "merzıyye" mertebelerini kat' edip kendi küllü ve kemâli cânibine terakkî eyler. Velâkin nüfûs-i cüz'iyyeden her birinin hayâtı bidâyet-i zuhûrda fıtrat-ı asliyye üzerine olan hayattır ki, henüz ağrâz-ı nefsâniyye ve sıfât-ı beşeriyye ile kirlenmemiştir. Ve bu fıtrat, fıtrat-ı islâmiyyedir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz ما من مولود الا وقد يولد على فطرة الاسلام ثم ابواه يهودانه اوينصرانه اويمجسانه ya'nî "Her bir mevlûd, ancak fıtrat-ı islâmiyye üzere doğar. Ba'dehû onu anası babası, yahûdî ve nasrânî ve mecûsî yaparlar" buyurur. "İslâm" inkıyâd ve teslimiyet ma'nâsına olduğu cihetle mazmûn-ı hadîs-i şerîfteki hakîkat her an gözlerimizin önünde mütecellîdir. Zîrâ yeni doğan bir çocuğun kemâl-i saffet üzere yaşadığını ve ba'dehû muhîtinin te'sîrâtına tâbi' olarak salâh veyâ fesâdı öğrendiğini müşâhede etmekteyiz.

İmdi her bir nefs-i küllînin taht-ı hîtasında olan nüfûs-i cüz'iyyenin hey'et-i mecmûası, o nefs-i küllînin hâdimleri ve etbâ'ı ve kuvâ ve cevârihı mesâbesinde olup الارواح جنود مجندة فما تعارف منها إئتلف وما تناكر عنها إختلف ya'nî "Ervâh cünûd-i mücennededir. Onlardan taârüfü olanlar i'tilâf ve tenâkürü olanlar ihtilâf ederler" hadîs-i şerîfi mûcibince her bir rûh-i külliye mensûb olanlar, gerek dünyâda ve gerek hayât-ı berzahıyye ve uhreviyyede, imâmını ve yekdîğerini ârif olanlar ülfet ederler. Yabancı olanlar birbirine muhâlefet eder. Ve âyet-i kerîmede يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ (İsrâ 17/71) ya'nî "O günde biz nâsı kendi imâmlarına da'vet ederiz" buyrulur. Bu ervâh-ı cüz'iyyeden ba'zıları âlem-i şehâdette bu rûh-i küllînin risâletle bi'setinden mukaddem ve ba'zıları onunla berâber ve ba'zıları dahi ondan sonra beden-i hissî ile zâhir olur. Rûh-i mûsevîden sonra gelenler henüz müteayyin olmadıklarından, bi'l-kuvve rûh-i mûsevîde mündemicdir. Fakat merâtib-i vücûdun "rûh-i nebâtî" ve "rûh-i hayvânî" ve "rûh-i insânî" mertebelerini kat' etmemiş olduklarından kemâlât-ı zâide ile muttasıf değildirler. Ve ondan evvel veyâ onunla berâber gelenler bu kemâlât-ı zâideyi iktisâb etmiş iseler de, kendi cesedlerini ve taayyün-i mahsûslarını müdîr olup, rûh-i mûsevîden bir i'tibâr ile ayrıdırlar. Binâenaleyh henüz ağrâz-ı nefsâniyye ve sıfât-ı beşeriyye ile tedennüs etmemiş olan etfâl-i Benî İsrâil'in

ecsâm-ı müteayyineleri zâil ve bu fırkat-ı i'tibâriyyeleri merfû' olunca, kendi külleri olan rûh-i mûsevî âlemine rücû' ve onu takviye ederler.

Cenâb-ı Mûsâ'nın zuhûru zamânı yaklaştığı vakit, Fir'avn'ın muhîtinde bulunan hükemâ ve ulemâ Fir'avn'a dediler ki: "Filan senede Benî İsrâil'den bir çocuk doğacak; ve senin tâc ve tahtının harâbîsi / onun yüzünden olacaktır. Fir'avn bu kazâ-yı ilâhînin zuhûrunu men' için, o sene zarfında doğan çocukları katl ettirdi. İşte bu katl olunan çocukların ervâh-ı cüz'iyyeleri rûh-i mûsevî âlemine rücû' edip ma'nen ve mâddeten rûh-i mûsevîyi takviye ettiler. Ve Fir'avn onları katl etmekle zâhiren câhilâne hareket edip, cenâb-ı Mûsâ'ya yardım ve kendi irâdesiyle saltanatının zevâli esbâbına teşebbüs etti. Fakat hakîkatte kazâ-yı ilâhînin infâzına hâdim olduğundan, bu hareketinde bu nokta-i nazardan cehil yoktur. Ve rûh-i küllî-i mûsevînin bu ervâh-ı cüz'iyye ile mukavvâ olmasının alâmât-ı zâhiriyyesi de meşhûd olmuştur. Meselâ kıbtîyi bir yumruk ile katl etmesi ve Şuayb (a.s.)ın kerîmelerinin hayvanlarını suvarmak için, ağzında gâyet büyük bir taş olduğu cihetle, kimsenin istifâde edemediği bir kuyudan, bu taşı kuvvet-i bâzûsiyle kaldırıp istifâde etmesidir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de onun bu kuvvetine işaretle إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الأَمِينُ (Kasas, 28/26) buyrulur. Bu kuvvetin alâmât-ı bâtıniyyesi ise Fir'avn gibi a'vân ve ensârı kesîr olan bir hükümdâr-ı kavîyi, münferiden mağlûb etmesidir.

Velhâsıl ervâh-ı müteferrikanın mizâc-ı vâhid-i küllîde zuhûrları, müteferrik bir halde olan zuhûrlarından daha müessir ve daha kavîdir. Nitekim سازكاري مايهٔ قوت بود ya'nî "İttihâd mâye-i kuvvet olur" demişlerdir. Ve işte şer'de meşveretin mesnûn olmasının hikmeti de budur. Bu mukaddime anlaşıldıktan sonra metnin ma'nâsı sühûletle anlaşılabilir.

*

Fir'avn'ın Mûsâ yüzünden Benî İsrâil çocuklarını katl etmesindeki hikmet, Mûsâ için herbir katl olunan çocuğun hayâtı yardım etmek üzere cenâb-ı Mûsâ'nın rûh-i küllîsine avdet ve rücû' etmek içindir. Çünkü katl olunan herbir çocuğa Mûsâ nazarıyla bakılarak katl olundu. Gerçi katl olunan her çocuğun taayyünü, taayyün-i mûsevî olmadığından, sûrette cehil vâkı' idi. Fakat onların herbirine taalluk

eden rûh, rûh-i küllî-i mûsevîden bir cüz' olduğundan hakîkatte ve ma'nâda aslâ cehil vâkı' değil idi. Binâenaleyh onun hayâtı, ya'nî Mûsâ yüzünden maktûl olan herbir çocuğun hayâtı hakîkatte Mûsâ'ya âit idi, ya'nî Mûsâ'nın hayâtı olmak lâ-büddür; ve Mûsâ'ya âit olan o hayât dahi, ağrâz-ı nefsâniyyenin henüz kirletmemiş olduğu fıtrat üzere olan hayât-ı zâhiredir. Ya'nî kuvvede olmayıp fiilen zuhûr eden ve henüz sıfât-ı beşeriyye ile mülevves olmamış bulunan hayattır. Belki o hayat fıtrat-ı islâmiyye üzeredir.

İmdi Mûsâ, Mûsâ olmak üzere katl olunanların mecmû'-ı hayâtı oldu. Binâenaleyh o maktûl için rûhunun isti'-dâdı, kendisine hâs olan her ne müheyyâ olmuş idi ise, Mûsâ'da mevcûd oldu. Ve bu, Mûsâ'ya bir ihtisâs-ı ilâhîdir ki, ondan evvel bir kimse için vâkı' olmadı (-1).

Yukarıda îzâh olunduğu üzere, nefs-i küllî-i Mûsâ'ya tâbi' olan nüfûs-i cüz'iyye-i maktûlenin isti'dâdlarına mahsûs ve lâyık olarak, hazîne-i gayb-i ilâhîde müheyyâ ve ihzâr olunmuş ve fakat onların hayât-ı zâhireleri devâm etmediği cihetle, mevtın-i şehâdette zuhûr edememiş ne kadar mevâhib-i ilâhiyye var ise bunların hepsi hayât-ı Mûsâ'da zâhir ve mevcûd oldu. Çünkü Mûsâ, "Mûsâ'dır" diye katl olunan etfâl-i Benî İsrâil'in mecmû'-ı hayâtı oldu. Zîrâ cüz'lerin hasâisı külde müctemi' olur. Ve bu hal Mûsâ (a.s.)a mahsûs olan bir tecellî-i ilâhî idi ki, kendisinden evvel hiçbir peygambere vâkı' olmuş değil idi. Ve bu tecellî onun kelime-i vücûdunda mündemic olan "hikmet-i ulviyye" iktizâsıdır. Ve bu iktizâ dahi onun ilm-i ilâhîdeki kâbiliyyet-i ma'dûmesi ve ayn-ı sâbite-i mevhûmesinden münbaisdir.

İmdi muhakkak Mûsâ (a.s.)ın hikemi çoktur. Ve ben inşâallahü Teâlâ bu bâbda onlardan hâtırımda emr-i ilâhî, onunla vâkı' olan şey mikdârı üzere serd eylerim. Binâenaleyh bu bâbda evvelen kendisiyle müşâfehe olunduğum şey bu idi (-1).

Ya'nî Mûsâ (a.s.)ın ilm-i ilâhîde sâbit olan aynının iktizâsı olup, o ayn-ı sâbitesi hazînesinden bu âlem-i şehâdette zuhûr eden hikmet-

ler çoktur. Ve ben meşiyyet-i ilâhiyye taalluk ederse bu **Fass-ı Mûsevî**'de o hikmetlerin cinsinden olup ızhârına emr-i ilâhî vâkı' olan şey mikdârını serd ve beyân edeceğim. Bu mikdârdan noksan ve ziyâde olan hikem-i mûsevînin beyânına me'zûn değilim. İmdi mübeşşirede, ya'nî vâkıa-i sâdıkada, bu **Fass-ı Mûsevî**'den evvelen kendisiyle, taraf-ı a'ref-i enbiyâ (s.a.v.)den müşâfehe olun-duğum / hikmet, Mûsâ yüzünden katl olunan etfâl-i Benî İsrâil'in hikmeti idi.

Böyle olunca Mûsâ, ancak ervâh-ı kesîrenin mecmû'u olduğu halde doğdu. Kuvâ-yı fa'âleyi cem' etti (2).

Ya'nî insanın nefs-i nâtıkası, nasıl kuvâ-yı muhtelifesinin mecmû'u ise, Mûsâ dahi öylece ervâh-ı kesîrenin mecmû'u olduğu halde doğdu. Fa'âl olan kuvvetleri cem' etti. Meselâ insanda birçok kuvâ vardır ki, bunların ba'zısı zâhir, ba'zısı bâtındır. Kuvâ-yı zâhiresi sâmia, bâsıra, şâmme, zâika, lâmişe; ve bâtınesi hiss-i müşterek, hayâl, hâfıza, vâhime, müfekkiredir. Ve bu kuvâdan herbirinin rûhâniyyetleri vardır ki erbâbına münkeşiftir. Ve Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri bu rûhâniyyete işâreten إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلاً (İsrâ, 17/36) buyurur. Binâenaleyh insanın rûh-i izâfîsi ve nefs-i nâtıkası bu ervâhın mecmû'u olur. Ve insan kendisinde bu kuvâ-yı fa'âleyi cem' eder.

İşte bu misâle mutâbık olarak her peygamberin ümemi ve etbâ'ı, o peygamberin nefs-i küllîsine nisbetle bu mesâbededir. İmdi rûh-i küllî-i mûseviye nazaran rûh-i cüz'î sâhibi bulunan herbir çocuk, cenâb-ı Mûsâ'nın hîn-i da'vetinde ve Fir'avn ile olan mücâdeleşinde muîn olmak sûretiyle, rûh-i küllî-i mûsevîde mutasarrıf oldular ve onu teshîr ettiler. Zîrâ teb'anın irâdesi metbû' üzerinde müessirdir. Meselâ insanın nefs-i nâtıkasına tâbi' olan kuvve-i bâsıra, bir şeyin rü'yetine meyl ettikde, metbû'u olan nefs-i nâtıkayı kendi emrinde müstağrak kılar. Sâir kuvâ da bunun gibidir. Ve bu hakîkate binâen herbir nebîye ilm-i risâletten verilen şey ümmetinin isti'dâdı nisbetindedir. Ondan ne fazla ve ne de noksandır. Ve bu hal cüz'ün küllde ve küçüğün büyükte müessir olması netîcesidir. /

Zîrâ muhakkak küçük büyükte müessirdir. Sen çocuğu görmez misin? Büyükte hâssıyyetle müessirdir. Binâenaleyh büyük kendi riyâsetinden onun mertebesine iner; ve onunla oynar; ve onun dili ile söyler; ve ona onun aklı ile zâhir olur. Böyle olunca o, onun teshîri altındadır; halbuki onun şuûru yoktur. Ondan sonra sadrı dıyk olmamak için, onu kendi terbiyesine ve himâyesine ve mesâlihinin tefakkudüne ve te'nîsine meşgûl eder (-2).

Ya'nî enbiyânın ümemi gibi ma'nen; ve herhangi bir çocuk gibi sûreten küçük olan, ma'nen ve sûreten büyük olanda müessirdir. Sen. sûreten küçük olan çocuğu görmüyor musun? Sûreten büyük olan adamda çocukluk hâssıyyeti ile nasıl müessir oluyor? İşte bu te'sîr netîcesi olarak büyük adam kendi riyâseti ve metbûiyyeti mertebesinden, tâbi' olan çocuğun mertebesine tenezzül edip, çocuk ile mülâabe eder; ve "cici", "kaka", "buva", "mama" gibi çocukça konuşur; ve çocuğa onun aklı mertebesinden zâhir olur; ve onun aklınca söyler. Böyle olunca o büyük adam, küçük olan çocuğun teshîri altındadır. Büyük ve metbû' olan adam, tâbi' olan çocuğun mertebesine tenezzül ettiği vakit, sevk-ı tabiî ile tenezzül eder. Yoksa, bu çocuktur, ben onun mertebesine tenezzül etmeyince onunla münâsebette bulunamam, tarzında evvelce düşünüp bir muhâkeme yapmaz. Binâenaleyh onun bu teshîrde vukûfu yoktur. Bu tenezzülden sonra çocuk, sadrı dıyk olmamak ve inbisât üzere bulunmak için, o büyük adamı ve kendi metbû'unu, kendi terbiyesine ve himâyesine ve ihiyâcının tedârikine ve te'nîsine meşgûl eder. /

Ve bunun hepsi sağîrin kebîrdeki te'sîrindendir. Bu da kuvvet-i makâmdandır. Zîrâ sağîr Rabb'ine hadîs-i ahddir; çünkü hadîsü't-tekvîndir. Kebîr ise eb'addir. Binâenaleyh Allah'a akreb olan, Allah'dan eb'ad olanı teshîr eder. Melek cinsinin havâssı gibi ki, kurblerinden nâşî eb'ad olanları teshîr ederler (-2).

Ya'nî nüfûs-i cüz'iyyenin nüfûs-i külliyyede ve tıflın racülde ve binâenaleyh etfâl-i maktûlenin rûh-i küllî-i mûsevîde te'sîri hep sa-

ğîrin kebîrdeki te'sîrindendir. Bu te'sîr dahi sağîrin kuvvet-i makâmından ileri gelir. Ve onun makâmının kuvveti dahi Rabb'ine karîbül'-ahd olmasından münbaisdir. Çünkü sağîrin tekvîni ve vücûd bulması yenidir. Kebîr ise tekvîn i'tibâriyle Rabb'inden çok uzaktır. Bu sebeble Allah Teâlâ'ya en yakın olan, Allah Teâlâ'dan en uzak olanı teshîr eder. Melek cinsinin havâssı gibi ki, Allah Teâlâ'ya kemâl-i kurblerinden dolayı mâdûnu olan melâikeyi ve sâir mahlûkâtı teshîr ederler.

Abdullah Bosnevî hazretleri kendi şerhinde كخواص الملك ibâresindeki ملك kelimesinin, "lâm"ın kesriyle "melik" olması da câiz olduğunu beyân eder. Bu sûrette ma'nâ: "Hükümdârın havâss-ı mukarrebîni gibi ki, pâdişâha yakın oldukları için, hükümdardan uzak olan ümerâ ve teb'ayı teshîr ederler" demek olur.

Suâl: Etfâl-i maktûlenin rûh-i küllî-i mûsevîde te'sîri nasıl olur ki...? Cenâb-ı Mûsâ ülü'l-azm bir peygamber-i zî-şân idi. Binâenaleyh kendi ümmetinin efrâdından Hakk'a daha karîb idi. Ve efrâdı onun makâm-ı nübüvvetine nisbeten Hakk'a daha baîd idi?

Cevap: Mukaddimede beyân olunduğu üzere cenâb-ı Mûsâ'nın nefs-i küllî-i âlîsi cesedi şerîfinden mukaddem mükevven idi. Ve ümmetinin nüfûs-i cüz'iyyesi ise mizâclarının husûlünden sonradır. Binâenaleyh merâtib-i vücûd i'tibâriyle nefs-i küllî-i mûsevî, etfâl-i maktûlenin ervâh-ı cüz'iyyesine nazaran, karîbü'l-ahd değil idi; belki baîdü'l-ahd idi. Hadîsü't-tekvîn olan ervâh-ı cüz'iyye kadîmü't-tekvîn olan nefs-i küllî-i mûsevîyi teshîr etti. Nitekim bu hakîkate işâreten ve bu ma'nâyı te'yîden cenâb-ı Şeyh Ekber (r.a.) âtîdeki ibârede şöyle buyururlar: / 10

Resûlullah (s.a.v.) nefsini, yağmur yağdığı vakit, yağmura ibrâz ederdi ve başını açardı, tâ ki yağmurdan ona isâbet ede; ve "Rabb'ine onun ahdi yenidir" derdi. İmdi bu nebînin, bu ma'rifet-i billâhına bak ki, ne ecelldir ve ne a'lâdır ve ne evzahdır! Böyle olunca Rabb' ine kurbünden nâşî yağmur, efdal-i beşeri teshîr etti. Binâenaleyh onun üzerine vahy ile nâzil olan resûl gibi oldu. Böyle olunca onu hâl ile zâtına da'vet etti. İmdi Rabb'inden ona getirdiği şey, kendisine isâbet etmek

için yağmura bürûz ederdi. Eğer ondan kendisine isâbet eden şey sebebiyle ondan fâide-i ilâhiyye hâsıl olmasa idi, kendi nefsini ona ibrâz etmez idi. İşte bu risâlet suyun risâletidir ki, Allah Teâlâ her şeyin hayâtını ondan kıldı (-2).

Yağmur yağdığı vakit, Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz, baîdü'l-ahd olan nefs-i nefîslerini, ya'nî taayyün-i şerîflerini, karîbü'l-ahd olan yağmura ibrâz buyurur ve yağmur isâbet etmek için mübârek başlarını açar idi. Sebebinden suâl eden ashâb-ı kirâma: "Yağmur tânelerinin ahdi Rabb'ine hadîsdir ve yenidir" buyurur idi. İmdi bu Nebiyy-i zî-şânın ve bu nümûne-i insânın şu ma'rifet-i billâhına bak ki, ne büyüktür ve ne yüksektir ve ne açıktır! İşte görülüyor ki, taayyün i'tibâriyle Rabb'ine kurbünden nâşî, yağmur efdal-i beşeri teshîr etti. Şu halde yağmur vahy ile huzûr-i risâlet-penâhîye nâzil olan resûl, ya'nî melek, gibi oldu. Böyle olunca a'ref-i enbiyâ Efendimiz'i yağmur hâl ile zâtına, ya'nî hakîkatine, da'vet etti.

Ma'lûm olsun ki, ervâhın hayâtı ilimdendir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz من صار بالعلم حيًا لم يمت أبدا / ya'nî "İlim ile hayy olan ebedî ölmez" buyururlar. Ve kezâ ecsâdın hayâtı dahi sudandır. Nitekim Hak Teâlâ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) buyurur. İnsan ise bu âlem-i şehâdette cesed ile rûhdan, ya'nî zâhir ile bâtından, mürekkebdir ki, zâhiri cesed, bâtını ve hakîkati rûhdur. Yağmurun dahi zâhiri su, bâtını ve hakîkati hayattır. Binâenaleyh su, "Hayy" ism-i şerîfinin mazharıdır. Şu halde Rabb'inden yeni gelen yağmur, lisân-ı hâl ile kendi zâtına ve hakîkatine da'vet ettiği için, efdal-i beşer Efendimiz hazretleri kendi sûret-i seniyyelerini yağmurun sûretine ibrâz etti. Ve bu sûretten ma'nâya intikâl ederek feyz-i akdesten nâzil olup hayât-ı rûh olan ilm-i rabbânîye müterakkıb oldu.

Ey teşne-i ma'rifet, suver-i âlemden herbiri bir ma'nâ-yı rabbânîyi hâmildir; ve bu ma'nâyı hâmilen cenâb-ı Hak'tan risâletle insana müteveccihdir. Çünkü suver-i âlem mezâhir-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyedir; ve bu mezâhirden zâhir olan müsemmâdır. Hz. Mısrî-i Niyâzî buyurur:

Ârife eşyâda esmâ görünür
Cümle esmâdan müsemmâ görünür
Bu Niyâzî'den de Mevlâ görünür
Âdem isen "Semme vechullâh"ı bul
Kande baksan ol güzel Allâh'ı bul

İşte (S.a.v.) Efendimiz'e yağmurdan isâbet eden şey bu idi. Ve bu sebeble vahy ile nâzil melek gibi fıtrat-ı nûriyye üzere nüzûl eden yağmura re's-i saâdetlerini keşf buyurdular. Bu ma'nâyı iyi anla!

Ve onun tâbûta ilkâsının ve tâbûtun dahi deryâya atılmasının hikmetine gelince: Tâbût onun / nâsûtudur; ve deryâ dahi, kuvve-i nazariyye-i fikriyye ve kuvâ-yı hissiyye ve hayâliyyenin verdiği şeyden bu cisim vesâtatıyla ilimden kendisine hâsıl olan şeydir ki, bu nefs-i insâniyye için onlardan ve onların emsâlinden hâsıl olan bir şey, ancak bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyle hâsıl olur. Vaktâki nefis bu cism-i unsurîde hâsıl oldu ve onda tasarrufa ve onun tedbîrine me'mûr oldu, Allah Teâlâ ona bu kuvâyı âlât yaptı. Rab için kendisinde sekîne olan bu tâbûtun tedbîrinde Allah Teâlâ'nın kendisinden murâd eylediği şeye onlar ile tevassul eder (3).

Ya'nî Fir'avn'ın etfâl-i Benî İsrâil'i katl ettirdiği esnâda katilden sıyânet kasdıyla, cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi tarafından bir sandığa vaz' edilip, bu sandığın dahi deryâya atılmasının hikmetine gelince: Bu "sandık" Hz. Mûsâ'nın nâsûtu ve sûret-i beşeriyyesidir. "Onun sandığa ilkâsı", rûhunun sandık gibi olan cismine ta'lîkının nazîridir. Ve "sandığın denize atılması" dahi cism-i Mûsâ'nın bahr-i ilme dalmasının misâlidir. Zîrâ nefs-i nâtıka-i insâniyyeye ilmi veren şey nazar-ı fikrî kuvveti ve havâss-i hamse-i zâhire ve bâtıne kuvvetleridir. Bu kuvvetlerden ve bunların emsâli olan kuvvetlerden, bu nefs-i insâniyye için hâsıl olan şeyler hep bu cism-i unsurînin vücûdu sebebiyledir.

İmdi nefs-i insâniyye bu cism-i unsurîde hâsıl olunca, cesedde tasarrufa ve cismi tedbîre me'mûr oldu. Ve nefs-i nâtıkanın cisimde

tasarrufu ve tedbîri için Allah Teâlâ, fikrî ve hissî ve hayâlî olan bu kuvvetleri, o nefse âlât yaptı. Binâenaleyh bu nefs-i nâtıka, bu cisim sandığının tedbîrinde, Allah Teâlâ'nın kendisinden zuhûrunu murâd eylediği şuûnâta bu kuvvetler sebebiyle vâsıl olur. Bu cisim sandığı öyle bir sandıktır ki, kendisinde Rab için sekîne vardır.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.), bu kuvânın vücûd-i beşerîdeki tasarrufâtını ve bu tasarrufâtın netâyicini **et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye fî ıslâhı memleketi'l-insâniyye** nâmındaki kitâb-ı şerîfinde göstermiş ve kitâb-ı şerîf acizleri tarafından şerh ve îzâh edilmiştir.* Burada o îzâhât, tatvîli mûcib olur. İbâredeki "sekîne" ta'bîri hem "sükûn"dan ve hem de "mesken"den müştakk olmak câizdir. "Sükûn" dan iştikâkına göre cism-i beşer sandığı vücûd-i mutlakın merâtib-i zuhûrunun nihâyetidir. Binâenaleyh vücûd-i mutlak insân-ı kâmil / mir'âtında kemâliyle mütecellîdir. Ve celâ ve isticlânın kemâli ancak insân-ı kâmil ile vâkı' olup vücûd için "sükûn" hâsıl olmuştur.

"Mesken"den işkikâkına göre: Cism-i insânîde mütekevvin olup sûret-i ilâhiyyenin in'ikâsına müsâit olan kalb-i kâmil-i insânîye işâret olur. Nitekim hadîs-i kudsîde لا يسعني ارضي ولا سمائي ولكن يسعني قلب عبدي المؤمن ya'nî "Arzıma ve semâma sığmadım; fakat mü'min olan kulumun kalbine sığdım" buyurulur. Ve kezâ cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Risâle-i Gavsiyye**'lerinde: قال لي ياغوث ، قلت لبيك يا رب العرش، قال ما ظهرت في شيء كظهوري في الانسان . قلت يا رب ، هل لك مكان ؟ قال انا مكان المكان و ليس لي مكان سوى الانسان Ya'nî "Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri bana: Yâ gavs! diye hitab buyurdu. Ey arşın Rabbi, lebbeyk, dedim; Ben insanda zuhûr ettiğim gibi hiçbir şeyde zâhir olmadım, buyurdu. Yâ Rabbi, senin mekânın var mıdır? dedim. Ben mekânın mekânıyım ve insandan gayri benim için mekân yoktur, buyurdu." Bu hitâbâtın îzâhı uzundur. Şu kadar îzâh edeyim ki: Vücûd-i mutlak-ı Hak nâmütenâhî olup cemî'-i taayyünât, bu vücûdda vâkı' olduğuna ve mekân taayyünât ile kāim bulunduğuna göre, vücûd-i Hak mekânın mekânı olmuş olur. Ve vücûd-i Hak'ta mütekevvin olan bu taayyünâttan hiçbirinin sûreti, insân-ı kâmilin sûretinden ve taayyününden

* M. İbn Arabî'nin bu kitabının A. Avni Konuk Bey tarafından yapılan tercüme ve şerhi İz Yayınları arasında 1992 de yayınlanmıştır.

gayri, cem'iyyet-i esmâiyye ile zuhûra müsâit değildir. Binâenaleyh taayyün-i kâmil, mekân-ı tecellî-i ilâhî olur./

İmdi bu kuvvetler ile fünûn-i ilim üzerine isti'lâ için onunla bahre atıldı. Ona bunu bildirdi ki, her ne kadar onu müdebbir olan rûh melek ise de, o onu ancak onunla tedbîr eder. Binâenaleyh bâb-ı işâret ve hikemde "tâbût" ta'bîr olunan bu nâsûtta kâin olan kuvâyı ona musâhib etti. Hakk'ın âlemi tedbîri de böyledir. Onu ancak onunla veyâ onun sûreti ile tedbîr eder. Böyle olunca veledin vâlidin îcâdına ve müsebbebâtın kendi esbâbına ve meşrûtâtın kendi şurûtuna ve ma'lûlâtın kendi illetlerine ve medlûlâtın kendi delillerine ve muhakkakâtın kendi hakîkatlerine tevakkufu gibi, onu ancak onun kendisi ile tedbîr eder. Ve bunun cümlesi âlemdendir. Ve o, Hakk'ın onda tedbîridir. Binâenaleyh onu ancak onun kendisiyle tedbîr eder (-3).

Ya'nî nefs-i nâtıkanın âlâtı olan fikrî, hissî ve hayâlî olan kuvvetler ile muhtelif ilim üzerine isti'lâ için, cisim sandığı ile bahr-i ilme atıldı. Ya'nî "sandık" cism-i Mûsâ'ya, "bahr-i cismânî" dahî bahr-i ilim ve ma'nâya mukâbildir. İmdi Mûsâ'nın sandık ile denize atılmasıyla Allah Teâlâ Mûsâ'ya şunu bildirdi ki: Her ne kadar cismi müdebbir olan rûh melek, ya'nî kuvvet, ise de o kuvvet o cismi ancak yine cisim vâsıtasıyla tedbîr eder. Meselâ bir insanın bir tarafı kaşınsa, rûh onu kaşıyamaz. Ele emr edip onu tahrîk eder ve o noktayı el kaşıyabilir. Şu halde rûh cismi, cisim vâsıtasıyla tedbîr eder. Binâenaleyh işârât ve hikem bâbında, "tâbût ve sandık" ta'bîr olunan bu nâsûtta, ya'nî sûret-i beşeriyyede, kâin olan kuvvetleri Allah Teâlâ o sûret-i beşeriyyeye musâhib kıldı. Hak Teâlâ hazretlerinin âlemi tedbîr etmesi de böyledir. Âlemi ancak âlem ile veyâ âlemin sûreti ile tedbîr eder. Böyle olunca veled, vâlidin îcâdına tevakkuf eder; ya'nî peder veledini îcâd etmedikçe veledin vücûdu husûle gelmez. Ve müsebbebâtın vücûdu dahi kendi sebeblerine bağlıdır. Ve meşrû-

tât kendi şartlarına ve ma'lûlât kendi illetlerine ve medlûlât kendi delillerine ve muhakkakât kendi hakîkatlerine tevakkuf eder. Binâenaleyh cihânın cânı olan Hak, o cihânı ancak o cihânın kendisi ile tedbîr eder. Ve bu saydıklarımızın cümlesi âlemdendir. Pederin veledini îcâd etmesi / Hakk'ın îcâd-ı veledde tedbîridir. Şu halde Hak Teâlâ âlemi ancak o âlemin kendisiyle tedbîr eder. Beyt:

Hak kulundan intikâmın yine abdiyle alır
Bilmeyen ilm-i ledünnü ânı abd etti sanır
Fâili oldur her işin abd elinden işlenir
Berr ü yâ bahr içre onsuz sanma bir çöp deprenir

Ve bizim او بصورته kavlimize gelince, sûret-i âlemi murâd ederim; onunla da esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâyı murâd ederim ki, Hak onlar ile müsemmâ ve onlar ile muttasıftır. İmdi Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı, illâ ki muhakkak biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde gördük. Binâenaleyh âlemi, ancak yukarıdaki gibi sûret-i âlemle tedbîr eder (4).

Ya'nî yukarıdaki ibârede كذلك تدبير الحق العالم ما دبر الا به او بصورته ya'nî "Hakk'ın âlemi tedbîri dahi böyledir; onu ancak onunla veyâ onun sûreti ile tedbîr eder" denilmiş idi. Bu ibâredeki او بصورته "onun sûretiyle" kavlimizden murâdımız "âlemin sûreti" demektir. Ve "âlemin sûreti" demekten murâdımız dahi, esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâdır ki, Hak Teâlâ hazretleri bu isimler ile müsemmâ ve bu sıfatlar ile muttasıftır. Binâenaleyh "âlemin sûreti"nden murâd, onun sûret-i hakîkıyye-i bâtınesidir. Çünkü sûret-i âlem a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite dahi esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin zılleridir. Şu halde esmâ-i hüsnâ sûretlerinden başkaca âlemin sûreti ve hüviyyeti yoktur. Ve suver-i âlem vücûd-i vâhid-i hakîkînin esmâ ve sıfâtı hasebiyle taayyünât-ı kesîfesinden ibârettir./

Ma'lûm olsun ki, suver iki mertebe üzerinedir: Biri suver-i müteayyine-i zâhiredir ki, onlar his gözüyle gördüğümüz nukûş ve eşkâldir. Diğeri akıl gözüyle gördüğümüz suver-i müteayyine-i bâtıne-

dir ki, onlar mahsûs olan suver-i zâhirenin ervâhıdır. Binâenaleyh Allah Teâlâ âlemin suver-i müteayyine-i zâhiresini, ancak âlemin suver-i müteayyine-i bâtınesiyle tedbîr eder. Ve bu suver-i bâtıne, suver-i zâhirede âsâriyle meşhûd olur. Bu da âlemi, âlemin sûretiyle tedbîr etmektir.

Hz. Şeyh bâlâda "Hak Teâlâ âlemi, âlemin kendi nefsiyle veyâ âlemin sûretiyle tedbîr eder" buyurmuş ve tedbîr-i ilâhînin iki sûretle vukû'una işâret etmiş idi. Âlemi âlemin sûretiyle tedbîri îzâh edildi.

Âlemi, âlemin kendi nefsi ile tedbîri dahi, eczâ-yı âlemin yine eczâ-yı âlem ile tedbîridir. Bu da ateşi söndürmek için su isti'mâli gibi tedâbirdir ki, hadîs-i şerîfte القدر يرد بالقدر ya'nî "Kader, kader ile redd olunur" buyrulmasıyla bu hakîkate işâret olunur. Zîrâ kader, kazânın tafsîli olup, onun mahall-i zuhûr ve bürûzu eczâ-yı âlem-i şehâdettir. Ve ateşin ihrâkı mukadder olduğu gibi suyun ateşi itfâsı da mukadderdir. Binâenaleyh eczâ-yı âlemden ve âlemin kendi nefsinden olan ateş, yine eczâ-yı âlemden ve âlemin kendi nefsinden olan su ile itfâ edildiğine nazaran kader, kader ile merdûd olmuş olur.

İmdi âlemi, âlemin sûreti olan esmâ-i hüsnâ ve sıfât-ı ulyâ ile Hakk'ın tedbîri ne sûretle ma'lûm olur? Suâl-i mukadderine cevâben cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki: Hak Teâlâ'nın müsemmâ olduğu bir isim bize vâsıl olmadı ki, biz o ismin ma'nâsını ve rûhunu âlemde görmeyelim. İşte biz Hakk'ın müsemmâ olduğunu bildiğimiz her hangi bir ismin ma'nâsını ve rûhunu muhakkak âlemde gördüğümüz için, Hak Teâlâ âlemi ancak âlemin sûreti ile tedbîr eder dedik.

Meselâ eşyâ-yı âlemden bir şey olan kendimize nazar ettiğimiz vakit, nefsimizde hayat, ilim ve sem', basar, irâde ve kudret ilh... gibi bir takım sıfatlar görüyoruz. Halbuki Allah Teâlâ sıfat-ı kelâm ile mütecellî olup, bize nebîsi lisânından kendisinin bu sıfatlar ile ittisâfını ve bu sıfatların zâhiri olan isimler ile müsemmâ olduğunu haber verdi. / İmdi biz zâhir olan "şey"e nazar ile, onun bâtını olan "ism"e ve ismin bâtını olan "sıfat"a ve ba'dehû bu sıfatların "mevsûf"u

ve bu isimlerin "müsemmâ"sı olan vücûd-i hakîkîye intikâl ettik. Binâenaleyh âlemin hey'et-i mecmûasını, bu isimlerin hey'et-i mecmûasına mazhar ve bunların ahkâm ve âsârının hey'et-i mecmûa-i âlemde cârî olduğunu ve bi'n-netîce âlemin yine sûret-i âlem ile tedbîr olunduğunu gördük.

Ve işte bunun için, zât ve sıfât ve ef'âl olan hazret-i ilâhiyye nuûtunu câmi' enmûzec bulunan halk-ı Âdem hakkında إن الله خلق آدم على صورته **ya'nî "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halk etti" buyurdu. Halbuki onun sûreti hazret-i ilâhiyetten gayri değildir. Binâenaleyh insân-ı kâmilden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i münfasılda kendisinden hâric olan hakâyıkı îcâd eyledi; ve onu âlemin rûhu yaptı. Binâenaleyh kemâl-i sûretinden nâşî ona ulüvvü ve süflü teshîr eyledi. Nitekim âlemden Allah Teâlâ'yı hamd ile tesbîh etmeyen bir şey yoktur. Kezâlik âlemden insana müsahhar olmayan bir şey yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu i'tâ eder. Böyle olunca** وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَ مَا فِي الأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ (Câsiye, 45/13) **/ ya'nî "Göklerde ve yerde olan şeyin kâffesini size müsahhar kıldı" buyurdu. İmdi âlemde olan şeyin hepsi insanın taht-ı teshîrindedir. Bunu bilen, bildi ki o insân-ı kâmildir. Bunu câhil olan câhil oldu. O da insân-ı hayvândır** (4).

Ya'nî Allah Teâlâ âlemi, âlem ile tedbîr ettiği için zât ve sıfât ve ef'âlin mecmû'u olan hazret-i ilâhiyyet nuûtunu ve evsâfını câmi' bir nümûneden ibâret bulunan halk-ı Âdem hakkında, bu evsâfı câmi' olduğunu, nefs-i nefîs-i risâlet-penâhîsinde zevkan müşâhede buyuran (S.a.v.) Efendimiz "Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzere halk eyledi" buyurdu. Halbuki Hakk'ın sûreti, zât ve sıfât ve ef'âlin mecmû'u bulunan mertebe-i vahdet ve ulûhiyyetten ibârettir. Nitekim şerhimizin Mukaddime'sinde bu merâtib îzâh edilmiş idi. Binâenaleyh Allah Teâlâ, insân-ı kâmilden ibâret olan bu muhtasar-ı şerîfte cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeyi ve âlem-i kebîr-i münfasılda kendisinden

hâric olan hakāyıkı îcâd eyledi. "Bu muhtasar-ı şerîf" ta'bîrinde karîb için olan ism-i işâret— Dîbâce'de görüldüğü üzere bu kitab hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz tarafından vârisi yediyle ızhâr edilmiş olduğu için— evvelen nefs-i nefîs-i risâlet-penâhîye, sâniyen vârisi olan Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerine râci'dir. Zîrâ gerek (S.a.v.) Efendimiz ve gerek onun verese-i irfânı olan kümmelîn hazarâtı, mazhar-ı ism-i câmi' olup, bilcümle esmânın ahkâmı ve âsârı fiilen kendilerinden zâhir olur. Meselâ "Muhyî" ismi ile ölüyü diriltir; ve "Mümît" ismi ile diriyi öldürürler; ve "Hâlık" ismiyle mahlûk halk ederler. Ve kezâ Hak Teâlâ âlem-i şehâdette, ya'nî âlem-i kebîr-i münfasılda, mahlûk olup insân-ı kâmilin vücûdundan ayrı ve hâric olan bilcümle eşyanın hakāyıkını îcâd eyledi. Zîrâ insân-ı kâmilin vücûdunda, âlemde ne kadar eşyâ var ise, sûret i'tibâriyle onların nazîrini bulmak mümkün değil ise de, onların ma'nâlarını ve hakîkatlerini bulmak kābildir. Nitekim ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan insân-ı nâkısta bile ba'zı esmânın ahkâmı fiilen zâhir ve bu hakāyık mündemicdir; ve cemâd ve nebât ve hayvânâtın envâ'ına âit hakāyık-ı süfliyyenin ve melâikenin envâ'ına müteallık hakāyık-ı ulviyyenin vücûdu insanda mahsûstür. İşte bu sebeble insanda / gâh sıfât-ı hayvâniyye ve gâh sıfât-ı melekiyye ve gâh sıfât-ı şeytâniyye gâlib olup, kendisinden ona göre ef'âl sâdır olur. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) âlem-i kebîr-i münfasılda olan şeylerin âlem-i sağîr olan insanda ne sûretle mevcûd olduğunu **et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye fî ıslâhı memleketi'l-insâniyye** nâmındaki eser-i âlîlerinde tafsîlen îzâh buyururlar. Ve kezâ muhtasar-ı şerîf olan insân-ı kâmili Allah Teâlâ âlemin rûhu yaptı da, sûretinin kemâlinden dolayı âlî ve sâfil olan eşyâyı ona teshîr etti. Zîrâ **Fass-ı Âdemî**'de îzâh olunduğu üzere âlem bî-rûh bir cesed-i müsevvâ mesâbesinde olup Âdem o âlemin rûhudur. Onun sûreti, hakāyık-ı ilâhiyyeyi ve hakāyık-ı âlemi câmi'dir. Binâenaleyh onun bu sûreti-i câmi'a ve kâmilesi sebebiyle, ulüvvü ve süflü Hak Teâlâ ona müsahhar kıldı. "Ulüvv"den murâd, ervâh-ı ulviyye ve âlem-i ervâh ve esmâ-i vücûbiyye-i ulviyye; ve "süfl"den murâd dahi eşhâs-ı süfliyye ve âlem-i şehâdet ve mezâhir-i kevniyyedir.

Âlemden Allah Teâlâ'yi hamd ile tesbîh etmeyen bir şey ve bir mevcûd olmadığı gibi, yine o âlemden insana müsahhar olmayan bir şey ve bir mevcûd yoktur. Çünkü sûretinin hakîkati onu iktizâ eder.

Ma'lûm olsun ki, âlemde mevcûd olan her bir şey esmâ-i ilâhiyyeden birinin mazharıdır; ve herhangi bir isim alınsa, o isimde cemî'-i esmâ mündemicdir. Meselâ Semî' ve Basîr ve Kâdir ve Mürîd olmak için Hayy olmak lâzımdır. Ve kezâ Hayy olunca Semî' ve Basîr ve Kâdir ve Mürîd olmak iktizâ eder. İşte bu sebeble herhangi bir ismin mazharı olan bir şey'-i mevcûdda hayât vardır. Fakat her bir şeyin sûret-i müteayyinesi bu esmânın kâffesinin zuhûr-i ahkâmına müsâid değildir. Binâenaleyh cemâdda "hayât" bâtındır ve nebâtta mahsüstür ve hayvanda zâhirdir; insanda ise azhardır. İmdi insandaki sûret-i kemâliyye bilcümle esmâ ahkâmını ızhâr ettiği için, âlemden insanın taht-ı teshîrinde olmayan birşey yoktur. Bu teshîr keyfiyyeti kısmen insân-ı kâmilde bile meşhûd olup muhtâc-ı îzâh değildir. Böyle olunca Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde "Allah Teâlâ, göklerde ve yerlerde olan şeyin kâffesini size müsahhar kıldı" (Câsiye, 45/13) buyurdu.

Suâl: Arzda olan insanın tasarrufu ma'lûmdur. Zîrâ insanlar buhar
ve elektrik kuvvetlerini keşf ile / tayyâreler ile havada; ve tahtel- 20
bahirler ile deryâların ka'rında gezmektedir. Göklerdeki tasarrufu ne sûretle olur?

Cevap: Evvelen insandan maksûd insân-ı kâmildir, insân-ı nâkıs değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de cem'-i muhâtab zamîriyle hitâben "Leküm" (Sizin için) buyrulması her ne kadar sûret-i umûmiyyede insanlara şâmil ise de, bu teshîr-i kâmil keyfiyeti insân-ı kâmilde fiilen ve insân-ı nâkısta bi'l-kuvve mevcûddur. Zîrâ insân-ı nâkısta cemî'-i esmâ ahkâmı fiilen zâhir değildir, kuvvededir. İnsan-ı kâmil ise, arzda tasarruf ettiği gibi, semâvâtta da tasarruf edebilir. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: يَامَعْشَرَ الجِنِّ وَالانْسِ إنْ إسْتَطَعْتُمْ أنْ تَنْفُذُوا مِنْ أقْطارِ السَّمَواتِ والارْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إلاَّ بِسُلْطانٍ (Rahmân, 55/33) ya'nî "Ey cin ve ins tâifesi! Eğer aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûza istitâatınız varsa nüfûz ediniz bakalım! Hayır, nüfûz edemezsiniz, ancak sultân ile, ya'nî kuvve-i ilâhiyye ile nüfûz edebilirsiniz." Bu şerhin Mukaddime'-sinde âlem-i şehâdet bahsinde âlem-i Simsime hakkındaki îzâhât, burada fazla tafsîlât i'tâsına hâcet bırakmaz.

Eğer insân-ı nâkıs emr-i ilâhî dâiresinde kendi vücûdunda medfûn olan hazîneyi çıkarıp kâmil olursa, bu teshîr-i kâmilden nasîbedâr olur.

Velhâsıl âlemde olan şeyin hepsi insanın taht-ı teshîrindedir. Bunu kendi vücûdunda zevkan ve hâlen bilen ve idrâk eden insân-ı kâmildir. Ve bunu zevkan ve hâlen bilmeyen ve idrâk etmeyen ve kendi kıymetini takdîr edemeyip, inkâr-ı hakâyık ile kendisini hayvâniyyet sâhasına salıvererek huzûzât-ı nefsâniyyesine meclûb olan insân-ı hayvandır. Beyt:

تو بقيمت وراى دو جهاني   چه كنم قدر خود نميداني

Tercüme: " Sen kıymetçe iki cihânın verâsındasın. Ne yapayım ki kendi kadrini bilmiyorsun."

Ve **Risâle-i Gavsiyye**'de buyrulur: قال لي يا غوث الاعظم الانسان سري وانا سره ولو عرف الانسان منزلته عندي لقال في كل نفس من الانفاس لا ملك اليوم الا لي Ya'nî "Allah Teâlâ bana buyurdu: Yâ gavs-i a'zam! İnsan benim sırrımdır ve ben onun sırrıyım. / Eğer insan, benim indimde olan mertebesini bilse, bugün mülk ancak benimdir, der idi."

İmdi Mûsâ'nın denizde sandık içine ilkāsının sûreti, zâhirde helâk ve bâtında katilden necât idi. Binâenaleyh mevt-i cehilden ilim ile hayy olan nüfûs gibi hayy oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur:" O kimse ölü müdür ki (ya'nî cehil ile), biz onu ihyâ ettik (ya' nî ilim ile) ve onun için bir nûr yaptık ki onunla nâs arasında yürür, (o da hüdâdır). Zulumâtta olan kimse gibi ki (o da dalâldir), ondan hâric değildir" (ya'nî ebeden mühtedî olmaz) (En'âm 6/122). **Zîrâ nefsinde emrin gâyeti yoktur ki onun indinde vukūf olunsun. İmdi "hüdâ", insanın hayrete mühtedî olmasıdır ki, muhakkak emrin "hayret" olduğunu bilir. Ve hayret, kalak ve harekettir; ve hareket hayattır. Böyle olunca ne sükûn, ne de mevt yoktur. Ve vücûd vardır, adem yoktur** (5).

Yukarıda "sandık" cism-i Mûsâ'ya, ve "deniz" dahi bahr-i ilim ve ma'nâya mukābildir, demiş idik. Cenab-ı Şeyh (r.a.) burada diğer bir ma'nâya işâretle buyururlar ki: Mûsâ'nın denizde sandık içine ilkāsının sûreti, zâhirde onun gark olarak helâki idi. Halbuki onun /

gark ve helâki mukadder olmadığından, bâtında Fir'avn'ın katlinden necât idi. Binâenaleyh bu hal, cehil ile ölü olan nefs-i nâtıkanın ilim ile ihyâsına tekâbül eder ki, cismin ilim ile işgâli, zâhirde nefsin hayvâniyyetini ihlâk ve bâtında nefs-i nâtıkanın mevt-i cehilden halâsıdır. Nitekim bu tekâbülü te'yîden Hak Teâlâ buyurur: "Emr böyle değil midir ki, o kimse ki mevt-i cehil ile meyyit oldu; biz onu ilim ile ihyâ ettik. Ve onun için bu ilmi bir nûr yaptık ki, nâs arasında o nûr ile yürür. Ve o nûr dahi, nûr-i hidâyettir. Ve nûr-i ilim ile nâs arasında yürüyen kimse, karanlıklarda kalan kimseye benzer; ve o da dalâldir ve şaşkınlıktır. Ondan dışarıya çıkamaz ya'nî ebeden bir nihâyete vusûl ile mühtedî olamaz (Bkz. En'âm, 6/122). Zîrâ emr ve şe'n-i ilâhînin nefs-i emrde nihâyeti yoktur ki, o nihâyet indinde durulabilsin.

İmdi insan, ilim ile emrin nihâyeti olmadığını bilince "hayret"e düşer. Ve şu halde "hüdâ", insanın ancak hayrete mühtedî olmasından ibâret olur. Ya'nî insan sâha-i ilimde sa'y edip ilerledikçe, arkasına baktığı vakit, evvelen derece-i cehline hayret eder. Sâniyen önüne baktığı vakit, sâha-i ilmin nihâyetini göremez. Ve bu hâl nihâyeti olmayan seyr-i fillahdır ki, sâlik-i ilim tecellî-i ilâhîde tekrâr olmadığını ve كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) mûcibince tecelliyât-ı Hakk'ın her ân-ı gayr-i münkasimde müceddeden vukû'unu görür. Ve ihtilâf-ı esmâ hasebiyle muhtelif olan bu tecelliyât arasında bâdî-i inkâr ve bâis-i tercîh olabilecek bir hal göremez. Ya'nî meselâ, ism-i Hâdî'nin ahkâm ve âsârı muktezî olduğu gibi, ism-i Mudill'in ahkâm ve âsârı dahi muktezî olduğunu, mertebe-i ilimde çeşm-i akıl ile müşâhede edip, birini diğeri üzerine tercîh ve diğerini inkâr edemez. Nitekim Şeyh-i Ekber'in şeyhi Ebû Medyen Mağribî (r. anhümâ) buyurur. Beyt:

لا تنكر الباطل في طوره فانه من بعض ظهوراته

Tercüme: "Bâtılı tavrında inkâr etme; zîrâ o da ba'zı esmâ-i ilâhiyyenin zuhûrâtındandır." /

Böyle olunca ârif-i billâh olan insan "hayret"e mühtedî olup, ebeden emrin nihâyetini bulamaz. Bu hayret, hayret-i mahmûdedir ki, (S.a.v.) Efendimiz bu hayret hakkında رب زدني فيك تحيراً ya'nî "Yâ Rabbi, benim senin hakkında olan hayretimi tezyîd eyle!" buyurmuş-

tur. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de رَبِّ زِدْنِي عِلْماً (Tâhâ, 20/114) buyruldu ki, "ilim"den murâd, seyr-i fillâha âit olan ilimdir. Ve bunun netîcesi hayret ve dalâldir, ya'nî şaşırmaktır. Bundan başka bir de cehilden münbais olan hayret vardır. O da meselâ, bir köylünün hiç görmediği telefonu görüp uzaktaki adam ile mükâleme edince, hayrete düşmesidir. Bu hayret hayret-i mezmûmedir. İmdi bu îzâhdan anlaşılır ki muhakkak emr, "hayret"tir. Ve hayret "kalak"ı, ya'nî ıztırâbı ve hareketi îcâb eder. Ve hareket dahi hayâtı istilzâm eyler. Binâenaleyh müteharrik sükûn olmadığı gibi mevt dahi yoktur. Ve hayy olan için vücûd, ya'nî varlık vardır; adem, ya'nî yokluk yoktur.

Ma'lûm olsun ki, Şeyh Abdullah Ensârî hazretleri **Menâzilü's-sâirîn**'de "hayât"ı üç mertebe üzerine tesbît edip buyurur ki:

Birinci hayât, mevt-i cehilden ilim ile hayy olmaktır. Zîrâ ilim, kalbi ihyâ edip bu kalbin sâhibi taleb-i Hak husûsunda dâimâ müteharrik olur. Ve hareket havâss-ı hayâttandır. Ve kalb cehil ile bir ölü gibi sâkin olur. Bu ma'nâdan dolayı ilim için "hayat" ve cehil için "mevt" istiâre olunmuştur. Ve İmâm-ı Alî (k.A.v.) efendimiz buyurur: حياة القلب بالعلم فاغتنم وموت القلب بالجهل فاجتنبه Ya'nî "Hayât-ı kalb ilim iledir, iğtinâm eyle; ve mevt-i kalb cehil iledir, ictinâb eyle!"

İkinci hayat, mevt-i tefrikadan hayât-ı cem'dir. Ve "hayât-ı cem'" den murâd hayât-ı kalbiyyedir, onunla himem ve havâtır cem' olunur. Ya'nî hayât-ı kalbdir ki, sülûkte Allah Teâlâ'ya olan teveccüh ve sıhhat-i kasd husûsunda himmeti cem' eder. Ve cem'a "hayat" tesmiye olunmasının sebebi budur ki, hayât-ı ebediyyeye müeddî olur; belki o hayât-ı ebediyyenin aynıdır. Zîrâ / o, âlem-i kudste hayât-ı rûhâniyyedir. Ve mevt-i tefrika dârü'l bevârda meyyit olan nefislere bağlı bulunan sebeplere havâtırın tevzî'idir. Ya'nî hâne-i helâk olan dünyâda mahkûm-i mevt bulunan nefislere bağlı esbâb-ı maîşete havâtırın tevzî' edilmesidir ki, fânîye muallak olan bu havâtır dahi serâb gibi mahkûm-i fenâdır. Ve bu sûretle tevzî' ve ta'lîk-ı havâtır, asıl olan ve bâkî bulunan vücûd-i hakîkîden ayrılığı mûcib olduğundan mevt-i tefrikadır.

Üçüncü hayat, hayât-ı vücûddur. O da Hak ile hayâttır. Zîrâ abd fenâ ile muzmahildir; ve O'nun vücûdu ile bâkîdir ve O'nun hayâtıyle hayydir.

İmdi bu beyândan müstebân oldu ki, ilim ile hayy olup birinci hayâta nâil olmadıkça ikinci ve üçüncü mertebedeki hayatlara vusûl mümkün değildir. Ve birinciden diğer hayatlara vusûl hareket iledir; ve bu harekete sebeb ilimdir; ve ilmin nihayeti "hayret"tir. Binâenaleyh mevt-i cehilden ilim ile hayy olan hayrete düşer. Ve hayret çırpınmaktır ve hareket etmektir. Ve nerede hareket varsa orada hayat vardır. Binâenaleyh ilim ile hayy olan kimse için ne sükûn vardır ve ne de sükûna sebeb olan mevt vardır; belki onun için vücûd-i Hak'la bakâ vardır. Binâenaleyh adem yoktur. Fakat câhil için sükûn ve sükûna sebeb olan mevt vardır. Bu hal ilm-i zâhirî de bile nümâyandır. Nitekim ilm-i zâhirî ile mümtâz olan bir kavimde hareket ve fa'âliyet çoktur; ve akvâm-ı sâire arasında mevcûdiyyetlerini ızhâr ederler. Fakat kavm-i câhil hâl-i sükûnda ve meyyit hâlindedir; ve mevcûdiyyetlerini akvâm-ı sâire muvâcehesinde ızhâr edemezler. / 25

Arzın hayâtı olan suda dahi böyledir. Onun hareketi اهْتَزَّتْ (Hac, 22/5) **"İhtizâz etti" kavlidir; ve onun hamli** رَبَتْ **"Şişti" kavlidir; ve vilâdeti** وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) **"Ve her bir zevc-i behîci inbât eyledi" kavlidir ki o, ancak kendi müşâbihini, ya'nî misl-i tabîîsini doğurdu demektir. Binâenaleyh kendisinden zâhir ve mütevellid olan şeyle onun için şef'iyyetten ibâret olan zevciyyet hâsıl oldu** (-5).

Ya'nî ilim, hayat ve hareketi iktizâ ettiği gibi, âlem-i sûrette ilme tekâbül eden su dahi böylece hayat ve hareketi iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) ya'nî "Biz her şeyin hayâtını sudan yaptık" buyurur. Ve suyun hayât-ı arza bâdî olduğu muhtâc-ı îzâh değildir. Ve su ile hayy olan arzın hareketine delil Hak Teâlâ'nın اهْتَزَّتْ ya'nî "Arz ihtizâz etti" kavlidir; ve ihtizâz harekettir. Ve arzın hâmile olmasına delil, Hak Teâlânın رَبَتْ (Hac, 22/5) ya'nî "Arz şişti" kavlidir. Zîrâ bir şeyin şişmesine sebeb, zâid bir şeyi hâmil olmasıdır. Ve onun doğurmasına delil وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (Hac, 22/5) kavlidir. Ya'nî "Kendisine müşâbih bulunan ve

kendisi gibi tabiî olan şeyi doğurdu" demektir. Binâenaleyh vücûd-i arz vitr iken kendisinden zâhir ve mütevellid olan kendisine müşâbih ve misl-i tabîîsi olan şeyle, o arz için şef'iyyetten ibâret olan zevciyyet tekevvün etti. Nitekim bir şahsın vücûdu vitr iken kendi vücûdunda mütekevvin ve hâmil-i hayât olan su, ya'nî nutfe, rahm-i nisâyâ münsabb oldukda, vücûd-i nisâdan kendi müşâbihi ve misl-i tabîîsi tekevvün eder. Ve onun vücûd-i vitri muvâcehesinde şef'iyyetten ibâret olan zevciyyet ve çiftlik husûle gelir. İmdi bu husûle gelen şef'iyyet, gerek arzın ve gerek şahsın vücûdlarından gayri bir şey değildir. /

Bunun gibi vücûd-i Hak için, kendisinden zâhir olan şeyle, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkını taleb eden âlem cinsinden kesret ve kezâ ve kezâ diye ta'dâd-ı esmâ sâbit oldu. Binâenaleyh onunla mesnâ oldu. Halbuki ahadiyyet-i kesret ona muhâliftir. Ve Hak zâtı haysiyyeti ile ahadiyyü'l-ayn idi. Cevher-i heyûlânî gibi ki, zâtı haysiyyetiyle ahadiyyü'l-ayndır. Ve onları bi-zâtihi hâmil olup, kendisinden zâhir olan sûretler ile kesîrdir. Hak dahi, suver-i tecellîden kendisinden zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak ma'kûliyyetin ahadiyyeti ile berâber suver-i âlemin meclâsı oldu. İmdi bak ki kullarından dilediğini onun üzerine ıttılâ'a tahsîs eylediği bu ta'lîm-i ilâhî ne güzeldir! (5-6).

Ya'nî vücûd-i arz vitr iken kendisinden zâhir ve mütevellid olan ve kendisine müşâbih ve misl-i tabîîsi bulunan şeyle, o arz için şef'iyyetten ibâret olan zevciyyet tekevvün ettiği gibi, vitr olan vücûd-i Hak için dahi, yine Hakk'ın kendisinden zâhir olan âlem ile kesret ve şef'iyyet sâbit oldu. Bu, öyle vitriyyet ve şef'iyyettir ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ sûre-i Fecr'de وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ (Fecr, 89/3) kelâmiyle onlara kasem buyurdu. Çünkü o âlem, neş'esiyle esmâ-i ilâhiyyenin hakāyıkını taleb eder. Ya'nî âlem, esmâ-i ilâhiyye ahkâm ve âsârının zuhûrunu ister. Vücûd-i Hak muvâcehesinde âlem cinsinden kesret sâbit olunca, o keserâtı iktizâ eden Hâlık ve Râzık ve Mün'im ve Mu'tî ve Şâfî gibi isimlerin zikir ve ta'dâdı îcâb eder. Binâenaleyh vücûd-i

Vâhid'den ibâret olan / Hak, kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu, ya'nî ikileşti ve şef'iyyet hâsıl oldu. Maahâzâ bu kesretin ahadiyyeti ve şef'iyyet vücûd-ı Hakk'a muhâliftir. Zîrâ vücûd-i Hak zâtı haysiyyeti ile ahadiyü'l-ayndır. Ve Hak zât-ı şerîfinin ve ayn-ı âlîsinin ahadiyyeti i'tibâriyle ahadiyyet-i kesretten, ya'nî kesret-i vücûdiyye ve kesret-i nisebiyyeden münezzehdir.

Ma'lûm olsun ki, bu bahse nazaran vücûd-i Hak için üç mertebe sâbit olur:

Birincisi ahadiyyet-i zâtiyye ve lâ-taayyün mertebesidir ki, "zât-ı sâzic"dir. Ve bu mertebe için mertebe-i akılda ne sıfat ve ne de isim mevzû'-i bahs olamaz.

İkinci mertebe vâhidiyyettir ki, suver-i ilmiyye-i esmâiyye ve a'yân-ı sâbite mertebesidir. Velâkin bu suver-i ilmiyyenin hâriçte taalluk edebilecek mezâhiri olmadığından mertebe-i akılda sâbittirler. Ya'nî vücûd-i hâricîleri ve hissîleri olmayıp, yalnız vücûd-i zihnîleri vardır.

Üçüncü mertebe rubûbiyyettir ki, vücûd-i âlemin zuhûru ve ikinci mertebedeki suver-i ilmiyye ahkâm ve âsârının hâriçte ve âlemde bürûzu mertebesidir. Bu suver mertebe-i histe de sâbit olur.

İşte vücûd-i vâhid-i Hak'tan zâhir olan âlem ile o vücûd-i vâhid mesnâ olmakla berâber, kesret-i mezâhirin ahadiyyetine muhâliftir. Meselâ su, suluk mertebesinde kaldıkça vâhidü'l-ayndır. Onda kesret-i nisebiyye yoktur. Fakat donup muhtelif şekillerde tebellür ederek taaddüd ve tekessür edince, artık onun suluk mertebesine, bu kesretin hey'et-i mecmûa-i ahadiyyesi muhâlif olur. Zîrâ su ile yapılan şeyler, buz ile yapılamaz. Âlem dahi böyledir. Zîrâ vâhidü'l-ayn olan âleme, kendi cinsi ve kendi misl-i tabîîsi olarak, kendisinden zuhûr eden kesretin hey'et-i mecmûa-i ahadiyyesi muhâliftir.

İstitrâd: فثنيت به وتخالفه ibâresinin ihtilâfına mebnî şurrâh dahi ihtilâf üzeredir. Bosnevî Abdullah Efendi hazretleri kendi şerhinde فتثبت به وتخالفه sûretinde almıştır. Dâvûd-ı Kayserî hazretleri فثبت به ويخالفه sûretinde almış ve cenâb-ı Bosnevî onun hatâ ettiğini isbâta gayret etmiştir. Bâlî Efendi hazretleri فثنيت به و يخالفه sûretinde almış ve ba'zı mütâlaâtta bulunmuştur. Kâşânî فثنيت به و يخالفه sûre-

de almış ve Dâvûd-ı Kayserî'de يخالفه kavline hatâ isnâd eylemiştir. Yâkūb Han فثبتت به و يخالفه / sûretinde almıştır. **Te'vîl-i Muhkem** فثبتت به و يخالفه sûretinde almıştır. Bu ihtilâf-ı ibâre nüsha-i asliyyede فثبتت به ويخالفه kelimelerinin menkūt olmamasından ve her şârihin kendi zevkine göre kırâat etmesinden inbiâs etmiş olması kaviyyen muhtemeldir. Zîrâ fakîr 1325 senesi Kânûn-i evvelinde Konya'da Sadreddîn Konevî hazretlerinin kabr-i şerîfini ziyâretim esnâsında, mescidin kütüphânesindeki kitaplarda muharrer hurûfun menkûd olmadığını gördüm. Binâenaleyh fakîr فثبت kelimesinde Bâlî ve Kâşânî nüshalarını; ve تخالفه kavlinde de Bosnevî hazretleri nüshasını muvâfık buldum. Ve ibârenin bu sûretle terkîbinde hâsıl olan ma'nâyı da Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)in maksad-ı âlîlerine mutâbık gördüm. Tafsîlât-ı sâireden sarf-ı nazarla hatâ veyâ isâbet hükmünü kariîn-i kirâmın zevkine havâle ederim.

Velhâsıl Hak, yukarıdaki misallere mutâbık olarak kendisinden zâhir olan âlem ile mesnâ oldu. Ve vitr olan vücûd-i Hak âlem ile şef' oldu. Halbuki kesretin ahadiyyeti vücûd-i Hakk'a muhâliftir. Zîrâ Hak zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayndir. Nitekim cevher-i heyûlânî zâtı cihetinden ahadiyyü'l-ayndir. Ve kendisinden zâhir olan sûret-leri zâtında bi'l-kuvve hâmil olup, o suver-i zâhire ile kesîrdir. Mese-lâ hokkanın içindeki mürekkeb vâhidü'l-ayndır. Ve o ayn-ı vâhide, zâtında, kâtibin yazacağı bir çok kelimeleri hâmildir. Vaktâki kâtib kalemi o mürekkebe batırıp, kağıt sahifeleri üzerine kelimeleri yazar; ve bu suver-i muhtelife mürekkebden hâsıl olmakla vahdetten kesret husûle gelmiş olur. İşte Hak dahi tecelliyât-ı sıfâtiyye ve esmâiy-yesiyle, kendisinden zâhir olan şeyle böyledir. Binâenaleyh Hak, mertebe-i ma'kûliyette sâbit olan sıfât ve esmâ hey'et-i mecmûa-sının ahadiyyeti ile âlem sûretlerinin meclâsıdır. Ya'nî mertebe-i akılda sâbit olan cevher-i heyûlânî kendisinden zâhir olan suver-i kesîrenin meclâsı olduğu gibi, vücûd-ı vâhid-i hakîkî-i Hak dahi kezâlik mertebe-i akılda sâbit olan sıfât ve esmâ ahadiyyeti ile bu sıfât ve esmânın mezâhiri olan âlem sûretlerinin meclâsı oldu.

İmdi bu ta'lîm-i ilâhîye, çeşm-i akıl ile nazar et ki, ne güzeldir! Ve Hak Teâlâ bu ta'lîm-i ilâhîsine, her kulunu değil, ancak dilediği kullarını muttali' kılar. وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ (Bakara, 2/105).

Vaktâki âl-i Fir'avn Mûsâ'yı deniz içinde ağaç indinde buldu, Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti. Zîrâ مُو kıptîce "su" ve سا "ağaç"tır. Binâenaleyh onu, indinde bulduğu şey ile tesmiye etti. Çünkü sandık denizde ağaç indinde durdu. İmdi onu öldürmek murâd etti. Onun zevcesi Mûsâ hakkında söyledi; ve Fir'avn'a söylediği şeyde nutk-ı ilâhî ile muntaka idi. Zîrâ Allah Teâlâ onu kemâl için halk etti. Nitekim, Aleyhi's-selâm, onun için ve Meryem binti İmrân için, erkeklere mahsûs olan kemâle şehâdet eylediği haysiyyetten haber verdi (7).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda Mûsâ (a.s.)ın hikmetleri çok olduğunu
beyân etmiş ve Fir'avn'ın, Mûsâ için Benî İsrâil çocuklarını katl
etmesinin ve Hz. Mûsâ'nın sandığa vaz'an denize ilkâ olunmasının
hikmetlerini îzâh buyurmuş idi. Şimdi de cenâb-ı Mûsâ'nın âl-i
Fir'avn yedine düşmesi hakkındaki hikmeti beyânen buyururlar ki:
Fir'avn'ın âli, ya'nî onun havâssı, Mûsâ'yı deniz içinde ağaç indinde
bulunca Fir'avn'a haber verdiler; Fir'avn onu "Mûsâ" tesmiye etti.
Çünkü kıbtî lisânında "mû'" su ve "sâ" ağaç ma'nâsınadır. Binâenaleyh
Fir'avn ona isim ve ma'nâ husûsunda teemmül ve tekellüf etmeyip,
onu eşyâdan ne şey indinde bulmuş ise o şeyin ismiyle tesmiye etti.
Fakat Fir'avn ona isim vaz' etmekle berâber, o senedeki hûn-rîzliğini
unutmayıp bunu dahi katl etmek istedi ise de, zevcesi olan Hz. Âsiye
Fir'avn'ı katilden vaz geçirmek için cenâb-ı Mûsâ'nın lehinde
Fir'avn'a söz söyledi ki, bu söz, / onu Hakk'ın nutk-ı ilâhîsiyle intâkı 3
idi. Çünkü Hak Teâlâ hazretleri cenâb-ı Âsiye'yi kemâl için halk
buyurdu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz كمل من الرجال كثيرون وما كمل من النساء
إلا مريم بنت عمران وآسية إمرأة فرعون و فاطمة بنت محمد و خديجة بنت خويلد ya'nî
"Erkeklerden çok kimse kemâle geldi. Ve kadınlardan ancak
İmrân'ın kızı Meryem ve Fir'avn'ın zevcesi Âsiye ve Muhammed
(a.s.v.)ın kerîmeleri Fâtıma ve Huveylid'in kerîmesi Hadîce (r.
anhümâ) kemâle geldi" hadîs-i şerîfinde haber verdi. Ve ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلاً
لِلَّذِينَ آمَنُوا إِمْرَأَةَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ
وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (Tahrîm, 66/11) âyet-i kerîmesi ile de Kur'ân ile
şehâdet eyledi. Bu ihbâr-ı risâlet-penâhî, onun erkeklere mahsûs
olan kemâline şehâdet idi.

Binâenaleyh Mûsâ hakkında Fir'avn'a "Muhakkak o, benim ve senin için kurretü'l-ayndir" (Kasas, 28/9) **dedi. İmdi bizim dediğimiz gibi, ona hâsıl olan kemâl sebebiyle, onun kurretü'l-ayni oldu. Ve Fir'avn'a da inde'l-gark Allah Teâlâ'nın verdiği îmân sebebiyle kurret-i ayn oldu. Binâenaleyh onu tâhir ve mutahhar olarak kabz eyledi ki, onda habes cinsinden bir şey kalmadı. Zîrâ onu âsâmdan bir şey iktisâbından mukaddem îmânı indinde kabz etti; halbuki islâm, mâ-kablini / kat' eder. Ve rahmet-i ilâhiyyeden bir kimse me'yûs olmamak için, Hak Sübhânehû dilediği kimseye olan inâyetine onu bir âyet kıldı. Zîrâ revhullahdan ancak kâfir olan tâife me'yûs olur. İmdi eğer Fir'avn, me'yûs olan kimselerden olaydı, îmâna mübâderet etmezdi. Böyle olunca Mûsâ (a.s.), Fir'avn'ın zevcesi kendi hakkında dediği gibi oldu ki** قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا (Kasas, 28/9) **ya'nî "Benim ve senin için kurret-i ayndir, onu öldürme! Karîben bize nef'i olur" demiş idi. Ve böylece vâkı' oldu. Her ne kadar mülk-i Fir'avn'ın helâki ve onun âlinin helâki onun elleriyle olan nebî olduğuna onların şuûru yok idiyse de, muhakkak Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ile onlara nef' verdi** (-7).

Ya'nî Âsiye'nin cenâb-ı Mûsâ hakkında nutk-ı ilâhî ile muntaka olduğu kelâm, Kur'ân-ı Kerî'mde zikr olunduğu üzere قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا (Kasas, 28/9) ya'nî "Bu çocuk senin ve benim için göz aydınlığıdır. Onu öldürme! Yakında bize fâidesi olur, yâhut biz onu evlâd ittihâz ederiz" demesidir. Filhakîka da bizim yukarıda söylediğimiz vech ile cenâb-ı Âsiye, kendisine erkeklere mahsûs olan kemâlin husûlü sebebiyle gözü aydın oldu. Ve Fir'avn'a da denizde boğulacağı vakit Allah Teâlâ'nın kendisine nasîb ettiği îmân sebebiyle kurret-i ayn oldu.

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn'ın îmânı âyet-i kerîme ile sâbittir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي

آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (Yûnus, 10/90) ya'nî "Deryâda garkı idrâk edince, ben ancak Benî İsrâil'in kendisine îmân ettiği Allah'a îmân ettim ve müslümanlardanım, dedi". Şurrâh-ı kirâm, nass vukû'una mebnî Fir'avn'ın îmânında müttehiddir. Fakat bu îmânın makbûliyyeti hakkında ihtilâf etmişlerdir. Ezcümle Bâlî Efendi hazretleri kendi şerhinde bu husûsta tekellüf edip, Hz. Şeyh Fir'avn'ın sıhhat-i îmânında bir hükm-i kat'î vermemiş ve belki tevakkuf etmiş olduğunu isbâta sa'y etmiştir. Halbuki mes'ele vâzıhdır. Hz. Şeyh **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde buyururlar ki: "Fir'avn'ın îmânını beyân eden âyet-i kerîmenin mâ-ba'dinde Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri/ آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (Yûnus, 10/91) ya'nî "Şimdi mi aklın başına geldi? Halbuki evvelce isyân etmiş ve müfsidlerden olmuş idin" buyurmuştur. Eğer Fir'avn müteyakkınen îmân etmemiş olsa idi, Hak Teâlâ hazretleri onun hakkında dahi, a'râb hakkındaki قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا (Hucurât, 49/14) ya'nî "A'râb îmân ettik dediler; yâ habîbim de ki: Îmân etmediniz, velâkin münkâd olduk, deyiniz!" kelâmını îrâd buyurur idi. Halbuki böyle demedi de آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ buyurdu. Bu ise kalben fesâdından rücû' etmiş olan kimseye karşı lâyık olan bir hitâbdır.

Dâvûd-ı Kayserî hazretleri kendi şerhinde لما كان ايمان فرعون في البحر حيث رأى طريقاً واضحا عبر عليها بنو اسرائيل قبل التغرغر و قبل ظهور احكام الآخرة له لما يشاهده الناس عند الغرغرة جعل ايمانه صحيحا معتداً به فانه ايمان بالغيب ya'nî "Vaktâki Fir'avn'ın îmânı, bahrde Benû İsrâil'in üzerinden geçtiği bir tarîk-ı vâzıh gördüğü haysiyyetle, kable't-tegargur ve gargara indinde nâsın müşâhede eylediği şeyden, ona ahkâm-ı âhiretin zuhûrundan mukaddem vâkı' oldu; îmânını sahîh ve mu'teddün-bih olarak yaptı. Zîrâ o îmân-bi'l-gaybdir" buyurmuş ve Bâlî Efendi hazretleri bu ibâreyi Dâvûd-ı Kayserî'nin ibâre-i şerhi sûretinde telakkî ile "Bu sahîh değildir" demiştir. Halbuki bu ibâre **Fütûhât-ı Mekkiyye**'den me'hûzdür. Ve **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin diğer bâbında cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) da'vâ-yı rubûbiyyetin nârda hulûda sebeb olacağını zikr etmekle berâber, misâl olarak "Fir'avn ve Nemrûd gibi" buyurmuşlardır. Fakat bu beyân Hz. Şeyh'in Fir'avn hakkındaki zehâbını ta'yîn

etmez. Zîrâ burada maksad nârda hulûda sebeb olan hâli beyân etmektir. Gerçi Fir'avn rubûbiyyet da'vâsında bulundu; velâkin gerek **Fütûhât**'ın muhtelif mahallerinde ve gerek bu **Fusûsu'l-Hikem**'de beyân buyrulduğu üzere, âyet-i kerîmedeki sarâhat mûcibince, îmân edip bu da'vâdan vaz geçti; ve Nemrûd'dan ayrılmış oldu. Velhâsıl gerek **Fütûhât**'tan ve gerek ibâre-i **Fusûs**'tan, Hz. Şeyh'in zehâb-ı âlîleri îmân-ı Fir'avn'ın sıhhati ve makbûliyyeti cânibinedir. Zîrâ eğer Fir'avn'ın îmânı sahîh değil ise âhirette ebediyyen nârda kalacaktır. Binâenaleyh bu i'tibârla cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın/"kurret-i ayn"i olamaz; ve dünyâda mülkünü ve saltanatını harâb ettiği cihetle bu i'tibâr ile de "kurret-i ayn"i olamaz. Şu halde cenâb-ı Âsiye'nin قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ (Kasas, 28/9) kavli intâk-ı ilâhî değil, belki haşv olmak îcâb eder.

Hz. Şeyh bu kavl-i âlîlerini te'yîden buyurur ki: Allah Teâlâ Fir' avn'ı tâhir ve mutahhar olarak kabz eyledi. Ya'nî o cenâb-ı Mûsâ'ya karşı mağlûbiyyetini müşâhede ve gark olmak ihtimâlini derpîş edince, şirkten ve da'vâ-yı rubûbiyyetten rücû' etmekle habes-i i'tikâdîden tâhir oldu. Ve îmânını ızhâr etmekle evvelki hâl-i küfrü sâkıt oldu. Zîrâ islâm mâkablini kat' eder. Ve maâsîden bir ma'sıyet irtikâbına vakit bulmaksızın gark olmakla bu tahâreti muhtell olmadı. Ve bir kâfir islâma gelmekle ona gusül ve tahâret-i zâhiriyye îcâb eder. Halbuki Fir'avn suya gark olarak bu tahâret-i zâhiriyye dahi hâsıl olduğundan, Fir'avn bu i'tibarla da şerîat-i mûseviyyeye nazaran mutahhar olarak münkabız oldu ki, cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunu **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde îzâh buyurmuşlardır.

Ve Fir'avn bunca sene da'vâ-yı rubûbiyyet ettiği ve ibâdullah hakkında mezâlim icrâ eylediği halde onun îmân ile intikâli, rahmet-i ilâhiyyeden hiç bir kimsenin me'yûs olmaması için, Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin dilediği kimseye olan inâyetine bir âyet idi. Zîrâ kulların a'zamî şenâati Fir'avn ve Nemrûd gibi pek ma'dûd olan emsâlinde zâhir olmuş idi. Binâenaleyh Fir'avn'ın bu sûretle intikâli ve devlet-i îmânın ona nasîb olması inâyet-i Hak için bir âyet-i azîme olmakla, Allâhü Zü'l-Celâl hazretlerinin vücûdunu tasdîk eden mü'minler hiçbir vakit rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olma-

mak îcâb eder. Rahmet-i ilâhiyyeden me'yûs olanlar ancak kâfirlerdir. Zîrâ kâfirler vücûd-i Hakk'ı tasdîk etmedikleri için, bu gibi felâket zamanlarında onların iltica edecek bir melce'i yoktur. Bu i'tibârla rahmet-i ilâhiyyeden me'yûsdurlar. Bunun delîl-i vâzıhı, hayatlarında herhangi bir sebeble sıkıntıya mübtelâ olan münkirlerden ba'zılarının boyun eğip "Amân!" diyecek bir melce' bulamayarak intihâr veyâ tecennün etmeleridir.

İmdi eğer Fir'avn bu kabîl / kimselerden olaydı felâket-i gark zamânında "Aman yâ Rabbi, ben de Benî İsrâil gibi îmân ettim" demez ve Allah Teâlâ hazretlerini kendisine melce' bilmez idi. Binâenaleyh zevcesinin dediği gibi, Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Gerçi Hz. Âsiye böyle dediği ve Fir'avn dahi onu katlden vaz geçtiği vakit, cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın mülkünü harâb ve havâssını helâk edecek bir nebiyy-i zî-şân olduğuna ikisinin dahi vukûfu yok idi. Fakat Allah Teâlâ ind-i ilâhîsinde ma'lûm olan bu maddeyi cenâb-ı Âsiye'ye söyletti ve Fir'avn'ı da inandırdı. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) ile her ikisine de nef' verdi. Zîrâ her bir ferdin müddet-i hayâtında ba'zan başına gelecek bir vak'ayı Hak Teâlâ ya kendisine söyletir veyâ tahayyül ettirir veyâhut diğer birine söyletir. Dikkat edenler bu hâli tasdîk ederler.

Velhâsıl cenâb-ı Mûsâ, îmânı sebebiyle Fir'avn'ın kurret-i ayni oldu. Bunu başka türlü te'vîle mahâl yoktur. Ve Fir'avn'ın îmânı nass-ı Kur'ân ile sâbittir. Bu îmânın makbûliyyetine mebnî, onun nârda ebedî kalmayacağına da karâin-i kur'âniyye vardır. Bu îmânın merdûdiyyetine ve nârda hulûduna dâir nass-ı kur'ânî olmadığı gibi karâin-i kur'âniyye de yoktur. Nitekim Dâvûd-i Kayserî hazretleri şu vech ile îzâh ederler: Kur'ân-ı Kerîm'de يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ (Hûd, 11/98) âyet-i kerîmesi Fir'avn'ın nârda hulûduna nass değildir. وَأُتْبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (Hûd, 11/99) ve وَ اَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ (Kasas, 28/42) âyet-i kerîmelerindeki هُمْ zamirleri kavm-i Fir'avn'a râci'dir. Ve la'net ve dühûl-i nâr îmânı münâfî değildir. Zîrâ la'net, bu'ddur. Ve bu'd ise, mahcûbîn ve usâtda ve müslimînden olan fesekada olduğu

gibi, îmân ile ictimâ' eder. Ve nâra vürûd ise onlara mahsûs değildir. Belki kâffe-i nâsa âmm ve şâmildir. Nitekim buyrulur: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا (Meryem, 19/71) Ve Fir'avn'ın îmânından sonra küfrü hakkında da Kur'ân'da bir nass yoktur. Ve ondan vâkı' olan hikâyât ise, îmânından mukaddem olan ahvâline taalluk eder. / 35
وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ . النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45-46) âyet-i kerîmeleri Fir'avn'ın âli ve havâssı hakkındadır. İslâm ile mürtefi' olmayan Fir'avn'ın mezâlimi ve üzerindeki hukûk-ı ibâd hasebiyle ta'zîbi, kezâlik münâfî-i îmân değildir. Zîrâ onun îmânının fâidesi nârda ebedî kalmamasıdır.

Vaktâki Allah Teâlâ onu Fir'avn'dan hıfz etti, Mûsâ'nın vâlidesinin kalbi kendisine isâbet etmiş olan gamdan fâriğ olarak sabahladı. Ba'dehû Allah Teâlâ kendi vâlidesinin memelerine ikbâl etmesi için ona süt-nineleri harâm etti. Binâenaleyh onunla onun sürûrunu Allah Teâlâ mükemmel kılmak için, onu vâlidesi irzâ' eyledi. İlm-i şerâyi' dahi böyledir. Nitekim Allah Teâlâ buyurur: لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (Mâide, 5/48) **"Sizden her biriniz için biz bir şir'a, ya'nî tarîk ve minhâc vaz' ettik, ya'nî bu tarîktan geldi. "İmdi bu kavl kendisinden gelen asla işârettir. O da onun gıdâsıdır. Nitekim ağacın dalı kendi aslından mütegazzî olur. İmdi bir şer'de harâm olan şey şer'-i diğerde helâl olur. Ya'nî benim "helâl olur" kavlimden murâdım "sûrette" demektir. Halbuki nefs-i emrde o, geçen şeyin aynı değildir. Zîrâ emr halk-ı cedîddir; ve tekrâr yoktur. İşte onun için biz sana tenbîh eyledik** (8).

/ Ya'nî Allah Teâlâ cenâb-ı Mûsâ'yı şefâat-i Âsiye ile Fir'avn'ın katlinden muhâfaza ettiği vakit, Fir'avn'ın, oğlu olan Mûsâ'yı katl edeceği korkusu ile mağmûm olan vâlide-i Mûsâ'nın kalbi bu gamdan fâriğ olarak sabahladı. Çünkü vâlide-i Mûsâ, oğlunu koyduğu sandığın Fir'avn'ın havâssı tarafından sâhil-i deryâda bulunup çıkarılarak Fir'avn'ın sarayına götürüldüğünü ve orada beslendiğini duymuş idi.

Ba'dehû cenâb-ı Mûsâ, ancak kendi vâlidesinin memelerini kabul etmesi için ona başka süt-ninelerin memelerini harâm etti; ve cenâb-ı Mûsâ kimsenin memesini emmedi. Bu esnâda bir takım süt-nineler arasında vâlide-i Mûsâ dahi Fir'avn'ın sarayına mürâcaat etmiş idi. Hz. Mûsâ vâlidesinin memesini emmeye başlayınca onu sarayda alıkoydular. Binâenaleyh Allah Teâlâ vâlide-i Mûsâ'nın sürûrunu velediyle mükemmel kılmak için, Mûsâ'ya vâlidesi süt verdi.

İşte ilm-i şerâyi' dahi böyledir. Ya'nî Mûsâ nasıl ki yabancı kadınların sütünü emmedi ise, bir peygamberin ümmeti olan kimseler de, diğer peygamberin şerîatini kabul edemezler. Zîrâ herbir peygamberin şerîati asl olan sırr-ı kadere merbûttur; ve sırr-ı kader ümmetinin isti'dâd-ı ezelîsidir. Binâenaleyh herbir peygambere ilm-i risâletten verilen şey ümmetinin isti'dâdı mikdârıdır. Ondan ne ziyâde ve ne de noksandır. Nitekim diğer fasslarda sırası geldikçe beyân edilmiş idi. Binâenaleyh ihtilâf-ı şerâyi' ihtilâf-ı isti'dâddan ve ihtilâf-ı isti'dâd dahi ihtilâf-ı sıfât ve esmâdan neş'et eder. Nitekim Allah Teâlâ enbiyâ (aleyhimüs'-selâm)a hitâben لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا (Mâide, 5/48) ya'nî "Sizden her biriniz için bir şir'a, ya'nî bir tarîk ve minhâc vaz' eyledik" buyurur; ya'nî "bu tarîktan geldi" demek olur. Ve lisân-ı işâretle مِنْهَاجًا denilince birisi مِنْهَا ve diğeri hemzesi mahzûf olarak جَاءَ kelimelerinden ibâret iki kelime söylenmiş olur. Şu halde لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا kavlinin lisân-ı işâretle ma'nâsı "Her biriniz için bir şir'a ve tarîk vaz' ettik; halbuki onlardan geldi." مِنْهَا daki zamîr-i müennes, asl olan a'yân-ı sâbiteye râci' olmak îcâb eder ki, bu da o nebîye tâbi' olan ümmet efrâdının mecmû'una işâret olur. Şu halde bu kavl مِنْهُ جَاءَ ya'nî kendisinden gelen asla işâret olur ki, o asıl onun gıdâsıdır. Ya'nî her bir ferdin ayn-ı sâbitesi bir ism-i ilâhînin zıllidir. Ve o ferdin âlem-i şehâdetteki sûreti bu ayn-ı sâbitenin / zıllidir; ve bu ism-i ilâhî onun Rabb-i hâssıdır. O ferd, âlem-i şehâdette o asıldan mütegazzî olur. Nitekim ağacın dalı kendi aslından mütegazzî olur. Ve a'yân-ı sâbite esmâ-i muhtelifenin zılâli olmakla berâber cümlesinin müsemmâsı bir hakîkatten ibârettir. Ve her bir peygamber şerîat ulûmunu ümmetinin isti'dâdına göre kâffenin aslı olan bir hakîkatten alır. Binâenaleyh şerâyi'de menba'

i'tibâriyle ihtilâf yoktur. İhtilâf ancak esmâya müstenid olan suver-i a'yândadır. Böyle olunca bir peygamberin şerîatinde haram olan diğer bir peygamberin şerîatine muhâlif olarak helâl olur.

İşte "bu helâl olur" kavli sûrettedir. Ya'nî ümem-i sâbıkanın suver-i a'yânı, ümem-i lâhıkanın suver-i a'yânının aynı değildir. Zîrâ emr-i vücûd, dâimâ halk-ı cedîd içindedir; ve tecellîde de aslâ tekrâr yoktur. İşte bir şerîatte harâm olan şey diğer şerîatte sûret hasebiyle helâl olduğu için في الصورة kavlimiz ile bu hakîkati sana tenbîh ettik. Meselâ: Şerîat-i îseviyyede şarâb haram değildir, fakat şerîat-i muhammediyyede haramdır. Maahâzâ yekdîğerine muhâlif olan bu şerîatler insanlar için gelmiştir. Fakat ümmet-i Îsâ'yı teşkîl eden insanlar ümmet-i Muhammed'i teşkîl eden insanların aynı olmadığı gibi, onların isti'dâdları dahi yekdîğerinin aynı değildir. Ancak onların sûretleri, suver-i emsâl ve eşbâhdir. Ve kezâ zamân-ı ümmet-i Îsâ'da mevcûd olan şarapların sûreti zamân-ı ümmet-i Muhammed'de mevcûd olan sûretlerin aynı değildir. Belki emsâl ve eşbâhdir. Binâenaleyh tecellîde aslâ tekrâr yoktur. Ve tekrar demek bir şeyin aynının iâdesi demektir. Halbuki vücûdda böyle bir şey yoktur. Emr-i vücûd dâimâ halk-ı cedîd içindedir. Binâenaleyh suver tekerrür etmez; belki sûretlerin emsâli teceddüd eder. Bu babdaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî**'dedir.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.)in burada şerâyi'den bahis buyurması, şerâyi'-i enbiyânın dahi Mûsâ (a.s.)ın vâlidesinin sütünden gayrilerinin sütünü emmemesine nazîr olmasındandır. Zîrâ âlem-i sûretteki "süt"ün âlem-i ma'nâdaki misâli "ilm"dir. Ve her ümmet kendi peygamberinin ilm-i şerîatini ahze müstaid olup diğerlerinin şerîatiyle amel edemez. Bu hal fıtrî ve cibillîdir. Meselâ zamân-ı îsevîde gelen nâs, şerîat-i îseviyyeye tahammül isti'dâdında idi. Zâmân-ı muhammedîde / gelen nâs ise bu isti'dâdda değildir. Fî-zamâninâ ümmet-i îseviyyeden olduklarını iddiâ edenler, fıtraten ümmet-i Muhammed'-dirler, fakat kendi fıtratlarından gâfildirler. Zîrâ şerîat-i îseviyyede birisi bir kimsenin yanağına bir tokat vursa, diğer yanağını çevirmekle mükellef idi. Îsevî olduklarını iddiâ eden ehl-i garb, acabâ bir tokat yeseler yanaklarını çevirmek isti'dâdında mıdırlar? Hayır, belki onların isti'dâdı فَمَنْ إعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ (Bakara, 2/194) ya'nî "Size tecâvüz eden kimseye, tecâvüz ettiği

şeyin misliyle tecâvüz edin" âyet-i kur'âniyyesi mûcibince, vurulan tokada karşı derhal mukâbele ederler. Ve kezâ Îseviyyet'te ruhbâniyyet olduğu halde, ehl-i garb bilakis muhabbet-i nisvâna mübtelâdırlar. Ve kezâ taaddüd-i zevcât şerîatlerinde memnû' olduğu halde, buna tahammülleri olmadığından, gayr-i meşrû' müteaddid metresler ile yaşamak mecbûriyyetinde kalıyorlar. Bu hallerin cümlesi icbâr-ı fıtrattır. Daha buna mümâsil şerîat-i muhammediyye ile amel husûsunda mecbûriyet-i fıtriyyeleri pek çoktur. Nümûne olarak bu kadarının zikri kâfîdir. Velhâsıl her kavim kendi peygamberinin şerîatiyle âmil olmak isti'dâdındadır. Zîrâ herşey kendi aslından mütegazzîdir.

İmdi tahrîm-i merâzı' ile bundan kinâye etti. Binâenaleyh onun vâlidesi, onu doğuran değil, hakîkatte onu irzâ' edendir. Zîrâ ümm-i vilâdet onu emânet cihetinden haml eyledi; onda mütekevvin oldu. Ve onun için, onun üzerine imtinân vâkı' olmamak için, vâlidesinin/ bunda irâdesi olmaksızın, onun hayzının kanı ile tegazzî eyledi. Zîrâ o, ancak bir şey ile mütegazzî oldu ki, eğer onunla mütegazzî olmasa idi ve eğer bu kan ondan çıkmasa idi, elbette onu helâk eder veyâ hasta eyler idi. Binâenaleyh bu kan ile mütegazzî olmakla cenîn için vâlidesi üzerine minnet sâbittir: İmdi, eğer o demi indinde imtisâk ede idi ve ondan çıkmasa idi ve onun cenîni onunla mütegazzî olmasa idi, vâlidesinin kendi vücûdunda müşâhede edecek olduğu zarardan cenîn kendi nefsiyle onu vikâye eder. Halbuki süt-nine böyle değildir. Zîrâ o, onu emzirmekle onun hayâtını ve ibkâsını kasd eder. Binâenaleyh Allah Teâlâ bunu Mûsâ için ümm-i vilâdeti hakkında yaptı. İmdi onun üzerine onu doğuran anadan gayri bir kadının fazlı vâkı' olmadı. Tâ ki vâlide-i Mûsâ'nın gözü, kezâlik onun terbiyesiyle aydın ola ve kucağında onun intişâsını müşâhede ede de mahzûn olmaya (9).

Ya'nî Hak Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.)a sâir süt-ninelerin sütünü tahrîm
etmesi, her şey kendi aslından mütegazzî olduğundan kinâye idi.
Böyle olunca Mûsâ'nın anası hakîkatte onu doğuran kadın değil,
ancak onu emziren kadındır. Çünkü doğuran ana cenâb-ı Mûsâ'yı
emânet tarîkıyla hâmile oldu. Ve cenîn vâlidesinin rahminde onun
sun'u olmaksızın kendi nefsiyle tekevvün etti ve anasının rahminde
hayız kanıyla mütegazzî oldu. Vâlidesi tarafından Mûsâ üzerine
minnet tahmîl edilmiş olmamak için, vâlidesinin tekevvün-i Mûsâ'da
ve hayzının kanıyla tegaddîsinde onun aslâ irâdesi ve şuûru yok idi.
Ve çünkü cenâb-ı Mûsâ rahm-i mâderde münhasıran bir şey ile
mütegazzî oldu ki, eğer onunla tegazzî etmese idi ve eğer bu hayız
kanı ondan çıkmasa idi, elbette bu kan vâlidesini ya helâk veyâ hasta
eder idi. Binâenaleyh bu muzırr kan ile tegaddî etmekle cenîn
tarafından vâlidesi üzerine minnet tahmîl edilmiş olur. İmdi cenîn,
vücûdunda kaldığı halde vâlidesine mazarratı olacak olan bu kanla
tegazzî ettiği için, onu kendi nefsiyle/ vikâye etmiş olur. Halbuki süt- 40
nine böyle değildir. Çünkü o, çocuğu emzirmekle onun hayâtını ve
ibkâsını kasd eder. Binâenaleyh Allah Teâlâ bu emzirmek keyfiy-
yetini de Mûsâ (a.s.) için, kendisini doğuran ana hakkında yaptı.
Böyle olunca cenâb-ı Mûsâ'nın üzerine kendisini doğuran anadan
gayri bir kadının fazlı vakı' olmadı. Bu da vâlide-i Mûsâ'nın gözü,
evlâdının katlinden necâtı ile aydın olduğu gibi, onu kendi kucağında
terbiye ederek büyüdüğünü dahi görerek aydın olmak ve "Acabâ
evlâdım ne haldedir?" diye onun firâkıyla mahzûn olmamak için
böyle vâkı' oldu.

Ve Allah Teâlâ onu gamm-ı tâbûttan halâs etti. Binâenaleyh her ne kadar ondan çıkmadı ise de, ilm-i ilâhîden, Allah Teâlâ'nın ona i'tâ eylediği şey sebebiyle, tabîat zulmetini yırttı (-9).

Ya'nî Allah Teâlâ Mûsâ'yı içine mevzû' olduğu sandığın gamından kurtardı. Ve "sandık" Mûsâ'nın sûret-i beşeriyyesidir. Ve bu sûret destgâh-ı tabîatte anâsırdan mürekkeben mensûc olduğu cihetle gâyet kesîf ve muzlimdir. Ve rûh-i Mûsâ bu unsur sandığının ahkâmına merbûtan mahbûstur. Rûh, tabîatın bu kesîf ve muzlim olan sûret-i unsuriyyesi ahkâmından "ilim" sebebiyle necât bulur. Nitekim

yukarıda tafsîl olundu. Fakat bu kesîf sandıktan hurûc eyledikten sonra, tabîatın biri diğerinden daha latîf olan merâtibindeki sûretlerine urûc eder. Nihâyet âlem-i kudsde tabîatın en musaffâ ve en münevver olan sûretlerinde zâhir olur. Binâenaleyh Hz. Mûsâ, her ne kadar tabîatten hurûc etmedi ise de, ilm-i ilâhîden Allah Teâlâ'nın ona ihsân eylediği şey sebebiyle, tabîatın be-gâyet zulmânî olan bu cism-i unsurî ahkâmını yırttı. /

Ve onu bir fitne ile meftûn ediş etti. Ya'nî Allah Teâlâ onu mübtelâ ettiği şeye onun sabrı kendi nefsinde mütehakkık olmak için, onu mevâtın-ı kesîrede de imtihân etti. İmdi Allah Teâlâ'nın onu kendisiyle mübtelâ kıldığı evvelki şey, Allah Teâlâ' nın ona ilhâmı ve onun sırrında kendisine tevfîkı sebebiyle kıbtîyi öldürmesidir; ve gerçi bunu bilmez idi. Velâkin buna Rabb'inin emri gelinceye kadar tevakkuf etmemesiyle berâber, kendi nefsinde, onun katli sebebiyle iktirâs bulmadı. Zîrâ nebî, inbâ oluncaya kadar, ya'nî bununla ihbâr oluncaya kadar, şuûru olmadığı haysiyyetten ma'sûmü'l-bâtındır (10).

Ya'nî Hak Teâlâ cenâb-ı Mûsâ'yı Kur'ân-ı Kerîm'de وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا (Tâhâ, 20/40) buyurduğu üzere, bir fitne ile meftûn ediş etti ki, bu gibi fitneler bu âlemde bilcümle enbiyâya ve onların vârisleri olan kümmelîn-i evliyâya ve ba'dehû alâ-derecâti-him sâir ibâda şâmildir. Nitekim hadîs-i şerîfte أشد البلاء على الانبياء ثم الاولياء ثم الامثل فالامثل buyrulur. İşte bu sünnet-i ilâhiyye üzere Hak Teâlâ cenâb-ı Mûsâ'yı dahi mübtelâ eylediği beliyyât ile imtihân eyledi. Zîrâ insanda bi'l-kuvve mevcûd olan sabrın derecesi, ibtilâ netîcesinde fiilen tahakkuk eder. Ve bu âlemdeki mezâhirin hikmet-i hilkati, kendi hakîkatlerinde mevcûd olan ahvâlin sâha-i fiilde zuhûr ve bürûzudur. Ve ancak bu zuhûr ile Allah Teâlâ için hüccet-i bâliğa sâbit olur. Ve onlar bu zuhûr eden ahvâl ile ma'lûm-i ilâhî olurlar. Nitekim وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) buyurulmuştur. Ve Hakk'ın bu ilmi, ilm-i zâtî değil, ancak ilm-i sıfâtî ve esmâîdir.

İmdi Allah Teâlâ'nın cenâb-ı Mûsâ'yı ilk mübtelâ kıldığı beliyye kıbtîyi / bir yumrukla öldürmesidir. Ve kıbtîyi katl etmesini Allah Teâlâ onun sırrında kendisine ilhâm etti; ve onu öldürmeye muvaffakıyyet ve kudret verdi. Binâenaleyh cenâb-ı Mûsâ kıbtîyi Allah Teâlâ'nın kendisine vâkı' olan ilhâmı ve sırrında verdiği muvaffakıyyet ve kudret sebebiyle öldürdü. Vâkıa cenâb-ı Mûsâ bu fiilin ilhâm-ı ilâhî ile olduğunu bilmezdi. Onun için bu fiil-i katli şeytana nisbet ederek هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ (Kasas, 28/15) dedi. Velâkin bu fiile Rabb'inin emri ve vahyi gelinceye kadar sabr ve tevakkuf etmemesiyle berâber, kıbtînin katli sebebiyle, kendi nefsinde ve bâtınında iktirâs ve mübâlât bulmadı, ya'nî çekinmek hissetmedi. Ya'nî emir ve vahy-i ilâhî gelmediği için, gerçi zâhiren bu fiili beğenmedi, fakat zuhûrundan dolayı da bâtınında da bir bîzârlık hissetmedi. Çünkü nebî bir şeyin menhî olduğu kendisine cânib-i Hak'tan inbâ olununcaya kadar, ya'nî haber verilinceye kadar, ızhâr eylediği bir fiilin vârid ve ilhâm-ı ilâhî olduğuna şuûru olmasa bile, bâtını kebâirden ma'sûm ve mahfûz olduğu için, o fiilinden dolayı inkâr olunmaz. Zîrâ onu kendi nefsiyle katl etmedi; belki Hak, onun ihtiyârı olmaksızın, kıbtîyi onun yediyle katl eyledi. Nitekim Hak Teâlâ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمَى (Enfâl, 8/17) buyurur.

Ve işte bunun için, Hızır ona katl-i gulâmı gösterdi. Böyle olunca onun üzerine, onun katlini inkâr etti. Halbuki o kıbtîyi katl ettiğini tezekkür etmedi. Binâenaleyh Hızır, "Onu kendi emrimden işlemedim" (Kehf, 18/82) **dedi. Bu kavil de onun mertebesine tenbîh eder ki, o dahi ihbâr olunmazdan mukaddem, emr-i ilâhî ile katl etti. Zîrâ o, her ne kadar buna şuûru yok ise de, ma'sûmü'l-hareke bir nebî idi** (-10).

Ya'nî Mûsâ (a.s.) kıbtînin katli emr-i ilâhî olduğuna vâkıf olmadığı için, cenâb-ı Hızır ona katl-i gulâmı gösterdi. Ve cenâb-ı Mûsâ Hızır'a karşı gulâmın katlini inkâr etti. Halbuki ta'lîm-i ilâhî ile kendisi Hızır'a mülâkî olduğu cihetle, ondan bir emr-i münkerin zuhûruna ihtimâl vermeyecek idi. / Nitekim kendisi dahi evvelce bir münker işlemeğe niyet etmediği halde kıbtîyi katl etmiş idi. O sırada

bu kıbtînin katlini tahattur ve tezekkür edemedi. Binâenaleyh cenâb-ı Hızır her iki katlin dahi emr-i ilâhî ile vâkı' olduğuna işâreten "Bunu kendi emrimden yapmadım" (Kehf, 18/82) dedi. Ve bu kavil de onun mertebesine tenbîh eder ki, Mûsâ dahi cenâb-ı Hak tarafından vahy ile ihbâr olunmazdan mukaddem, kalbine vârid olan emr-i ilâhî ile kıbtîyi katl etmiş idi. Zîrâ her ne kadar bu katlin vârid-i ilâhî ile olduğuna şuûru ve vukûfu yoksa da, esâsen kendisi hareket ve ef'âlinde ma'sûm ve mahfûz bir nebî idi. Ya'nî cenâb-ı Hızır bu kavlinde onun mertebesine tenbîhen: "Yâ Mûsâ, sen bana ta'lîm-i ilâhî ile geldin; ve Hak Sübhânehû beni sana tavsîf ederken وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (Kehf, 18/65) buyurdu. Bu i'tibarla benden bir münker sudûr etmez; ve sudûr edeni de ben kendi emrimden yapmam. Nitekim sen dahi ind-i ilâhîde nübüvvetle muttasıf idin. Ve ilm-i ledünnün hal ve şânına vukûf için bana gönderildin. Sana vahy nüzûlünden mukaddem bâtınına vârid olan emr-i ilâhî ile senin kıbtîyi katl etmen dahi, benim gulâmı katl etmeme benzer. Sen de onu kendi emrinden yapmamış idin" demeği murâd eder.

Ma'lûm olsun ki, efrâd-ı beşere vârid olan her bir hâtıra bir vârid-i ilâhîdir. Fakat bu vâridât-ı ilâhîyyenin menâbi'i muhteliftir. Zîrâ vücûd-i vâhid-i hakîkî her bir mertebesinde bi-hasebi'l-esmâ zâhir olur. Eğer vâridât, Hâdî ismi hazretinden gelirse, Rahmân ve melek kapılarından gelir. Eğer Mudill ismi hazretinden gelirse nefis ve şeytan kapılarından gelir. Ve insanı harakete ve icrâ-yı fiile sevk ve tahrîk eden ancak havâtır-ı vâridedir. Eğer bu havâtır rahmânî ve melekî olursa, hareket ve ef'âl dahi sâlih olur. Ve eğer nefsânî ve şeytânî olursa hareket ve ef'âl dahi fâsid ve tâlıh olur. Onun için cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî**'lerinde buyururlar:

اي برادر تو همان انديشهٔ ما بقايت استخوان وريشهٔ
كر گلست انديشهٔ تو كلشني ور بود خاري تو هيمهٔ كلخني

Tercüme: "Ey birâder sen ancak düşünceden ibâretsin. Mütebâkîn kemik ve elyâftır. Eğer düşüncen gül ise, gülşen içindesin; ve eğer diken ise sen külhanın odunusun." /

İmdi Mûsâ (a.s.), ism-i Hâdî'nin mazharı olan bir nebiyy-i zî-şân olduğundan, ona vârid olan havâtırın ism-i Mudill hazretinden sudûru

الضدان لا يجتمعان [ez-zıddâni lâ-yectemiân] kâidesince mümkün değil idi. Fakat henüz vahy nâzil olmadığından, nübüvvetle ittisâfını bilmez idi. Binâenaleyh kendisini ma'sûm addetmedi de, sâika-i vehm ile katl-i kıbtîyi amel-i şeytana nisbet etti. Ve cenâb-ı Hızır dahi katl-i gulâm ile onun mertebesine tenbîh eyledi.

Ve kezâ ona hark-ı sefîneyi gösterdi ki, onun zâhiri helâk ve bâtını yed-i gâsıbdan necâttır. Bunu denizde, üzerine mutbak olduğu tâbût mukâbelesinde kendisi için yaptı. İmdi onun zâhiri helâk ve bâtını necâttır. Ve onun vâlidesi, ona nâzır olduğu halde onu mahbûse zebh eder diye, bunu gâsıb olan Fir'avn yedinden korkarak, vukûfu olmadığı haysiyetten, ona ilhâm eyledi vahy ile berâber yaptı. Böyle olunca kendi nefsinde onu irzâ' edeceğini buldu. Vaktâki onun üzerine havf etti, onu deryâya ilkâ eyledi. Zîrâ meselde meşhûrdur ki "göz görmeyince gönül katlanır". Şu halde onun üzerine müşâhede-i ayn havfiyle havf etmedi. Ve onun üzerine rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı. Ve muhakkak Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı, hüsn-i zannı sebebiyle, ona
redd / edeceği, onun zannı üzerine gâlib oldu. İmdi 45
nefsinde bu zan ile yaşadı. Ve recâ, havf ile ye'se mukâbildir. Binâenaleyh buna ilhâm olunduğu hînde belki bu, o resûldür ki, Fir'avn ve kıbtî onun yedi üzerinde helâk olur, dedi. Böyle olunca ona nazaran bu tevehhüm ve zan ile yaşadı ve mesrûr oldu. Halbuki o nefsü'l-emrde ilimdir (11).

Ya'nî, ve kezâ Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Kehf'de beyân buyrulduğu üzere cenâb-ı Hızır, Hz. Mûsâ'ya gemiyi deldiğini gösterdi ki, bu gemiyi delmenin dış yüzü helâke sebebdir; ve iç yüzü ise melik-i gâsıb elinden necâta sebebdir. Cenâb-ı Hızır kendi umûr-i me'mûresine âit olan bu fiili, Mûsâ'ya karşı onun deniz içinde bulunduğu sandık mukâbelesinde yaptı. Çünkü Mûsâ'nın sandık içine ve sandığın dahi denize ilkâ edilmesi, zâhiren helâke ve bâtınen necâta

sebebdir. Zîrâ cenâb-ı Mûsâ'nın vâlidesi, gözlerinin önünde ellerini ve ayaklarını bağlayp Mûsâ'yı zebh eder, diye gâsıb olan Fir'avn'ın yedinden korkarak yaptı. Bu fiili, vukûfu olmaksızın, cânib-i Hak'tan kendi bâtınına ilhâm eylediği vahy ile berâber yaptı. Ya'nî bu hâtıra ve vârid, rahmânî idi. Ve vâlide-i Mûsâ bu ilhâm olunan vahyin cânib-i Hak'tan olduğuna vâkıf değil idi. Belki o bu fiili, kendi aklınca böyle yaptığına kâni' idi. Burada "vahy" ta'bîrinin isti'mâl buyrulması âyet-i kerîmede وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ (Nahl,16/68) kabîlindendir. İşte bu fiili vahy ile olduğu için, kendi nefsinde onu emzireceğine bir itmi'nân buldu. Vaktâki vâlidesi Mûsâ üzerine Fir'avn'ın yed-i gasbından havf etti, onu sandık içine koyup denize bıraktı. Çünkü "göz görmeyince gönül katlanır" darb-ı meseli meşhûrdur. Binâenaleyh Mûsâ'nın vâlidesi, Mûsâ'yı sandık içine koyup denize bırakmakla, gözünün önünde Fir'avn'ın zebhinden kurtarmış oldu. Ve deryâda gark olarak fevt olsa bile, garkını aynen müşâhede korkusundan vâreste kaldı; ve onun katlinden veyâ garkından rü'yet-i basar hüznü ile mahzûn olmadı. Bunlar ile barâber muhakkak Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı, hüsn-i zannı sebebiyle, kendisine redd edeceği zannı da ona gâlip geldi. Ve nefsinde "Elbette oğlum bu sandık ile deryâdan halâs olur; ve nihâyet cenâb-ı Hak bir sûretle onu bana ihsân eder; ve ben onu emzirerek büyütürüm" / dedi. Ve bu zan ve ümîd ile yaşadı. Ve recâ ve ümîd, havf ile ye'se mukâbildir. Çünkü ümîd munkatı' olunca, ye's hâsıl olur. Esâsen kendisine ilhâm olunduğu vakit: "Belki bu benim oğlum, Fir'avn'ın ve kavm-i kıbtın helâki elinde olan resûldür" dedi. Binâenaleyh bu düşüncesi kendisine nazaran tevehhüm ve zan idi; ve o bu tevehhüm ve zan ile yaşadı ve gönlü mesrûr oldu. Halbuki hakîkate nazaran bu ma'nâ, tevehhüm ve zan değil idi; belki cânib-i Hak'tan kendisine vehb ve ilhâm olunan bir ilim idi.

Ondan sonra, onun üzerine taleb vâkı' oldukda, zâhirde korkup firâr ederek çıktı. Halbuki ma'nâda necât hubbünden nâşî idi. Zîrâ hareket ebeden hubbiyyedir. Ve ona nâzır olan esbâb-ı âhar ile mahcûb olur; halbuki bu değildir. Ve beyânı budur ki, çünkü muhakkak asıl, kendisinde sâkin olduğu ademden, âlemin vücûda hareketidir. Ve bunun için muhakkak emr, sükûndan

harekettir. Binâenaleyh vücûd-i âlemden ibâret olan hareket, hareket-i hubdür. Ve Resûlullah (s.a.v.) كنت كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف ya'nî "Ben bilinmez bir kenz idim, bilinmeğe muhabbet ettim" kavliyle buna tenbîh eyledi. İmdi eğer bu muhabbet olmasa idi, âlem "ayn"ında zâhir olmaz idi. Böyle olunca onun ademden vücûda hareketi, hubb-i mûcidin buna hareketidir (12).

Ya'nî buraya kadar beyân olunan hikem-i mûseviyyeden sonra diğer bir hikmetin daha beyânına şurû' edip deriz ki: Kıbtîyi öldürdüğü için hakkında kânûn-i hükûmet îcâbınca muâmele îfâ olunmak üzere aleyhinde taleb vâkı' olduğu vakit, Hz. Mûsâ zâhirde korkmak ve firâr etmek sûretiyle Mısır'dan çıktı. / Ve Şuayb (a.s.)ın sâkin bulunduğu Medyen tarafına müteveccih oldu. Halbuki onun Mısır'dan hurûcu ma'nâda ve bâtında necâta olan muhabbetinden neş'et etmiş idi. Ya'nî Hz. Mûsâ zâhirde Fir'avn'ın kısâsından havfen ve firâren hareket etti. Velâkin insân-ı kâmil olmak hasebiyle kendi zâtında bi'l-kuvve mevcûd olan kemâlât-ı ilâhiyyenin bi'l-fiil zuhûruna muhabbet etti. Binâenaleyh cenâb-ı Mûsâ'nın hareketi, hareket-i hubbiyye idi; ve hareketinin esbâb-ı hakîkıyyesi de ancak bu idi. Bu sebeb-i hakîkîye cenâb-ı Mûsâ'nın hîn-i hurûcda vukûfu ve şuûru olmak îcâb etmez. Çünkü kıbtîyi katl etmesi gibi, firârı dahi vârid-i ilâhî idi. Ve ma'lûmdur ki, hilkat-i eşyânın bâdîsi, Hakk'ın bilinmeğe olan muhabbetidir. Ve ma'rifet-i Hak ancak insan-ı kâmil mazharında hâsıl olur. Zîrâ vücûd-i vâhid-i Hakk'ın kemâl-i celâ ve isticlâsı ancak insan-ı kâmilin vücûdu iledir. Şu halde Hz. Mûsâ'nın bu hakîkate vukûfu, ister olsun ister olmasın, onun hareketi hakîkatte hareket-i hubbiyye olur. Çünkü herhangi bir hareket olursa olsun ebeden hubbiyyedir; ya'nî muhabbete mensûbdur ve muhabbet sâikasıyladır. Maahâzâ o harekete bakan kimse, diğer sebebleri görüp, hakîkat-i halden hicâba düşer. Halbuki o hareketin sebebi, onun zâhiren gördüğü bu sebeb değildir. Ve hareketin muhabbet sâikasıyla olmasının îzâhı budur ki: Muhakkak "asıl" olan emr, âlem dediğimiz bu suver-i kesîfe hey'et-i mecmûasının, içinde sâkin olduğu adem-i izâfîden vücûd-i izâfiye doğru hareketidir. Nitekim bir çekirdeğin

içindeki ağaç, adem-i izâfîde sükûn üzeredir. Vaktâki çekirdek dikilip terbiye olunur, ağaç içinde sâkin olduğu adem-i izâfî âleminden varlık cânibine doğru hareket eder ve vücûd bulur. İşte bu hakîkate mebnî muhakkak vücûdât-ı izâfiyye hakkındaki emr ve şe'n, sükûndan harekettir.

Ma'lûm olsun ki, "sükûn" dediğimiz hâlin vücûd-i mutlak-ı Hakk'a isnâdı câiz değildir. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri mine'l-ezel ile'l-ebed mütecellîdir. Onun tecellî etmediği bir an yoktur. Binâenaleyh ezelen ve ebeden Hâlık'tır; ve halkın ne ibtidâsı ve ne de intihâsı vardır. Velâkin mahlûkun ibtidâsı ve intihâsı vardır. Binâenaleyh sükûn ancak mahlûka izâfe olunur. Ve âlem dahi mahlûk olduğundan onun ibtidâ-yı hâli, adem-i izâfî âleminde sükûn ve intihâ-yı hâli vücûd-i izâfî âlemine harekettir. Ve bu hareket vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın hareket-i umûmiyyesinden bir cüz'dür. Ve vücûd-i Hakk'ın ibtidâsı olmayan tecelliyât-ı umûmiyyesi ve hareket-i umûmiyyesi, hubb-i ilâhîden neş'et eden bir harekettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz beyan buyurdukları / كُنتُ كنزا لم اعرف فاحببت ان اعرف hadîs-i kudsîsi ile bu hareket-i hubbiyyeye tenbîh eyledi. Böyle olunca âlemin vücûdundan ibâret olan hareket, hubb-i ilâhînin hareketidir. Zîrâ vücûd-i hakîkî-i Hak vücûd-i izâfî-i âlem ile bilinir; ve Hak dahi bilinmeğe muhabbet eder. Eğer bu muhabbet olmasa idi, âlem, "ayn"ında zâhir olmaz idi. Şu halde âlemin adem-i izâfîden vücûd-i izâfî cânibine hareketi, âlemin mûcidi olan Hakk'ın muhabbetinin îcâd-ı âleme hareketi olur.

Ve zîrâ muhakkak âlem dahi, kezâlik, vücûden kendi nefsinin şuhûduna muhabbet eder. Nitekim onu sübûten müşâhede eyledi. İmdi adem-i sübûtîden vücûda onun her bir vech ile hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu. Zîrâ kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefsine ilmi, onun âlemlerden ganî olması cihetinden, ona mahsûstur. Ve onun için ancak a'yân-ı âlem olan bu a'yândan hâsıl olan ilm-i hâdis ile, ilim mertebesinin tamâmı kaldı. Mevcûd oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir olur. Binâenaleyh mertebe-i ilm iki vech ile kâmil olur (-12).

Ya'nî hareket ebeden hubbiyye olduğu için, muhakkak âlem dahi Hak gibi, kendi nefsini vücûden müşâhedeyi sever. Nitekim o âlem kendi nefsini ademde sübûten müşâhede eder idi. Ya'nî âlemin ilm-i ilâhîde ve vücûd-i izâfî âleminde ademi hâlinde bir ayn-ı sâbitesi ve bir hakîkati var idi; ve o ayn-ı sâbite ve hakîkat kendi nefsini vücûden değil, ancak sübûten müşâhede ederdi. Fakat âlemin kendi nefsini sübûten bu müşâhedesi kâfî değil idi. Kendi nefsini vücûden dahi müşâhedeye muhabbet ettiği için, bu muhabbet sâikasıyla vücûd-i izâfî âlemine hareket eyledi. Nitekim evvelki cümlenin şerhinde îzâh edilmiş idi. Binâenaleyh sâbit olduğu adem-i izâfî âleminden vücûd-i izâfî âlemine o âlemin her bir vech ile hareketi, cânib-i Hak'tan ve kendi cânibinden hareket-i hubb oldu./Ve gerek Hakk'ın ve gerek halkın vücûd-i aynîye hareketleri, ancak zuhûr-i kemâle muhabbetten neş'et eder. Çünkü kemâl li-zâtihî mahbûbdur. Ve Allah Teâlâ'nın kendi nefsine ilmi, O'nun âlemlerden ganî olması cihetinden kendisine mahsûstur. Ya'nî âlem mevcûd olsa da, olmasa da, Hak Teâlâ'nın elbette kendi zâtına ilmi vardır. Ve O'nun kendi nefsine ilmi sâbittir ve kadîmdir. Fakat bu "ilm-i zâtî", ilm-i esmâî ve sıfâtî gibi değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ için, a'yân-ı âlemden ibâret olan bu a'yândan mütehassıl ilm-i hâdis ile, ilim mertebesinin tamâmı kaldı. Ya'nî Hakk'ın kendi zâtında ve kendi zâtına, kendi zâtiyle vâkı' olan tecellîsinde hâsıl olan, hakāyık-ı eşyânın ve a'yân-ı sâbitenin sûretleri, vaktâki vücûd-i kesîf-i izâfî sûretleriyle zâhir olurlar, bu halde Hak için, kendi sıfât ve esmâsının suver-i tafsîliyyesine bir ilm-i zâid hâsıl olur ki, bu ilim ilm-i hâdistir. İşte vücûd-i mutlak-ı Hak sıfât ve esmâsı hasebiyle müteayyin oldukda, sûret-i kemâl, ilm-i muhdes ve kadîm ile zâhir olur. Binâenaleyh mertebe-i ilim, biri zâtı cihetiyle kadîm ve diğeri a'yân-ı âlemde zuhûru cihetiyle hâdis olarak iki vech ile kâmil olur. İlm-i zâtî ve ilm-i esmâî ve sıfâtî hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti.

Suâl: Allah Teâlâ kendi zâtını ve kemâlâtını âlemin îcâdından evvel ve kendisinin âlem sûretlerinde zuhûrundan mukaddem bilmez mi idi? Binâenaleyh suver-i mezâhirde zuhûrun ve îcâd-ı âlemin ne fâidesi vardır?

Cevap: Bunun fâidesi yukarıda îzâh edilmiştir. Daha ziyâde tavzîh

için bir misâl îrâd edeyim: Kendisinde sıfat-ı mi'mâriyyet sâbit olan bir insan bir binâ inşâ etmese de, kendi zâtını ve nefsini ve kendisinde bir binâ inşâsına kudret olduğunu bilir. Fakat bu ilim, binâyı inşâ edip onu temâşâ ettiği vakit, mi'mâriyyeti hakkında hâsıl olan ilim gibi değildir. Birinci ilim, görmeyerek bilmek ve ikinci ilim görerek bilmektir. Binâenaleyh mi'mârın evvelki ilmine ikinci ilim munzam olmakla, onda ilm-i kâmil hâsıl olur. Ve mi'mâr bu ikinci ilmi hâriçten almadı. Zîrâ binâyı vücûda getiren mevâdd, her ne kadar taş, toprak ve demir ve tahta gibi mi'mârın vücûdunun gayri ise de, onlardan müteşekkil olan sûret, mi'mârın ilminde peydâ ettiği sûrettir. Ve bu sûret, mi'mârın vücûdunun gayrinden müstefâd değildir. Fakat âlemin sûreti ilm-i ilâhîde sâbit olan sûret olmakla berâber, vücûd-i izâfîsini teşkîl eden madde dahi, onun vücûdunun merâtibinden bir mertebe olduğu için, Hakk'ın gayri değildir. / Nite- 50
kim âtîdeki cümle ile cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu hakîkati îzâh buyururlar.

Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi tekemmül eder. Zîrâ o vücûdun ba'zısı ezelî ve ba'zısı gayr-i ezelîdir; ve o da hâdistir. İmdi ezelî li-nefsihî vücûd-i Hak'tır; ve gayr-i ezelî, sâbit olan âlem sûretleriyle Hakk'ın vücûdudur. Binâenaleyh hudûs tesmiye olunur. Zîrâ onun ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Binâenaleyh suver-i âlem ile nefsine zâhir olur. Şu halde vücûd kâmil olur. Böyle olunca âlemin kemâle hareketi hubbiyye oldu. İyi anla! (-12).

Ve kezâlik merâtib-i vücûd dahi a'yân-ı âlem ile kâmil olur. Çünkü a'yân-ı âlem vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın azhariyyetle nüzûl eylediği bir mertebedir. Ve zîrâ vücûdun merâtibinden ba'zısı ezelîdir ve ba'zısı gayr-i ezelîdir. Ve gayr-i ezelî olan vücûd hâdistir. Binâenaleyh vücûd-i ezelî Hakk'ın kendi nefsiyle olan vücûdudur. Ve o vücûd ve varlık zâtın aynıdır. Ve vücûd-i gayr-i ezelî, âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûdudur. Ve o suver-i âlem, ilm-i ezelîde "ayn"iyle sâbittir. Böyle olunca, âlemin sûretleriyle zâhir olan Hakk'ın vücûduna hâdistir denir. Ve âlemin ba'zısı ba'zısına zâhir olur. Âlem, vücûd-i Hakk'ın merâtibinden bir mertebe olunca, binnetîce Hak âlemin sûretleriyle kendi nefsine zâhir olmuş olur. Şu halde, Hak mertebe-i

ilminde gördüğünü mertebe-i aynda dahi müşâhede eyler. Binâenaleyh vücûd-i hakîkî-i Hak, vücûd-i izâfî-i âlem ile kâmil olur. İmdi bildiğini görmek kemâl olduğu ve âlem vücûd-i Hakk'ın merâtibinden bir mertebe bulunduğu cihetle, âlemin adem-i izâfiden vücûd-i izâfiye hareketi, nisbet-i muhabbet ile oldu. Çünkü kemâl li-zâtihî mahbûbdur. İmdi bu bahsi iyi anla da, kadîm ile hâdisi, hakîkatlerini bilmek sûretiyle tefrîk et! Ve kûteh-bînlerin düştüğü varta-i inkâra düşme! /

Sen onu görmez misin ki, müsemmâ-yı âlemin "ayn"-ında, âsârının adem-i zuhûrundan nâşî esmânın müşâhede eylediği şeyi, esmâ-i ilâhiyyeden nasıl tenfîs eyledi. İmdi onun için râhat mahbûb oldu. Halbuki râhata, ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-i sûrî ile vâsıl olundu. İmdi sâbit oldu ki, muhakkak hareket hubb içindir. Böyle olunca kevnde hareket ancak hubbiyye olarak vâkı'dir (13).

Ya'nî esmâ-i ilâhiyye, kendi eserlerinin kuvvede kalıp fiilen zâhir olmamasından dolayı sıkıntı içinde idiler. Onlar âsârın müsemmâ-yı âlemin "ayn"ında zâhir olmasını talep ettiler. Allah Teâlâ müsemmâ-yı âlemde onların âsârını ızhâr etmekle, kendi nefislerinde buldukları sıkıntıyı tenfîs eyledi. Böyle olunca Hak Teâlâ için esmâsı cihetiyle râhat mahbûb oldu. Halbuki o mahbûb olan râhata, ancak a'lâ ve esfel olan vücûd-i sûrî ile vâsıl olundu. Binâenaleyh hareketin kevnde ancak hubb için vâkı' olduğu sâbit oldu. Binâenaleyh varlık içinde, kâinatta zâhir olan hiç bir hareket yoktur ki muhabbete müstenid olmasın.

İmdi bunu bilen kimse ulemâdan ba'zdır; ve sebeb-i akreb kendisini mahcûb eden kimse de onlardan ba'zdır. Zîrâ onun hükmü fi'l-hâldir; ve onun istîlâsı nefs üzerinedir. Böyle olunca Mûsâ için havf, kıbtînin katlinden vâkı' olan şeyle, şuhûdla oldu; ve havf, katlden necât hubbünü tazammun eyledi. İmdi havf ettiği vakit firâr etti. Halbuki ma'nâda Fir'avn'dan ve onun ona amelinden necâta hubbünden firâr etti. Binâenaleyh

vakit içinde meşhûdün-leh olan sebeb-i akrebi zikretti ki, / o beşer için sûret-i cisim gibidir; ve hubb-i necât onda mutazammındır. Cesedi müdebbir olan rûhu cesed tazammun ettiği gibi (-13).

Ya'nî bilcümle harekâtın muhabbet sâikasıyla olduğunu ulemâdan ba'zıları bilirler; ve bunlar ulemâ-i rabbâniyyedendir; ve ulemâdan ba'zıları bu hakîkati bilmezler; ve sebeb-i akreb kendilerini mahcûb eder. Zîrâ böyle bir âlimin hükmü hâl içinde mahsûrdur. Ve sebeb-i akrebin istîlâsı nefs-i mahcûbe üzerinedir. Meselâ karnı acıkan bir kimse kasd-ı taâm ile hareket eder. Bu hareketin sebebi sorulsa, sebeb-i akreb olan, ekl-i taâmdır, der. Halbuki taâm bakâ-yı hayâta sebebdir; ve bu sebeb, ekl-i taâm sebebiyle örtülmüştür. Binâenaleyh o kimse bakâ-yı hayâta muhabbet ettiği için hareket etmiş olur. Fakat aç olan kimsenin verdiği hüküm fi'l-hâldir. Ya'nî o kimse zamân-ı hâl içinde açlığın hükmü altındadır. Bu cihetle ekl-i taâm sebeb-i akrebi, hicâba düşen nefis üzerine müstevlîdir. İşte bunun gibi, Mûsâ için havf, kıbtînin katlinden vâkı' olan şey sebebiyle, ya'nî kıbtîyi katl etmesine mukâbil Fir'avn'ın dahi onu kısâs etmesi düşüncesi sebebiyle, meşhûdün-leh oldu. Ya'nî Mûsâ kıbtîyi katl etti, Fir'avn'ın da bu katle mukâbil kendisini kısâs edeceğini düşündü; ve nefsinde havf-i kısâsı müşâhede etti. Halbuki bunun zımnında kısastan kurtulmak muhabbeti var idi. Binâenaleyh Mûsâ zâhirde korktuğu vakit kaçtı. Velâkin ma'nâda Fir'avn'dan ve onun kendisini kısâs etmesinden kurtulmağa muhabbet ettiği için kaçtı. Şu halde فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) âyet-i kerîmesinde hikâye buyrulduğu üzere vakit içinde müşâhede ettiği sebeb-i akreb olan havfi zikr etti. Bu sebeb-i akreb olan havf beşer için cismin sûreti gibidir. Ve cesedi müdebbir olan rûh, cesedin zımnında olduğu gibi, hubb-i necât dahi öylece havfin zımnındadır. Ya'nî rûh gayr-i mer'î ve cesed mer'îdir. Ve böylece sebeb-i akreb çeşm-i akla mer'î ve sebeb-i baîd ise onun zımnında olup gayr-i mer'îdir. /

Ve enbiyâ için lisân-ı zâhir vardır ki umûma onunla tekellüm ederler. Ve onların i'timâdı âlim-i sâmi'in

fehmi üzeredir. Binâenaleyh rusül ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrine i'tibâr etmezler. Nitekim Aleyhi's-selâm, atâyâ hakkında bu mertebeye tenbîh eyledi ki: "Muhakkak ben Allah Teâlâ'nın onu nâra idhâl edeceğinden havfen bir racüle i'tâ ederim; halbuki onun gayrisi bana ondan daha sevgilidir" dedi. İmdi üzerine tama' ve tab' gâlib olan zaîf-i akl ve nazarı i'tibâr etti. İşte böylece getirdikleri ulûmu, üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu halde getirdiler. Tâ ki hil'at indinde kendisi için gavs olmayan kimse vâkıf ola. İmdi der ki: Bu hil'at ne güzeldir! Ve onu derecenin gâyesi müşâhede eder. Ve hikem incileri üzerine gavs eden fehm-i dakîk sâhibi der ki: Bu hil'ate melikten ne şey sebebiyle müstevcib oldu? Binâenaleyh hil'atin kadrine ve siyâbdan onun sınıfına bakar da, ondan üzerine hil'at giydirilenin kadrini bilir. Böyle olunca kendisinde bunun misli ilim olmayan kimse cinsinden bulunan gayr için, hâsıl olmayan bir ilme muttali' olur. Vaktâki enbiyâ ve rusül ve verese muhakkak âlemde ve ümmetlerinde bu mesâbede kimse mevcûd olduğunu bildiler, ibârede lisân-ı zâhire kasd ettiler ki, onda hâss ve âmmın iştirâki vâkı' olur. Hâsstan olan, ondan âmmın anladığı şeyi ve ziyâdesini anlar ki, onun sebebi ile kendisi için "hâss" diye bir isim sâbit oldu. Binâenaleyh o şey sebebiyle / âmmdan mütemeyyiz olur. İmdi ulûmu tebliğ edenler bununla iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'nî "Ben sizden korktuğum vakit kaçtım" kavlinin hikmeti budur. Ve "Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım" demedi (-13-14).

Ya'nî Mûsâ (a.s.) niçin sebeb-i akrebi zikr etti de sebeb-i baîdden bahsetmedi diye bir suâl sorulacak olursa, biz deriz ki: Enbiyâ (a.s.) umûma hitâben lisân-ı zâhir isti'mâl ederler. Zîrâ umûm arasında havâs ve avâm mevcûddur. Ve bunların efrâdı arasında da ukûl ve

fuhûm mütefâvittir. Binâenaleyh bu lisân-ı zâhirden herkes kendi isti'dâdı nisbetinde bir ma'nâ çıkarıp, o ma'nâyı anlar. Eğer hitâb-ı ilâhî havâssın anlayacağı bir tarzda vâkı' olsa idi ve enbiyâ hazarâtı da ayni tarzda tekellüm etse idiler, anlayışları dûn olan avâmın bu hitâb ve kelâmdan nasîbleri olmaz idi. İşte bu sebeble enbiyâ lisân-ı zâhir üzere tekellüm ederler. Ve halk o kelâmı kendi isti'dâdlarına göre muhtelif ma'nâda anlarlar. Ve ulemâ-i zâhir arasındaki ihtilâf-ı efkârın sebebi de ancak budur. Herkes kendi anladığı ma'nânın doğru olduğunu iddiâ eder. Havâss-ı ümmet olan ehl-i hakîkat böyle değildirler. Onlar mesâil-i hakâyıkta müttehiddirler. Nitekim âsâr-ı aliyyeleri meydandadır.

Enbiyâ hazarâtı lisân-ı zâhirle tekellüm ettikleri vakit onların i'timâdı, bu kelâmı dinleyen ulemâ-i billâhın fehmi üzeredir. Binâenaleyh a'ref-i billah olan rusül-i kirâm hazarâtı, ehl-i fehmin mertebesini bildikleri için, âmmenin gayrine i'tibâr etmezler. Ancak avâmmın anlayacağı tarzda söz söylerler; ve havâs bu sözlerin zımnındaki maânî-i dakîkayı anlarlar. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, in'âm ve ihsân-ı nübüvvet-penâhîleri hakkında bu mertebeye işâretle şöyle buyurdu: "Muhakkak ben, bana daha sevgili olanlar bulunduğu halde, Allah Teâlâ'nın onu nâra idhâl edeceğinden korkarak, in'âm ve ihsânımı bir kimseye ederim." Ya'nî âlim ve şerîf olup bana daha yakın ve daha sevgili olan kimselere in'âm etmem de, avâmdan mertebesi dûn olan bir kimseye ihsân ederim. Çünkü o racül-i âmmî, bana karîb olan ehl-i irfâna ihsânımı / görüp: "Karîbine verdi de, bize 55
vermedi" diye i'tirâz ve inkâr eder; ve bu inkârı sebebiyle kâfir veyâ mürted olup nâra dühûle lâyık olur diye korkarım; demek olur. Fakat ehl-i ilim âmmîye ihsân olunduğunu görmekle i'tirâz ve inkâr vâdîlerine düşmez. İşte cenâb-ı Peygamber, üzerine tama' ve tabîat-ı beşeriyye gâlip olan aklı ve nazarı zayıf bulunan kimseyi ihsân ve in'âm husûsunda mu'teber tuttu.

Hazarât-ı enbiyâ getirdikleri ulûmu da böylece üzerinde ednâ-yı fuhûm libâsı olduğu halde getirdiler. Tâ ki hikeme ve maânîye dalamayan kimseler, o hikemin libâsı ve hil'ati olan ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf etsin de, o ibârât-ı zâhireyi beğenip: "Bu hil'at ve

libâs ne güzeldir!" desin; ve onu derecenin nihâyeti müşâhede etsin. Nitekim ehl-i zâhir ibârât-ı zâhire ile iktifâ edip: "Ma'nâ bu kadardır, bundan ötesi yoktur" derler. Velâkin hikem ve maânî incilerine dalan fehm-i dakîk sâhibi: "Bu, bu hil'ate melikten ne şey sebebiyle müstevcib oldu?" der. Ya'nî bu kelâmın ve latîf olan bu ibârât-ı belîğanın kâili bulunan nebiyy-i zî-şân, bu belâğat-ı elfâza Melik-i mutlak olan Hak cânibinden ne şey sebebiyle isticâbe eyledi ve bu hil'ati kabûl eyledi? der de, hil'atin kadrine ve libâstan onun sınıfına bakar. Binâenaleyh o hil'atten, hil'at giydirilmiş olan zâtın kadrini bilir. Çünkü her nebînin ve her velînin hil'ati mesâbesinde olan kelâmı kendi isti'dâdı kadardır. Fehm-i dakîk sâhibi kelâm sâhibinin kadrini ve onun ilimdeki derecesini, ancak kelâmından anlar. Mısra':

Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı

Böyle olunca fehm-i dakîk sâhibi, kendisinde bunun misli bir ilim olmayan kimse cinsinden bulunan gayrın hâsıl edemeyeceği bir ilme muttali' olur. Ya'nî ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf eden ulemâ-i zâhire için böyle bir ilim mevcûd olmadığı gibi, âtîde de hâsıl olmak / imkânı yoktur. Zîrâ hil'at indinde tevakkufla iktifâ etmiştir. Vaktâki enbiyâ ve rusül ve onların vârisleri olan evliyâ-yı ârifîn, muhakkak âlemde ve ümmetlerinde böyle hil'atten ibâret olan ibârât-ı zâhire indinde tevakkuf eden ve üzerine libâs-ı latîf giydirilmiş olan maânîyi anlayan kimseler mevcûd olduğunu bildiler, fehimde havâs ve avâmmın iştirâki vâkı' olmak için, ibârede lisân-ı zâhire kasd ve meyl ettiler. Binâenaleyh hâss kısmına mülhak olan kimseler, enbiyâ ve veresenin kelâmından hem avâm kısmının anladığı şeyi ve hem de ondan daha ziyâdesini anlar. Çünkü bu ziyâdeyi anladığı için, o kimseye "hâss" isim verildi. Ve anladığı fazla ma'nâ sebebiyle avâmdan temeyyüz edip ayrıldı.

İbârât-ı zâhire indinde tevakkufa Kur'ân-ı Kerîm'den misâl:

Âyet-i kerîmede يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَئَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللّٰهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ (Nisâ, 4/153)

[buyrulur.] İbâre-i zâhirden müstefâd olan ma'nâ-yı zâhir şudur: "Ehl-i kitâb, semâdan bir kitap indirmeyi senden taleb ederler. Onlar Mûsâ'dan bundan daha büyüğünü istediler de, Allah'ı bize âşikâre göster, dediler. Binâenaleyh zulümleri sebebiyle onları sâika ahz etti."

Bu ibâre-i zâhireden fehm-i dakîk sâhibinin anladığı ziyâde ma'nâya misâl: Ehl-i kitâb kendi kitaplarının semâdan nüzûlüne îmân ettikleri ve semâdan kitâb nüzûlünü istib'âd etmedikleri ve sen dahi Kur'ân'ın semâdan nüzûlünü onlara beyân ettiğin halde, onlar hâsılı tahsîl ma'nâsını mutazammın olan bir şey taleb ettiler. Bu talebleri mahallinde vâkı' olmamakla, abes idi. Fakat onlar bu hâsılı tahsîlin daha büyüğünü Mûsâ'dan taleb ettiler de, bize Allah'ı âşikâre göster, dediler. Halbuki Allah'ı maddeden mücerred olarak görmek mümkün olmadığından, Hak sıfât ve esmâsı hasebiyle zâten suver-i eşyâda meşhûd idi. / Görülen şeyin görülmesini taleb etmek hâsılı tahsîl olup abes idi. Velâkin Hak Teâlâ, kerîm olup duâ ve talebleri kabûl ettiğinden, onların abes taleblerini de is'âfen onlara bir kerre de sâika sûretinde zâhir oldu. Ve sâika sûretinde zuhûrun netîce-i tabîiyyesi helâk idi. Binâenaleyh talebleri mahallinde vâkı' olmaması ve bu sûretle emr-i talebde zulm etmeleri sebebiyle, onlar hakkında tecellî-i zâtîden ibâret olan hâl-i mevt husûle geldi.

Binâenaleyh ulûmu tebliğ eden enbiyâ ve onların vârisleri bu ibâre-i zâhire ile iktifâ ettiler. İşte Mûsâ (a.s.)ın فَفَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ (Şuarâ, 26/21) ya'nî "Ben sizden korktuğum vakit kaçtım" kavlinde sebeb-i karîbi ve zâhiri zikr etmesindeki hikmet budur. Ve ibâre-i zâhirenin bâtınında ve zımnında olan "Ben sizden selâmet ve âfiyet hubbünden dolayı kaçtım" kelâmını söylemedi de, onu havâssın fehmine bıraktı.

İmdi Medyen'e geldi. İki câriyeyi buldu. Ücret almaksızın onlar için saky etti. Ondan sonra zıll-i ilâhîye teveccüh etti de "Yâ Rab, hayırdan bana inzâl ettiğin şeye ben fakîrim" (Kasas, 28/24) **dedi. İmdi saky amelinin aynını, Allah Teâlâ'nın kendisine inzâl eylediği hayrın aynı yaptı. Nefsini de, onun indinde olan hayırda, Allah Teâlâ'ya fakr ile vasf etti** (15).

Ya'nî cenâb-ı Mûsâ firârdan sonra Şuayb (a.s.)ın memleketi olan Medyen tarafına geldi. Orada Şuayb (a.s.)ın kerîmelerinden ibâret olan iki câriyeyi buldu ki, onlar hayvanlarını sulamak için bir kuyunun başında durmuş idiler. Mûsâ (a.s.) ağzında büyük bir taş olan kuyuyu açıp hiç bir ücret almaksızın o iki kızcağızın hayvanlarını suladı. Ba'dehû zıll-ı ilâhîye, ya'nî bir ağacın / sâyesine iltica etti. Burada sâye-i şecere "zıll-ı ilâhî" buyurulması her bir mazhar kendi hakîkatinin ve ayn-ı sâbitesinin ve ayn-ı sâbitesi dahi bir ism-i ilâhînin zıllı olduğuna işârettir. Ya'nî ücretsiz sulamak fiilini icrâ ettikten sonra, cenâb-ı Mûsâ zıll-i ilâhî olan kendi hakîkatine ve ayn-ı sâbitesine müteveccih olup: "Yâ Rab, hayırdan bana inzâl eylediğin şeye ben muhtâcım" (Kasas, 28/24) dedi. Zîrâ acezeye şefekaten ücretsiz bir amel icrâsı ayn-i hayır olup, bu da kendi ayn-ı sâbitesinin hazînesinde meknûz olan kemâlât-ı nübüvvetten bir kemâldir. Bu sözü söylemekle ücretsiz sulamak fiilinin aynını, Allah Teâlâ'nın onun kendi hakîkatinden inzâl eylediği hayır ve kemâlin aynı yaptı. Nefsini de ilm-i ilâhîde olan hayırda Allah Teâlâ'ya fakr ile vasf eyledi. Zîrâ nefs-i Mûsâ kendi hakîkatinin mazharıdır. Ve onun hakîkati ilm-i ilâhî mertebesinde sâbittir. Ve her nefis kendi hakîkati hazînesinde meknûn olan şuûnun ânen-fe-ânen cânib-i Hak'tan nüzûlüne muhtâc ve müterakkıbdır. Nitekim âyet-i kerîmede وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) buyrulur. Bu sebebten cenâb-ı Mûsâ nefsini onun indinde olan hayırda Allah Teâlâ'ya fakr ve ihtiyâc ile vasf eyledi.

İmdi Hızır ona ücretsiz ikâme-i cidârı gösterdi. Bunun üzerine ona itâb etti. Binâenaleyh ona ücretsiz sulamağı ve bundan gayri olup zikr olunmayan şeyi zikr etti. Hattâ (S.a.v.), Allah Teâlâ kendisine onların emrinden hikâye etmesi için Mûsâ (a.s.)ın i'tirâz etmeyip sükût etmiş olmasını temennî eyledi (16).

Ya'nî Hızır, cenâb-ı Mûsâ'nın, Medyen'e müteveccih olduğu vakit Şuayb (a.s.)ın kızlarının / hayvanlarını ücretsiz sulamasına mukâbil, Sûre-i Kehf'de hikâye buyrulduğu üzere, mâil-i inhidâm olan duvarı

ücretsiz tesviye ettiğini gösterdi. Cenâb-ı Mûsâ böyle ücretsiz olarak duvarın tesviyesinden dolayı Hızır'a itâb etti. Ya'nî "Bizi bu karyede it'âmdan ibâ ettikleri halde, sen bizim muhtâc olduğumuz ücreti almaksızın bu duvarı niçin tesviye ettin?" dedi. Cenâb-ı Hızır dahi, Hz. Mûsâ'ya "Benim bu fiilim, senin fiiline müşâbihtir. Niçin itâb ediyorsun? Zîrâ sen Fir'avn'dan parasız pulsuz Medyen tarafına kaçtığın vakit, iki kızın hayvanlarını ücret mukâbilinde sulamadın. Onlara şefkat ettin. Halbuki bu ücrete muhtâc idin. Ben dahi bu duvarı senin gibi, yetimlere şefkat ettiğim için ücrete muhtaç olduğumuz halde bilâ-ücret tesviye ettim" dedi. Ve Hz. Mûsâ'nın sergüzeştine âit vukûâta mukâbil cenâb-ı Hızır'ın gösterdiği üçüncü vak'aya da Hz. Mûsâ tarafından i'tirâz vâkı' olduğu ve binâenaleyh emr-i Mûsâ (a.s.)a tevfikan, artık Hızır'ın ayrılması lâzım geldiği cihetle, Hz. Hızır, sergüzeşt-i Mûsâ'ya âit olup Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye buyrulmamış olan vukûâtın dahi esrâr ve hikmetlerini ona beyân etti. Çünkü Mûsâ'nın herbir vak'asına mukâbil, Hz. Hızır tarafından dahi bir vak'a ihdâsı lâzım idi. Bu ise Mûsâ ile musâhabenin devâmına mütevakkıf idi. Halbuki cenâb-ı Mûsâ "Eğer bir daha i'tirâz edersem, artık bana musâhib olma!" (Kehf, 18/76) demiş idi. Bu sebeble Hz. Hızır, hikemiyyâtı misâlsiz olarak Mûsâ'ya zikir ve beyân etmeğe mecbûr oldu.

Ba'zı nüshalarda مما لم يذكر yerine مما لم نذكر yazılmıştır. Cem'-i mütekellim sîğasıyla yazılan bu kelimenin ma'nâsı "Bizim zikr etmediğimiz" demek olup, bu da Hz. Şeyh (r.a.)a râci' olur. Fakat muzâri'-i mechûl sîğasıyla olmak ensebdir. Zîrâ Kur'ân-ı Kerîm'de ancak üç vak'a hikâye buyrulmuş ve diğer vak'alar zikr edilmemiştir. Nitekim ibâre-i âtiye bu ma'nâyı te'yîd etmektedir. Hattâ (S.a.v.) Efendimiz Allah Teâlâ hazretlerinin kendilerine inzâl buyurduğu Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsâ ve Hızır (aleyhime's-selâm)ın emrinden hikâye etmesi için, Mûsâ (a.s.)ın ef'âl-i Hızır'a i'tirâz etmeyip sükût etmiş olmasını temennî buyururdu. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz / ليت 60
اخي موسى صبر حتى يقصّ الله علينا من أنبائهما ya'nî "Keşki kardeşim Mûsâ sabr ede idi de, Allah Teâlâ bize onların kıssalarından hikâye buyura idi!.." buyurdu. Ve Hz. Şeyh (r.a.) Ebi'l-Abbâs Hızır (a.s.) ile mülâkât

etti. Hızır ona dedi: "Mûsâ b. İmrân'ın doğduğu günden benimle mülâkâtı zamânına kadar, onun üzerine cârî olan şeyden bin mes'ele hazırlamış idim. Onlardan üçüne sabr edemedi."

İmdi Mûsâ'nın muvaffak olduğu şey, kendisinden min-gayr-i ilm olduğu bu sebeble bilinir. Zîrâ ilim ile ola idi, Allah Teâlâ'nın Mûsâ indinde kendisi için şehâdet ettiği ve tezkiye ve ta'dîl eylediği Hızır'a bunun mislini inkâr etmez idi. Ve bununla berâber Mûsâ, onun için Allâh'ın tezkiyesinden ve kendisine ittibâ'ı hakkında ona şart ettiği şeyden —Biz Allâh'ın emrini unuttuğumuz vakit bize rahmet olarak— gaflet etti. Ve eğer Mûsâ bunu bilse idi, Hızır ona "Zevk ile ihâta etmediğin şey" (Kehf, 18/68) **demezdi. Ya'nî "Sen nasıl benim bilmediğim bir ilim üzerine isen, ben de sana zevk ile hâsıl olmayan bir ilim üzerineyim" demektir. Binâenaleyh insâf eyledi** (-16).

Ya'nî cenâb-ı Mûsâ'nın Allah Teâlâ cânibinden muvaffak olduğu katl-i kıbtî ve bilâ-ücret kızların hayvanlarını sulaması gibi ef'âle kendisinin ilmi lâhık olmadığı, bu ef'âlin müşâbihleri Hızır'dan vâkı' olduğu vakit, ona inkâr etmesi sebebiyle bilinir ve anlaşılır. Çünkü bu ef'âle Allah Teâlâ tarafından muvaffakiyet verildiğini bilse idi, kendisinden sâdır olan fiilin mislini Hızır'da gördüğü vakit inkâr etmezdi. Husûsiyle Allah Teâlâ hazretleri / Mûsâ'ya karşı Hızır'ın ilmine ve onun tahâret ve adâletine şehâdet buyurmuş idi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا (Kehf, 18/65) buyurulur. Hz Mûsâ bu inkârı ile berâber Allah Teâlâ'nın onu tezkiye etmiş olduğundan gaflet etti. Ve hattâ cenâb-ı Mûsâ bu tezkiyeye binâen bidâyet-i mülâkâtta Hızır'a هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا (Kehf, 18/66) ya'nî "Rüşden sana ta'lîm olunan şeyden bana öğretmen için sana tâbi' olabilir miyim?" demiş ve onun fazl ve kemâlini tasdîk edip kendisine ittibâ'a izin istemiş ve cenâb-ı Hızır dahi ona فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (Kehf,

18/70) ya'nî "Eğer sen bana tâbi' olursan, ben sana ondan bahs edinceye kadar hiçbir şeyden suâl etme!" demiş ve cenâb-ı Mûsâ da سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا (Kehf, 18/69) ya'nî "İnşâallah sen beni sâbir ve senin bir emrine muhâlefet etmez bir halde bulursun" cevâbıyle mukâbele etmiş idi. Halbuki cenâb-ı Mûsâ hîn-i inkârında Hızır'a tebaiyyeti hakkında der-meyân ettiği şarttan dahi gaflet etti. Fakat bu gaflet ve nisyânı sebebiyle muâheze olunmadığı cihetle, onun bu nisyânı bizlere rahmettir. Zîrâ bizler de Allâh'ın emrini unuttuğumuz vakit muâheze olunmayacağımıza delildir. Ve niketim (S.a.v.) Efendimiz bu mes'elenin rûhunu رفع عن امتي الخطا والنسيان ya'nî "Benim ümmetimden hatâ ve nisyân merfû'dur; ve bu sebeble muâheze olunmazlar" hadîs-i şerîfiyle beyân buyurdular. Ve eğer Mûsâ bu ef'âle muvaffakiyyetinin min-indillah olduğunu bilse idi, Hızır ona "Zevk ile ihâta etmediğin şey" (Kehf, 18/68) demezdi. Ve cenâb-ı Hızır'ın bundan murâdı: Sen ilm-i teşrî' ve risâleti bilirsin; ben ise bunları bilmem. Fakat ben ilm-i zevkîyi bilirim. Sen ise, sende olan nübüvvet ve risâletin muktezâsı olmak üzere o ilm-i zevkîyi bilmezsin demektir.

Ma'lûm olsun ki, ilim iki nevi'dir: Birisi Hakk'a, birisi halka taalluk eder. Hakk'a taalluk eden ilim, ilm-i bâtın olup, buna "ilm-i ledünnî" dahi derler. Bu ilmi bilenler halka teblîğ ile me'mûr değildirler; belki setr ile mükelleftirler. Ve bu ilim hasâis-ı nübüvvet ve risâletten olmayıp, hasâis-ı velâyettendir. Halka taalluk eden ilim ise, "ilm-i zâhirî" olup buna "ilm-i şerîat" / ve risâlet derler. Bu ilim enbiyâ ve rusül hazarâtına mahsûs olup, halka teblîğ ile mükelleftirler.

İmdi enbiyâ ve rusül hazarâtının iki cihetleri olup, cihet-i zâhiriyyeleri "nübüvvet" ve cihet-i bâtıniyyeleri "velâyet"tir. Kendilerine vahiy nâzil olduğu vakit, cihet-i zâhiriyyeleri, cihet-i bâtıniyyelerini setr eder. Ve binâenaleyh aldıklarını bilâ-tefrik halka siyyânen teblîğ ile mükellef olurlar. Ve bu sebeble ilm-i ledünnî olan esrâr-ı kazâ ve kader ilmi kendilerinden mestûr kalır. Zîrâ aynı zamanda cihet-i zâhiriyye ile cihet-i bâtıniyyelerine nâzil olan ilmi tevhîd etmek mümkün değildir. Çünkü sırr-ı kader "emr-i irâdî"ye ve şerîat "emr-i teklîfî"ye taalluk edip, ekser-i ahvâlde yekdîğerine münâfîdir.

Meselâ Zeyd'in ayn-ı sâbitesi küfrü iktizâ ettiğinden irâde-i ilâhî de ona taalluk etmiştir. Ve Amr'ın ayn-i sâbitesi ise îmânı iktizâ ettiğinden irâde-i ilâhî de onun îmânına taalluk etmiştir. Halbuki peygamber ikisine de müsâvâten teblîğ ile mükelleftir. Eğer "emr-i irâdî" kendisine münkeşif olsa, Zeyd'e ve emsâline teblîğ-i ahkâmdan vaz geçer veyâ fütûr vâkı' olur idi.

İşte enbiyâ ve rusül-i kirâmın efdal ve eşref ve a'refi olan zübde-i kâinât ve server-i mevcûdât olan (s.a.v.) Efendimiz hazretleri bu hakîkati müşâhede buyurduklarından dolayı فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ (Hûd, 11/112) âyet-i kerîmesini müştemil olduğu için "Sûre-i Hûd beni ihtiyarlattı" buyurdular. Çünkü emr-i ilâhîyi siyyânen teblîğ buyurduğu vakit, emr-i irâdî küfrüne taalluk eden kimse reddeder. Bu ise nebiyy-i zî-şân Efendimize be-gâyet girân gelir. Maahâzâ teblîğ etmese olmaz. Çünkü teblîğa me'mûrdur.

İmdi bu ihticâb şân-ı nübüvvete nakîsa îrâs etmez. Zîrâ enbiyâ (a.s.) esrâr-ı kazâ ve kadere cihet-i velâyetleriyle muttali' olurlar ve onları halka ifşâ etmezler. Fakat ilm-i şerîati teblîğ ettikleri vakit, bu ilim kendilerince mestûr ve mensî hükmündedir.

İşte Mûsâ (a.s.) Hızır'a mülâkî olduğu vakit bu halde idi. Ve Hızır bâlâdaki kelâmında insâf edip kendi nefsinde hakîkati tasdîk etti de: "Ben ilm-i risâlet ve nübüvveti bilmem; ve sen de risâletin hasebiyle ilm-i zevkîden hicâbdasın" dedi.

Hz. Hızır hakkında rivâyet-i muhtelife vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de cenâb-ı Mûsâ ile mülâkât eden abdin Hızır olduğu musarrah değil ise de, hadîs-i şerîfte Hızır olduğu sarâhaten beyân buyrulmuştur. Muhakkıkînin âsârına nazaran Hızır'ın hayât-ı berzahiyye ile hayy olup, âlem-i şehâdette sulehâ ile / mülâkât ettiği anlaşılmaktadır. Hattâ bu ma'nâyı te'yîden Azîz Nesefî hazretleri **Risâleler**'inin birisinde buyurur ki: "Vaktâki Mûsâ (a.s.) Hızır ile sohbet ettiği esnâda taâma ihtiyac hissettiler; önlerine bir âhû kebâbı geldi. Fakat âhûnun Mûsâ (a.s.) tarafına gelen ciheti çiğ ve Hızır tarafına isâbet eden ciheti ise pişmiş idi. Cenâb-ı Mûsâ sebebini Hızır'dan suâl etti. Hz. Hızır: "Yâ Mûsâ, ben âhiretteyim, sen dünyâdasın. Dünyâ mahall-i

amel ve âhiret mahall-i cezâdır. Binâenaleyh benim ihtiyâcım hazır ve senin ihtiyâcın amele mütevakkıftır. Kalk, çiğ olan âhûyu pişirmek için ateş yak!" Şeyh-i Ekber efendimizin Hızır hakkındaki beyânât-ı aliyyeleri **Nefehâtü'l-Üns**'te mufassalen nakl edilmiştir. Burada zikri tatvîli mûcib olur.

Onun hikmet-i firâkına gelince, budur ki: Muhakkak Allah Teâlâ resûl hakkında "Resûlün getirdiği şeyi alınız ve sizi nehy ettiği şeyden müntehî olunuz." (Haşr, 59/7) **der. Binâenaleyh risâletin ve resûlün kadrini ârif olan ulemâ-i billah bu kavl indinde vâkıf oldular. Ve Hızır muhakkak Mûsâ'nın resûlullah olduğunu bilirdi. Böyle olunca resûl ile edebin hakkını tevfiye etmek için ondan sâdır olan şeye murâkıb olmağa şurû' etti. İmdi ona "Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edecek olursam, bana musâhib olma!"** (Kehf, 18/76) **dedi. Binâenaleyh onu kendi sohbetinden nehy etti. Vaktâki ondan üçüncü vâkı' oldu. Hızır ona: "İşte bu, seninle benim aramda ayrılıktır"** (Kehf, 18/78) **dedi. Mûsâ ona "Yapma!" demedi; ve sohbeti taleb etmedi. Zîrâ ona musâhib olmaktan kendisini nehy ile intâk eden müteayyen olduğu rütbenin kadrini bilirdi. Binâenaleyh Mûsâ sükût etti; ve firâk vâkı' oldu** (17).

/ Ve Hz. Mûsâ'nın cenâb-ı Hızır'dan ayrılmasının hikmetine gelince, o hikmet de budur ki: Muhakkak Allah Teâlâ resûl hakkındaki muâmele ve münâsebeti beyânen Kur'ân-ı Kerîm'de وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا (Haşr, 59/7) ya'nî "Resûlün size tebliğ ettiği şeyi alınız; ve sizi nehy ettiği şeyden müntehî olunuz, vaz geçiniz!" buyurur. Binâenaleyh risâletin ve resûlün kadrini ve mertebesini bilen ulemâ-i billah bu kavl-i Hak indinde dururlar; ve aslâ niçin öyledir, diye hatırlarına bir i'tirâz gelmez. Zîrâ onlar merâtib-i vücûdun zâhir ve bâtınını câmi' olan risâletin kadrini ve bu risâleti hâmil olan zâtın mertebesini, sırr-ı kadere ve sırr-ı tevhîde ve merâtib-i vücûda vâkıf oldukları için bilirler. Cühelâ ise

hakîkat-i hâle vâkıf olmadıklarından, resûlün getirdiği şeyleri ukûl-i nâkısalarına tatbîk edip i'tirâz ederler. Hz. Hızır ise, cenâb-ı Mûsâ'-nın resûlullah olduğunu bilirdi. Kendisi ilm-i ledün sâhibi olup, resûlün ve risâletin kadrini kemâliyle ârif olduğundan, resûle karşı îcâb eden edebin hakkını îfâ etmek için, dâimâ onun akvâl ve ef'âline muntazır ve murâkıb olmağa başladı. Cenâb-ı Mûsâ, Hızır'a: "Eğer bundan sonra sana bir şeyden suâl edecek olursam, benimle arkadaşlık etme!" (Kehf, 18/76) dedi; ve onu kendi sohbetinden nehy etti. Cenâb-ı Mûsâ'dan üçüncü suâl vâkı' olunca, Hızır ona: "İşte bu i'tirâz aramızda ayrılığa sebebdir" dedi. Cenâb-ı Mûsâ da Hızır'ın bu sözüne karşı, benden ayrılma, demedi ve sohbetin devâmını istemedi. Çünkü Mûsâ, müteayyen olduğu rütbe-i aliyyenin kadrini ve kendisini sohbetten nehy ile intâk eden rütbe-i risâlet olduğunu bilirdi. Binâenaleyh Mûsâ sükût etti; ve ayrılık dahi vâkı' oldu. / 65

İmdi sen bu iki racülün ilimde kemâline ve edeb-i ilâhî hakkının îfâsına ve Hızır'ın Mûsâ indinde i'tirâf eylediği şey hakkında insâfına nazar et ki, ona: "Ben Allâh'ın bana ta'lîm eylediği bir ilim üzerineyim ki, sen onu bilmezsin; ve sen de Allâh'ın sana ta'lîm eylediği bir ilim üzerinesin ki, ben onu bilmem" dedi. İmdi bu i'lâm, onun ulüvv-i mertebesini bilmekle berâber وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَى مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (Kehf, 18/68) **sözünde onu mecrûh ettiği şey için devâ oldu. Halbuki Hızır'ın o mertebesi yok idi** (18).

Ya'nî sen Hz. Mûsâ ile cenâb-ı Hızır'ın ilimde kemallerine ve edeb-i ilâhîyi hakkıyla îfâ etmelerine nazar et! İlimdeki kemalleri, yekdîğerinin ilm-i zevkîsine müdâhale etmemeleridir. Ve edeb-i ilâhîyi hakkıyla îfâ etmeleri dahi merâtib-i vücûdun ahkâmına riâyet eylemeleridir. Ve Hızır'ın Mûsâ'ya i'tirâf eylediği hakîkat husûsunda insâfına nazar et ki, ona: "Allah Teâlâ bana senin bilmediğin bir ilmi ta'lîm etti ve sana da benim bilmediğim bir ilmi ta'lîm eyledi" dedi. Hızır'ın her iki tarafın ilmi ve cehli hakkındaki insâfı ve bu munsıfâne sözü, Mûsâ'nın kalbindeki yaraya bir merhem oldu. Çünkü

cenâb-ı Hızır yukarıda beyân olunduğu üzere Mûsâ'ya "İlm-i zevkî ile ihâta edemediğin bir şeye nasıl sabır edersin" (Kehf, 18/68) demiş ve bu sözden kalb-i Mûsâ'da nev'an-mâ bir yara açılmış idi. Ve Hızır, bu sözü söylerken Mûsâ'nın rütbe-i risâletten ibâret olan ulüvv-i mertebesini bilir idi. Ve bu ulüvv-i mertebe ve rütbe-i risâlet Hızır'da yok idi. Binâenaleyh Hızır "Senin bildiğini ben bilmem; benim bildiğimi de sen bilmezsin" demekle, cenâb-ı Mûsâ'nın sadrına şifâ-bahş bir söz söylemiş oldu.

Ma'lûm olsun ki, Hızır'ın bu kelâmı, kendisinin resûl ve nübüvvet-i teşrîiyye ile nebî olmadığına delîldir. Fakat nebiyy-i müşerri'in şerîatini takviye eden ve sâhib-i kitâb olmayan bir nebî olmasını mâni' değildir. Zîrâ nebî "ihbâr eden kimse"dir. Cenâb-ı Hızır'ın sulehâya zâhir olarak onlara, tâbi' oldukları peygamberlerinin şer'iyle nasîhat ettiği vâkı'dir. Bu sûrette cenâb-ı Hızır enbiyâ-i Benî İsrâîl gibi olmuş olur. Nitekim hadîs-i şerîfte علماء امتي كأنبياء بني إسرائيل ya'nî "Benim ümmetimin âlimleri Benî İsrâîl'in peygamberleri gibidir" buyrulur. İşte cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) / efendimizin **Fütûhât**'ın 73. bâbında ولم يكن للخضر نبوة التشريع التي للأنبياء عليهم السلام ya'nî "Enbiyâ (a.s.)a mahsûs olan nübüvvet-i teşrî' Hızır için vâkı' değildir" kelâmının ma'nâsı budur. Ve şeyh-i ârif Sadreddîn Konevî hazretlerinin **Fükûk** ismindeki kitâb-ı şerîfinin فك فص الختم المحمدي bahsinde "Hâtem-i enbiyânın şerîati hükmünün âmm olmasından nâşî arzın kâffesi ona ve ümmetine mescid ve toprağı tâhir kılındı. Ve onun risâletinin ahkâmında geçmiş olan resûllerin risâleti münderic oldu. Ve onun nübüvveti hakkındaki emir de böyledir ki, Hızır (a.s.) onda dâhildir. Her ne kadar nübüvvet-i Hızır'ın i'tirâfı hakkında ehl-i hicâb ihtilâf etmişler ise de, ekâbir-i muhakkıkîn arasında bunda ihtilâf yoktur" kelâmı aynı ma'nâyı te'yîd eder.

Ve bu, ibâr-ı nahl hadîsinde, ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Aleyhi's-selâm "Siz dünyânızın mesâlihinde a'lemsiniz" dedi. Ve şekk yoktur ki, muhakkak bir şeye ilim onun cehlinden hayırlıdır. Ve bunun için Allah nefsini "O her bir şeyi alîmdir" (Şûrâ, 42/12) **diye**

medh etti. İmdi (S.a.v) ashâbına onların mesâlih-i dü yâda kendisinden a'lem olduğuna i'tirâf etti. Zîrâ bun onun için hibret yoktur. Çünkü o zevk ve tecrübe ilmidir. Ve Aleyhi's-selâm bunun ilmine meşgûl olmadı. Belki onun şuğlü ehemmin ehemmine idi. İmdi ben seni edeb-i azîme vâkıf kıldım. Eğer nefsini onunla isti'mâl edersen müntefi' olursun (-18).

Ve bu insâf veyâhut bu bi'n-nisbe olan tefâzul ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Dâvûd-i Kayserî ve Bâlî Efendi (kuddise sırruhümâ) kendi şerhlerinde "bu" ism-i işâretini "insâf"a ve Bosnevî hazretleri "bi'n-nisbe olan tefâzul"a râci' addetmiştir. Her ikisi de rûh-i ma'nâ i'tibâriyle bir şeydir. Zîrâ "insâf"/"tefâzul" üzerine vâkı' olur. Ya'nî "Senin bildiğini ben bilmem ve benim bildiğimi sen bilmezsin" demek, ilimde tefâzuldan neş'et eder. Ve bu iki kimseden her birisi birer cihetten yekdîğeri üzerine hem fâzıl ve hem de mefdûl olmuş olur. Ve bu fâzıliyyet ve mefdûliyyet hurma ağacı aşılamak husûsuna dâir olan hadîs-i şerîfte beyân buyrulduğu üzere ümmet-i muhammediyyede zâhir oldu. Ya'nî, bir sene (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmın hurma ağaçlarını aşıladıklarını gördü; ve لو تركتم لا يضركم ya'nî "Aşıyı terk etseniz, size bir zararı olmazdı" buyurdular. Ashâb-ı kiram dahi bu kelâm-ı nebevî üzerine aşıyı terk ettiler. O sene hurma az oldu. Bu hal görülünce (S.a.v.) Efendimiz ashâb-ı kirâmına أنتم اعلم بمصالح دنياكم ya'nî "Dünyânızın işlerini siz benden daha iyi bilirsiniz" buyurdu. Ve bu kelâm ile nebiyy-i zî-şan Efendimiz bu husûsta ümmetinin kendi üzerlerine fazlını i'tirâf buyurdular ve insâf eylediler. Halbuki şübhesiz bir şeyi bilmek, bilmemekten hayırlıdır. İlmin cehilden efdal olmasından nâşî Allah Teâlâ kendi nefsini Kur'ân-ı Kerîm'de إنّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Şûrâ, 42/12) "O her şeyi bilir" diye medh etti. Binâenaleyh ilm-i ilâhînin ihâta etmediği bir şey kalmadı. Server-i enbiyâ Efendimiz ise taayyün-i beşerîleri i'tibâriyle merâtib-i vücûdun ahkâmına tâbi' ve âlem-i nisbete dâhildirler. Binâenaleyh âlem-i nisbetteki fâzıliyyet ve mefdûliyyetten elbette kendilerine de bir zevk husûlü zarûrîdir. Bu zevkin husûlü için kendilerinde mesâlih-i dünyeviyyede

ilm-i zevkî ve tecrübî hâsıl değildi. Zîrâ kalb-i şerîfleriyle umûr-i cüz'iyyeden ibâret olan mesâlih-i dünyeviyye ile meşgûl olmazlar idi. Belki onların iştiğâli ehemm olan şeyler içinde ehemm olana idi; ve o da emr-i nübüvvet ve risâletin îcâbâtı olan umûr-i külliyyedir. Binâenaleyh resûl-i zî-şân Efendimiz umûr-i cüz'iyyede ashâb-ı kirâmın kendi üzerlerine fâzılıyyetini i'tirâf buyurdu ve insâf eyledi. Ve bu fâzılıyyet ve mefdûliyyet nisbeti şân-ı nübüvvete nakîsa vermez. Zîrâ ehemm içinde ehemm olan umûr-i külliyyenin ilminde, ümmetine nisbeten ihâta-i külliyye sâhibidir. /

Ve onun "Rabbim bana hüküm bahşetti" (Şuarâ, 26/21) **sözü, "hilâfet"i murâd eder; ve "Beni mürsellerden kıldı"** (Şuarâ, 26/21) **"risâleti" murâd eder. İmdi herbir resûl "halîfe" değildir. "Halîfe" seyf ve azil ve vilâyet sâhibidir. Halbuki resûl "halîfe" gibi değildir. Ancak onun üzerine irsâl olunduğu şeyin iblâğı lâzımdır. Eğer onun üzerine mukâtele eder ve onu seyf ile himâye edecek olursa bu, "halîfe" olan resûldür. Nitekim her bir nebî "resûl" değildir. Kezâlik her resûl "halîfe" değildir. Ya'nî ona mülk ve onda tahakküm i'tâ olunmadı** (19).

Ya'nî cenâb-ı Mûsâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de hikâye buyrulduğu üzere فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا (Şuarâ, 26/21) kavli "hilâfet"i mutazammın olur; ve bu kavl ile "hilâfet"i murâd etmiş bulunur; وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ (Şuarâ, 26/21) demesiyle de "risâlet"i murâd eder. Binâenaleyh bu iki kavl ile cenâb-ı Mûsâ nefsinde hem "hilâfet" ve hem de "risâlet"i cem' eylediğini ifâde etmiştir. Çünkü her bir resûl "halîfe" değildir. Ve "halîfe" seyf ve azl ve vilâyet sâhibidir. Ya'nî hem "resûl" ve hem de "halîfe" olan zat, emr-i ilâhîyi teblîğ ettikten sonra kabûl etmeyenler ile mukâtele eder; ve dîn-i Hakk'ı kılıç ile himâye eder. Halbuki yalnız "resûl" olan zat, "halîfe" gibi değildir. Onun üzerine vâcib olan şey, yalnız emr-i ilâhîyi teblîğden ibârettir. Nitekim âyet-i kerîmede مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ (Mâide, 5/99) ya'nî "Resûle lâzım olan ancak teblîğdir" buyrulur. Her bir resûlün "halîfe" olmaması, her

bir nebînin "resûl" olmamasına benzer. Çünkü "resûl" kitâb ve şerîat-i mahsûsa sâhibidir. Nebî ise mutlakā kitâb ve şerîat sâhibi olmak îcâb etmez. / Nitekim enbiyâ-i Benî İsrâîl şerîat-i mûseviyyeyi ve kitâb-ı **Tevrât**'ı teblîğe me'mûr idiler. Binâenaleyh "halîfe" olmayan resûle mülk ve mülkte tahakküm ve tasarruf verilmedi. Böyle olunca "hilâfet" risâlette bir rütbe-i zâide olmuş olur.

Ve Fir'avn'ın "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâlinin hikmetine gelince; an-cehlin değil idi. Belki Rabb'inden risâlet da'vâsıyla berâber, onun cevâbını görmek için, an-ihtiyârin idi. Ve Fir'avn mürselînin ilimde mertebesini bilir idi. Binâenaleyh onun da'vâsının sıdkına onun cevâbiyle istidlâl eder. Ve Fir'avn kendi nefsinde muttali' olduğu şeyi, onların şuûru olmadığı cihetten onlara ta'rîf etmek için hâzırîn eclinden suâl-i îhâm ile suâl etti (20).

Ya'nî Hz. Mûsâ, vüzerâ ve vükelâsıyla berâber bulunduğu bir mecliste Fir'avn'ı tevhîd-i ilâhîye da'vet ettiği vakit, Fir'avn huzzâr içinde cenâb-ı Mûsâ'ya وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) ya'nî "Âlemlerin Rabbi olan nedir?" tarzında bir suâl sormuş idi. Kur'ân-ı Kerîm'de bu suâlin مَا [mâ] edâtıyla hikâye buyrulması, Fir'avn'ın "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâl ettiğini göstermektedir; ve Fir'avn'ın mâhiyyet-i ilâhiyyeden suâli cehâlet cihetinden değil idi; belki risâlet da'vâsıyla zâhir olan cenâb-ı Mûsâ'nın vereceği cevâbı görüp tedkîk etmek için imtihân cihetinden idi. Ve bir kimse herhangi bir mes'elede birinin kudret-i ilmiyyesini anlamak için imtihân tarîkıyla bir suâl îrâd ederse / o mes'eleye vukūfu olmak tabîîdir. İşte Fir'avn 70
mürsellerin ilm-i ilâhîdeki mertebesini bildiği için cenâb-ı Mûsâ'ya "mâhiyyet-i ilâhiyye"den suâl etti. Zîrâ resûllere mâhiyyet-i Hak'tan sorulduğu vakit onlar ehl-i mantıkın kavâidine mutâbık cevap vermezler. Belki hakîkat-i Hakk'ın izâfât ve sıfâtıyla cevap verirler. Ve erbâb-ı mantıkın kāidesine göre bir şeyin mâhiyyeti "cins" ile "fasıl"dan terkîb olunur.

Meselâ: İnsanın mâhiyyeti nedir? diye sorulsa "Hayvân-ı nâtıktır" diye cevap verirler. Ve "hayvan" insanın "cins"i ve "nâtık" onun hayvanlar arasından "fasl"ıdır. Halbuki Allah Teâlâ için bir "hakîkat" olmakla berâber "cins" ile "fasıl"dan terekküb etmez. Zîrâ onun varlığı mukâbilinde diğer bir varlık yoktur; ve bu gördüğümüz varlıklar hep onun vücûdunun izâfâtıdır. İşte bu hakîkate binâen resûller hakîkat-i ahadiyyeden bahsetmezler; ve bu hakîkatin idrâki mümkün olmadığı için bu hususta düşünmekten de men' ederler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz لا تتفكروا في ذات الله تفكروا في آلاء الله ya'nî "Allâh'ın zâtında tefekkür etmeyiniz, âlâsında, ya'nî sıfâtında ve esmâsında tefekkür ediniz" buyururlar.

Fir'avn resûllerin mertebe-i ilmini bildiği için: "Vereceği cevap, resûllerin cevâbına muvâfık mıdır, değil midir?" diye cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan suâl etti. Halbuki meclisteki hükemâ ve ukalâ ehl-i mantık ve erbâb-ı fikir ve nazar idiler. "Mâhiyyet"i "cins" ile "fasıl"dan terkîb ettikleri için, cenâb-ı Mûsâ'dan dahi o tarzda cevap sudûruna muntazır idiler. Fir'avn ise kendi nefsinde vâkıf olduğu şeyi, hâzırûn farkına varmaksızın, onlara ta'rîf etmek için Hz. Mûsâ'ya iki kasdı şâmil olmak üzere suâl-i îhâm ile suâl etti.

İki kasıddan birisi budur ki: Fir'avn'ın ıttılâ'ına göre Hakk'ın "hakîkat"i vardır. Fakat bu hakîkat, enbiyâ tarafından onların bildikleri vech ile ta'rîf olunmaz. Belki enbiyâ o hakîkatın izâfâtıyla cevap verirler. Binâenaleyh Mûsâ'ya bu cevâbı verdirirken, Fir'avn bir taraftan Mûsâ'yı imtihân etmiş bulunur; ve diğer taraftan da kendi muttali' olduğu şeyi, onlar farkına varmaksızın, Mûsâ'ya ta'rîf ettirir.

Diğer vech budur ki: Hâzırûnun zihniyyetine göre "cins" ile "fasıl"-dan mürekkeb bir cevap veremeyeceğinden, mahzâ makâmını takviye için, huzzâr muvâcehesinde onu techîl etmiş olur. /

İmdi emri âlim olanların cevâbiyle cevap verdiği vakit, Fir'avn mansıbını ibkâ için Mûsâ'nın, suâline cevap vermediğini i'lân etti. Binâenaleyh kusûr-i fehimlerinden dolayı hâzırûn indinde Fir'avn'ın Mûsâ'dan daha âlim olduğu zâhir oldu. Ve işte bunun için ona lâyık

olan cevâbı verdiği vakit, kendisinden suâl olunan şeye zâhirde cevap olmadığı ve Fir'avn ise, ancak bununla cevap vereceğini bildiği halde, ashâbına dedi ki: "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur." (Şuarâ, 26/27) **Ya'nî benim ona sorduğum şeyin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ o şeyin ma'lûm olması aslâ tasavvur olunmaz** (20).

Ya'nî Mûsâ (a.s.), hakîkat-i emri bilen ulemânın cevâbiyle cevap verip, Hakk'ın rubûbiyyetini beyân ettiği vakit, Fir'avn ilim ve irfan ve zekâ i'tibâriyle ma'nen ve tasarruf-i sûrî i'tibâriyle maddeten mansıb-ı âlîsini ibkâ için, Mûsâ'nın sorduğu suâle cevap veremediğini huzzâra i'lân etti. Ya'nî demek istedi ki: "Ey huzzâr, ben Mûsâ'ya "mâ" ile hakîkat-i Hak'tan suâl ettim. O ise onun hakîkatinden değil, belki ... رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا (Şuarâ, 26/24) kavliyle Hakk'ın izâfâtından ism-i Rab ile cevap verdi. Ben ona ne sordum, o bana ne söyledi. Demek ki benim suâlimi anlayamadı." Halbuki Mûsâ (a.s.) işin hakîkatini bilen âlimlerin verebileceği cevâbı verdi. Ve "semâvât" ile ervâh-ı ulviyye-i tabîiyyeyi ve "arz" ile eşhâs-ı unsuriyye-i süfliyyeyi murâd etti. Ve Hakk'ın bunların mürebbî-i mutlakı olduğunu ve onun rubûbiyyet-i mutlakası, bilcümle rubûbiyyât-ı/ mukayyedeyi câmi' ve muhît olduğunu beyân eyledi. Ve binâenaleyh Fir'avn'ın اَنَا رَبُّكُمُ الْاَعْلٰى (Nâziât, 79/24) kavliyle kendi nefsine izâfe eylediği rubûbiyyet-i mukayyedeyi dahi, Hakk'ın rubûbiyyet-i mutlakası tahtına idhâl etti. Ve âyet-i kerîmenin mâba'di olan اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) kavliyle de "Hakk'ın hakîkati"ni olduğu gibi kendisinden başka hiçbir kimse bilemeyeceğine işâret etti. Ya'nî "Eğer siz ehl-i îkân iseniz Hak Teâlâ semâvât ve arzın ve onların arasındaki şeylerin Rabbidir" demekle, resûllere lâyık olan cevâbı verdi. Fakat huzzâr-ı meclis "hakîkat"ten vâkı' olan suâle "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb bir cevap vereceğine intizâr etmekte idiler. Binâenaleyh bu cevap ile Fir'avn, Mûsâ'nın ilmine ve huzzâr, cehline hükmettiler. Fakat Fir'avn, mülk ve saltanat elinden çıkar havfiyle, Mûsâ'ya îmân edip huzzâra kendi kanâatini izhâr etmedi. Onları kendi anlayışları dâiresinde bırakmak işine geldi.

İmdi huzzârın nâkıs anlayışlarından dolayı, huzzâr indinde Fir'avn'ın Mûsâ'dan daha âlim olduğu tezâhür etti. Halbuki mes'elenin iç

yüzü böyle değil idi. Cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın suâline lâyık olan cevâbı verdi. Fakat "Hakk'ın hakîkati"nden vâkı' olan suâle, "cins" ile "fasıl" dan mürekkeb bir cevap vermediği cihetle, bi't-tabi' zâhirde suâlin cevâbı olmadı. Ve Fir'avn ise imtihân için sorduğu suâle, eğer Mûsâ resûl ise başka cevap veremeyeceğini bilirdi. İşte Fir'avn, Mûsâ'nın cevâbı resûllerin cevâbına muvâfık olduğunu bildiği halde, "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur" (Şuârâ 26/27) ya'nî benim ona sorduğum "Hakk'ın hakîkati"nin ilmi ondan mestûrdur. Zîrâ hakîkat-i Hakk'ın ma'lûm olması aslâ mutasavver değildir. İmdi Fir'avn bu sözü ile iki ma'nâyı murâd etti:

Birisi budur ki: "Size gönderilen resûl benim sûalimi anlayamayacak kadar gabîdir. Gabâveti zâhir olan kimseye nasıl ittibâ' olunur?" Ve bu söz huzzârın hamâkatlerine mutâbık bir kavl-i zâhirdir.

İkincisi budur ki: Fir'avn cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan imtihân tarîkıyla suâl etti; ve lâyık olan cevâbı da aldı. Binâenaleyh zâhiri bâlâdaki ma'nâya mahmûl olan sözü, bâtında, huzzâra karşı cenâb-ı Mûsâ'nın risâletine şehâdettir. Ya'nî Fir'avn/"Resûller risâletleri hengâmında hakâyık-ı eşyâdan ve esrâr-ı kazâ ve kaderden mahcûb ve mestûr olduklarından mâhiyyet-i Hakk'ın ilmi kendilerine mekşûf değildir. Onların vazîfeleri zât-ı mutlakaya da'vet olmayıp, ancak sıfât-ı ilâhiyyeye da'vettir. Zîrâ resûl, risâlet ve mürselün-ileyh ve mürsel kesret-i iktizâ eder. Zât-ı mutlaka ve mertebe-i ahadiyyede ise aslâ kesret mevzû'-i bahs değildir" demeği murâd etti.

İmdi suâl sahîhdir. Zîrâ "mâhiyyet"ten suâl matlûbun "hakîkat"inden suâldir; ve nefsinde bir hakîkat üzere olması lâ-büddür. Ve "hudûd"u "cins" ve "fasıl"dan mürekkeb yapanlara gelince bu, kendisinde iştirâk olan her şeyde vâkı'dir. Ve kendisinin cinsi olmayan için, kendi nefsinde, onun gayri için olmayan bir hakîkat olmamak lâzım gelmez. Binâenaleyh suâl, ehl-i Hak mezhebi ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm üzere sahîhdir; ve ondan cevap ancak Mûsâ'nın icâbet eylediği şeyledir (21).

Ya'nî Fir'avn'ın cenâb-ı Mûsâ'ya mâhiyyet-i Hak'tan suâl etmesi bâtıl değil, sahîhtir. Çünkü bir şeyin "mâhiyyet"inden suâl etmek, sâilin matlûbu olan şeyin "hakîkat"inden suâl etmektir. Ve Hakk'ın kendi nefsinde ve zâtında elbette bir "hakîkat"i olması iktizâ eder. Ve bir şeyin hadd ve ta'rîfini cins ile fasıldan terkîb eden erbâb-ı fikir ve nazara gelince: Onların bu ta'rîfleri, ancak / cinsiyyette iştirâki olan herbir şeyde vâkı'dir. Nitekim yukarıda "insanın mâhiyyeti" ta'rîf olunduğu sırada "hayvan cinsi"nde onun iştirâki vâkı' olduğu ve fakat "nâtıkıyyet"i onu bu "cins" arasından "fasl" ettiği ve ayırdığı gösterildi. Velâkin Hak Sübhânehû ve Teâlâ gibi kendisinin "cins"i olmayan bir zâtın, kendi nefsinde, yalnız kendisine mahsûs olup, başkalarına âit olmayan bir hakîkat olmamak lâzım gelmez. Mâdemki vardır, elbette bir hakîkati vardır. Binâenaleyh Fir'avn'ın suâli ehl-i Hak mezhebince ve ilm-i sahîh ve akl-ı selîm muktezâsınca sahîhdir. Ve bu mâhiyyet-i Hak'tan suâle, ancak Mûsâ'nın verdiği tarzda cevap verilebilir.

•

Ve bunda büyük bir sır vardır. Zîrâ o "hadd-i zâtî"den suâl edene "fiil" ile cevap verdi. Binâenaleyh hadd-i zâtîyi suver-i âlemden onunla zâhir olduğu şeye veyâhut suver-i âlemden kendisine zâhir olan şeye izâfetinin "ayn"ı kıldı. İmdi ke-ennehû وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ (Şuarâ, 26/23) **kavlinin cevâbında ona dedi: Eğer siz ehl-i îkân iseniz semâdan ibâret olan ulüvvden ve arzdan ibâret olan süflden âlemlerin sûreti kendisinde zâhir olan veyâhut onlar ile zâhir olandır, dedi** (22).

Ya'nî Mûsâ (a.s.)ın رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) ya'nî "Eğer siz ehl-i îkân iseniz, göklerin ve arzın ve onların arasında olan şeylerin Rabb'idir" tarzındaki cevapta büyük bir sır vardır. Zîrâ cenâb-ı Mûsâ hakîkat-i Hak'tan suâl eden Fir'avn'a "zâtın fiil"i olan "rubûbiyyet"le cevap verdi. Zîrâ âlem-i sûret, ef'âl-i ilâhiyyeden ibârettir./Binâenaleyh Hz. Mûsâ "hadd-i zâtî"yi ve ta'rîf-i 75
ilâhîyi âlemin sûretlerinden kendisiyle zâhir olan şeye veyâhut âlemin sûretlerinden kendisinde zâhir olan şeye izâfetinin aynı yaptı. Ya'nî âlemlere Rabb'in izâfetinin aynını Rab için "hadd-i zâtî" kıldı. Zîrâ Rabb'i âlemlerin sûretine izâfe etmek, Rabb'in hadd-i zâtîsidir.

Meselâ: Suyu ta'rîf ederken, "Buz kütlelerinin rabbidir ve onların mürebbîsidir" denilmiş olsa, suyun fiili ile cevap verilmiş olur; ve bu da suyun hadd-i zâtîsi olur. Binâenaleyh Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın "Rabbü'l-âlemînin hakîkati nedir?" (Şuarâ, 26/23) suâline cevâben, keennehû dedi ki: Sorduğun Rabbü'l-âlemîn, eğer siz ehl-i îkândan iseniz, semâ-yı ulvîden ve arz-ı süflîden ve onların arasındaki olan eşyâdan ne kadar sûretler var ise, hepsi kendisinde zâhir olan veyâhut mertebe-i letâfetten kesâfete bi't-tenezzül bu sûretler ile zâhir olan vücûd-i vâhiddir.

Ma'lûm olsun ki, bu iki ta'bîrin hakîkati birdir. İster, Hak esmâ ve sıfâtının sûretleri olan a'yân-ı sâbiteye kendi vücûd-i latîfini teksîf edip birer vücûd-i hâricî libâsı giydirdi; binâenaleyh ulvî ve süflî suver-i âlemin kâffesi onun vücûd-i vâhidinde zâhir oldu, dersin; ister, Hak esmâ ve sıfâtı hasebiyle mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete bi't-tenezzül âlemlerin sûretleri ile zâhir oldu, dersin. Her iki sûrette de âlemin sûretleri vücûd-i vâhid-i Hak'la mütegaddî olmuş olur. /

•

İmdi Fir'avn, ashâbına "O mecnûndur" (Şuarâ, 26/27) **dediği vakit —nitekim biz onun mecnûn olması ma'nâsını beyân ettik —Mûsâ ilm-i ilâhîdeki rütbesini Fir'avn bilmek için, beyânında ziyâde etti. Zîrâ o, muhakkak Fir'avn kendisinin kelâmını anladığını bilir idi. Binâenaleyh** رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ (Şuarâ, 26/28) **ya'nî "Maşrık ve mağribin Rabb'idir" dedi. İmdi zâhir ve müstetir olan şeyi ityân etti. Ve O zâhir ve bâtındır; ve onların arasında olan şeyi getirdi. Ve o, onun** بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (Bakara, 2/29) **ya'nî "Her şeyi bilir" kavlidir. "Eğer siz taakkul ederseniz"** (Şuarâ, 26/28) **demek, eğer siz ashâb-ı takyîd iseniz demektir. Zîrâ "akıl" takyîddir. İmdi cevâb-ı evvel "mûkınîn"in cevâbıdır. Ve onlar ehl-i keşf ve vücûddur. Binâenaleyh "Eğer mûkınîn iseniz"** (Şuarâ, 26/24) **dedi. Eğer ehl-i keşf ve vücûd iseniz, demektir. Böyle olunca ben size şuhûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun eylediğiniz şeyi i'lâm ettim. Eğer siz bu sınıftan olmayıp da ehl-i akıl ve takyîd**

iseniz ve Hakk'ı akıllarınızın ve delillerinin verdiği şeyde hasr ederseniz, ikinci cevapta cevap verdim. Binâenaleyh Fir'avn fazlını ve sıdkını bilmek için, Mûsâ iki vech ile zâhir oldu. Ve Mûsâ Fir'avn'ın bunu bildiğini veyâ bileceğini bildi. Zîrâ Fir'avn "mâhiyyet"-ten suâl etti. İmdi o ما [mâ] ile suâlde, onun suâlinin ıstılâh-ı kudemâ üzere olmadığını bildi. İşte bunun için cevap verdi. Eğer ondan bunun gayrini bile idi, elbette onu suâlde tahtıe eder idi. Vaktâki Mûsâ mes'ûlün-anhi âlemin "ayn"ı yaptı, Fir'avn / ona bu lisan ile hitâb etti. Halbuki kavmin şuûrları yok idi (23-24).

Ya'nî cenâb-ı Mûsâ Fir'avn'ın mâhiyyet-i Hak'tan sorduğu suâle ulemâ-i billâha lâyık olan cevâbı verdikten sonra, Fir'avn huzzâra karşı "Size gönderilen resûlünüz elbette mecnûndur", (Şuarâ, 26/27) ya'nî yukarıda îzâh olunduğu vech ile Hakk'ın hakîkatinin ilmi ondan mestûrdur, dediği vakit, Hz. Mûsâ• ilm-i ilâhîdeki mertebesini Fir'avn'a bildirmek için, cevâbına devam ederek beyânını tezyîd etti. Çünkü söylediği sözlerin ma'nâsını Fir'avn'ın anladığını biliyor idi. Binâenaleyh sorduğun Rab "Maşrık ve mağribin Rabb'idir" (Şuarâ, 26/28) dedi; ve bununla zuhûr ve istitârı anlatmak istedi. Zîrâ "maşrık" şemsin mahall-i zuhûru ve "mağrib" mahall-i istitârıdır. Ya'nî Hak âlem-i ecsâmda zâhir ve âlem-i ecsâma nazaran gayr-i mer'î olan âlem-i ervâhda bâtındır. Ve "zât-ı ahadî" öyle bir hakîkattir ki, ecsâm ve ervâhı ve onların mâ-beyninde olan âlem-i misâli terbiye eder, demeği murâd eder. Ve bu söz بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيم (Bakara, 2/29) kavlinin aynı demektir. Çünkü zâhir ve bâtını ve onların mâ-beynini terbiye etmek, onları bilmekle olur. Zîrâ bir kimse bilmediği bir şeyin mürebbîsi ve sâhibi olamaz. Cenâb-ı Mûsâ'nın إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ (Şuarâ, 26/28) ya'nî "Eğer siz ehl-i akıldan iseniz" demesi, eğer siz ashâb-ı takyîdden iseniz, demektir. Çünkü "akıl" takyîd ve bağdır. Zîrâ akıl ancak idrâki dâiresinde fa'âldir ve o dâire hâricine çıkamaz. Onun için ehl-i akıl, mâ-verâ-yı akıl olan o şuûnât-ı rûhiyyeyi idrâk edemediklerinden inkâr ederler; ve sezdikleri âsâra vehim ve hayâldir, derler. Binâenaleyh dâire-i akılda mukayyed ve bağlı kalırlar.

İmdi cenâb-ı Mûsâ'nın رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا اِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (Şuarâ, 26/24) kavli ehl-i teyakkun için verdiği cevaptır. Ehl-i teyakkun ise, ehl-i keşf ve vücûddur. Şu halde "Eğer mûkının iseniz" (Şuarâ, 26/24) demek, eğer ehl-i keşf ve vücûd iseniz demektir. Ve "ehl-i keşf ve vücûd" o kimselerdir ki, onlar vücûd-i vâhid-i Hakk'ın sereyânını cemî'-i eşyâda ve kendi vücûd-i izâfîlerinde müşâhede ederler. Ve müşâhadeleri hasebiyle cemî'-i eşyânın ve kendi vücûdlarının / mürebbîsi ancak vücûd-i hakîkî-i Hak olduğunu yakînen bilirler. Binâenaleyh cenâb-ı Mûsâ "Eğer siz ehl-i teyakkun iseniz, ben size şuhûdunuzda ve vücûdunuzda teyakkun eylediğiniz şeyi bildirdim. Ve eğer bu sınıftan olmayıp da, vücûd-i Hakk'ı vücûd-i izâfî-i eşyâdan ve kendi vücûdunuzdan gayri görüp, onu bunlardan tenzîh ve Hakk'ı akıllarınızda îcâd eylediğiniz delillerin çizdikleri dâirede hasr ederseniz, ikinci cevapta ya'nî رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ tarzında cevap verdim" demeği kasd etti. Ve cenâb-ı Mûsâ Fir'avn kendisinin fazlını ve sıdkını bilmek için, böyle iki vech ile zâhir oldu. Ve onun böyle iki vech ile zâhir oluşu, zekâveti hasebiyle, Fir'avn'ın bu nükteleri bildiğini veyâ bilecek kadar irfâna mâlik olduğunu bilmesinden nâşî idi. Çünkü Fir'avn'ın alâmet-i zekâsı mâhiyyet-i Hak'tan suâl etmesi idi.

İmdi onun "mâ" ile olan suâlinde bu suâlin ıstılâh-ı kudemâ üzere olmadığını Mûsâ (a.s.) bildi. Zîrâ kudemâ "cins" ile "fasıl"dan mürekkeb olmayan vücûdun mâhiyyetinden suâli tecvîz etmezler. Binâenaleyh Mûsâ, Fir'avn'ın anladığını ve kâbil-i hitâb olduğunu bildiği için, Fir'avn'a cevap verdi. Eğer Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın suâli ıstılâh-ı kudemâ üzere olduğunu, ya'nî cins ile fasıldan mürekkeb bir cevâba intizâr ile mâhiyyetten suâl ettiğini anlamış olsa idi, bu suâlde onu tahtıe eder idi ve cevap da vermez idi. Vaktâki Mûsâ (a.s.) Fir' avn'ın suâlindeki maksadını anlayarak lâyık olan cevâbı verdi; ve bu cevâbında, yukarıda îzâh olunduğu üzere kendisinden suâl olunan Hakk'ı âlemin "ayn"ı yaptı; Fir'avn dahi ona bu lisân-ı tevhîd ile hitâb etti. Mecliste hâzır olanlar ise, bu muhâtabanın sırrına vâkıf olamadılar. /

İmdi ona "Eğer benden başka bir ilâh ittihâz edecek

olur isen, seni mescûnlardan yaparım" (Şuarâ, 26/29) **dedi. Ve "sicn"de olan "sîn" hurûf-i zevâiddendir. "Seni elbette ben setr ederim" demektir. Zîrâ muhakkak sen bunun gibi sözü sana söylememi, bana te'yîd ettiğin şeyle cevap verdin. İmdi eğer sen bana lisân-ı işâretle: "Ey Fir'avn, vaîdin sebebiyle câhil oldun; halbuki "ayn", vâhidedir. Binâenaleyh nasıl tefrîk ettin? der isen" Fir'avn der ki: "Ben ancak "ayn"ın merâtibini tefrîk ettim, "ayn" müteferrik olmadı; ve o zâtında münkasim olmadı. Ve yâ Mûsâ, şimdiki halde benim mertebem bi'l-fiil sende tahakküm etmektir; ve ben "ayn" ile sen'im, ve rütbe ile gayrinim." Vaktâki Mûsâ (a.s.) bunu ondan anladı ve ona kendi oluşunda, ya'nî Mûsâ oluşunda, onun hakkını verdi. Ona "Sen buna kâdir değilsin" dedi. Halbuki onun için rütbe onun üzerine kudrete ve eserini onda ızhâra şehâdet eder. Zîrâ bu mecliste mertebe-i Fir'avn için, kendisinde Mûsâ'nın zuhûru vâkı' olan rütbe üzerine sûret-i zâhireden tahakküm vardır** (25).

Ya'nî Mûsâ Hakk'ı âlemin "ayn"ı yaptı. Ve Fir'avn da âlemden bir sûret olduğundan bi't-tabi' Hak, onun dahi "ayn"ı olmak lâzım geldi. Ve bu sebeple Fir'avn Mûsâ'ya "Eğer sen benden başka bir ilâh ittihâz edecek olursan, elbette ben seni mescûnlardan yaparım" (Şuarâ, 26/29) dedi. Ve "mescûn"un müştakk olduğu "sicn" kelimesindeki "sîn", zâid harflerdendir. Binâenaleyh "sîn" sâkıt olunca, kelimenin aslı جن olan kalır. Ve "cenn" kelimesinin ma'nâsı ise "setr" dir. Böyle olunca Fir'avn "Elbette ben seni setr ederim"; ya'nî senin mûseviyyetini, Hakk'ın hüviyyeti ile setr ederim. Çünkü / muhakkak sen bana 80
öyle bir cevap verdin ki, o cevap ile benim أنا ربكم الأعلى (Nâziât, 79/24) sözümü te'yîd ettin. Zîrâ âlemi Hakk'ın "ayn"ı yaptın. Ben dahi âlemden bir sûretim. Şu halde "Ben sizin rabb-i a'lânızım" (Nâziât, 79/24) dersem, beni niçin inkâr ediyorsun?" dedi. Ve lisân-ı işâretle ben fir'avniyyetime hâss olan kudret-i zâhire mertebesiyle senin mertebe-i mûseviyyetini setr ederim, demek istedi.

Ve kezâ Fir'avn demek istedi ki: Ey Mûsâ, sen bana lisân-ı işâretle: "Ey Fir'avn, sen beni mescûnînden kılacağını beyân etmek sûretiyle vâkı' olan vaîdinden dolayı câhil oldun. Çünkü ayn-ı vâhide olan Hakk'ı, benim mûseviyyetimi ve senin fir'avniyyetini ayrı ayrı görerek tefrîk ettin. Binâenaleyh Hak ayn-ı vâhide olduğu halde, onu nasıl tefrîk ettin?" diyecek olursan, ben Fir'avn dahi sana cevâben derim ki: "Ben ancak ayn-ı vâhide olan Hakk'ın mertebelerini tefrîk ettim. Onun merâtibini tefrik etmekle onun "ayn"ı müteferrik olmadı; ve o ayn kendi zâtında inkısâm kabûl etmiş olmadı. Yâ Mûsâ, ben mâdemki onun merâtibini tefrîk ettim ve mâdemki şimdiki halde benim mertebem, senin merteben üzerinde fiilen tahakküm etmektir; ve ben hakîkatim olan o ayn-ı vâhide ile sen'im; ve fakat o "ayn"ın merâtibinden bir mertebeyi hâiz olduğum i'tibâr ile senin gayrinim" dedi.

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn kable'l-îmân kemâl-i zekâveti i'tibâriyle tevhîd-i ilmî sâhibi idi. Ve bu ilminde mütehakkık olmadığından da'vâsında hâlen kâzib idi.•Nitekim henüz "tevhîd-i ilmî" mertebesinde olup bu tevhîd ile mütehakkık olmayan ve hâli kâlini mükezzib olan kimseler hakkında, (S.a.v.) Efendimiz شر الناس من قامت القيامة وهو حي ya'nî "Nâsın şerlisi, diri olduğu halde kıyâmeti kopan kimsedir" buyurur. Bu ise nefsinin sıfâtı altında zebûn olduğu halde "sırr-ı tevhîd'e ve inde'l-muhakkıkîn "kıyâmet"in ne olduğuna vâkıf olmak demektir. Zîrâ tevhîd-i ilmî sâhibi zekâveti hasebiyle lisân-ı işâreti anlayabilir. Fakat "tevhîd-i zevkî ve şuhûdî" sâhibi olmadığı cihetle kendi taayyününün hükmü, nazarında / bâkîdir. Bu hâl içinde ilâhiyyeti iddiâ ederse, halkı Hakk'a değil, kendi nefsine da'vet etmiş olur.

Mûsâ (a.s.) Fir'avn'ın murâdını anlayınca, Fir'avn'a Mûsâ oluşunun hakkını verdi. Ya'nî Fir'avn benim rütbem saltanat ve kuvvet-i zâhire ile senin rütbe-i tâbiiyyetine tahakküm eder, deyince; cenâb-ı Mûsâ ona zâhire taalluk eden nübüvvetinin hükmü, Fir'avn'ın saltanat ve kudret-i zâhiresinin fevkında olduğunu göstermek ve nübüvvetinin hakkını ızhâr etmek îcâb etti de, Fir'avn'a: "Sen söylediğini yapmağa muktedir değilsin" dedi Maahâzâ Fir'avn'ın rütbe-i saltanatı sûret-i

ret-i zâhirede teb'a hükmünde olan Mûsâ'nın üzerine kudrete ve bu kudretin eserini Mûsâ'da ızhâra şehâdet eder. Çünkü etrâfına a'vân ve ensârı toplanmış olan Fir'avn'ın bu mecliste rütbesi için, Mûsâ'nın zuhûr ettiği tâbiiyyet rütbesi üzerine —nübüvvetinin zâhire taalluk eden kuvveti tezâhür edinceye kadar— sûret-i zâhirde tahakküm bulunduğu muhtâc-ı îzâh değildir.

İmdi üzerine taaddîsini men' edecek şeyi ona muzhir olduğu halde, ona "Ya sana / açık bir şey getirecek olursam?" (Şuarâ, 26/30) **dedi. Binâenaleyh Fir'avn kendi kavminden zuafâ-yı re'y olanların yanında adem-i insâf ile zâhir olmamak için ona, ancak "Eğer doğru söylüyorsan getir bakalım"** (Şuarâ, 26/31) **sözünün gayrine kâdir olmadı. Onun hakkında şübhe ederler idi. Ve onlar Fir'avn'ın kendilerine ihânet ettiği tâifedir. Böyle olunca ona itâat ettiler. Zîrâ onlar kavm-i fâsikîn, ya'nî akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ eylediği şeyin inkârı cinsinden ukûl-i sahîhanın verdiği şeyden hâricîn idiler. Zîrâ onun için bir hadd vardır. Sâhib-i keşf ve yakîn onu tecâvüz ettiği vakit, onun indinde durur. Ve işte bunun için Mûsâ "mûkın"in ve hâssaten "âkıl"in kabûl edeceği cevâbı getirdi** (26).

Ya'nî Fir'avn ism-i Zâhir'in taht-ı hîtasında sâhib-i kudret ve saltanât ve metbû' idi. Ve cenâb-ı Mûsâ ise yine bu ismin taht-ı hîtasında, raiyye ve tâbi' idi. Bu sebeple Fir'avn Mûsâ'ya tahakküm etmek isteyince cenâb-ı Mûsâ, Mûsâlığını, ya'nî ism-i Zâhir'e taalluk eden kudret-i nebeviyyesini, göstermek lâzım geldi de, Fir'avn'a kudret ve saltanat-ı zâhiriyyesinin taaddîsine ve tecâvüzüne mâni' olacak mu'cizesini ona gösterici olduğu halde: "Ya sana açık ve vâzıh bir mu'cize ve burhan gösterecek olursam, ne dersin?" (Şuarâ, 26 /30) dedi. Fir'avn re'yleri zayıf olan kendi tevâbi'inin yanında adem-i insâf ile zâhir olmamak için: "Eğer doğru söylüyorsan getir de görelim" (Şuarâ, 26/30) sözünden gayri bir söz söyliyemedi. Ya'nî "Hayır, istemem" gibi cebbârâne bir tarzda söz söyliyemedi. Eğer

böyle bir şey söyliye idi, zaîfü'r-re'y olan kavmi, Fir'avn hakkında şübheye düşerlerdi; ve haksızlık ediyor derler idi. Halbuki Fir'avn'ın zekâsı* tâbi'lerini kendi aleyhlerine çevirecek tarzda ifâde-i merâma mâni' idi. Ve bu re'yleri zaîf olanlar Fir'avn'ın kendilerini istihfâf ettiği ve onlara ihânet / eylediği tâifedir. Onlar re'ylerinin za'fından dolayı ona itâat etmiş idiler. Çünkü onlar kavm-i fâsikîn, ya'nî akılda lisân-ı zâhir ile Fir'avn'ın iddiâ eylediği şeyin inkârından hâriç kalmışlardır ki, o inkâr ukûl-i sahîhanın verdiği hükm iktizâsındandır. Ya'nî Fir'avn'ın lisân-ı zâhir ile rubûbiyyet da'vâsını ukûl-i sahîha kabûl etmez, reddeder. Zîrâ âlem-i taayyünât âlem-i keserâttır. Rab ile merbûbu ve İlâh ile me'lûhu ve Hâlık ile mahlûku ilh... iktizâ eder. Velâkin ehl-i keşf ve ayân ve şuhûd ve îkân böyle bir sözü reddetmez. Çünkü hakîkatte vücûd-i Hak'tan gayri bir şeyin vücûdu yoktur. Âlem-i taayyünât ve keserât vücûd-i Hakk'ın o mertebede zuhûrundan ibârettir. Fakat kavm-i Fir'avn ehl-i keşf ve ayândan olmadıkları için, Fir'avn'ın da'vâsını ukûl-i sahîhanın i'tâ ettiği inkârdan hâriç kalmamaları îcâb ederdi. Zîrâ aklın bir hadd-i muayyeni vardır, o haddi geçemez. Velâkin ehl-i keşf ve yakînin haddi yoktur. Binâenaleyh ehl-i keşf aklın haddini tecâvüz ettiği vakit akıl, kendi hadd-i muayyeninde tevakkuf edip, o haddin verâsından zâhir olan şeyi inkâr eder. Ve hadd-i muayyeni olan akıl "akl-ı maâş"dır. "Akl-ı maâd" ehl-i keşf ve yakîne mahsûstur. Onun dahi derecâtı vardır. İşte bunun için Mûsâ yukarıda îzâh olunan cevâb-ı evvelde ehl-i yakînin ve akl-ı maâd ashâbının kabûl ve akl-ı maâş ehlinin reddedeceği cevâbı getirdi. Ve ikinci cevâbında hâssaten akl-ı maâş ehlinin de kabûl edeceği cevâbı verdi. /

İmdi o asâsını ilkâ etti. Halbuki o, Fir'avn'ın Mûsâ'ya onun da'vetine icâbetten ibâyetinde kendisi ile âsî olduğu şeyin sûretidir. Binâenaleyh o, nâgâh sü'bân-i mübîn, ya'nî hayye-i zâhire oldu. Böyle olunca seyyie olan ma'sıyet tâate, ya'nî haseneye inkılâb etti. Nitekim

---

* **Mesnevî** cild-i râbi'den:

عقل او بر عقل شاهان مي فزود حكم حق بي عقل و كورش كرده بود

"Onun (Fir'avn'ın) aklı şahların aklı üzerine ziyâde olur idi. Hakk'ın hükmü onu akılsız ve kör etmiş idi." (A.A.Konuk)

يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkân, 25/70) **ya'nî "Hükümde Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder" buyurdu. İmdi burada vücûd-i vâhidde nazîresinden mütemeyyiz olan "ayn" cihetinden hüküm zâhir oldu. Binâenaleyh o, asâdır ve o hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir. İmdi o, hayye olması i'tibâriyle hayyât cinsinden olan emsâlini iltikām etti. Ve asâ olması i'tibâriyle asâdır. Binâenaleyh Mûsâ'nın hücceti Fir'avn'ın asâ ve hayyât ve hıbâl sûretinde olan hüccetleri üzerine zâhir oldu. Sehare için hıbâl idi. Halbuki Mûsâ için habl yok idi; ve "habl" tell-i sağîrdir. Ya'nî onların kadr-i Mûsâ'ya nisbetle mekādîri, cibâl-i şâmihadan hıbâl menzilesindedir** (27).

Ya'nî Fir'avn, muvâcehe-i huzzârda: "Eğer da'vânda sâdık isen o getireceğini söylediğin açık bir şeyi getir!" deyince cenâb-ı Mûsâ, hayât-ı dünyeviyyenin zâhirinden başka bir şeye aklı ermeyen ehl-i zâhire karşı, nübüvvetinin açık ve vâzıh bir burhânı bulunan mu'cizesini gösterdi ve asâsını bırakıverdi. Bu asâ ise Hz. Mûsâ'nın da'vetini kabûlden imtinâ'ı husûsunda, Fir'avn'ın kendisine dayanarak / âsî olduğu şeyin sûretidir. Ve Fir'avn'ın Mûsâ'ya isyânda 85
dayandığı şey, kendi nefs-i hayvâniyyesidir. Binâenaleyh asâ, Fir'avn'ın Mûsâ'ya karşı ser-fürûda tekebbürüne sebeb olan nefs-i emmâresinin sûretidir.

Ma'lûm olsun ki: Ümem-i mâziyyeden her birerlerinin helâk ve inkırâzlarına bâdî olan âfât-ı tabîiyye sûretleri onların peygamberlerine karşı olan tekebbür ve serkeşliklerine ve binâenaleyh envâ'-ı maâsîyi irtikâblarına sebeb olan nefs-i emmârelerinin sûretinden başka bir şey değildir. Seylâblar, zelzeleler, harîklar, vebâlar, koleralar ve sâir emrâz-ı müstevliye sûretleri hep, ma'rifet-i ilâhiyye için mahlûk olan insanların parlak isti'dâdlarını mühmel bırakıp evsâf ve ahlâk-ı hayvâniyye ile ittisâflarının sûretleridir. Fakat ehl-i zâhir ma'nâdan sûrete ve sûretten ma'nâya intikālât-ı dâime bulunduğunu bilmekten ve çeşm-i akl ile görmekten gâfil bulundukları için, bu sözler ile istihzâ ederler. Fakat fenâ ma'nâların fenâ sûretler tevlîd ettiğinin pek çok delilleri vardır.

Meselâ ma'nâdan ibâret olan efkâr-ı müteellimenin, sûretten ibâret bulunan vücûd üzerinde asabî hastalıkları intâc ettiği etibbâ indinde müsellemdir. Ve kezâ bir kimse muhâtabına tecâvüz ile, bi'l-farz "eşek" veyâ "ahmak" dese, bu lafızların ma'nâları muhâtabın ma'nâsını tahrîk ile sûretinde onun rengine ve a'sâbına ve lisânına müessir olur. İnsan kendi sû-i ahlâkıyla muhîtinde böyle müessir olunca, mahzâ onun idâme-i hayâtı için, mahlûk olan mürettebât-ı kevniyye üzerinde müessir olmak ehl-i yakîn indinde pek tabîîdir. Lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfeden müstenbat olan şu beyitler ne güzeldir:

هركه كند بخود كند — كرهمه نيك و بدكند
كس نكند بحق او — آنچه بدست خود كند

Tercüme: "İyi olsun kötü olsun, her kim ne yaparsa kendisine yapar. Bir kimsenin kendi eliyle yaptığını onun hakkında kimse yapamaz." /

İmdi asâ, "isyân"dan me'hûzdür. Bu sebeble Fir'avn'ın amelinin ve nefs-i emmâresinin sûreti, da'vâsını ibtâl için kendi aleyhine hüccet oldu. Binâenaleyh cenâb-ı Mûsâ asâyı ilkā edince, zâhiren herkesin müşâhede ettiği büyük bir yılan oldu. Zîrâ fenâ ameller fenâ sûrete ve iyi ameller iyi sûrete inkılâb eder. Fakat fenâ amelden fenâ sûret tevellüdü gerçi zâhirde seyyie ise de, hükümde hasenedir. Zîrâ o fenâ sûret nefs-i serkeşi inkıyâda ve edebe ircâ' içindir. Bu i'tibâr ile asânın yılana inkılâbı, seyyieden ibâret olan ma'sıyetin haseneden ibâret olan tâate tebeddülüdür. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ (Furkān, 25/70) ya'nî "Allah Teâlâ onların seyyiâtını hasenâta tebdîl eder." Ya'nî seyyienin haseneye tebeddülü "ayn"da değil belki hükümdedir, demek olur. Binâenaleyh Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (Âl-i İmrân, 3/30) buyurduğu vech ile ibâdına Raûf ve Rahîm'dir. Onların irtikâb ettikleri maâsîye karşı üzerlerine inzâl buyurduğu azâb, sûrette ve "ayn"da seyyie ise de, hükümde hasenedir. Meselâ çocuğu tedâvî için kan aldıran veyâ diğer bir ameliyye yaptıran vâlidesi, fassâd veyâ operatör önünde kemâl-i şefkatle çocuğuna nigerândır. Bu ameliyye her ne kadar çocuğun canını yaktığı için sûrette seyyie ise de, hükümde hasenedir. Zîrâ sıhhat tevlîd edecektir.

İmdi asânın yılan olduğu bu mahalde bir vücûdda kendi nazîresinden ve mislinden mütemeyyiz olan "ayn" cihetinden hüküm zâhir oldu. Ya'nî cenâb-ı Mûsâ'nın elindeki asâ bir vücûd olduğu halde "ayn"ı cihetinden kendi nazîri olan sâir asâlara benzemeyip onlardan temeyyüz ederek ayrıldı. Binâenaleyh o, bir nazarda asâdır; ve bir nazarda da hayyedir ve sü'bân-ı zâhirdir; ve herkesin açıktan açığa müşâhede ettiği büyük bir yılandır.

Eğer bir kimse "Bir "ayn"ın / iki hükümde zuhûru nasıl olur?" diye soracak olursa, biz cevâben deriz ki: Bu mes'ele iki hakîkatin kisve-i vâhidede istitârı ve inde'l-îcâb nevbetle zuhûru keyfiyyetinden ibârettir. Zîrâ a'yân-ı kevniyye bir takım hakâyıkın hicapları ve sütreleridir. Nitekim ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan efrâd-ı beşer yekdîğerinin nazîri olduğu halde, onların herbirerlerinde saâdet ve şekâvetin ahkâmı nevbetle zâhir olur. Halbuki saâdet ile şekâvet yekdîğerinin zıddıdır; ve her ikisi de hükümde yekdîğerinden ayrı birer hakîkattir. Böyle olmakla berâber ayn-ı vâhide olan vücûd-i insânî bu iki hakîkatin sütresi ve hicâbıdır. İşte asânın yılan ve nârın İbrâhîm (a.s.) üzerine berd ve selâm olmaları da bu kabîldendir. Bu hâlin zâhirde başka misalleri de vardır. Fakat bahis uzayacağı için terk olundu. Ve asânın başka bir sûret-i mehîbeye tahavvül etmeyip de yılan olmasındaki sebeb pek açıktır:

Ma'lûm olsun ki, Fir'avn Hz. Mûsâ'ya mukâbele için, sehareyi celbe karar verdi. Sehare ise, havâss-ı ecsâmdan istiâne ederek hikemî ve kimyevî tedbîrât ve tasarrufât netîcesinde bir takım yılan sûretleri tertîb edip, cenâb-ı Mûsâ'ya karşı sihrin bir nev'i olan neyrencât ile mukâbeleye kıyâm ettiler. Ve cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ yediyle onlar hakkındaki cezâsı amelleri cinsinden olmak iktizâ ettiği için, asâ dahi bir ejder sûretine tebeddül etti. Binâenaleyh yılan sûretine tebeddül eden o asâ, seharenin yılan cinsinden olmak üzere tertîb ettikleri emsâlini, yılan olması i'tibâriyle yuttu. Vaktâki hayye sûretinden tekrâr asâ sûretine inkılâb etti, meydanda seharenin âsâr-ı sihri kalmadığına nazaran dahi asâ, asâ olması cihetinden onları yutmuş oldu. Binâenaleyh bu mecliste enzâr-ı halkta iki garâbet zâhir oldu: Birisi asânın yılan olması idi; ve yılan olduğu vakit asânın âsâr-ı sehareyi yutması şâyân-ı istiğrâb değil idi. Zîrâ bir ejderin kendi emsâli olan küçük yılanları yutması tabîî görünür.İkinci

garâbet, yılanın / tekrâr asâ olduktan sonra, bir yığın âsâr-ı sehare-nin vücûd-i asâya intikâli ve onda nâ-bûd olması idi*.

İşte bu iki garâbet netîcesinde Mûsâ'nın hücceti Fir'avn'ın sehare vâsıtasıyla ızhâr ettiği değnekler ve yılanlar ve ipler sûretinde mütehayyel olan hüccetleri üzerine zâhir ve gâlip oldu. İmdi sâhirler Hz. Mûsâ'yı da'vâsında mağlûb etmek için hıbâl, ya'nî ipler isti'mâl ettiler ve onları muhayyel olarak yılan sûretinde gösterdiler. Halbuki cenâb-ı Mûsâ'nın onlara galebe için kullandığı şey, habl, ya'nî ip değil idi; ve onlara gösterdiği şey de muhayyel olan yılan değil idi. Belki zâhirde herkesin açıktan açığa müşâhede ettiği hakîkî bir sü'ban, ya'nî büyük bir yılan idi. Ve seharenin hıbâl isti'mâlinde bir nükte vardır. O da budur ki: "İp" ma'nâsında isti'mâl olunan "habl" lügatte "tell-i sağîr"e, ya'nî "küçük tepe"ye denir. Bu i'tibâr ile sâhirlerin, kadr-i Mûsâ'ya nisbeten miktarları ve mertebeleri cibâl-i şâmihadan hıbâl menzilesindedir. Ya'nî yüksek dağlar içinde küçük tepeler kadar bir şeydir demek olur. /

Sâhirler bunu gördükleri vakit, ilimde Mûsâ'nın mertebesini ve gördükleri şey makdûr-i beşer olmadığını ve her ne kadar makdûr-i beşerden olsa bile ancak kendisi için tahyîl ve îhâmdan ilm-i muhakkakta temeyyüz hâsıl olan âriften vâkı' olacağını bildiler. Binâenaleyh Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne, ya'nî Mûsâ ve Hârûn'un da'vet ettiği Rabb'e îmân ettiler. Zîrâ, kavm-i Fir'avn onun, ya'nî Mûsâ'nın Fir'avn'a da'vet etmediğini bilirler idi. Ve vaktâki Fir'avn, her ne kadar örf-i nâmûsîde cebr ettiyse de, mansıb-ı tahakkümde sâhib-i vakt ve seyf ile halîfe idi. İşte bunun için "Ben sizin rabb-i a'lânızım; ve her ne kadar küll, nisebden bir nisbetle erbâbdır, imdi ben zâhirden tahakkümde i'tâ olunduğum şey sebebiyle onlardan a'lâ yım" dedi. Ve sehare söylediği şeyde onun sıdkını bildikleri vakit ona inkâr etmediler ve ona bununla ikrâr ettiler. Binâenaleyh ona "Sen ancak hayât-ı dünyâda hükm edersin. Binâenaleyh ne hükm edersen

---

* Mesnevî (Ankaravî, cild-i râbi', s. 182)

نور ازان خوردن نشدافزون و بیش   بل هما سانت کو بردست پیش

et, devlet sana mahsûstur" dediler. İmdi her ne kadar
Hakk'ın "ayn"ı olup sûret, Fir'avn'a mahsûs ise de, onun
"Ben sizin rabb-i a'lânızım," (Nâziât, 79/24) **demesi sahîh**
oldu. Böyle olunca sûret-i bâtılda Hakk'ın "ayn"ına
mülâbis olduğu halde, ancak bu fiil ile nâil olunan
merâtibe neyl için, elleri ve ayakları kesti ve astı.
Çünkü esbâbın ta'tîline yol yoktur. Zîrâ a'yân-ı sâbite
onları iktizâ eder. Vücûdda, ancak sübûtta üzerinde
bulunduğu şey sûretiyle zâhir olur. Zîrâ kelimât-ı ilâ-
hiyye için tebdîl yoktur. Kelimât-i ilâhiyye ise a'yân-ı
mevcûdâttan gayri değildir. Binâenaleyh sübûtları
haysiyyetinden / onlara kıdem nisbet olunur. Vücûdları 90
ve zuhûrları haysiyyetinden dahi onlara hudûs nisbet
olunur. Nitekim sen "Bu gün bizim indimizde bir insan
veyâ bir misâfir hâdis oldu" dersin. Halbuki onun
hudûsünden, bu hudûsden evvel onun için vücûd olma-
mak lâzım gelmez. Bunun için Hak Teâlâ Kelâm-ı
azîzinde, ya'nî ityânı hakkında, onun kelâmı kadîm
olmakla berâber مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ
(Enbiyâ, 21/2) **ya'nî "Onlara Rablerinden bir yeni zikir**
gelse, onu ancak dinleyip eğlenirler" ve "Onlara cânib-i
Rahman'dan bir yeni zikir gelse ancak ondan i'râz
ederler" (Şuarâ, 26/5) **buyurdu. Ve rahmet ancak rah-**
met ile gelir. Ve rahmetten i'râz eden kimse, azâba
istikbâl eder ki, o rahmetin ademidir (28-29).

Ya'nî sâhirler Mûsâ (a.s.)ın yedinde hüccet olan mu'cizesini ve asâsının kendi sihirlerine benzemediğini gördükleri vakit, ilimde Hz. Mûsâ'nın mertebe-i ulyâsını ve gördükleri mu'cize beşerin kudretinden hâriç bir şey olduğunu ve beşerin kudreti tahtında zâhir olsa bile, böyle bir şey ızhâr etmek, herkesin kârı olmayıp, ancak kendisinde tahayyül ve îhâmdan ilm-i muhakkakta temeyyüz hâsıl olan âriften vâkı' olacağını bildiler. Ya'nî herkes "Şu elimdeki asâ yılan olsa da, düşmanlarıma karşı bir hücum ediverse..." tarzında bir hayâl yapabilir. Fakat bu hayal, kendi mertebesinde hayâl olarak kalır; hâriçte vücûdu zâhir olamaz. Bu vücûd-i hayâlîyi, hariçte kisve-i taay-

yüne büründürüp ızhâr etmek, ancak ilm-i muhakkakta sâir efrâd-ı beşerden kendisi için temeyyüz hâsıl olan bir ârifin işidir. Zîrâ bu temeyyüz her ârifte de olamaz. Bu mes'elenin tafsîli **Fass-ı İshâkî**'de "halk-ı ârif" bahsindedir.

İşte sehare bu irfan sebebiyle "Mûsâ ve Hârûn'un Rabb'i olan Rabbü'l-âlemîne, ya'nî Mûsâ ve Harûn'un da'vet ettiği Rabb'e îman ettiler". (Bkz. Şuarâ, 26/47-48) Ve onlar "Mûsâ ve Hârûn'un Rabbi" demekle bi't-tabi' Rabbü'l-âlemîne îmânı murâd ettiler. Çünkü Fir'avn'ın kavmi, Mûsâ'nın Fir'avn'a değil, belki Rabbü'l-âlemîne da'vet ettiğini bilirler idi. Ve Fir'avn her ne kadar örf-i nâmûsîde, ya'nî örfen kânûn-i saltanata tevfîkan cebr ve istibdâd etti ise de, teb'ası üzerine tahakküm mansıbında vaktin sâhibi ve kılınç isti'mâline salâhiyetdâr bir halîfe ve imâm idi.

İşte bu mansıb-ı tahakkümün / ve seyf ile hilâfetin iktizâsından dolayı "Ben sizin rabb-i a'lânızım" (Nâziât, 79/24) dedi. Ya'nî her ne kadar benim tebeamdan herbir ferd nisebden bir nisbetle ayrı ayrı rablerdir. Fakat ben zâhirde tahakkümden bana verilen saltanat ve imâmet hasebiyle o rablerin cümlesinden a'lâyım ve hepsinin fevkındeyim, demek istedi.

Ma'lûm olsun ki, "Rabb" "mâlik" ve "sâhib" ma'nâsına gelir. Nitekim şirket-i mudârabede mal sâhibine "rabbü'l-mâl" derler. "Seyyid" ve "efendi" ma'nâsına gelir. Nitekim âyet-i kerîmede قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ (Yûsuf, 12/50) ve وَيَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا ... اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ (Yûsuf, 12/41, 42) buyrulur. Ve "mürebbî" ma'nâsına gelir. "Rabbü's-sabî" ve "rabbü'l-müteallim" derler.

İmdi bir hükümdârın tebeasından her biri nisebden bir nisbetle "erbâb"dır. Çünkü mallarının ve çocuklarının "rabb"idir. Velâkin üzerlerinde maslahata menûtan mutasarrıf olan hükümdarları hepsinin "rabb"idir. Binâenaleyh o "rabb-i a'lâ" ve "rabbü'l-küll" olmuş olur.

Ve rubûbiyyet-i ilâhiyye ise cemî'-i zerrât-ı kâinâta şâmil ve onların rubûbiyyet-i cüz'iyyelerini muhît olduğundan Rabb-i mutlak, ancak "Rabbü'l-âlemîn"dir. Fir'avn'ın "Ene rabbükümü'l-a'lâ" kavlinin bu hakîkate şümûlü hasebiyle sâhirler, bu sözde onun sıdkını müşâhede

ettikleri vakit, Fir'avn'ın bu sözünü inkâr etmediler; ve onun mertebe-i tahakkümünü kabûl ve ikrâr ettiler de, dediler ki: "Evet, sen ancak hayât-ı dünyeviyyede sâhib-i saltanat olduğun için hükm edersin. Binâenaleyh ne hüküm edersen et, devlet sana mahsûstur" dediler.

İmdi îzâh olunan nokta-i nazara göre Fir'avn'ın "Ben sizin rabb-i a'lânızım" (Nâziât, 79/24) kavli bâtıl değil idi, belki sahîh idi. Vâkıâ Fir'avn, hakîkat cihetinden Hakk'ın "ayn"ıdır; fakat sûret-i müteayyine cihetinden Hakk'ın gayrıdır. Binâenaleyh Fir'avn'ın mazharında zâhir olan rubûbiyyet-i Hakk'a "rubûbiyyet-i mutlaka" demek câiz olmaz. Zîrâ rubûbiyyet-i Hak külldür ve asıldır ve zâtîdir. Ve Fir'avn ve emsâlinin sûretlerinden zâhir olan rubûbiyyet-i Hak ise, o küllden bir cüz'dür ve fer'dir ve ârızîdir. /

Suâl: Fir'avn'ın "Ene rabbükümü'l-a'lâ" (Nâziât, 79/24) kavlinde min-vechin sâdık olduğu îzâh olundu. Halbuki قَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرِي (Kasas, 28/38) âyet-i kerîmesine nazaran Fir'avn'ın da'vâ-yı rubûbiyyetten maksadı, da'vâ-yı ulûhiyyet olduğu anlaşılır.?

Cevap: Ma'lûm olsun ki, "ilâh" esmâ-i ecnâstandır. Hak olsun bâtıl olsun her ma'bûda ıtlâk olunur. Sonra ma'bûdün-bi'l-hakka ıtlâkı galebe etti. Nitekim evvelâ her yıldıza "necm" ıtlâk olunurken, ba'dehû gâliben "Süreyyâ" yıldızına ıtlâk olundu. Fakat "Allah" lafzı ancak ma'bûdün-bi'l-hakka mahsûstur. Ve "ilâh" kelimesinin muhtelif ma'nâları vardır ki, âtîde ta'dâd olunur:

1. Zâtında ukūl ve efhâm mütehayyir olana "ilâh" derler.

2. Zikriyle kulûb mutmain ve sâkin olan zâta kezâ "ilâh" derler. Nitekim الهت فلان dedikleri vakit سكنت اليه ma'nâsını murâd ederler.

3. Kendisine i'timâd olunan kimseye "ilâh" derler.

Bunlardan daha başka ma'nâları da vardır. Bu kelime hakkında daha ziyâde tafsîlât isteyenler, şârih-i **Mesnevî** İsmâîl Ankaravî (k.s.) hazretlerinin **Fütûhât-ı Ayniyye** nâmındaki eserine mürâcaat etsinler.

İmdi saltanat ve ihtişâmı derece-i gâyede olan Fir'avn hakkında tebea-i cehelesi mütehayyir olduğundan onların "ilâh"ı olur. Ve makâm-ı hükm ve tasarrufta olup tebeası onun siyâsetiyle mutmainnü'l-kulûb ve sâkin olduklarından yine onların "ilâh"ı olur; ve keza emniyyet-i beldede onun idâresine i'timâd olunduğudan bu i'tibâr ile de

kendisine "ilâh" denir. Fakat bu ulûhiyyetlerin cümlesi bâlâda îzâh olunan rubûbiyyet-i arazıyye kabîlindendir. Binâenaleyh makām-ı hükm ve tasarrufta bulunan Fir'avn'ın "Ey ahâlî, ben sizin için benden başka bir ilah bilmiyorum" (Kasas, 28/38) demesi zikr olunan ma'nâlara nazaran أَنَا رَبُّكُمُ الأعلى (Nâziât, 79/24) kavlinin nazîri olmuş olur.

İmdi Fir'avn tebeası üzerine müstevlî olan bu rubûbiyyet-i ârıziyye-i cüz'iyyesi sebebiyle onların rubûbiyyet-i ârıziyye-i cüz'iyyelerinin fevkinde bulunduğundan, bu rubûbiyyeti sâikasıyla sâhirlerin ellerini ve ayaklarını / kesti; ve onları hurma ağaçlarına astı. Fakat Fir'avn bu rubûbiyyetini Hakk'ın gayri olan kendi bâtıl sûretinde Hakk'ın "ayn"-ına mülâbis olduğu halde icrâ etti. Zîrâ herbir sûret hakîkati cihetinden Hakk'ın "ayn"ıdır. Ve bu hakîkat kâh Hak ve kâh bâtıl sûretlere bürünerek zâhir olur. Fir'avn dahi bâtıl sûretine bürünerek zâhir olmuş idi. Ve bu muhtelif libâslarda zuhûr, esmâ ve sıfât-ı muhtelife-i ilâhiyye iktizââtıdır. Binâenaleyh ârif-i billâh olanların nazarlarında, sûret-i bâtılede olan zûhûrât ve tecelliyât-ı ilâhiyye dahi kendi dâiresinde inkâr olunmaz. Fakat tavr-ı şerîat ile mukāyese olunursa red ve inkâr olunur. Zîrâ tavr-ı şerîatte îmân ve ihsân makbûl ve küfür ve zulüm merdûddur. Fakat Hakk'a nisbeten her ikisi de hikmettir. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber'in şeyhi Ebû Medyen Mağribî (r. anhümâ) buyururlar:

لا تنكر الباطل في طوره   فانه من بعض ظهوراته

Tercüme: "Bâtılı tavrında inkâr etme; zîrâ o da tecelliyât-ı ilâhiyyeden bir cüz'dür."

Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: **Mesnevî:**

راضيم در كفر زانروكه قضاست   ني ازان روكه نزاع وخبث ماست
كفر هم نسبت بخالق حكمت است   كر با نسبت كني كفر آفتست

Tercüme: "Kazâ-yı ilâhî olması cihetinden ben küfre râzıyım; fakat bizim hubs ve nizâ'ımız olması cihetinden râzî değilim. Küfür dahi Hâlık'a nisbetle hikmettir. Eğer bize nisbet edersen küfür âfettir."

Suâl: Mûsâ (a.s.) muvâcehe-i Fir'avn'da ve mecma'-i nâsta sâhirlerin sihr-i azîmlerini elindeki asâ ile ibtâl ve Fir'avn'ı ve huzzârı tedhîş etmiş olduğu halde, niçin kendisine îmân eden sâhirleri, bu mu'cize-i dehşet-âveriyle Fir'avn'a karşı müdâfaa etmedi?

Cevap: Zîrâ Mûsâ (a.s.) , merâtib-i âliyye-i uhreviyyeye vusûl ancak mertebe-i şehâdeti ihrâz etmekle / olacağını bilir idi. Binâenaleyh sâhirlerin o devlet-i azîme-i uhreviyyeye nâil olmaları, ancak Fir'avn'-ın onları zulmen katl etmesi sebebiyle olacak idi. Bundan dahi müstebân olur ki, küffârın ve zalemenin vücûdu mü'minler için rahmettir. Zîrâ mü'minler onların zulmüyle maktûl olmalarından dolayı derecât-ı âliyye-i uhreviyyeye nâil olurlar. Ve zaleme ve küffâr dahi bu sebeble derekât-ı sâfile-i uhreviyyeye sukût ederler. Ve sahâbe-i kiramdan bir kısmının ve nûr-i dîde-i mü'minîn olan Hüseyn hazretlerinin zulmen katilleri dahi bu hikmete müsteniddir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri netâyici bir takım sebeblere ta'lîk buyurmuştur ki, o sebebler âlem-i şehâdette aslâ ta'tîl kabûl etmez. Çünkü âlem-i şehâdetteki sûretler, a'yân-ı sâbitenin netâyicidir. Bu sûretlerin hiçbirisi sebebsiz husûl-pezîr olmaz. Meselâ ateşin bir hakîkati vardır. O hakîkatin bu âlemde bir sûrete taalluku, delk ve temâsı veyâ herkesçe ma'lûm olan diğer bir sebeb iledir. Ve a'yân-ı sâbite ise böyle vücûd-i izâfî âleminde esbâb tahtında ancak ilm-i ilâhîde sâbit olan hallerinin iktizâsı dâiresinde zâhir olurlar. Meselâ ateşin hakîkati gördüğümüz kırmızı bir sûrette zâhir olunca bi't-tabi' yakar. Zîrâ o hakîkat-i ilmiyye, bir kelime-i ilâhiyyedir. Çünkü Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de لا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ (Yûnus, 10/64) kavliyle bu hakâyık-ı ilmiyyenin aslâ tebeddül etmeyeceğini bize bildirmiştir. Binâenaleyh hakîkatleri saâdet veyâ şekâvet üzerine ilm-i ilâhîde sâbit olanlar, dünyâda ve âhirette her ne kisve-i taayyünde zâhir olurlarsa olsunlar, bu hakîkatlerinin âsâr ve ahkâmına tâbi' olurlar. Enbiyânın teblîğ ve da'vetleri bu iki ferîkın yekdîğerinden temeyyüzü ve herbirisi hakkında hüccet-i bâliğa-i ilâhiyye husûlü içindir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'de ve bi'l-münâsebe diğer fasslarda dahi geçmiş idi.

İşte bu kelimât-ı ilâhiyye ise a'yân-ı mevcûdâttan başka bir şey değildir. Binâenaleyh onlara ilm-i ilâhîde sübûtları cihetinden "kıdem" nisbet olunur. Ve mertebe-i kesîf-i şehâdette maddeye bürünerek zuhûrları ve izâfî birer vücûd iktibâs etmeleri cihetinden dahi onlara "hudûs" nisbet olunur. "Bir şeyin hem kadîm ve hem de hâdis olması nasıl olur?" diyecek olursan / bunu îzâhan deriz ki: 95

Meselâ sen "Bugün bizim indimizde bir adam veyâ bir misâfir hâdis ve peydâ oldu" dersin. Halbuki senin indinde hudûsünden evvel, o adam veyâ misâfirin "vücûd"u olmamak lâzım gelmez. O zâten evvelden mevcûd idi. Ba'dehû senin indinde hâdis ve zâhir oldu. İşte bu hakîkate mebnî Hak Teâlâ kendi Kelâm-ı azîzinde, kelâm-ı ilâhîsinin bu âlem-i şehâdete vürûdu hakkında Sûre-i Enbiyâ'da مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ اِلاَّ اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (Enbiyâ, 21/2) ya'nî "Onlara Rablerinden bir kelâm-ı muhdes gelse, dinleyip hemen istihzâ ederler." Ve kezâ Sûre-i Şuarâ'da وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمَنِ مُحْدَثٍ اِلاَّ كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ (Şuarâ, 26/5) ya'nî "Onlara cenâb-ı Rahmân'dan bir kelâm-ı muhdes gelse, ondan hemen i'râz ederler" buyurdu. Halbuki Hak Teâlâ'nın kelâmı sıfat-ı ilâhiyyesi olmak i'tibâriyle kadîmdir. Bu âlemde harf ve savt ile leb-i peygamberîden zuhûru ve hudûsü, bu hudûsden mukaddem mevcûd olmamasını îcâb etmez. **Mesnevî:**

گرچه قرآن از لب پیغمبرست　　　هرکه گوید حق نگفت او کافرست

Tercüme: "Vâkıâ Kur'ân Peygamber'in dudağından sâdır olmuştur. Her kim Hak söylemedi derse o kimse kâfir olur."

Ve kezâ bunun vücûd-i insânîde nazîri budur ki: İnsan bir meclis-te söyleyeceği sözü evvelâ kendi bâtınında ve zihninde düşünür ve içinden söyler. Bu içinden konuşmanın hâriçte vücûdu yoktur. Ba'dehû o ma'nâyı harf ve savt libâsına bürüyüp muhâtablarına ızhâr ve ismâ' eder. Bu harf ve savt ile vâkı' olan kelâm bâtındaki ve zihindeki kelâma nisbetle hâdistir. Binâenaleyh bu hudûsden mukaddem o kelâm esâsen insanın zâtında mevcûd idi; ba'dehû lisânında hâdis ve zâhir oldu. İşte Kelâm-ı kadîm-i Hak dahi bu misâle mutâbıktır.

Ve Rahmân'dan sâdır olan Kelâm-ı kadîm mü'minlere rahmettir. Zîrâ Hak Teâlâ وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (İsrâ, 17/82) buyurur. Ve rahmet ehl-i hidâyete ancak rahmet ile gelir; kendi zıddı olan azâb ile gelmez. Ancak ehl-i dalâlet için azâb te'sîrini ilkâ eder. Nitekim âyet-i kerîmede وَلاَ يَزِيدُ الظَّالِمِينَ اِلاَّ خَسَارًا (İsrâ, 17/82) buyrulur. Çünkü ehl-i dalâlet isti'dâdları iktizâsı olarak rahmetten

i'râz ederler. Çünkü onlara te'sîr-i azâbı ilkâ eder. Nitekim gül kokusu insanın meşâmmına ni'met ve râhat ve lezzettir. Fakat necâset böceğine nıkmet ve eziyet ve merârettir. İmdi dâire-i rahmetten yüz çeviren kimse onun zıddı olan azâb dâiresine teveccüh etmiş olur ki, o dâire-i azâbda rahmet bulunmaz. Zîrâ iki zıd ictimâ' etmez.

Ve onun فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ (Mü'min, 40/85) إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا (Yûnus, 10/98) / **ya'nî "Bizim be'simizi gördükleri vakitte onların îmanları kendilerine menfaat vermez. İbâdı hakkında cârî olan âdet-i ilâhiyyedir". "Kavm-i Yûnus müstesnâdır ki, onlar îmân ettikleri vakit, biz hayât-ı dünyâda onlardan azâb-ı hızyi keşfettik" kavline gelince, istisnâda** إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ **kavliyle bu, âhirette onlara nef' vermeyeceğine delâlet etmez. Bununla dünyâda onlardan muâheze ref' olunmayacağını murâd etti. İşte bunun için, kendisinden îmânın vücûduyla berâber Fir'avn ahz olundu. Eğer onun emri, o sâat içinde intikâle müteyakkın olan kimsenin emri olursa, budur. Ve karîne-i hâl, intikâlden yakîn üzere olmadığını i'tâ eder. Zîrâ o, Mûsâ'nın denize asâsıyla vurmasından zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini muâyene etti. Binâenaleyh Fir'avn helâke müteyakkın oldu. Zîrâ muhtezırın hilâfına olarak, hattâ ona lâhık olmayacağına bile emîn oldu. Böyle olunca helâke teyakkun üzerine değil, necâta teyakkun üzerine, Benî İsrâîl'in îmân ettiğine îmân etti. İmdi teyakkunu gibi vâkı' oldu; fakat irâde ettiği sûretin gayri üzere. Binâenaleyh Allah Teâlâ ona kendi nefsinden azâb-ı âhiretten necât verdi. Bedenine de necât verdi. Nitekim Hak Teâlâ** فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً (Yûnus, 10/92) **ya'nî "Senin halefin olan kimselere alâmet olmak için bugünde bedenine necât veririz" buyurdu. Eğer o sûretiyle gâib olsa idi kavmi, "İhticâb etti" derler idi. Böyle olunca o olduğu bilinmek için, sûret-i**

ma'hûdesiyle ölü olarak zâhir oldu. Necât hissen ve ma'nen ona âmm oldu. Azâb-ı uhrevî kelimesi üzerine vâcib olan kimseler, velevki onlara her bir âyet gelse, azâb-ı elîmi görmedikçe, ya'nî azâb-ı uhrevîyi tadmadıkça îmân etmez. Şu halde Fir'avn bu sınıftan çıktı. İşte bu öyle bir zâhirdir ki Kur'ân onunla vârid oldu (30-31).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda و كان قرة عين لفرعون بالايمان الذي أعطاه الله عند الغرق فقبضه طاهراً و مطهراً buyurmuşlar ve Fir'avn'ın îmânı makbûl olup olmadığı hakkındaki îzâhât dahi bu bahsin şerhinde geçmiş idi. Bu beyânâta nazaran Hz. Mûsâ'ya muhâlefet ve Rabbü'l-âlemîne îmân eden sâhirlere ihânet eden Fir'avn'ın rahmetten i'râz ve azâba istikbâl eden zümreye / dâhil olmaması îcâb eder. Hz. Şeyh (r.a.) bu ma'nâyı te'yîden ve bir suâl-i mukaddere cevâben buyururlar ki:

Hak Teâlâ hazretlerinin فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا سُنَّتَ اللّٰهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ فِي عِبَادِهِ (Mü'min, 40/85) kavline gelince: Bu âyet-i kerîme be's-i ilâhîyi görüp de îmân etmeyenin âhirette menfaati olmayacağına delîl olamaz. Hak Sübhânehû ve Teâlâ bu kelâm ile îmân-ı be's sâhibleri hakkında dünyâda muâheze ve ukûbetin onlardan ref' olunmayacağını murâd eder. Zîrâ إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ (Yûnus, 10/98) îmân-ı be's sâhiblerinden ancak kavm-i Yûnus'un hayât-ı dünyâda azâbı ref' olunduğu beyan buyrulur.

İmdi kavm-i Yûnus'un gayri olan îmân-ı be's sâhiblerinden azâb-ı dünyâ ref' olunmamakla, azâb-ı âhiretin dahi ref' edilmeyeceği anlaşılmaz. İşte bu hikmete mebnî, Fir'avn îmân etmekle berâber azâb-ı dünya olan garktan kurtulamadı. Eğer Fir'avn'ın emri o sâat içinde intikâle müteyakkın olan ve îmân-ı be's sâhibi bulunan kimselerin emri olursa, verilen îzâhâta temâs eder. Halbuki karîne-i hâl intikâlden yakîn üzere olmadığını, ya'nî artık bu varta-i hevlnâkden halâsa imkân kalmadığına hükm etmediğini i'tâ eder. Çünkü Fir'avn Hz. Mûsâ'nın denize asâsıyla vurmasından zâhir olan kuru yolda mü'minlerin yürüdüklerini gözleriyle gördü. Binâenaleyh o helâke müteyakkın, ya'nî devâm-ı hayâtından nâ-ümîd olmadı. Çünkü onun hâli hâl-i ihtizârda bulunan kimsenin hâli değildi. Ve muhtezırın

hilâfına olarak havâss-ı hamsesi kâmilen âlem-i zâhirin hükmü altında idi. Ve hattâ îmân ettiği cihetle kendisi de mü'minler gibi bahr içindeki kuru yolda yürüyebileceğine hükm ederek, hâl-i ihtizârda bulunanlara lâhık olmayacağına bile emîn oldu. Şu halde helâke teyakkun üzerine değil, bilakis necâta teyakkun üzerine, Benî İsrâîl'in îmân ettiği Rabbü'l-âlemîne îmân etti. Ve teyakkun ettiği gibi de vâkı' oldu; oldu ammâ irâde ettiği sûretin gayri üzere vâkı' oldu. Ya'nî îmânının kabûliyle Hak Teâlâ onun nefsi, ya'nî zâtı ve rûhu hakkında azâb-ı ebedî-i âhiretten necât verdi; ve bedenine ve cesedine de necât verdi.

Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً (Yûnus, 10/92) ya'nî "Senin arkanda kalacak olanlara bir alâmet olmak üzere/ o günde bedenine necât veririz" buyurdu. Fir'avn îmân etmekle, Hak Teâlâ'nın ruhûna âhirette ve bedenine de dünyâda necât vermesini murâd etti. Hak Teâlâ ise onun murâdının gayri olan bir tarzda ona necât verdi. Zîrâ onun hakkında hayırlısı bu tarz idi. Çünkü senelerden beri hükûmet-i mutlaka icrâsına alışmış olan Fir'avn'ın rûhen ve bedenen necâtı hâlinde, haklarında وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ (En'âm, 6/28) ya'nî "Eğer onlar hâl-i evvellerine red ve iâde olunsalar, nehy olundukları şeye avdet ederlerdi" buyrulan zümreye lâhık olması ihtimâli var idi. Binâenaleyh îmânını müteâkıb gark sûretiyle kabzı, onun hakkında tecellî eden rahmet-i ilâhiyyedendir. Gerçi bedeninin denizden necâtından Fir'avn'ın zâtına bir fâide yoksa da, bu necât arkasında kalanları şirk ve dalâletten kurtarmak için, onlara bir burhân-ı celî olduğundan, bu da rahmet-i ilâhiyyeden idi. Zîrâ Fir'avn'ın beden-i mağrûku dalgalar ile sâhile atılmayıp gâib olsa idi, kavmi "Fir'avn boğulmadı, belki nazar-ı halktan ihticâb edip semâya urûc etti" derlerdi. Nitekim Nasrânîlerin Hz. İsâ (a.s.) hakkındaki kavilleri meydandadır.

İmdi halk tarafından Fir'avn olduğu bilinmek için, sûret-i ma'hûdesiyle, ölü olarak zâhir oldu. Şu halde necât ona hissen ve ma'nen âmm oldu; ya'nî necât, Fir'avn'ın ma'nen rûhuna ve hissen cesedine şâmil oldu. Ve üzerlerine azâb-ı uhrevî vâcib olan, ya'nî ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesi isti'dâd-ı gayr-i mec'ûlü hasebiyle şekâveti kabûl

ve bu âlem-i kesîfte de, bu hakîkatinin iktizâsı olarak tarîk-ı küfür ve inkârdan zevk alan kimselere ne kadar ma'kûl deliller getirilse, azâb-ı elîmi görmedikçe îmân ve tasdîk etmezler. Nitekim Ebû Cehil, Bedir muhârebesinde katl olunduğu esnâda, kâtili olan sahâbîye "Benim için sâhibine, senin adâvetinden pişman değilim, dedi de!" diyerek vasiyyet etti; ve inâd ve istikbârının şiddetini son nefesinde bile ızhâr etti.

İmdi Fir'avn inâd ve istikbârında musırr olmayıp îmân ettiği için, üzerlerine kelime-i azâb-ı uhrevî vâcib olan sınıftan çıkmış oldu. İşte bu îzâh ettiğimiz bahis zevâhir-i kur'âniyyedendir. Esrâr-ı kur' âniyyeden değildir ki, "Sen onu böyle te'vîl ettin, ondan zâhirde bu ma'nâ anlaşılamaz" denilebilsin. / 10(

Bundan sonra biz onun hakkında emir Allah Teâlâ'ya râci'dir deriz. Zîrâ âmme-i halk nüfûsunda onun şekâveti müstekarr oldu. Halbuki bunun hakkında istinâd edecekleri bir nass yoktur. Ve onun "âl"ine gelince, onlar için başka bir hüküm vardır ki, burası onun mevzi'i değildir (32-33).

Ya'nî Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirine nazaran Fir'avn'ın îmânı sâbit olduktan sonra biz Fir'avn hakkındaki emir Allah Teâlâ'ya râci'dir, deriz. Zîrâ âmme-i müslimîn ile sâir ehl-i kitâbın nefislerinde Fir'avn'ın şekâveti takarrur etmiştir. Ya'nî bunların hepsi onun ef'âl-i mezmûmesinin derece-i şenâatine nazar edip kendisine îmânı yakıştıramadıklarından dünyâda ve âhirette behemal eşkıyâ zümresine dâhil olacağına hükm ederler. Halbuki onların indinde Fir'avn hakkında cenâb-ı Hak'tan münzel bir nass-ı kat'î yoktur. Bilakis yukarıda îzâh olunduğu üzere îmânının sıhhatine delâlet eden âyât-ı kur'âniyye vardır. Ve bir şahsın dünyâdaki ef'âl-i şenîasına bakıp da şekâvet-i ebedîsine hükm etmek, Hak Teâlâ hazretlerinin vaîdinden aslâ tecâvüz etmeyeceğine hükm etmek demektir. Bu ise bi'n-netîce kerem-i ilâhîyi zımnen inkâr demek olacağından sû'-i edebdir. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri, edeb-i ilâhîsiyle müeddeb bulunan rusül-i kirâm hazarâtının hallerinden Kur'ân-ı Kerîm'de haber verip şöyle buyurur: يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ

الْغُيُوبِ (Mâide, 5/109) ya'nî "O günde ki, Allah Teâlâ resûlleri cem' edip, neye icâbet olundunuz? buyurur. Biz bilmeyiz, muhakkak tamâmiyle gayıbları bilen ancak sensin, derler". İmdi rusül arasında Mûsâ (a.s.) da mevcûd olduğundan, Hak Sübhânehû hazretlerinin bu hitâbı bi't-tabi' ona da râci'dir. Halbuki bu hitâba cevâben "Ya Rab, sen bilirsin ki, Fir'avn / benim da'vetime icâbet etmedi de şu şenâatleri icrâ etti" demiyor ve ümmetinin emrini cenâb-ı Hakk'a havâle ediyor. Ve kezâ sultân-ı rusül (S.a.v.) Efendimiz dahi bu hitâba Ebû Cehil ve emsâlinin rezâilinden ve çihâr-yâr-ı güzîn ve sâir ashâb-ı kirâmın fezâilinden bahis buyurmuyor. Velhâsıl rusül-i kirâmın hepsi, emri Hakk'a havâle buyuruyorlar.

Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz ise vâris-i ulûm-i nebevî ve halîfe-i Hudâ'dır. Bu **Fusûsu'l-Hikem**'i, Dîbâce-i kitabda فما القي الا ما يلقى اليَّ في هذا المسطور الا ما ينزل به علي buyurduğu vech ile hâtem-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz'den telakkî buyurdular. Bu telakkîden ne ziyâde, ne de eksik bir şey yazmadılar. Binâenaleyh Fir'avn'ın emr-i zâhirîsini nusûs-ı kur'âniyyeye nazaran bilâ-tereddüd beyan buyurduktan sonra, emr-i bâtınîsini dahi rusül-i kirâma tebean ve edeb-maa'llâha riâyeten bâlâda îzâh olunan âyet-i kerîme muktezâsınca Allâmü'l-guyûba ircâ' eylediler. Esâsen وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ والارْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الامْرُ كُلُّهُ (Hûd, 11/123) ve بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (Yâsin, 36/83) ve وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الأُمُورُ (Bakara, 2/210) âyât-ı kur'âniyyesi mûcibince Hakk'a râci' olmayan bir emr yoktur.

Bunun sırrı budur ki, kazâ-yı ilâhî biri mübrem, diğeri muallak olmak üzere iki nevi'dir. "Kazâ-yı mübrem"in aslâ tebdîli mümkün değildir. Çünkü a'yân-ı sâbitenin muktezâsıdır. Ve onlar bu muktezâya mebnî Hakk'ın bu hüküm ve kazâsını taleb etmişlerdir. Tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'dedir. Diğeri "kazâ-yı muallak"tır. Bu kazâ tebeddül edebilir. Çünkü ba'zı umûrun vukû'una muallaktır. Meselâ: "Zeyd sa'y ederse zengin olsun, etmezse olmasın" tarzındaki hüküm gibi.

Kazâ-yı mübrem dahi iki nevi'dir: Birisi ind-i ilâhîde kazâ-yı muallak olarak sâbittir; fakat ehl-i melekût indinde kazâ-yı mübrem olarak görünür. Bu hal hicâbât-ı ilâhiyyenin bir nev'idir. Ya'nî kendilerine a'yân-ı sâbite âlemi mekşûf olan kümmelîn-i ibâdullâhın hicâbıdır. Bu kazâ-yı mübrem dahi şefâat-i enbiyâ ve evliyâ ile tebed-

dül edebilir. Fakat bu hicâb-ı ilâhî emr-i ilâhî ile kaldırılma dıkça kimsenin şefâate mecâli olmaz. مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ (Bakara, 2/255). Diğeri ind'Allah'da dahi kazâ-yı mübremdir. Bu kazâ-yı ilâhînin tebdîli muhaldir.

İşte enbiyâ-i izâm ve evliyâ-i kirâm hazarâtı bu hicâba muttali' oldukları için ilmi, Allâmü'l-guyûb olan Hakk'a ircâ' ederler. / Binâenaleyh Hz. Şeyh'in bu الامر فيه الى الله kavlini tereddüde haml etmek doğru değildir. Çünkü zâhir-i Kur'ân'a göre bu husûsta tereddüde mahal yoktur. Ve Hz. Şeyh'in **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de Fir'avn hakkındaki beyânât-ı aliyyesi **Fusûsu'l-Hikem**'deki beyânâtına muvâfıktır. Nitekim **Fütûhât**'ın 198.inci bâbında şöyle buyururlar:

« ان الله صدق فرعون في ايمانه بقول ءالآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ و دل على اخلاصه في ايمانه ولو لم يكن مخلصا لقال تعالى فيه كما قال في الأعراب قَالَتِ الاَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُم فقد شهد الله لفرعون بالايمان ولايشهد الله لاحد بالصدق في توحيده الا ويجازيه به و بعد ايمانه فما عصى . فقبضه الله طاهراً والكافر اذا اسلم وجب عليه ان يغتسل فكان غرقه غسلا له و تطهراً حيث اخذه نكال الآخرة والاولى و جعل ذلك عبرة لمن يخشى وما اشبه ايمانه ايمان من غرغر فان المغرغر موقن بانه مفارق قاطع بذلك وهذا الفرق هنا لم يكن كذلك لانه رأى البحر يبساً في حق المؤمنين فعلم ان ذلك كان لايمانهم فما ايقن بالموت بل غلب على ظنه الحيوة فليس هو ممن حضر الموت فقال تُبْتُ الآنَ ولا هو من الذين يموتون وهم كفار فامره الى الله تعالى »

Ya'nî "Muhakkak Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmânını tasdîk edip ءالآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ (Yûnus, 10/91) ya'nî "Şimdi mi aklın başına geldi? Halbuki evvelce isyân etmiş idin" buyurdu. Bu onun îmânında ihlâsına delâlet eder. Ve eğer muhlis olmasa idi Allah Teâlâ onun hakkında, a'râb hakkında dediği gibi der idi: قَالَتِ الاَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُم (Hucurât 49/14) ya'nî "A'râb biz îmân ettik dediler. Onlara de ki, siz îmân etmediniz velâkin münkâd oldunuz." İmdi Allah Teâlâ Fir'avn'ın îmânına şehâdet buyurdu. Halbuki Allah Teâlâ hiç bir kimse tevhîdinde sıdkına şehâdet etmedi. Ve Fir'avn îmâ-nından sonra isyân etmedi. Binâenaleyh Allah Teâlâ onu tâhir olarak kabz etti. Ve kâfir müslüman olduğu vakit onun üzerine gusül etmek vâcib olur. İmdi onun garkı kendisi için gusül oldu; ve mutahhar olarak kabz etti. Ba'de'l-îmân ma'sıyet icrâsına da vakit kalmadı. Ve bunu korkan kimseler için ibret kıldı. Ve onun îmânı

mugargır, ya'nî canı hulkûma gelen kimsenin îmânına benzemedi. Zîrâ mugargır mufârık/ olduğunu yakînen bilir. Ve bu gark ise burada bunun gibi değildir. Zîrâ o mü'minler hakkında denizi kuru gördü; ve bunu onların îmân etmelerinden nâşî bildi. Binâenaleyh mevti müteyakkın olmadı. Belki ona zann-ı hayât gâlib oldu. Böyle olunca o, mevti hâzır olan kimse cinsinden olmadı. Ve o, küffar olarak ölen kimselerden de olmadı. Binâenaleyh onun emri Allah Teâlâ'ya râci' dir."

Velâkin Fir'avn'ın âline ve havâssına gelince, onların hükmü başkadır. Ve bu bahis onun mahall-i tafsîli değildir. Çünkü âyet-i kerîmede وَ حَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ . النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ (Mü'min, 40/45-46) âyât-ı kur'âniyyesi Fir'avn'ın âl'i ve havâssı hakkındadır. Sebebi budur ki, onlar evvelen Fir'avn gibi Rabbü'l-âlemîne îmân etmediler, belki Fir'avn'ın rubûbiyyetini tasdîk ettiler. Sâniyen عُمَّالكم اعمالكم ya'nî "Başınızdaki âmilleriniz ve hükümdarlarınız, kendi amellerinizdir" hadîs-i şerîfi mûcibince Fir'avn'ın da'vâ-yı bâtılına tahammüle ve ona inkıyâda müsâid bir isti'dâdda idiler. Eğer böyle olmasa idi, Fir'avn bu kadar bî-günâh etfâl-i Benî İsrâîl'i katl gibi mezâlimin icrâsına cür'et edemezdi. Eğer i'tirâzen Hak Teâlâ'nın وَ لَقَدْ ارْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَ مَلَإِيهِ فَاتَّبَعُوا امْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا امْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ وَ أُتْبِعُوا فِي هَذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (Hûd, 11/96-99)* وَ اتْبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ (Kasas, 28/42)* kavli gösterilirse, deriz ki: Bu âyât-ı kerîmelerde olan vaîd ve ta'zîb, îmanları sahîh olan feseka-i mü'minîne dahi şâmil olduğundan, îmân-ı Fir'avn'ın adem-i sıhhatine delîl olamazlar. /

Ondan sonra şunu muhakkak bil ki, Allah Teâlâ muhtezır olanlardan her bir kimseyi ancak mü'min olarak,

---

* [Ma'nâları: "Andolsun ki biz Mûsâ'yı da Fir'avn'a ve onun ileri gelenlerine mu'cizelerimizle ve apaçık bir hüccetle gönderdik de, yine onlar Fir'avn'ın emrine tâbi' oldular. Halbuki Fir'avn'ın emri hiç de salâhiyetli ve dürüst değildi. O, kıyâmet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o, bunları ateşe götürmüştür. Vardıkları o yer ne kötü yerdir! Burada da, kıyâmet gününde de la'nete tâbi' tutuldular onlar. Kendilerine verilen bu vergi ne kötü vergidir!" (Hûd, 11/96-99). "Bununla berâber bu dünyâda biz onların arkalarına la'net de taktık. Hele kıyâmet gününde onlar çok menfûrlardandır." (Kasas, 28/42).]

ya'nî ihbârât-ı ilâhiyye kendisiyle gelen şeyi tasdîk edici olarak kabz eder. Ve işte bunun için mevt-i füc'e ve katl-i gaflet mekrûh kılınır. Mevt-i füc'eye gelince, onun haddi nefes-i dâhilin çıkması ve nefes-i hâricin girmemesidir. İşte mevt-i füc'e budur. Ve bu, muhtezırın gayridir. Ve katl-i gaflet de böyledir. Onun şuûru olmadığı halde arkasından boynu vurulur. İmdi îmandan veyâ küfürden bulunduğu hâl üzere kabz olunur. Ve işte bunun için Aleyhi's-selâm "Kişi bulunduğu hâl üzere kabz olunduğu gibi öldüğü hâl üzere mahşûr olur" buyurur. Muhtezır ise ancak şuhûd sâhibi olur. Binâenaleyh o, vâkı' olan şey sebebiyle îmân sâhibidir. İmdi mevcûd olduğu hâl üzere kabz olunur. Zîrâ كان harf-i vücûdîdir; ona ancak karâin-i ahvâl ile zaman müncer olur. Böyle olunca mevtte muhtezır olan kâfir beyni ve gafleten maktûl olan ve füc'eten meyyit olan kâfir beyni tefrîk olunur. Nitekim hadd-i füc'ede beyân ettik (33).

Bu verilen îzâhâttan sonra şunu da muhakkak bil ki: Allah Teâlâ hâl-i ihtizârda bulunan her kimseyi ancak mü'min olarak, ya'nî ihbârât ile kendisine gelen şeyi, ya'nî Kitâbullâh'ı tasdîk edici olarak kabz eder. Zîrâ hâl-i ihtizâr, hâl-i dünyâ ile hâl-i âhiretin fasl-ı müşterekidir. Çok def'a müşâhede olunur ki muhtezır, müşâhedât-ı berzahıyyesinden ba'zı şeyler haber vermeğe başladığı vakit, etrâfında bulunanlar sayıkladığına hükm ederler. Halbuki o hezeyan ve sayıklama değildir; belki ahvâl-i berzahın kendisine alâmet-i inkişâfıdır. İşte bu inkişâf için, ansızın ölmek ve gaflette iken öldürülmek mekrûh addolunur. Ansızın ölmenin ta'rîfi budur ki: Nefes-i dâhil çıkar ve fakat nefes-i hâriç girmez. İşte mevt-i füc'e budur. Ve böyle ölen kimse, muhtezır olan kimse gibi değildir. Ve gaflette iken/ 10
öldürülmek de böyledir. Zîrâ onun şuûru ve vukûfu olmadığı halde arkasından boynu vurulur. Ve işte (A.s.) Efendimiz ölümlerin bu ahvâlinden dolayı "İnsan yaşadığı hâl üzere kabz olunduğu gibi, öldüğü hâl üzere mahşûr olur" buyurur. Binâenaleyh o muhtezır, vâkı' olan şey, ya'nî ahvâl-i berzahıyyeden müşâhede eylediği şey sebebiyle îmân sâhibidir. Zîrâ gördüğü ahvâlin vücûdunu tasdîk etmemek kâbil

değildir. Nitekim hayât-ı dünyeviyyede azâb-ı âhireti inkârda musırr olanlar ancak o azâb-ı elîmi gördükleri vakit tasdîk ederler. Böyle olunca hâl-i ihtizârda bulunan kimseler gaybe îman getirmiş olmayıp, ancak "îmân-ı şuhûdî" sâhibi olurlar. Ya'nî gördükleri şeyi tasdîka mecbûr olurlar. Halbuki ind-i ilâhîde makbûl olan الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 2/3) âyet-i kerîmesi mûcibince "îmân-ı gaybî"dir, îmân-ı şuhûdî değildir. **Mesnevî-i Şerîf**'te:

هركه محراب نمازش گشت عين   سوى ايمان رفتنش ميدان تو شين

Tercüme: "Namazı ayn olan kimsenin îman tarafına gitmesini sen ayıb bil!"

Buyrulması bu hakîkate muğâyir değildir. Zîrâ bu beyt-i şerîf "îmân-ı gaybî" ve tevhîd-i resmîden sonra hakîkat-i tevhîde teşvîk ve tahrîzdir.

İmdi muhtezır kimse bulunduğu hal üzere kabz olunur. Zîrâ hadîs-i şerîfte يقبض على ما كان عليه buyrulmuştur. Ve كان harf-i vücûdîdir, ya'nî kelime-i vücûdiyyedir. Bu kelimenin ancak karâin-i ahvâl sebebiyle zaman ile münâsebeti olur. Meselâ كَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا (Nisâ, 4/104) ibâresinde كان kelimesi "zamân"a delâlet etmediği için, iki sıfat-ı ilâhiyyenin vücûdundan ve varlığından haber verir. Binâenaleyh bu cümleye "Allah Teâlâ alîmdir ve hakîmdir" ma'nâsı verilir. Zîrâ kadîm ve ezelî olan vücûd-i mutlak-ı Hak'tan bu sıfatlar münfekk olmadığından bu karîne sebebiyle "kâne" kelimesine zaman taalluk etmez. Fakat كان زيد غنيا dediğimiz vakit karîne-i hâl sebebiyle "kâne" zamâna delâlet eder. Zîrâ evvelce ganî olan Zeyd'in fakrı ihbâr edilmiştir. Şu halde bu ibâreye "Zeyd zamân-ı mâzîde zengin idi" ma'nâsı verilir. Binâenaleyh hadîs-i şerîf "Kişi mevcûd olduğu hâl üzere kabz olunur" ma'nâsındadır.

Bu îzâhâta nazaran ölmek üzere bulunan kâfir ile ansızın öldürülen ve füc'eten ölen / kâfir arasında fark hâsıl olur. Zîrâ hâl-i ihtizârda bulunan kâfirin rûhuna hicâb olan cism-i kesîfindeki kuvâ muattal olmakla kendisine ahvâl-i berzah münkeşif olur; melâike-i rahmet ve azâbı ve ahvâl-i berzahı rûh gözüyle müşâhede eder. رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ (Hicr, 15/2) âyet-i kerîmesinde beyan buyurulduğu üzere üzere "Küfr edenlerin çoğu, keşki müslüman ola idik" derler. Gaflet içinde öldürülen ve füc'eten ölen kâfirler ise henüz hicâb-ı cisim

içinde olduklarından çeşm-i rûhlarına bu gibi ahvâl münkeşif olmaz. Şu halde muhtezır olan kâfir, bulunduğu hâl üzere, ya'nî ahvâl-i âhireti gördüğü halde kabz olunur. Diğerleri de hicâb içinde bulundukları halde ölürler. Binâenaleyh iki sınıfın farkı zâhir olur.

Burada sunûf-i îmânın hulâsaten beyânı fâideden hâlî değildir. Şöyleki:

1. Kâfir hicâb-ı cisim içinde bulunduğu ve ölümüne müteyakkın olmadığı halde, mahzâ herhangi bir sebeple kendisine kanâat gelip, teblîğ-i ilâhînin sıdkına hükm ederek îmân eyler. Bu îmânın makbûliyyeti inde'n-nâs vâzıh olduğundan mahall-i i'tirâz değildir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) indinde Fir'avn'ın îmânı bu kısımdandır.

2. Kâfir vakt-i be'ste, ya'nî azâb-ı ilâhîyi gördüğü vakitte îman eder. Bu da iki nevi'dir. Birincisi, bu îmân sebebiyle kavm-i Yûnus gibi dünyâda muazzeb olmaz ve âhirette de münteﬁ' olur. İkincisi, dünyâda muazzeb olur ise de, âhirette bu îmândan fâide görür.

3. Kâfir hâl-i ihtizârda ahvâl-i berzahı müşâhede edip, henüz rûh cesedden alâkasını kat' etmemiş olduğu halde kelime-i Hakk'ı telaffuz eder. Bunun îmânında ihtilâf vardır. Bir tâife indinde onun îmânı makbûldür. Zîrâ onun hâli و يحشر على ما عليه مات كما انه يقبض على ما عليه كان hadîs-i şerîfine mutâbıktır. Ve âlem-i âhirete bulunduğu hal-i îmân üzere intikâl etmiştir. Ve bir tâife indinde makbûl değildir. Zîrâ bunun hâli Allah Teâlânın يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ (En'âm, 6/158) ya'nî "O günde ki, Rabb'inin ba'zı âyâtı /gelir, evvelden îmân etmeyen nefse îmânının nef'i olmaz" kavl-i şerîfine mutâbıktır. Fakat bu, âyet-i vaîddir. Ve kerîm olan Allah Teâlâ hazretleri وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (Bakara, 2/218) âyet-i kerîmesiyle vaîdinden tecâvüz buyuracağını va'detmiştir. Binâenaleyh son nefesinde kelime-i Hakk'ı telaffuz eden ve sıdkına cezm eden kimsenin îmânı nâfi' olmayacağına delîl-i kat'î değildir. Maahâzâ bu kısımlara dâhil olan her bir ferdin emri, hakîkatte Allah Teâlâ'ya râci'dir. Zîrâ Allâmü'l-guyûb olan Hak'tır.

Ve ateş sûretinde tecellî ve kelâmın hikmetine gelince: Zîrâ o, Mûsâ'nın hâceti idi. Binâenaleyh ona ikbâl etmek ve ondan i'râz etmemek için, ona matlûbunda tecellî etti. Eğer onun matlûbu olan sûretin gay-

gayrinde ona tecellî ede idi, matlûb-i hâssına himmetinin ictimâ'ından nâşî ondan i'râz eder idi. Ve eğer i'râz ede idi, ameline avdet eder idi. Binâenaleyh Hak dahi ondan i'râz eyler idi. Halbuki o mustafâ ve mukarrebdir. İmdi kimi mukarreb kıldı ise, o bilmediği halde, ona matlûbunda tecellî etti. Şiir:

"Mûsâ'nın ateşi gibidir ki, onu hâcetinin aynı gördü. Halbuki o ilâh idi. Velâkin onu bilmez idi (34-35).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretlerinin cenâb-ı Mûsâ'ya ateş sûretinde tecellî edip ona hitâbının ve onunla mükâleme etmesinin hikmeti bu idi ki: İnd-i ilâhîde Mûsâ (a.s.)ın ezelde nübüvveti sâbit olduğu halde, kendisi henüz bu nübüvveti müdrik olmayıp, hayât-ı dünyeviyyenin ilcââtında müstağrak idi; ve zevcesiyle berâber, soğukta, hâl-i seferde idiler. Binâenaleyh bir ateş tedârik edip ısınmağa ihtiyaçları var idi. Ve mâsivâ-yı Hak'tan ibâret olan sûret-i ateş, o dakîkada Mûsâ (a.s.)ın şedîd bir hâceti idi. Halbuki yine o dakîkada hükm-i nübüvvetin âlem-i şehâdette zuhûru iktizâ etmiş idi. Hak Teâlâ, kemâl-i hâhişle teveccüh etmesi ve yüz çevirmemesi için, cenâb-ı Mûsâ'ya matlûbu olan ateş sûretinde tecellî etti. Eğer cenâb-ı Mûsâ bütün kuvâsını cem' ederek matlûb-i hâssı olan ateşi arayıp dururken Hak Teâlâ ona başka bir sûrette tecellî ede idi, ondan yüz çevirir idi. Ya'nî evvelâ ateşi bulayım, sonra bu hitâbın ne olduğunu anlamakla meşğûl olayım, der idi. Ve bi'n-netîce Hak Teâlâ dahi ondan i'râz buyurur idi. Zîrâ hadîs-i şerîfte من اقبل على الله بكليته اقبل الله عليه بكليته ومن اعرض عن الله بكليته اعرض الله عنه بكليته ya'nî "Kim ki külliyyeti ile Allâh'a teveccüh ederse Allah dahi ona külliyyetle teveccüh eder; ve kim ki külliyyetle Allah Teâlâ'dan yüz çevirirse Allah Teâlâ da ondan yüz çevirir" buyrulmuştur. Halbuki Mûsâ (a.s.) ezelde Allah Teâlâ cânibinden nebî olarak intihâb buyrulmuştur; ve o Hakk'a yakındır. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın ona matlûbu olan ateş sûretinde tecellî edip إِنِّى أنا الله (Kasas, 28/30) diye hitap buyurması, onun Hak Teâlâ hazretlerine olan kurbundandır. İmdi Hak Teâlâ kimi mukarreb kılarsa, vukûfu olmadığı halde, ona kendi matlûbu sûretinde tecellî buyurur. Bu kerîm olan Allâhü Zü'l-Celâl hazretlerinin sünnet-i ilâhîyyesidir. Hakk'ın mukarreb kıldığı o kimsenin matlûbu Mûsâ (a.s.)ın ateşi gibidir ki, o ateşi cenâb-ı Mûsâ, hâcetinin aynı gördü.

Halbuki o sûrette zâhir olan İlâh idi. Velâkin cenâb-ı Mûsâ onu bilmez idi.

Şurrâh-ı kirâmdan ba'zıları فَمِنْ قُرْبِهِ انه تجلى له ibâresindeki من kelimesini harf-i cerr ve قرب kelimesini masdar addetmiştir. Şu halde ma'nâ "O bilmediği halde ona / matlûbu sûretinde tecellî etmesi, O'nun kurbündendir" tarzında olur. Ba'zıları da فَمَنْ قَرَّبَهُ kırâat etmiştir. Şu halde ma'nâ "İmdi kimi mukarreb kıldı ise, vukūfu olmadığı halde, ona kendi matlûbu sûretinde tecellî etti" tarzında olur. İbâreden sonra gelen şiire bu ma'nânın kemâl-i irtibâtı hasebiyle bu ikinci sûret muvâfıktır.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ın kendi mukarreblerine hâcetleri sûretinde tecellîsi ibtidâ-yı hallerinde, onları mâsivâdan kendi cânibine cezb içindir. Ondan sonra bu zevât-ı saâdet-simât bu cezb-i ilâhî dâiresinde yürürler. Nitekim cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

قل تعالوا آیتست از جذب حق ما بجذب حق تعالى میر ویم

Tercüme: " قُلْ تَعَالَوْا (En'âm, 6/151) emri cezb-i Hak alâmetidir. Bizler Hak Teâlâ 'nın cezbi ile sülûk ederiz."

Bu gibi ehl-i cezbin seyri, bu cezb-i ilâhîden sonra seyr-i fillahda olup, Hak Teâlâ'yı münhasıran matlûbları olan eşyâ sûretinde değil, belki bilcümle eşyâ sûretlerinde müşâhede ederler; ve her bir mazhardan إِنِّى اَنَا اللّٰهُ (Kasas, 28/30) hitâbını işitirler.

اللهم يسر لنا بحرمة سيد المرسلين صلوات الله عليه و على آله واصحابه اجمعين
والحمد لله رب العالمين

*İstitrâd: Fakîr **Fusûsu'l-Hikem** şerhini **Fass-ı Mûsevî** de dâhil olduğu halde, mukaddemâ inâyet-i Hak'la itmâm etmiş idim. Cerrâhpaşa civârında sâkin olduğum hânede 345 sene-i Hicriyyesi Receb-i şerîfinin 17. ve 342 sene-i Rûmîsi Kânûn-i sânîsinin 22. cumaertesi akşamı mağrible işâ arasında bağteten zuhûr eden harîkta bilcümle eşyâ ve kitablarımla berâber bu **Fass-ı Mûsevî** dahi hâib oldu. Hamdolsun ki diğer cüz'leri harîkın zuhûrunu müteâkıb efrâd-ı âileden birisine tevdîan hâneden ihrâc etmiş idim. Binâenaleyh bu noksanı itmâm için bu **Fass-ı Mûsevî**'yi tekrar şerh etmek iktizâ etti. Ba'dehû haber aldım ki, evvelki şerhin bir sûreti rufekâdan birisi tarafından istinsâh edilmiş imiş. Şu hâle göre bu fass-ı şerîfe fakîr tarafından bi-hikmeti'llâhi Teâlâ iki def'a şerh yazılmış oldu. Ve'l-hamdü lillâhi alâ zâlik.* [A.A. Konuk]

Hitâm: 30 Cümâde'l-âhire 346 ve 25 Kânûn-i Evvel 343 (927)

بسم الله الرحمن الرحيم

XXVI

[BU FASS KELİME-İ HÂLİDİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ SAMEDİYYE" BEYÂNINDADIR]

Ma'lûm olsun ki, "Samed"in iki ma'nâsı vardır. Birisi "cevfi olmayan şey"e derler. Nitekim "Bu masmûd değildir" derler ki, "içi boş değildir" demektir. Diğeri "maksad" ve "melce'"dir. Nitekim sûre-i İhlâs'da اللهُ الصَّمَدُ (İhlâs, 112/2) buyrulmuştur. Hâlid bin Sinân (a.s.), İsâ (a.s.)dan sonra, (S.a.v.) Efendimiz'in bi'set-i şerîflerine karîb olarak Aden cihetinde zâhir oldu. Kavmi umûr-ı mühimmelerinde ona ilticâ ve teveccüh ederler ve Hak Teâlâ onun duâsı berekâtıyla üzerlerinden beliyyâtı def' eyler idi. Fakat onun emrine muhâlefet ettikleri için kavmi arasında nübüvveti zâhir olmadı. İşte bu sebeble (S.a.v.) Efendimiz Hâlid (a. s.)ın nübüvvetine i'tibâr etmeyip اني اولى الناس بعيسى ابن مريم فانه ليس بيني و بينه نبيّ buyurdu. Çünkü cenâb-ı Hâlid, vefât edip ahvâl-i Berzah'ı müşâhede ettikten sonra, emr-i ilâhî ile tekrâr dirilerek nübüvvet-i berzahıyye ile zâhir olacağını iddiâ etti. Ve vefâtından kırk gün sonra kabrine kasd ve iltica ederek kazmalarını kavmine ve evlâdına vasıyyet etti. Evlâd-ı ekâbiri, beyne'l-arab, meyyitin kabri kazılmak mûcib-i ta'yîr bir hâl olduğunu ve eğer kabri kazılsa / halk tarafından kendilerine "evlâd-ı nebbâş" lakabı verilip, bundan da nefislerine âr lâhık olacağını beyân ile, kabrin hafrına muhâlefet ederek onun vasıyyetini zâyi' eylediler. Binâenaleyh kavmi bilcümle mühim olan umûrda ona mürâcaat ve iltica ettikleri ve cenâb-i Hâlid ba'de'l-vefât kavmine ve evlâdına kabrine kasd ve iltica etmelerini vasıyyet eylediği için, ism-i Samed'e mazhariyyeti hasebiyle, "hikmet-i samediyye" Kelime-i Hâlidiyye'ye muhtass kılındı.

Ve Hâlid bin Sinân (a.s.)ın hikmetine gelince: Muhak-

kak o da'vâsı ile nübüvvet-i berzahiyyeyi ızhâr eyledi. Zîrâ muhakkak o, ancak mevtten sonra Berzah'ta olan şey ile ihbârı iddiâ etti. Böyle olunca üzerine nebş olunmasını ve suâl edilmesini emr eyledi; tâ ki Berzah'-taki hüküm, hayât-ı dünyâ sûreti üzere olduğunu haber vere. Bununla hayât-ı dünyâlarında ihbâr ettikleri şeyde resûllerin kâffesinin sıdkı biline. İmdi Hâlid'in garazı, cümleye/rahmet olmak için, resûllerin getirdiği şeye cemî'-i âlemin îmânı idi. Zîrâ muhakkak o, nübüvveti, Muhammed (s.a.v.)in nübüvvetine karîb olmakla müteşerrif oldu. Ve bildi ki, Allah Teâlâ (S.a.v.) Efendimiz'i "Rahmeten li'l-âlemîn" (Enbiyâ, 21/107) **olarak irsâl eyledi** (1).

Ma'lûm olsun ki, neş'et-i dünyeviyyeden müfârakat ettikten sonra ervâhın bulunacağı Berzah, ervâh-ı mücerrede ile ecsâm arasındaki "berzah"ın gayrıdır. Zîrâ vücûdun merâtib-i tenezzülâtı ve maârici devrîdir. Ve neş'et-i dünyeviyyeden evvelki mertebe, merâtib-i tenezzülâttandır ki, evveliyyetle muttasıftır. Ve sonraki Berzah ise merâtib-i urûcdan olup âhiriyyetle muttasıftır. Ve Berzah-ı ahîrde ervâha mülhak olan sûretler, evvelki "berzah"ın sûretleri hilâfında olarak, bu neş'et-i dünyeviyyede mesbûk olan a'mâlin sûreti ve ef'âlin netîcesidir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: **Mesnevî:**

هو خيالي كوكند در دل وطن   روز محشر صورتي خواهد شدن
سيرتي كان بر وجودت غالبست   هم بدان تصوير حشرت واجب است
روز محشر بر عرض را صورتيست   صورت هريك عرض را نوبتيست
چون زدستت زخم بر مظلوم رست   آن درختي كشت از زقوم رست
اين سخنهاي چو مار وكژدمست   مار وكژدم كشت ميكيرد دمت

Tercüme: "Herbir hayâl ki gönülde yer tutar, rûz-ı mahşerde bir sûret olacaktır. Senin vücûduna gâlib bulunan bir sîrete mahsûs olan sûret ile haşrin vâcibdir. Rûz-i mahşerde herbir arazın bir sûreti vardır; ve herbir araz sûretinin nevbeti vardır; vaktâki senin elinden

bir mazlûma zulüm erişir; o zulüm bir ağaç olur, ondan zakkum yetişir. Bu senin yılan ve akrep gibi olan sözlerin, yılan ve akreb olup senin nefsini tutarlar. / Ve يحشر امتي على عشرة اصناف بعضهم على صورة القردة وبعضهم على صورة الخنازير الخ... ya'nî "Benim ümmetim on sınıf üzerine haşr olur. Ba'zıları maymun ve ba'zıları domuz sûreti üzere ilh..." hadîs-i şerîfi bu ma'nâyı beyân buyurur.

Binâenaleyh her iki Berzah'daki sûretler yekdîğerinin aynı değildir. Velâkin suver-i âlemin misâlini müştemil olarak, gayr-i maddî ve rûhânî ve cevher-i nûrânî bir âlem olmak husûsunda her iki Berzah müşterektir. Ve Hz. Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin üç yüz yirmi birinci bâbında tasrîhan beyân buyururlar ki: "Bu Berzah evvelki "berzah"ın gayrıdır. Evvelki "berzah"da olan şeyin âlem-i şehâdette zuhûru imkânından nâşî ona "gayb-i imkânî" ve ikinci Berzah'ta olan şeyin âlem-i şehâdete rücû'u mümteni' bulunmasından dolayı ona da "gayb-i muhâlî" tesmiye olunur. Ve evvelki "berzah"ın hilâfına olarak ikinci Berzah'ı mükâşif olan kimseler azdır. Bunun için bizden çok kimseler, evvelki "berzah"ı müşâhede ederler ve âlem-i dünyevîde vâkı' olacak hâdisâtı bu "berzah"ı mükâşif olmakla bilirler. Halbuki ahvâl-i mevtâyı mükâşefeye kâdir olmazlar. V'Allâhü'l-alîmü'l-habîr." (**Şerh**-ı Dâvûd-ı Kayserî kuddise sırruhû).

İmdi "gayb-i muhâlî" tesmiye olunan Berzah'ın mükâşifleri az olduğu için, nâs bu husûsta vâkı' olan ihbârât-ı enbiyâyı kabûl etmeyip vehm ile meşûb olan ukûl-i cüz'iyyelerinin hükmüne tâbi' olarak ahvâl-i âhireti, kimi külliyyen inkâr ve kimi te'vîl ve kimi tenâsühü isbât eder. İşte rahmeten-li'l-âlemîn olan (S.a.v.) Efendimiz'in bi'setine karîb bir zamanda zâhir olan Hâlid (a.s.), bilcümle nâsın bu husûstaki ihbârât-ı enbiyâyı tasdîk etmeleri için, ölüp, bu Berzah'ta olan ahvâli re'ye'l-ayn müşâhede ettikten sonra, emr-i ilâhî ile tekrâr dirilerek, oradaki hükmün hayât-ı dünyâ sûreti üzere olduğunu haber vermek murâd etti. Ve kendisinin nübüvvet-i berzahiyye ile zâhir olacağını da'vâ ile, öldükten sonra kabrinin kazılıp, kendisinden ahvâl-i Berzah'ın suâl edilmesini vasıyyet etti. Fakat kavmi onun vasıyyetini tutmadılar, zâyi' ettiler. Eğer halkın enzâr-ı hissiyyesi muvâcehesinde/ böyle bir hal vâkı' ola idi, bi't-tabi' 5

bu hâdiseyi inkâra mecâlleri kalmaz ve zarûrî îmân ederler ve Hâlid (a.s.)ın garazı olan âmme-i nâsın îmânı mes'elesi de husûl-pezîr olur idi.

Ve Hâlid resûl değil idi. İmdi risâlet-i muhammediyyede bu rahmetten hazz-ı vâfir üzere hâsıl olmak diledi. Halbuki teblîğ ile me'mûr olmadı. Binâenaleyh halk hakkında ilimde akvâ olmak için, bundan haz bulmağı murâd etti. Böyle olunca kavmi onu zâyi' ettiler. Ve Nebî (a.s.) onun kavmini "Onlar zâyi' oldular" diye vasf etmedi; belki onları "Onlar nebîlerini murâdına teblîğ etmedikleri haysiyyetle izâ'a ettiler" diye vasf eyledi. İmdi acabâ Allah Teâlâ onu niyyetinin ecrine eriştirdi mi? Şek yoktur ve hilâf yoktur ki, muhakkak onun için niyyetinin ecri vardır. Belki şek ve hilâf, matlûbun ecrindedir ki, onun temennî-i vukû'u, vücûdda onun adem-i vukû'u ile müsâvî olur mu, yoksa olmaz mı? (2).

•

/ Ya'nî Hâlid (a.s.) ayn-ı sâbitesi i'tibâriyle resûl ise de, vücûd-ı kevnîde henüz risâletle meb'ûs olmadığından, teblîğa me'mûr olmadığı halde, hakkında وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) ve وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ (Sebe', 34/28) âyet-i kerîmeleri şeref-vârid olan risâlet-i muhammediyyede, bu rahmet-i âmmeden hazz-ı vâfir hâsıl olmasını murâd etti. Böyle olunca şimdiye kadar, hiçbir kimsenin yapmadığı vech ile ahvâl-i Berzah'ı müşâhede ederek bu ahvâlden haber vermek sûretiyle, halk hakkında ilimde akvâ olmak için, Berzah'ta, o rahmet-i âmmeden kendisine haz verilmesini istedi. Halbuki bu hal, o hazretin nasîbi değil idi. Binâenaleyh kavmi onu izâ'a ettiler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, bi'setlerinden sonra, Hâlid (a.s.)ın kerîmesine mülâkî oldukda, ona hitâben مرحبا يا بنت نبي اضاعه قومه ya'nî "Merhabâ, ey kavmi kendisini zâyi' eden nebînin kızı!" buyurdular. (S.a.v.) Efendimiz, Hâlid (a.s.)ın kavmini "Onlar zâyi' oldular" diye vasf etmedi; belki "Onlar, onu murâdına îsâl etmemekle ve onun vasıyyetini tutmamakla nebîlerini izâ'a ettiler" diye vasf eyledi. İmdi acaba Allah Teâlâ Hâlid (a.s.)ı, âmmenin hidâyetini

murâd etmekten ibâret olan kasd ve niyyetinin ecrine vâsıl etti mi, yoksa etmedi mi? Ve şekk ve ihtilâf yoktur ki, Hâlid (a.s.) için bu kasd ve niyyetin ecri vardır; şekk ve ihtilâf ancak matlûb olan âmmenin hidâyetinin ecrindedir ki, acabâ o matlûbun vücûdda adem-i vukû'u ile berâber mücerred vukû'unu arzû etmek müsâvî olur mu, olmaz mı? Ya'nî niyyetin ecri / amelin ecri derecesinde midir, değil midir? Şek ve ihtilâf bundadır.

Zîrâ muhakkak şer'de bir çok mevzi'lerde tesâvîyi te'yîd eden şey vardır. Namaz için cemâate gelen gibi ki, cemâat onu fevt eder. İmdi onun için cemâate hâzır olan kimsenin ecri vardır; ve fakrı ile berâber fiil-i hayrâttan, ashâb-ı servet ve malın, onda üzerine oldukları şeyi temennî eden gibi. İmdi onun için, onların ücûru misli vardır. Velâkin onların niyyâtında veyâ amellerinde, onların ücûru mislidir. Zîrâ muhakkak onlar amel ve niyyet beynini cem' ettiler (3).

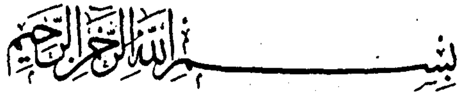
Şer'de tesâvîyi, ya'nî niyyet ile amel beynindeki ecrin müsâvî olduğunu gösteren ahâdîs-i şerîfeden birisi budur ki, (S.a.v.) Efendimiz buyurur: من توضأ فأحسن وضوئه ثم سعى الى المسجد فوجد الناس قد صلوا اعطى الله تعالى له اجر من صلاها وحضرها Ya'nî "Bir kimse güzelce abdest alıp mescide gittikten sonra, nâsı namazı edâ etmiş bulsa, Allah Teâlâ o kimseye, hazır olup namaz kılan kimsenin ecrini verir." Demek ki cemâatle edâ-yı salâta niyyet edip de muvaffak olamayan kimsenin kazanacağı ecir, cemâatle edâ-yı salât / husûsunda ameli sebk eden kimsenin kazandığı ecre müsâvîdir. Ve kezâ (S.a.v.) Efendimiz buyururlar: رجل آتاه الله علما ومالاً فهو يعمل بعلمه ويتصدق بماله فيقول رجل لو آتاني الله مثل ما آتاه عملت كما يعمل فهما في الاجر سواء Ya'nî "Allah Teâlâ bir adama ilim ve mal verir; o kimse de ilmi ile amel ve malı ile de tasadduk eder. Bir adam da der ki: Eğer Allah Teâlâ bana da ona verdiği şeyin mislini verse, onun yaptığını yapardım. İmdi onların ikisi de ecirde müsâvîdir." Halbuki birisi hem niyyet ve hem de amel etti. Diğeri ise yalnız temennî eyledi. Binâenaleyh bunların arasında zâhiren müsâvât olmamak îcâb eder. Zîrâ niyyetle amelin cem'i yalnız niyyet gibi değildir. Çünkü bir amel-i hayra niyyet eden kimse

esbâb-ı mâni'a haylûletiyle, o ameli ityâna muvaffak olmayabilir. Onun için hadîs-i şerîfte نية المؤمن خير من عمله buyrulmuştur. Ve hattâ ba'zı ahvâlde bir kimsenin niyyeti amel-i hayra olduğu halde, o niyyeti kuvveden fiile getirmeğe teşebbüs ettiği sırada, arzûsu ve niyyeti hilâfına olarak amel-i şer sûretinde de zâhir olabilir. Binâenaleyh amel-i hayra niyyet ile berâber, ona muvaffakıyyet başkadır.

Ve Nebî (a.s.v.) her ikisine ve her ikisinden birisine nass etmedi. Ve zâhir olan budur ki, her ikisinin arasında tesâvî yoktur. Ve bunun için, Hâlid bin Sinân iblâğı taleb etti; tâ ki kendisi için iki emr arasında makâm-ı cem' sahîh ola; / binâenaleyh ecreyn üzerine hâsıl ola (4).

Ya'nî (S.a.v.) Efendimiz bâlâda zikr olunan hadîs-i şerîflerde cemâate yetişemeyen musallî ve fakîr-i mütemennî için hem niyyet ve hem de amel ecri hâsıl olacağını ve niyyet ile amel ecirlerinden birisinin verileceğini nass etmedi. Belki cemâate hazır olup namaz kılanın ecri verileceğini ıtlâk üzere beyân buyurdu. Ya'nî cemâatle edâ-yı salât eden kimsenin niyyetine mukâbil verilen ecir mi, yoksa hem niyyetin ve hem de amelin ecri mi verileceğini tasrîh buyurmadı. Ve kezâ fakîr-ı mütemennî ile ganiyy-i mütesaddıkın ale'l-ıtlâk ecirde müsâvî olduğunu beyan buyurdu. Bu müsâvât niyyette mi, yoksa hem niyyet ve hem de amelde mi; bunu nass etmedi. Ve zâhir olan niyyetin ecri ile amelin ecri arasında müsâvât bulunmamasıdır. Ve işte bu adem-i müsâvât için Hâlid bin Sinân (a.s.), niyyet ile amel arasında kendisine cem' makâmı hâsıl olmak üzere iblâğ-ı nübüvveti ve nübüvvet-i berzahıyye ile zâhir olup bu husûstaki ihbârâtı taleb etti. Böyle olunca kendisine hem niyyet ve hem de amel ecri hâsıl olur. Eğer niyyetle amel ecirleri arasında tesâvî olsa idi; o hazret yalnız niyyetle iktifâ edip, nübüvvet-i berzahıyye ile zuhûr için ihtiyâr-ı külfet buyurmaz idi.

İntihâ: 8 Mart 334 ve 24 Cümâde'l-ûlâ 336; Leyle-i cum'a, sâat-i ezânî 3.

XXVII

BU FASS KELİME-İ MUHAMMEDİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ FERDİYYE" BEYÂNINDADIR.

"Hikmet-i ferdiyye"nin Kelime-i Muhammediyye'ye tahsîsindeki sebep budur ki: Hakîkat-i muhammediyye, bi'l-cümle taayyünâtın evvelidir; ve kâffe-i mevcûdâtın a'yân-ı sâbitelerini ve hakâyıkını müştemildir. Onun fevkınde hiç bir isim ve sıfat ve na't ile mevsûf ve mevsûm ve men'ût olmayan "zât-ı sırf" vardır ki, cemî'-i taayyünâtan münezzehdir. Zîrâ zât-ı ahadiyye, zâtiyyeti hasebiyle tecellîden müstağnîdir. Binâenaleyh onun vücûd-ı mutlakı zâtiyyeti hasebiyle aslâ tecellî etmez. Onun tecellîsi ancak onda bi'l-kuvve mevcûd olan sıfât ve esmâ îcâbıdır. Bi'l-farz zât-ı ahadiyyette mündemic ve bi'l-kuvve mevcûd sıfât ve esmâ bulunmasa, zât zâtiyyeti üzere kalır ve ondan ebeden tecellî vâkı' olmaz idi. Fakat onda bi'l-kuvve sıfât ve esmâ-i nâ-mütenâhiyye bulunduğundan ve bunlar lisân-ı isti'dâdlarıyla zuhûr taleb ettiklerinden, zât-ı sırf, lâ-taayyün mertebesinden mertebe-i ilme tenezzül ederek, o sıfât ve esmâ-i nâ-mütenâhiyyenin sûretleri, ilm-i Hak'ta müteayyin ve herbirisinin hakîkati yekdîğerinden mütemeyyiz oldu. Bu mertebeye, mertebe-i vâhidiyyet ve mertebe-i sıfât ve esmâ ve "hakîkat-i muhammediyye" derler. Ahadiyyet mertebesiyle arasındaki fark, ancak taayyünsüzlük ile taayyünden ibârettir. Bu babdaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. Şu halde Sallallâhü aleyhi vesellem/ Efendimiz'in hakîkati cemî'-i taayyünâtın mebde'i olmak i'tibâriyle vücûdda vâhid ve ferddir. Ve kezâ bi'l-cümle taayyünâtı muhît olmak i'tibâriyle de külliyyetle muttasıftır. Nitekim Ferîdüddîn Attâr (k.s.) **Bî-ser-nâme**'lerinde bu makâma işâreten buyururlar. Beyt:

أحمد است اين جا احد اي مردكار   سر حق را با تو كويم آ شكار

ميم را بر دار احمد شد احد   فهم كن معنئ الله الصمد

Tercüme: "Ey iş adamı, sırr-ı Hakk'ı sana açıkça söyleyeyim ki, bu âlem-i taayyünde Ahad, Ahmed'dir, mîm-i taayyünü kaldır, Ahmed Ahad olur. İşte "Allâhü's-Samed"in ma'nâsını anla!"

Ve kezâ **Gülşen-i Râz** sâhibi (k.s.) buyurur. Beyt:

احد در میم احمد گشت ظاهر   درین دور اول آمد عین آخر
ز أحمد تا أحد یك میم فرق است   جهانی أندر آن یك میم غرق است

Tercüme: "Ahad, Ahmed'in mîm-i taayyününde zâhir oldu. Bu devirde evvel âhirin aynı geldi. Ahmed'den Ahad'e kadar fark bir mîmden, ya'nî taayyünden ibârettir. Bütün mevcûdât-ı cihân o mîm-i taayyün içinde müstağraktır."

Ve kezâ Mirzâ Bî-Dil (k.s.) buyurur. Rubâî:

آن آینه • قدرت ذات یکتا   آن جوهر ایجاد وصفات وأسما
در غیب أحد است ودر شهادت أحمد   اینست رموز خواجه، هر دو سرا

•

Tercüme: "O zât-ı ahadiyyenin âyîne-i kudreti ve o sıfât ve esmâ îcâd ve ızhârının cevheri mertebe-i gaybde Ahad'dır; ve mertebe-i şehâdette ise, Ahmed'dir. İşte her iki cihân seyrinin rumûzu budur."

*

Velhâsıl zât-ı ahadiyyenin kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtı ile olan tecellîsinden ibâret "feyz-i akdes" ile ibtidâ müteayyin olan ancak "hakîkat-i muhammediyye"dir. Ve mertebede ona müsâvî bir taayyün yoktur. O hakîkat, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın öyle bir mertebe-i külliyye ve ferdiyyesidir ki, cemî'-i taayyünâtı müştemil ve muhîttir. Ve işte "rûh-ı muhammedî" budur. Onun için (S.a.v.) Efendimiz اول ما خلق الله روحي yâhut نوري buyurmuşlardır. Ferîdüddîn-i Attâr (k.s.) **Mantıku't-Tayr**'da buyururlar. Beyt:

آنچه أول شد پدید أزجیب غیب   بود نور جان امر بی هیچ ریب
بعد زان آن نور مطلق زد علم   گشت عرش وکرسی ولوح وقلم
یك علم أز نور پاکش عالم است   یك علم ذرّیت است و آدم است

Tercüme: "Ceyb-i gaybden ibtidâ zâhir olan şübhesiz onun nûr-ı cânı idi. Ba'dehû o nûr-ı mutlak bayrak çekti; arş ve kürsî ve levh ve

kalem peydâ oldu. Onun nûr-ı pâkinden çekilen bayrağın birisi âlemdir; diğeri dahi Âdem ve onun zürriyyetidir."

Ve şems-i hakîkat Mevlânâ-yı muhammedî-sîret (r.a.) **Mesnevî-i Şerîf**'in cild-i sâdisinde buyururlar. **Mesnevî:**

چون جدا بيني ز حق اين خواجه را   گم كني هم متن وهم ديباجه را
دو مكوي ودو مدان ودو مخوان   بنده را در خواجهء خود محو دان
خواجه را چون غير كفتي أز قصور   شرم دار أي أحول أز شاه غيور
ما رميت اذ رميت أحمد بده است   ديدن او ديدن خالق شده است

Tercüme: "Vaktâki bu Seyyidü'l-kevneyni sen Hak'tan ayrı gördün, kitâb-ı kâinâtın hem metnini ve hem de dîbâcesini gâib ettin. İki deme, iki bilme ve iki okuma! Bendeyi kendi efendisinde mahv olmuş bil! Kusûr-ı fehminden nâşî, efendiye "gayr" dediğin vakit, ey şaşı, Gayûr olan şâhdan utan! وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) âyet-i kerîmesindeki "râmî" Ahmed'dir, onu görmek Hâlık'ı görmek olmuştur."

İmdi nübüvvet, (S.a.v.) Efendimiz'in vücûd-ı şerîfleriyle hatm olunduğu gibi, bu **Fusûsu'l-Hikem** dahi "hikmet-i ferdiyye" ile hatm olundu. Ve kezâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimiz, nasıl cemî'-i hakâyıkı câmi' ise "hikmet-i ferdiyye" dahi bi'lcümle hikemi câmi'-dir.

*
* *

Onun hikmeti, ancak ferdiyye oldu. Zîrâ o, bu nev'-i insânîde mevcûdun ekmelidir. Ve bunun için emr onunla bed' olundu ve onunla hatm olundu. İmdi Âdem, mâ' ile tıyn beyninde olduğu halde, o nebî idi. Ondan sonra neş'et-i unsuriyyesi ile hâtemü'n-nebiyyîn oldu (1).

/ Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Kelime-i Muhammediyye'nin "hikmet-i ferdiyye"ye mukârin bulunmasının sebebini îzâhan buyururlar ki: Sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz'in hikmeti ancak ferdiyyedir. Zîrâ onun hakîkati, mukaddimede dahi beyân olunduğu üzere, fevkınde ancak zât-ı ahadiyye bulunan cem'iyyet-i ilâhiyye makâmı ile münferiddir. Ve o makâm "Allah" isminin mazharıdır. Ve Allah 5

ismi ise cemî'-i esmâyı câmi' olan ism-i a'zamdır. Şu halde bu makâm zât-ı ahadiyyenin en evvel müteayyin olduğu bir makâm-ı taayyündür. Ve cemî'-i taayyünâtın mebdei ve menşeidir; ve binâenaleyh bi'l-cümle taayyünâtı şâmildir. Vücûdda ona müsâvî ve onun nazîri olan bir taayyün bulunmadığı için bir mertebe-i ferdiyyedir. Ve (S.a.v.) Efendimiz, bu nev'-i insânîde mevcûdun ekmelidir. Zîrâ Hak, zuhûr-ı küllî ile onun vücûdunda zuhûr etmiştir. Çünkü enbiyâ (a.s.) bu nev'in ekmelidir; ve onlardan herbirisi bir ism-i küllînin mazharıdır. Ve külliyyâtın kâffesi ism-i ilâhî tahtında dâhildir. Ve o ism-i ilâhînin mazharı dahi (S.a.v.) Efendimiz'dir. Böyle olunca o, bu nev'in efrâdının ekmeli olur. İşte bu sebeple emr-i vücûd onunla bed' olunup onunla hatm olundu. Çünkü a'yândan en evvel "feyz-i akdes" ile müfâz olan şey, onun ayn-ı sâbitesidir. Ve en evvel ekvândan hâriçte "feyz-i mukaddes" ile mevcûd olan şey, onun rûh-ı mukaddesidir. Binâenaleyh emr-i vücûd onunla bed' ve emr-i risâlet, en sonra onunla hatm olundu. Ve nev'-i Âdem âb ve kil arasında bulunmakta iken Sallallâhü aleyhi vesellem Efendimiz nebî idi. Çünkü zât-ı ahadiyyenin mertebe-i vâhidiyyete tenezzülünden ibâret bulunan hakîkat-i muhammediyye bi'l-cümle suver-i ilmiyye-i esmâiyyeyi câmi' olduğu gibi, vücûd-ı Hakk'ın ervâh-ı mücerrede mertebesine tenezzülünde dahi, rûh-ı muhammedî cemî'-i ervâhı câmi' olan rûh-i küllî oldu. Ve o mertebede kâffe-i ervâh-ı beşeriyye ve melekiyyeye meb'ûs oldu. Ve ervâh levh-i mahfûz mertebesinde müteayyin olup hakâyık-ı nûrâniyyeleri mezâhiri ile yekdîğerinden ayrıldıktan sonra, Allah Teâlâ hazretleri / o rûh olan hakîkat-i muhammediyyeyi, müteayyin olan bu mezâhir-i nûrâniyyenin, zât-ı ahadiyyenin bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfât zuhûrundan ibâret olduğunu haber vermek için, nebî olarak onlara ba's buyurdu. (S.a.v.) Efendimiz ba'dehû neş'et-i unsuriyyesi ile enbiyânın hâtemi oldu. Çünkü hakîkat-i muhammediyye şecere-i kevnin çekirdeği mesâbesindedir. Ve çekirdek ağacın mebdei ve onun meyvesi de hâtem-i kemâlâtıdır. Meyvenin zuhûrundan sonra fasl-ı harîf gelmekle, ağacın yaprakları dökülüp zevâle yüz tutar. Onun için nübüvvet ve dîn ve kemâl-i zuhûr emirleri şecere-i kevnin meyvesi olan onların vücûd-ı unsurîleri ile hatm olundu.

Ve efrâdın evveli üçtür; ve efrâddan bu evveliyyet üze-

rine zâid olan şey muhakkak ondandır. Böyle olunca Resûl (a.s.), Rabb'ine delîlin evvelidir. Binâenaleyh cevâmi'u'l-kelim verildi ki, o da esmâ-i Âdem müsemmeyâtıdır. Şu halde (S.a.v.) onun teslîsinde delîle müşâbih oldu. Ve delîl, kendi nefsi için delîldir. Vaktâki onun hakîkati, müselles-i neş'et olması sebebiyle, ferdiyyet-i ûlâyı verdi. Bunun için asl-ı vücûd olan muhabbet bâbında, onda teslîsten olan şeyden nâşî, حبب إليّ من دنياكم ثلاث ya'nî "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi" buyurdu. Ba'dehû nisâyi ve tıybi zikr etti. Ve onun kurretü'l-ayni namazda mec'ûl oldu (2).

/ **Fass-ı Sâlihî**'de tafsîl olunduğu üzere, tekvîn ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid idi ki, o da Hak tarafından "zât", "irâde" ve "kavl"; ve "şey" tarafından dahi, ilm-i ilâhîde sâbit olan onun "şey'iyyet"i, "Kün! kavlini istimâ'ı" ve "emre imtisâl"idir. Ve bir şeyin tekevvünü için Hakk'ın bu ferdiyyet-i selâsiyyesi, şeyin ferdiyyet-i selâsiyyesine mukâbil olmak lâzımdır. Ferd adedlerin ilk mertebesi üçtür. Onun mâdûnunda "iki" ile "bir" vardır. İki adedi çifttir. "Bir" ise, aded değil belki bi'l-cümle adedlerin menşeidir ki, bu cihet evvelki fasslarda îzâh olundu. Üçün fevkinde, beş, yedi, dokuz ve onbir ilh... nâmütenâhî tek adedler vardır. Binâenaleyh lâ-taayyün olan zât-ı ahadî, zuhûra meyl ettikde, onda bi'l-kuvve mevcûd olan şuûnâtın sûretleri ilminde peydâ olur. İşte bu mertebe-i ilimde bi'l-cümle mevcûdâtın şey'iyyetleri sâbit olur. Ve ilk sâbit olan şey, bi'l-cümle şey'iyyâtı câmi' olan hakîkat-i muhammediyyedir ki, o, şey'-i küldür. İmdi mükevvenâtın mertebe-i ilimden mertebe-i ayna gelmesi için, Hak tarafından onun "zât"ı, "irâde"si ve "Kün!" kavli; ve hakîkat-i muhammediyye tarafından dahi, onun ilm-i ilâhîde sâbit olan "şey'iyyet-i külliyyesi" ve "Kün! kavlini istimâ'ı" ve "emre imtisâl"i lâzım gelir. İşte bu sebeble Kelime-i Muhammediyye "hikmet-i ferdiyye" ile tavsîf olundu.

Bu mukaddime ma'lûm olduktan sonra anlaşılır ki, ferd adedlerin evveli "üç"tür. Bu evvelki mertebe üzerine zâid olan diğer ferd adedler, o evveliyyet mertebesinin teferruâtındandır. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz Rabb'ine olan delîlin evvelidir. Çünkü mecmû'-i

âlem, Hakk'ın bi'l-cümle sıfât ve esmâsının mazharı olmak i'tibâriyle muzhir /olan Hakk'ın nefsine ve zâtına delîldir. Ve onların tekevvünü ise ferdiyyete müsteniddir. Şu halde cemî'-i âlem mazhar-ı ferdiyyettir. Halbuki ibtidâ mazhar-ı ferdiyyet olan hakîkat-i muhammediyyedir ki, âlemde mevcûd olan kâffe-i sıfât ve kemâlât-ı ilâhiyyeyi câmi'dir. Böyle olunca Rabb'ine olan delîlin evveli (S.a.v.) Efendimiz'dir.

Şerh-i Kâşânî ve **Bâlî**'de ibâre ادلّ الدليل على ربه sûretinde vâkı' olup اول yerine ادلّ isti'mâl olunmuştur. Ma'nâ "Rabb'ine delîlin edelli olur" demektir. Rûh-i ma'nâ değişmez. Sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz'in Rabb'ine ilk delîl olması, onun delâil-i sâire üzerine tefazzulunu îcâb eder.

Böyle olunca bâlâda îzâh olunan cem'iyyet i'tibâriyle Resûl (a.s.)a cevâmi'u'l-kelim verilmiş oldu. Ve "kelim" ise, ta'lîm-i ilâhî ile Âdem(a.s.)ın bildiği esmâ-i ilâhiyyenin müsemmeyâtıdır. Vâkıâ kelimât-ı ilâhiyye fürû'u i'tibâriyle nâmütenâhîdir. Fakat o fürû', üç asıldan teşa'ub eder. Bu üç aslın birincisi: Mertebe-i ilmde sâbit olan hakâyıktır ki, onların hasâisı fâiliyyettir. İkincisi: Mertebe-i imkânda zâhir olan onların ukûsüdür ki, hasâisı münfailiyyettir. Üçüncüsü: Cemî'-i kemâlâtı câmi' olan hakâyık-ı insâniyyedir ki, mertebe-i imkânda zâhir oldu.

İşte bu ta'dâd olunanlar, nâmütenâhî olan şuûnât-ı zâtiyyenin asıllarıdır. Ve hakîkat-ı zâtiyye bu şuûnâtın cümlesini muhîttir. Nitekim buyurulur: وَ كَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا (Nisâ, 4/126) Sallallâhü (a.v.) Efendimiz'in hakîkati, vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i vücûb ile mertebe-i imkânı arasında, berzahıyyet-i kübrâ ile müteayyin olduğundan, kendilerine bu cevâmi'u'l-kelim verildi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) kendisinde müctemi' olan teslîste delîle benzedi. Bunun îzâhı budur ki:

Îcâd-ı maânî husûsunda delîl, ya'nî kıyâs-ı mantıkî ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müsteniddir. / Bunda mutlaka üçten mürekkeb olan "nizâm" ve "şart-ı mahsûs"a riâyet olunmak lâzımdır. Meselâ bir kıyâs-ı iktirânî tertîb edip, ondan bir netîce çıkarmak için iki "mukaddime" îrâd olunur. Ve herbir "mukaddime" iki "müfred"i hâvî bulunur ki, bu sûrette "müfred" dört olur. Bu dört müfredden biri, iki

mukaddimeyi yekdîğerine rabt için tekerrür eder. İşte delîlin "nizâm-ı mahsûs" üzere olması budur. Ve "nizâm-ı mahsûs"a riâyet olunarak tertîb olunan delîlde tekerrür eden "müfred" terk olundukta, üç "müfred" kalır.

Meselâ âlemin hâdis olduğu netîcesini tekvîn için şu vech ile bir kıyâs-ı iktirânî ve delîl tertîb ederiz: "Âlem mütegayyirdir"; "Her mütegayyir hâdistir"; "Öyle ise âlem hâdistir." Burada mukaddimenin biri "Âlem mütegayyirdir" ve diğeri "Her mütegayyir hâdistir" cümleleridir. Ve herbir mukaddimede "âlem, mütegayyir, mütegayyir, hâdis" müfredleri mevcûddur. Tekerrür eden "mütegayyir" müfredi terk olundukda "âlem, mütegayyir, hâdis" müfredleri kalır ki, "nizâm-ı mahsûs" ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid olmuş olur. Ve bu sûrette de "Âlem hâdistir" netîcesi tekevvün eder. Ve delîlde bu vech ile "nizâm-ı mahsûs"a riâyet olunmak lâzım geldiği gibi, "şart-ı mahsûs"a da mürâât iktizâ der. Ve ilm-i mantıkta "şart-ı mahsûs", hükmün illetten eamm veyâ ona müsâvî olmasından ibârettir.

Meselâ şöyle bir delîl, ya'nî kıyâs-ı iktirânî tertîb edelim: "İnsan hayvandır"; "Her hayvan cisimdir"; "Öyle ise her insan cisimdir." Bu delîlde bâlâda îzâh olduğu vech ile teslîse müstenid "nizâm-ı mahsûs" olduğu gibi "şart-ı mahsûs" da vardır. Çünkü "hüküm" olan cisim, "illet" olan hayvandan daha umûmîdir. Zîrâ her hayvan cisimdir. Fakat herbir cisim hayvan değildir. Ve kezâ diğer bir delîl yapıp diyelim ki: "İnsan hayvandır" ve "Her hayvan hassâstır"; "Öyle ise insan hassâstir." Bunda da hüküm olan "hassâs"/illet olan 10
"hayvan"a müsâvîdir. Çünkü her hayvan hassâs ve her hassâs hayvandır.

İşte görülüyor ki, îcâd-ı maânî için, nizâm-ı mahsûs ve şart-ı mahsûs üzerine tertîb olunan deliller, ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müsteniddir. Ve (S.a.v.) Efendimiz'de dahi ferdiyyet-i selâsiyye müctemi' olduğundan onlar dahi delîle benzemiş oldu. Zîrâ vücûd-ı şerîfleri, netîce-i âlemin bâdî-i tekvînidir. Fakat delîl, ya'nî kıyâs-ı mantıkî bir vech ile medlûlün, ya'nî delâlet ettiği ma'nânın gayrıdır. Halbuki Hakk'a evvel delîl olan Resûl (a.s.) kendi nefsine delîldir. Zîrâ Resûl (a.s.)ın nefsi, zât-ı mutlak-ı Hakk'ın onda taayyününden ibârettir. Binâenaleyh nefs-i muhammedî, Hakk'ın gayrı değildir ki, Hakk'a ilk delîl olduğu vakit onun medlûlü olan Hakk'ın gayrı olsun.

Şu halde onun Hakk'a delâleti, Hakk'ın kendi zâtına delâletidir. Ve nefs-i muhammedî, zât-ı mutlakın bir mertebe tenezzülünden ibâret olmakla, zât ile nefs-i muhammedî arasındaki fark, taayyünsüzlük ile taayyünden ibârettir. **Mesnevî:**

آفتاب آمد دليل آفتاب — كر دليلت بايد أز وي رومتاب
أز وي ار سايه نشاني ميدهد — شمس هر دم نور جاني ميد هد

Tercüme: "Güneşin delîli, güneş geldi. Eğer sana delîl lâzım ise ondan yüz çevirme! Eğer sâye ondan bir nişan verirse, güneş her dem bir nûr-i can verir."

İmdi Sallallâhü (a.v.) Efendimiz'in hakîkati, Hak tarafından "zât", "irâde" ve "kavl" ve kendi tarafından dahi "şey'iyyet" ve "Kün! kavlini istimâ'" ve "emre imtisâl"den ibâret olarak ferdiyyet-i ûlâyı verdiği için, kendisinde olan bu ferdiyyet-i selâsiyyeden nâşî, asl-ı vücûd olan muhabbet bâbında "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi" buyurdu. Ondan sonra da bu üç şeyi beyânen "nisâ"yı ve "tıyb"i / ve "onun kurretü'l-aynı namazda mec'ûl olduğunu" zikr etti. Ve muhabbetin asl-ı vücûd olması budur ki: كنت كنزا مخفيا فأحببت أن أعرف hadîs-i kudsîsi mûcibince zât-ı mutlakın eltaf-ı latîf olan mertebe-i ahadiyyetten, kesîf olan mertebe-i vâhidiyyete ve ba'dehû ale't-tedrîc kesâfetle ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerine tenezzülü bilinmekliğe olan muhabbetinden münbaisdir. Eğer bu muhabbet-i zâtiyye olmasa idi, bu vücûdât-ı izâfiyye zâhir olmazdı. Binâenaleyh asl-ı vücûd muhabbetten ibâret oldu.

İmdi nisânın zikri ile ibtidâ etti ve salâtı te'hîr eyledi. Bu da kadının kendi "ayn"ının asl-ı zuhûrunda, muhakkak racülden bir cüz' olmasından nâşîdir. Nitekim insan Hakk'ın ba'zı zuhûrâtıdır; ve Hak onun aslı ve menşeidir. Ve insanın nefsine ma'rifeti, kendi Rabb'inin ma'rifetine mukaddimedir. Zîrâ onun Rabb'ine ma'rifeti, onun kendi nefsine ma'rifetinden netîcedir. Bunun için Resûl (a.s.) "Kendi nefsini ârif olan kimse Rabb'ini ârif olur" buyurdu. Binâenaleyh eğer istersen bu haberde men'-i ma'rifetle ve vusûlden acz ile kâil olursun. Zîrâ muhakkak o, onun hakkında câizdir; ve

eğer istersen ma'rifetin sübûtu ile kâil olursun. İmdi evvelkisi, muhakkak sen kendi nefsini ârif olmadığını ârif olursun./Şu halde Rabb'ini ârif olmazsın. Ve ikincisi nefsini ârif olursun; binâenaleyh Rabb'ini ârif olursun(3).

Ya'nî kadının "ayn"ının asl-ı zuhûru, erkeğin bir cüz'ü olarak vâkı' olduğu için, muhabbet bâbında beyân buyurduğu üç şeyden ibtidâ kadını ve sonra da namazı zikr etti. Zîrâ vücûdda asl olan fâiliyyettir; ve münfailiyyet netîcedir. Ve mazhar-ı fâiliyyet erkek ve mazhar-ı münfailiyyet kadındır. Binâenaleyh kadın erkeğin netîcesidir; ve netîce cüz'dür. Şu halde kadın asl-ı zuhûrda erkeğin cüz'ü olmuş olur. Nitekim insan Hakk'ın ba'zı zuhûrâtıdır. Ve Hak insanın aslı ve menşeidir. Zîrâ hakîkat-i insâniyye olan hakîkat-i muhammediyye, lâ-taayyün olan zât-ı ahadiyyenin mertebe-i taayyüne tenezzülüdür. Eğer zât-ı mutlak, libâs-ı taayyüne bürünüp mukayyed olmasa idi, onun tafsîli ve zâhiri olan vücûd-ı insânî sâha-ârâ-yı bürûz olmaz idi. Beyt :

فرستادیم آدم را بـه بیرون   جمال خویش بر صحرا نهادیم
جمال ما ببین زین را ز پنهان   اکر چشمت بود پیدا نهاد یم
وکر چشمت نباشد آن چنان دان   که کوهر پیش نا بینا نهادیم
مشو احول مسما جز یکي نیست   اکر چه این همه اسما نهاذیم

Tercüme: "Âdem'i mertebe-i icmâlimizden hâriç olan mertebe-i tafsîle gönderdik; cemâlimizi ızhâr ettik. Bu gizli sırdan cemâlimizi temâşâ et; eğer gözün varsa, o cemâlimizi meydana koyduk. Eğer gözün yoksa, öyle bil ki, körün önüne bir gevher vaz' ettik. / Vâkıâ bütün bu esmâdan ibâret olan taayyünâtı ızhâr ettik. Fakat sen şaşı olma! Müsemmâ birden gayri değildir."

Böyle olunca insanın kendi nefsine ma'rifeti, Rabb'inin ma'rifetine mukaddimedir. Çünkü insanın Rabb'ine ma'rifeti, onun kendi nefsine ma'rifetinden netîcedir. Ya'nî insan kendi nefsinin sıfât-ı infiâliyye ve merbûbiyye ile muttasıf olduğunu ârif olmadıkça, Hakk'ın sıfât-ı fiiliyye ve rubûbiyyet ile muttasıf olduğunu bilmez. Zîrâ fâiliyyet, münfailiyyet ile zâhir olur. İşte insanın kendi nefsine muhabbeti Rabb'inin ma'rifetine mukaddime olduğu için (S.a.v.) Efendimiz:

من عرف نفسه فقد عرف ربّه buyurdu. Zîrâ vücûd-i izâfî-i insânî vücûd-i hakîkî-i Hakk'ın cüz'ü gibi olduğundan ve cüz'ün vasfından küllün vasfına intikâl olunabileceğinden, insan kendi vücûd-i cüz'îsinin vasfını ârif olmakla Hakk'ın vücûd-i küllîsinin vasfını ârif olur.

İmdi sen istersen "Hakk'ın ma'rifeti mümkün değildir; ve onun ma'rifetine vusûlden herkes âcizdir" diyebilirsin. Çünkü onun hakkında böyle demek câizdir. Zîrâ mertebe-i ıtlâkta Hakk'ı kendi hakîkati vechile bilmek mümkün değildir; kendini ancak yine kendi bilir. Ve istersen "Hakk'ı bilmek mümkündür" deyip, onun ma'rifetini isbât edebilirsin. Çünkü vücûd-i insânî ile sâir mevcûdât Hakk'ın onların suverinde taayyün ve takayyüdünden zuhûra gelmiştir. Ve vücûd-i latîf-i Hak onların eşkâl ve suverinde mütekâsif olmuştur. Binâenaleyh zât-ı latîf-i Hak mertebe-i letâfette görünmez ve bilinmez iken, bu mertebe-i kesâfette görünmüş ve bilinmiştir. İmdi bu iki kavilden "Hak bilinmez" kavline göre, sen hakîkat-i gaybiyyesi i'tibâriyle kendi nefsini bilmediğini bilirsin. Ve bu halde de Rabb'ini ârif / olmamış bulunursun. Zîrâ senin nefsinin hakîkati, mertebe-i ıtlâkta Hakk'ın "ayn"ıdır. Ve o mertebede Hakk'ı bilmek mümkün değildir ki, nefsinin hakîkatini bilesin. Ve ikincisi olan "Hak bilinir" kavline göre dahi, sen nefsini sıfât-ı kemâliyye ile ârif olduğun için, Rabb'ini de ârif olursun. Zîrâ görürsün ki, senin vücûdunda hayât, ilim, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn gibi bir takım sıfatlar sâbittir. Halbuki bu vücûdun, Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsine muzâf olan bir vücûd-i izâfîdir. Ve o vücûd-i hakîkî senin vücûd-i izâfînin kayyûmudur. Eğer o vücûd-i hakîkîde bu sıfatlar sâbit olmasa idi, onların âsârı bu sûretle sende dahi zâhir olmaz idi. İşte bu sûretle senin nefs-i mütekâsifinin isti'dâdı kadar, onda zâhir olan kemâlâttan, Hakk'ın kemâlât-ı nâmütenâhiyyesinin sübûtuna istidlâl edersin. Sultan Veled (r.a.) efendimiz **Mesnevî-i Şerîf**lerinde bu ma'nâyı îzâhan şu vechile buyururlar.

خلق را حق چو ساخت در ظلمت　　نور شان ريخت بر سر أز رحمت
اندر ايشان نهاد كوهر ها　　أز صفات قديم علم و سخا
تاكه در خود صفات أو بيني　　وز صفتهاش ذات أو بيني
همچو عطار كو ز هر انبار　　آورد در دكان ودر بازار
اندكي آورد نه بسيار أو　　همه را ناورد بيكبار أو

باشد انبارها ورا بسيار   پر زدر هر يكي دو صد خر وار
نهد از هر يكي بطبله خورد   قدر هر طبله و بكلبه برد
كرچه در طبله ها بود اندك   عاقلي زان بداند آن بي شك
هست دكان حق تن انسان   اندر ونش صفات الرحمن
پس تو در خود ببين صفات خدا   كرچه اندك بود بدان ز صفا
كه چسان است آن صفات منير   سير كن زين قبيل سوى كثير
زين صفات قليل رو سوى أصل   مكن اندر ميان هز دو تو فصل
دل بحق ده اكر دلي داري   چون أزو مي رسد ترا ياري

Tercüme: "Vaktâki Hak, halkı zulmette yarattı, onların üzerine rahmet-i rahmâniyyesinden reşş-i nûr eyledi. Onlara ilim ve sehâ gibi sıfât-ı kadîmesinden, gevherler vaz'etti. Tâ ki kendinde onun sıfatlarını göresin ve onun sıfatlarından da zâtını müşâhede edesin. Nitekim attâr, dükkâna ve pazara her yığından getirir. Fakat çok değil, az getirir; birdenbire hepsini getirmez. Onun herbirisi iki yüz hayvan yükü ile dolu, çok anbarları vardır. Her birinden küçük tablaya vaz' eder. Herbir tablanın ve dükkânın alabileceği kadar nakl eder. Her ne kadar tablalarda az olur ise de, bir âkıl bundan o anbarların olduğunu şeksiz bilir. İşte Hakk'ın dükkânı dahi, insanın tenidir. Onun içinde Rahmân'ın sıfatları vardır. Böyle olunca sen kendinde sıfât-ı Hudâ'yı gör! Her ne kadar o sıfât-ı münîrin nasıl olduğu, sen de onlar ile az zâhir olur ise de, sen bu kadardan, kesîr cânibine seyr et! Bu sıfât-ı kalîlden, asıl tarafına git; her ikisinin arasında fasl-ı müşterek olup kalma! Mâdemki ondan sana inâyet erişiyor, eğer bir gönlün varsa o dili Hakk'a ver!"

İmdi Muhammed (s.a.v.) Rabb'ine en ziyâde vâzıh olan delîldir. Zîrâ âlemden herbir cüz', kendisinin aslı olan Rabb'ine delîldir. Binâenaleyh iyi anla! Ve ona ancak nisâ' sevdirildi. O da onlara müştâk oldu. Zîrâ o küllün cüz'üne şevkı bâbındandır. İmdi o, bu haber ile Hakk'ın bu neş'et-i unsuriyye hakkında وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) **kavlinde cânib-i Hak'tan nefs-i emri ızhâr eyledi. Ba'dehû Hak kendi nefsini, insanın likāsına şiddet-i şevk ile vasf etti. Binâenaleyh müştâkîn için: "Yâ Dâvûd benim de onlara —ya'nî kendisine müştâk olanlara— şevkım eşeddir" buyurdu O da likā-i hâstır.**

Zîrâ Resûl (a.s.) hadîs-i Deccâl'de "Sizden biriniz ölmedikçe Rabb'ini müşâhede etmez" dedi. Böyle olunca, kendisinde bu sıfat olan kimse için şevk lâbüddür (4).

Ya'nî âlemin herbir cüz'ü kendi Rabb-i hâssı olan bir isme delîldir. Ve herbir isim dahi müsemmâ olan ayn-ı vâhide-i ulûhiyyete delîldir. Halbuki Muhmmed (s.a.v.) Efendimiz'in hakîkati vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın lâ-taayyün mertebesinden, taayyün mertebesine tenezzülünden ibâret olduğu cihetle, esmâ-i muhtelife-i ilâhiyyeden / ibâret olan erbâb-ı müteferrikanın kâffesini câmi' olduğu gibi, sûret-i unsuriyye-i muhammediyye dahi, vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın, sûret-i insâniyyeye gelinceye kadar tenezzül eylediği bi'l-cümle merâtibi muhtevî ve cemî'-i merâtibin netîcesi ve zübdesi olduğundan ve binâenaleyh onun Rabb'i Rabbü'l-erbâb olan "Allah" bulunduğundan Rabb'ine en vâzıh delîl oldu.

İmdi (S.a.v.) Efendimiz küll olduğu ve kadın ondan bir cüz' bulunduğu için, küllün cüz'üne meyl ve iştiyâkı kâidesince ancak ona kadın sevdirildi. O da kadınlara müştâk oldu. Maahâzâ onun iştiyâkı yine kendi nefsinedir. Çünkü cüz', hakîkati i'tibâriyle küllün aynıdır; ve taayyünü i'tibâriyle ise gayrıdır. Ve bir şeyin muhabbeti ancak kendi nefsinedir. Zîrâ zuhûr, Hakk'ın kendi zâtına olan hubbü iledir. Ve cemî'-i mevcûdâtta sârî olan muhabbet hakîkatte bu hubb-i zâtînin tafsîlinden ibâretir. Ve iştiyâk dahi ayrılıktan münbaisdir. Eğer küll ile cüz' arasında ayrılık vâkı' olmasa idi, külliyyet ve cüz'iyyet sıfatları zâhir olmaz ve küllün cüz'üne muhabbeti ve iştiyâkı husûle gelmez idi.

İmdi (S.a.v.) bu حبّب اليّ من دنياكم ...الخ hadîs-i şerîfi ile Hakk'ın bu neş'et-i unsuriyye hakkında "Ben Âdem'e rûhumdan nefh ettim" (Hicr,15/29) kavlinde mündemic olan nefs-i emri ızhâr buyurdu. Ve bu kavilde mündemic olan nefs-i emr dahi budur ki: Allah Teâlâ kendi rûh-i küllîsinden insana nefh etmekle, rûh-i insânî rûh-i küllî-i ilâhîden cüz' gibi oldu. Binâenaleyh sûret-i kesîfe-i insâniyyede mütekayyid ve müteayyin olan Hakk-ı latîfin, insana meyli ve iştiyâkı, küllün cüz'üne meyli ve iştiyâkı gibidir. Hak insana kendi rûhundan nefh ettikten sonra, sûret-i insâniyyede zuhûru ve taayyünü hasebiyle

kendi nefsini insanın likāsına şiddet-i şevk ile vasf eyledi. Şu halde onun insana iştiyâkı / kendi nefsine iştiyâkı demek olur.

Böyle olunca Allah Teâlâ kendisine müştâk olanlar hakkında buyurdu ki: "Ey Dâvûd, benim dahi onlara iştiyâkım pek şedîddir." Ya'nî Allah Teâlâ'ya müştâk olanların iştiyâkından Allah Teâlâ'nın onlara olan iştiyâkı daha şiddetlidir. Eğer "Hak Teâlâ her şeyde hâzır ve her şeyi müşâhid olduğu halde O'nun müştâkîne iştiyâkı ne ma'nâya gelir?" denilecek olursa, Hakk'ın müştâkîne olan şevkı ve iştiyâkı likā-ı hastır cevâbı verilir. Çünkü Hak, müştâkînin vücûdunda müteayyindir. Ve bu taayyün arada hicâb-ı likādır. Ölüm ile ortadan kalkmadıkça likā-i etemm hâsıl olmaz.

Meselâ su incimâd edip buz şeklinde müteayyin olur. Buzun taayyün-i mahsûsu erimedikçe onda mahbûs olan su, vech-i etemm üzere deryâya mülâkî olmaz. Binâenaleyh bi'l-farz suyun buza iştiyâkı, kendi nefsine iştiyâkıdır. Zîrâ Resûl (a.s.) Deccâl'den bâhis olan hadîs-i şerîfinde "Sizden biriniz ölmedikçe Rabb'ini müşâhede etmez" buyurdu. Şu halde abd, mevt vaktinde hâsıl olan likā-i hâssa müştâk olmak lâzımdır. Tâ ki Hak onun iştiyâkından daha şedîd bir iştiyâk ile ona müştâk olsun. Ve mevt hadd-i zâtında hicâb-ı tabîatin ve beden-i kesîf ahkâmının kalkmasından ibâret olan bir hâl olduğu cihetle bu likā-i hâs, hem "mevt-i irâdî" ve hem de mevt-i tabîîye şâmildir, denilmiştir. Fakat mevt-i irâdîde bu beden-i kesîfin hükmü zâil olsa bile, taayyün mevcûd olduğu cihetle, mevt-i tabîî gibi değildir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimizin maraz-ı mevtlerinde Şeyh-i kebîr Sadreddîn Konevî (k.s.) hazretleri onların ıyâdetlerini teşrîf edip* شفاك الله شفاء عاجلا buyurmasıyla, Hz. Pîr-i destigîr: "Bundan sonra** شفاك الله sizin olsun. Âşık ile ma'şûk arasında kıldan bir gömlekten ziyâde birşey kalmamıştır. İstemez misiniz ki nûr, Nûr'a vâsıl olsun?" buyurmuşlardır. / Demek ki mevt-i irâdîde, bu vücûd-i müteayyin, kıldan bir gömlek derecesinde bir hicâb oluyor. Mevt-i tabîîde ise bu gömlek dahi kalmıyor. Beyt:

Hulle-i cennet olursa çekeyim çâk edeyim
Dem-i vuslatta bana hâil ola pîrehenim

* "Allah sana âcil şifâlar versin!"

** "Allah sana şifâlar versin" (Yayınlayanlar).

Binâenaleyh Hakk'ın şevkı, onları görür olması ile berâber, bu mukarrabîn için sâbittir. Böyle olunca kendisini görmelerine muhabbet eder. Ve makām-ı dünyâ bunu men' eyler. İmdi onun kavli, âlim olmasıyla berâber "Tâ ki biz bilelim" (Muhammed, 47/31) **kavline benzedi. Öyle ise o, ancak mevt indinde kendisi için vücûd olan bu sıfat-ı hâssaya müştâk olur. Binâenaleyh onların ona olan şevkleri onunla sâkin olur. Nitekim Hak Teâlâ hadîs-i tereddüdde buyurdu; ve o bu bâbdandır: "Ben fâil olduğum bir şeyde, mevti kerîh gören mü'min kulumun rûhunun kabzında tereddüd ettiğim gibi, tereddüd etmedim. Ve ben onun mesâetini kerîh görürüm. Halbuki/ona benim likām lâbüddür." İmdi onu** 20
likâ ile müjdeledi. Ve onun için, ona mevt lâbüddür, demedi. Tâ ki onu zikr-i mevt ile mağmûm etmeye (5).

Ya'nî Hak Teâlâ mukarrabîn olan kullarını cemî'-i ahvâllerinde müşâhid olmakla berâber Hakk'ın onlara şevkı sâbittir. Binâenaleyh hicâb olan bu beden-i kesîf-i unsurînin taayyünü ortadan kalmakla, Hak Teâlâ bu mukarrabînin kendisini bilâ-hicâb müşâhede etmelerine muhabbet eder. Ve makām-ı dünyâ mûcib-i kesret olduğundan bu rü'yeti men' eder. Zîrâ bu beden-i kesîfte hicâb-ı tabîat ve beşeriyyet vardır. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Kehf, 18/110) ve أنا أغضب كما يغضب البشر ya'nî "Ben de sizin gibi beşerim" ve "Ben beşerin gazab ettiği gibi gazab ederim" buyurmaları, bu dakîkaya işârettir. Şu halde Hak Teâlâ'nın يا داود انّي أشدّ شوقا اليهم kavl-i kerîmi وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ (Muhammed, 47/31) kavl-i münîfine benzer. حَتَّى نَعْلَمَ kavli hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de ve **Lokmânî**'de "ilm-i zâtî" ve "ilm-i esmâî" bahsinde geçti. Ya'nî Hak Teâlâ zâtında mündemic olan bi'l-cümle şuûnâtını ilm-i zâtî ve ezelîsi ile bilip dururken "Sizden sâbir ve mücâhid olanlar kimlerdir? Bilmek için sizi imtihan ederiz" buyurdu. Ve mukarrabîn ise şuûnât-ı ilâhiyyeden olduğu ve şuûnât-ı ilâhiyye ise, zâtının gayrı olmadığı halde "Benim onlara şevkım daha ziyâdedir" buyurdu. İşte gerek imtihân-ı ilâhî ve gerek iştiyâk-ı ilâhî, vücûd-ı

mutlak-ı Hakk'ın mertebe-i imkâna bi't-tenezzül bu mertebede zuhûruna taalluk etmekle, her iki kavil yekdîğerine benzer. Zîrâ şey'-i latîfin mertebe-i kesâfete tenezzülü hâlinde, onun sıfât-ı ârızasından ibâret olan bu kesâfet, o şey'-i latîfin hicâbı olur. Binâenaleyh bu kesâfet ortadan kalkmalı ki, o şey'-i kesîfte mevcûd olan latîf, aslına / rücû' edebilsin. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendisine müştâk olan mukarrabînde husûle gelen rü'yet sıfat-ı hâssasına müştâk olur. Ve bu rü'yet sıfat-ı hâssası dahi, ancak ölüm vaktinde, abdin vasf-ı abdiyyeti hâiz olan vücûd-i kesîfinin ahkâmı kalktığı hînde husûle gelir. Ve o mukarrabînin dünyâda yaşadıkları müddetçe, Hakk'a olan iştiyâkları, ölümleri vaktinde husûle gelen bu rü'yet sıfat-ı hâssasıyla sâkin olur. Fakat inde'l-mevt vâkı' olan bu rü'yet sıfat-ı hâssası, hayât-ı dünyâda ancak beden-i unsurîden gayri hicâbı kalmamış olanlara göredir. Yoksa bu hayât-ı dünyeviyyede kalbinde taallukât-ı imkâniyye bulunan, ya'nî suver-i âlemden birtakım sûretlere muhabbet bulunanlara göre, bu rü'yet sıfat-ı hâssası vâkı' olmaz. Onların çeşm-i ervâhına bu taallukât perde olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الآخِرَةِ أَعْمَى (İsrâ, 17/72) Ya'nî "Bu hayât-ı dünyeviyyede a'mâ olan kimseler âhirette dahi a'mâdırlar". Binâenaleyh bu âlemde iken dîde-i kalbden hicâbât-ı imkâniyye ve sıfât-ı beşeriyye gışâvelerini atmak ve inde'l-mevt dahi hicâb-ı bedenin irtifâ'ıyle rü'yet-i Hak sıfat-ı hâssasıyla müşerref olmak iktizâ eder. Nitekim Hak Teâlâ tereddüde dâir olan hadîs-i kudsîde: "Ben mevti kerîh gören mü'min kulumun rûhunun kabzında tereddüd ettiğim gibi, fâil olduğum bir şeyde tereddüd etmedim. Ve ben onun ölümden istikrâhını kerîh görürüm. Halbuki ona benim likâm lâ-büddür" buyurdu. Ve bu hadîs-i kudsî likâ-i ilâhîye müştâk olan ibâd-ı mukarrabînde husûle gelen rü'yet sıfat-ı hâssasına Hakk'ın iştiyâkını gösterir. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri, kendine vusûle sebeb olan mevtten istikrâh eden abd-i mü'minin, likâ-yı Hakk'a müştâk olduğu halde rûhunu kabz etmek istediği cihetle, o abdin mevti kerîh gördüğü esnâda rûhunu kabz etmekte tereddüd buyuruyor. Binâenaleyh hadd-i zâtında herbir nefis ölümü kerîh gördüğü ve ölüm mevzû'-i bahis olduğu vakit gam-gîn olduğu cihetle / Hak Teâlâ hazretleri bu hadîs-i kudsîde و لا بد له من الموت ya'nî "Halbuki mevt

lâzımdır" demeyip ولا بد من لقائي ya'nî "Benim likām lâ-büddür" kavli ile abdi likā-i hâs ile müjdeledi. Ve bunu dahi ölümü zikr ederek abdi mağmûm etmemek için böyle buyurdu:

Sual: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ (Ankebût, 29/57) ya'nî "Herbir nefis mevti tadacaktır" buyurdu; ve "mevt"i zikr etti. İbâdı bundan mağmûm olmaz mı?

Cevap: Evvelen bu âyet-i kerîme umûma hitâben nâzil oldu. Binâenaleyh mü'min ve gayr-i mü'min bununla muhâtabdır. Halbuki emmârelik mertebesinde nefis hayvâniyyetle muttasıftır. Ve onun serkeşliğini zikr-i mevt ile mağmûm edip kesr etmek iktizâ eder. Ve nüfûs-i âbiyyeye ölümden daha müessir bir va'z ve nasîhat yoktur. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) risâlet-penâh (s.a.v.) Efendimiz'den nasîhat istedikde, bu hakîkate işâreten buyurdular ki: كفى بالموت واعظا يا عمر ya'nî "Yâ Ömer, sana va'z ve nasîhat olarak ölüm kifâyet eder." Sâniyen Hak Teâlâ hazretleri bu âyet-i kerîmede yalnız ölümün zikriyle iktifâ buyurmayıp onun netîcesini dahi mâ-ba'dinde ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ (Ankebût, 29/57) kavliyle beyân buyurdu. Ya'nî "Herbir nefis ölümü tadacaktır. Ba'dehû bizim cânibimize rücû' edeceklerdir" dedi. Şu halde mevt sebeb-i rücû'dur; ve rücû' ise sebeb-i mülâkāttır. Binâenaleyh âyet-i kerîme hem zikr-i mevti ve hem de tebşîr-i likā-i hâssı câmi' olmuş olur. Hadîs-i kudsîde ise عبدي المؤمن buyrulduğuna nazaran bu hitâb, hitâb-ı hâstır. Zîrâ nüfûs-ı mukarrabînin serkeşliği, muvâzabat-ı şerîatle zâil olmuş ve arada ancak vücûd-ı hakîkî ile vücûd-ı izâfîden mütevellid bir zevk-ı isneyniyyet kalmış olduğundan, abd-i mü'min yalnız likā-i hâs ile müjdelenmiştir. /

Resûl (a.s.)ın "Sizden biriniz muhakkak Rabb'ini görmez, tâ ki öle" buyurduğu gibi, vaktâki abd Hakk'a ölümden sora mülâkî olur, işte bunun için Allah Teâlâ "Benim likām lâ-büddür" dedi. Binâenaleyh Hakk'ın iştiyâkı bu nisbetin vücûdu içindir (6).

Ya'nî (S.a.v.) Efendimiz'in انّ أحدكم لا يرى ربّه حتّى يموت buyurduğu vech ile, abd Hakk'a ancak ölümden sonra mülâkî olduğu için Allah Teâlâ bâlâda zikr olunan hadîs-i tereddüdde ölümden istikrâh eden abd-i

mü'mine kendi likâsının lâ-büd olduğunu beyân eyledi. Binâenaleyh Hak mevtin vücûdu indinde, abdde hâsıl olan nisbet-i rü'yete müştâktır. Ve Hakk'ın iştiyâkı, mevt esnâsında vâkı' olan bu nisbetin vücûdu içindir.

Şiir: Habîb benim rü'yetime müştâktır; halbuki benim ona iştiyâkım eşeddir (7).

Hz. Şeyh (r.a.) bu şiiri Hak tarafından inşâd ile buyururlar ki: Benim abd-i habîbim, cemâl-i bâ-kemâlimin rü'yetine müştâktır. Halbuki benim ona ona iştiyâkım onun bana olan iştiyâkından daha şedîddir. Zîrâ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ (Mâide, 5/54) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu / üzere Hakk'ın muhabbeti, abdin Hakk'a muhabbetinden mukaddemdir. Eğer Hakk'ın abde muhabbeti olmasa idi, abd Hakk'a muhabbet etmez idi. Beyt:

Aşk odu evvel düşer ma'şûka ondan âşıka
Şem'i gör ki, yanmadan yandırmadı pervâneyi

Ve nüfûs muztaribdir ve kazâ men' eder. Binâenaleyh ben enînden şikâyet ederim; o da enînden şikâyet eder (8).

Ya'nî nüfûs, iştiyâk-ı likâ ile muztarib olurlar ve döğünürler. Halbuki mûcib-i likâ olan ölüm, kazâ olunduğu vakitten evvel gelmez. Binâenaleyh mûcib-i likâ olan ölümü, kazâ men' eder. Böyle olunca mûcib-i likâ olan mevti, kazânın men' etmesinden dolayı ben şikâyet ederim. Ve vücûd-ı kesîf-i izâfîsi, bana vusûle mâni' olduğundan nâşî de, benim habîbim dahi bu firâktan şikâyet eder. **Mesnevî:**

بشنو أز ني چون حكايت ميكند   أز جداييها شكايت ميكند
هر كسي كو دور ماند أز أصل خويش   باز جويد روزكار وصل خويش

Tercüme: "Neyden işit, nasıl hikâyet ediyor; ayrılıklardan şikâyet ediyor. Kendi aslından uzak düşen herbir kimse vakt-i visâlini tekrâr arar durur.

İmdi bî-taayyün olan Hakk-ı latîf, mertebe-i imkâna tenezzülünde, abd-i müştâkın sûret-i kesîfesinde müteayyin olduğundan abd-i müş-

tâkın Hakk'a iştiyâkı, Hakk'ın kedi nefsine iştiyâkından ibâret olur. / 25

İmdi vaktâki muhakkak ona kendi rûhundan nefh ettiğini beyân eyledi, binâenaleyh ancak kendi nefsine müştâk oldu. Sen onu görmez misin? Onu kendi sûreti üzere halk etti. Zîrâ o, kendi rûhundandır. Ve vaktaki onun neş'eti, onun cesedinde ahlât ile müsemmâ olan bu erkân-ı erbaadan oldu, cesedinde rutûbetten olan şey sebebiyle, nefsinden işti'âl hudûs eyledi. Böyle olunca insanın rûhu, onun neş'eti eclinden nâr oldu. Ve işte bunun için Allah Teâlâ Mûsâ'ya ancak nâr sûretinde tekellüm etti; ve onun hâcetini onda kıldı. İmdi onun neş'eti tabîiyye olaydı, rûhu nûr olurdu (9).

Ya'nî vaktâki Hak Teâlâ hazretleri "İnsana kendi rûhumdan nefh ettim" (Hicr 15/29) buyurdu, bi'n-netîce ancak kendi nefsine müştâk olmuş oldu. Zîrâ abdin vücûd-i kesîf-i mukayyedinde müteayyin olan Hak'tır. Ve bu vücûd-ı kesîfe kendi rûh-i küllîsinden nefh etmiştir. Binâenaleyh bu i'tibâr ile abd, Hak'tır; ve ona menfûh olan rûh dahi Hak'tır. Ve Hak ile abd arasında hicâb olan bu vücûd-i kesîf, ortadan ancak mevt ile kalkar. Ve abd-i kâmilin mevti / indinde Hakk'ın müştâk olduğu şey, bu likā-i hâstır. Bu likā-i hâs ise, bir emr-i i'tibârîdir. Şu halde hakîkatte Hakk'ın iştiyâkı yine kendi nefsine olmuş olur. Sen Hak Teâlâ hazretlerini görmez misin ki إن الله خلق آدم على صورته hadîs-i şerîfinde haber verildiği üzere insanı kendi sûreti üzerine yarattı. Çünkü insan, onun rûh-ı küllîsindendir. Ve insanın sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olması, Hakk'ın hayât, ilim, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn sıfatlarını câmi' bulunması i'tibâriyledir. Hakk'ın bu sıfât-ı külliyyesi, abdin vücûd-i kesîfinde cüz'iyyetle zâhir olmuştur. Vaktâki insanın neş'et-i sûriyyesi onun cesedinde müctemi' olup kan, safrâ, sevdâ ve balgamdan ibâret erkân-ı erbaadan vücûd buldu, cesedinde rutûbetle hâsıl olan harâret-i garîziyye sebebiyle, onun zâtından ve nefsinden işti'âl hâdis oldu. Şu halde, insanın neş'et-i sûriyyesi bu vech ile olduğu için, rûh-ı hayvânîsi nâr oldu.

*

Ma'lûm olsun ki: Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin, insanın neş'et-i sûriyyesi erkân-ı erbaadan vücûd bulduğunu beyân buyurması, tıbb-ı atîk kânûnu mûcibincedir; ve muhakkıkînin kabûl-gerdesi olan esâsât dahi budur. İlm-i tıbb-ı atîk esâsâtının mücmelen beyânı budur ki:

Hakîm-i mutlak hazretleri âlem-i kesâfet olan dünyâyı ve onda olan eşyâyı dört rükünden halk eyledi ki, bunlar da havâ, nâr, toprak ve sudur. Ve bunlardan herbirinin birer tabîat-ı asliyyesi vardır ki, havânınki bârid, nârınki hâr, toprağınki yâbis ve suyunki râtıbdır. Bu dört rükünden her birinin beden-i insânîde birer meskeni vardır ki, onlar da balgam, / safrâ, sevdâ ve demdir. Etibbâ bunlara "ahlât-ı erbaa" tesmiye ederler. Safrânın tabîati hâr ve yâbistir. Unsur-ı nâr-ı tabîîden mütevelliddir. Meskeni vücûd-ı insânîde merâredir. Merârenin meskeni baştır. Demin tabîati, hârr-ı ratbdır, havâ-yı tabîîden mütevelliddir. Vücûd-i insânîde meskeni karaciğerdir. Balgamın tabîati bârid-i ratbdır, unsur-i mâ'dan mütevelliddir. Vücûd-i insânîde meskeni akciğerdir. Sevdânın tabîati bârid-i yâbistir; ve unsur-i arzdan mütevelliddir. Vücûd-i insânîde meskeni dalaktır. Harâret safrâdan, sürûr demden, gam balgamdan ve havf sevdâdan mütehassıldır. İşte etibbânın "ahlât-ı erbaa" tesmiye ettikleri bunlardır. Kıvâm-ı beden bu ahlât-ı erbaa iledir. Bedenin salâhı bunların i'tidâli ve fesâdı dahi birinin galebesiyle olur.

Zaman dört kısma münkasimdir: Yaz, sonbahar, kış ve ilkbahardır. Yazın tabîati hârr-ı yâbistir. Bu vakit vücûd-ı insânîde safrâ ziyâdelenir. Sonbaharın tabîati bârid-i yâbistir; sevdâ ziyâdeleşir. Kışın tabîati bârid-i ratbdır. Bu mevsimde balgam ziyâde olur. İlk bahâr hârr-ı ratb-ı leyyindir. Bu mevsimde dem tezâyüd eder. Safrâya herbir bârid-i ratb ve deme herbir bârid-i yâbis ve balgama herbir hârr-ı yâbis ve sevdâya herbir hârr-ı ratb devâ-yı nâfi'dir. Binâenaleyh herbir illetin devâsı zıddı iledir. Velâkin bu edviyenin te'sîrâtı tabîî değildir, belki bi-iznillâhdır.

Suâl: Tecârib-i medîdeye ve keşfiyyât-ı fenniyyeye müstenid olan tıbb-ı cedîd, tedâvî-i emrâz hakkında bir takım kavâid-i cedîde vaz' etmiş olduğundan tıbb-ı atîkın bu kavânînine iltifât etmiyor. Hakâyıkın bu esâsât-ı metrûkeye istinâdı şâyân-ı nazardır.

Cevap: Hangi tıp olursa olsun, esâs, evvelen marazın teşhîsi ve sâniyen o marazın tedâvîsidir. Eski ve yeni tıbba göre, herbir marazın bir takım a'râzı vardır. Etibbâ emrâzı, bu a'râzından teşhîs eder; ve ona göre tedâvî eyler. Keşfiyyât-ı fenniyye a'râzın usûl-i ta'yînini tebdîl etmiş ve ez-cümle vücûd-i insânîde marazın tekevvününe sebep olan basillerin vücûdunu ızhâr eylemiştir. Bi't-tabi' marazın tedâvîsi için dahi bir takım usûl-i cedîde vaz' etmiştir. Diğer taraftan tıb ile alâkadâr olan kimyâ-yı cedîd dahi anâsır-ı basîtayı keşf edip yekdîğerinden evsâfını temyîz eylediği cihetle klor, sodyum, potasyum, iyod ilh.... gibi bir takım anâsır-ı basîtanın edviye olarak isti'mâline başlanmıştır. Halbuki tıbb-ı atîkta bu anâsır-ı basîta, mürekkebât hâlinde isti'mâl olunur. Ve marîz olanların meâli helâke değil ise, kesb-i âfiyet ederler. Tıbb-ı cedîd ise mikrop nazariyyesi dâiresinde tedâvî eder. Bir tarafdan ağdiye vâsıtasıyla vücûdu takviye ve diğer taraftan mikropların te'sîrini izâle edebilecek ilâçlar verir. Etibbâ-yı cedîde kendi nazariyyeleri dâiresinde müstağrak olduklarından tıbb-ı atîkın kânunları ile meşgûliyyeti abes görürler. Ve her iki tıbbın kavâid-i esâsiyyesini tevfîka lüzûm görmezler.

Hattâ Fransız etibbâsından biri, Fransa hükûmeti tarafından Madagaskar'ın zabtı esnâsında yerli etibbânın hastalarını usûl-i atîka dâiresinde tedâvî ettiklerini ve müsmir netîceler zuhûra geldiğini görerek: "Biz kendi usûl-i tebâbetimizde saplanıp kaldık. Bu yerli etibbânın usûl-i tedâvîlerini tedkîk edip istifâde etmek hatırımıza gelmiyor. Onlar merzâyı pekâlâ tedâvî edebiliyorlar" demiş idi. Hadd-i zâtında tıbb-ı cedîdin, tıbb-ı atîka iltifât etmemesiyle onun butlânı lâzım gelmez. Çünkü, kânûn-i atîk dâiresinde vâkı' olan tedâvî netîcesinde merzâ iâde-i âfiyet etmektedir./Tıbb-ı cedîd, mikropların hâriçten alındığını gösteriyor. Acabâ bu mikropların tıbb-ı atîkın gösterdiği ahlât-ı erbaadan birinin galebesiyle vücûdda tekevvün etmediği neden ma'lûm ? Eğer bi't-tedkîk böyle olduğu tezâhür ederse, galebesi görülen ahlâtın hadd-i i'tidâle ircâ'ına hizmet etmek usûlünün, o mikropların vücûdda inkırâzına sebeb olacağı pek tabîî bir netîce olur. Bugün hâriçten vücûda giren herbir mikrobun her vücûdda tahrîbât îkâ' edemediği etibbâ-yı cedîde tarafından

i'tirâf olunmakta, bunun için de, o vücûdun mikroplara mukâvemet ettiği nazariyyesi ileriye sürülmektedir. Bu cihet dahi bâlâdaki mütâlaayı müeyyeddir. Çünkü ahlât-ı erbaası hadd-i i'tidâlde bulunan bir vücûda, hâriçten sirâyet eden mikroplar, vücûddaki bu i'tidâli bozamadıkları için, te'sîr edemeyebilirler. Bu esâsâtın tedkîkı ve atîk ve cedîd tıb ahkâmının tevfîkı, münsıf ve hâzık etibbânın himmetine kalmış bir şeydir.

*

İmdi insanın erkân-ı erbaasından en latîfi rükn-i harûrîsidir. Ve bedenin hayâtı harâret-i garîziyyenin devâmiyledir. Ve bu harâret munkatı' olunca, rûh-ı hayvânî dahi munkatı' olur. Ve harâret-i garîziyyenin bakâsı rutûbet-i garîziyyenin bakâsıyladır. Rutûbet fânî olunca harâret dahi kesilir. Zîrâ rutûbet cesed-i insânîde bulunan unsur-i mâ'dan mütevelliddir. Ve **Fass-ı Eyyûbî**'de dahi îzâh olunduğu üzere ateş ile su, hikmet-i tabîiyye ahkâmınca yekdîğerinin zıddı olan seyyâlden ibâret ise de, bi'l-kîmyâ aynı anâsırın muhassalâtıdır. Ve hattâ bugün küremizin etrafında temevvüc eden bahr-ı muhît evvelce ateş olan, müvellidü'l-mâ' ve müvellidü'l-humû-za ve sodyumdan mürekkebdir.

İşte insanın vücûd-i kesîfi bu âlemden mahlûk olduğu ve bu âlem-i tabîînin menşei ateş bulunduğu için hayvânât-ı sâirenin rûhu gibi insanın rûh-i hayvânîsi dahi, cesedinde rutûbet-i garîziyye sebebiyle kendi nefsinden ve zâtından işti'âl eden nâr oldu. Ve âlem-i tabîatin / menşei ateş olmasının sırrı, merâtib-i kesîfede zuhûr ile bilinmeğe 30
olan muhabbet-i ilâhiyye harâretiyle halk-ı eşyâya irâde-i ilâhiyyenin tevcîhidir. Mâdemki âlem-i kesâfetin aslı ateştir; ve âlem-i kesâfette mütekevvin olan insânın rûh-ı hayvânîsi dahi nârdır, bunun için Hak Teâlâ hazretleri, Mûsâ (a.s.)a, ancak nâr sûretinde mütecellî olup ona hitâb eti; ve o sırada Mûsâ (a.s.)ın muhtâç olduğu şey dahi nâr idi. Zîrâ ısınmak için ateş aramağa gitmiş idi. Onun hâceti nâr olduğu ve vücûdu kesîfi, erkân-ı erbaanın ictimâından hâsıl olduğu için, tecellî nâr sûretinde vâkı' oldu. Ve eğer Mûsâ (a.s.)ın neş'eti ba'zı melâike-i kirâmın neş'eti gibi, gayr-i unsurî ve tabîî-i nûrî ola idi, onun rûhu sûret-i nâriyyede değil, sûret-i nûriyyede zâhir olur idi.

Nûr ile nâr arasındaki fark budur ki, nâr yakar, nûr ise yakmaz. Binâenaleyh ateşten münbais olan aydınlığa "ziyâ" denir, nûr denmez. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur: جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُوراً (Yûnus, 10/5). Ve hikmet-i tabîiyye ulemâsı dahi bunda müttehiddir. Onlara göre de ziyânın menba'ı harâret ve elektriğin menba'ı dahi ziyâdır. Bunların üçü dahi şey'-i vâhiddir. Bu şey'-i vâhid, ihtizâzât-ı muhtelifelerinden dolayı suver-i muhtelifede zâhir olmuşlardır. Şu halde bir cism-i nârî-i muzîden, bir cism-i gayr-i muzîye vârid olup ondan aks eden aydınlığa "nûr" tesmiyesi câiz olur. Zîrâ kamerin ışığı ona güneşten vâsıl olan ziyâdan mütevelliddir. İşte insanın cism-i kesîfinde bi-zâtihî keyfiyyet-i ihtirâk vâkı' olduğundan rûh-i hayvânîsi nârîdir. Ve melâike-i kirâmın ba'zıları ki, onlar Âdem'e secde ile teklîf olundular, onların vücûdu, îzâh olunan anâsırdan terekküb etmediği ve binâenaleayh onları vücûdunda bi-zâtihî keyfiyyet-i ihtirâk vâkı' olmadığı için, ruhları nûrîdir.

Ve ondan "nefh" ile kinâye etti. Muhakkak onun nefes-i rahmânîden olduğuna işâret eyler. Zîrâ nefh olan bu nefes ile, onun "ayn"ı zâhir oldu. Ve menfûhun-fîhin isti'dâdı sebebiyle, işti'âl nâr oldu, nûr olmadı. Binâenaleyh insanın onun sebebiyle insan olduğu şeyde Hakk'ın nefesi bâtın oldu. Ba'dehû onun için, onun sûreti üzere, şahs-ı âharı müştakk kıldı; "kadın" tesmiye eyledi. Onun sûreti üzere zâhir oldu. Böyle olunca ona müştâk oldu, şeyin kendi nefsine iştiyâkıdır. Ve kadın ona müştâk oldu, şeyin kendi vatanına iştiyâkıdır. İmdi ona kadın sevdirildi. Zîrâ Allah Teâlâ kendi sûreti üzere halk ettiği kimseye muhabbet etti. Ve onların kadrleri ve menziletleri azîm ve neş'et-i tabîiyyeleri âlî iken, onun için melâike-i nûriyyîne secde ettirdi (10).

Ya'nî Hak Teâlâ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي (Hicr, 15/29) kelâmında rûhdan "nefh" ile kinâye etti ki, bu kelâm ile rûhun nefes-i rahmânîsinden hâsıl olduğuna işâret eder. Zîrâ "üflemek" nefes ile olur. / Ve üflemekten ibâret olan bu nefes ile hâriçte evvelen insanın rûhu ve ba'dehû vücûd-i kesîfi zâhir oldu. Ve bu nefes-i rahmânî bi'l-cümle

eşyânın ilk maddesidir. Ve nefes-i rahmânî vücûd-i Hakk'ın aynıdır. Ve menfûhun-fîh, ki neş'et-i unsuriyyedir, onun isti'dâdı sebebiyle nefesinden işti'âl hâdis oldu. Bu işti'âl dahi nâr oldu, nûr olmadı. Nitekim bâlâda îzâh olundu. Böyle olunca insan, ki rûh-i hayvânîsiyle insandır, işte onun bu rûh-i hayvânîsinde nefes-i rahmânî bâtın oldu. Ve rûh-i hayvânîsi sebebiyle insan denilen mahlûk dahi o nefes-i rahmânînin zâhiri oldu. Ba'dehû Âdem için, o Âdem'in sûreti üzere, diğer bir şahsı ondan müştakk kıldı; ve ona "kadın" tesmiye etti. Zîrâ vücûdda zükûret ünûsetten mukaddemdir; ve ünûset, zükûretten müştakktır. Binâenaleyh kadın, Âdem dediğimiz insanın sûreti üzere zâhir oldu. Şu halde Âdem, bir şeyin kendi nefsine iştiyâkı kabîlinden olarak, kadına müştâk oldu. Ve kadın dahi, bir şeyin kendi vatanına ve aslına iştiyâkı kabîlinden olarak, Âdem'e müştâk oldu. Bu takdirce kadın, insana sevdirildi. Çünkü Allah Teâlâ kendi sûreti üzere yaratmış olduğu insana muhabbet etti. Ve melâike-i nûriyyîne Âdem için secde ettirdi. Maahâzâ Âdem'e secde eden melâikenin kadr ve menziletleri azîm ve neş'et-i tabîiyyeleri dahi Âdem'in neş'etinden âlî idi. Ya'nî Hak Teâlâ kendi sûreti üzere yarattığı insanı sevdiği gibi, insan dahi kendi sûreti üzere kendinden iştikâk eden kadını sevdi demek olur.

İmdi münâsebet, buradan vâkı' oldu. Halbuki sûret, münâsebet cihetinden a'zam ve ecell ve ekmeldir. Zîrâ o zevc kıldı, ya'nî vücûd-i Hakk'ı şef' etti. Nitekim kadın kendi vücûdu ile racülü şef' etti. Binâenaleyh onu zevc kıldı. Böyle olunca Hak ve racül ve kadın olarak selâse zâhir oldu. İmdi racül, kadının aslına iştiyâkı kabîlinden olarak, kendi aslı olan Rabb'ine müştâk oldu. Şu halde Allah Teâlâ kendi sûreti üzere olan kimseyi sevdiği gibi, Rabb'i ona nisâyı sevdirdi. İmdi muhabbbet, ancak ondan tekevvün eden kimseye vâkı' oldu. Ve muhakkak onun muhabbeti ondan tekevvün eden kimse için oldu ki, o da Hak'tır. İşte bunun için "Bana sevdirildi" dedi. Ve onun hubbünün, sûreti üzerine olduğu Rabb'ine taallukundan dolayı, kendi nefsinden "Ben sevdim" demedi; hattâ onun mer'esine olan muhabbetinde. Zîrâ onu, Allah Teâlâ'nın ona hubbü vâsıtasıyla, tahalluk-ı ilâhîden nâşî sevdi (11).

Ya'nî erkek ile kadın ve insan ile Hak arasındaki münâsebet buradan vâkı' oldu. Zîrâ sûret-i âdemiyye, sûret-i ilâhiyyeden ve nisâ' dahi Âdem'den müştakktır. Binâenaleyh erkeğin kadına iştiyâkı, Hakk'ın Âdem'e iştiyâkını müş'ir bir temsîldir. Ve münâsebet husûlünde sûret, a'zam ve ecell ve ekmeldir. Zîrâ sûret, ferd olan vücûd-i Hakk'ı / zevc kıldı; ya'nî vitr olan vücûd-i Hakk'ı şef' etti. Ve ferd-i latîf mertebe-i kesâfete tenezzül edip sûret bağlamadıkça meşhûd olmaz. Ve sûretle meşhûd olunca o sûret-i kesîfe o ferd-i latîfin zevci olur; ve teklik ile çiftlik zuhûra gelir. Meselâ buhâr-ı latîf kendi mertebesinde ferddir. Vaktâki tekâsüf edip bulut olur, göze görünür. Zîrâ buhâr bî-sûret iken sûret ile müteayyin oldu. Binâenaleyh o bulutun sûreti vücûdda buhârın zevci oldu. Ve buhâr mertebe-i letâfette vitr iken bulut mertebesine tenezzül ettikde şef'iyyet tezâhür eyledi; ve bulut buhardan müştakk oldu. İşte sûret-i insâniyye vücûd-i Hakk'ı şef' ettiği gibi, erkekten müştakk olan kadının vücûdu dahi, erkeği şef' etti; ve racül ferd iken onu çift kıldı. Şu halde biri Hak, diğeri racül ve bir diğeri kadın olmak üzere üç şey zâhir oldu. Ve üç adedi tek adedlerin ilk mertebesidir. Nitekim **Fass-ı Sâlihî**'de tafsîl olundu.

Binâenaleyh kevn ferdiyyet-i selâsiyye üzerine müstenid olduğu gibi muhabbet dahi bu ferdiyyet üzerine müstenid oldu. Zîrâ racül Hak'tan ve kadın racülden müştakk olup yekdîğerine muhabbet ettiler. Ve bunun netîcesi olmak üzere racül, kadının kendi aslı bulunan erkeğe iştiyâkı kabîlinden olarak, kendi aslı olan Rabb'ine müştâk oldu. Binâenaleyh Allah Teâlâ kendi sûreti üzerine halk ettiği kimseyi, ya'nî racülü sevdiği gibi, o racüle kendisinden müştakk olan kadını sevdirdi. Şu halde racülün muhabbeti ancak kendisinden mütevekkin olan kadına vâkı' oldu; ve racülün muhabbeti dahi kendinin aslı olan Hakk'a vâkı' oldu. Çünkü o vücûd-ı Hak'tan mütekevvin oldu. Binâenaleyh racülün muhabbetinde asl olan muhabbet-i ilâhiyyedir; ve kadına olan muhabbet ise muhabbet-i ilâhiyyenin fer'idir. İşte racül, muhabbet-i ilâhiyye üzerinde sâbit olduğu için / Sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz hadîs-i 35
şerîflerinde حُبِّبَ إليّ ya'nî "Bana sevdirildi" buyurdu. Ve أحْبَبْتُ ya'nî "Ben kendi nefsimden sevdim" buyurmadı. Çünkü onun muhabbeti,

onu kendi sûreti üzerine halk eden Rabb-i mutlakadır. Hattâ racülün kendi kadınına olan muhabbeti dahi, yine Rabb'ine müteallıktır. Zîrâ kadına olan muhabbet, muhabbet-i ilâhiyye iledir. Ve muhabbet-i ilâhiyye asıl, muhabbet-i nisâ ise fer'dir. Ve racülün kadına muhabbeti, tahalluk-ı ilâhî ile mütehallık olmasından nâşîdir. Çünkü tahalluk-i ilâhî kendinden müştakk olan ve kendi sûreti üzerine bulunan insana muhabbettir. Ve kadın, racülün sûreti üzere, racülden müştakk olduğundan, bu tahalluk-ı ilâhî neticesi olarak racül kadına muhabbet etmiştir. **Mesnevî:**

پرتو حقست آن معشوق نیسب   خالقست آن کوییا مخلوق نیست

Tercüme: "Kadın pertev-i Hak'tır; o ma'şûk değildir. Ve mazhar-ı ilâhî olması i'tibâriyle o gûyâ Hâlık'tır, mahlûk değildir."

Vaktâki erkek kadına muhabbet etti, vuslatı istedi; ya'nî muhabbette vâkı' olan vuslatın gâyesini taleb etti; imdi neş'et-i unsuriyye sûretinde nikâhdan a'zam vuslat olmadı. Ve işte bunun için şehvet, onun bütün eczâsına âmm olur. Ve bundan dolayı ondan iğtisâl ile emr olundu. Binâenaleyh husûl-i şehvet indinde onda fenânın âmm olması gibi, tahâret âmm oldu. Zîrâ muhakkak Hak Teâlâ abdi üzerine gayûrdur ki, kendisinin gayrisi ile iltizâz eylediğini i'tikâd ede. Böyle olunca kendisinde fânî olduğu kimsede, ona nazar ile Hakk'a rücû' etmesi için, onu gusl ile tathîr eyledi. Çünkü bunun gayri vâkı' değildir. İmdi erkek, Hakk'ı kadında müşâhede ettikde, onun şuhûdu münfailde oldu. Ve kadının kendisinden zuhûru haysiyyetinden Hakk'ı kendi nefsinde müşâhede ettikde, onu fâilde müşâhede eyledi. Ve kendisinden mütevekkin olan şeyin sûretini istihzâr etmediği haysiyyetle onu nefsinden müşâhede ettikde, onun şuhûdu bilâ-vâsıta Hak'tan münfailde vâkı' olur. Binâenaleyh racülün Hak için şuhûdu, kadında etemm ve ekmeldir. Zîrâ Hakk'ı fâil ve münfail olduğu haysiyyetten müşâhede eder. Ve kendi nefsinden şuhûdu, hâssaten racülün münfail olması haysiyyetiyledir (12).

Vaktâki erkek Allah'ın sevdirmesi ile kadına muhabbet etti, kadına kavuşmak istedi. / Ya'nî îcâb-ı muhabbet olan kavuşmak keyfiyyetinin nihâyetini taleb etti. Bu neş'et-i unsuriyye sûretinde ve bu kesâfet-i cismâniyyede, nikâhdan, ya'nî cimâ'dan daha büyük bir vuslat vâkı' olmadı. İşte erkek kadını ve kadın erkeği sevip her ikisi de yekdîğerinden vuslatın nihâyeti olan cimâ'ı taleb ettikleri için, hîn-i inzâlde şehvet, vücudlarının bi'l-cümle eczâsına sirâyet edip, erkek kadının ve kadın erkeğin sûretinde ve şehvette fânî oldular. Ve şehvet onların eczâ-yı vücûdlarına umûmen sirâyet ettiği için cimâ'dan gusl etmekle emr olundular. Binâenaleyh şehvetin husûlü indinde erkeğin kadında ve kadının erkekte fenâlarının umûmî olması gibi, her ikisi hakkında dahi tahâret umûmî oldu. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri kulları üzerine gayûrdur. Bu gayretinden nâşî, istemez ki kulları, kendisinin gayri olan suver ile iltizâz eyledikleri i'tikâdında bulunsunlar. Binâenaleyh erkeğin fânî olduğu kadından ve kadının şehvetle fânî olduğu erkekten, Hakk'a nâzır olmaları ve Hakk'a rücû' eylemeleri için, gayr ile iltizâz i'tikâdından mütehassıl olan cenâbetten Hak onları gusül ile tathîr eyledi. Zîrâ vücûd-i Hakk'ı mükevvenâtın vücûdundan gayri gören kimseler, esnâ-yı cimâ'da kadının sûretinde fânî olurlar; ve kadının vücûdundan lezzet aldıkları i'tikâdında bulunurlar. Onlar gerek kendinin ve gerek kadının sûretinde müteayyin olanın Hak olduğundan gâfildirler. Velâkin müşâhede sâhibi olan ârif, her sûrette Hakk'ı müşâhede eder. Ve racül Hakk'ın ve kadın dahi racülün sûretinde zâhir olduğu cihetle, racüle nisbeten Hakk'ın / fâiliyyetini ve kadına nisbeten Hakk'ın münfailiyyetini müşâhede eder. Ve bi'n-netîce Hakk'ı, kadının mazharında ekmel-i vech üzere müşâhede eyler. Zîrâ vücûdda, nefs-i emr bundan başka bir şey değildir.

İmdi racül vuslat hâlinde Hakk'ı kadında müşâhede eylediği vakit, onun Hakk'ı müşâhedesi münfailde olur. Çünkü kadın mahall-i infiâldir. Ve racül Hakk'ı, mahall-i infiâl olan kadının sûretinde zuhûru i'tibâriyle, müşâhede etmiş olur. Ve racül kadının kendisinden zuhûru i'tibâriyle Hakk'ı, hâlet-i vuslatta, kendi nefsinde müşâhede ettiği vakit, Hakk'ı fâilde müşâhede eder. Çünkü kadın, racülün sûretinde olarak, racülden zâhir olduğu cihetle, kadın bu

i'tibârla fâil olur. Binâenaleyh bu müşâhede sâhibi Hakk'ı kendi nefsinde fâiliyyet sıfatı ile müşâhede eylemiş olur. Ve racül kendinden mütekevvin olan kadının sûretini istihzâr etmediği halde, Hakk'ı kendi nefsinde müşâhede eyledikde, onun şuhûdu bilâ-vâsıta Hak'tan münfailde vâkı' olur. Ve bu şuhûd sâhibi, iki evvelki şuhûd beynini cem' etmiş bulunur. Çünkü onun nefsi bilâ-vâsıta Hak'tan münfaildir. Binâenaleyh Hakk'ı vech-i evvel üzere hem fâilde ve vech-i sânî üzere hem de münfailde müşâhede etmiş olur. Böyle olunca, racülün Hak için olan şuhûdu, kadında etemm ve ekmeldir. Çünkü racül üçüncü vech üzere Hakk'ı kadında hem fâil ve hem de münfail olarak müşâhede eder. Ve racülün kendi nefsinden Hakk'ın şuhûdu, hâssaten racülün münfail olması haysiyyetiyledir. Çünkü Hak racülü kendi sûreti üzerine halk ettiği için racül münfaildir. Ve kadına nisbetle Hakk'ı / kendi nefsinden müşâhede etse, onun Hak hakkındaki şuhûdu bilhassa fâilde vâkı' olmuş olur. Binâenaleyh racülün Hak hakkındaki şuhûdu hem fâiliyyet ve hem de münfailiyyetle olduğu için kadında etemm ve ekmeldir.•

İşte bunun için Resûl (a.s.), onlarda Hakk'ın kemâl-i şuhûdundan dolayı nisâya muhabbet etti. Zîrâ Hak, mevâddan mücerred olarak ebeden müşâhede olunmaz. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyle âlemlerden ganîdir. İmdi emr, bu vecihden mümteni' ve şuhûd ancak maddede vâkı' oldukda, Hakk'ın nisâda olan şuhûdu, şuhûdun a'zamı ve ekmelidir. Ve vuslatın a'zamı dahi cimâ'dır. O da Hak Teâlâ'nın kendisine halîfe olması için, kendi sûreti üzere halk ettiği kimseye teveccüh-i ilâhînin nazîridir. Binâenaleyh onda kendi nefsini görür. İmdi onu tesviye ve ta'dîl etti. Ve onun nefsi olan kendi rûhundan onda nefh eyledi. Böyle olunca onun zâhiri halk ve bâtını Hak'tır. İşte bundan dolayı onu bu heykel için tedbîr ile vasf eyledi. Zîrâ Allah Teâlâ emri, semâdan tedbîr eder; ve o, arza ulüvvdür; o da / esfel-i 40
sâfilîndir. Zîrâ o, erkânın esfelidir (13).

Bâlâda zikr olunan îzâhâttan dolayı kadınlarda Hakk'ın kemâl-i şuhûduna mebnî, (A.s.v.) Efendimiz, Hakk'ın sevdirmesiyle nisâya

muhabbet etti. Velâkin kadınlarda Hakk'ı ekmel-i vech üzere müşâhede edebilmek, her bir ferdin kârı değildir. Buna mazhar-ı muhammedî ister. Mahzâ huzûzât-ı nefsâniyyelerini istîfâ için kadına perestiş eden cehele bu şuhûddan gâfildir. Onlar bu âlemde gördükleri sûretleri müstakıllü'l-vücûd zannettiklerinden, suver-i âlemden herhangi birine, mahzâ onun zâtından dolayı alâka ederler. Vaktâki o sûret bozulur, şûrîde olurlar. Fakat insân-ı kâmil, bu âlemin kesîf olan sûretlerinden her birinde Hakk'ı o sûretin muktezâsına göre gâh fâiliyyet ve gâh münfailiyyet ile müşâhede ettiği gibi, o suver-i kesîfeden biri olan kadında, hem fâiliyyet ve hem de münfailiyyet ile müşâhede eyler. Binâenaleyh kadın mazharında Hakk'ı suver-i sâireden daha mükemmel bir vech ile temâşâ eder. Ve Hakk'ı müşâhede için mezâhirin vücûdu lâzımdır. Zîrâ Hakk'ı maddeden mücerred olarak görmek ebeden mümkün değildir. Çünkü Hak eltaf-ı latîftir. Ve bî-nihâye latîf olan vücûd-i mutlak mertebe mertebe tekâsüf etmedikçe mer'î olmaz. Nitekim diğer fasslarda dahi beyân olunduğu üzere, latîf olan buharı o mertebede görmek mümkün değildir. Evvel emirde tekâsüf edip bulut olmak lâzımdır. Fakat bulut dahi latîf olduğundan hiss-i basarın gayri olan havâs ile idrâk olunmaz. Bir mertebe daha tekâsüf edip su olmak lâzımdır. Velâkin su dahi mâdûnuna nisbetle latîf olduğundan eşkâl-i muhtelifede zâhir olmaz. Bir takım sûretler ile zuhûr için incimâd edip buz olmak iktizâ eder. İşte latîf olan buhar, havâss-ı hamse-i zâhirenin mecmûu ile ancak buz mertebesine tenezzül ettiği vakit meşhûd ve mahsûs olur. Maahâzâ buhara buhar denebilmek için / o, bu sûretlerin hiç birine muhtaç değildir; onların cümlesinden müstağnîdir. İşte bu misalde vâzıhan anlaşılacağı vech ile, latîf olan zât-ı Hakk'ı maddelerden mücerred olarak müşâhede etmek ebeden mümkün olmaz. Zîrâ zât-ı latîf-i Hak, o mertebe-i letâfetinde âlemlerden, ya'nî merâtib-i kesîfe-i sâiresinden ganîdir. Bu hakîkatten gâfil olan maddiyyûn, zât-ı latîfin sıfât-ı ârızasından ibâret olan kesâfetten mütehassıl maddeye i'tibâr edip hakîkat-i vücûdu, madde ve kuvvet nâmıyle ikiye tefrîk ederek: "Madde ve kuvvet ezelîdir ve ebedîdir" hükmünü vermişlerdir. Bu hüküm, onların vehminden mütevellid bir hükümdür.

İmdi maddeden mücerred olarak Hakk'ın şuhûdu mümteni' ve Hakk'ı müşâhede ancak maddede vâkı' olunca suver-i maddiyyeden biri olan kadında Hakk'ın şuhûdu suver-i maddiyye-i sâireden daha mükemmel ve daha azîm olur. Ve biraz yukarıda îzâh olunduğu üzere vuslatın a'zamı dahi cimâ'dır. Ve cimâ' dahi, Hak Teâlâ'nın kendisine halîfe kılmak için, kendi sûreti üzere halk ettiği Âdem'e, hubb-i zâtîsi ile vâkı' olan teveccühünün nazîridir. Zîrâ فأحببتُ أن اعرف hadîs-i kudsîsi mûcibince Hak Teâlâ bilinmeğe muhabbet etti. Bu hubb-i zâtîsi ile halk-ı âleme teveccüh eyledi; ve şecere-i kevnin semeresi olarak Âdem zâhir oldu. Ve Âdem Hakk'ı bil'l-cümle esmâsı ile bildi. Çünkü Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûreti üzerine halk etti. Ve Âdem kendini bilmekle Hakk'ı ârif oldu. Ve Hak dahi kendi sûreti üzere halk ettiği Âdem'i halîfe kılıp, onda kendi nefsini müşâhede eyledi. Ve Hak Teâlâ Âdem'i tesviye ve ta'dîl ederek, nefes-i rahmânîsi olan kendi rûhundan ona nefh eylediği cihetle Âdem'in zâhiri halk ve bâtını Hak olmuş olur. İşte cimâ' dahi bu teveccüh-i ilâhînin nazîridir. Çünkü erkek / bu cimâ' vâsıtasıyla kendi sûretinin misli olan veledini ızhâr etmek ister. Ve veledin aslı pederin nutfesidir. Ve nutfe ise pederin nefsidir. Ve veled zâhir oldukda peder onda bâtın olur. İşte insanın zâhiri halk ve bâtını Hak olduğundan dolayı, Allah Teâlâ Âdem'i bu heykel-i insânî için, müdebbir kıldı; ve onu إنّي جاعلٌ في الأرضِ خليفة (Bakara, 2/30) kavlinde tedbîr ile vasf eyledi. Çünkü halîfe müdebbirdir. Ve onu tedbîr ile vasfının beyânı budur ki, Hak Teâlâ emr-i vücûdu semâdan tedbîr eder. Ve semâ, arza nisbeten ulüvvdür; ve arz, esfel-i sâfilîndir. Zîrâ erkânın esfelidir. Ve âlem-i insânîde kadının erkeğe nisbeti arzın semâya nisbeti gibidir. Ve sâfil olan arz, âlî olan semâdan nâzil ve vâsıl olan yağmur ve harâret ile hazîne-i vücûdunda meknûz olan mevâddı nasıl tevlîd ederse, sâfil olan kadın dahi, âlî olan racülden kendisine vâsıl ve nâzil olan şeyle veled tevlîd eyler.

Ve onları "nisâ" ile tesmiye etti. Ve o, lafzından kendisi için vâhid olmayan cem'dir. Ve bundan dolayı Resûl (a.s.) حبّب اليّ من دنياكم ثلاث : النسا. **buyurdu, / "mer'e" demedi. Binâenaleyh vücûdda nisânın ricâlden taahur-**

larına riâyet etti. Zîrâ muhakkak نسأ te'hîrdir. Allah Teâlâ إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ (Tevbe, 9/37) **ya'nî "Te'hîr, küfürde ziyâdedir" buyurdu. Ve nüs'e ile bey', te'hîr ile kâildir. İmdi bunun için nisâyı zikr eyledi. Böyle olunca onlara ancak mertebe ile muhabbet etti. Ve muhakkak onlar, mahall-i infiâldir. Binâenaleyh racül için nisâ', Hak için tabîat gibidir. Öyle tabîat ki, teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile âlemin sûretlerini onda feth etti; öyle teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ki, suver-i unsuriyye âleminde nikâh ve ervâh-ı nûriyye âleminde himmet ve intâc için maânîde tertîb-i mukaddimâttır. Ve bunun kâffesi, bu vücûhdan her bir vecihde ferdiyyet-i ûlânın nikâhıdır** (14).

Ya'nî Resûl (a.s.) kadınları "nisâ'" tesmiye etti. Ve "nisâ'" lafzı bir cemi'dir ki, bu lafızdan "bir kadın" ma'nâsı anlaşılmaz, kadınların kâffesini şâmildir. Bu şûmûlden dolayı (S.a.v.) Efendimiz: "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdirildi: Nisâ'..." buyurdu. Nisâ' lafzı yerine "mer'e" demedi. Binâenaleyh "nisâ'" lafzını isti'mâl buyurmakla vücûdda nisânın ricâlden muahhar olduklarını işâreten beyâna riâyet etmiş oldu. Çünkü "nisâ'" lafzı "nüs'et"ten müştaktır; ve "nüs'et" "te'hîr" ma'nâsına gelir. Nitekim Allah Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ (Tevbe, 9/37) buyurmuştur ki, "Te'hîr, küfürde ziyâdedir" demek olur. Ve "nüs'e ile bey'" derler ki, semen-i mebî'ın te'hîri ma'nâsını ifâde eder. Türkçe'de "veresiye satış" ta'bîr olunur. İşte (S.a.v.) Efendimiz kadınların kâffesine şâmil ve vücûdda / kadınların ricâlden muahhar oldukları ma'nâsını müfîd olduğu için, nisâyı "nisâ'" ile tesmiye etti, "mer'e" demedi. Çünkü "nisâ'" lafzının ifâde ettiği ma'nâyı "mer'e" ifâde etmez.

İmdi Resûl (a.s.), nisâya ancak mertebe ile muhabbet etti. Ve nisâ', mahall-i infiâldir. Zîrâ cins-i nisâ', cins-i ricâlden, ricâlin sûreti üzere mahlûktur. Ve vücûdda fâiliyyet, münfailiyyetten mukaddemdir. Ve kadın, erkeğin fâiliyyetinden münfail olur. Ve bu infiâl netîcesinde kadından nev'-i beşer tevellüd eder. Ve Hak Teâlâ

bilinmeğe muhabbet etti, Âdem'i yarattı. Ve ma'rifet-i ilâhiyye nev'-i beşer ile hâsıl oldu. Binâenaleyh Âdem'in vücûdu, muhabbet-i ilâhiyye ile zâhir oldu. Şu halde racülden münfailen kendisinden benî beşer zâhir olan nisâya hubb-i ilâhî taalluk etti. Ve (S.a.v.) Efendimiz'in nisâya muhabbeti dahi, onların mahall-i infiâl olan mertebesinden dolayı, onlara vâkı' oldu.

İmdi nisâ racül için tabîat gibidir. Öyle tabîat ki, teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile âlemin sûretlerini onda feth etti. (Tabîat hakkındaki tafsîlât **Fass-ı İdrîsî**'de ve **Fass-ı Îsevî**'de ve irâde ve meşiyyet-i ilâhiyye hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-ı Üzeyrî** ve **Lokmânî**'de ve tekvîn hakkındaki tafsîlât dahi **Fass-ı Sâlihî**'de mürûr etti.) Öyle teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ki, suver-i unsuriyye âleminde nikâh ve ervâh-ı nûriyye âleminde himmet ve intâc için maânîde tertîb-i mukaddimâttır. Ve bu zikr olunan şeylerin kâffesi vecihlerden her bir vecihde ferdiyyet-i ûlâ olan üç adedinin nikâhıdır. Ferdiyyet-i selâsiyye ve îcâd-ı maânî hakkındaki tafsîlât kezâ **Fass-ı Sâlihî**'de ve himmet hakkındaki îzâhât dahi **Fass-ı Lûtî** ve **İshâkî**'de mürûr eyledi. Burada icmâlden beyânı budur ki:

Tabîat ulûhiyyetin zâhiriyyeti olan hakîkat-i vâhidedir. إِنَّمَا قَوْلُنَا
لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere, ilm-i ilâhîde şey'iyyetleri sâbit olan suver-i ilmiyye-i ilâhiyyenin zılâli, ki / suver-i âlemdir, hakîkat-i vâhide olan 45
tabîatta zuhûruna teveccüh-i irâdî ve "Kün!" emr-i ilâhîsi şeref-sâdır oldukda, o eşyâ kendi nefslerini îcâd ederler. Ve emr-i tekvîn, gerek Hak ve gerek şey tarafından ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Hak tarafından ferdiyyet-i selâsiyye "zât" ve "irâde" ve "kavl"dir. Ve şey tarafından dahi "ilm-i ilâhîde sâbit olan onun şey'iyyeti", "Kün! kavl-i ilâhîsini istimâ'ı" ve "emre imtisâli"dir. Binâenaleyh âlem-i tabîatta âlemin sûretlerinin fethi ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid oldu. Ve bu teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî suver-i unsuriyye âleminde nikâhdır. Bu da ferdiyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Zîrâ burada "Hak" ve "racül" ve "mer'e" sâbittir. Zîrâ Hak teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî ile kendi sûreti üzerine racülü halk etti ve ona muhabbet etti. Ve mer'e racülün sûreti üzere racülden zâhir olup racül ona muhabbet etti. Ve

racül kendi mislinin ızhârı için vuslatın a'zamı olan cimâ'ı taleb etti. Binâenaleyh racül nisâda suver-i beşeriyyeyi cimâ' ile feth eder. Bu da suver-i unsuriyye âleminde teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhîdir.

Ervâh-ı nûriyye âleminde, bu teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî himmettir. Zîrâ âlem-i ervâhın sûretleri himmetle feth olunur. Bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Çünkü "Hak", "sâhib-i himmet" ve "himmet olunan şey" sâbittir. Ve bu ferdiyyet-i selâsiyyenin neticesi âlem-i ervâhda tekevvün eden sûrettir. Ve kezâ teveccüh-i irâdî ve emr-i ilâhî, maânî âleminde îcâd-ı maânîde tertîb-i mukaddimâttır ki, bu da ferdiyyet-i selâsiyyeye müsteniddir. Çünkü bir kıyâs-ı mantıkî tertîb edip "Âlem müteğayyirdir; Her müteğayyir hâdistir; Öyleyse âlem hâdistir" desek, bunda biri "Âlem müteğayyirdir" ve diğeri "Her müteğayyir hâdistir" tarzında iki mukaddime tertîb etmiş oluruz. Bu mukaddimelerin her birinde ikişer müfred vardır ki, bunlar: "Âlem, müteğayyir; müteğayyir, hâdis" kelimeleridir. Velâkin ikinci mukaddimedeki "müteğayyir" kelimesi tekerrür etmiştir. Bunun hizmeti iki mukaddimeyi —racül ile nisâ arasında vâkı' olan nikâh gibi— yekdîğerine rabt etmektir. Binâenaleyh / bu mükerrer müfredden sarf-ı nazar olundukda "âlem, müteğayyir, hâdis" müfredleri kalır ki, "Öyle ise âlem hâdistir" neticesi bu üç "müfred"den tevellüd eder. Bu sûrette îcâd-ı maânî ferdiyyet-i selâsiyyeye müstenid olmuş olur.

İmdi kim ki, nisâya bu hadd üzere muhabbet etse, o hubb-i ilâhîdir; ve kim ki onlara hâssaten şehvet-i tabîiyye üzere muhabbet etse, bu şehvetin ilmi onda nâkıs olur. İmdi onun indinde ruhsuz bir sûret oldu; ve gerçi o sûret, nefs-i emrde zât-ı rûhdur. Velâkin o, imreesine veyâ hangisi olursa olsun ünsâya iltizâz-ı mücerredden dolayı mübâşeret eden kimse için gayr-i meşhûddur. Velâkin kime muhabbet ettiğini idrâk etmez. Binâenaleyh bilinceye kadar o, onu lisânıyla tesmiye etmedikçe, gayrın onu ondan câhil olduğu şeyi kendi nefsinden câhil oldu. Nitekim onların ba'zısı: "Muhakkak benim âşık olduğum nâs indinde sahîh oldu.

Şu kadar var ki, benim aşkımın kime olduğunu bilmediler" dedi. Bunun gibi bu da iltizâza muhabbet etti. Binâenaleyh kendisinde iltizâz vâkı' olan mahalle muhabbet eyledi; / o da mer'edir. Velâkin mes'elenin rûhu ondan gâib oldu. Eğer bile idi, kiminle iltizâz ettiğini ve iltizâz edenin kim olduğunu bilir ve kâmil olur idi (15).

Ya'nî kim ki nisâya, onlarda Hakk'ın kemâl-i şuhûdundan dolayı muhabbet etse, onun muhabbeti hubb-i ilâhîdir; ve o kimse Hakk'a muhabbet edip Hak'la iltizâz eyler. Ve nisâya hâssaten şehvet-i tabîiyye üzere muhabbet eden kimsede o şehvet ve muhabbetin ilmi noksandır. O kimse kendisine vârid olan şehvet ve muhabbetin hubb-i ilâhî olduğunu ve kiminle lezzet bulduğunu bilmez. Binâenaleyh öyle bir muhabbet, böyle bir muhabbet indinde rûhsuz bir sûret olur. Vâkıâ hubb-i ilâhî ile nazar eden kimsenin nazarında sûret, rûhun zâtıdır. Velâkin o sûret, kendi zevcesine veyâhut meşrû'u'l-istimtâ' olan sâir bir kadına, mücerred iltizâz kasdıyla cimâ' eden kimse için meşhûd değildir. Çünkü o kimse, kime muhabbet ettiğini ve kiminle iltizâz eylediğini idrâk etmez. İmdi bir kimsenin nâmahrem olan bir kadına kendisinde hâsıl olan muhabbet üzerine şehveti galeyâna gelse, zinâdan tevakkî etmelidir. Gerçi o şehvet ve muhabbet dahi, hubb-i ilâhîdir. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri zinâ hakkında إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ مَقْتًا وَ سَاءَ سَبِيلًا (Nisâ, 4/22) buyurduğu için alâ-tarîkı'z-zinâ kadına mübâşeret, vücûh-i adîde ile memkût ve makdûh bir şeydir. Nitekim Fahreddîn-i Irâkî (k.A.s.) **Kitâb-ı Leme'ât**'ının yirminci lem'asında bu husûsta îzâhât-ı âtiyeyi i'tâ buyururlar: "Ve eğer muhibb, herbir sûrette vech-i ma'şûku görecek gibi mükâşif olursa, nâ-marzîde onun vechini görse bile rızâ vermemelidir. Zîrâ onun nâ-marzîde olan vechi, ona râzî olmamasıdır. وَ لَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7). Bir muhibb ki, Hakk'ı Hak ile görür ve âlemi Hak görür; münkerâta Hak ile, Hak üzerine, / Hak için inkâr eyler. Ve bu inkârda hüccetini ikâme edip şer'an harâm olan herbir şeyde cemâl-i Hakk'ı görmez. Şübhesiz ondan ictinâb eyler; belki ona tab'an rağbeti olmaz. Burada bir şübhe müzâhame eyler. Şöyleki, muhibb mâdemki mahkûm-i tecellîdir; ve

tecellî, bütün eşyâyı şâmildir, tecellîyi nazarından nasıl def' edebilir? Buna cevâben deriz ki, tecellî iki nevi'dir: Tecellî-i zât ve tecellî-i esmâ ve sıfât.

Muhibb tecellî-i zâtîyi kuvveti ve istîlâsı hasebiyle def' edemez. Ammâ tecellî-i esmâ ve sıfâtı def'e kâdirdir. (Çünkü bu tecellî kuvve-i temyîz ve tasarrufu ref' edecek kuvveti hâiz değildir.) Muhibb tecellî-i kahrîyi tecellî-i lutfî ile def' edebilir. Ve nâ-meşrû' olan her bir şeyde kahır ve celâl ve marzî olan herbir şeyde, nişân-ı lutf ve cemâl görür. Burada اعُوذ بِرِضاكَ مِنْ سخطك der; ve tecellî-i zâtîde أعوذ بك منك der."

İşte ârifin kendi menkûhası veyâ memlûkesi olmayan kadınlara karşı olan mesleği budur. İmdi nisâya hâssaten şehvet-i tabîiyye üzere muhabbet eden ve mücerred iltizâz için mübâşeret eyleyen kimse, kendi nefsinden câhil oldu; ve kendi nefsi mezâhir-i ilâhiyyeden bir mazhar olduğunu ve hubb-i ilâhî ile iltizâz eylediğini ve Hakk'ın kadında fâiliyyet ve münfailiyyet ile müşâhid bulunduğunu bilmedi. Nitekim kadına mübâşeret eden kimse, kendi lisâniyle "Ben nisâya muhabbet ve mübâşerette hubb-i ilâhî ile iltizâz ederim" demedikçe, onun bu hâlini başkaları da bilmez. Böyle bir müşâhede sâhibinin kadına mübâşeretini, şehvet-i tabîiyye ile iltizâzdan ibâret zannederler; ve ârif bu hâlini gayra i'lâm edinceye kadar, onun kadınıyla mücâmaatini, gâfilin mücâmaati gibi telakkî ederler. Zîrâ sûret-i cimâ'da ittihâd vardır. Ârif ile gâfilin cimâ'ında şeklen fark yoktur, ancak ma'nâları başkadır. Nitekim bu müşâhede sâhibi olan âriflerden / biri:

صحّ عند النّاس أني عاشق غير أن لم يعرفوا عشقي لمن

Ya'nî "Muhakkak benim âşık olduğum, nâs indinde sahîh oldu. Şu kadar var ki aşkımın kime olduğunu bilmediler" dedi.

Bu beyt-i şerîf sultânü'l-âşıkîn Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) efendimizin bir gazel-i şerîfinden müstahrecdir.

Dîvân-ı Kebîr-i âlîlerinde münderic olan gazel-i arabî şudur:

يا غزالا بين غزلان اليمن أنت عيني أنت روحي في البدن

يا صغير السنّ يا رطب البدن   يا قريب العهد من شرب اللبن
صحّ عند الناس أني عاشق   غير ان لم يعرفوا عشقي لمن
روحه روحي و روحي روحه   من رآى روحين عاشا في البدن
اقطعوا وصلي وان شئتم صلوا   كل شيء منكم عندي حسن
يوسفي الوجه تركي القفاء   ديلمي الخد رومي الذقن

Bu gazelin ebyâtında, ba'zı nüshalarda, takdîm ve te'hîr vâkı' olmuştur. Hattâ mûsıkî-şinâsân-ı mevleviyândan Eyyûbî Zekâî Dede (rahmetullahi aleyh) tarafından "Sûz-i Dil" makāmından bestelenmiş olan Âyîn-i Şerîf bu gazelin şu ebyât-ı şerîfesiyle başlar:

يا صغير السن يا رطب البدن   يا قريب العهد من شرب اللبن
روحه روحي و روحي روحه   من رآى روحين عاشا في البدن
صحّ عند الناس أني عاشق   غير ان لم يعرفوا عشقي لمن

Şu halde cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz كما قال بعضهم kavliyle Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimize işâret buyurmuş olurlar. Zîrâ âriflerin bu iki nûr-i dîdesi, yekdîğeriyle Konya'da ve Şâm-ı şerîfte mülâkāt edip sohbet etmiş idiler. Binâenaleyh bu beyt-i şerîfte cenâb-ı pîr-i destigîr, lisân-ı mübâreklerîyle: "Halk zanneder ki, ben mahlûka âşıkım; velâkin benim aşkım mahlûkun mazharında zâhir ve mütecellî olan Hakk'adır. Ancak onlar benim aşkımın kime olduğunu bilmediler" / buyurmadıkça, câhiller onların aşkından 50
haberdâr olmadılar. Ve kezâ ârif dahi iltizâza muhabbet etti. Binâenaleyh kendisinde iltizâz vâkı' olan mahalle, ya'nî kadına muhabbet eyledi. Fakat onun iltizâzı hubb-i ilâhî iledir. Çünkü Hakk'ı maddeden mücerred olarak müşâhede mümkün değildir. Kadın ise, maddedir. Hak, onun mazharında zâhir olmuştur. Ârif kadını severse, ancak hubb-i ilâhî ile iltizâzın mahalli olduğu için sever. Fakat mücerred iltizâz için kadını seven câhil böyle değildir. Mes'elenin rûhu o câhilden gâibdir. Eğer ârifin bilmiş olduğu rûh-i mes'eleyi bile idi, kadının mazharında kiminle iltizâz ettiğini ve kendi mazharında kimin iltizâz eylediğini bilir ve kâmil olur idi. Velâkin bilmedi, mertebe-i hayvânîde kaldı. Nitekim Mevlânâ Câmî (k.s.) buyurur. Rubâî:

عشق ار نه كمال نسل آدم بودي   آوزهٔ عشق در جهان كم بودي
ورشهوت نفس عشق بودي خر و گاو   سر دفتر عاشقان عالم بودي

Tercüme: "Eğer aşk nesl-i Âdem'in kemâli olmasa idi, cihanda aşkın sıyt ve şöhreti noksan olurdu. Ve eğer nefsin şehveti aşk olaydı, eşekler ve öküzler, uşşâk-ı âlem defterinin en başına kayd olunurlardı. Zîrâ şehvet husûsunda eşeklerle öküzler, insana tekaddüm eder."

Hak Teâlâ'nın وَ لِلرِّجالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ (Bakara, 2/228) **kavliyle mer'e, racül derecesinden nâzil olduğu gibi, Hakk'ın sûreti üzerine olmakla berâber, sûret üzerine mahlûk olan insan dahi onu kendi sûreti üzerine inşâ eden Hakk'ın derecesinden nâzil oldu. İmdi bu derece ki, Hak racülden onunla temeyyüz etti, Hak onunla âlemlerden ganî ve fâil-i evvel oldu. Zîrâ sûret fâil-i sânîdir. Binâenaleyh Hak için olan evveliyyet, onun için yoktur. Böyle olunca a'yân, merâtib ile temeyyüz eyledi. Şu halde her bir ârif, her bir Hak sâhibine hakkını verdi. İşte bunun için hubb-i nisâ, Muhammed (s.a.v.)e tahbîb-i ilâhîden vâkı' oldu. Ve muhakkak Allah Teâlâ "Her şeye halkını verdi."** (Tâhâ, 20/50). **O da, onun ayn-ı hakkıdır. Binâenaleyh onu ancak istihkâk ile verdi ki, o şey, ona müsemmâsı ile, ya'nî bu müstehak, zâtıyla müstehak oldu** (16).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretlerinin "Ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbitir" (Bakara, 2/228) kavlinde beyân buyrulduğu üzere, kadın erkeğin derecesinden aşağı olduğu gibi, Hakk'ın sûreti üzerine mahlûk olan racül dahi, sûret-i Hak üzere olmakla berâber, o racülü kendi sûreti üzere inşâ buyuran Hakk'ın derecesinden daha aşağı oldu. Zîrâ vücûdda fâiliyyet mukaddem ve münfailiyyet muahhardır. Binâenaleyh racül sûreti üzerine zâhir olan kadın, racülün derecesinden aşağı olduğundan ricâl için kadınlar üzerine bir derece sâbit olur. Ve kezâ sûret-i Hak / üzerine mahlûk olan racül dahi, Hakk'ın derecesinden aşağıdır. Böyle olunca Hak, racülden temeyyüz

ettiği bu derece ile âlemlerden ganî ve fâil-i evvel oldu. Çünkü Hakk'ın zâtı mutlak ve bî-taayyündür. Racül ise, taayyüne ve bu taayyün ile müteayyin olabilmek için vücûd-i Hakk'a muhtaçtır. İşte racül bu vasfıyla zât-ı mutlakın derecesinden mütemeyyiz oldu. Ve Hak ıtlâk-ı zâtîsi cihetinden bi'l-cümle taayyünâttan münezzeh olduğu cihetle keserât-ı müteayyineden ibâret olan âlemlerden ganî oldu. Ve menşe-i taayyünât zât-ı mutlak olduğundan, Hak fâil-i evvel oldu. Zîrâ sûret fâil-i sânîdir. Ve Hakk'ın evveliyyeti, fâil-i sânî olan o sûrette yoktur. Burada "sûret"ten murâd, vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın taayyün-i evvel mertebesine tenezzülünden ibârettir ki, bu mertebeye "hakîkat-i külliyye-i insâniyye" ta'bîr olunur; ve "hakîkat-i muhammediyye" de denir. Bu mertebenin bir çok ıstılâhâtı vardır. Şu halde Hak, mertebe-i ıtlâkıyla taayyün-i evvel mertebesine nazaran fâil-i evvel olduğu gibi, taayyün-i evvelin sûretiyle de fâil-i sânîdir. Çünkü zât-ı mutlak, bu mertebede müteayyin olarak esmâ ve sıfât ile suver-i kevniyyenin fâilidir. Binâenaleyh vücûdda iki fâil olmayıp, fâil-i evvel Hakk'ın mertebe-i ıtlâkı ve fâil-i sânî yine Hakk'ın ilk mertebe-i tenezzülü olan sûret-i hakîkat-i insâniyyedir. Böyle olunca a'yân-ı sâbite, ilm-i ilâhî mertebesinde, gayr-i mec'ûl olan isti'dâdlarıyla, bir takım nisebî temeyyüzleriyle yekdîğerinden ayrıldı. A'yân-ı sâbite ve isti'dâd-ı gayr-i mec'ûl hakkındaki îzâhât **Fass-ı Üzeyrî**'de misâl îrâdı sûretiyle beyân olundu.

İmdi erkek ile kadının derecelerinde müteayyin olan ancak Hakk'ın vücûd-i vâhididir. Fakat Hakk'ın onlarda taayyünü, onların a'yân-ı sâbiteleri muktezâsıncadır. Racülün mazharında fâiliyyet ve mütekaddemiyyet ile; ve kadının mazharında dahi münfailiyyet ve müteahhariyyet ile zâhir olur. Zîrâ onların a'yân-ı sâbitelerinin kâbiliyyet ve isti'dâdı bunlardır. Binâenaleyh üzerlerine ale's-seviyye vâkı' olan tecellîyi kabûl ettikleri vakit, a'yân bu isti'dâdları hasebiyle yekdîğerinden mütemeyyiz olurlar. Ve her bir aynın isti'dâd-ı gayr-i mec'ûlü ne ise Hak'tan, istihkâkı olan o şeyi taleb eder. Bu takdirce hakâyıka vâkıf olan her bir ârif, / hak sâhibi olan her bir "ayn"a hakkını verir.

İşte hakâyıka vâkıf olan ârif her şeye hakkını verdiği için Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in nisâya olan muhabbeti Allah Teâlâ hazretle-

rinin sevdirmesiyle vâkı' oldu. Ve çünkü Allah Teâlâ her bir şeyin ayn-ı sâbitesinin iktizâsı ne ise, o şeye onu verdi. Cevâd-ı mutlakın verdiği o şey, o şeyin ayn-ı Hakk'ıdır. Şu halde Hak, atâyâ-yı ilâhiyyesini ancak istihkâka müsteniden verdi ki, o şey, o atâyâya müsemmâsı ile, ya'nî zâtı ve hakîkati ile müstehak oldu. Atâyâ-yı ilâhiyye hakkındaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de mürûr etti. Binâenaleyh cemî'-i hakâyıkı muhît olması hasebiyle ârif-i küll olan (S.a.v.) Efendimiz'e, onun hakîkatinin ve zâtının hakkı olan muhabbet-i nisâ verildi. Ve o da insân-ı kâmilin hakkını vererek, Hakk'ın sevdirmesiyle nisâya muhabbet etti.

Ve ancak nisâyı takdîm etti; zîrâ onlar mahall-i infiâldir. Nitekim tabîat kendisinden sûret ile mevcûd olan şey üzerine tekaddüm etti. Halbuki tabîat, hakîkatte, ancak nefes-i rahmânîdir. Zîrâ nefha, cevher-i heyûlânîde, hâssaten âlem-i ecrâm hakkında sereyan ettiği için, onda suver-i âlemin a'lâsı ve esfeli müntefih oldu. Ve onun ervâh-ı nûriyye ve a'râz için sereyânına gelince, bu başka sereyandır (17).

/ Ya'nî nisâ mahall-i infiâl oldukları için, Resûl (a.s.) حبّب اليّ من دنياكم ثلاث النساء والطيب و جعلت قرة عيني في الصلوة hadîs-i şerîfinde, kendisine sevdirildiğini beyân buyurduğu üç şeyden "nisâ"yı evvelen zikr etti. Ve evvelen zikr olunmalarına mahall-i infiâl olduklarının sebeb oluşu budur ki, onlar racül-i fâilin tekarrübünden müteessir olup, vücûdlarına nâzil olan nutfeyi, müddet-i muayyene zarfında terbiye ederek, bî-sûret olduğu halde sûret-i insâniyyeye ifrâğ ve tevlîd ederler. Şu halde nisâ', nev'-i insânînin asl-ı vücûdudur. Ve nisâ', mâdemki kendisinden mütevellid olan evlâd sûretlerinden mukaddemdir ve şecere-i kevnin semeresi dahi insandır; binâenaleyh bu tekaddüm-i vücûdîden dolayı nisânın ibtidâ zikri iktizâ etti. Ve "tıyb" ile "namazda kurretü'l-ayn", levâzım-ı insâniyyeden olduğundan bunların da "nisâ"dan sonra zikri lâzım geldi. Nitekim tabîat, kendisinden mütekevvin olan bir takım suver-i mevcûde üzerine tekaddüm etti. Zîrâ insan, hayvan, nebât ve cemâd envâ'ının sûretleri tabîattan tekevvün eti; ve bu sûretler tabîatta zâhir oldu. Ve tabîat

hakkındaki îzâhât **Fass-ı İdrîsî** ve **İlyâsî**'de mürûr etti.

İmdi âlem-i tabîatta zâhir olan suver-i kesîfe, ondan evvel mertebe-i ilimde sâbittir ve latîftir. O suver-i ma'kûle ancak mertebe-i tabîata tenezzül edince kesîf olup meşhûd olurlar. Tabîat ise ancak nefes-i rahmânîden ibârettir. Çünkü gerek mertebe-i ilm-i ilâhîde peydâ olan esmâ-i ilâhiyye sûretleri ve gerek mertebe-i imkânda zâhir olan suver-i kesîfe nefes-i rahmânî ile tabîatta zâhirdir. Ve nefes-i rahmânî bi'l-cümle eşyâ için ilk maddedir. Nitekim insan, soğuk havâya nefesini salıverip "hoh" dediği vakit, vücûdundaki harâret-i garîziyye ile ısınmış olan havâ ağzından duman hâlinde çıkar. İşte bunun gibi فأحببت أن أعرف hadîs-i kudsîsinde beyân
buyrulan hubb-i ilâhî harâretiyle / Hak Teâlâ hazretlerinin, halk-ı 55
eşyâya irâdesi teveccüh etmekle, ahadiyyet-i zâtiyyesinde bi'l-kuvve mevcûd ve mahfî olan bi'l-cümle esmâsını nefes-i rahmânîsi ile tenfîs eyledi Ve latîf olan nefes-i rahmânî, kesîf olan mertebe-i tabîatta bâtın ve tabîat-ı kesîfe onun zâhiri oldu. Şu halde tabîat nefes-i rahmânînin aynıdır. Ve mahall-i infiâl olan tabîat bi'l-cümle suverin asl-ı vücûdu olmakla o sûretlerin kâffesine tekaddüm etti. Ve tabîat hakîkatte ancak nefes-i rahmânîden ibâret olduğundan suver-i âlemin a'lâsı ve esfeli o nefes-i rahmânîde müntefih oldu. Zîrâ hâssaten âlem-i ecrâm sûretlerini ızhar etmek için nefha-i rahmânî, cevher- i heyûlânî olan tabîat-ı muukayyedede sereyân eder. "Heyûlâ" "suver ve eşkâli kabûl eden ilk madde"ye derler. Ve tabîat, ki nefes-i rahmânînin aynıdır, âlem-i ecrâmın sûretleri, nefha-i rahmânînin sereyâniyle, o cevher-i heyûlânîde zâhir olur.

Nitekim ilm-i hey'et ulemâsı rasadât ve istidlâlât ile keşf etmişlerdir ki, ecrâmın aslı birtakım sehâb-ı muzîlerden ibârettir. Küre-i arzın devr-i senevîsi i'tibâriyle milyonlarca seneler mürûriyle bu sehâb-ı muzîler, gittikçe kesâfet peydâ edip evvelen "ateş"e ve sâniyen "su"ya ve sâlisen "cemâd"a inkılâb ederler. Ondan sonra bu küreler üzerinde nebâtât ve hayvânât zâhir olur. Ve âyet-i kerîmede ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ (Fussılet, 41/11) buyrulması dahi bidâyet-i teşekküllerinde ecrâmın duhân hâlinde bulunduklarına işârettir. İşte nefha-i ilâhiyyenin tabîat-ı mukayyedede sereyânı budur. Bu babdaki îzâhât **Fass-ı İsevî**'de geçti.

Fakat bu nefha-i ilâhiyyenin, ervâh-ı nûriyyenin ve a'râzın vücûdu için sereyânı, başka bir sereyândır. Çünkü o nefha, cevher-i rûhânî olan tabîat-ı mutlakada, cismiyyetten mücerred olduğu halde, sereyân etmek sûretiyle ervâh-ı nûriyyeyi îcâd eder. Ve a'râzın îcâdı dahi, nefes-i rahmânînin zâhiri olan tabîat-ı mukayyede vâsıtasıyla olur. Ve "cevher" ile "araz" hakkındaki tafsîlât / **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti. İmdi mahall-i infiâl olan tabîat, kendisinde vücûd bulan suver üzerine, sûret-i ma'külesi ile tekaddüm ettiği gibi, mahall-i infiâl olan nisâ dahi, kendi sûreti ile kendisinden tevellüd eden nev'-i beşerin sûretleri üzerine tekaddüm eyledi. Binâenaleyh Resûl (a.s.) hadîs-i şerîfinde, evvelâ nisâyı zikr etti.

Ondan sonra (S.a.v.) Efendimiz, bu haberde te'nîsi tezkîr üzerine gâlib kıldı. Zîrâ o nisâya tehemmümü kasd eti. Binâenaleyh ثلاث dedi; ve aded-i zükrâna mahsûs olan ها ile ثلاثة demedi. Zîrâ onda tıybin zikri vardır. Halbuki tıyb müzekkerdir. Ve arabın âdeti, tezkîri te'nîs üzerine tağlîb etmektir. Şu halde الفراطم و زيد خرجوا der ve خرجن demez. Her ne kadar tezkîr, te'nîs üzerine vâhid ve nisâ cemâat olursa da arab tezkîri tağlîb eyledi. Halbuki Resûl (a.s.) arabîdir. İmdi Nebî (s.a.v.), / ona tehabbübde, onunla, hubbünü kendi nefsi ile ihtiyâr etmediği şey kasd olunan ma'nâya riâyet etti. Böyle olunca Allah Teâlâ ona bilmediği şeyi ta'lîm eyledi; ve Allah Teâlâ'nın fazlı onun üzerine azîm oldu. Binâenaleyh "hâ"sız ثلاث kavli ile te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb eyledi. Şu halde (S.a.v.) hakâyıka ne kadar âlimdir ve hukûkun riâyetine ne kadar şedîddir! (18).

Ya'nî Resûl (a.s.), nisâyı ibtidâ zikr ettikten sonra bu hadîs-i şerîfte, te'nîsi tezkîr üzerine gâlib kıldı. Zîrâ nisâya ihtimâmı kasd eyledi. Binâenaleyh حبب اليّ من دنياكم ثلاث hadîs-i şerîfinde, aded-i zükrâna mahsûs olan "hâ" ile ثلاثة demeyip ثلاث buyurdu. Çünkü ثلاث de müzekker olan "tıyb" kelimesinin zikri mündemicdir. Halbuki ibârede müzekker ile müennes müctemi' olunca Arab'ın âdeti tezkî-

ri te'nîs üzerine gâlib kılmaktır. Şu halde arab "Fâtıma'lar ve Zeyd çıktılar" diyeceği mahalde الفواطم و زيد خرجوا der. Ve خَرَجوا fiilini cem'-i müzekker olarak isti'mâl eder. Erkek olan Zeyd bir kişidir ve kadın olan Fâtıma'lar müteaddiddir, deyip müennes sîğasiyle خَرَجْنَ demez. Erkek bir kişi de olsa tezkîri te'nîs üzerine gâlib kılar. Halbuki (S.a.v.) Efendimiz kavm-i arabın en fasîhidir. Bakılırsa bu hadîs-i şerîfte kāide-i arab üzerine tezkîri te'nîs üzerine gâlib kılmaları iktizâ eder idi. Maahâzâ / böyle yapmadılar. Zîrâ bu hadîs-i şerîflerinde öyle bir ma'nâya riâyet buyurdular ki, o ma'nâ ile nisâ muhabbetinin kendi kalb-i şerîflerine cânib-i Hak'tan ilkā olunup, hubb-i nisâyı kendi nefisleriyle ihtiyâr etmedikleri kasd olundu. İşte kāide-i arab hilâfına olarak Resûl (a.s.), te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb buyurmakla bu ma'nâyı kasd eylediler. Binâenaleyh Allah Teâlâ, (S.a.v.) Efendimiz'e bilmediği şeyi ta'lîm buyurdu. Onlara ta'lîm olunan şey dahi, nisâ' nev'-i insânînin aṣl-ı vücûdu olup mahall-i infiâl oldukları idi. Böyle olunca bu ta'lîm ve tahbîb-i nisâ (S.a.v.) Efendimiz üzerine Allah Teâlâ'nın fazl-ı azîmi oldu. Zîrâ ma'rifet-i hakāyık Allah Teâlâ'nın fazl-ı azîmidir. İşte kadınlarda asliyyet ma'nâsı mevcûd olduğu cihetle, (S.a.v.) Efendimiz, onların hâline i'tinâ ve ihtimâm kasdıyla "hâ"sız olarak "selâs" kavliyle te'nîsi tezkîr üzerine gâlib kıldı. Nazar et ki, (S.a.v.) Efendimiz eşyânın hukūkuna ne kadar şiddetle riâyet buyurmuştur ve ilm-i hakāyıkı ne güzel bilirler!

Ba'dehû te'nîste, hâtimeyi nazîre-i ûlâ kıldı; ikisinin arasına müzekkeri derc eyledi. Binâenaleyh "nisâ" ile başladı, "salât" ile hatm etti. Ve onların ikisi de te'nîstir. Ve ikisinin arasında "tıyb", onun vücûdunda, o gibidir. Zîrâ racül, kendisinden zâhir olduğu zât ve kendisinden zâhir olan mer'e beyninde müderrecdir. İmdi racül, iki müennes arasında mütehakkıktır: Te'-nîs-i zât ve te'nîs-i hakîkî. Kezâlik "nisâ" dahi te'nîs-i hakîkîdir; ve "salât" te'nîs-i gayr-i hakîkîdir. Ve "tıyb" ikisinin arasında, kendisinden mevcûd olduğu zât ile, kendisinden mevcûd olan Havvâ arasındaki Âdem gibi,

müzekkerdir. Ve eğer dilersen "sıfat"tır dersin; o halde yine müennestir; ve eğer dilersen "kudret"tir dersin; o halde yine müennestir. İmdi sen hangi mezhep üzerine olmak istersen ol. Zîrâ sen ancak te'nîsi tekaddüm eder bulursun. Hattâ vücûd-i âlemde Hakk'ı "illet" ittihâz eden ashâb-ı illet indinde bile; "illet" ise müennestir (19).

Ya'nî Resûl (a.s.) bu hadîs-i şerîfte te'nîsi tezkîr üzerine tağlîb buyurduktan sonra hâtime olan "salât"ı, te'nîste, ibtidâ zikr eylediği "nisâ"ya nazîre kıldı; ve "nisâ" ile "salât" arasına, müzekker olan "tıyb"i derc eyledi. Şu halde nisâ ile başladı, salât ile bitirdi. Ve "nisâ" ile "salât" müennestir. Ve bu iki münenesin arasında müzekker olan "tıyb", müennes olan "zât"-ı Hak'la, kezâ müennes olan "nisâ" arasında vücûdda müzekker olan racül gibidir. Ve racül, insân-ı kâmil olan Resûl'dür. Zîrâ racül, zât-ı Hakk'ın sûreti / üzere, zât-ı Hak'tan zâhir oldu. Ve kadın dahi racülün sûreti üzere, racülden zuhûr etti. Binâenaleyh racül, zât ile nisâ arasında vâkı' oldu. Şu halde racül iki müennes arasında mütehakkık olmuş oldu ki, birisi te'nîs-i zât, diğeri te'nîs-i hakîkîdir. Ve "zât"ın te'nîsi gayr-ı hakîkî ve "nisâ"nin te'nîsi ise hakîkîdir. Ve kezâlik hadîs-i şerîfte mezkûr olan "nisâ" te'nîs-i hakîkî ve "namaz" ise, te'nîs-i gayr-i hakîkîdir. Ve bu hakîkî ve gayr-ı hakîkî olan iki te'nîs arasında "tıyb", zât-ı mûcide ile Âdem'in vücûdundan zâhir olan Havvâ aralarında Âdem gibi müzekkerdir. Eğer sen istersen mütekellimînin mezhebi vechile zâta muğâyir addettiğin "sıfat" ve "kudret-i Hakk'ı", Âdem'in vücûduna sebep tut. Âdem'in vücûduna tekaddüm eden "sıfat" ve "kudret" yine müennestir. Velhâsıl Âdem'in menşeini hangi mezhep üzere alırsan al, müennesi tekaddüm etmiş bulursun. Hattâ ashâb-ı illet olan hükemânın mezhebi üzere "zât" hakkında "sıfat" i'tibâr etmeksizin "minhaysü-hiye" vücûd-i âlemin "illet"idir demiş olsan, yine müennes tekaddüm etmiş olur. Zîrâ "illet" müennes-i gayr-i hakîkîdir. Ve illet ile ma'lûle müteallık îzâhât **Fass-ı İlyâsî**'de geçti.

Ve "tıyb"in ve onu "nisâ"dan sonra kıldığının hikmetine gelince, nisâda revâyıh-ı tekvîn olduğundan dolayıdır.

Zîrâ "Etyab-ı tıyb, ınâk-ı habîbdir". Mesel-i sâirde böyle dediler. Vaktâki Resûl, bi'l-asâle abd olarak halk olundu, aslâ başını siyâdete kaldırmadı. Belki münfail olmasıyla berâber, sâcid ve vâkıf olarak zâil olmadı. Hattâ Allah Teâlâ ondan tekvîn ettiğini tekvîn eyledi. İmdi ona rütbe-i fâiliyyeti ve a'râf-ı tayyibe olan âlem-i enfâsta te'sîri i'tâ eyledi. Binâenaleyh ona "tıyb" sevdirildi. İşte bundan dolayı onu, ya'nî tıybi, zikirde nisâdan sonra kıldı. Böyle olunca Hakk'ın رَفِيعُ الدَّرَجَاتِ ذُو الْعَرْشِ (Mü'min, 40/15) **kavlinde, Hak için olan derecâta riâyet eyledi. Zîrâ onun üzerine, onun istivâsı Rahmân ismiyledir. Şu halde bir kimse kalmadı ki, onun üzerine Arş'ın ihâtası olsun da, o kimseye rahmet-i ilâhiyye isâbet etmesin. O da Allah Teâlâ'nın** وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) **kavlidir. Ve Arş her şeye vâsi'dir; ve müstevî Rahmân'dır. İmdi âlemde, onun hakîkati ile rahmetin sereyânı vâkı' olur. Nitekim biz onu bu kitâbdan ve** Fütûh-i Mekkî**'den bir mevzi'in gayrinde beyân ettik** (20).

Ve güzel kokuların Resûl (a.s.)a sevdirilmesi ve "güzel koku"yu Resûl (a.s.)ın "nisâ"dan sonra zikretmesi, şu hikmete mebnîdir ki, nisâda tekvîn kokuları vardır. Zîrâ nev'-i beşerin tevellüd ettiği mahal nisâdır. Velâkin nisâ, racülün cimâ'ından münfailen tevlîd-i veled eyler. Binâenaleyh nisâ mahall-i infiâldir. Halbuki fiilin fâile izâfeti etemmdir. Emr-i tekvînin fâile izâfeti kavî ve münfaile izâfeti zaîf olduğu için, Hz. Şeyh (r. a.) bu izâfet-i zaîfeye işâreten, nisâda tekvîn kokuları vardır, buyurdu. İşte bu tekvîn kokusu, güzel kokularla münâsebetdâr olduğundan, Resûl (a.s.)a güzel kokular cânib-i Hak'-tan sevdirildi. Ve Resûl (a.s.) hadîs-i şerîfinde "güzel koku"yu, "nisâ"dan sonra zikr eyledi. Hattâ mesel-i meşhûrda أطيب الطيب عناق الحبيب ya'nî "Tıybin etyabı, habîbin ınâkıdır" derler. Zîrâ kişi sevdiğine mülâkî olunca boynuna sarılır ve onu koklar. Ve ma'şûkunun kokusunu hiç bir kokuya tercîh etmez.

Vaktâki (S.a.v.) Efendimiz, cemî'-i taayyünâtın mebdei olarak halk olundu ki, Hakk'ın taayyün-i evvel mertebesidir; ve bu mertebe tasar-

rufât-ı ilâhiyye için mahall-i infiâldir ve bi'l-asâle ubûdiyyet-i mahza mertebesidir. İşte (S.a.v.) Efendimiz mebdeiyyetle muttasıf iken aslâ başını siyâdete kaldırmadı. Ya'nî hilâfet-i kübrâ ile mütehakkık iken tasarrufa meyl etmedi. Belki tasarrufât-ı ilâhiyyeden münfail olmakla berâber edeben hazret-i ulûhiyyette sâcid ve bâb-ı rubûbiyyette vâkıf olarak, aslâ ubûdiyyetten zâil olmadı. Nihâyet Allah Teâlâ hazretleri bu hakîkat-i muhammediyyeden ve taayyün-i evvelden cemî'-i mükevvenâtı tekvîn ve îcâd eyledi. Nitekim hadîs-i şerîfte buyrulur: إن الله لما خلق العقل قال له أقبل فأقبل ثم قال له أدبر فأدبر فقال وعزتي وجلالي بك آخذ وبك اعطي وبك اثيب وبك اعاقب Ya'nî "Tahkîkan Allah Teâlâ aklı halk ettikde ona "Gel" dedi, geldi. Ba'dehû "Git" dedi, gitti. Buyurdu ki: İzz'im ve Celâl'im hakkı için seninle alıp seninle vereyim ve seninle müsâb ve seninle muâkab kılayım." Ve "akıl"dan murâd اول ما خلق الله نوري hadîs-i şerîfi mûcibince rûh-i muhammedî (s.a.v.)dir.

İmdi hakîkat-i muhammediyye bi'l-cümle taayyünâtı muhît ve külliyyetle muttasıf olduğu cihetle bu taayyün-i evvel mertebesinin mâdûnunda bulunan kâffe-i merâtibde kendisine cânib-i Hak'tan fâiliyyet ve a'râf-ı tayyibe olan âlem-i enfâsta te'sîr i'tâ olundu. "Âlem-i enfâs"tan murâd âlem-i ervâhdır ki, vücûdda enfâslarıyla müessirdir. Ve "a'râf-ı tayyibe"den murâd dahi, revâyıh-ı tayyibe-i vücûdiyyedir. Zîrâ ervâh, mevcûdât-ı kesîfe-i şehâdiyyenin mebdeidir. Suver-i mevcûdât ondan evvel mertebe-i ilm-i ilâhîde sâbittir. Ervâh mertebe-i ilm ile mertebe-i şehâdet arasında vâkı' olduğu için kendilerinin mâdûnu olan merâtib-i vücûdiyyede nefesleriyle müessir olurlar; ve a'yân-ı ezeliyye-i ilmiyye için revâyıh-ı vücûdiyye oldukları cihetle, "a'râf-ı tayyibe" vasfıyla mevsûfdurlar. Binâenaleyh nesâyim-i tekvîn, enfâs-ı rahmâniyye-i rûhiyyedir; ve a'râf, revâyıh-ı tayyibedir.

İmdi âlem-i enfâs mertebe-i şehâdette nisâ menzilesindedir. Nisâda tekvîn kokuları mevcûd olduğu gibi, âlemi-i enfâsta dahi vücûd kokuları vardır. Zîrâ vücûd-i şehâdîde hâsıl olan şey ancak âlem-i enfâs sebebiyledir. Binâenaleyh Resûl (a.s.)a "nisâ" gibi "güzel kokular" dahi sevdirildi. Ve güzel kokular araz olup, kendisi ile kâim bulunduğu / cevherin vücûdundan müteahhir olduğu için, Resûl (a.s.) "tıyb"i, "nisâ"dan sonra zikr eyledi. İmdi hadîs-i şerîflerinde ibtidâ

nisâyı ve sonra tıybi zikretmekle, Hak Teâlâ hazretlerinin "Hak refîu'd-derecâttır; Zü'l-Arş'tır" (Mü'min, 40/15) kavlinde Hak için sâbit olan derecâta riâyet buyurdu. Zîrâ Hak Teâlâ derecât-ı kesîre-i muhtelifede zâhir oldu. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de "refîu'd-derece" demeyip "Refîu'd-derecât" dedi. Ve her bir derece bir meclâ-yı ilâhîyi iktizâ etti. Ve Hakk'a o derecede ibâdet olundu. Ve kendisinde Hakk'a ibâdet olunan meclânın en büyüğü ve a'lâsı "hevâ"dır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Hârûnî**'de mürûr etti. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz bu hadîs-i şerîflerinde mecâlî-i ilâhiyyeyi iktizâ eden derecâta riâyet buyurdu.

İmdi derecâtın evvelkisi akl-ı evveldir ki, Âdem-i hakîkîdir. Ve ikincisi nefs-i külliyyedir ki, Havvâ'dır. Müzekker olan akl-ı evvel, müennes olan zât-ı Hak ile nefs-i külliyye arasında vâkı'dir. Şu halde (S.a.v.) Efendimiz, akl-ı evvel mertebesinden, merâtib-i vücûdun nihâyeti olan mertebe-i cismiyye-i insâniyyeye varıncaya kadar, ne kadar mertebe varsa cümlesine bi'l-işâre riâyet buyurmuş oldu. Ve Hak Teâlâ Zü'l-Arş'tır. Çünkü Hak "Rahmân" ismi ile Arş üzerine müstevîdir. Binâenaleyh üzerine Arş'ın ihâtası olup da kendisine rahmet-i ilâhiyye isâbet etmemiş bulunan bir kimse kalmadı. Ve rahmet-i ilâhiyyenin bu umûmiyyeti Hak Teâlâ'nın وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) kavli ile sâbittir. Ve Arş-ı rahmânî her şeyi muhîttir; ve Arş üzerine müstevî olan, ism-i Rahmân'dır. Binâenaleyh Rahmân isminin hakîkati ile âlemde rahmetin sereyânı vâkı' olur. Nitekim bu **Fusûsu'l-Hikem**'in/müteaddid mahallerinde ve **Fütûhât-ı Mekkiyye**'- 65
de beyân olunmuştur. Ya'nî **Fass-ı Süleymânî** ve **Fass-ı Şuaybî** ve **Fass-ı Zekeriyyâvî**'de ve **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin 558. bâbında tafsîl ve îzâh kılınmıştır. Burada hülâsaten beyânı budur ki: Rahmet dört asıl üzerine mebnîdir:

1. Rahmet-i âmme-i zâtiyyedir. Bu rahmet, Hakk'ın kendi zâtına tecellîsi indinde, zât-ı ahadiyyette mahfî bulunan bi'l-cümle esmâya suver-i ilmiyye bahş eder. Binâenaleyh cemî'-i esmâya âmm olur.

2. Rahmet-i hâssa-i zâtiyyedir. Bu rahmet dahi, Hakk'ın kendi esmâsından ba'zılarına muhabbeti âsârından olan inâyet-i ezeliyyesidir. Nitekim rahmet-i âmme-i zâtiyye ile ilm-i ilâhîde peydâ olan

ba'zı esmânın sûretleri nübüvvetle ve îmân ile sübût bulmuştur. Ve onlar enbiyâ aleyhimü's-selâmın ve onlara tâbi' bulunan mü'minînin ale'd-derecât a'yân-ı sâbiteleridir.

3. Rahmet-i âmme-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet, rahmet-i âmme-i zâtiyye hükmünün hazret-i şehâdette zuhûrunu iktizâ eder.

4. Rahmet-i hâssa-i sıfâtiyyedir. Bu rahmet dahi, rahmet-i hâssa-i zâtiyye hükmünün kezâ hazret-i şehâdette ızhârından ibârettir.

İmdi Hakk'ın rahmeti her şeye vâsi'dir denildiği vakit, esmâ-i ilâhiyye dahi "her şey" ta'bîri tahtına dâhil olur. Zîrâ esmâ-i ilâhiyye dahi "eşyâ"dandır; ve esmâ-i ilâhiyye ise, Rahmân isminin hakîkati olan ayn-ı vâhideye râci'dir. Ve Rahmân ismi, ism-i câmi'dir. Binâenaleyh Allâh'ın rahmetinin muhît olduğu en evvelki şey, rahmet-i zâtiyye ile rahmet-i sıfâtiyyeyi îcâd eden o ayn-ı vâhidenin şey'iyyetidir. Zîrâ hazret-i ilâhiyye kâffe-i sıfât ve esmâ ile / zâttan ibâret olduğundan esmâ ve sıfâta nazaran "küll-i mecmûî" olan ayn-ı vâhidedir. Ve bu "küll-i mecmûî" o ayn-ı vâhidenin şey'iyyetidir. Ve Rahmân ismi, cemî'-i esmâyı muhît olduğu cihetle, bu ayn-ı vâhide, bu Rahmân isminin hakîkati olur. Ve arş-ı vücûd üzerine müstevî olan Rahmân'dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى (Tâhâ, 20/5). Ve bu arş-ı vücûd, Hakk'ın nefes-i rahmânîsi ile tenfîs ettiği hakîkat-i muhammediyyedir ki, bi'l-cümle hakâyık-ı rûhâniyye ve cismâniyyeyi câmi'dir. Şu halde bu arş-ı vücûdun taht-ı hîtasında olup da kendisinde rahmet isâbet etmemiş bulunan hiç bir şey yoktur. Hattâ, bu rahmette, İblîs bile dâhildir. Çünkü mevcûd olmuştur; ve her mevcûd olan, merhûmdur. Şu kadar ki bu rahmet, rahmet-i zâtiyye-i âmmedir.

/ Muhakkak Hak Teâlâ tıybi, bu iltihâm-ı nikâhîde, berâet-i Âişe hakkında kıldı. Binâenaleyh "Habîsât habîslere ve habîsler habîsâta ve tayyibât tayyiblere ve tayyibler tayyibâta mahsûstur. Onlar dedikleri şeyden berîdirler" (Nûr, 24/26) **buyurdu. İmdi onların revâyihını tayyib kıldı. Zîrâ kavl nefestir; ve o, râyihanın aynıdır. Böyle olunca nutuk sûretinde onunla zâhir olduğu şey hasebi üzere, tayyib ve habîs ile hurûc eder. İmdi hû'-i**

ilâhî olduğu haysiyyetten hepsi tayyibdir. Ve mahmûd ve mezmûm olduğu haysiyyetten, o tayyib ve habîstir. Binâenaleyh sarımsak hakkında: "O, bir nebâttır ki, ben onun kokusunu kerîh görürüm" buyurdu; ve "Ben onu kerîh görürüm" demedi. Böyle olunca "ayn" mekrûh kılınmaz ve belki ondan zâhir olan şey mekrûh kılınır. Ve kerâhet, bundan dolayı, ya örfendir, ya tab'a mülâyim olmamasıyladır; yâhut garazla, ya şer' ile, ya kemâl-i matlûbdan naks iledir. Ve bizim zikr ettiğimiz şeyin gayri vâkı' değildir (21).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretleri "tıyb"i, erkek ile kadın arasında vâkı' olan bu nikâh-ı şehâdîde ümmü'l-mü'minîn Hz. Âişe (r.anhâ)nın berâeti hakkkında ist'imâl buyurdu وَالخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ والخَبِيثونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَ الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبونَ للطَّيِّبَاتِ (Nûr, 24/26) âyet-i kerîmesini inzâl eyledi. Ve cenâb-ı Âişe (r.anhâ)ya sû'-i zan eden, zalemeye karşı tayyibe olan Hz. Âişe'nin tayyib olan Resûl (s.a.v.)e mahsûs olduğunu beyân etti. Ve bu berâeti أولئكَ مُبَرَّؤُونَ مِمَّا يَقُولُونَ (Nûr, 24/26) kavliyle bi'l-cümle ezvâc-ı mutahharâta teşmîl eyledi. Binâenaleyh tayyib olanların revâyihını, ya'nî kavillerini tayyib kıldı. Zîrâ tayyib olan kimseler, kelime-i tayyibe, ya'nî / doğru söz söylerler. Ve habîs olan kimseler ise kelime-i habîse, ya'nî yalan söz söylerler. Ve bu âyet-i kerîme ile sâbit olur ki, ümmü'l-mü'minîn Âişe (r.anhâ) aleyhinde her ne sûretle olursa olsun ta'n edenler habîstir. Zîrâ o tayyibdir; ve tayyib olan Resûl'e mahsûstur. Ve onun hakkında kavl-i habîs söyleyenlerin kendileri habîstir. Zîrâ kavli-i habîs, habîs olan kimselere mahsûstur.

İmdi Hak Teâlâ tayyib olanların kavillerini, ki onların revâyihıdır, tayyib kıldı. Çünkü kavl nefestir; ve nefes ise, râyihanın aynıdır. Binâenaleyh nefes, nutuk sûretinde zâhir olduğu vakit, tayyib olan kimseden tayyib ve habîs olan kimseden dahi, habîs olarak hurûç eder. Fakat nefes, hadd-i zâtında hû'-i ilâhî, ya'nî nefes-i ilâhî olmak i'tibâriyle onun kâffesi tayyibdir. Ancak müteneffisin hâline nazaran mahmûd ve mezmûm olur. Ve mahmûd olduğu vakit, tayyib ve mezmûm olduğu vakit dahi habîs denir. Binâenaleyh nefesin medh ve

zemmi, mahallin ahvâline taalluk eden bir keyfiyyetten ibârettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz sarımsak hakkında: "Ben onu kerîh görürüm" demeyip "O bir nebâttır ki, ben onun kokusunu kerîh görürüm" buyurdu. Böyle olunca bir şeyin "ayn"ını ve zâtını mekrûh kılmak câiz değildir. Belki onun "ayn"ından zâhir olan şey mekrûh kılınır. Zîrâ râyiha o aynın vücûduyla kâim olan bir arazdır. Ve (S.a.v.) Efendimiz "Sarımsağın kokusunu ben kerîh görürüm" buyurarak, istikrâhı nefs-i nefîslerine izâfet buyurduğu için, kerâhetin emr-i nisbî olduğu anlaşıldı.

İşte bu sebeple kerâhet ya örfen olur; ya'nî bir şey bir kavmin örfünde kerîh olur ve diğer bir kavmin örfünde kerîh olmaz. Meselâ Çinliler yumurtayı kokduktan sonra / yerler. Akvâm-ı sâire indinde kokmuş yumurta kerîhdir. Veyâhut kerâhet tab'a mülâyim gelmemesinden dolayı vâkı' olur. Meselâ ba'zı kimseler süt, kaymak ve peynir gibi şeylerden istikrâh edip aslâ ağızlarına koymazlar. Ve kezâ tütün, içenlere hoş ve içmeyenlere nâhoş gelir. Veyâhut kerâhet, bir kimsenin garazına muvâfık gelmediği için olur. Meselâ sû'-i ahlâk ile muttasıf olan bir kimseye, hüsn-i ahlâka müteallık söz söylense, bu sözler onun garazına muvâfık olmadığı için, kerîh görüp yine kendi bildiğini yapar. Halbuki bu sözler, hüsn-i ahlâk ile ittisâf kasdında bulunan kimselere muvâfık gelir. Veyâhut kerâhet, şer'a muğâyir olmaktan nâşî vâkı' olur. Halbuki bir şerîatte mekrûh olan bir şey, diğer bir şerîatte mekrûh değildir. Veyâhut bu kerâhet, bir şeyde aranılan kemâl, o şeyde nâkıs olmakla vâkı' olur. Meselâ güzel kokusu olan bir kâğıt parçasını ceplerinde saklarlar. Kokusu zâil olunca, artık cepte taşımayı kerîh görüp atarlar. Velhâsıl kerâhet, bu beş sebep tahtında vâkı' olur. Vücûdda bu zikr olunan sebeplerden gayrı altıncı bir sebep yoktur. Binâenaleyh kâinâtta bir vecihden mezmûm olan şey diğer vecihden mahmûddur. / 7(

Vaktâki emr, bizim takrîr ettiğimiz gibi, habîse ve tayyibe münkasim oldu, ona habîs değil, tayyib sevdirildi. Ve bu neş'et-i unsuriyyede ta'fîn olduğu için melâikeyi revâyıh-ı habîse ile müteezzî olmalarıyla vasf eyledi. Zîrâ o hame-i mesnûn, ya'nî müteğayyiru'r-rîh bulunan salsâldan mahlûktur. Binâenaleyh melâike bizzât onu kerîh görür. Nitekim necâset böceğinin mizâcı, gül

kokusu ile mutazarrır olur; halbuki o revâyıh-ı tayyibedir. Böyle olunca gül kokusu, necâset böceğinin indinde, güzel koku değildir. Ve ma'nen ve sûreten bu mizâcın misli üzerine vâkı' olan kimse, hakkı istimâ' ettiği vakit, ona zarar verir; ve bâtıl ile mesrûr olur. Ve o dahi, Hak Teâlâ'nın وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَ كَفَرُوا بِاللّٰهِ (Ankebût, 29/52) **kavlidir. Ve onları hüsrân ile vasf eyledi. Binâenaleyh** (اَلَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ) أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (Ankebût, 29/52) **buyurdu. Zîrâ tayyibi habîsten temyîz etmeyen kimsenin idrâki yoktur** (22).

Ya'nî bâlâda zikr olunduğu üzere emr-i vücûd, habîs ve tayyib kısımlarına münkasim oldukda, (S.a.v.) Efendimiz'e emr-i vücûdun bu iki kısmından habîs değil, tayyib sevdirildi. / Ve bu neş'et-i unsuriyyede taaffün mevcûd olduğu için, (S.a.v.) Efendimiz, melekleri fenâ kokular ile müteezzî olmalarıyla vasf eyledi. Zîrâ cesed-i Âdem, kokmuş kara topraktan mütehassıl tıyn-ı yâbisten halk olunmuştur. Binâenaleyh melâike bizzât bu neş'et-i unsuriyyede olan taaffünü kerîh görür. Zîrâ melâikenin neş'eti, neş'et-i nûriyyedir. Bunun için bir mü'min, melâike-i kirâmın mûcib-i istikrâhı olmamak üzere cesedini ve libâsını tathîr etmek ve dâimâ abdestli bulunmak ve güzel kokular sürünmek lâzımdır. Ve melâike nasıl fenâ kokulardan müteezzî olursa, necâset böceği dahi onların aksi olarak, gül kokusu ile mutazarrır olur. Halbuki gül kokusu, güzel kokulardandır. Binâenaleyh necâset böceği, mâdemki bundan mutazarrır oluyor, şu halde gül kokusu, onun indinde güzel koku değildir. Ve ma'nen ve sûreten mizâcı, necâset böceğinin mizâcına benzeyen kimse, hakkı dinlediği vakit, ondan mutazarrır ve müteezzî olur; ve bâtıl ile mesrûr olur. Haktan müteezzî ve bâtıldan mesrûr olan kimseler hakkında Hak Teâlâ: وَالَّذِينَ آمَنُوا بِالْبَاطِلِ وَ كَفَرُوا بِاللّٰهِ (Ankebût, 29/52) ya'nî "Şunlar ki bâtıla mü'min oldular ve Allah Teâlâ'ya kâfir oldular" buyurdu. Ve onları hüsrân ile vasf ederek أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (الَّذِينَ خَسِرُوا اَنْفُسَهُمْ) (Ankebût, 29/52) ya'nî "İşte onlar, nefislerine hüsrân ve ziyân eden, hâsirûndur" dedi. Zîrâ iyiyi fenâdan temyîz etmeyen kimsenin idrâki yoktur.

نقد را از قلب نشناسد غویست — هین از او بکریز اکر چه معنویست
رسته و بر بسته پیش او یکي است — در یقین دعوی کند او در شکیست
اینچنین کس کر زکي مطلق است — چو نش این تمیز نبود احمق است

/ Tercüme: "Mübtelâ-yı enâniyyet olan kimse, nakdi kalbdan temyîz etmez bir gümrâhdır. Âgâh ol, her ne kadar o ma'nevî ise de ondan kaç! Neşv ü nemâsı olanla olmayan, onun önünde birdir. O her ne kadar yakîn da'vâ ederse de, şekk içindedir. Eğer böyle bir kimse, halk nazarında zekî-i mutlak ise de, mâdemki onun bu temyîzi yoktur, o kimse ahmaktır."

İmdi Resûlullah (s.a.v.)e, her şeyden ancak tayyib sevdirildi. Halbuki vücûdda ancak o vâkı'dir. Ve âlemde bir mizâc mevcûd olsun ki, her şeyden ancak tayyibi bulsun ve habîsi bilmesin, tasavvur olunur mu, yoksa olunmaz mı? Biz, bu olmaz deriz. Zîrâ biz kendisinden âlem zâhir olan asılda, onu bulmadık; ve o Hak'tır. İmdi biz O'nu kerîh görür ve muhabbet eder bulduk. Halbuki "habîs", ancak mekrûh kılınan ve "tayyib" ancak sevilen şeydir. Ve âlem sıfat-ı Hak üzerinedir. İnsan ise, iki sûret üzerinedir. Binâenaleyh âlemde, her şeyden ancak emr-i vâhidi idrâk eden bir mizâc bulunmaz. Belki zevk ile habîs ve bi-gayr-i zevk tayyib olduğunu / bilmekle berâber, habîsten tayyibi idrâk eden bir mizâc bulunur. Böyle olunca ondan tayyibin idrâki, onun hubsünü ihsâstan onu işgâl eder. Bu az vâkı' olur. Velâkin âlemden, ya'nî kevnden, hubsün ref'i muhakkak sahîh değildir. Ve habîs ve tayyibde Allâh'ın rahmeti vardır. Ve habîs kendi nefsi indinde tayyibdir; ve tayyib olan şey onun indinde habîstir. Binâenaleyh vücûdda, bir vechile emziceden bir mizâc hakkında habîs olmayan bir şey yoktur. Ve aks ile de böyledir (23).

Ya'nî mâdemki vücûdda "tayyib" ve "habîs" nisbetleri vardır ve bu iki nisbetin ayrı ayrı erbâbı mevcûddur, şu halde (S.a.v.) Efendimiz'e ancak her şeyden tayyib sevdirildi. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz rûhen ve

ceseden tayyib olduğu cihetle, vücûdda vâkı' olan bu iki nisbetten ancak tayyibe muhabbet edeceği tabîîdir. Esâsen tayyib ve habîs nisbetleri a'yân-ı kevniyyeye taalluk ettiği cihetle, vücûd-i mutlakın bu mertebe-i kesîfinden kat'-ı nazar, hakîkate rücû' olundukda, bu nisbetler mürtefi' olur. Binâenaleyh bu nisbetler âlem-i kesâfette sâbittir. Ve bu âlemden hubs nisbeti kalkamaz.

Eğer suâl olunursa ki, âlemde, herşeyde tayyibden başka bir şey görmeyen ve habîsi bilmeyen bir mizâc mutasavver midir, değil midir? Biz cevâben deriz ki, böyle bir mizâc tasavvur olunmaz. Zîrâ âlem kendisinden zâhir olan asılda, ya'nî Hak'ta, biz onu görmedik. Binâenaleyh biz Hakk'ı, kerîh görür ve muhabbet eder bir halde bulduk. Fakat Hakk'ın kerîh görmesi ve muhabbet etmesi makām-ı cem'a nazaran değil, belki mezâhir hakkındadır. Zîrâ Hak, her birşeyin vücûduna muhabbet edip, onu irâde buyurmuş ve îcâd eylemiştir. / Burada îcâd, tayyib ve habîse şâmildir. Ve kerâhet ise âleme mensûb sıfâttandır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَنْ يُشَاقِقِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ ... (Enfâl, 8/13) ve اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) ve وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللّٰهُ (Âl-i İmrân, 3/54). Ve "meşakkat" ve "istihzâ" ve "mekr" bu âlem-i kesâfette mütezâhir olan şuûnâttandır; ve Hak bunları kerîh görür. Ve kezâ Hak muhabbet eder. Nitekim buyurur: وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (Âl-i İmrân, 3/134) ve إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (Âl-i İmrân, 3/159) ve إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (Tevbe, 9/4). Ve "İhsân" ve "tevekkül" ve "ittikā" kezâlik bu âlemde mütezâhir olan sıfâttandır. Halbuki habîs olan şey, ancak mekrûh kılınan ve tayyib olan şey dahi, ancak sevilen şeydir. Binâenaleyh âlemde mevcûd olan sıfâttan ba'zıları habîs ve ba'zıları tayyibdir. Ve habîs ba'zı mizâca göre tayyib ve tayyib dahi ba'zı mizâca göre habîstir. Ve âlem Hakk'ın sıfatı üzerinedir. Hak bi'l-cülme şuûnâtı câmi' olduğu gibi âlem dahi câmi'dir. İnsan ise Hakk'ın ve âlemin sûreti üzerine mahlûktur. Hakk'ın sûreti üzerine olması hasebiyle bi'l-cümle sıfât-ı ilâhiyyenin meclâsıdır. Ve âlemin sûreti üzerine olması hasebiyle de habîsi ve tayyibi câmi'dir.

Binâenaleyh âlemde herşeyden ancak emr-i vâhidi, ya'nî yâ kâmilen tayyibi veyâhut kâmilen habîsi idrâk eden bir mizâc bulunmaz. Belki âlemde, habîs olan şeyden, tayyibi idrâk eden veyâhut

bir şeyin habîs olduğunu bilmekle berâber o şeyin zevk ile habîs ve bi-gayr-i zevk tayyib olduğunu idrâk eyleyen bir mizâc bulunur. Şu halde habîs olan şeyden tayyibi idrâk eden mizâc, o şeyin habîsi ile meşgûl olmaz. Tayyibin idrâki, o şeyin hubsünü idrâk etmekten o mizâcı meşgûl kılar. Meselâ ekli muzırr ve manzarası latîf olan bir nebât, zevk ile habîstir ve bi-gayr-i zevk tayyibdir. Onun manzara-i latîfi ile zihin meşgûl / olduğu vakit, hubsünü idrâk ile meşgûl 75
değildir. Nitekim meşâyihdan bir zât-ı şerîf mürîdânıyla berâber giderken yolda bir lâşe görürler. Cenâb-ı şeyh "Şu hayvanın ne kadar beyaz ve güzel inci gibi dişleri vardır" buyurur. Halbuki lâşe habîstir. Cenâb-ı şeyh bu habîste tayyibi idrâk etmiştir. Velâkin bu mizâc âlemde, az vâkı' olur. Zîrâ mizâcın kısm-ı küllîsi tab'a mülâyim gelmeyen şeyi habîs ve mülâyim gelen şeyi tayyib görür. Ve meselâ yılan habîs bir hayvandır. Maahâzâ ba'zılarının cildi o kadar latîf bir renge mâliktir ki, onun hubsünden kat'-ı nazar olunursa, kemâl-i zevk ile temâşâ olunur. Fakat o hayvandan mutazarrır olmaksızın onun letâfet-i cildini temâşâ edebilecek mizâc nâdirdir.

Bu îzâhâttan anlaşılıyor ki, kevnden, ya'nî âlemden, hubsün bi'l-külliyye ref'i sahîh değildir. Çünkü emzice muhteliftir. Birine mülâyim gelen şey, diğerine mülâyim gelmez. Ve mülâyim tayyib ve nâ-mülâyim habîs olunca, elbette âlemden hubsün kaldırılması mümkün olmaz. Ve habîs ve tayyib olan şeylerde Allâh'ın rahmeti sârîdir. Zîrâ her iki nisbet dahi âlem-i kevnde mevcûd olmuştur. Ve her mevcûd olan şey ise, merhûmdur. Ve habîs kendi nefsi indinde tayyibdir. Ve tayyib olan şey, o habîsin indinde habîstir. Meselâ insanın tükrüğü insana nisbetle tayyibdir; ve yılana nisbetle semm olduğundan onun indinde habîstir. Ve keza yılanın zehri, ona nisbetle sebeb-i hayâttır; fakat insana nisbetle kâtı'-ı hayâttır. Şu halde vücûdda, emziceden bir mizâc hakkında, bir vech ile habîs ve bir vech ile tayyib olmayan bir şey yoktur. Böyle olunca kevnde habîs-i mutlak ile tayyib-i mutlak mutasavver değildir. /

Ve kendisi ile ferdiyyet kâmil olan üçüncüye gelince, "namaz"dır. Binâenaleyh "Benim kurret-i aynım namazda kılındı" buyurdu. Zîrâ o müşâhededir. Bu da Allah ile

abdi beyninde münâcâttır. Nitekim فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ (Bakara, 2/152) **ya'nî "Beni zikr ediniz, tâ ki ben de sizi zikr edeyim" buyurdu. Ve o, Allah ile abdi arasında iki nısf üzere ibâdet-i maksûmedir. Binâenaleyh onun yarısı Allâh'a ve yarısı abde mahsûstur. Nitekim hadîs-i sahîh-de Allah Teâlâ'dan vârid oldu. Tahkîkan Allah Teâlâ buyurdu ki: "Ben namazı benim ile abdim arasında iki nısf / üzere taksîm ettim. İmdi onun yarısı bana ve yarısı abdime mahsûstur. Ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır. Abd "Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm" der. Allah Teâlâ "Abdim beni zikr etti" der. Abd "El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" der. Allah Teâlâ "Abdim bana hamd etti" der. Abd "Er-rahmâni'r-rahîm" der. Allah Teâlâ "Abdim benim üzerime senâ etti" der. Abd "Mâliki yevmi'd-dîn"** (Fâtiha, 1/1-4) **der. Allah Teâlâ "Abdim beni temcîd etti; abdim emrini bana tefvîz eyledi" der. İmdi bu nıfsın hepsi, Allah Teâlâ'ya hâlistir. Ba'dehû abd "İyyâke na'büdü ve iyâke nesta'în" der. Allah Teâlâ "Bu, benim ile abdim arasındadır; ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır" der. Binâenaleyh bu âyette iştirâk îkâ' etti. Abd "İhdina's-sırâta'l-müstakîm, sırâta'l-lezîne en'amte aleyhim gayri'l-mağdûbi aleyhim ve le'd-dâllîn"** (Fâtiha, 1/5-7) **der. Allah Teâlâ buyurur ki: "Bunlar abdime mahsûstur; ve abdim için suâl ettiği şey hâsıldır." İmdi nısf-ı evveli, Allah Teâlâ kendisi için hâlis kıldığı gibi, bunları da abdi için hâlis kıldı. Böyle olunca "El-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" kırâetinin vücûbu, bundan bilindi. Şu halde kim ki onu kırâat etmedi, Allah ile abdi arasında maksûm olan salâtı edâ etmedi** (24).

Ya'nî ...حُبِّبَ إِلَيَّ مِن دنياكم hadîs-i şerîfinde, (S.a.v.) Efendimiz ferdiyyet-i selâsiyyeyi namaz ile ikmâl buyurdu. Zîrâ onların hakîkati, Hak tarafından "zât", "irâde" ve "kavl" ve kendi tarafından dahi "şey'iyyet" ve "Kün! kavlini istimâ'" ve "emre imtisâl"den ibâret olarak ferdiyyet-i ûlâ olan ferdiyyet-i selâsiyyeyi verdiği için, asl-ı vücûd olan / muhabbet bâbında "Sizin dünyânızdan bana üç şey sevdi-

rildi" buyurup ferdiyyet-i selâsiyyeyi, bu sevdirilen üç şeyin birisi olan namazın zikri ile ikmâl eyledi. Ve kurret-i ayninin namazda mec'ûl olduğunu beyân etti. Zîrâ namaz müşâhededir. Ve kişi mahbûbunu müşâhede ile karîrü'l-ayn olur. Nitekim bir kişi sevdiğini gördüğü vakit "Seni görmekle karîrü'l-ayn oldum" der. Ve namazın müşâhede olmasının îzâhı budur ki: Namaz Allah ile kul arasında münâcâttır. Nitekim Hak Teâlâ "Beni zikr ediniz, tâ ki ben de sizi zikr edeyim" (Bakara, 2/152) buyurur. Zîrâ أنا جليس من ذكرني hadîs-i kudsîsi mûcibince, Hak kendisini zikr eden abdin celîsi olur. Ve celîs olan ise elbette meşhûddur. Ve namaz Allah ile kul arasında iki nısf üzerine taksîm olunmuş ibâdettir. Bu ibâdetin yarısı Allâh'a ve yarısı kula mahsûstur. Nitekim hadîs-i kudsîde buyrulur ki, metinde musarrahdır. Ve bu hadîs-i sahîhden anlaşılır ki, besmele-i şerîfe Fâtiha'nın cüz'üdür. Binâenaleyh Fâtiha'yı besmelesiz kırâat eden kimse, Fâtiha'yı noksan okumuş olur. Ve لا صلاة الا بفاتحة الكتاب ya'nî "Salât ancak Fâtiha-i Kitâb iledir" hadîs-i şerîfi mûcibince Fâtiha-i şerîfe namazın cüz-i a'zamıdır. İmdi Fâtiha'nın Hakk'a mahsûs olan âyetleri besmeleden "Mâliki yevmi'd-dîn"e kadardır. "İyyâke na'büdü ve iyyâke nesta'în" âyeti tarafeyni câmi' olan berzahtır. Zîrâ "İyyâke na'büdü" abd tarafından Hakk'a ibâdeti ve Hak tarafından dahi kula ma'bûdiyyeti câmi'dir. "Ve iyyâke nesta'în" kavli dahi abd tarafından Hak'tan istiâneyi ve Hak tarafından da abde iâneti mütazammındır. Ve "İhdinâ"dan "Ve le'd-dâllîn"e kadar abde mahsûstur. İmdi Fâtiha'yı kırâat etmemiş olan kimse Allah ile abdi arasında maksûm olan salâtı edâ etmemiş olur./

Ve namaz münâcât oldukda, o zikirdir. Ve Hakk'ı zikr eden kimse, muhakkak câlis-i Hak olur; ve Hak onun mücâlisi olur. Zîrâ haber-i ilâhîde sahîh oldu ki, muhakkak Hak Teâlâ أنا جليس من ذكرني **ya'nî "Ben beni zikr eden kimsenin celîsiyim" dedi. Ve bir kimse zû-basar olduğu halde, zikr ettiği kimseye mücâlis olsa, kendi celîsini müşâhede eder. İşte müşâhede ve rü'yet budur. Binâenaleyh eğer zû-basar olmazsa, müşâhede edemez. Böyle olunca namaz kılan kimse bu namazda, bu**

rü'yet ile Hakk'ı müşâhede eder mi, yoksa etmez mi? Kendi mertebesini buradan bilir. Eğer onu müşâhede etmezse, onu görür gibi, îmân ile ibâdet etsin. Binâenaleyh münâcâtı indinde kıblesinde onu tahayyül etsin. Ve sem'ini, Hakk'ın onun üzerine onunla redd ettiği şeye ilkā eylesin (25).

Ya'nî namaz, Hak ile kul beyninde münâcât oldukda, o namaz
zikirdir. Ve her kim Hakk'ı zikr ederse, o kimse, Hakk'ın hem-nişîni
olur; ve Hak dahi onunla berâber oturur. Zîrâ bize sıhhat ile vârid
olan hadîs-i kudsîde, Hak Teâlâ hazretleri: "Ben beni zikr eden
kimsenin celîsiyim" buyurdu. Ve basar sâhibi olan kimse, zikr
eylediği kimse ile berâber hem-nişîn olsa, /kendinin celîsini 80
müşâhede eder. Zîrâ bir kimsenin celîsi olan kimse hâzırdır, gâib
değildir. Binâenaleyh Allah Teâlâ zâkirin meşhûdudur. Ve zâkirin bu
müşâhedesi, suver-i maddiyyenin müşâhedesi gibi hissî değildir,
belki zevkîdir. Ve Hakk'ın zevkan müşâhedesi, ancak insana mahsûs
olan bir keyfiyyettir. Şu halde Hakk'ı zevkan müşâhedenin mahalli
olan bu neş'et-i insâniyyenin kadrini esnâ-yı zikrinde Hakk'ı müşâhede eden ârif bilir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Yûnusî**'de mürûr etti. İşte namazda müşâhede ve rü'yet budur. Binâenaleyh Hakk'ı zâkir olan kimse, basar sâhibi değil ise, kendinin celîsi olan Hakk'ı müşâhede edemez. Ve bu sûrette de namazda kurretü'l-ayn sâhibi olmaz. İmdi namaz kılan kimse, bu kıldığı namazda, ta'rîf olunan rü'yet ile Hakk'ı müşâhede ediyor mu, yoksa etmiyor mu? Kendisinin mertebesini buradan anlar. Eğer musallî bu ta'rîf olunan rü'yetle Hakk'ı müşâhede etmiyorsa, Hakk'ı görüyormuş gibi tahayyül ederek îmân-ı gaybî ile ibâdet etmelidir. Şu halde böyle bir kimse namaz kılarken, kıblesinde Hakk'ı bi'l-farz bî-renk bir nûr-i muhît sûretinde tahayyül etsin ve desin ki: "İşte ben, kıblemde hâzır olan Hakk'ın huzûrunda bulunuyorum. Ve ben besmele-i şerîfe ile Fâtiha'yı okurken Hakk-ı hâzır, bâlâda zikr olunan hadîs-i şerîfte beyân olunan cevaplarla mukâbele buyuruyor." İşte bu musallî böyle demekle berâber kıblesinde tahayyül ettiği bî-renk nûr sûretinden kendisine hitâb olunan cevaplara ilkā-yı sem' etsin.

İmdi kendi âlem-i hâssına ve kendisi ile berâber namaz kılan melâikeye imâm olacak olursa ki, hadîs-i sahîhde vârid olduğu vech ile, muhakkak her namaz kılan bilâ-şekk imamdır. Zîrâ melâike abdin arkasında namaz kılar. Şu halde muhakkak, namazda onun için rütbe-i resûl hâsıl olur. O da, Allah Teâlâ'dan niyâbettir. "Semi'allâhü li-men hamideh" dediği vakit, kendi nefsine ve arkasındaki melâikeye, Allah Teâlâ'nın sâmi' olduğunu, ihbâr eder. İmdi melâike ve onunla berâber hâzır olanlar "Rabbenâ ve leke'l-hamd" derler. Zîrâ muhakkak Allah Teâlâ abdinin lisânı üzere "Semi' allâhü li-men hamideh" buyurdu. Binâenaleyh namazın ulüvv-i rütbesine ve sâhibini nereye îsâl ettiğine nazar et! Böyle olunca namazda derece-i rü'yeti tahsîl etmeyen kimse, onun gâyesine vâsıl olmadı. Ve onun için, onda kurret-i ayn hâsıl olmadı. Zîrâ kendisine münâcât ettiği kimseyi görmedi. İmdi namazda Hakk'ın onun üzerine reddettiği şeyi işitmeyecek olursa, o kimse, ilkâ-yı sem' eden sınıftan değildir. Ve işitmez ve görmez olmasıyla berâber namazda Rabb'i ile hâzır olmayan kimse, aslâ musallî değildir. Ve o kimse müşâhid olduğu halde, ilkâ-yı sem' eden sınıftan değildir (26).

Ya'nî münferiden namaz kılan kimse, kalb ve rûh ve sır ve hafî ve ahfâ gibi kuvâ-yı ma'neviyyesi ve cisim ve a'zâ ve cevârih gibi kuvâ-yı hissiyyesi efrâdının hey'et-i mecmûasından ibâret olan kendi âlem-i hâssına ve kendisi ile berâber arkasında namaz kılan melâikeye imâm olacak olursa, o musallî için, muhakkak namazda rütbe-i resûl hâsıl olur. Ve rütbe-i resûl ise, Allah Teâlâ'dan niyâbettir. Zîrâ hadîs-i sahîhde vârid olmuştur ki: Münferiden namaz kılan kimse şübhesiz imâmdır. Çünkü onun arkasında melâike o kimseye uyup namaz kılarlar. Ve bu melâike o abde müvekkel olan melâike-i kirâmdır. Binâenaleyh abd zâhirde münferiden musallî görünür ise de, bâtında kendi kuvâ-yı zâhire ve bâtınesinden ibâret olan âlem-i hâssına ve kendisine müvekkel olan melâikeye imâmdır.

İmdi gerek münferiden namaz kılıp bâtında kendi âlem-i hâssına ve melâikeye imâm olan ve gerek zâhirde kendi gibi bir takım insanlara imâm olan kimse için rütbe-i resûl hâsıl olur. Zîrâ nâsa imâmet Resûl (a.s.)ın merâtibindendir. Ve rütbe-i resûl ise Allah Teâlâ'dan niyâbettir. Çünkü "imâmet" ibâdullâhın hukûkuyla kıyamdır; ve ibâdullâhın hukûkuyla kıyâm ise, Hakk'ın şuûnundandır. Şu halde imâm halîfetullâh olur. Ve o kimse "Semi'allâhü li-men hamîdeh" dediği vakit, eğer münferid ise kendi nefsine ve kendisiyle berâber namaz kılan melâikeye; ve zâhirde cemâat-i beşeriyyeye imâm ise, nâsa, hamd eden kimsenin hamdini Allâh'ın sâmi' olduğunu haber verir. İmdi imâm halîfetullâh olduğu cihetle "Semi' allâhü li-men hamideh" diyen Allah'dır. Şu kadar ki, bu kelâmı abdinin lisânı üzere kâil olmuş olur. Binâenaleyh o kimseye iktidâ eden cemâat-i melâike veyâhut cemâat-i beşeriyye Hak Teâlâ'nın lisân-ı abdi ile söylediği bu kelâma cevâben "Rabbenâ ve leke'l-hamd," ya'nî "Ey bizim Rabbimiz, bizim hamdimiz sana mahsûstur" derler. Böyle olunca namazın mertebesinin yüksekliğine ve namaz kılan kimseyi nereye îsâl ettiğine nazar et! Ya'nî namaz, sâhibini Allah Teâlâ'nın halîfesi ve nâibi olmak mertebesine kadar îsâl eder. Şu halde namazda rü'yet-i Hak derecesini tahsîl etmeyen kimse namazın gâyesi olan rütbe-i niyâbete vâsıl olmadı. Ve o kimse için namazda kurret-i ayn hâsıl olmadı. Çünkü münâcât ettiği Hakk'ı müşâhede etmedi.

İmdi gerek Hakk'ı zevkan müşâhede edip Hakk'ın bâlâda zikr olunan cevaplarını sem'-i rûh ile işitmeyecek olursa veyâhut bu mertebeye vâsıl olmayıp da, Hakk'ı kıblesinde tahayyül ederek, o mazhar-ı mütehayyelden kendisine hitâb olunan o cevaplara ilkâ-yı sem' etmeyecek olursa, o kimse namazda hitâbât-ı ilâhiyyeyi işiten sınıftan değildir. Ve ta'rîf olunduğu üzere Hakk'ı müşâhede etmez; ve onun cevaplarını işitmez olmakla berâber, namazda huzûr-ı ilâhîde durduğunun farkında olmayan ve aklı fikri ticâretinde ve sâir umûr-i dünyeviyyesinde olan kimse aslâ musallî değildir. Böyle bir kimse ne Hakk'ı müşâhiddir ve ne de Hakk'ın hitâbâtını işiten tâifedendir. Onun kıldığı bu namâz-ı zâhirî ancak kendisi için dünyâda müslümanların nâil olduğu bir takım hukûkun ihrâzına sebep olur. Bu

hukûk-ı dünyeviyye dahi kendi vücûdu gibi serîu'z-zevâldir. Hayât-ı uhreviyyede bu namazın fâidesini göremez.

Ma'lûm olsun ki, Hakk'ı namazda zevkan müşâhede, Hak hakkında bir i'tikâd-ı mahsûs sâhibi olmayan kümmelîne mahsûstur. Bu zevât-ı saâdet-simât namazda durdukları vakit kendilerinden geçerler. Ne kendilerinden ve ne de dünyâ ve mâ-fîhâdan haberleri olmaz. Nitekim İmâm-ı Alî (k.A.v.) efendimizin ayaklarına saplanan bir oku namazda çıkardıkları halde haberi olmamıştır. Onların lisân-ı zâhirlerinden kâil olan Hak olduğu gibi redd olunan cevapları işiten dahi yine Hak olur. / Bu mertebede sâmi', mesmû' ve sem'; ve râî, mer'î ve rü'yet şey'-i vâhid olur. Aslâ bûy-i isneyniyyet yoktur. Şu halde onların namazı zâhirlerinin bâtınlarına taabbüdünden ibâret olur. Ve bunlara nazaran Hak ile abd beyninde namazın taksîmi Hakk'ın zâhiri ve bâtını i'tibâriyle olan bir taksimden ibârettir. Ammâ bunların mâdûnunda olan zevât-ı kirâmda henüz bûy-i isneyniyyet bulunduğundan onların rü'yeti ve simâ'ı ve şuhûdu kuvvet-i îmân ve yakîn ile vâkı' olur. Ve Hakk'ın onlara olan tecelliyâtı, tecelliyât-ı sûriyye nev'inden bulunur. Ve bunlara nazaran kendi ile abdi arasında namazı taksim eden Hak, i'tikâdâtta olan ilâh-ı mu'tekaddir, ilâh-ı mutlak değildir. Maahâzâ bâlâda zikr olunan kümmelîn kendilerinin mâdûnu olan merâtibi dahi câmi'dir.

Ve devâm ettikçe, tasarruftan men' eden, namazdan gayri bir ibâdet yoktur. Ve namazda olan zikrullah, namazın müştemil olduğu akvâl ve ef'âlden olan şeyden ekberdir. Ve muhakkak biz racül-i kâmilin namazdaki sıfatını Fütûhât-ı Mekkiyye**'de zikr ettik ki nasıl olur. Zîrâ Allah Teâlâ** إنّ الصَّلاةَ تَنْهَى عَنِ الفَحْشَاءِ وَالمُنْكَر (Ankebût, 29/45) **ya'nî "Namaz fahşâ ve münkerden / nehy eder" buyurur. Zîrâ Hak Teâlâ, namazda oldukça bu ibâdetin gayrisinde tasarruf etmemeyi musallî için şer' etti. Ve ona "musallî" denir. Ve Allâh'ın zikri (ya'nî salâtta) ekberdir. Ya'nî Allah Teâlâ'dan abdi için onun suâlinde, ona icâbet ettiği hînde ve onun üzerine senâsında vâkı' olan zikir, namazda abdin Rabb'ini zikrinden ekberdir. Zîrâ Kibriyâ Allah'a mahsûstur. Ve bundan**

dolayı وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ (Ankebût, 29/45) **dedi. Ve** اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kāf, 50/37) **buyurdu. Ve abdin vâkı' olan hitâba ilkā-yı sem'i Allah'ın namazda onu zikrindendir** (27).

Ya'nî namaza benzeyen hiç bir ibâdet yoktur. Çünkü namaz kılan kimse, namazdan başka hiç bir şeyle meşgûl olamaz. Namaz onu tasarruftan men'eder. Fakat başka ibâdât böyle değildir. Meselâ oruç tutan kimse bir şey satın alabilir. O vakit ona "müşterî" ismi verilebilir. Ve keza bir şey satabilir. O vakit kendisine "bâyi'" nâmı da verilmek mümkündür. Kezâ hac eden kimse dahi böyledir. Velâkin namaz kılan kimse bunların hiç birisini yapamaz. Onun için o kimseye ancak "musallî" tesmiye olunur. Bâyi', müşterî, dârib, mâşî ilh... gibi isimlerle tesmiye olunamaz. Çünkü Hak Teâlâ, namaz içinde, namazın gayri olan akvâl ve ef'âlde tasarruf etmemeyi musallî için şer' etti. Ve namazda olan zikrullah, namazın müştemil olduğu akvâl ve ef'âlin ekberi, kalb ile lisâna mensûb olan zikrullahdır. Eğer musallînin kalbi başka şeyle meşgûl olup, yalnız lisânı zâkir olursa, Hak yalnız lisânının celîsi olur, kalbinin celîsi olmaz. Ve eğer namazda lisânı başka kelâm söylerse şer'an namazı fâsid olur. Çünkü ne lisânen ne de kalben Hakk'ı zâkir olmadı. Halbuki namaz zikirdir. / Binâenaleyh böyle bir kimsenin hâli, namazdan maksûd olan gâyeye muhâliftir. Ve racül-i kâmilin namazdaki sıfatı nasıl olduğu **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin (69)uncu bâbının فصل بل وصل القراءة في الصلاة و ما يقرأ به من القرآن فيها unvanlı bahsinde beyân olunduğu gibi salâta müteallık sâir ma'lûmât dahi (90)ıncı bâbında zikr edilmiştir.

İşte namaz münâcât ve zikr olduğu ve Hak zâkirin celîsi bulunduğu için Hak celle ve alâ hazretleri "Namaz fahşâ ve münkerden nehy eder" (Ankebût, 29/45) buyurdu. Ve Allah'ın namazda zikri ekberdir. Ya'nî abd namazda Fâtiha-i şerîfeyi tilâvet ettiği ve Hak'tan suâl eylediği hînde ve Hakk'ın dahi o abde icâbet buyurduğu esnâda, Allah Teâlâ cânibinden abdi için vâkı' olan zikir, namazda abdin Rabb'ini zikr etmesinden ekberdir. Zîrâ "kibriyâ" Allah'a mahsûstur. Ya'nî abd namazda maa-besmele fâtihayı okuyarak Rabb'ini zikreder. Ve bâlâdaki hadîs-i şerîfte îzâh olunduğu vechile, Hak dahi abdini zikr

eder. Kibriyâ, Hakk'a ve zillet abde mahsûs olduğundan, bu iki zikirden elbette Hakk'ın abdini zikr etmesi ekberdir. Ve namazda Allah'ın zikri ekber olduğu için Hak Teâlâ: "Allah Teâlâ sizin işlediğiniz şeyi bilir" (Ankebût, 29/45) buyurdu. Ya'nî mertebe-i şuhûdda zât-ı bende, zât-ı Hak ve sıfat-ı bende dahi, sıfat-ı Hak'tır. Binâenaleyh ashâb-ı kulûbun ilmini Hak Teâlâ kendi ilmi mertebesinde tuttu. Ve onun mertebe-i şuhûdda hitâbât-ı ilâhiyyeyi istimâ' eylediğini beyânen أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kâf, 50/37) ya'nî "Müşâhid olduğu halde o kimse ilkâ-yı sem' etti" buyurdu. Ve abdin namazda cevâbât-ı ilâhiyyeye ilkâ-yı sem' etmesi Allah'ın onu namazda zikr etmesindendir.

Nitekim **Mesnevî-i Şerîf**'te mezkûrdur ki: Bir kimse çok ibâdet ederdi. Şeytan onun nezdine gelip ona dedi ki: Sen bu kadar ibâdet ediyorsun. Hak Teâlâ cânibinden sana "Lebbeyk" hitâbı geldi mi? O kimse: Hayır, diye cevap verdi. Şeytan: O halde niçin sana cevap vermeyen bir ma'bûda ibâdet edip duruyorsun" dedi. O kimse de ibâdeti terk etti. Hak Teâlâ Hızır (a.s.)ı ona gönderip onun lisâniyle o kimseye: Niçin bizim ibâdetimizi terk ettin? buyurdu. O kimse de: Bu kadar ibâdet / ettiğim halde bir kerre olsun "Lebbeyk" hitâbına nâil olmadım, dedi. Cenâb-ı Hızır buyurdu ki: Her vakit sana cevap geliyor. Fakat sen anlayamıyorsun, buyurdu. **Mesnevî**:

الله الله كفتنت لبّيك ماست   اين همه سوز و كدازت پيك ماست

Tercüme: "Senin "Allah, Allah" demen, bizim sana "Lebbeyk" ile icâbetimizdir. Bütün bu senin sûz ü güdâzın bizim peykimizdir."

Velhâsıl abdin Hakk'ı zikri, Hakk'ın abdi zikrindendir.

Ve bundandır ki muhakkak vücûd, hareket-i ma'kûleden vâkı' oldukda, âlemi ademden vücûda nakl eyledi. Salât harekâtın cemîisine âmm oldu. O da üçtür: Biri hareket-i müstakîmedir. O da musallînin hâl-i kıyâmıdır. Ve biri hareket-i ufkıyyedir. O da musallînin hâl-i rükû'udur. Ve biri hareket-i menkûsedir. O da onun hâl-i sücûdudur. İmdi insanın hareketi müstakîmdir; ve hayvanın hareketi ufkîdir; ve nebâtın hareketi menkûs-

tür. Halbuki cemâdın kendi zâtından hareketi yoktur. Binâenaleyh hacer, hareket ettikde gayr ile hareket eder (28).

/ Ya'nî namazın müştemil olduğu esrârdandır ki, o esrâr sebebiyle namaz, (S.a.v.) Efendimiz'e sevdirilmiştir. O esrâr dahi budur ki: كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف hadîs-i kudsîsinde beyân buyrulduğu üzere vücûd-ı izâfî-i âlem hubb-i ilâhîden ibâret olan hareket-i ma'kûle-i Hak'tan vâkı' olduğu vakit, o hareket, âlemi, adem-i izâfî olan a'yân-ı ilmiyye mertebesinden vücûd-ı izâfî mertebesine nakl eyledi. Ve bu hareket-i ma'kûle dahi üç vech ile vâkı' oldu: Birisi kevnden ibâret olan âlem-i süflînin îcâdı için vâkı' olup yukarıdan aşağıyadır. Ve bu hareket, hareket-i menkûsedir. Zîrâ başaşağıya vâkı' olmuştur. Diğeri esmâ-i ilâhiyye için vâkı' olan hareket-i müstakîmedir ki aşağıdan yukarıyadır. Zîrâ âlem-i süflînin vücûdu olmadıkça esmâ-i ilâhiyye zâhir olmaz. Üçüncüsü hareket-i menkûse ile hareket-i müstakîme beyninde olan hareket-i ufkıyyedir ki, bu da âlem-i insânînin îcâdı için olan harekettir. Zîrâ insanın neş'eti âlem-i süflî ile âlem-i esmâî beyninde vâkı'dir. Ve namaz bu üç hareketi câmi'dir. Şöyle ki musallînin namazda kıyam hâli hareket-i müstakîme; ve rükû' hâli hareket-i ufkıyye; ve sücûd hâli de hareket-i menkûsedir. Ve bu harekâttan her birisi âlem-i süflîde mevcûd olan bir nevi' mahlûkun hareket-i zâtiyyesidir ki, bunlardan insanın hareketi müstakîm ve hayvanın hareketi ufkî, ve nebâtın hareketi menkûstür. Cemâdın kendi zâtından bir hareketi olmadığı için ona bu harekâttan birinin nisbeti mümkün değildir. Meselâ bir taş hareket ettiği vakit onu mutlaka bir muharrik tahrîk eder./

Ve onun و جعلت قرة عيني في الصلاة **ya'nî "Benim kurret-i aynim namazda kılındı" kavline gelince, ca'li kendi nefsine nisbet etmedi. Zîrâ Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, musallîye değil, ancak O'na râci'dir. Çünkü bu sıfatı kendi nefsinden zikr etmese idi, elbette ondan ona tecellîsiz olarak, ona salât ile emr eder idi. İmdi bu, ondan imtinân tarîkıyla vâkı' oldukda, müşâhede dahi imtinân tarîkıyla vâkı' olur. Böyle olunca** و جعلت قرة

عيني في الصلاة dedi. Halbuki namaz, ancak müşâhede-i mahbûbdur ki, çeşm-i muhibb, "istikrâr"dan me'hûz olarak, onunla "karâr" eder. Binâenaleyh göz onun rü'-yeti indinde "müstakırr" olur. / Şu halde onunla 90
berâber, bir şeyde ve bir şeyin gayrisinde onun gayri olan bir şeye nazar etmez. Ve işte bundan dolayı, Hak Teâlâ namazda iltifâttan nehy etti. Zîrâ iltifât, abdin namazından şeytanın kaptığı bir şeydir. Binâenaleyh onu mahbûbunun müşâhedesinden mahrûm eder. Belki eğer Hak, bu mültefitin mahbûbu olaydı, namazında vechi ile kıblesinin gayrisine iltifât etmezdi. Halbuki insan, bu ibâdet-i hâssada bu mesâbede midir, yoksa değil midir? Kendi nefsinde hâlini bilir. Zîrâ insan nefsine basîret üzeredir. Ve eğer onun ma'zeretlerini ilkâ ederse bile, o kendi nefsinde sıdkından kizbini bilir. Zîrâ birşey, kendi hâlini câhil değildir. Çünkü onun için kendi hâli zevkîdir (29).

Ya'nî Resûlüllah (s.a.v.) Efendimiz حُبِّبَ إليَّ من دنياكم ثلاث... hadîs-i şerîfinde حُبِّبَ sîğasını mechûl olarak îrâd buyurup üç şeyin kendisine cenâb-ı Hak'tan sevdirildiğini beyân eylediği gibi; جُعلت sîğasını dahi kezâ mechûl olarak îrâd edip, namazda vâkı' olan kurret-i aynin kendi tarafından değil, Hak tarafından mec'ûl olduğunu beyân buyurdu. Ve ca'li kendine nisbet etmedi. Çünkü Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, musallînin sun'uyla değil, belki Hak cânibinden vâkı'dır. Musallîye râci' olan şey, ancak Hakk'ın tecellîsini kabûle isti'dâddan ibârettir. Nitekim bir kimse kendi mukâbilinde bulunan âyîneye mütecellî olsa, onda meşhûd olan sûret âyîne tarafından değildir, belki râî tarafındandır. Âyîne tarafından olan şey, / kabûl-i in'ikâsa isti'dâddan ibârettir. Zîrâ bir dîvâr-ı kesîfe mukâbil duran kimsenin sûreti bi't-tabi', o duvara mün'akis olmaz; çünkü duvarda bu isti'dâd yoktur. Böyle olunca Hakk'ın şuhûdu ve tecellîsi, Hakk'a râci'dir, abdin mec'ûlü değildir. Ve Hakk'ın musallîye olan tecellîsi, Hakk'a râci' olduğunun delîli budur ki: Hak Teâlâ bu sıfatı, ya'nî namazda kendi tarafından tecellî ve şuhûd vukû'unu kendi nefsinden zikr etti. Zîrâ Resûl (a.s.)a cânib-i

Hak'tan: "Ben senin kurret-i aynini namazda kıldım" hitâbı şeref-vârid olmasa idi, (S.a.v.) Efendimiz, ca'li Hakk'a isnâd ederek "Benim kurret-i aynim namazda kılındı" buyurmaz idi. Binâenaleyh musallîye olan Hakk'ın tecellîsi Hak cânibinden olmasa idi, Hak Teâlâ bu sıfatı kendi nefsinden zikr etmez ve elbette Hak'tan musallîye tecellî vâkı' olmaksızın, sâdece namaz ile emr ederdi. Ve bu sûrette de abd, Hakk'ın tecellîsine ve şuhûduna nâil olmaksızın edâ-i salât eyler ve namazda kendisini için kurretü'l-ayn hâsıl olmaz idi. İmdi Hakk'ın tecellîsi, Hak cânibinden imtinân ve ihsan tarîkıyla olduğu vakit, namazda olan müşâhede dahi, imtinân ve ihsân tarîkıyla olur. İşte (S.a.v.) Efendimiz gerek tecellînin ve gerek şuhûdun imtinân ve ihsan tarîkıyla vukû'una işâreten: و جعلت قرة عيني في الصلاة / buyurdu. Yoksa "Namazda kurret-i aynimi ben kıldım" veyâhut "Hak Teâlâ vücûb tarîkıyla kıldı" demedi. Ve namaz ise ancak mahbûbun müşâhedesinden ibârettir ki, hîn-i müşâhede de muhibbin gözü, mahbûbunun cemâlinde karâr eder. Ve "kurretü'l-ayn" "istikrâr"dan, ya'nî "karâr"dan me'hûzdür. Çünkü bir kimse sevdiğini gördüğü vakit, gözü onun cemâlinde dikilir kalır. O lezzet-i temâşâdan mahrûm olmamak için, gözünü başka bir tarafa imâle etmez. Bunu için "karîrü'l-ayn" "mesrûr" ma'nâsında müsta'meldir. Çünkü her mesrûr olan kimse, gözünü kendini mesrûr eden şeye diker ve kendine sürûr veren matlûbundan başkasına meyl etmez. Türkçede "gözü aydın olmak" derler.

Ve Dâvûd-ı Kayserî (k.A.s.) hazretleri تقرّ بها kavlinde iki ma'nâ zikr ediyor: Birincisi يقرّ "kâf"ın fethiyle "sürûr"; ve ikincisi "kâf"ın kesriyle "karâr" ma'nâsıdır. "Sürûr" ma'nâsına olunca, metnin ma'nâsı "Onunla mesrûr olur"; ve "karâr" ma'nâsı, ahz edildikde "Onunla karâr eder" olur. **Şerh-i Kâşânî** ve **Bosnevî**'de dahi bu îzâhât vardır.

İmdi göz mahbûbun rü'yeti indinde müstakırr olunca, muhibb, mahbûb ile berâber, bir şeyde, ya'nî mecâlî-i sûriyyeden bir şeyde, mahbûbun gayri bir şeye nazar etmez. Nitekim Mûsâ (a.s.)a ateş sûretinde mütecellî olmuş idi. Ve keza bir şeyin gayrisinde, ya'nî hâriçte, ma'dûm olan tecelliyât-ı zâtiyye-i zevkıyye ve ma'neviyye gibi / mecâlî-i sûriyyeden olan bir şeyin gayrisinde, mahbûbun gayrine nazar etmez. Zîrâ göz ma'şûkun temâşâ-yı cemâlinde sâbit ve musta-

kırr olduğu vakit, ma'şûka mensûb olan başka bir şey bile olsa, o temâşâdan ayrılıp, o şeye nazar edemez. Eğer ederse o temâşâdan mahrûm kalır. Zîrâ göz iki şeyin temâşâsı beynini cem' edemez.

İşte namazda muhibbin gözü mahbûbun müşâhedesinde müstakırr olduğundan dolayı Hak Teâlâ hazretleri, namazda kıblenin veyâ secde mahallinin gayri olan yerlere iltifâttan nehy etti. Zîrâ bu mahallerin gayrine bakmak, abdin namazından şeytanın kaptığı bir şeydir. Ve musallînin bu iltifâtı şeytanın tasallutuna fırsat verir. Sebebi budur ki: Musallî başka bir yere baktığı vakit nazarına bir takım sûretler müsâdif olur. Şeytan o sûretlerin kalbine olan te'sîrâtı vâsıtasıyla efkâr-ı fâside ilkâ eder. Meselâ namazda iken gözü gelip geçenlere müsâdif oldukda, bir hüsnâ kadın görür. Huzûr-ı ilâhîde şeytan o sûret vâsıtasıyla hiss-i şehevânîsini tahrîk eder. Bi't-tabi' o namaz, namaz olmaz. Binâenaleyh musallî kendisini, şeytan ve nefsin iğvâât ve tahrîkâtından muhâfaza etmek için kıblesine veyâ secde-gâhına nazar etmek zarûrîdir. Aksi halde onu mahbûbunun müşâhedesinden mahrûm eder. Belki eğer Hak, bu namazda başka mahallere bakan kimsenin mahbûbu olaydı, namazında vech-i zâhiri ve kalbi ile kıblesinin gayrisine iltifât etmezdi. İnsan bu ibâdet-i hâssada, ya'nî namazda, / bu mesâbede midir, değil midir? Ya'nî Hakk'ı kıblesinde tahayyül edip, bâlâda îzâh olunan hitâbât-ı ilâhiyyeyi işitiyor mu, yoksa işitmiyor mu? Kendi nefsinde hâlini bilir. Zîrâ insan nefsine basîret üzeredir. Ve onun kendi nefsine ilmi, sâir ilminden akvâdır. Vâkıâ insan, şöyle oldu, böyle gitti de bunu yapamadım gibi nefsi tarafından bir takım ma'zeretler der-meyân ederse de, bu ma'zeretlerinde sâdık mıdır, yoksa kâzib midir? Kendi kendine muhâkeme ederse sıdkına veyâ kizbine hükmeder. Zîrâ hiç bir kimse kendi hâlini câhil değildir. Çünkü herkesin kendi hâli zevkîdir. Kişi kendi nefsini herkesten daha a'lâ bilir. / 95

Ba'dehû müsemmâ-yı salât için başka bir taksîm vardır. Zîrâ Hak Teâlâ bize kendisine salât etmemizi emr etti. Ve o bizim üzerimize musallî olduğunu haber verdi. Şu halde salât bizden ve Hak'tandır. İmdi O musallî olduğu vakit, ancak ism-i Âhir ile musallî olur. Böyle olunca Hak, vücûd-ı abdden müteahhir olur. Ve o abdin kıblesinde nazar-ı fikrîsiyle veyâ taklîdi ile onu tahayyül

ettiği Hak'tır. O da ilâh-i mu'tekaddir. Ve isti'dâddan o mahall ile kâim olan şey hasebiyle mütenevvi' olur. Nitekim ma'rifet-i billâhdan ve âriften suâl olunduğu hînde, Cüneyd (rahimehullâh): لون الماء لون انائه ya'nî "Suyun rengi kabının rengidir" dedi. Ve o cevâb-ı sedîddir ki, onun üzerine bulunduğu şeyle haber verdi. İmdi O, bizim üzerimize musallî olan Allâh'dır. Binâenaleyh biz musallî olduğumuzda bizim için ism-i Âhir hâsıl olur. Böyle olunca biz onda mütehakkık oluruz. Nitekim kendisi için bu isim hâsıl olan kimsenin hâli hakkında biz zikr ettik. Şu halde onun indinde hâlimiz hasebiyle oluruz. İmdi bize ancak bizim getirdiğimiz sûret ile nazar eder. Zîrâ musallî, halbede sâbıktan müteahhir olandır (30).

Ya'nî bâlâda zikr olunan taksîmden sonra "namaz" tesmiye olunan şey için Hak ile abd arasında başka bir taksîm dahi vardır. Tafsîli budur ki: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bize kendisi için namaz kılmamızı emr ettiği gibi هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَ مَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ كَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا (Ahzâb, 33/43) âyet-i kerîmesinde, kendisi de bizim üzerimize musallî olduğunu beyân ve ihbâr buyurdu. Şu halde salâtın bir nev'i bizden Hakk'a ve bir nev'i de Hak'tan bize râci'dir. Hak bize musallî olduğu vakit kendisinin "Âhir" ismi ile musallî olur. Bu i'tibâr ile Hakk'ın zuhûru abdin vücûdundan müteahhirdir. Ya'nî Hak cânibinden vâkı' olan bu sâlât, abdin vücûdundan sonra olur. Nitekim Hakk'ın Gafûr ismi ile tecellîsi abdin vücûdundan ve ondan günâh sudûrundan sonradır. Demek ki Hak, abdin vücûdundan müteahhirdir. Ve abdin vücûdundan müteahhir olan Hak, abdin namaz kılarken kıblesinde nazar-ı fikrîsi ile veyâ taklîdi ile tahayyül ettiği Hak'tır. Ve bu Hakk-ı muhayyel dahi, ilâh-ı mu'tekaddir. Ya'nî mu'tekıdin kendince i'tikâd ettiği Hak'tır. Ve pek tabîîdir ki, mu'tekıdin i'tikâdında tekevvün eden sûret-i muhayyele, o mu'tekıdin vücûdundan sonra mütekevvin olur; ve bu ilâh-ı mu'tekad, i'tikad sâhibinin isti'dâdı hasebiyle tenevvü' eder. Ve isti'dâd onun tenevvü' ettiği mahaldir. Zîrâ Hakk-ı mutlakın bir sûret-i muayyenesi yoktur. Belki zâtı ile mahallin isti'dâdına göre mütecellîdir. Nitekim ma'rifet-i billâhdan ve âriften suâl olunduğu

vakit, Cüneyd-i Bağdâdî (k.A.s.) hazretleri: "Suyun rengi, kabının rengidir" buyurdu. Ve bu öyle bir doğru cevaptır ki, Hz. Cüneyd hakîkat-i hâli haber verdi. Zîrâ su nasıl bî-renk ve bî-sûret ise, / zât-ı mutlaka dahi öylece bî-sûret ve bî-renktir. Ve su nasıl bulunduğu kabın renginde görünür ve o kabın şekline girer ise, zât-ı mutlaka dahi kab mesâbesinde bulunan mezâhir hasebiyle zâhir olur. Bu ma'nâya işâreten Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (r.a.) efendimiz buyururlar:

أي قوم بحج رفته كجايید كجايید   معشوق همي جاست بيائيد بيائيد

كر صورت بي صورت معشوق ببينيد   هم خواجه وهم خانه وهم كعبه شمائيد

Tercüme: "Ey hacca gitmiş olan tâife, neredesiniz, neredesiniz? Ma'şûk buradadır, geliniz, geliniz. Eğer bî-sûret olan ma'şûkun sûretini görüyor iseniz efendi de sizsiniz, hâne de sizsiniz, Ka'be de sizsiniz!"

Velhâsıl zât-ı mutlaka cemî'-i evsâf ve suverden münezzeh olmakla berâber bi'l-cümle suverden zâhirdir. İşte bundan dolayı mu'tekıd, akîde-i cüz'iyye sâhibi olunca, onun i'tikādı hasebiyle ona tecellî eder. Ve ilâh-ı mu'tekad hakkıdaki tafsîlât **Fass-ı Şuaybî**'de mürûr etti.

İmdi mu'tekıdin i'tikādı hasebiyle kıblesinde mütehayyel olan Allah, bizim üzerimize "musallî" olan Allah'dır. Binâenaleyh biz Kıble'-mizde tahayyül ettiğimiz ilâh-ı mu'tekada karşı musallî olduğumuz vakit, ism-i Âhir bizim için hâsıl olur. Ve biz o isimde mütehakkık oluruz./Çünkü evvelâ Hakk'ı tahayyül ettik, ba'dehû musallî olduk. Bu sûrette elbette müteahhir oluruz. Nitekim bize musallî olan ilâh-ı mu'tekadin bu ism-i Âhir ile musallî olduğu bâlâda zikr edilmiş idi. Şu halde biz Hak indinde hâlimiz hasebiyle oluruz; ve isti'dâdımız hasebiyle onu ne sûretle tahayyül etmiş isek, bize ancak girdiğimiz bu sûret ile nazar eder; ve bize o sûretten mütecellî olur. Zîrâ gerek âlem-i şehâdette ve gerek âlem-i hayâlde, hiç bir sûret yoktur ki Hakk-ı mutlak ondan zâhir ve mütecellî olmasın. Ve musallînin ism-i Âhir makāmında tahakkukundan nâşîdir ki, ona "musallî" denilmiştir. Zîrâ "musallî" lügatte "at yarışında halbede, ya'nî mahall-i müsâbakada, birinci çıkan attan geri kalan ikinci"ye ıtlâk olunur.

Ve onun كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ (Nûr, 24/41) kavli, her şey Rabb'inin ibâdetinde, taahhurda rütbesini ve tenzîhden onun isti'dâdının i'tâ ettiği tesbîhini âlimdir, demektir. İmdi hiçbir şey yoktur illâ ki o, Halîm ve Gafûr olan Rabb'ine hamd etmekle müsebbih-dir. İşte bunun için biz âlemin tesbîhini birer birer tafsîl üzere fehm etmeyiz. Ve bir mertebe vardır ki, onda zamîr وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) kavlinde, müsebbih olan abde âiddir. Ya'nî bu şey "kendi hamdi ile" demektir. İmdi بِحَمْدِهِ kavlinde olan zamîr, şeye âit olur. Onun üzerine olduğu senâ ile demektir. Nitekim biz mu'tekıd hakkında dedik ki, muhakkak o, ancak kendi mu'tekadinde olan ilâha senâ eder. Ve nefsini ona rabt etti. Ve onun amelinden olan şey, ona râci'dir. Şu halde ancak kendi nefsine senâ etti. Zîrâ muhakkak san'atı medh eden kimse, bilâ-şek sâni'i medh eder. Çünkü onun hüsnü ve adem-i hüsnü, sâni'ine râci'dir (31).

Ya'nî "musallî" lügatte "müteahhir" ma'nâsına olunca, Hak Teâlâ hazretlerinin كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ (Nûr, 24/41) ya'nî "Herbir şey salâtını ve tesbîhini bilir" kavli, her şey Rabb'inin ibâdetinde taahhurda rütbesini ve tenzîh nev'inden kendi isti'dâdının i'tâ ettiği tesbîhini bilir, demek olur. Zîrâ vücûd-ı kesîf-i izâfî ile müteayyin olan / her bir mazhar, kendi vücûdunun, Hakk'ın vücûdundan *100* müteahhir olduğunu bilir. Ve kezâ kendi isti'dâdı tenzîh nev'inden ne gibi bir tenzîhi iktizâ ediyorsa onu bilir. Zîrâ bu biliş, o mazharın kendi nefsini bilmesi demektir. Böyle olunca a'yândan, Halîm ve Gafûr olan Rabb'ine hamd ile müsebbih olmayan birşey yoktur. Ve burada Rabb'in bu iki isim ile zikrinin sebebi budur ki: Her bir "ayn"a isti'dâdında meknûz olan kemâlâtı Rabb-i Halîm'i cânibinden ânen-fe-ânen rıfk ile ve yavaşlıkla kader-i ma'lûm üzere nâzil olur. Eğer şiddetle ve def'î olarak nâzil olsa idi, o "ayn"ın ona tahammülü olmazdı. Ve kezâ Rabb-i Gafûr her bir aynın nakâis ve zulmet-i im-kâniyyesini setr eder. İşte herbir şeyin Rabb-i Halîm ve Gafûr'una, kendine mahsûs hamdiyle tesbîhi bulunduğu için, biz bi'l-cümle eczâ-

yı âlemin tesbîhini, birer birer, ale't-tafsîl bilemeyiz. Zîrâ bir şeyin gayri olan şey, o şeyin kendi nefsini bildiği gibi, o şeyi bilemez.

Ve bu âyette bir mertebe vardır ki, o mertebeye nazaran وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) ya'nî "Hiç birşey yoktur, illâ ki o şey kendi hamdi ile tesbîh eder" kavlinde "bi-hamdihî"deki zamîr, tesbîh eden abde râci' olur. Ya'nî bu şey, kendine mahsûs olan hamd ile tesbîh eder, demektir. Böye olunca "bi-hamdihî" kavlindeki / zamîr, şeye âittir ki, o şey nev'-i senâdan, ne gibi bir senâ üzerine bulunmakta ise, o senâ ile tesbîh eder, demek olur. Nitekim biz i'tikād-ı mahsûs sâhibi olan kimse hakkında dedik ki: Muhakkak o kimse, ancak kendi i'tikādında tahayyül ettiği ilâha senâ eder ve nefsini ona rabt eder. Halbuki bu ilâh-ı mu'tekad o kimsenin amelinden husûle gelen bir şeydir. Ve bir âmilin ameli ise bi't-tabi' kendisine râci'dir. Şu halde Hakk'ı kendi i'tikādında tahayyül edip onu îcâd ettikten sonra, o ilâh-ı mu'tekade senâ eden kimse, kendi nefsine senâ etmiş oldu. Çünkü ilâh-ı mec'ûl, sâhibi-i i'tikādın san'atıdır. Ve san'atı medh eden kimse, şüphesiz sâni'i medh eder. Zîrâ o şey'-i masnû'un güzelliği ve çirkinliği sâni'ine râci'dir.

Halbuki ilâh-ı mu'tekad, ona nâzır olan kimse için masnû'dur. O, onun san'atıdır. İmdi i'tikād ettiği şey üzerine onun senâsı, onun kendi nefsi üzerine senâsıdır. Ve bundan dolayı onun gayrı olan mu'tekadı zemm eder. Ve eğer insâf ede idi, onun için bu vâkı' olmaz idi. Şu kadar var ki, muhakkak bu ma'bûd-ı hâs sâhibi, Allah hakkında i'tikād ettiği şeyde, kendinin gayrine i'tirâzından dolayı bunda bilâ-şek câhildir. Zîrâ eğer Cüneyd'in dediği لون الماء لون إنائه kavlini ârif olaydı, onun i'tikād eylediği şeyi, her bir i'tikād sâhibine teslîm ederdi. Ve Allah Teâlâ'yı, her sûrette ve her mu'tekadde ârif olurdu. Binâenaleyh o, ya'nî ma'bûd-ı hâs sâhibi, zânndır, âlim değildir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ: "Ben abdimin zannı indindeyim" buyurdu ki, ister ıtlâk /etsin, ister takyîd etsin, ona ancak kendinin mu'tekadi sûretinde zâhir olur demektir (32).

Ya'nî sâhib-i i'tikâdın tahayyül ederek nâzır olduğu ilâh kendi tarafından tasnî' olunmuştur. Ve bu ilâh-ı muhayyel bu kimsenin san'atından ibârettir. Bu ilâh üzerine senâ ettiği vakit, kendi nefsi üzerine senâ etmiş olur. İşte bundan dolayı o kimse, kendi i'tikâdında îcâd ettiği ilâhdan başkasını kabûl etmez; ve başkasının i'tikâdında mec'ûl olan ilâhı zemm eder. Nitekim Kur'ân-i Kerîm'de ashâb-ı i'tikâdın hâline işâreten buyurulur: يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا (Ankebût, 29/25) ya'nî "Ba'zınız ba'zısını tekfîr ve ba'zınız ba'zısını tel'în eyler" Ve eğer bu mu'tekıd, insâf ede idi, i'tikâdâttan hiçbir i'tikâdı zemm etmez idi. Şu kadar var ki, bu i'tikâdında tahayyül ettiği ma'bûd-ı hâssın sâhibi, Allah hakkında başkalarının i'tikâd ettiği şeyde kendi mu'tekadinin gayrine i'tirâzından dolayı, bu zemminde şübhesiz câhildir. Çünkü Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerinin لون الماء لون انائه ya'nî "Suyun rengi kabının rengidir" kavlini ârif olaydı, herbir i'tikâd / sâhibinin i'tikâdında tahayyül etmiş olduğu ilâh-ı mu'tekadi de teslîm eder idi. Fakat Hakk'ın mezâhirin isti'dâdı hasebiyle zâhir olduğunu bilmedi. Hakk'ın kendine olan tecellîsini tasdîk ve kendinin gayri bulunan mezâhirde vâkı' olan tecellîsini inkâr etti. Ve Allah Teâlâ'yı her sûrette ve her mu'tekadde ârif olmadı. Binâenaleyh bu ma'bûd-ı hâs sâhibi, sâhib-i zandır, âlim değildir. İşte ashâb-ı i'tikâddan her birisi sâhib-i zann olduğu için Allah Teâlâ "Ben kulumun zannı indindeyim" buyurdu. Ya'nî abd Hakk'ı kendi i'tikâdında ister ıtlâk ve ister takyîd etsin, Hak ona ancak kendi i'tikâd etmiş olduğu sûrette zâhir olur, demektir. Ya'nî abd, cemî'-i mu'tekadât sûretlerinde Hakk'ın mütecellî olduğunu i'tikâd ederse, ona ıtlâk üzere tecellî eder. Ve eğer i'tikâd-ı hâs ile takyîd ederse, o kimseye onun i'tikâd-ı mukayyedi sûretinde tecellî eyler. / 105

İmdi ilâh-ı mu'tekadâtı hudûd ahz eder. Ve o da, onun abdinin kalbi vâsi' olduğu ilâhdır. Zîrâ ilâh-ı mutlak bir şeye sığmaz. Çünkü o, eşyânın "ayn"ıdır ve nefsinin "ayn"ıdır. Halbuki bir şey hakkında, kendi nefsine sığar ve sığmaz denilmez. İyi anla! Ve Allah hakkı söyler ve sebîle hidâyet eder (33).

Ya'nî her bir mu'tekıdin kendi i'tikâdında tahayyül eylediği ilâh hudûda tâbi' olur. Çünkü her bir mu'tekıd, kendi mu'tekadi olan ilâhı kabûl edip diğerlerinin mu'tekadâtını redd etmekle, bu ilâhın hudû-

dunu diğerlerinin hudûdudan tefrîk etmiş olur. Ve bu hudûda tâbi' olan ilâh dahi, kendi abdinin kalbine sığan ilâhdır. Çünkü ilâh-ı mutlak hiç bir şeye sığmaz. O ahadiyyet-i mutlakasıyla herşeyi muhîttir. Binâenaleyh ne kadar hissî, hayâlî, vehmî, aklî, zannî ve ilmî sûretler varsa, hepsini zâtı ile ihâta eder. Zîrâ zâhir ve bâtın ancak ondan ibâretir. Böyle olunca zât-ı ahadiyyet-i mutlaka bi'l-cümle eşyânın "ayn"ıdır. Ve bu ilâh-ı mutlak kendi nefsinin ve zâtının aynıdır. Halbuki âlem-i histe örfen birşey hakkında, kendi nefsine sığar veyâ/ sığmaz denilmez. Çünkü sığmak ve sığmamak iki şey'-i muhtelif mâ-beyninde mevzû'-i bahs olur. Şeyin nefsi ise ayn-ı vâhidedir. Ve o şey, nefsinin aynıdır. Binâenaleyh şeyin nefsine sığması ve sığmaması mahall-i güft ü gû olamaz. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْماً (En'âm, 6/80) ve رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْماً (Mü'min, 40/7) buyrulması, niseb-i ilâhiyyenin her şeye vâsi' olduğu ma'nâsını mütazammındır. Zîrâ ilim ve rahmet niseb-i ilâhiyyedendir. Ve Hakk'ın bu nisbetleriyle bi'l-cümle eşyâya sığdığı zâhirdir. Ve bu bahsin tafsîli "hikmet-i kalbiyye"de mürûr eti. Bu dakâiki iyi anla! Hak Teâlâ hazretleri kâmillerin lisâniyle hakkı söyler ve kendisine müteveccih olan tâliblere dahi, sırât-ı müstakîmi göstermekte rehber olur.

الحمد لله رب العالمين

İntihâ: 17 Temmuz 334 ve 8 Şevvâl 337 Çarşanba, sâat-ı ezânî 11.45.

*

/ Hz. Şeyh-i Ekber 560 sene-i hicriyyesi Ramazan'ının 17. Pazartesi gecesi Endülüs'te âlem-i şuhûda kadem-nihâde olmuşlar; ve 638 sene-i hicriyyesi Rebîu'l-âhirinin 22. Cuma gecesi Şam'da irtihâl buyurmuşlar; ve Şam hâricinde Sâlihiyye nâm mevki'e defn edilmiştir. Kabr-i şerifi meşhûr ziyâret-gâhdır. Şu halde ömr-i şerifleri 77 sene 7 ay olur.
Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz 604 senesinde tevellüd buyurduklarına göre, bu târihte cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimizin 44 yaşında olmaları lâzım gelir. Hz. Mevlânâ 14 yaşında Konya'ya pederi Sultânü'l-ulemâ hazretleriyle geldikleri sırada, Hz. Şeyh 58 yaşında olurlar. Bu târihlere nazaran Hz. Şeyh-i Ekber efendimiz ile cenâb-ı Mevlânâ efendimiz muâsır olup, gerek Konya'da ve gerek Şam'da yek digeriyle mülâkat buyurmuşlardır. Ve Şam'daki mülâkatları Hz. Şeyh-i Ekber'in son zamanlarına müsâdif olacağı anlaşılır.
Hz. Mevlânâ efendimiz Mesnevî-i Şerîf'in 5. cildinde:

همچنان که دمند آن صدر اجل   پیش کار خیش تا روز اجل

beytinde Hz. Şeyh-i Ekber'e işâret buyurup "sadr-ı ecell" ta'bîr etmişlerdir. [A.A. Konuk]

* * *

EKLER VE İNDEKSLER

LÜGATÇE

Bu lügatçe "ıstılah" lügati değildir. Bâzı kelimelerin lügat mânâsını hatırlatmak için hazırlanmış olup I, II ve III. ciltteki lügatçelere bâzı tekrarlarla ilâvelerden ibârettir.

A

Âbidîn: Âbidler; ibâdet edenler.

Âbiyye, âbî: Çekinen, yüz çeviren, nazlanan.

Aceze: Âcizler; düşkünler.

Âdemiyân: Âdemoğulları, insanlar.

Ağdiye: Gıdalar.

Âhâd-i nâs: Halktan herhangi biri, avam.

Ahadiyyü'l-ayn: Aynı ahad (bir) olan.

Ahadiyyü'z-zât: Zât bakımından ahad olan.

Ahfâ: En hafî; en gizli, daha gizli.

Ahlâ: Tatlı.

Ahlât: Hıltlar; ahlât-ı erbaa: Dört ahlât: Balgam, safra, sevdâ, dem.

Ahz: Alma, kabûl etme; muâhaze etme, cezâ verme.

Âkır: Kısır; çocuksuz.

Akreb: Daha yakın, en yakın.

Alâ-derecâtihim: Derecelerine göre.

Âlâm: Elemler.

Alâ-mâ-hüve-aleyh: Olduğu hal üzere; olduğu gibi, nasılsa.

Alâ-tarîkı'z-zinâ: Zinâ yoluyla; zinâ sûretiyle.

Ale'd-derecât: Dereceler üzere, derecelere göre, derece derece.

Ale'l-hakîka: Hakîkat üzere; hakîkatte.

Ale't-tedrîc: Tedrîc üzere; tedrîcen; derece derece, basamak basamak.

Âlem-i kebîr-i münfasıl: İnsanın dışında bulunan büyük âlem, kâinât.

Âlihe: İlâhlar.

Âlim-i sâmi': İşiten, duyan, dinleyen âlim.

Allâmü'l-guyûb: Gaybleri bilen.

Âmmî: Avamdan olan.

Anâ': Zahmet, meşakkat.

An-cehlin: Bilmeyerek, bilmediğinden, cehâletinden dolayı.

An-hikmetin: Bir hikmetten dolayı, bir hikmet sebebiyle.

An-ihtiyârin: Bilerek, isteyerek; bile bile.

An-karîb: Yakında, çok geçmeden.

Ârif-i mükemmil: (Başka kimseleri) kemâle erdiren ârif.

(A.s.) : Aleyhi's-selâm: Ona selâm olsun, selâm onun üzerine olsun.

Âsâm: Günâhlar.

Asfâ: En saf, en temiz.

Asfiyâ: Sâf, temiz kimseler, velîler.

(a.s.v.) : Aleyhi's-salâtü ve'selâm: Salat ve selâm onun üzerine olsun.

Atâ: Bağışlar, ihsanlar, nîmetler.

Atâyâ: Atiyyeler; hediyeler, bağışlar.

Atb: İtâb etme; azarlama, paylaşma.

Atîk: Eski.

A'vân: Yardımcılar, yardakçılar.

Avene-i havene: Hâin yardımcılar, hâin yardakçılar.

Ayn-i havf: Korku gözü.

Azl: Bir me'mûru işinden, mevki'inden indirme, uzaklaştırma.

B

Ba'de'l-ecsâm: Cisimlerden sonra.

Ba'de'l-ihtibâr ve'l-imtihân: İhtibar ve imtihândan sonra; zevk ve tecrübeden sonra.

Ba'de't-tenezzül: Tenezzülden sonra.

Bâdî: Sebep olan, müsebbib, sebep.

Bağteten: Birdenbire, ansızın.

Baîdü'l-ahd: Ahdi, sözleşmesi, andı daha sonra olmuş olan.
Bârid: Soğuk.
Ba's: Gönderme; yeniden dirilme.
Bâyi': Satan, satıcı.
Ba'z: Bâzı, bir kısmı.
Be-gâyet: Pek çok, son derecede.
Bed': Başlama.
Behâim, behâyim: Behîmeler, dört ayaklı hayvanlar.
Behâyim: Hayvanlar, dört ayaklı hayvanlar.
Behcet: Güzellik.
Behîc: Güzel.
Behre-dâr: Behreli; hisseli, paylı.
Bel': Yutma.
Beliyyât: Beliyyeler; felâketler, tasalar, kederler.
Beliyye: Felâket, tasa, keder.
Bendegân: Kullar, köleler; hizmetkârlar.
Berâ-yı tecrübe: Tecrübe maksadıyla tecrübe etmek için.
Berd: Soğuk.
Bernâme: Kitap başlığı, mektup başlığı.
Bernâmec: Kitap başlığı.
Bervech-i âtî: Aşağıda olduğu gibi; aşağıda görüleceği gibi.
Be's: Azap, korku; zahmet; zarar; fenâlık.
Beyâbân: Çöl, kır.
Beyne'l-arab: Araplar arasında.
Beyne'l-esmâ: İsimler arasında.
Bi'd-delâle: Delâlet ile, delâlet sûretiyle.
Bi'l-ihrâk: Yakmak sûretiyle.
Bi'l-inkılâb: İnkılap sûretiyle; kalıp değiştirmek süretiyle.
Bi'l-isbât: İsbât ile, isbât sûretiyle, isbât ederek.
Bi'l-ittifâk: İttifakla, fikir ve görüş birliğiyle.
Bi't-telaffuz: Telaffuz ile, telaffuz ederek.
Bi't-terettüb: Tertip edilerek; düzenlenerek.
Bî-behre: Behresiz; nasipsiz, mahrum.
Bî-çigûne: Nasılsız; keyfiyetsiz, niceliği ve niteliği olmayan.
Bî-çûn: Emsalsiz, eşsiz, benzersiz; sebep sorulmaz.
Bi-gayr-i zevk: Zevki olmaksızın; tecrübe etmeksizin, tadmaksızın.
Bi-hasebi'ş-şuûnât: Şe'nler hasebiyle, şe'nler bakımından, îtibâriyle.
Bi-hikmetillâhi: Allah'ın hikmeti ile; Allah'dan bir hikmet dolayısıyla.
Bî-hûş: Şuursuz, kendinden geçmiş, baygın.
Bi-tarîkı'l-keşf: Keşf yoluyla; keşfen.
Bîzârlık: Rahatsızlık, bıkkınlık, usanmışlık, küskünlük; tuhaflık.
Butlân: Bâtıllık, bâtıl olma; çürüklük.

C

Ca'l: Yapma, kılma, te'sir etme.
Câlis: Oturan, oturucu.
Cebbâr: Cebr edici, zulm edici, zorba.
Cehele: Câhiller.
Celî: Açık, apaçık.
Celîs: Birlikte oturan.
Cem'-i muhâtab: İkinci çokluk şahsı, siz.
Cem'-i mütekellim: Birinci çokluk şahsı, biz.
Cenn: Örtmek, kaplamak.
Cevâz-ı rü'yet: (Cenâb-ı Hakk'ın) görülmesinin câiz olması.
Cevf: İç.
Ceyb-i gayb: Gayb cebi, gayb yarığı, açıklığı.
Ceza': Sabırsızlanma, sızlanma, endişe etme.
Cibâl-i şâmiha: Yüksek dağlar.
Cidâr: Duvar.

Ç

Çigûnegî: Nasıllık; keyfiyetli olma, nitelikli olma.
Cihât: Cihetler.
Cimâ': Cinsi münâsebet, çiftleşme.
Çün: Mâdem.
Çünî: Gibi olma, benzeri olma, benzerlik.

D

Dâî: Da'vet eden, sebep olan, duâ eden, çağıran.
Dakîk: İnce.
Dakîka: İncelik, ince düşünce.
Dâğ: Damga, işâret, iz; yara.
Dâr ü gîr: Savaş, kavga.
Dârib: Darb eden; vuran.
Dârü'l-bevâr: Yok olma, mahv olma evi; cehennem.
Dehşet-âver: Dehşet verici.

Delk: Sürtme.
Dem: Kan.
Der-meyân etmek: Ortaya koymak, ileri sürmek.
Derekât-ı sâfile: Aşağı basamaklar.
Derpîş: Göz önünde bulunan.
Destgâh: Tezgâh; dokuma âleti.
Devâ-yı nâfi': Faydalı devâ; yararlı ilaç.
Devvâr: Devreden, çok dönen.
Dıraht: Ağaç.
Dıyk: Dar, darlık.
Dühûl-i tazammun: Zımnına girme; şümûlüne girme.

E

Eamm: En umûmî, daha umûmî; daha, en şümullü.
Eb: Baba.
Ebdân: Bedenler.
Ebkem: Söz söylemeye gücü yetmeyen; dilsiz.
Eblagiyyet: Eblag olma; en belîg, en fasih olma.
Ebnâ: Oğullar, erkek çocuklar.
Ecnâs: Cinsler.
Eczâ-yı billûriyye: Kristal parçalar, maddeler.
Edeb-maallah: Allah ile edep.
Edeb-şikenlik: Edep kırıcılık; edebe uygun hareket etmemek.
Edell: En çok, daha çok delîl olan, daha çok delâlet eden.
Ednâ-yı fuhûm: Fehimlerin en aşağısı; anlayışların en aşağısı.
Ednâs-ı tabîiyye: Tabiî pislikler, kirler.
Edviye: Devâlar; ilaçlar.
Ef'î: Yılan.
Efrâd: Tekler, tek (adedler).
Ehass: En husûsî, daha husûsî, seçkin.
Ehemm: Daha mühim, en mühim.
Ekl-i taâm: Yemek yemek.
Ekserûn: Çokları, ekseriyet.
El-ân kemâ kân: O el-an olduğu gibidir.
Elsine: Lisanlar; diller.
Elvâh: Levhler; levhalar.
Emân: Eminlik, emniyet.
Emlâk: Mülkler; memleketler.
Emrâz-ı müstevliye: Salgın hastalıklar.
Emrâz: Marazlar; hastalıklar.
Emrullah: Allâh'ın emri.
Emzice: Mizaçlar.
En'Allah: Ben Allâhım.
Enker: En belirsiz, en nekre, en bilinmeyen.
Enseb: Daha münâsip, en münasip; (daha; en) uygun.
Ensice: Dokular; dokumalar.
Eser: Te'sir etme; iz, alâmet.
Esliha-i hadîdiyye: Demir silahlar.
Esnâm: Sanemler; putlar.
Eşbâh: Şebîhler; benzerler, nazîrler.
Eşref: En şerefli.
Eşyâ: Şeyler; varlıklar.
Etemmiyyet: En tam olma.
Etfâl-i maktûle: Öldürülmüş çocuklar.
Etfâl: Çocuklar.
Etyab: En güzel, en hoş.
Evâil: (Bir şeyin) baş tarafları, ilk tarafları.
Evfer: Pek, çok, daha vâfir; daha bol, daha çok, pek çok.
Evzah: En vâzıh, en açık.
Eyyâm-ı mütebâkıye: Diğer günler.
Ez-zıddân lâ-yectemiân: İki zıt bir araya gelmez.
Ezhân: Zihinler.
Ezillâ: Zeliller, aşağılıklar.
Ezvâc-ı mutahharât: Temiz, iffetli zevceler, eşler, (Hz. Peygamberin zevceleri.)

F

Fâiz: Feyezan eden; taşan.
Fasl-ı harîf: Sonbahar mevsimi.
Fassâd: Hacamatçı; cerrah.
Fatîn: Çok çabuk anlayan, kavrayan; zeki, zeyrek.
Fehvâ: Mânâ, mefhum.
Ferdiyyet-i selâsiyye: Üçe mensup ferdiyyet; üç ile ilgili teklik.
Ferdiyyet-i ûlâ: İlk ferdiyyet, ilk teklik, tekliklerin ilki.
Ferîk: Topluluk, bölük.
Feseka: Fâsıklar; günahkârlar.
Feseka-i mü'minîn: Fâsık mü'minler, günahkâr mü'minler.
Fetânet: Fatînlik; bir şeyi çabuk ve iyi anlamak, zeyreklik, zekâ.
Fethateyn: İki fetha; iki üstün.

Fevt: Kaybetme, kaçırma; yok olma, ölme, ölüm.
Feyyâz: Pek çok feyezân eden; pek çok feyz veren; vehhâb.
Fi'l-hâl: Halde, hal içinde.
Firâk: Ayrılma, ayrılık.
Fudlâ: Efdal; üstün, en fazîletli.
Fudûl: Lüzumsuz işlerle uğraşan, kendisine düşmeyen sözler söyleyen.
Fuhûm: Fehimler, anayışlar.
Füc'e: Apansızın, ânî, birdenbire.
Füc'eten: Ansızın, birdenbire.

G

Gabâvet: Kalınkafalılık, bönlük, aptallık.
Gabî: Kalınkafalı, anlayışsız.
Gaffâru'z-zünûb: Günahları mağfiret edici.
Galat-ı âmme: Umûmun yanlışı, halk arasında yaygın yanlış.
Gam-gîn: Gamlı, tasalı, kederli.
Ganiyy-i mutasaddık: Tasadduk eden zengin; sadaka veren zengin.
Gargara: Ağıza su doldurup çalkalama; boğaza su girip boğulmak üzere olma.
Garîziyye, garîzî: Tabiî, fıtrî, yaradılıştan.
Gark: Suda boğulma.
Gars: Ağaç dikme.
Gavâşî: Gâşiyeler; perdeler, örtüler.
Gavs : Suya dalma; derine inme, derinliğine anlama..
Gayret: Kıskançlık.
Gayûr: Kıskanç.
Gınâ-yı sâbık: Geçmişteki zenginlik, geçmiş zenginlik.
Gışâve: Perde, örtü.
Gubâr: Toz.
Gulâm: Çocuk, genç çocuk; köle.
Gûyâ: Söyleyen, söyleyici.
Gümrâh: Yolunu şaşırmış; sapıtmış; doğru yoldan ayrılmış.
Güzîde: Seçilmiş, seçkin.

H

Habâset: Pislik; kötülük.
Habbe: Tâne.
Haberiyyet: (Arapça isim cümlesinde) haber olma.
Habîs: Kirli, pis murdar, iğrenç.
Habîsât: (Kadın) Habisler; kötüler, pisler, alçaklar; kötü şeyler.
Habl: İp.
Hacâlet: Utanma; utanç verici olma.
Hacer: Taş.
Haceriyyet: Taş olma keyfiyeti, taşlık.
Hacr: Himâye; kucak.
Hadd: Târif, sınır, derece.
Hadd-i zâtî: Zâtın târifi; zâta âit "hadd"in bildirilmesi.
Hademe-i esmâ: İlâhî isimlerin hâdimleri.
Hâdim: Hizmet eden.
Hadîs-i ahd: Andı, söz vermesi, sözleşmesi, ahidleşmesi yeni olan.
Hadîsü't-tekvîn: Tekvîni yeni vukû' bulmuş olan; yeni yaratılmış bulunan.
Hafr: Kazma.
Hâib: Zarara uğrayan, zarar gören.
Halîfe-i sûrî: Zâhirî halife; dünyevî halîfe, hükümdar, sultan.
Hâir: Hayret eden, hayrette kalan, şaşırmış, şaşkın.
Hal': Soyma, çıkarma, koparma; izâle etme, azl etme.
Halbe: Yarış için toplanmış atlar; at yarışı meydanı.
Half: Arka, art.
Halîta: Karışım; alaşım.
Hame-i mesnûn: Yıllanmış, kokuşmuş çamur.
Hâmil: Taşıyan; yüklü; hâiz; sâhip.
Hâmis: Beşinci.
Hâmisen: Beşinci olarak.
Hande-âver: Güldüren, güldürecek, gülünç.
Hâr: Sıcak.
Harekât: Hareketler.
Hares: Dilsizlik.
Harf-i vücûdî: Vücûd bildiren kelime, harf; bir şeyin var olduğunu bildiren kelime.
Hâricîn: Hâriçler; hâriç olanlar, dışarı çıkanlar, dışarıda olanlar.
Harîk: Yangın.
Hark-ı sefîne: Gemiyi delme.
Harûrî: Harârete mensup, harâretle ilgili.
Hâsirûn: Hâsirler: hüsranda olanlar; zarara, ziyana uğrayanlar.

Hasr: Mahsus kılma, vakfetme.
Hassâs: Hisseden, hissedici; duygu sâhibi.
Haşv: Uzun ve faydasız söz, doldurma söz, boş ve mânâsız söz.
Hâtime: Son, nihâyet.
Hatm: Hitâma erdirme, bitirme; mühürleme.
Havâdis: Hâdis olanlar; sonradan olanlar.
Havârık: Hârıkalar; (mûcize veyâ kerâmet nevinden olarak) tabîat kānunları üstünde cereyan eden fevkalâde şeyler.
Havâtır: Hâtıralar; fikirler, telkinler, ilhamlar.
Havfen: Korkarak, korku ile.
Haylûlet: Hâil olma, mâni olma, araya girme.
Hayyât: Yılanlar.
Hayye: Yılan.
Hayye-i zâhire: Âşikâr, besbelli bir yılan.
Hazz-ı vâfir: Bol bol hisse, pek çok hisse.
Hâzır-bi'l-meclis: Mecliste, toplantıda hazır olan.
Hâzırîn: Hazır bulunanlar.
Hem-nişîn: Berâber oturan, birlikte bulunan.
Hemm: Gam, keder, tasa, kaygı.
Hevâ: Heves, istek, arzû; aşk, sevgi.
Hevl-nâk: Korkunç, korkulu.
Hezl: Eğlence, alay, latîfe; ciddî olmayan söz; boş lâf; mânâsız mizâhî söz.
Hezliyyât: Hezller, hezl nevinden şeyler.
Hıbâl: İpler.
Hıll: Helâl olma, helâllık.
Hımâr: Eşek.
Hırâset: Bekleme, koruma, muhâfaza etme.
Hızy: Rezil ve rüsvâ olma.
Hibret: Zevk ile, tecrübe ile bilmek; yaşayarak, tadarak bilmek; ilm-i zevkî.
Hicâre: Hacerler; taşlar.
Hikâyât: Hikâyeler.
Hikemiyyât: Hikmetli sözler.
Hikmet-i ferdiyye: Ferdiyyet hikmeti; ferdiyyete, tek oluşa dâir hikmet.
Hikmet-i ihsâniyye: İhsâna dâir, ihsan ile ilgili hikmet.
Hikmet-i ulviyye: Ulvî hikmet; yükseklik, yücelik hikmeti.
Hilyât: Hilyeler; süsler, zînetler.
Hû'-î ilâhî: İlâhî nefes.
Hubbiyye, hubbî: Hubbe âit; sevgiye, muhabbete mensup, âit.
Hudûd: Haddler; târifler.
Hukūk-ı ibâd: Kulların hukūku, kulların hakları.
Huliyy: Hilyeler; süsler, zînetler.
Hulkan: Huy ve tabîatça; huy bakımından.
Hulle: Elbise, cennet elbisesi.
Hulûd: Dâimîlik, dâimî sûrette kalma.
Hulüvv: Hâlîlik, boş olma.
Hurmet: Haram olma, haramlık.
Hurûf-i zevâid: Zâid harfler: Arap gramerinde sin, elif, lâm, vâv v.s. gibi kök kelimeye ilâve olan harfler.
Huzzâr: Hazır bulunanlar.
Hûn-rîz: Kan dökücü.
Hûr: Hûrî.
Hüdâ: Hidâyet.
Hükümdârî: Hükümdarlık.
Hüsnâ: Pek, çok güzel (kadın).
Hüvallâhullezî lâ ilâhe illâ Hû: O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır.
Hüve: O.

I

'Icl: Erkek buzağı, dana.
'Inâk: Boynuna sarılıp kucaklama
'Isıyy: Asâlar.
Iyâdet: Hastayı ziyâret etme.

İ

İbâ: Çekinme, râzı olmama.
İbâr-ı nahl: Hurmayı aşılama.
İbâyet: Çekinme, yüz çevirme, râzı olmama, kabul etmeme.
İblâğ: Eriştirme, ulaştırma.
İbrâz-ı nefs: Kendini meydana çıkarma, kendini gösterme.
İbtidâiyyet: (Arapça isim cümlesinde) ibtidâda bulunma, mübtedâ olma.
İbzâl: Bol bol verme, esirgemeden verme, kullanma.
Îcâd-gerde: Îcâd etmiş, îcâd edilmiş.
İcbâr: Zorlama.
İctisâr: Cür'et etme.

İ'dâm: Ma'dûm kılma; yok etme, ifnâ etme, ortadan kaldırma.

İğtinâm: Ele geçirme, elde etme, faydalanma.

İğtisâl: Gusl etme, yıkanma.

Îhâm: İki mânâlı kelimelerden az kullanılan mânâsını kasd ederek kullanma ve böylece dinleyici şüphe ve vehme düşürme.

İhânet: Horlamak, hakîr görmek, haksızlık etme.

İhâta-i ilmiyye: İlmî ihâta; Allah'ın ilmen varlıkları ihâta etmesi.

İhlâk: Helâk etme.

İhsân: İyi ve güzel yapma; iyilik etme; Allah'ı görür gibi ibâdet etme.

İhticâb: Hicab altına girme; perdelenme, gizlenme, saklanma.

İhticâc: Hüccet gösterme; delil, şâhit gösterme.

İhtilâl-i sıhhat: Sağlık bozukluğu.

Îkā': Vukû'a getirme; yapma, işleme.

İkāme-i cidâr: Duvarı düzeltme, doğrultma, dik hâle getirme.

Îkān: Yakînî bilgi; şüphesiz, kat'î bilgi.

İkrâr-bi'l-lisân: Dil ile ikrâr; dil ile kabul ve tasdik etme.

İktirâs: Kederlenme, endîşelenme, zihnen meşgûl olma, endîşe duyma.

İktisâr: Kısa kesme, kısaca söyleme; münhasır kılma, hasr etme; sâdece bir şeye mahsus kılma.

İktitâf: (Meyvesini) toplama, devşirme.

İlh....: "İlâ-âhirihi"den kısaltılmış olup benzerleri ve digerleri mânâsında kullanılır.

İ'lâm: Bildirme, anlatma.

İlkā-yı sem': Kulak verme, dinleme.

İlm-i billah: Allah ilmi; Allah ile ilim.

İlm-i muhakkak: Tahkîk edilmiş ilim; gerçekleşmiş ilim; hakîkî ilim.

İltifât: Yüzünü çevirip bakma.

İltihâm-ı nikâhî: Nikâhta erkek ile kadın arasında kaynaşma.

İltikām: Lokma etme, yutma.

İ'mâl-gerde: İ'mâl edilmiş.

Îmân-ı be's: Ölüm öncesinde âhiret azâbını görerek, ölmeden hemen önce îman etmek.

Îmân-ı bi'l-gayb: Gaybe îman.

İmâle: Meyl ettirme; bir tarafa eğme, döndürme.

İmtinâ': Çekinme, geri durma; imkânsız olma.

İmtisâk: Tutma.

İnbâ': İhbar etme, haber verme.

İnbât: Bitirme (bitki için).

İnde'l- gargara: Gargara esnâsında, ağıza su dolup can çıkması esnâsında.

İnde'l- kırâat: Kırâat, okuma esnâsında.

İnde'l-gark: Boğulma esnâsında.

İnde'l-icâb: Gerektiğinde.

İnfilâk: Yarılma, açılma; patlama.

İnfirâd: Ferd ve tek olma; yalnız olma.

İnfisâl: Ayrılma.

İnkişâf: Keşf olunma, perdenin açılması.

İnnî en'Allah: Ben Allâhım.

İnsilâh: Sıyrılıp çıkma; tecerrüd etme; ayrılma, kurtulma.

İntâk-ı Hak: Cenâb-ı Hakk'ın söyletmesi.

İntâk: Söylettirme.

İntifâ': Menfaatlenme, faydalanma.

İntikāl: Bir yerden bir yere geçme; göçme; öbür dünyâya göçme, ölme.

İntikālât: İntikaller.

İntizâren: Bekleyerek, beklemek sûretiyle.

İntişâ: Gelişme, yetişme, neşv ü nemâ bulma.

İnşikāk: İkiye ayrılma, yarılma, çatlama.

İrâe: Gösterme.

İrhâ': Sarkıtma, salıverme.

İrham!: Merhamet et, rahmet et!

İrhamnî: Bana merhamet et! Bana rahmet et!

İrtikā: Yukarı çıkma, yükselme; yüksek dereceye ulaşma.

İrtiyâb: Şüphelenme.

İrzâ': Emzirme.

İsdâl: İndirme, aşağı salıverme, aşağı bırakıverme.

İskāt: Düşürme; hüküm bakımından düşürme, hükmünü kaldırma.

İslâm: Müslüman olma.

İsmâ': İşittirme, duyurma.

İsmet etmek: Haram ve günahlardan korumak, temiz ve pâk kılmak.

İstiâre: Ödünç alma.
İsticâbe: Kabul edilme, kabûle lâyık olma.
İstid'â: Yalvararak isteme; duâ ve niyâz etme.
İstidrâk (edâtı): Lâkin, fakat, ama gibi edatlar.
İstîfâ: Îfâ etmek isteme; yerine getirmek, almak isteme.
İstîfâ-yı lezzât: Lezzetlerin alınması, lezzetlerin tadına varılması.
İstifsâr: Açıklanmasını isteme, sorma.
İstihrâc: Çıkarma, mânâ çıkarma.
İstikbâr: Kendini büyük görme; kibirlenme.
İstikrâh: Kerîh görme; tiksinme, iğrenme.
İstinbâtât: İstinbatlar; mânâ ve hüküm çıkarmalar.
İstinkâf: Kabûl etmeme, yüz çevirme, çekinme.
İstitâat: Tâkat, kudret, güç.
İstitâr: Örtünme, gizlenme.
İstiğrâb: Garip bulma, şaşma.
İşâ: Yatsı.
İşâ'a: Müşterek kılma, ortak kılma; hissesi belli olmaksızın ortak olma.
İşkâl: Güçlük, müşkillik.
İşti'âl: Şu'lelenme, tutuşup yanma, alevlenme.
İştigâl-bi't-tâat: Tâat ile iştigâl; tâat ile meşgûl olma.
İtfâ: Söndürme
İtyân: Getirme; söyleme, bildirme.
İz'âc: Yerinden koparma; rahatsız etme, can sıkma.
İzâbe: Eritme.

Jeng: Pas, küf, kir.

K

Kabûl-gerde: Kabul edilen, kabul olunmuş.
Kable'l-ecsâm: Cisimlerden önce.
Kable't-tenezzül: Tenezzülden önce.
Kabz olunmak: (Azrâil tarafından) rûhu alınmak; ölmek.
Kadem-nihâde: Ayak basmış, gelmiş olan.
Kadîmü't-tekvîn: Tekvîni kadîm olan; yaratılması daha eski, daha önce olan.
(k.A.e.) : Kaddes'Allâhu esrârahum: Allah sırlarını takdîs eylesin!.
Kâf: (Arapça benzetme edâtı); gibi, benzeri.
Kâfirûn: Kâfirler.
Kâid: Oturan, oturmuş.
Kâil: Söyleyen.
Kâilen: Kâil olarak; söyleyerek; düşüncesinde olarak.
Kalak: Çırpınma; sıkıntı.
Ka'r: Dip,nihâyet; derinlik.
Karâin-i ahvâl: Karîne-i hâller; durumların şekli, durumların görünüşleri.
Karîben: Yakında.
Karîbü'l-ahd: Ahdi, sözleşmesi, andı yakın zamanda olmuş olan.
Karîbü'l-ittisâl: İttisâli yakın olan.
Karîne-i hâl: Durumun şekli, cereyan şekli, durumun görünüşü.
Karîrü'l-ayn: Gözü aydın.
Karye: Köy.
(k.A.s.) : Kaddes' Allâhu sırrahû: Allah sırrını takdîs etsin!
Kasd: Niyet; gâye, nihâyet.
Kasîrü'l-fehm: Anlayışı kıt, anlayışı dar.
Kat'â: Kat'iyyetle, kesin sûrette.
Kâtı'-ı hayât: Hayâtı kesen; hayâtı mahveden; öldüren.
(k.A.v.) : Kerrem'Allâhü vecheh (Allah onun vechini tekrim etsin!).
Kavânîn: Kānunlar.
Keennehû: Gûyâ, sanki.
Kelâl: Bıkkınlık, yorgunluk.
Kerâhet: Kerîh olma; iğrenme, tiksinme; kerîhlik.
Kerîh: İğrenç, çirkin, pis; beğenilmeyen.
Keyfe-mâ-yeşâ: İstediği gibi, dilediği şekilde.
Keşf-i re's: Baş açma, başını meydana çıkarma.
Kiber: Büyüklük.
Kudemâ: Kadîmler; eskiler; eski âlimler.
Kurb-i maiyyet-i zâtiyye: Zâtî berâberlik yakınlığı.
Kurb-i ilmî: İlmî yakınlık; Allah'ın varlıklara ilmen yakınlığı.
Kurret-i ayn: Göz nûru, göz aydınlığı.

Kurretü'l-ayn: Göz nûru,göz aydınlığı.
Kusûr-ı fehim: Anlayış noksanlığı, anlayış kıtlığı.
Kûteh-bîn: Kısa görüşlü; dar görüşlü, ileriyi göremeyen.
Kuvâ-yı fa'âle: Fa'âl kuvvetler; işleyici, aktif kuvvetler.
Küll-i mecmûî: Toplu bir kül; cem' olunmuş ile ilgili kül.

L

Lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû: Sıfatlar *O değildir;* ve *sıfatlar O'nun gayri* de değildir.: Allah'ın sıfatları zâtının ne aynıdır ve ne de gayrıdır.
La'liyyet: La'l taşı olma keyfiyeti, la'llik.
Lâ-yezâlî: Zevâli, sonu olmayana mensup.
Lâhıka, Lâhık: Luhûk eden; yetişen, ulaşan; eklenen; sonra gelen, sonraki.
Leb: Dudak.
Leben: Süt.
Len-terânî: Göremezsin!
Lerzân: Titreyen.
Levsiyyât: Kirler, kirli şeyler, pislikler.
Leyyin: Mülâyim, yumuşak.
Likâ-i hâss: Husûsî likâ; husûsî karşılaşma, kavuşma, husûsiyeti olan kavuşma.
Li-nefsihî: Kendi nefsi için. Kendi nefsinden dolayı, kendiliğinden.
Li-zâtihi: Zâtından dolayı, zâtı için, zâtı sebebiyle; kendiliğinden.
Lübânet: İş, meşgûliyet, endîşe, hâcet.

M

Mâ: Ne?; bir şeyin mâhiyetini, ne olduğunu sormak için kullanılan edat.
Mâ: Su.
Maa-besmele: Besmele ile.
Maâric: Çıkış basamakları, merdivenler.
Ma'bûdün-bi'l-hakk: Hakîkî ma'bûd; gerçekten ma'bûd.
Madıyk (mezıyk): Darlık, dar yer.
Mağrib: Güneşin battığı yer ve vakit; akşam, akşam namazı vakti.
Mağrûkan: Suda boğulmuş olarak.
Mağzûb: Gazaba uğramış, gazaba mâruz kalan.
Mağzûbun-aleyh: Kendisine gazaplanılmış olan; gazaba mâruz kalan.
Mahbûsîn: Mahbûs olanlar; hapsedilmişler.
Mahcûbîn: Mahcublar; kalp gözleri perdeli olanlar.
Mahmûl: Haml olunmuş; yüklenmiş; bir şey üzerine kurulmuş; müsned, haber, yüklem: İnsan hayvandır cümlesinde, insan mevzû hayvan mahmûldür.
Mahşûr: Haşr olunmuş; 'toplanmış; haşr gününde biraraya getirilmiş.
Ma'hûde, ma'hûd: Bilinen, mâlum; kötü bilinen.
Mahzar: Huzur yeri, hazır bulunulan yer; huzur, kat, nezd, ön.
Mâil-i inhidâm: Yıkılmak üzere olan.
Makâdir: Mikdarlar; kıymetler; ölçüler.
Makâle-i cehâlet: Cehâlet sözü; bilgisizlikten ileri gelen söz; câhilâne söz.
Makdûh: Beğenilmeyen, hoş görülmeyen, kötülenmiş.
Makdûr-i beşer: Beşer gücü, beşer kuvveti.
Maksûme, maksûm: Taksim edilmiş; bölünmüş.
Ma'kûliyyet: Ma'kûl olma, akledilebilir olma.
Ma'lûlât: İlletlenmiş olanlar; bir illete bağlı olanlar.
Mansûs: Nass olunmuş; hakkında nass (âyet veyâ hadis) bulunan.
Mantûkun-bihâ: Kendisi söylenmiş; sözle, nutukla ifâde edilmiş.
Masnû': Sun' edilmiş; yapılmış.
Mastûr: Satırlanmış; yazılmış, yazılı.
Ma'sûmü'l-bâtın: Bâtını mâsum olan.
Ma'sûmü'l-hareke: Hareket ve davranışlarında hatâ ve günahlardan korunmuş, mâsum kılınmış olan.
Mazmûn: Zımnında olan mânâ; mânâ, mefhum.
Mâşî: Yürüyen, yürüyücü.
Mebâdî-i silsile-i vücûd: Varlık zincirinin ilkleri, prensipleri.
Mebânî-i âliye: Yüksek binâlar.
Mebhût: Hayrette kalmış, şaşırmış.
Meblağ-ı ricâl: Erkekler derecesi.
Mecma': Toplanma yeri.
Mecrûh: Yaralanmış, yaralı.
Medâr: Üzerinde devredilen yer; yörünge.

Medlûlât: Delâlet olunan şeyler, kendisine delil getirilmiş olanlar.
Meftûn: Fitneye yakalanmış, fitneye mâruz kalmış; vurgun; şaşmış.
Mehîbe, mehîb: Heybetli, korkunç.
Me'hûz: Alınmış; türetilmiş, elde edilmiş.
Mel'abe: Oyun, oyuncak.
Melâib: Oyunlar, oyuncaklar.
Melâl: Usanma, usanç, sıkıntı.
Melfûza, melfûz: Telaffuz edilmiş; bir lafızla söylenilmiş.
Memkût: Mağzûb; gazaba müstehak.
Memlûke: Kadın köle, câriye.
Men'at: Muhâfaza, muhâfaza eden, koruyan kuvvet ve kale.
Menbûş: Soyulmuş, açılmış.
Menfûhun-fîh: Kendisine nefh olunan, nefh olunmuş; kendisine üflenen.
Menhî: Nehyolunmuş, yasaklanmış.
Menkût: Noktalanmış, noktaları konulmuş.
Menkûha: Nikahlı kadın.
Menkûse, menkûs: Baş aşağı çevrilmiş, tersine dönmüş; aşağı doğru olan.
Menn: Kudret helvası; ihsân, bağışlama.
Mensî: Unutulmuş.
Mensûbun-ileyh: Kendisine mensûb olunan.
Menûtan: Bağlı olarak, ilgili olarak.
Menşûr: Neşr olunmuş; dağılmış, dağıtılmış, yayılmış; diriltilmiş.
Merâre: Öd kesesi.
Merâret: Acılık, tatsızlık.
Merâzı': Murzıalar, çocuğa süt emzirenler, süt-nineler.
Merbûbiyye, merbûbî: Merbûba, kula âit.
Merdûd: Reddolunmuş, geri çevrilmiş, döndürülmüş.
Mer'e: Kadın.
Mer'î: Gözle görülen.
Merhûm: Rahm olunmuş; rahmete uğramış, rahmetlenmiş.
Merhûmîn: Merhumlar.
Merkeb: Binit, binek.
Merkûb: Üzerine binilmiş; binek.
Merzâ: Marîzlar; hastalar; hastalıklar.
Merzûk: Rızılanmış, rızık verilmiş.
Mesken: Oturulan yer, yerleşilen yer.
Mesâet: Fenâlık etme, fenâlık, fenâlık görme.
Mesâlih: Maslahatlar, işler.
Mescûn: Hapsedilmiş.
Mescûnîn: Mescûnlar; hapsedilmiş, zindana atılmışlar.
Meskût: Sükût edilmiş; söylenmemiş.
Meskûtün-anhâ: Kendisi söylenmemiş, ifâde edilmemiş; sükûtla geçiştirilmiş.
Mesmû': Dinlenmiş, işitilmiş, duyulmuş.
Mesmû' değil: İşitilmiş değil; kulak verilmez, dinlenmez.
Mesnâ: Çift, iki.
Mesnûn: Sünnet olan şey.
Mestûr: Setr olunmuş; örtülmüş, kapalı.
Mes'ûlün-anh: Kendisi hakkında sual sorulan.
Meşamm: Koku alma duygusu, burun.
Meşârib: Meşrebler.
Meşhûdün-leh: Onun için meşhûd olan; onun tarafından görülmüş, kendisi tarafından müşâhede edilmiş.
Meşrû'u'l-istimtâ': Faydalanması meşrû' olan.
Meşrûrât: Şarta bağlı olanlar; şart koşulmuş olanlar; vücûdu diğer bir şeyin veyâ bir hâlin vücûduna mütevakkıf olanlar.
Meşûb: Karışık, lekeli.
Metrûke, metrûk: Terk edilmiş, bırakılmış, kullanılmayan.
Mev'ûd: Va'd olunmuş, söz verilmiş.
Mevâdd: Maddeler.
Mevâni': Mâni'ler, engeller.
Mevleviyân: Mevlevîler.
Me'yûs: Yeise düşmüş, ümit kesmiş.
Meyyiten: Ölü olarak.
Min-gayri-ilm: Bilmeksizin; farkında olmaksızın.
Min-gayri-ecr: Ücretsiz, ücret almaksızın.
Min-haysü hiye: O (kendisi) olmak itibâriyle, o olmak bakımından, o hüviyeti bakımından.
Min-haysü'z-zâhir: Zâhir bakımından.
Min-indillah: Allah indinden; Allah nezdinden.
Mine'l-ezel ile'l-ebed: Ezelden ebede.
Minhâc: Açık ve geniş yol.

Mizâc-girâne: Herkesin mizâcını okşayacak şekilde, hoşa gidecek tarzda.

Muallak: Ta'lîk edilmiş; bir şeye bağlı olan; bir şarta bağlı bulanan.

Mûcide, mûcid: Îcâd eden; vücûda getiren.

Mûkın: Îkān eden; kat'î ve şüphesiz olarak bilen.

Mûkınîn: Mûkınler; îkān sâhipleri; şüphesiz ve kesin bilgi sâhipleri.

Mûmâ-ileyh: Îmâ olunan; adı geçen.

Mu'teddün-bih: Sayılmış; kabul edilmiş, makbûl.

Mu'tekif: Tenhâ bir yere çekilip ibâdet eden, i'tikâfta ibâdet eden.

Muaccelen: Âcil olarak; acele olarak; peşin olarak, hemen, önceden.

Muahhar: Te'hîr edilmiş; sona bırakılmış; sonra gelen, sonra bulunan, sonraki.

Muâkab: İkāba uğramış, cezalanmış.

Muarreb: Araplaşmış, arapçalaşmış.

Mudârebe (şirket-i): Bir tarafın sermâye ve diğer tarafın emek koyarak meydana getirdiği ortaklık.

Mugargır: Boğazına su girip boğulmak üzere olan.

Muhakkakāt: Tahkîk olunmuş şeyler; hakîkate bağlı bulunanlar; gerçekleşmiş olanlar.

Muhâleta: Karışma; arasına girip karışma.

Muharrer: Tahrîr olunmuş; yazılmış.

Muhattıt: Çizgi çizen, çizgi yapan.

Muhavvife, muhavvif: Tahvîf eden; korku veren, korkutucu.

Muhkem: Tahkîm edilmiş; sağlam kılınmış; sağlam.

Muhtell: İhlâl olunmuş, bozulmuş.

Muhtezır: İhtizar hâlinde olan, can çekişen, ölmek üzere olan.

Muhtezırîn: Muhtezırlar.

Muhzır: Hazır eden, hazırlayan, hazırlayıcı; huzûra getiren.

Muntaka, muntak: İntâk edilmiş; konuşturulmuş, nutka getirilmiş.

Munzam: İnzimâm eden; eklenen, katılan.

Mukarrabîn: Yakın olanlar.

Mukavvâ: Takviye edilmiş; kuvvetlendirilmiş.

Murzıa: Çocuğa süt emziren, süt-nine.

Musâhabet: Sohbet ve arkadaşlık etme; birlikte bulunma.

Musâhib: Sohbet eden; birisiyle birlikte bulunup sohbet ve arkadaşlık eden.

Musallî: Namaz kılan; duâ eden.

Musarrah: Tasrîh edilmiş; sarîh olarak belirtilmiş; açık sûrette ifâde edilmiş.

Musırr: Israr eden, ısrarlı olan.

Musırran: Israr edici olarak.

Mustafâ: Istıfâ edilmiş; seçilmiş.

Mustalahun-aleyh: Kendisi için bir ıstılah konulmuş olan; bir terimle kendisine isim verilmiş olan.

Mutahhar: Temizlenmiş.

Mutavvil: Uzatan, uzunluk yapan.

Mutbak: Örtülmüş, bürümüş, kaplamış.

Mutesarraf: Tasrif edilmiş; (arapçada:) fiilden çekim sûretiyle elde edilmiş.

Muvâzabat: Bir işle dâimâ meşgul olma; bir işe sarılma ve bırakmama.

Mûzıha, mûzıh: Açıklayan, açıklayıcı, âşikâr kılan.

Muztarib: Çırpınan, deprenen; sıkıntısı olan, rahatsız.

Mübâderet: Bir işe girişme, bir işe girişmekte acele etmek.

Mübâlât: Aldırış etmeme, kaygılanma, endîşe, sıkıntı.

Mübîn: Açık, besbelli, apâşikâr; iyiyi kötüyü ayıran.

Mübrem: Kaçınılmaz, önlenemez, önüne geçilemez.

Mübtedâ-yı mahzûf: (Arapça isim cümlesinde) hazfedilmiş, söylenmemiş mübtedâ.

Mücâlis: Birlikte oturan; aynı mecliste berâber oturan.

Mücâmaa: Cimâ' etme; cinsî münâsebette bulunma.

Mücâseret: Cesâret etme; cür'et etme.

Mücerredât: Mücerredler.

Mücîb: İcâbet eden; duâyı kabul eden; suâle cevap veren.

Müctemian: Toplu olarak, toplu bir halde.

Müderrec: Derc olunmuş; arasına konulmuş.

Müdevvir: Döndüren, dâire yapan, çenber çizen.

Müdhika, müdhık: Güldüren, gülünç.

Müdrekât: Müdrekler; idrâk edilmiş şeyler.
Müebbed-fi'n-nâr: Cehennemde ebedî kalacak olan.
Müesserün-fîh: Kendisine te'sîr olunan, te'sîre mâruz olan.
Müfâd: Mânâ, mefhûm.
Müfârık: Müfârakat eden; ayrılan, bırakıp giden.
Müheyyâ: Hazırlanmış.
Müje: Kirpik.
Mükemmil: Tekmîl eden; mükemmeleştiren; kemâle erdiren.
Mükezzib: Tekzîb eden, yalanlayan.
Mülâabe: Oynaşma, oyun oynama.
Mültefit: İltifât eden; yüzünü çevirip bakan.
Mümâselet: Misil olma; benzeme, benzeyiş.
Mün'am: Kendisine nîmet verilmiş, nîmet verilen.
Münâfî: Zıt, aykırı, uygun olmayan.
Münakkıt: Noktalayan, nokta yapan.
Müncer: Çekilmiş, çekilip sürüklenen, bir tarafa giden; varıp sona eren; netîcelenen.
Münfekk: Ayrılmış, ayrılan, ayrı olan.
Münferiden: Tek olarak; ayrı ayrı, birer birer.
Münkabız: Kabz olunmuş; rûhu alınmış, ölmüş.
Münkedir: Bulanık, kirli, saf olmayan.
Münker: Şerîat bakımından yapılması câiz olmayan.
Münsabb: Dökülmüş, dökülen; kavuşan, karışan.
Müntefi': Menfaatlenmiş; faydalanan.
Müntefih: Nefh olunan, üflenen, üflenmiş.
Müntehî olmak: Sakınmak.
Müntekıd: Hataları yakalayan, ayıplayan, tenkîd eden.
Mürab: Mukîm kılınmış, ikāmet mekânı kılınmış, ikāme edilmiş, oturtulmuş, yerleştirilmiş; zuhûr yeri olmuş, mazhar olmuş; yakın olmuş.
Mürselîn: Resûller.
Mürselün-ileyh: Kendisine peygamber gönderilen.
Müsâb: Sevap kazanmış, sevâba nâil olmuş.
Müsahhar: Teshîr olunmuş; boyun eğmiş, itâat altına girmiş, âmâde.
Müsahhir: Teshîr eden, müsahhar kılan; boyun eğdiren, itâat ettiren, âmâde kılan.
Müsebbebât: Bir sebeple sebeplenmiş olanlar; sebebin te'sîrine mâruz olanlar; sebebe bağlı olanlar; bir sebep netîcesinde meydana gelmiş olanlar.
Müselles: Üçleştirilmiş, üçlenmiş, üçlü, üç.
Müsemmâ-yı abd: Abd ismiyle isimlenmiş; kul adıyla adlanmış olan.
Müslâ: En çok benzeyen; en mükemmel; en efdal, en fazîletli, en üstün.
Müstahrec: İstihrâc olunmuş; çıkarılmış, alınmış.
Müstakırr: İstikrar bulmuş, karar kılan, yerleşmiş.
Müstebiddâne: Müstebidçe, istibdat yaparak; başkalarına söz ve hareket hakkı vermeyerek.
Müstekarr (müstekırr): İstikrar bulmuş, karar kılmış; yerleşmiş, sâbit olmuş.
Müstenbat: İstinbât edilmiş; mânâsı göz önünde bulundurularak ortaya konulmuş, çıkarılmış.
Müstetir: İstitar eden; örtülü, gizli, kapalı.
Müstevcib: Lâyık; gerektiren, gereken.
Müş'ir: İş'âr eden; haber veren, bildiren.
Müşâ'a, müşâ': Ortak, hissesi ayrılmamış ortak; ortak şey, sınırı belli olmayan ortak yer.
Müşa'iyyet: Hisseleri ayrı ve belli olmayan ortaklık keyfiyyeti.
Müşâfehe: Yüzyüze, karşılıklı konuşma; karşılıklı konuşmak sûretiyle öğrenme.
Müşâreke: Müşâreket; ortaklık, ortak olma, şerîk olma.
Müşârun-ileyhâ: Kendisine işâret edilen; kendisinden söz edilen.
Müşevveş: Teşviş edilmiş; karışık, karmakarışık, allak bullak.
Müştâkîn: Müştâklar; iştiyâk duyanlar.
Müştakk: İştikāk etmiş, türemiş.

Mü'tâ-ileyh: Kendisine bir şey getirilen kimse; kendisine bir şey ile gelinen kimse.
Müteahhariyyet: Sonra bulunma, sonra olma, sonralık.
Mütecellâ-leh: Kendisine tecellî olunan.
Müteezzî: Ezâ çeken, eziyet çeken, sıkıntıda olan.
Mütegaddî: Gıdâlanan.
Mütegayyiru'r-rîh: Kokusu tagayyür eden; kokusu değişip bozulan.
Mütegayyirü'ş-şekl: Şekli tagayyür eden; şekli değişen, şekli değişmiş.
Mütekaddemiyyet: Önce olma, önce bulunma, öncelik.
Mütekellim: (Konuşan) birinci şahıs: (Ben, benim).
Mütelaffazun-bihâ: Kendisi telaffuz edilmiş; lafızla ifâde edilmiş, dile getirilmiş.
Mütemâsil: Birbirine benzeyen.
Mütemennî: Temennî eden, isteyen, dileyen.
Mütena'im: Tena'üm eden; nîmet elde eden, nîmet içinde olan.
Müterakkıb: Bekleyen, gözleyen, gözleyici.
Mütesaddî (mutasaddî): Tasaddî eden; bir işe girişen, teşebbüs eden.
Mütesemmî: Müsemmâ olan; isimlendirilen, adlandırılan.
Mütevaggıl: Tevaggul eden; meşgul olan, uğraşan.
Müteyakkın: Teyakkun eden; kat'î ve şüphesiz olarak bilen, yakîn üzere bilen.
Mütezevvık: Zevkını tadan, zevkıne eren.
Müvekkel: Vekil tâyin edilmiş.
Müzâhame: Zahmet verme, sıkıntı verme.
Müzâhim: Aykırı, karşı gelen; zahmet ve sıkıntı veren.
Müzellelen: Zelîl olmuş olarak, zilletle, zelîl bir halde.
Müvecceh: Tevcîh olunmuş; (bir kaç vecihle) vecihlenmiş.

N

Nâ-bûd: Yok olan, bulunmayan.
Nâhık: Anıran.
Nakîsa: Kusur, eksiklik, ayıp.
Naks: Noksanlık, noksan olma, eksiklik.
Nâkısu'l-fehm: Anlayışı nâkıs; anlayışı az, anlayışı noksan.
Nâsût: Beşeriyet.
Nâtık: Konuşan, söyleyen.
Nazîre, nazîr: Benzer, eş, misl.
Nebbâş: Mezar soyucu, kefen soyucu.
Nebş: Gömülü bir şeyi kazıp çıkarma; ölünün kabrini kazıp cesedi çıkarma.
Necât: Kurtarma, kurtuluş.
Nef': Menfaat, fayda; kâr.
Nefi'lendirme: Faydalandırma.
Nefs-i zekiyye: Temiz, hâlis nefis.
Nefh: Üfleme, üfürme.
Nekâl: Azap, işkence.
Nekerât: Nekreler; belirsizler, belli olmayanlar, bilinmeyenler.
Nesâyim: Nesîmler; hafif ve latif rüzgârlar.
Neûzü billâh: Allâh'a sığınırz.
Neûzü billâhi min Allâhi: Allahdan Allâh'a sığınırız.
Neûzü billâhi min şürûri enfüsinâ: Nefislerimizin kötülüklerinden Allâh'a sığınırız.
Nev-zâd: Yeni doğmuş.
Nevbet: Sıra, nöbet.
Neyl: İstediğine ulaşma; nâil olma.
Neyrencât: Sihrin bir çeşidi.
Neş'e: Neş'et, meydana gelme; çıkma, yetişme.
Neş'et-i uhreviyye: Ahiret neş'eti; âhiret varlığı, âhirete âit var oluş.
Nıkmet: Şiddetli cezâ, belâ.
Nigerân: Bakan, gözeten.
Nîk-baht: Bahtı iyi, tâlihli.
Nisvân: Kadınlar.
Niyâbet: Nâiblik; vekâlet, vekil olma.
Niyyât: Niyetler.
Nusûs: Naslar.
Nutk-ı haşv: Boş ve mânâsız söz.
Nüfûs: Nefisler.
Nüs'e: Vâdeli satış; veresiye satış.

Ö

Örf-i nâmûsî: Şer'î örf; şer'î âdet; kānunî örf.
Örf-i şer'î: Şerîat örfü, şerîattaki âdet.

P

Pây: Ayak.

Perestiş: Tapma.
Perrân: Uçan, uçucu.
Pertev: Işık, nur.
Peyk: Haber getirip götüren; her hareketinde birine bağlı bulunan; uydu.
Pîrâhen: Gömlek.
Pîrehen: Gömlek.
Pistân: Meme.

R

Rabbü'l-maşrıkı ve'l-mağrib: Doğu ve batının Rabb'i.
Rabbü'l-müteallim: Öğrenen kimsenin rabbi; talebenin mürebbisi.
Rabbü's-sabî: Çocuğun rabbi; çocuğun mürebbîsi.
Râbian: Dördüncü olarak.
Racül-i ammî: Avâma mensup adam.
Rahamât: Rahmetler.
Rahm-i nisâ: Kadınların rahmi.
Râkib: Binen, binici.
Râmî: Remy eden; atan, ok, mızrak v.s. gibi silahları atan.
Rasadât: Rasatlar.
Ratb: Yaş.
Râtıb: Rutûbetli, yaş.
Re's: Baş.
Re'ye'l-ayn: Gözün görmesi; kendi gözüyle görerek.
Recâ: Ümit; istek, dileme.
Refîa, refî': Yüksek, yüce.
Refîu'd-derecât: Dereceleri yükselten.
Remy: Atma, atılma.
Revâbıt: Râbıtalar, bağlar, münâsebetler.
Revâyıh-ı tekvîn: Tekvîn râyihaları; tekvîn kokuları.
Revhullah: Allâh'ın rahmeti.
Reviş: Tarz, üslup; tutum, yol; gidiş, yürüyüş.
Reşş: Serpme, saçma.
Rızâat: Süt emme.
Rubûbiyyât: Rubûbiyyetler.
Rufekâ: Refikler; arkadaşlar, yoldaşlar.
Rükûb: Binme.
Rü'yet-i basar: Baş gözüyle görme.

S

Sabâvet: Sabîlik, çocukluk.
Sâbirîn: Sabredenler.
Sâbık: Müsâbakada geçen, önde olan, ileride olan; geçen.
Saded-i mevt: Ölüm yakınında ; ölüm mevzuunda.
Sâdis: Altıncı.
Sadr-ı ecell: Ulu, büyük başkan.
Sâha-ârâ-yı bürûz: Bürûz sâhasını süsleyen; zuhûr sâhasına gelen; meydana gelen.
Sâha-i vesîa-i ıtlâk: Itlâkın geniş sâhası; mutlak oluşun geniş sâhası, geniş mutlaklık sâhası.
Sâhil: Kişneyen.
Sahv: Uyanıklılık; şuur hâli, kendini bilme hâli.
Sâika: Yıldırım.
Sâil: İsteyen; sual soran, dilenci.
Sâkit: Susan, sükût eden.
Saky: Sulama, su verme, su içirme.
Sâlisen: Üçüncü olarak.
Saltanat-ı sûriyye: Zâhirî saltanat; dünyevî saltanat, siyâsi hükümdarlık.
Sâmi': İşiten, dinleyen.
Sâmit: Susan, sesi çıkmayan, sessiz.
Sanem: Put.
Sanem-perestân: Puta tapanlar; putperestler.
Sâni': Yapan, yapıcı, vücûda getiren.
Sâniyen: İkinci olarak.
Savâb: Doğru, doğru düşünce.
Sebîl: Yol.
Sedâyâ: Memeler.
Sedîd: Doğru, haklı, hatâsız.
Sehâ: Sehâvet, cömertlik.
Sehare: Sâhirler; sihirbazlar.
Sekîne: Sekînet; karar, rahatlık, sâkinlik, sâkin olma;
Sekînet: Rahatlık, karar, sâkinlik; gönül rahatlığı.
Sekir (sekr): Sarhoşluk.
Selâm: Selâmet, râhatlık.
Selâse: Üç.
Selâtîn-i sûriyye: Zâhirdeki sultanlar, siyâsî saltanat sâhibleri.
Selvâ: Bıldırcına benzer bir kuş.
Semen-i mebî': Satılmış şeyin değeri; malın değeri, tutarı.
Semi'Allâhu li-men hamideh: Allah kendisine hamd edeni işitir.

Semm: Zehir.
Seniyye, seniyy: Yüksek, yüce.
Serâser: Baştan başa.
Sergüzeşt: Bir kimsenin başından geçen şey; mâcera.
Sernigûn: Baş aşağı.
Serîu'z-zevâl: Zevâli serî; zeval bulması süratli, çabuk zeval bulan.
Sıgar: Küçüklük.
Sıyt: İyi olarak anılma, iyi olarak meşhur olma, ün.
Sia: Genişlik, vüs'at; bolluk, rahatlık.
Sicn: Hapishâne.
Sikâye (Sikâyet): İçecek su verme.
Simâ': İşitme, dinleme, duyma.
Sinnen: Yaş bakımından, yaşça.
Siyâb: Giyecekler.
Siyâdet: Seyyidlik; efendilik.
Siyâk-ı kelâm: Sözün gelişi.
Siyâset: Cezâ, îdam cezâsı.
Siyyânen: Müsâvî olarak, eşit sûrette.
Sohbet: Arkadaşlık, birlikte bulunma.
Sulehâ: Sâlih kimseler.
Sultân-ı a'zam: En büyük sultan; hüküm ve nüfuzu en büyük olan.
Sultân-ı vehm: Vehim sultanı; hüküm ve sultası nâfiz olan vehim.
Sûz u güdâz: Yanıp yakılma.
Sü'bân-ı mübîn: Apaçık bir yılan.
Sühriyye: Ücretsiz iş yaptırma, angarya yükleme; müsahhar, boyun eğmiş, itâatkâr.
Sükûn: Sâkin olma, hareketsizlik, durgunluk.
Sütre: Perde, örtü.
Sütûr: Perdeler, örtüler.

Ş

Şâkird: Talebe, mürid; çırak, yamak.
Şebah: Cisim; heykel, kesif cisimden yapılmış sûret.
Şecere-i kevn: Kâinat ağacı.
Şedâid: Sıkıntılar, meşakkatler.
Şef'iyyet: Çiftlik.
Şefekaten: Şefkatten dolayı; acıyarak.
Şekâ: Şekâvet, şâkîlik.
Şemâtet: Şamata, gürültü, patırtı.
Şenâat: Kötülük, fenâlık.
Şir'a: Açık yol.
Şirket-i müşâ'a: Hisseleri ayrılmamış olan ortaklık.
Şîr: Arslan; süt.
Şuab: Şu'beler, kısımlar.
Şurût: Şartlar.
Şûrîde: Karışık, perîşan.

T

Taaddî: Saldırma; zulm etme; sınırı aşma, öteye geçme.
Taaddüd-i zevcât: Çok kadınla nikahlanma, evlenme.
Taâruz (teâruz): Birbirine zıt olma, muhâlif olma.
Tabîî: Tabîata mensup, tabîata âit olan.
Tâbût: Hz. Mûsâ'nın bebek iken içine konduğu sandık.
Ta'dâd-ı esmâ: İlâhî isimlerin sayılması.
Ta'dîl: Doğrulama; doğru, âdil olduğunu söyleme; düzeltme, düzgün hâle koyma.
Ta'fîn: Taaffün; çürüyüp kokma; kötü koku çıkarma.
Tağlîb: Gâlib kılma, hâkim kılma, hükümde üstün kılma.
Tahaffüf: Hafifleme, hafifleşme.
Tahalluk-ı ilâhî: İlâhî ahlâk ile ahlâklanma.
Tahallülât: Tahallüller; parçaları birbirinden ayrılmalar, ayrışmalar.
Tahattur: Hatırlama.
Tahbîb-i-ilâhî: Allâh'ın sevdirmesi.
Tahbîb: Sevdirme, sevdirilme.
Tâhir: Temiz.
Tahmîs: Beşleme; bir gazelin her beytinin başına üçer mısrâ getirerek beş mısra hâline koyma.
Tahrîm-i merâzı': Süt nineleri haram kılma.
Tahrîm: Haram kılma, haram eyleme.
Tahrîz: Teşvik etme, tahrîk etme.
Tahtelbahir: Denizaltı.
Tahtıe: Hatâsını çıkarma, hatâlı olduğunu söyleme, yanlışını bulma.
Tahyîl: Tahayyül ettirme, tahayyül.
Taklîb: Kalıptan kalıba koyma, şeklini değiştirme; dönüştürme, çevirme.
Tâlıh: Yaramaz, faydasız.
Ta'lîk: Asma, iliştirme; bağlama; bağlı gösterme, geciktirme, daha sonraya bırakma.

Ta'lîmen-li'l-edeb: Edebi ta'lîm etmek sûretiyle; edebi öğretmek için.

Tama': Doymazlık, aç gözlülük, tamah.

Tarzıye: Râzı etme, hoşnut etme; gönlünü alma.

Tasaddî: Teşebbüs etme; girişme, başlama.

Tasgîr: Küçültme; bir ismi veya sıfatı küçültme sigasına koyma o sîgada söyleme.

Tasrîf: Sarf etme; tasarruf etme, kullanma.

Ta'yîb: Ayıplama; ayıplı ve kusurlu hâle koyma.

Ta'yîr: Serzeniş etme, ayıplama, kötüleme.

Tayyib: Hoş, iyi, faziletli, tertemiz, güzel.

Tayyibât: (Kadın) tayyibler; iyi, faziletli, tertemiz kadınlar; iyi, hoş şeyler.

Tâ'zîbât: Ta'zîbler; sıkıntı, eziyet vermeler.

Tebâud: Uzaklaşma.

Tebşîr: Müjdeleme.

Tecârib-i medîde: Uzun tecrübeler.

Techîl: Câhilliğini, bilgisizliğini ortaya koyma.

Tedennüs: Kirlenme.

Tednîs: Kirletme.

Teehhül: Evlenme, ehlîleşme.

Teellüh: İlâh kabul ederek tapma, ilâh edinme.

Tefakküd: İşini görmek, işini halletmek.

Tefâsir: Tefsirler.

Tefâvüt: İki şey arasındaki farklılık.

Tefevvuk: Üstün olma, üstün gelme, üstünlük.

Tefrîh: Ferahlandırma, gönül açma.

Tefrika: Fark; ayrılık, farkta olma (cem' mukābili).

Tefvîz: Sipariş etme, havâle etme.

Tegaddî: Gıdalanma, beslenme.

Tegargur: Boğaza su dolma, boğulmak üzere olma.

Tegayyüb: Kaybolma; göze görünmeme.

Tegazzî: Tegaddî; gıdâlanma, beslenme.

Tehabbüb: Sevgi gösterme, sevme.

Tehemmüm: İhtimam etme; itimam gösterme.

Tehiyye: Hazırlama.

Tekmîl: Mükemmelleştirme; kemâle erdirme, olgunlaştırma; tamamlama, bütünleme.

Telakkî: Alma, kabul etme.

Telattuf: Latifleşme, latif olma, latif hâle gelme.

Telkîh: Aşı yapma, aşılama.

Tell-i sağîr: Küçük tepe.

Temcîd: Ululama, tâzim etme.

Temessük: Tutunma, sarılma, yapışma.

Temevvüc: Dalgalanma.

Te'nîs: Mûnis kılma, üns, rahatlık verme.

Te'nîs: (Kelimeyi) müennes kılma; müennes oluş, müenneslik.

Te'nîs-i gayr-i hakîkî: Hakîkî olmayan müenneslik: (Kelimenin işâret ettiği şey gerçekten müennes değil ise, kelimenin müennesliği gayr-i hakîkîdir): Şems, zât v.b.

Te'nîs-i hakîkî: Hakîkî müenneslik; (kelimenin işâret ettiği şey müeennes olursa, kelime te'nîs-i hakîkîdir): Mer'e, imree (kadın) v.b.

Te'nîs-i zât: Zât kelimesinin müennesliği (Arapça'da zât kelimesi müennes addolunmuştur.)

Tesahhür: Müsahhar olma.

Tesâvî: Müsâvî olma; eşit olma, eşitlik.

Tesebbüt: Sebat etme, devamlı olma, sâbit olma.

Teshîr: Müsahhar kılma, emrine alma; boyun eğdirme.

Teslîs: Üçleme; üç olma, üçlük, üç oluş.

Teşevvuk-ı veled: Çocuk sevgisi, çocuğa sevgi gösterme, çocuğa ilgi ve sevgi duyma.

Tetmîmen: Tamamlamak için, tamamla olarak.

Tevakkuf: Durma, bekleme; bir konuda hüküm ve kanaat belirtmeme.

Tevârih: Târihler.

Tevassul: Ulaşma, kavuşma, birleşme.

Tevfiye: Îfâ etme, yerine getirme.

Tevsî': Genişletme.

Tevsît: Vâsıta kılma, araya koyma.

Teyakkun: Yakînî sûrette bilme; kesin ve şüphesiz bilme.

Tezâyüf (tedâyüf): Yanyana bulunma, birlikte bulunma.

Tezkîr: Hatırlatma; (kelimeyi) müzekker kılma; müzekker oluş.
Tezvîr: Sözü veya yazıyı bozup değiştirme, esas mânâsından saptırma; yalan, dolan.
Tıfl: Çocuk.
Tıyb: Güzel koku.
Tîh: Çöl.
Tîz-fehm: Tez anlayışlı; keskin anlayışlı, sür'atle kavrayan.
Tufûliyyet: Çocukluk.
Tuyûr: Kuşlar.

U

Ubûr: Öte tarafa geçme, başka tarafa atlama.
Udûl: Sapmak, geri dönmek, (bir başka) şeye geçmek.
Ufkıyye, ufkî: Bir satha muvâzî, paralel olan; yatay.
Uhuvvet: Kardeşlik.
Ulemâ-i billâh: Allâh'ı bilenler; Allah ile bilen âlimler.
Ulûhet: İlâhlık, tanrılık.
Ulyâ: Pek yüksek, çok yüce.
Unvân-ı kitâb: Kitab başlığı.
Urve-i vüskâ: Sağlam kulp, sağlam halka.
Usât: Âsîler; günâhkârlar.
Uşşâk: Âşıklar.
Uyûn: Aynlar.

Ü

Ücûr: Ecirler; sevaplar.
Ümm: Anne.
Ümûmet: Ümm olma; annelik.
Ünsâ: Dişi, kadın.
Ünûset: Kadınlık; müenneslik.

V

Vâhibü'l-atâyâ: Hediyeler vehb eden; hediyeler bağışlayan.
Vâhidiyyü'l-esmâ ve's-sıfât: İsimleri ve sıfatları bakımından vâhid olan.
Vâreste: Kurtulmuş; serbest, rahat, ilişkisiz.
Varta-i hatâ: Hata uçurumu, çukuru.
Vat': Altına alma, çiğneme, üstüne çıkma.
Vaz'-ı haml: Doğurma.
Ve'l-hamdü lillâhi alâ zâlik Bunun üzerine Allah'a hamd olsun; bundan dolayı Allah'a hamd olsun.
Vecheyn: İki vecih.
Vefîre, vefîr: Pek çok, bol bol.
Vehleten: İlk önce, ilkin, ilk anda.
Vesâtat: Vâsıta olma, aracılık etme.
Vilâyet: İdâre etme, yönetme, hükm etme, sultanlık etme.
Vücûd-i aynî: Maddeten, cismen var olan varlık; ayn hâlinde varlık.
Vücûd-bahş: Vücûd bahşeden, vücûd bağışlayan; varlık veren.
Vürûd: Gelme, varma, yetişme.

Y

Yâbis: Kuru.
Yed: El.
Yed-i beyzâ: Beyaz el; Hz. Mûsâ'nın mûcize olarak gösterdiği beyaz, parlak el.
Yeksân: Bir, berâber, müsâvî, eşit.

Z

Zâhib: Gidici, giden, zâil olan.
Zaîfü'r-re'y: Görüşü, fikri zayıf.
Zaleme: Zalimler.
Zamîr-i mütekellim: Birinci şahıs zamîri.
Zânn: Zanneden, zan sâhibi.
Zebh: Boğazlama; hayvanı kesme.
Zebha: Hayvanı boğazlama ve kesme işi.
Zekâvet: Zeyreklik, çabuk anlama, kavrama.
Zemzeme: Nağmeli ses, nağme.
Zevâhir-perestân: Dış görünüşe tapanlar; dış görünüşe, zâhire sıkı sıkıya bağlı kalanlar.
Zevciyyet: Çift olma, çiftlik.
Zevk-âver: Zevk veren, zevkli.
Zikr-i mahal irâde-i hâl: Mahalli (yeri) zikredip hâli (durumu) kasdetmek.
Zikr-i muhdes: Hâdis zikr; sonradan olma zikr; zuhûra gelmiş olan Kur'an.
Zîr: Alt.
Zîr ü zeber: Altüst, tepetaklak.
Zû-basar: Basar sâhibi; görme duyusuna sâhip olan; gören.
Zuafa-i re'y: Görüşü, fikri zayıf olanlar.
Zükrân: Erkekler.
Zükûret: Erkeklik, müzekkerlik.

ÂYET-İ KERÎMELER İNDEKSİ

İlk numaralar sûre sırasını, ikinciler âyet numarlarını, üç noktadan sonraki numaralar âyetlerin geçtikleri sahife numaralarını gösterir.

HADİSLER İNDEKSİ

HADİSLER İNDEKSİ

ŞAHIS, MELEK VE YER İSİMLERİ İNDEKSİ

KİTAP VE FASS İSİMLERİ İSİMLERİ İNDEKSİ

ISTILAHLAR VE BÂZI KELİMELER İNDEKSİ

على التفصيل واحداً واحداً . وثَمّ مرتبة[٢] يعود الضمير على العبد المسبح فيها فى قوله « وإن من شىء إلا يسبح بحمده » أى بحمد ذلك الشىء . فالضمير الذى فى قوله « بحمده » يعود على الشىء أى بالثناء الذى يكون عليه كما قلنا[٣] فى المعتقد إنه إنما يثنى على الإلٰه الذى فى معتقده وربط به نفسه . وما كان من عمله فهو راجع إليه ، فما أثنى إلا على نفسه ، فإنه مَنْ مَدَحَ الصنعة فإنما مدح الصانع بلا شك ، فإن حسنها وعدم حسنها راجع إلى صانعها /32/ وإلٰه المعتقد مصنوع للناظر فيه ، فهو صنعه* : فثناؤه على ما اعتقده ثناؤه على نفسه . ولهذا يَذُمُّ معتَقَد غيره ، ولو أنصف لم يكن له ذلك. إلا أن صاحب هذا المعبود الخاص جاهل بلا شك فى ذلك لاعتراضه على غيره فيما اعتقده[٤] فى الله ، إذ لو عرف ما قال الجنيد لون الماء لون إنائه لسلَّم لكل ذى اعتقاد ما اعتقده ، وعرف الله فى كل صورة وكل مُعتَقَد . فهو** ظان[٥] ليس بعالم ، ولذلك[٦] قال[٧] « أنا عند ظن عبدى بى » لا[٨] أظهر له إلا فى صورة معتقده : فإن شاء أطلق وإن شاء قيَّد . (١٠٩ — ١) /33/ فإله[٩] المعتقدات تأخذه الحدود وهو الإلٰه الذى وسعه قلب عبده ، فإن الإلٰه المطلق لا يسعه شىء لأنه عين الأشياء وعين نفسه : والشىء لا يقال فيه*** يسع نفسه ولا**** لا يسعها فافهم[١٠] والله يقول الحق وهو يهدى السبيل .

تم بحمد الله وعونه وحسن توفيقه ، والحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليماً كثيراً . وكان الفراغ منه فى عاشر شهر جمادى الآخرة سنة تسع وثلاثين وثمانمائة أحسن الله عاقبتها بمحمد وآله آمين .

---

(١) ه : وكذلك يفقه . ب : ولذلك لا نفقه (٢) ب : قرينة مرتبة (٣) ب : قلناه
(٤) ه : فى اعتقاده (٥) ب : فهو ظن (٦) ب : فلذلك
(٧) ب : + تعالى (٨) ب : أى لا (٩) ا : وإله (١٠) ه : فافهم ذلك.

* صنعته ** + اى صاحب معبود الخاص *** + يسع فيه **** (لا) ناقص

الاستقرار : فتستقر العين عند رؤيته فلا تنظر معه إلى شيء غيره في شيء وفي غير شيء[١] . ولذلك نُهِيَ عن الالتفات في الصـــلاة ، وأن الالتفات شيء يختلسه الشيطان من صلاة العبد فيحرمه مشاهدةَ محبوبه . بل لو كان محبوبَ هذا الملتفت ، ما التفت في صلاته إلى غير قبلته بوجهه . والإنسان يعلم حاله في نفسه هل هو بهذه المثابة في هـذه العبادة الخاصة أم لا ، فإن « الإنسان على نفسه بصيرة ولو ألقى معاذيره » . فهو يعرف كذبه من صدقه في نفسه، لأن الشيء لا يجهل حاله فإن حاله له ذوق /30/ ثم إن مسمى الصلاة له قسمة أخرى ؛ فإنه تعالى أمرنا أن نصلي له وأخبرنا أنه يصلي علينا . فالصلاة[٢] منا ومنه . فإذا كان هو المصلي فإنما[٣] يصلي باسمه* الآخِر، فيتأخر عن وجود العبد : وهو عين الحق الذي يخلقه**[٤] العبد في قلبه*** بنظره الفكري أو بتقليده وهو الإلٰه[٥] المعتَقَد . و يتنوع بحسب ما قام بذلك المحل من الاستعداد كما قال الجنيد حين سئل عن المعرفة بالله والعارف فقال لون الماء لون إنائه. وهو جواب سادٌ[٦] أخبر عن الأمر بما هو عليه . فهـذا هو الله الذي يصلي علينا . و إذا*4 صلينا نحن كان لنا الاسم الآخر فـكنا فيه[٧] كما ذكرنا*5 في حال من له هذا الاسم، فنكون عنده[٨] بحسب حالنا، فلا ينظرُ إلينا إلا بصورة ما جئناه[٩] بها (١٠٨ — ب) فإن المصلي هو المتأخر عن السابق في الحلبة /31/ وقوله « كلٌّ قد علم صلاته وتسبيحه » أي رتبته في التـأخر في عبادته ربه ، وتسبيحه الذي يعطيه من التنزيه استعداده ، فما من شيء إلا وهو يسبح بحمد ربه الحليم الغفور . ولذلك لا يُفقَه[١] تسبيح العالَم

---

(١) يصح أن تكون الجملة « فلا تنظر معه إلى شيء غيره » معترضة بين قوله « فتستقر العين عند رؤيته » وقوله «في شيء وفي غير شيء» : أي في شيء محسوس أوغيرمحسوس . ويصح أن يكون المعنى فلا تنظر معهالعين شيئاً غيره سواء أ كانت الرؤية فيشيء محسوس يتجلى فيه الحق أو شيء غير محسوس . (راجع القيصري ص ٣١٢) (٢) ا : والصلاة (٣) ا : وإنما

(٤) ب : يخيله (٥) ا : إله المعتقد (٦) ه : ساد سهل (٧) فيه أي في هذا المقام

(٨) ه : فيكون عبده (٩) ا ، ه : جئنا

* باسم ** تخيله *** قبلته *4 فاذا *5 ذكرناه

أصلا، ولا هو ممن ألقى السمع وهو شهيد . وما ثَمَّ عبادة تمنع من التصرف فى غيرها ــ ما دامت ــ سوى الصلاة . وذِكْرُ الله فيها أكبر ما فيها لما تشتمل عليه من أقوال وأفعال ــ وقد ذكرنا صفة الرجل الكامل فى الصلاة فى الفتوحات المكية كيف يكون[1] ــ لأن الله تعالى يقول « إن الصلاة تنهى عَن الفحشاء والمنكر »، لأنه شُرِعَ للمصلى ألا يتصرف فى غير هذه العبادة[2] ما دام فيها و يقال له مصلٍّ . « ولذكر الله أكبر » يعنى فيها : أى الذكر الذى يكون من الله لعبده حين يجيبه فى سؤاله . والثناء عليه أكبر من ذكر العبد ربه فيها ، لأن الكبرياء لله تعالى . ولذلك قال « والله يعلم ما تصنعون » وقال « أو ألقى السمع وهو شَهيد » . فإلقاؤه السمع هو لما يكون من ذكر الله إياه فيها . ومن ذلك أن الوجود لما كان عن حركة معقولة نقلت العالم من العدم إلى الوجود عمت الصلاة جميع الحركات وهى ثلاث : حركة مستقيمة وهى حال قيام المصلى ، وحركة أفقية وهى حال ركوع المصلى ، وحركة منكوسة وهى حال[3] سجوده . فحركة الإنسان مستقيمة، وحركة الحيوان أفقيه، وحركة النبات منكوسة، وليس للجماد حركة من ذاته : فإذا تحرك حجر فإنما يتحرك بغيره . وأما قوله « وجعلت قرة عينى فى الصلاة ــ ولم[4] ينسب الجعل إلى نفسه ــ فإنَّ تجلى الحق المصلى إنما هو راجع إليه تعالى لا إلى المصلى : فإنه لو لم يذكر هذه الصفة (١٠٨ — ا) عن نفسه لأمره بالصلاة على غير تجل منه له . فلما كان منه ذلك بطريق الامتنان ، كانت المشاهدة بطريق الامتنان . فقال وجعلت قرة عينى فى الصلاة . وليس إلا مشاهدة المحبوب التى تَقَرُّ بها عين المحب : من

(١) ىه : تكون (٢) أى يشغل نفسه بأى شىء آخر سوى هذه العبادة
(٣) ا : حالة . ب : ساقطة (٤) ب : ساقطة .

و إياك نستعين : يقول الله هذه بينى و بين عبدى ولعبدى ما سأل . فأوقع الاشتراك فى هذه الآية . يقول العبد اهدنا (١٠٧ — ا) الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين : يقول الله فهؤلاء لعبدى ولعبدى[١] ماسأل . فخلُصَ هؤلاء لعبده كما خَلُصَ الأول له تعالى . فعلم من هـذا وجوب قراءة الحمد لله رب العالمين . فمن لم يقرأها فما صلى الصلاة المقسومة بين الله و بين عبده 25/ ولما كانت مناجاة فهى ذكر ، ومن ذكر الحقَّ فقد جالَسَ الحق وجَالَسَهُ الحقُّ ، فإنه صح فى الخبر الإلٰهى أنه تعالى قال أنا جليس من ذكرنى . ومَنْ جالس من ذكره وهو ذو بصر رأى جليسه . فهذه مشاهدة ورؤية . فإن لم يكن ذا[٢] بصر لم يره . فمن هنا يعلم المصلى رتبته هل يرى الحق هذه الرؤية فى هذه الصلاة أم لا . فإن لم يره فليعبده بالإيمان كأنه[٣] يراه فيخيله فى قبلته عند مناجاته ، و يلقى السمع لما يردُّ به عليه الحق[٤] 26/ فإن كان إماما لعالَمِهِ الخاص به والملائكة[٥] المصلين معه — فإن كل مصلٍّ فهو إمام بلا شك ، فإن الملائكة تصلى خلف العبد إذا صلى وحده كما ورد فى الخبر — فقد حصل له رتبة الرسل* فى الصلاة وهى النيابة عن الله . إذا قال سمع الله لمن حَمِدَه ، فيخبر نفسه ومَنْ خَلْفَه بأن الله قد سمعه فتقول الملائكة والحاضرون** [٦] ربنا ولك الحمد . فإن الله قال على لسان عبده سمع الله لمن حمده . فانظر علو رتبة الصلاة و إلى أين تنتهى بصاحبها . فمن لم يحصِّل درجة الرؤية فى الصـلاة فما بلغ غايتها ولا كان له فيها قرة عين ، لأنه لم يرَ من يناجيه . فإن لم يسمع ما يرد مِنْ*** الحق عليه[٧] (١٠٧ — ب) فيها فما هو ممن ألقى سمعه[٨] . ومن لم يحضر فيها مع ربه مع كونه لم يسمع ولم يرَ ، فليس بمصلٍّ

(١) ب : ساقطة (٢) ا : ذو (٣) ب : كأن (٤) ب : من الحق
(٥) له : والملائكة (٦) ب : الحاضرون (٧) ا : ما يرده الحق عليه . ب : ما يرد به من الحق عليه (٨) له : السمع .

* الرسول ** + معه ب *** ب

من[١] الخبيث فلا إدراك له /23/ فما حُبِّبَ إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا الطيب من كل شيء وما ثَمَّ إلا هو . وهل يتصور أن يكون فى العالم مزاج لا يجد إلا الطيب من كل شيء ، *لا[٢] يعرف الخبيث ، أم لا ؟ قلنا هذا لا يكون : فإنا ما وجدناه فى الأصل الذى ظهر العالم منه وهو الحق ، فوجدناه يكره ويحب ؛ وليس الخبيث إلا ما يُكْرَه ولا[٣] الطيب إلا ما يُحَبُّ . والعالم على *صورة الحق ، والإنسان على الصورتين (١٠٦ — ب) فلا يكون ثَمَّ مزاج لا يدرك إلا الأمر الواحد من كل شيء ، بل ثم مزاج يدرك الطيب من الخبيث ، مع علمه بأنه خبيث بالذوق طيب بغير[٤] الذوق ، فيشغله إدراك الطيب منه عن الإحساس بخبثه[٥] . هذا قد يكون . وأما رفع الخبث[٦] من العالم — أى من الكون — فإنه لا يصح . ورحمة الله فى الخبيث والطيب . والخبيث عند نفسه طيب والطيب عنده خبيث . فما ثم شيء طيب إلا وهو من وجه فى حق مزاج مّا خبيث : وكذلك بالعكس . /24/ وأما الثالث الذى به كملت الفردية فالصلاة . فقال « وجعلت قرة عينى فى الصلاة » لأنها مشاهدة : وذلك لأنها مناجاة بين الله و بين عبده كما قال « فاذكرونى أذكركم » . وهى عبادة مقسومة بين الله و بين عبده بنصفين : فنصفها لله ونصفها للعبد كما ورد فى **الخبر الصحيح عن الله تعالى أنه قال « قسمت الصلاة بينى و بين عبدى نصفين[٧] : فنصفها لى ونصفها لعبدى ولعبدى ما سأل . يقول العبد بسم الله الرحمن الرحيم : يقول الله ذكرنى عبدى . يقول العبد الحمد لله رب العالمين : يقول الله حمدنى عبدى . يقول العبد الرحمن الرحيم : يقول الله أثنى علىّ عبدى . يقول العبد مالك يوم الدين : يقول الله مجّدنى عبدى : فوّض إلىّ عبدى . فهذا النصف كله له *تعالى خالص . ثم يقول العبد إياك نعبد

---

(١) ا : والخبيث (٢) ب : ولا (٣) ه : وليس (٤) ب : بعين
(٥) ب : بخبيثه (٦) ب : الخبيث (٧) ه : بنصفين

* اولا ** صفة ** الحديث ** لله

والعرش وسع كل شيء ، والمستوى[1] الرحمن . فبحقيقته يكون سريان الرحمة في العالم كما[2] بيناه في غير موضع من هذا الكتاب، وفي[3] الفتوح المكي ./21/ وقد جعل الطيبَ — تعالى*[4] — في هذا الالتحام النكاحي في براءة عائشة فقال « الخبيثات للخبيثين والخبيثون للخبيثات، والطيبات للطيبين والطيبون للطيبات، أولئك مبرءون مما يقولون » . فجعل روائحهم طيبة : لأن القول نَفَس ، وهو عين الرائحة فيخرج (١٠٦ — ا) بالطيب و بالخبيث[5] على حسب ما يظهر به في صورة النطق . فمن حيث هو إلٰهي بالأصالة[6] كله طيبٌ : فهو طيِّبٌ** ؛ ومن حيث ما يحمد ويذم فهو طيّب وخبيث . فقال في خبث الثوم هي شجرة[7] أكره ريحها ولم يقل أكرهها. فالعين لا تُكرَه ، و إنما يُكرَه ما يظهر منها . والكراهة لذلك إما عرفا بملاءمة[8] طبع أو غرض ، أو شرع ، أو نقص عن كمال مطلوب وما ثَمَّ غير ما ذكرناه ./22/ ولما انقسم الأمر إلى خبيث وطيّب كما قررناه، حُبِّب إليه الطيب دون الخبيث ووصف الملائكة بأنها تتأذى بالروائح الخبيثة لما في هذه النشأة العنصرية من التعفن[9] ، فإنه مخلوق من صلصال من حمأ مسنون أي متغير الريح . فتكرهه الملائكة بالذات، كما أن مزاج الجُعَل يتضرر برائحة الورد وهي من الروائح الطيبة . فليس الورد[10] عند الجعل بريح طيبة . ومن كان على مثل هذا المزاج معنى وصورة أضرَّ به الحقُّ إذا سمعه وسُرَّ بالباطل : وهو قوله « والذين آمنوا بالباطل وكفروا بالله » ؛ ووصفهم بالخسران فقال « أولئك هم الخاسرون الذين خسروا أنفسهم ». فإن*** من لم يدرك الطيب

---

(١) ىه : المستوى عليه (٢) ب : كما قد (٣) ب ؟ ىه : ومن
(٤) ىه : وقد جعل الله تعالى الطيب (٥) ا : والخبيث (٦) ىه : بالإضافة
(٧) ب : شجرة خبيثة (٨) ب : ملاءمة . يقرؤها القيصري « إما عرفاً أو بعدم ملاءمة طبع » وهو أقرب القراءات إلى المعقول (٩) ا ؟ ب : التعفين (١٠) ب : ريح الورد

* الحمد ** (فهو طيب) ناقص *** فأنه

صلى الله عليه وسلم المعنى الذى قُصِدَ به[1] فى التحبب إليه مالم يكن يؤثر حبَّه. فعلَّمه الله مالم يكنْ يعلم وكان فضل الله عليه عظيماً. فغلَّب التأنيث على التذكير بقوله ثلاث بغير هَاء. فما أعلَمَه صلى الله عليه وسلم بالحقائق، وما أشد رعايته للحقوق!/ ثم إنه جعل الخاتمة نظيرة الأولى فى التأنيث وأدرج بينهما المذكر[2]. فبدأ بالنساء وختم بالصلاة وكلتاهما تأنيث، والطيب بينهما كهو فى وجوده، فإن الرجل مدرج بين ذات ظهر عنها وبين امرأة ظهرت عنــه؛ فهو* بين مؤنثين: تأنيث ذات وتأنيث حقيقى. كذلك النساء تأنيث حقيقى والصلاة تأنيث غير حقيقى، والطيب مذكر بينهما كآدم بين الذات الموجود عنها[3] وبين حواء الموجودة عنه (١٠٥ — ب) وإن شئت قلت الصفة فمؤنثة أيضاً، وإن شئت قلت القدرة فمؤنثة أيضا. فكن على أى مذهب شئت، فإنك لا تجد إلا التأنيث يتقدم حتى عند أصحاب العلة الذين[4] جعلوا الحق علة فى وجود العالم. والعلة مؤنثة/ وأما حكمة الطيب وجعله بعد النساء، فلما فى النساء من روائح التكوين، فإنه أطيب الطيب عناق الحبيب. كذا قالوا فى المثل السائر. ولما خُلِق** عبدا بالاصالة لم يرفع رأسه قط إلى السيادة، بل لم يزل ساجدا[5] واقفا مع كونه منفعلا حتى كوَّن الله عنه ما كوَّن. فأعطاه رتبة الفاعلية*** فى عالم الأنفاس التى هى الأعراف[6] الطيبة. فحبب إليه الطيب: فلذلك جعله**** بعد النساء. فراعى الدرجات التى للحق فى قوله[7] «رفيع الدرجات ذو العرش» لاستوائه عليــه باسمه الرحمن. فلا يبقى فيمن حوى عليه العرش من لا تصيبه الرحمة الإلٰهية: وهو قوله تعالى «ورحمتى وسعت كل شىء»:

---

(١) يصح أن يقرأ قصد بالبناء للفاعل أو قصد بالبناء للمفعول. والمراد بقوله «به» أى بالتغليب وبه متعلقة براعى. وضمير إليه عائد على النبى. «ما لم يكن» أى ما دام. والهاء فى حبه عائدة إما على المعنى أو على النبى (٢) ب: التذكير (٣) ب: هو عنها (٤) ا ؟ لـه: الذى (٥) ب: ساجداً خاضعاً. وقوله «مع كونه» أى فى حالة كونه (٦) ب: الأعراب (٧) ب: المشار إليها فى قوله.

* فهو تحقيق ** الرسول *** التأثير **** اى الطيب فى الذكر

كذلك هذا أحبَّ الالتذاذ فأحب المحل الذى يكون[١] فيه وهو المرأة ، ولـكن غاب عنه روح المسألة . فلو علمها لعلم بمن التذّ ومَنِ التذّ وكان كاملا /16 وكما نزلت المرأة عن درجة الرجل بقوله[٢] « والرجال عليهن درجـة » نزل المخلوق على الصورة[٣] عن درجة من أنشأه على صورته مع كونه على صورته . فبتلك[٤] الدرجة التى تميز بها عنه، بها كان[٥] غنياً عن العالمين وفاعلاً أوّلا ، فإن الصورة فاعل ثان . فما له الأولية التى للحق . فتميزت الأعيان بالمراتب[٦] : فأعطى كل ذى حق حقه كلُّ عارف . فلهذا كان حبُّ النساء لمحمد صلى الله عليه وسلم عن تحبب إلٰهى وأن الله « أعطى كل شىء خلقه » وهو عين حقه[٧] . فما أعطاه إلا باستحقاق استحقه بمسماه : أى بذات ذلك[٨] المستحق /17 وإنما قدم النساء لأنهن محل الانفعال، كما تقدمت الطبيعة على من وجد منها بالصورة . وليست الطبيعة[٩] على الحقيقة إلا النفَس[١٠] الرحمانى ، فإنه فيـه انفتحت صور العالم أعلاه وأسفله (١٠٥ — ١) لسريان النفخة فى الجوهر الهيولانى فى عالم الأجرام خاصة . وأما سريانها لوجود الأرواح النورية والأعراض[١١] فذلك سريان آخر /18 ثم إنه عليـه السلام غلَّب فى هذا الخبر التأنيث على التذكير لأنه قصد التهمُّم[١٢] بالنساء فقال « ثلاث » ولم يقل « ثلاثة » بالهاء الذى هو لعدد الذكران، إذ وفيها ذكر الطيب وهو مذكر، وعادة العرب أن تغلِّب التذكير على التأنيث فتقول « الفواطم وزيد خرجوا » ولا تقول خرجن . فغلبوا التذكير[١٣] ـ وإن كان واحداً ـ على التأنيث وإن كن جماعة . وهو عربى ، فراعى

---

(١) ا : تكون (٢) ب : لقوله (٣) ه : بالصورة
(٤) ب ، ه : فتلك (٥) ب : كان الحق عينا (٦) ب : تضيف بعد كلمة مراتب « فأعطى كل شىء خلقه كما أعطى كل ذى حق الخ » (٧) ه : خلقه (٨) ه : ساقطة
(٩) ب : الصورة (١٠) ه : بالنفس (١١) ب : والأعراض بالعين (١٢) ب : الهمم
(١٣) ب : ساقطه .

** الحق ** فلذا *** احب *** تحبيب *5 انفتحت *6 تغليب

نفسَه[١] . فسوَّاه وعَدَله ونفخ فيه من روحه الذى هو نَفَسُهُ ، فظاهره خلق و باطنه حق . ولهذا وصفه بالتدبير لهذا الهيكل، فإنه تعالى به* « يدبِّر الأمر من السماء » وهو العلو ، « إلى الأرض » ، وهو أسفل سافلين ، لأنها أسفل الأركان كلها** 14/ وسماهن بالنساء وهو جمع لا واحد له من لفظه ، ولذلك قال عليه السلام « حُبِّب إلى من دنيا كم ثلاث : النساء » ولم يقل المرأة ، فراعى تأخرهن فى الوجود عنه[٢] ، فإن النشأة[٣] هى التأخير، قال تعالى « إنما النسىء زيادة فى الكفر » . والبيع بنسيئة يقول بتأخير ؛ ولذلك[٤] ذكر النساء . فما أحبهن إلا بالمرتبة وأنهن محل الانفعال[٥] . فهن له كالطبيعة للحق التى فتح فيها صور العالم بالتوجه الإرادى*** والأمر الإلٰهى الذى هو نكاح فى عالم الصور العنصرية ، وهمة فى عالم الأرواح النورية ، وترتيب مقدمات فى المعانى للإنتاج . وكل ذلك نكاح الفردية الأولى فى كل وجه من هذه الوجوه 15/ فمن أحب النساء على هذا الحد فهو حب إلٰهى (١٠٤ — ب) ، ومن أحبهن على جهة الشهوة الطبيعية خاصة نقصه علم هذه الشهوة ، فكان صورة بلا روح عنده ، وإن كانت تلك الصورة فى نفس الأمر ذاتَ روح ولكنها غير مشهودة لمن جاء لامرأته ـ أو لأنثى حيث كانت ـ لمجرد[٦] الالتذاذ، ولكن لايدرى**** [٧] لمن . فجهل من نفسه ما يجهل الغير منه مالم يسمِّه هو[٨] بلسانه حتى يُعْلم كما قال بعضهم :

صح عند الناس أنى عاشق غير أن لم يعرفوا عشقى لمن

---

(١) ب : فيرى فيه صورته بل نفسه . وقد أخذ بهذه القراءة معظم الشراح (٢) ه : ساقطة
(٣) ب : المنشأة . ه : النسيئة (٤) ب ؟ ه : فلذلك (٥) ه : للانفعال
(٦) ه : بمجرد (٧) ب : تدرى (٨) أي ما دام لم يسم ذلك الجاهل الأمر المتلذذ به .

* ناقص ** (كلها) ناقص *** الارادى **** لايدرك

ر به النساء كما أحب الله من هو على صورته . فما وقع الحب إلا لمن تكوّن عنه ، وقد كان حبه لمن تكوّن[١] منه وهو الحق . فلهذا قال «حُبِّبَ» ولم يقل أحببت من نفسه لتعلق حبه بر به الّذى هو على صورته حتى فى محبته لامرأته؛ فإنه أحبها بحب الله إياه تخلقاً إلٰهياً 12/ ولما أحب الرجل المرأة طلب الوصلة أى غاية الوصلة التى تكون فى المحبة ، فلم يكن فى صورة النشأة[٢] العنصرية أعظم وصلة من النكاح ، ولهذا تعم الشهوة أجزاءه* كلها ، ولذلك أُمِرَ بالاغتسال منه ، فعمت الطهارة كما عم الفناء فيها عند حصول الشهوة . فإن الحق غيور على عبده أن يعتقد أنه يلتذ بغيره ، فطهره[٣] بالغسل ليرجع بالنظر إليه فيمن فنى فيه ، إذ لا يكون إلا ذلك[٤] . فإذا شاهد[٥] الرجل الحق فى المرأة كان شهوداً** فى منفعل ، و إذا شاهده فى نفسه — من حيث ظهور المرأة عنه — شاهده فى فاعل ، و إذا شاهده[٦] فى[٧] نفسه من غير استحضار صورة ما تكوّن عنه كان شهوده[٨] فى منفعل عن الحق بلا واسطة . فشهوده للحق فى المرأة أتم وأكمل، لأنه يشاهد الحق من حيث هو فاعل منفعل ؛ ومن نفسه (١٠٤ — ا) من حيث هو منفعل خاصة 13/ فلهذا أحب صلى الله عليه وسلم النساء لكمال شهود الحق فيهن ، إذ لا يشاهد الحق مجرداً عن المواد أبداً ، فإن الله بالذات غنى عن العالمين . و إذا[٩] كان الأمر من هذا الوجه ممتنعا ، ولم[١٠] تكن الشهادة إلا فى مادة ، فشهود الحق فى النساء أعظم الشهود وأكمله . وأعظم الوصلة النكاح ، وهو نظير التوجه الإلٰهى على من خلقه على صورته ليخلفه فيَرى فيه

---

(١) ب : تكون الرجل (٢) ا : نشأة (٣) ه : فظهر (٤) ه : ذاك
(٥) ا : شهد (٦) ا : شهده (٧) ب : من (٨) ا : شهودا — وكان شهوده أى شهود الحق (٩) ب ه : فإذا (١٠) ا : وإن لم
* (٥) ساقط ** شهوده

ولما كانَ* لا يلقى الحقّ إلا بعد الموت كما قال عليه السلام «إن أحدكم لا يرى ربه حتى يموت» لذلك قال تعالى «ولا بد له من لقائى». فاشتياق الحق لوجود هذه النسبة:

يحن الحبيب إلى رؤيتى   وإنى إليه أشد حنينا

وتهفو النفوس ويأبى[1] القضا   فأشكو الأنين ويشكو الأنينا

فلما أبان أنه نفخ فيه من روحه، فما اشتاق إلا لنفسه. ألا تراه خلقه على صورته لأنه من روحه؟ ولما كانت نشأته من هذه الأركان الأربعة المسماة فى جسده أخلاطا، حدث[2] عن نفخه* اشتعال[3] بما فى جسده من الرطوبة، فكان روح الإنسان نارا لأجل نشأته. ولهذا ما كلم الله موسى إلا فى صورة النار وجعل حاجته فيها. فلو[4]** كانت نشأته طبيعية لكان روحه نورا. وكنّى عنه بالنفخ يشير إلى أنه من نَفَس الرحمن، فإنه بهذا النفس الذى هو النفخة ظهر عينه، وباستعداد المنفوخ فيه كان الاشتعال ناراً لا نوراً. فبطن[5] نَفَس الرحمن[6] فيما كان به الإنسان إنساناً. ثم اشتق له منه[7] شخصاً على صورته سماه امرأة، فظهرت بصورته فحنّ إليها حنين الشيء إلى نفسه، وحنت إليه حنين الشيء إلى وطنه. فحببت[8] إليه النساء، فإن الله أحب مَنْ خلقه على صورته وأسجد له ملائكته النوريين (١٠٣ — ب) على عظم قدرهم ومنزلتهم وعلو نشأتهم الطبيعية. فمن هناك وقعت المناسبة. والصورة أعظم مناسبة وأجلها وأكملها: فإنها زوجٌ** أى شفعت وجود الحق، كما كانت المرأة شفعت بوجودها الرجل فصيرته زوجاً. فظهرت الثلاثة حقٌّ ورجل وامرأة؛ فحن الرجل إلى ربه الذى هو أصله حنين المرأة إليه. فحبب إليه

---

(١) ب: ويأتى   (٢) ن: ساقطة   (٣) ا: اشتعالا   (٤) ن: فلولا

(٥) ن: فبطل   (٦) ب: الحق   (٧) ب: ساقطة   (٨) ب، ن: فحبب

* العبد ** نفسه *** فلما **** زوجت

المرأة جزء من الرجل فى أصل ظهور عينها . (١٠٢ — ب)* ومعرفة الإنسان بنفسه مقدّمة على معرفته بربه ، فإن معرفته بربه نتيجة عن معرفته بنفسه . لذلك قال عليه السلام « من عرف نفسه عرف[(١)] ربه » . فإن شئت قلت بمنع المعرفة فى هذا الخبر والعجز عن الوصول فإنه سائغ فيه ، وإن شئت قلت بثبوت المعرفة . فالأول أن تعرف أنّ نفسك لا تعرفها فلا تعرف ربك : والثانى أن تعرفها فتعرف ربك./4 فكان محمد صلى الله عليه وسلم أوضح دليل على ربه ، فإن كل جزء من العالم دليل على أصله الذى هو ربه فافهم. فإنما حُبِّب إليه النساء فحنّ إليهن لأنه من باب حنين[(٢)] الكل إلى جزئه ، فأبان بذلك* عن الأمر فى نفسه من جانب الحق[(٢)] فى قوله فى** هذه النشأة الإنسانية العنصرية « ونفخت فيه من روحى ». ثم وصف[(٣)] نفسه بشدة الشوق إلى لقائه فقال للمشتاقين[(٤)] « يا داود إنى أشد شوقاً إليهم » يعنى المشتاقين*4 إليه . وهو لقاء خاص: فإنه قال فى حديث الدجّال إن أحدكم لن يرى ربه حتى يموت ؛ فلا بد من الشوق لمن هذه صفته/5 فشوق الحق لهؤلاء المقربين مع كونه يراهم فيحب[(٥)] أن يروه ويأبى المقام ذلك . فأشبه قوله « حتى نعلم » مع[(٦)] كونه عالما . فهو يشتاق لهذه الصفة الخاصة التى لا وجود لها إلا عند الموت، فيبل بها شوقهم إليه كما قال تعالى فى حديث التردد وهو من هذا[(٧)] الباب « ما ترددت فى شىء أنا فاعله ترددى فى قبض* عبدى[(٨)] المؤمن يكره الموت (١٠٣ — ا) وأكره[(٩)] مساءته ولا بد له من لقائى». فبشّره*6[(١٠)] وماقال له لا بد له من الموت لئلا يغمه بذكر الموت .

---

(١) ب : فقد عرف   (٢ — ٢) ب : ساقط   (٣) ب : وصف الحق
(٤) ا : « فقال قل المشتاقين إلى الخ . ب فقال المشتاقين إليه   (٥) ب ؟ له : فيجب بالجيم   (٦) له : ساقطة   (٧) له : ساقطة   (٨) ب : نسمة عبدى
(٩) ب : وأنا أكره   (١٠) ب : فبشره بلقائه .

*+ كما ان الانسان بعض ظهورات الحق ولحق اصله ومنشاؤه ** بذلك الخبر
*** + هو *** للمشتاقين *5 + روح *6 + باللقاء

وقوعه بالوجود أمْ لا ./فإن فى الشرع ما يؤيد التساوى فى مواضع كثيرة : كالآتى للصلاة[١] فى الجماعة فتفوته الجماعة فله أجر من حضر الجماعة ؛ وكالمتمنى مع فقره ما هم عليه أصحاب (١٠٢ — ا) الثروة والمال من فعل الخيرات[٢] فله مثل أجورهم . ولـكن مثـل أجورهم فى نياتهم أو فى عملهم[٣] فإنهم جمعوا بين العمل والنية ؟/ولم ينص النبى عليهما[٤] ولا على واحد منهما . فالظاهر أنه لا تساوى بينهما . ولذلك طلب خالد بن سنان الإبلاغ حتى يصح له مقام الجمع بين الأمرين فيحصل على الأجرين والله أعلم*[٥] .

٢٧ — فص حكمة فردية فى كلمة محمدية

/إنمـا كانت حكمته فردية لأنه أكمل موجود فى هذا النوع الإنسانى ، ولهـذا بُدِئَ به الأمر وختم[٦] : فـكان نبياً وآدم بين الماء والطين ، ثم كان بنشأته العنصرية خاتم النبيين/وأولُ الأفراد الثلاثةُ ، وما زاد على هذه الأولية من الأفراد فإنها** عنها . فـكان عليه السلام أدلّ*** دليل على ربه، فإنه أوتى جوامع الـكَلِم التى هى مسمَّيات أسماء[٧] آدم ، فأشبه الدليل فى تثليثه ، والدليل دليل[٨] لنفسه . ولما كانت حقيقته تعطى الفردية الأولى بما هو مثلث النشأة[٩] ، لذلك قال فى باب**** المحبة التى هى أصل الموجودات***** « حُبِّبَ إلىّ من دنيـاكم ثلاث » بما فيه من التثليث ؛ ثم ذكر النساء والطيب وجعلت قرة عينه فى الصلاة/فابتدأ بذكر النساء وأخّر الصلاة ، وذلك لأن

---

(١) ا : إلى الصلاة . ب : الصلاة (٢) ا : الخير فيه . ه : الخير
(٣) ب : أعمالهم (٤) ا ، ه : ساقطة (٥) ا : + بالصواب
(٦) ب : وختم به (٧) ه : أبينا (٨) ه : ساقطة (٩) ا ، ب : النشء
* (والله اعلم) ناقص ** فانه *** اول **** (باب) ناقص ***** الوجود

فى صورة النار، فلأنها(١) كانت بغية موسى . فتجلى له فى مطلوبه ليُقْبِلَ عليه ولا يعرض عنه . فإنه لو تجلى له فى غير صورة مطلوبه* أعرض عنه لاجتماع همه(٢) على مطلوب خاص . ولو أعرض لعاد عمله عليه** وأعرض(٣) عنه الحق ، وهو مصطفًى مقرب . فمن قربه أنه تجلى له فى مطلوبه وهو لا يعلم .

36/ كنار موسى رآها(٤) عين حاجته وهو الإله ولكن ليس يدريه

٢٦ — فص حكمة صمدية فى كلمة خالدية

(١٠١ — ب)/1 وأما حكمة خالد بن سنان فإنه أظهر بدعواه*** النبوةَ البرزخيةَ ، فإنه ما ادَّعى الإخبار بما هنالك إلا بعد الموت : فأمر أن ينبش عليه و يسأل فيخبر أن الحكم فى البرزخ على صورة الحياة الدنيا ، فيعلم*4 بذلك صدق الرسل كلهم فيما أخبروا به فى حياتهم الدنيا . فكان غرض خالد صلى الله عليه وسلم إيمان العالم كله بما جاءت به الرسل ليكون رحمة للجميع : فإنه تشرف(٥) بقرب نبوته من نبوة محمد صلى الله عليه وسلم ، وعلم أن(٦) الله أرسله رحمة للعالمين /2 ولم يكن خالد برسول، فأراد أن يحصل من هذه الرحمة فى الرسالة المحمدية على حظ وافر . ولم يؤمر بالتبليغ، فأراد أن يحظى بذلك فى البرزخ ليكون أقوى فى العلم فى حق الخلق . فأضاعه قومه. ولم(٧) يصف النبى صلى الله عليه وسلم قومه(٧) بأنهم ضاعوا وإنما وصفهم بأنهم أضاعوا نبيهم حيث*5 لم يبلغوه مراده ، فهل بلَّغه الله أجر أمنيته ؟ فلا شك ولا خلاف أن له أجرَ الأمنية(٨) ؛ وإنما الشك والخلاف فى أجر المطلوب: هل يساوى تمنى وقوعه عدمَ(٩)

---

(١) ن ٩١ : لأنها (٢) ب : همته (٣) ب ٩ ن : فأعرض (٤) ب ٩ ن يراها
(٥) ن : أشرف (٦) ب : ساقطة (٧ ـ ٧) ن : ساقط (٨) ن : أمنيته
(٩) ب : مع عدم

* (مطلوبه) ساقط ** (عليه) ساقط *** بدعوة *4 (فيعلم) ناقص *5 حتى

المحتضر حتى لا يلحق به /[31] فآمن بالذى آمنت به بنو إسرائيل على التيقن[1] بالنجاة،* فكان كما تيقن لكن على[2] غير الصورة التى أراد. فنجاه الله من عذاب الآخرة في* نفسه، ونجّى بدنَه كما قال تعالى «فاليوم ننجيك ببدنك لتكون لمن خلفك آية»؛ لأنه لو غاب بصورته ربما قال قومه احتجب. فظهر بالصورة المعهودة ميتا ليُعْلَمَ أنه هو**. فقد عمته النجاة حسًّا ومعنى. ومن حَقّت عليه كلمة العذاب الأخروى لا يؤمن ولو جاءته كل*[4] آية حتى يروا[3] العذاب الأليم، أى يذوقوا العذاب الأخروى. فخرج فرعون من هذا الصنف. هذا هو الظاهر الذى ورد به القرآن /[32] ثم إنّا نقول بعد ذلك: والأمر*[5] فيه إلى الله، لما استقر فى نفوس عامة الخلق من شقائه، وما لهم نص[4] فى ذلك يستندون إليه /[33] وأما آله فلهم حكم آخر ليس هذا موضعه. ثم لتعلم أنه ما يقبض الله أحدا إلا وهو مؤمن أى مصدِّق بما جاءت به الأخبار الإلٰهية: وأعنى (١٠١ — ا) من المحتضرين: ولهذا يُكرَه موت الفجاءة وقتل الغفلة. فأما موت الفجاءة فحدُّه أن يخرج النفس الداخل ولا يدخل النفس الخارج. فهذا موت الفجاءة. وهذا غير المحتضر. وكذلك قتل الغفلة بضرب عنقه من ورائه وهو لا يشعر: فيقبض على ما كان عليه من إيمان أو كفر. ولذلك قال عليه السلام «ويحشر على ما عليه مات[5]» كما أنه يُقْبَض على ما كان عليه. والمحتضر ما يكون إلا صاحب شهود، فهو صاحب إيمان بما ثَمَّةَ[6]*[6]. فلا يقبض إلا على ما كان عليه، لأن «كان» حرف وجودى[7] لا ينجر معه الزمان إلا بقرائن الأحوال: فيفرق بين الكافر المحتَضَر فى الموت وبين الكافر المقتول غفلة أو*[7] الميت فجاءة كما قلنا فى حد الفجاءة /[35] وأما حكمة التجلى والكلام

---

(١) ا: اليقين (٢) ب: ساقطة (٣) ا: رأوا (٤) ه: من ناصر
(٥) ا: ما مات عليه. ه: ويحشر ما مات عليه (٦) ا: تقدم ثم
(٧) ا، ه حرفاً وجودياً

* على اليقين بالهلاك ** سه ** (هو) ساقط *** ولو جاءتهم *[5] الامر *[6] بما ثم *[7] و

فاقض ما أنت قاض[١] ، فالدولة لك[٢] . فصح قوله «أنا ربكم الأعلى». وإن كان عين[٣] الحق فالصورة لفرعون ./29 فقطع الأيدى والأرجل وصلب بعين حق فى صورة باطل لنيل مراتب لا تنال إلا بذلك الفعل . فإن الأسباب لا سبيل إلى تعطيلها لأن الأعيان الثابتة اقتضتها ؛ فلا تظهر فى الوجود إلا بصورة ما هى عليه فى الثبوت إذ لا تبديل لكلمات الله . وليست كلمات الله سوى أعيان الموجودات ، فينسب إليها القدم من حيث ثبوتها ، وينسب إليها الحدوث من حيث وجودها وظهورها. كما تقول حدث عندنا اليوم إنسان أو ضيف ، ولا يلزم من حدوثه أنه ما[٤] كان له وجود قبل هذا الحدوث . لذلك[٥] قال تعالى فى كلامه العزيز أى فى إتيانه مع قدم كلامه « ما يأتيهم من ذكر من ربهم محدث إلا استمعوه وهم يلعبون » : «ما يأتيهم من ذكر من الرحمن محدث إلا كانوا عنه معرضين». والرحمن[٦] لا يأتى إلا بالرحمة . ومن أعرض عن الرحمة استقبل العذاب الذى هو عدم الرحمة ./30 وأما قوله « فلم يك ينفعهم إيمانهم لما رأوا بأسنا سُنَّة الله التى قد خلت فى عباده » إلا قوم يونس، فلم يدل ذلك على أنه لا ينفعهم فى الآخرة لقوله[٧] فى الاستثناء إلا قوم يونس. فأراد أن ذلك لا يرفع عنهم الأخذ فى الدنيا ، فلذلك أخذ فرعون (١٠٠ — ب) مع وجود الإيمان منه . هذا إن كان أمره أمر[٨] من تيقن بالانتقال فى تلك الساعة . وقرينة الحال تعطى* أنه ما كان على يقين من الانتقال، لأنه عاين المؤمنين يمشون فى الطريق اليَبَس الذى ظهر بضرب موسى بعصاه البحر . فلم يتيقن فرعون بالهلاك إذ آمن ، بخلاف

---

(١) الآية معكوسة وأصلها « فاقض ما أنت قاض ، إنما تقضى هذه الحياة الدنيا » (قرآن سورة طه آية ٧٥) (٢) ب : له (٣) ب : غير (٤) ا : ساقطة

(٥) ب : ولذلك (٦) ا ، ب : والرحمة (٧) ا ، ب : بقوله (٨) ب : ساقطة

* + على

حدا يقف عنده إذا جاوزه(١) صاحب الكشف واليقين . ولهذا جاء موسى فى الجواب(٢) بما يقبله الموقن والعاقل خاصة./27« فألقى عصاه » ، وهى صورة ما عَصَى به فرعونُ موسى فى إبائه* عن إجابة دعوته ، « فإذا هى ثعبان مبين » أى حيّة ظاهرة . فانقلبت المعصية التى هى السيئة طاعة (٩٩ — ب) أى حسنة كما قال « يبدل الله سيئاتهم حسنات » يعنى فى الحكم . فظهر الحكم هنا عينا متميزة فى جوهر واحد . فهى العصا وهى الحية والثعبان الظاهر ، فالتقم أمثاله من الحيّات من كونها حية والعصىّ من كونها عصاً . فظهرت(٣) حجة موسى على حجج فرعون فى صورة عِصِىّ وحيات وحبال ، فكانت للسحرة الحبال(٤) ولم يكن لموسى حبل . والحبل التلّ** الصغير : أى مقاديرهم بالنسبة إلى قدر موسى بمنزلة الحبال من الجبال الشامخة./28 فلما رأت السحرة ذلك علموا رتبة موسى فى العلم ، وأن الذى*** رأوه ليس من مقدور البشر : و إن كان من مقدور البشر فلا يكون إلا ممن له تميز(٥) فى العلم المحقَّق عن التخييل*4 والإيهام . فآمنوا برب العالمين رب موسى وهارون : أى الرب الذى يدعو إليه موسى وهارون، لعلمهم بأن القوم يعلمون أنه*5 ما دعا لفرعون . ولما كان فرعون فى منصب التحكم صاحب الوقت ، وأنه الخليفة بالسيف — و إن جار*6 فى العرف الناموسى — لذلك قال « أنا ربكم الأعلى » : أى*7 و إن كان الكل أربابا بنسبة مّا(٦) فأنا الأعلى منهم بما أُعْطِيته فى الظاهر من التحكم فيكم . ولما علمت السحرة صدقه فى مقاله لم ينكروه وأقروا له بذلك (١٠٠ — ا) فقالوا له : إنما تقضى هذه الحياة الدنيا

---

(١) ب : حاوره (٢) ب : بالجواب (٣) ا : فظهر (٤) ب : الجبال

(٥) ب : تمييز (٦) ب : بنسبة ما وإضافة لمن ير به : ولعل هذه الإضافة مقتبسة من شرح القاشانى لأنها واردة فيه .

* ابائه ** تل *** الذيه *4 التخييل *5 انه اى موسى *6 جابر *7 ناقص

ـ أو يعلم ذلك ـ لكونه سأل عن الماهية ، فعلم أنه ليس سؤاله على اصطلاح القدماء فى السؤال بما[١] ، فلذلك[٢] أجاب . ولو[٣] علم منه غير ذلك لخطّأه فى السؤال . فلما جعل موسى المسئول عنه عين العالم، خاطبه فرعون بهذا اللسان[٤] والقوم لا يشعرون/ 25 فقال له « لئن اتخذت إلٰها غيرى لأجعلنك من المسجونين » . والسين فى « السجن » من حروف الزوائد: أى لأسترنك : فإنك أجبت بما أيدتنى* به أن أقول لك مثل هذا القول. فإن قلت لى**: فقد جهلت يا فرعون (٩٩ — ا) بوعيدك إياى ، والعين واحدة ، فكيف فرقت ، فيقول فرعون إنما فرّقتْ المراتبُ[٥] العينَ، ما تفرقت العين ولا انقسمت فى ذاتها . ومرتبتى الآن التحكم فيك يا موسى بالفعل ؛ وأنا أنت بالعين وغيرك بالرتبة . فلما فهم[٦] ذلك موسى منه أعطاه حقه فى كونه***[٧] يقول له لا تقدر على ذلك ، والرتبة[٨] تشهد له بالقدرة عليه و إظهار الأثر فيه: لأن الحق فى رتبة فرعون من الصورة[٩] الظاهرة ، لها التحكم على الرتبة التى كان فيها ظهور موسى فى ذلك المجلس/ 26 فقال له، يظهر[١٠] له المانع من تعديه عليه، « أو لو جئتك بشىء مبين » . فلم يسعْ فرعونَ إلا أن يقول له « فأت به إن كنت من الصادقين » حتى لا يظهر فرعون عند الضعفاء الرأى من قومه[١١] بعدم الإنصاف فكانوا يرتابون فيه ، وهى الطائفة التى استخفها[١٢] فرعون فأطاعوه «إنهم كانوا قوما فاسقين»: أى خارجين عما تعطيه العقول الصحيحة من إنكار ما ادعاه فرعون باللسان الظاهر[١٣] فى العقل ، فإن له

---

(١) ا : بها . ب : بما هو (٢) ا : ولذلك . ب : + بما هو لكونهم لا يجيزون السؤال عن ماهية ما لا حد له بجنس وفصل ، فلما علم موسى ذلك ، فلذلك الخ

(٣) ب ، ن : فلو (٤) ب : اللسان الكشفى (٥) ب : مراتب

(٦) ن : أفهم (٧) أى حالة كونه (٨) ب : والرتبه الفرعونية (٩) ا : الصور

(١٠) ن : ساقطة (١١) ب : قوله (١٢) ب : استحقها (١٣) ب : الظاهرى

* (٩) ناقص ** بلسان الإشارة *** أى فى كونه موسى

عن الماهية سؤال عن حقيقة المطلوب ، ولا بد أن يكون على حقيقة فى نفسه(١) . وأما الذين جعلوا الحدود مركبة من جنس وفصل ، فذلك فى كل ما يقع فيه الاشتراك ، ومَنْ لا جنس له لا يلزم ألَّا(٢) يكون على حقيقة فى نفسه لا تكون لغيره . فالسؤال صحيح على مذهب أهل الحق والعلم الصحيح والعقل السليم ، والجواب عنه لا يكون إلا بما أجاب به موسى 22/ وهنا سر كبير ، فإنه أجاب بالفعل لمن سأل عن الحد الذاتى ، فجعل الحد الذاتى عين إضافته إلى ما ظهر به من صور العالم ، أو ما ظهر فيه من صور العالم . فكأنه قال له فى جواب قوله « وما رب العالمين » — قال — الذى يظهر فيه صور العالمين من علو — وهو السماء — وسفل وهو الأرض : « إن كنتم مُوقنين » ؛ أو يظهر(٣) هو بها 23/ فلما قال فرعون لأصحابه « إنه لمجنون » كما قلنا فى معنى كونه مجنوناً ، زاد موسى فى البيان(٤) ليَعْلَمَ فرعون رتبته(٥) فى العلم الإلٰهى (٩٨ — ب) لعلمه بأنّ* فرعون يعلم ذلك : فقال : « رب المشرق والمغرب » فجاء بما يَظْهَرَ و يُسْتَر ، وهو الظاهر والباطن، « وما بينهما وهو قوله « بكل شىء عليم » . « إن كنتم تعقلون » : أى إن كنتم أصحاب تقييد ؛ فإن العقل يقيد(٦)** 24/ فالجواب الأول جواب الموقنين ، وهم أهل الكشف والوجود. فقال له*** « إن كنتم موقنين » أى أهل كشف ووجود ، فقد أعلمتكم بما تيقنتموه فى شهودكم ووجودكم ، فإن(٧) لم تكونوا من هذا الصنف ، فقد أجبتكم فى الجواب الثانى إن كنتم أهل عقل وتقييد وحصر. *4 ثم *5 الحقُّ فيما تعطيه أدلة عقولكم . فظهر موسى بالوجهين ليعلم فرعون فضله وصدقه . وعَلِمَ موسى أن فرعون علم ذلك

(١) ب : « فى نفسه لا تكون لغيره ، فالسؤال صحيح » . (٢) ه : أن
(٣) ب : يظهر فيها هو بها (٤) ا : زاد فى البيان موسى (٥) ب : مرتبته
(٦) ب : فإن للعقل التقييد (٧) ا : وإن

* بانه ** تقييد *** لهم *4 وحصر ثم *5 (ثم) ناقص

شيء عليم[١] . فقد اعترف صلى الله عليه وسلم لأصحابه بأنهم أعلم بمصالح الدنيا[٢] منه لكونه لا خبرة[٣] له بذلك (٩٧ — ب) فإنه علم ذوق وتجربة ولم يتفرغ عليه السلام لعلم ذلك ، بل كان[٤] شغله بالأهم فالأهم . فقد نبهتك على أدب عظيم تنتفع به إن استعملت نفسك فيه* . /19/ وقوله « فوهب لى ربى حكما » يريد الخلافة ؛ «وجعلنى من المرسلين» يريد الرسالة : فما** كل رسول خليفة. فالخليفة صاحب السيف والعزل والولاية . والرسول ليس كذلك : إنما عليه بلاغ[٥] ما أُرسل به : فإن قاتل عليه وحماه بالسيف فذلك الخليفة الرسول . فكما أنه ما كل نبي رسول ، كذلك ما كل رسول خليفة — أى ما*** أُعطِيَ الملك ولا التحكم فيه . /20/ وأما حكمة سؤال فرعون عن الماهية الإلهية فلم يكن[٦] عن جهل ، و إنما كان عن اختبار حتى يرى جوابه مع دعواه الرسالة عن ربه — وقد علم فرعون مرتبة المرسلين فى العلم — فيستدل بجوابه على صدق دعواه . وسأل سؤال إيهام[٧] من أجل الحاضرين حتى يعرّفهم من حيث لا يشعرون بما شعر هو فى نفسه فى سؤاله : فإذا أجابه جواب العلماء بالأمر أظهر فرعون — إبقاء لمنصبه — أن موسى ما أجابه على سؤاله ، فيتبين*4 عند الحاضرين — لقصور فهمهم — أن فرعون أعلم من موسى . ولهذا لما قال له فى الجواب ما ينبغى — وهو (٩٨ — ا) فى الظاهر غير جواب ما*5 سئل عنه ، وقد علم فرعون أنه لا يجيبه إلا بذلك — فقال لأصحابه « إن رسولكم الذى أرسل إليكم لمجنون » أى مستور عنه علم ما سألته عنه ، إذ لا يتصور أن يعلم أصلا . /21/ فالسؤال صحيح ؛ فإن السؤال

---

(١) ا : محيطه (٢) ا : دنياهم (٣) ا : لا خبر (٤) ا : كل
(٥) ب : البلاغ لا (٦) ا : تكن (٧) إيهام بالباء فى المخطوطات الثلاثة ولكن جامى يقرؤها إبهام ويقول هكذا كانت فى نسخة المؤلف . والمراد سؤال يوهم خلاف المقصود

* به ** فى *** (ما) ناقص **** فيتبيه 5* على ما

ما وفق إليه موسى من غير[1] علم منه . إذ لو كان على[2] علم ما أنكر مثل ذلك على الخضر الذى قد شهد الله له عند موسى وزكاه وعدّله[3] . ومع هذا غفل موسى عن تزكية الله[4] وعما شرطه[5] عليه فى اتباعه، رحمة بنا إذا نسينا أمر الله . ولو كان موسى عالما بذلك لما قال له الخضر « ما لم تحط به خُبْراً » أى إنى على علم لم يحصل لك عن ذوق كما أنت على علم لا أعلمه أنا . فأنْصَفَ 17/ وأما حكمة فراقه فلأن الرسول يقول الله فيه « وما أتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا » . فوقف العلماء بالله الذين يعرفون قدر الرسالة والرسول (٩٧ — ا) عند هذا القول . وقد علم الخضر أن موسى رسول الله فأخذ يرقب ما يكون منه ليوفى الأدب حقه مع الرسول[6] : فقال له « إن سألتك عن شىء بعدها فلا تصاحبنى » فنهاه عن صحبته . فلما وقعت منه الثالثة قال « هذا فراق بينى و بينك » . ولم يقل له موسى لا تفعل ولا طلب صحبته لعلمه بقدر الرتبة التى هو فيها التى نطقته* بالنهى عن أن يصحبه . فسكت موسى ووقع الفراق . 18/ فانظر إلى كمال هذين الرجلين فى العلم وتوفية الأدب الإلهى حقه** وإنصاف الخضر فيما اعترف به عند موسى عليه السلام حيث قال له « أنا على علم علمنيه الله لا تعلمه*** أنت ، وأنت على علم علمكه الله لا أعلمه أنا » . فكان هذا الإعلام فى**** الخضر لموسى دواء لما جرحه به فى قوله « وكيف تصبر على ما لم تحط به خبرا » مع علمه بعلو رتبته بالرسالة ، وليست تلك الرتبة للخضر . وظهر ذلك فى الأمة المحمدية فى حديث إبار النخل ، فقال عليه السلام لأصحابه « أنتم أعلم بمصالح دنياكم » . ولا شك أن العلم بالشىء خير من الجهل به : ولهذا[7] مدح الله نفسه بأنه بكل

---

(١) ب : ساقطة (٢) ب : عن (٣) عدله أى زكاه (٤) ب : الله له
(٥) ا : شرط (٦) ن : الرسل (٧) ا : وبهذا .
* انطقته ** (حقه) ناقص *** تعلم **** سهو

هذه المرتبة[١] فى العطايا فقال « إنى لأُعطى الرجل وغيرُهُ أحبّ إلى منه مخافة أن يكبه الله فى النار ». فاعتبر الضعيف العقل والنظر الذى غلب عليه الطمع والطبْع . /14 فـكذا ما جاءوا به من العلوم جاءوا به وعليه خِلْعَة أدنى الفهوم ليقف من لا غوْصَ[٢] له عند الخلعة، فيقول ماأحسن هذه الخلعة ! و يراها غاية الدرجة . و يقول صاحب الفهم الدقيق الغائص على درر الحِـكَم ـ بما استوجب هذا ـ « هذه الخلعة من الملك » : فينظر فى قدر الخلعة وصنفها من الثياب، فيعلم منها قدر من خلعت عليه، فيعثر على علم لم يحصل لغيره ممن لا علم له بمثل هذا . ولما علمت الأنبياء والرسل والورثة أن فى العالم وأممهم* [٣] من هو بهذه المثابة ، عمدوا[٤] فى العبارة إلى اللسان الظاهر الذى يقع فيه اشتراك[٥] الخاص والعام ، فيفهَم منه* الخاص ما فهم العامة منه** وزيادة مما صح له به اسم أنه[٦] خاص ، فيتميز به عن العامى . فاكتفى[٧] المبلغون[٨] العلوم بهــذا . فهذا (٩٦ ـــ ب) حكمة قوله عليه السلام « ففررت منكم لما خفتكم » ، ولم يقل ففررت منـكم حبا فى السلامة والعافية /15 فجاء إلى*** مدين فوجد الجاريتين « فسقى لهما » من غير أجر ، « ثم تولى إلى الظل » الإلهى فقال « رب إنى لما أنزلت إلى من خير فقير » فجعل عين عمله[٩] السقى عين الخير الذى أنزله الله إليه ، ووصف نفسه بالفقر إلى الله فى الخير الذى عنــده . /16 فأراه الخضر إقامة الجدار من غير أجر فعتبه[١٠] على ذلك ، فذكره سقايته من غير أجر، إلى غير ذلك مما لم[١١] يذكر حتى تمنى صلى الله عليه وسلم أن يسكت موسى عليه السلام ولا يعترض حتى يقص[١٢] الله عليه من أمرهما فيعلم بذلك

---

(١) ا : الرتبه (٢) ا : غرض . ىه : عرض (٣) ب : وفى أمتهم . ىه : وأمتهم
(٤) ب: عهدوا (٥) ىه : الاشتراك (٦) ىه : ساقطة (٧) ىه : وا كتفى
(٨) ا : المتلقون (٩) ا : علمه (١٠) ىه : فعيبه (١١) ىه : ساقطة
(١٢) ب : يقضى

* وفى أممهم ** منه *** فيه **** (إلى) ناقص

الـكمال محبوب لذاته ، وعلمه تعالى بنفسه (٩٥ — ب) من حيث هو غنى عن العالمين ، هُوَ لَهُ[(١)] . وما بقى إلا * تمـام مرتبة العلم بالعلم[(٢)] الحادث الذى يكون من هذه الأعيان، أعيان العالم، إذا وجدت . فتظهر ** صورة الـكمال بالعلم المحدَث والقديم فتـكمل مرتبة العلم بالوجهين ، وكذلك تـكمل مراتب الوجود : فإن الوجود منه أزلى وغير أزلى وهو[(٣)] الحادث . فالأزلى وجود الحق لنفسه ، وغير الأزلى وجود الحق بصورة[(٤)] العالم الثابت . فيسمى[(٥)] حدوثا لأنه ظهر بعضه لبعضه وظهر لنفسه بصور[(٦)] العالم . فـكمل الوجود فـكانت حركة العالم حبيَّة للـكمال *** فافهم 13/ ألا تراه كيف نفَّس عن الأسماء الإلهية ما كانت تجده من عدم ظهور آثارها فى عين[(٧)] مسمى العالم ، فـكانت الراحة محبوبة له[(٨)] ، ولم يوصل إليها إلا بالوجود[(٩)] الصورى الأعلى والأسفل . فثبت أن الحركة كانتْ للحب ؛ فما ثَمَّ حركة فى الـكون إلا وهى حبيَّة . فمن العلماء من يعلم ذلك ومنهم من يحجبه السبب الأقرب لحـكمه *4[(١٠)] فى الحال واستيلائه على النفس . فـكان الخوف لموسى مشهودا له بما وقع من قتله القبطى، وتضمَّن *5 الخوفُ حبَّ النجاة من القتـل . ففر لمَّا خاف ؛ وفى *6 المعنى ففر لمَّا أحبَّ النجاة من فرعون وعمله به . فذكر السبب الأقرب المشهود له فى الوقت الذى هو كصورة الجسم للبشر . (٩٦ — ا) وحب النجاة مُضَمن[(١١)] فيـه تضمين الجسد للروح المدبر له . والأنبياء لهم لسان الظاهر به يتـكلمون لعموم الخطاب ، واعتمادهم على فهمِ العالِم السامع . فلا يَعتَبِر الرسل إلا العامة لعلمهم بمرتبة[(١٢)] أهلِ الفهم ، كما نبه عليـه السلام على

---

(١) ب : هو له بذاته (٢) ا ؟ له : وما بقى إلا تمام معرفة العلم به . فالعلم الخ
(٣) ب : فهو (٤) ب : بصور (٥) ا : فسمى — له : يسمى (٦) له : بصورة
(٧) ا : عن (٨) ا : ساقطة (٩) ا : الوجود له (١٠) ا : بحكمة
(١١) ا : تضمن (١٢) له : مرتبه .
* له ** فظهرت *** لكمال *4 لحكمة *5 + و *6 (فى) ناقص

فى مقابلة التابوت له الذى كان فى اليمِّ مُطْبِقاً عليه . فظاهره هلاك و باطنه نجاة . و إنما فعلت به أمه ذلك خوفاً من يد الغاصب فرعون أن يذبحه صبراً[١] وهى تنظر إليه، مع الوحى الذى ألهمها الله به من حيث لا تشعر . فوجدت فى نفسها أنها ترضعه فإذا خافت عليه ألقته فى اليم لأن فى المَثَل «عين لا ترى* قلب لا يفجع»[٢]. فلم (٩٥ — ١) تخفْ عليه خوف مشاهدة عين ، ولا حزنت عليه حزن رؤية بصر ، وغلب على ظنها أن الله ربما ردَّه إليها لحسن[٣] ظنها به . فعاشت بهذا الظن فى نفسها ، والرجاء يقابل الخوف واليأس ، وقالت حين أُلْهِمَتْ لذلك[٤] لعل هذا هو الرسول الذى يهلك فرعون والقبط على يديه . فعاشت وسُرَّتْ بهذا التوهم والظن بالنظر إليها ، وهو علم فى نفس الأمر . ثم[٥] إنه لما وقع عليه الطلب خرج فارًّا ـ خوفاً فى الظاهر، وكان فى المعنى حبًّا للنجاة**. فإن الحركة أبدا إنما هى حبِّية ، ويُحْجب[٦] الناظر فيها بأسباب أخر ، وليست تلك . وذلك لأن الأصل حركة العالم من العدم الذى كان ساكنا فيه إلى الوجود ، ولذلك يقال إن الأمر حركة عن سكون : فكانت[٧] الحركة التى هى وجود العالم حركة حب . وقد نبَّه رسول الله صلى الله عليه وسلم على ذلك بقوله «كنت كنزا[٨] لم أُعْرَف فأحببت أن أعرف[٩]» . فلولا هذه المحبة ما ظهر العالم فى عينه . فحركته من العدم إلى الوجود حركة حب الموجِدِ لذلك : ولأن العالم أيضاً يحب شهود نفسه وجوداً كما شهدها ثبوتا ، فكانت بكل وجه حركته من العدم الثبوتى إلى الوجود حركة[١٠] حبٍّ من جانب الحق وجانبه : فإن

(١) ب : ضيراً . قرأها هكذا القاشانى وبالى والقيصرى . ونص جامى على أنها صبراً بالصاد والباء وأن ضيرا تحريف . وقتله صبرا قول مشهور (٢) ن : تيجع (٣) ن : بحسن
(٤) الجار والمجرور متعلق بقالت : أى قالت من أجل ذلك لعل الخ (٥) ا : ساقطة
(٦) ب : ويحجب (٧) ب : وكانت (٨) ب : كنزاً مخفيا
(٩) «أن أعرف» ساقط فى ب (١٠) ن : وحركه .
* عينه ترى ** فى النجاة

الأمر ما هو عين مامضى ، لأن الأمر خلق جديد ولا تكرار . فلهذا نبهناك ٪فكنّى عن هـذا فى حق موسى بتحريم المراضع : فأمه على الحقيقة من أرضعته لا من ولدته ، فإن أم الولادة حملته على جهة الأمانة فتكوّن فيها وتغذى بدم طمثها من غير إرادة لها فى ذلك حتى لا يكون لها عليه امتنان ، فإنه ما تغذى إلا بما[١] لو لم يَتَغَذَّ به ولم[٢] يَخْرُج عنها ذلك الدم لأهلكها وأمرضها . فللجنين المنة على أمه بكونه تغذى بذلك الدم فوقاها بنفسـه من الضرر الذى كانت تجده لو امتسك* ذلك الدم عندها ولا يخرج ولا يتغذى به جنينها . والمرضعة ليست كذلك ، فإنهـا قصدت برضاعته** حياته و إبقاءه. فجعل الله ذلك لموسى فى أم ولادته ، فلم يكن لامرأة عليه فضل إلا لأم ولادته لتقر[٣] عينها أيضاً بتربيته وتشاهد انتشاءه[٤] فى حجرها، «ولا تحزن» . ونجاه الله من غم التـابوت ، فخرق ظلمة الطبيعة (٩٤ — ب) بما أعطاه الله من*** العلم الإلهى و إن لم يخرج عنها ٪وفتنه فتونا أى اختبره فى مواطن كثيرة ليتحقق فى نفسه صبره على ما ابتلاه الله[٥] به . فأول ما ابتلاه الله به[٦] قتله القبطى بما ألهمه الله ووفقه له فى سِرِّه[٧] و إن لم يعلم بذلك ، ولـكن لم يجد فى نفسه اكتراثاً بقتله مع كونه ما توقف حتى يأتيه أمر ربه بذلك، لأن النبى معصوم الباطن من حيث لا يشعر حتى يُنَبَّأ أى يخبر بذلك . ولهذا أراه الخضر قتل الغلام فأنكر[٨] عليه قتله ولم يتذكر قتله القبطى فقال له الخضر « ما فعلتُهُ عن أمرى » ينبهه[٩]* على مرتبته* قبل أن ينبـأ أنه كان* معصوم الحركة فى نفس الأمر و إن لم يشعر بذلك ٪وأراه أيضاً خرق السفينة التى ظاهرها هلاك وباطنها نجاة من يد الغاصب . جعل له ذلك

---

(١) ب : بما أنه (٢) ا : ولو لم (٣) ب : ليقر (٤) ا : انتشاه
(٥) ن : ساقطة (٦) ا : ساقطه (٧) ن : أمره (٨) ب : فأنكر موسى
(٩) ب : نبهه .

* امسك ** و *** فى + فى هذا القول + وهو انه قتله بالامر الالهى + نبيا

لفرعون ، إذ كان الله تعالى (٩٣ — ب) خلقها للكمال كما قال عليه السلام عنها حيث شهد[1] لها ولمريم بنت عمران بالكمال الذى هو للذُكران[2] — فقالت لفرعون فى حق موسى إنه « قرة عين لى ولك » . فبه قرّت عينها بالكمال[3] الذى حصل لها كما قلنا ؛ وكان قرة عين لفرعون[4] بالإيمان الذى أعطاه الله عند الغرق. فقبضه طاهراً مطهراً ليس فيه شيء من الخبث لأنه قبضه عند إيمانه قبل أن يكتسب شيئاً من الآثام . والإسلام يَجُبُّ[5] ما قبله . وجعله آية على عنايته سبحانه بمن شاء[6] حتى لا ييأس أحد من رحمة الله ، « فإنه[7] لا ييأس من روح الله[7] إلا القوم الكافرون » . فلو كان فرعون ممن[8] يئس ما بادر إلى الإيمان . فكان موسى عليه السلام كما قالت امرأة فرعون فيه « إنه قرة عين لى ولك عسى أن ينفعنا ». وكذلك وقع فإن الله نفعهما به عليه السلام وإن كانا ما شعرا بأنه هو النبى الذى يكون على يديه هلاك ملك فرعون وهلاك آله . ولما عصمه الله من فرعون « أصبح فؤاد أم موسى فارغا » من الهم الذى كان قد أصابها . ثم إن الله حرم عليه المراضع حتى أقبل على ثدى أمه فأرضعته ليكمل الله لها سرورها به . كذلك[9] علم الشرائع ، كما قال تعالى « لكل جعلنا منكم (٩٤ — ا) شرعة ومنهاجاً » أى طريقا. ومنهاجًا أى من تلك الطريقة جاء . فكان هذا القول إشارة إلى الأصل الذى منه جاء . فهو غذاؤه كما أن فرع الشجرة لا يتغذى إلا من أصله . فما[10] كان حراماً فى شرع يكون حلالا فى شرع آخر يعنى فى الصورة : أعنى قولى يكون حلالا ، وفى نفس

---

(١) ب : ساقطة (٢) ن : الذكران (٣) ا : فى الكمال (٤) ن : ساقطة
(٥) ب : يجب (٦) ن : يشاء (٧ — ٧) ن : ساقط . ويقرأ ا : رحمه الله بدلا من روح الله (٨) ن : ساقط (٩) ب : فكذلك (١٠) ن : فكان

إلى الحيرة ، فيعلم[١] أن الأمر حيرة والحيرة قلق وحركة ، والحركة حياة . فلا سكون ، فلا موت ؛ ووجود ، فلا عدم . وكذلك فى الماء الذى به حياة الأرض (٩٣ — ا) وحركتها ، قوله تعالى « فاهتزت » وحَمْلُهَا ، قوله « وربت » ، وولادتُهَا قوله[٢] «وأنبتت من كل زوج بهيج». أى أنها ما ولدت إلا من يشبهها أى طبيعيا مثلها . فكانت الزوجية التى هى الشفعية لها بما تولد منها وظهر عنها . كذلك وجود الحق كانت الكثرة له وتعداد الأسماء أنه كذا وكذا بما ظهر عنه من العالم الذى يطلب بنشأته حقائق الأسماء الإلهية/ فثبت*[٣] به وبخالقه**[٤] أحدية الكثرة ، وقد كان*** أحدى العين من حيث ذاته كالجوهر الهيولانى أحدى العين من حيث ذاته كثير بالصور[٥] الظاهرة فيه التى* هو حامل لها بذاته . كذلك الحق بما ظهر منه من صور[٦] التجلى، فكان* مجلى صور[٦] العالم مع الأحدية المعقولة . فانظر ما أحسن هذا التعليم الإلهى الذى خص الله بالاطلاع عليه من شاء من عباده / ولما وجده آل فرعون فى اليم عند الشجرة سماه فرعونُ موسى : والمو هو الماء بالقبطية والسّا هو الشجرة[٧] ، فسماه بما وجده عنده ، فإن التابوت وقف عند الشجرة[٧] فى اليم . فأراد قتله فقالت[٨] امرأته* — وكانت مُنْطَقَةً بالنطق الإلهى — فيما قالت

---

(١) ا : ليعلم (٢) ىه : ساقطة (٣) ا : فثبتت

(٤) ا : وتخالفت . يقرأ القاشانى (ص ٤٠٣) « فثنيت به » ويشرحها بمعنى الشفعية . ويقرأ « ويخالفه » أى ويخالف ما ظهر عنه من العالم أحدية الكثرة التى للحق لذاته . ويقرأ بالى (ص ٣٩٠ — ١) « وثنيت به وبخالقه أحدية الكثرة » . ويقرأ القيصرى (ص ٢٧٤) « فثبت به وبخالقه » — أى فثبت بالعالم والحق الذى هو خالقه ، أى بهذا المجموع ، أحدية الكثرة كما مر فى الفص الاسماعيلى أن مسمى الله أحدى بالذات ، كل بالأسماء والصفات . ويقول : وصحف بعض الشارحين قوله « بخالقه » وقرأ يخالفه من الخلاف وهو خطأ .

(٥) ا : بالصورة (٦) ا : صورة فى الحالتين (٧) ا : « الشجر » فى الحالتين

(٨) ب : فقالت له

* فثنيت ** يخالفه *** الحق ** الذى * الحق * فى مهد موسى

على حقائقها . وكل ذلك من العالم وهو تدبير الحق فيه . فما دبره إلا به ٥/وأما قولنا أو بصورته ـ أعنى صورة العالم ـ فأعنى به الأسماء الحسنى والصفات العلى التى تَسمَّى الحق بها واتصف بها . فما وصل إلينا من اسم تَسَمَّى به إلا وجدنا معنى ذلك الاسم وروحه فى العالم . فما دبر العالم أيضاً إلا بصورة العالم . ولذلك قال فى خلق آدم الذى هو البرنامج الجامع لنعوت الحضرة الإلهية التى هى الذات والصفات والأفعال « إن الله خلق آدم على صورته » . وليست صورته سوى الحضرة الإلهية . فأوجد فى هذا المختصر الشريف (٩٢ — ب) الذى هو الإنسان الكامل جميع الأسماء الإلهية وحقائق[١] ما خرج عنه فى العالم الكبير المنفصل، وجعله روحاً للعالم فسخر له العلو والسفل لكمال الصورة[١] . فكما أنه ليس شىء من[٢] العالم إلا وهو يسبح بحمده، كذلك ليس شىء من[٢] العالم إلا وهو مسخر لهذا الإنسان لما تعطيه حقيقة صورته. فقال تعالى « وسخر لكم ما فى السموات وما فى الأرض جميعاً منه » . فكل ما فى العالم تحت تسخير[٣] الإنسان ، عَلِمَ ذلك من علمه ـ وهو الإنسان الكامل ـ وجهل ذلك من جهله ، وهو الإنسان الحيوان ٥/فكانت صورة إلقاء موسى فى التابوت ، وإلقاء التابوت فى اليم صورة هلاك*، وفى الباطن كانت نجاة له من القتل : فحيى** كما تحيا النفوس بالعلم من موت الجهل ، كما قال تعالى « أو من كان ميتا » يعنى بالجهل « فأحييناه » يعنى[٤] بالعلم ، « وجعلنا له نورا يمشى به فى الناس » وهو الهدى ، « كمن مثله فى الظلمات» وهى الضلال « ليس بخارج منها » أى لا يهتدى أبداً : فإن الأمر[٥] فى نفسه لا غاية له يوقف[٦] عندها . فالهدى هو أن يهتدى الإنسان

(١ ـ ١) ن : ساقط (٢) ب : « فى » فى الحالتين (٣) ب : تسخيرا
(٤) ب : ساقطة (٥) ب : العلم (٦) ن : فيوقف
* فى الظاهر ** فيحيى

فمن كان من الله أقرب سخّر[١] من كان من الله أبعد ، كخواص المَلِك للقرب* منه يسخرون الأبعدين . كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يبرز بنفسه[٢] للمطر إذا نزل ويكشف رأسه له حتى يصيب منه ويقول إنه حديث عهد بربه . فانظر إلى هـذه المعرفة بالله من هذا النبي ما أجلّها وماأعلاها وأوضحَها . فقد سخّر المطرُ أفضل البشر لقربه من ربه فـكان مِثْلَ الرسول الذى ينزل بالوحى عليه ، فدعاه[٣] بالحال بذاته فبرز[٤] إليه ليصيب منه ما أتاه به من ربه . فلولا ما حصلت له منه الفائدة الإلٰهية بما أصاب منه، ما برز بنفسه إليه . فهذه رسالة ماء جعل الله منه كل شىء حى فافهم .

وأما حكمة إلقائه فى التابوت ورميه فى اليمّ : فالتابوت ناسوته ، واليم ما حصل له من العلم بواسطة** هذا الجسم مما أعطته القوة النظرية الفكرية والقوى[٥] الحسية والخيالية التى لا يكون شىء منها ولا من أمثالها لهذه النفس الإنسانية إلا بوجود هذا الجسم العنصرى . فلما حصلت النفس فى هذا الجسم وأُمِرَت بالتصرف فيه وتدبيره ، جعل الله لها*** هـذه القوى آلات يُتوَصَّل[٦] بها إلى ما أراده الله منها فى تدبير (٩٢ — ا) هـذا التابوت الذى فيه سكينة الربّ**** . فرُمِى به فى اليم ليحصُلَ بهـذه[٧] القوى على فنون العلم[٨] فأعلمه بذلك أنه وإن كان الروح المدبر له هو الملِك، فإنه لا يدبره إلا به. فأصحبه هذه القوى الـكائنة فى هذا الناسوت الذى عبر عنه بالتابوت[٩] فى باب الإشارات والحِكَم . كذلك تدبير الحق العالَمَ ما دبّره إلا به أو بصورته ؛ فما دبّره إلا به كتوقف الولد على إيجاد الولد ، والمسبَّبات على أسبابها، والمشروطات على شروطها، والمعلولات[١٠] على عللها، والمدلولات على أدلتها*5، والمحقّقات

---

(١) ىه : فسخر (٢) ب : نفسه (٣) ب ، ىه : يدعوه . ودعاه أى المطر دعا الرسول بلسان الحال (٤) ب ، ىه : فيبرز (٥) ب : والقوة (٦) ب : تتوصل (٧) ب : ساقطة (٨) ا : العلوم (٩) ب : فى التابوت (١٠) ىه : المعلومات

* المقربيه ** بوساطة *** اليها **** للرب *5 دلائلها

٢٥ — فص حكمة علوية فى كلمة موسوية

حكمة قتل الأبناء[١] من أجل موسى ليعود إليه بالإمداد حياة كل من قُتِل من أجله لأنه قتل على أنه موسى . وما ثَمَّ جهلٌ[٢] ، فلابد أن تعود حياته على موسى — أعنى حياة[٣] المقتول من أجله — وهى حياة طاهرة* على الفطرة لم تدنسها الأغراض[٤] النفسية ، بل هى على فطرة « بلى »**. فكان موسى مجموع حياة من قتل على أنه هو ؛ فكل ما كان مهيئا لذلك المقتول مما كان استعدادُ روحه له ، كان فى موسى عليه السلام. وهذا اختصاص إلٰهى بموسى*** لم يكن لأحد من قبله : فإن حِكَمَ موسى كثيرة وأنا إن شاء الله أسرد منها فى هذا الباب على قدر ما يقع به الأمر الإلٰهى فى خاطرى . فكان هذا أول ما شوفهتُ به من هذا الباب . فما ولد موسى إلا وهو مجموع أرواح كثيرة جمع قوى فعّالة لأن الصغير يفعل فى الكبير . ألا ترى الطفل يفعل فى الكبير بالخاصية فينزل الكبير من رياسته إليه فيلاعبه ويزقزق[٥] له ويظهر له بعقله . فهو تحت تسخيره وهو[٦] لا يشعر ؛ ثم شغله**** بتربيته وحمايته وتفقد مصالحه وتأنيسه[٧] حتى لا يضيق (٩١ — ب) صدره . هذا كله من فعل الصغير بالكبير ، وذلك لقوة المقام ، فإن الصغير حديث عهد بربه لأنه حديث التكوين والكبير أبعد .

---

(١) ب : الأنبياء (٢) ا : بجهل . وما ثم جهل أى ما فى قتل الأبناء على هذا الوجه جهل ، بل هو مقصود لحكمة إلهية . أو ما ثم جهل بمعنى أنه علم أن كل من قتل على أنه موسى . أو معناه : وما جهل فرعون أن قتله الأبناء على أنهم موسى كان ظلماً وعمداً فوجب القصاص

(٣) ن : جناءه ، وهو تحريف (٤) ا : الأعراض ، بالعين (٥) ا ، ن : ويرقرق

(٦) ا : ساقطة (٧) ب : وتأنيه

* الظاهرة ** ناقص *** ناقص **** يشغله

الألوهة[١] لها . فجاء الرســول ودعاهم إلى إله واحد يعرَفُ ولا يُشْهَد ، بشهادتهم أنهم أثبتوه عندهم واعتقدوه فى قولهم « ما نعبدهم إلا ليقربونا إلى الله زلفى » لعلمهم بأن تلك الصور[٢] حجارة . ولذلك قامت الحجــة عليهم* بقوله « قل سموهم » : فما يسمونهم إلا بما يعلمون أن تلك الأسمــاء لهم حقيقة /14 وأما العارفون بالأمر على ما هو عليه فيظهرون بصورة الإنــكار لما عبد من الصور لأن مرتبتهم فى العلم تعطيهم أن يكونوا[٣] بحكم الوقت لحــكم الرسول الذى آمنوا به عليهم الذى به سموا مؤمنين. فهم عبّاد الوقت مع علمهم بأنهم ما عبدوا من تلك الصور أعيانها ، و إنما عبدوا الله فيها لحــكم* سلطان التجلى الذى عرفوه منهم[٤] ، وجَهِلَه المنــكِرُ الذى لا علم له بما تجلى ، و يستره** [٥] العارف المــكمل من نبى ورسول ووارث عنهم . فأمرهم بالانتزاح عن تلك الصور لما انتزح عنها رسول الوقت اتباعا للرسول طمعا فى محبة الله إياهم بقوله « قل إن كنتم تحبون الله فاتبعونى يحببكم الله » /15 فدعا إلى إله يُصْمَد إليه*** و يُعْلَم من حيث الجــلة ، ولا يشهد « ولا تدركه الأبصار » ، بل « هو[٦] يدرك الأبصار » لِلُطفه وسريانه فى أعيان الأشــياء . فلا تدركه الأبصار كما أنها لا تدرك[٧] أرواحها المدبرةَ أشباحَها وصورَها الظاهرة . « وهو اللطيف الخبير » (٩١ — ١) *5 والخبرة ذوق، والذوق تجل ، والتجلى فى الصور . فلابد منها ولابد منه ؛ فلابد أن يعبدهُ *6 من رآه بهواه إن فهمت ، وعلى الله قصد السبيل .

---

(١) له : الألوهية (٢) له : الصورة (٣) ب : يكون (٤) أى من الأصنام
(٥) له : أو ستره (٦) ب : ساقطة (٧) ا ؟ له : تدركه
* فى منعهم عن عبادتهم ** بحكم *** وستره **** ناقص *5 بالبواطن والظواهر
*6 يعبد

12/ ألا ترى علم الله بالأشياء ما أكمله! كيف تمم في حق[١] من عبد هواه واتخذه إلها فقال «وأضله الله على علم» والضلالة[٢] الحيرة: وذلك أنه لما* رأى هذا العابد (٩٠ — ا) ما عَبَدَ إلا هواه بانقياده لطاعته فيما يأمره به من عبادة من عبده من الأشخاص، حتى إنّ* عبادته لله[٣] كانت عن هوى أيضا، لأنه لو لم يقع له في ذلك الجناب المقدس هوى — وهو الإرادة بمحبةٍ[٤] — ما عبد الله ولا آثره على غيره. وكذلك كل من عبد صورة ما** من صور العالم واتخذها إلها ما اتخذها إلا بالهوى. فالعابد لا يزال تحت سلطان هواه. ثم رأى المعبودات تتنوع في العابدين، [فكل عابدٍ أمراً ما يكفِّر من يعبد سواه؛ والذي عنده***]أدنى تنبه[٥] يحار لاتحاد الهوى، بل لأحدية الهوى، فإنه عين واحدة في كل عابد. «فأضله الله» أي حيّره «على علم» بأن كل عابد ما عبد إلّا هواه ولا استعبده إلا هواه سواء صادف الأمر المشروع أو لم يصادف/13 والعارف المكمَّل من رأى كل معبود مجلى[٦] للحق يعبد فيه، ولذلك سمَّوه كلهم إلها مع اسمه الخاص بحجر أو شجر أو حيوان أو إنسان أو كوكب أو ملك. هذا اسم الشخصية فيه. والألوهية[٧] مرتبة تخيل[٨] العابد له أنها مرتبة معبوده، وهي[٩] على الحقيقة مجلى الحق لبصر هذا العابد*** المعتكف على هذا المعبود في هذا المجلى المختص. ولهذا قال بعض من عرف مقالة جهالة «ما نعبدهم إلا ليقربونا إلى الله زلفى» مع تسميتهم إياهم آلهة حتى قالوا «أجعل الآلهة إلها واحدا إن هذا لشيء عجاب». فما أنكروه بل تعجبوا (٩٠ — ب) من ذلك، فإنهم وقفوا مع كثرة الصور ونسبة

---

(١) «في حق» ساقطة في ب (٢) ا: والضلال (٣) ا: حتى عبادته الله. ﻫ: حتى عبادته لله (٤) ب: بمحبته (٥) ا، ب: تنبيه

(٦) ﻫ: مجلا (٧) ا: والألوهة (٨) ب: يتخيل. ا: يخيل للعابد له

(٩) ﻫ: وهو، والأصح وهي أي مرتبة معبوده

* جواب لما قوله «فأضله» الواردة في السطر الثامن.

* (الله) ساقط **(ما) ناقص *** [ ] ناقصة ***+ الخاص

عاداهم وحفظه أموالهم وأنفسهم عليهم . وهذا كله تسخير بالحال من الرعايا يسخرون في ذلك مليكهم* ، و يسمى على الحقيقة تسخير المرتبة . فالمرتبة[١] حكمت عليه بذلك. فمن الملوك من سعى[٢] لنفسه ، ومنهم من عرف الأمر فعلم أنه بالمرتبة في تسخير رعاياه، فعلم قدرهم وحقهم، فآجره الله على ذلك أجر العلماء بالأمر على ما هو عليه (٨٩ — ب) وأجر مثل هذا يكون على الله في كون الله في شئون عباده . فالعالَم كله مسخرٌ[٣] بالحال من لا يمكن أن يطلق عليه أنه مسخَّر . قال تعالى « كلَّ يوم هو في شأن ».

10/ فـكان عدم قوة إرداع هارون بالفعل أن ينفـذ في أصحاب العجل بالتسليط على العجل كما سُلِّط موسى عليه ، حكمةً من الله تعالى ظاهرة في الوجود ليُعْبَد[٤] في كل صورة . و إن[٥] ذهبت تلك الصورة بعد ذلك فما ذهبت إلا بعد[٦] ما تلبست عند عابدها بالألوهية . ولهذا ما بقي نوع من الأنواع إلا وعبد إما عبادة تأله و إما عبادة تسخير . فلابد من ذلك لمن عقل[٧] . وما عبد شيء من العالم إلا بعـد التلبس[٨] بالرفعة عند العابد والظهور بالدرجة في قلبه : ولذلك تسمى[٩] الحق لنا برفيع الدرجات، ولم يقل رفيع الدرجة . فـكثَّر الدرجات في عين واحـدة . فإنه قضى ألَّا يعبد[١٠] إلا إياه في درجات كثيرة مختلفة أعطت كل درجة مجلى إلهيا عُبِدَ فيها . وأعظم مجلى عُبِدَ فيه وأعلاه «الهوى» كما قال « أفرأيت من اتخذ إلهه هواه » وهو أعظم معبود ، فإنه لا يعبد شيء إلا به ، ولا يعبد هو[١١] إلا بذاته ، وفيه أقول :

11/ وحق الهوى إن الهوى سبب الهوى ولولا** الهوى في القلب ما عُبِدَ الهوى

---

(١) ب : ساقطة . ا : والمرتبة (٢) ب : يسعى (٣) ه : يسخر
(٤) ب : لبعد (٥) ه : فإن (٦) ه : بعدم (٧) ا : غفل
(٨) ب : تلبس (٩) ب : يسمى (١٠) ب : تعبدوا
(١١) ه : ساقطة

* ملكهم ** فلولا

ولا سيما وأصله ليس من حيوان ، فكان أعظم فى التسخير لأن غير الحيوان ماله إرادة ، بل هو[١] بحكم من يتصرف* فيه من غير إبائه ٪ وأما الحيوان فهو ذو إرادة وغرض فقد يقع منه[٢] الإباءة فى بعض التصريف : فإن كان فيه قوة إظهار ذلك ظهر منه الجوح لما يريده منه الإنسان . وإن لم يكن له هذه القوة أو يصادف[٣] غرضَ الحيوان انقاد مذلَّلا لما يريده منه ، كما ينقاد[٤] مثلُهُ لأمر فيما رفعه الله به — من أجل المال الذى يرجوه منه — المعبَّر عنه فى بعض (٨٩ — ا) الأحوال بالأجرة فى قوله « ورفعنا بعضكم[٥] فوق بعض درجات ليتخذ بعضكم[٥] بعضا سخريا » . فما[٦] يسخر له من هو مثله إلا من حيوانيته لا من إنسانيته : فإن المثلين ضدان ، فيسخره الأرفع فى المنزلة بالمال أو بالجاه بإنسانيته ويتسخر[٧] له ذلك الآخر — إما خوفا أو طمعا — من حيوانيته لا من إنسانيته : فما تسخر[٨] له مَنْ هو مثله . ألا ترى ما بين البهائم من التحريش[٩] لأنها أمثال ؟ فالمثلان ضدان ، ولذلك قال ورفع بعضكم فوق بعض درجات : فما[١٠] هو معه فى درجته . فوقع[١١] التسخير من أجل الدرجات. ٪ والتسخير على قسمين: تسخيرٌ مراد[١٢] المسخِّر ، اسم فاعلٌ** قاهر فى تسخيره لهذا الشخص المسخَّر كتسخير السيد لعبده وإن كان مثله فى الإنسانية ، وكتسخير السلطان لرعاياه ، وإن كانوا أمثالا[١٣] له فيسخرهم*** بالدرجة . والقسم الآخر تسخير[١٤] بالحال كتسخير الرعايا للملك[١٥] القائم بأمرهم فى الذب عنهم وحمايتهم وقتال من

---

(١) ب : هم (٢) ب : ساقطة (٣) أى يصادف الإنسان

(٤) أى كما ينقاد الإنسان مثل الحيوان لأمر ما من أجل ما رفع الله به إنساناً على إنسان ، ويكون الانقياد من أجل المال المعبر عنه بالأجرة (٥ — ٥) ا : بعضهم (٦) ب : مما

(٧) ا : ويسخر (٨) ا ؟ ه : يسخر (٩) ب : التجريس (١٠) فما هو أى المسخر ليس مع المسخر فى درجته (١١) ا : فوق (١٢) ه : مداره ، وهو تحريف

(١٣) « أمثالا له » ساقطة فى ب (١٤) ا : يسخر (١٥) ا ؟ ب : الملك

* تصرف ** (اسم فاعل) ناقص *** فسخرهم

فإن عبادة العجل فرقت بينهم ، فكان منهم من عبده اتبـاعا للسامرى وتقليداً له ، ومنهم من توقف عن عبادته حتى يرجع موسى إليهم فيسألونه فى ذلك . فخشى هارون أن ينسب ذلك الفرقان بينهم (١) إليه /. فكان (٢) موسى أعلم بالأمر من هارون لأنه علم ما عبده أصحاب العجل ، لعلمه بأن الله قد قضى أَلَّا يُعْبَدَ (٣) إلا إياه : وما حكم الله بشيء إلا وقع . فكان عتب موسى أخاه هارون لِمَا وقع الأمر فى إنكاره وعدم اتساعه . فإن العارف من يرى الحق فى كل شيء ، بل يراه عين كل شيء . فكان موسى يربى هارون تربية علم وإن كان أصغر منه فى السن /. ولذا لما قال له هارون ما قال، رجع إلى السامرى فقال له « فما خطبك (٨٨ — ب) يا سامرى » يعنى فيما صنعت من* عدولك إلى صورة العجل على الاختصاص ، ** وصنعك هذا الشبح من حلى القوم حتى أخذت بقلوبهم من أجل أموالهم . فإن عيسى يقول لبنى إسرائيل « يابنى إسرائيل قلب كل إنسان حيث ماله، فاجعلوا أموالكم فى السماء تكن قلوبكم فى السماء » . وما سمى المال مالًا (٤) إلا لكونه بالذات تميل القلوب إليه بالعبادة . فهو (٥) المقصود الأعظم المعظّم** فى القلوب لما فيها من الافتقار إليه /. وليس للصور (٦) بقاء ، فلا بد من ذهاب صورة العجل لو لم يستعجل موسى بحرقه . فغلبت عليه الغيرة فحرقه ثم نسف رماد تلك الصورة فى اليم نسفا، وقال له « انظر (٧) إلى إلٰهك » فسماه إلٰها بطريق التنبيه للتعليم ، لما علم أنه بعض المجالى الإلٰهية : « لأحرقنّه »*** /. فإن حيوانية الإنسان لها التصرف فى حيوانية الحيوان لكون الله سخرها للإنسان ،

---

(١) ساقطة فى ب (٢) ب : وكان (٣) ب : تعبدوا . له : نعبد
(٤) ب : مال (٥) ا : وهو (٦) ب : المصور (٧) له : « وقال انظر » . ب : « وقال له موسى انظر » .

* ما *** وما خطبك سه ** (المعظم) ناقص *** لنحرقنه

فإذن ما ثم شريك على الحقيقة، فإن كل واحد على حظه مما قيل فيه إن بينهما مشاركة فيه . وسبب ذلك الشركةُ المشاعة ، و إن كانت مشاعة فإن التصريف من أحدهما يزيل الإشاعة . « قل ادعوا الله أو ادعوا الرحمن » هذا روح المسألة .

٢٤ — فص حكمة إمامية فى كلمة هارونية

اعلم أن وجود هارون عليه السلام كان من حضرة الرحموت بقوله تعالى « ووهبنا له من رحمتنا » يعنى لموسى « أخاه هارون نبياً » . فكانت نبوته من حضرة الرحموت فإنه أكبر من موسى سِنًّا ، وكان موسى أكبر منه نبوّة . ولما كانت نبوّة هارون من حضرة الرحمة ، لذلك قال لأخيه موسى عليهما السلام « يابن أمّ » فناداه بأمه لا بأبيه إذ كانت الرحمة للأم دون الأب أوفر فى الحكم*. ولولا تلك الرحمة ما صبرت على مباشرة التربية . ثم قال « لا تأخذ بلحيتى (٨٨ — ا) ولا برأسى ولا تشمت بى الأعداء » . فهذا كله نَفَسٌ من أنفاس الرحمة وسبب ذلك عدم التثبت فى النظر فيما كان فى يديه من الألواح التى ألقاها من يديه . فلو نظر فيها نظر تثبت لوجد فيها الهدى والرحمة . فالهدى* بيان ما وقع من الأمر الذى أغضبه مما هو هارون برىء منه . والرحمة بأخيه، فكان لا يأخذ بلحيته بمرأى من قومه مع كبره وأنه أسن منه . فكان[1] ذلك من هارون شفقة على موسى لأن نبوة هارون من رحمة الله ، فلا يصدر منه إلا مثل هذا . ثم قال هارون لموسى عليهما السلام « إنى خشيت أن تقول فرقت بين بنى إسرائيل » فتجعلنى سببا فى تفريقهم

---

(١) ب : وكان .

* الحكمة **+هو

كان قوله إن الله لطيف خبير من قول الله — لما[١] علم الله من لقمان أنه[٢] لو نطق متمما لتمم بهذا . وأما قوله « إن تك مثقال حبة من خردل » لمن هى له غذاء ، وليس إلاّ الذَّرَّة المذكورة فى قوله « فمن يعمل مثقال ذرة خيراً يره ، ومن يعمل مثقال ذرة شراً يره » . فهى أصغر متغذٍّ والحبة من الخردل أصغر غذاء . ولو كان ثم أصغر لجاء به كما جاء بقوله تعالى « إن الله يستحيي أن يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها[٣] » . ثم لما علم أنه ثَمَّ ما هو أصغر من البعوضة قال « فما فوقها » يعنى فى الصغر . وهذا قول الله — والتى فى « الزلزلة » قول الله أيضاً . فاعلم ذلك فنحن نعلم أن الله تعالى ما اقتصر على وزن الذرة وثَمَّ ما هو أصغر منها* ، فإنه جاء بذلك على المبالغة والله أعلم.

16/ وأما تصغيره اسم ابنه فتصغير رحمة : ولهذا أوصاه**[٤] بما فيه سعادته إذا عمل بذلك .

وأما حكمة وصيته فى نهيه إياه ألاّ « تشرك بالله فإن الشرك لظلم عظيم[٥] » ؛ والمظلوم المقام حيث*** نعته بالانقسام (٨٧ — ب) وهو عين واحدة، فإنه لا يشرك معه إلا عينه وهذا غاية الجهل . وسبب ذلك**** أن الشخص الذى لا معرفة له بالأمر على ما هو عليه ، ولا بحقيقة الشىء إذا اختلفت[٦] عليه الصور فى العين الواحدة، وهو لا يعرف أن ذلك الاختلاف[٧] فى عين واحدة ، جعل الصورة مشاركة الأخرى فى ذلك المقام فجعل لكل صورة*5 جزءاً من ذلك المقام 17/ ومعلوم فى الشريك أن الأمر الذى يخصه مما وقعت فيه المشاركة[٨] ليس عَين[٩] الآخر الذى شاركه، اذهو للآخر[١٠] .

---

(١) « فلما » فى جميع المخطوطات على تقدير حذف خبر فلما — أى فلما علم الخ ، حكى الله قول لقمان على ما هو عليه . ولكن جامى والنابلسى يقرآن لما : وأنا أفضلهما

(٢) ا ؟ نه : ساقطة　　(٣) « فما فوقها » ساقط فى ب　　(٤) ا : أوصى

(٥) ا ؟ نه : ظلم . ولكن الآية « لظلم »　　(٦) ب : اختلف

(٧) ب : اختلاف　　(٨) ا : الشركة　　(٩) « عين » فى جميع المخطوطات الثلاثة وفى شروح القاشانى وبالى والقيصرى ، ولكن النابلسى وجامى يقرآن « غير »　　(١٠) ا : أو هو الآخر . نه : أو هو الآخر

* ساقط　** وصاه　*** لانه　**** الاشراك　*5 صوره

يؤخذ(١) عين الجوهر فى حدّ* كل صورة ومزاج : فنقول نحن(٢) إنه ليس سوى الحق ؛ و يظن المتكلم(٣) أن مسمى الجوهر و إن كان حقا ، ما هو عين الحق الذى يطلقه أهل الكشف والتجلى . فهذا(٤) حكمة كونه لطيفا /.ثم نعت فقال « خبيرا » أى عالما عن اختبار وهو قوله « ولنبلونكم حتى نعلم » وهذا هو علم الأذواق . فجعل الحق نفسه مع علمه بما هو الأمر عليه مستفيدا علما . ولا نقدر** على إنكار ما نص الحق عليه فى حق نفسه : ففرّق تعالى ما بين علم الذوق والعلم المطلق ؛ فعلم الذوق مقيد(٥) بالقوى /.وقد قال عن نفسه إنه عين قوى عبده فى قوله « كنت سمعه »، وهو قوة من قوى العبد، « و بصره » وهو قوة من قوى العبد ، « ولسانه» وهو عضو من أعضاء العبد ، « ورجله و يده ». فما اقتصر فى التعريف(٦) على القوى فحسب حتى ذكر الأعضاء : وليس العبد بغير لهذه(٧) الأعضاء* والقوى . فعين مسمى العبد هو الحق، لا عين العبد هو السيد ، فإن النسب متميزة لذاتها*** ؛ وليس المنسوب إليه متميزا ، فإنه ليس(٨) ثَمَّ سوى عينه فى جميع النسب . فهو(٩) عين واحدة (٨٧ — ا) ذات نسب و إضافات وصفات /.فمن تمام حكمة لقمان فى تعليمه ابنه ما جاء به فى هذه الآية من هذين الاسمين الإلهيين « لطيفاً خبيراً »، سمّى بهما الله تعالى . فلو(١٠) جَعَلَ ذلك فى الكون — وهو الوجود — فقال « كان » لكان أتمّ فى الحكمة وأبلغ /.فحكى الله قول لقمان على المعنى كما قال : لم يزد عليه شيئا — و إن

---

(١) ا . يوجد (٢) يعنى الصوفيين (٣) المقصود به المتكلم الأشعرى
(٤) ن : فهذه (٥) ب : مقيدة (٦) ب : بالتعريف (٧) ن : هذه
(٨) ن : ساقطة (٩) ا : فهى (١٠) ا : ولو

* ساقط ** ولا يقدر *** بذواتها

/7 قال تعالى « ولقد آتينا لقمان الحكمة : ومن يؤت[١] الحكمة فقد أوتى خيراً كثيراً » . فلقمان بالنص ذو[٢] الخير الكثير بشهادة الله تعالى له بذلك . والحكمة قد تكون متلفظا بها ومسكوتا عنها مثل قول[٣] لقمان لابنه « يابنى إنها إن تك مثقال حبة من خردل فتكن فى صخرة أو فى السموات أو فى الأرض يأت بها الله » . فهذه حكمة منطوق بها ، وهى أن جعل الله هو الآتى بها ، وقرر ذلك الله فى كتابه ، ولم يردّ هذا القول على قائله /8 وأما الحكمة المسكوت عنها وعُلِمَتْ بقرينة الحال ، فكونه سكت عن المؤتَى إليه بتلك الحبة ، فما ذكره ، وما قال لابنه يأت بها الله إليك ولا إلى غيرك . فأرسل الإتيان عاما وجعل المؤتَى به فى السموات إن كان* أو فى الأرض تنبيها لينظر الناظر[٤] فى قوله « وهو الله فى السموات وفى الأرض » . /9 فنبه لقمان بما تكلم** وبما سكت عنه أن الحق عين كل معلوم، لأن المعلوم أعم من الشيء فهو أنكر النكرات /10 ثم تمم الحكمة واستوفاها لتكون النشأة كاملة فيها فقال « إن الله لطيف[٥] » فمن لطفه ولطافته** أنه فى الشيء المسمى كذا المحدود بكذا عينُ ذلك الشيء، حتى لايقال فيه إلا ما يدل عليه اسمه بالتواطؤ والاصطلاح. فيقال هذا سماء وأرض وصخرة وشجر[٦] وحيوان وملك ورزق وطعام. والعين واحدة من كل شيء وفيه . كما تقول الأشاعرة إن العالم كله متماثل بالجوهر : فهو جوهر واحد ، فهو عين قولنا العين واحدة (٨٦ — ب). ثم قالت ويختلف بالأعراض ، وهو قولنا ويختلف ويتكثر بالصور والنسب حتى يتميز فيقال هذا ليس هذا من حيث صورته أو عرضه** أو مزاجه كيف شئت فقل . وهذا عين هذا من حيث جوهره /11 ولهذا

---

(١) ا ، ن : أوتى ـ ب : اسقط الجزء المتوسط من الآية (٢) ب : هو ذو
(٣) من قوله : « ذو الخير » إلى قوله « قول » ساقط فى ن (٤) ب : المناظر
(٥) ن : لطيف خبير . ب : الله لطيف من غير إن (٦) ا : وشجرة
*(ان كان) ساقط **به ** ولطفه ** اعراضه

بما أشاهده فلا أستطيع ؛ فكنت لا أفرق* بيني و بين الخرس الذين لا يتكلمون . 22/فإذا تحقق بما ذكرناه انتقل إلى أن يكون عقلا مجردا في غير مادة طبيعية ، فيشهد(١) أمورا هي أصول لما يظهر في صور الطبيعة(٢) فيعلم من أين ظهر* هذا الحكم في صور الطبيعة(٣) علما ذوقيا 23/فإن كوشف على أن الطبيعة عين نَفَسِ الرحمن فقد أوتى خيرا كثيرا ، و إن اقتُصِرَ معه على ما ذكرناه فهذا القدر يكفيه من المعرفة الحاكمة على عقله : فيلحق(٤) بالعارفين 24/و يعرف عند(٥) ذلك ذوقا « فلم تقتلوهم ولكن الله قتلهم » : وما قتلهم إلا الحديد والضارب ، والذى خلف** هذه الصور***. فبالمجموع وقع القتل والرمى ، فيشاهد الأمور بأصولها وصورها ، فيكون تاما . فإن شهد النَّفَسَ كان مع التمام كاملا : فلا يرى إلا اللهَ عينَ5* ما يرى. فيرى الرائى عين المرئى . وهذا القدر كاف ، والله الموفق الهادى .

٢٣ — فص حكمة إحسانية في كلمة لقمانية

1/إذا شاء الإله يريد رزقاً   له فالكون أجمعه غذاء
2/و إن شاء الإله يريد رزقاً   لنا فهو الغذاء كما يشاء
3/مشيئته إرادته فقولوا   بها قد شاءها فهى المشاء
(٨٦–ا) 4/يريد زيادة ويريد نقصاً   وليس مشاءه إلا المشاء
5/فهذا الفرق بينهما فحقق   ومن وجه فعينهما سواء

---

(١) ا ، ب : فشهد (٢) ب : الصور الطبيعية (٣) ب : «فيعلم من أين يظهر في الصورة الطبيعية علماً الخ» (٤) ا : فليلحق (٥) ا : بعد

* فرق ** يظهر *² خلف *³ الصورة 5* في عينه كل

جاءوا به فى الخبر عن الجناب الإلهى ، فأثبتوا ما أثبته العقل وزادوا[١] ما لا يستقل العقل بإدراكه، وما يُحيلُه[٢] العقل رأسا ويُقِرُّ به (٨٥ — ا) فى التجلى[٣] . فإذا خلا بعد التجلى بنفسه حَارَ فيما رآه : فإن كان عبد رب رد العقل إليه ، و إن كان عبد نظر رد الحق إلى حكمه[٤] 19/ وهذا لا يكون إلا ما دام فى هذه النشأة الدنيوية[٥] محجوبا عن نشأته* الأخرويه فى الدنيا . فإن العارفين يظهرون هنا[٦] كأنهم فى الصورة الدنيا** لما يجرى عليهم من أحكامها ، والله تعالى قد حوَّلهم فى بواطنهم فى النشأة الأخروية ، لابد من ذلك . فهم بالصورة مجهولون إلا لمن كشف الله عن بصيرته فأدرك . فما من عارف بالله من حيث التجلى الإلهى إلا وهو على النشأة الآخرة*** : قد حشر فى دنياه ونشر فى قبره**** ؛ فهو يرى ما لا ترون، و يشهد ما لا تشهدون، عناية من الله ببعض عباده فى ذلك 20/ فمن أراد العثور على هذه الحكمة الإلياسية الإدريسية الذى أنشأه الله نشأتين ، فكان نبيا قبل نوح ثم رفع ونزل رسولا بعد ذلك ، فجمع الله له بين المنزلتين فلينزل عن حكم عقله إلى شهوته ، و يكون5 حيوانا مطلقا حتى يَكْشِفَ ما تكشفه كل دابة ما عدا الثقلين ؛ فحينئذ يعلم أنه قد تحقق بحيوانيته. وعلامته علامتان الواحدة هذا الكشف ، فيرى من يعذب فى قبره ومن ينعم ، و يرى الميت حيا والصامت متكلما والقاعد ماشيا . والعلامة الثانية الخرس بحيث إنه لو أراد أن ينطق بما رآه لم يقدر (٨٥ — ب) فحينئذ يتحقق بحيوانيته . وكان لنا تلميذ قد حصل له هذا الكشف غير أنه لم يحفظ عليه الخرس فلم يتحقق بحيوانيته . 21/ ولما أقامنى الله فى هذا المقام تحققت بحيوانيتى تحققا كليا ، فكنت أرى وأريد النطق

---

(١) ب : فيما (٢) ا ؟ له : تخيله (٣) ب : التجلى الإلهى

(٤) الهاء فى إليه عائدة على الرب ، وفى حكمه عائدة على العقل (٥) ب : الدنيا

(٦) ب : حسيا

* النشأة ** الدنيوية *** الاخروية **** بهم 5 وليكن

فإن الحد يضبطها والخيال لا يزيلها 15/ و إذا كان الأمر على هذا فهذا هو الأمان على الذوات والعزة ** والمنعة ؛ فإنك لا تقدر على فساد* الحدود . وأى عزة أعظم من هـذه العزة ؟ فتتخيل بالوهم أنك قتلت ، و بالعقل والوهم لم تزل الصورة موجودة فى الحد . والدليل على ذلك « وما رميت إذ رميت ولكنّ الله رمى » : والعين ما أدركت إلا الصورة المحمدية التى ثبت لها الرمى فى الحس ، وهى التى نفى الله الرمى عنها أولا ثم أثبته لها وسطا ، ثم عاد بالاستدراك أن الله هو الرامى فى صورة محمدية . ولا بد[(1)] من الإيمان بهذا 16/ فانظر إلى هذا المؤثر حتى أنزل الحق فى صورة محمدية[(1)] . وأخبر الحق نفسُهُ عباده بذلك ، فما قال أحد منا عنه ذلك (٨٤ — ب) بل هو قال عن نفسه. وَخَبَرُهُ صدق والإيمان به واجب سواء أدركت عـلم ما قال أو لم تدركه : فإما عالم* وإما مسلم مؤمن . ومما يدلك على ضعف النظر العقلى من حيث فكره ، كون العقل يحكم على العلة أنها لا تكون معلولة لمن هى علة له : هذا حكم العقل لا خفاء به ، وما فى علم التجلى إلا هذا ، وهو أن العلة تكون معلولة لمن هى علة له 17/ والذى حكم به العقل صحيح مع التحرير*** فى النظر ؛ وغايته فى ذلك أن يقول إذا رأى الأمر على خلاف ما أعطاه الدليل النظرى، إن العين بعد أن ثبت أنها واحدة فى هذا الكثير ، فمن حيث هى علة[(2)] فى صورة من هـذه الصور لمعلول مّا، فلا تكون معلولة لمعلولها فى حال كونها علة ، بل ينتقل الحكم بانتقالها فى الصور ، فتكون معلولة لمعلولهـا ، فيصير معلولها علة لها[(3)] . هذا غايته إذا كان قد رأى الأمر على ما هو عليه ، ولم يقف[(4)] مع نظره الفكرى . و إذا كان الأمر فى العلية بهذه المثابة ، فما ظنك باتساع النظر العقلى فى غير هـذا المضيق ؟ 18/ فلا أعقل من الرسل صلوات الله عليهم وقد جاءوا بما

(١ — ١) ساقط فى ن (٢) ب : علية (٣) ب : له (٤) ن : يقدح

* افساد ** انت *** التجريد

الـكثير بالصور[١]، الواحد بالعين . وكالإنسان: واحد بالعين بلا شك. ولا نشك[٢] أن عَمْراً ما هو زيد ولا خالد ولا جعفر ، وأن أشخاص هذه العين الواحدة لا تتناهى وجودا . فهو و إن كان واحدا بالعين ، فهو[٣] كثير بالصور و الأشخاص ١٣/ وقد علمت قطعا إن كنت مؤمنا أن الحق عينه يتجلى يوم[٤] القيامة فى صورةٍ فَيعْرَف ، ثم يتحول فى صورة فينكر* ، ثم يتحوّل عنها فى صورة فيعرَف ، وهو هو المتجلِّي ــ ليس غيره ــ فى كل صورة . ومعلوم أن هذه الصورة ما هى تلك الصورة الأخرى : فكأنَّ العين الواحدة قامت مقام المرآة ، فإذا نظر الناظر فيها إلى صورة معتقده** فى الله عرَفَه فأقرَّ به. و إذا[٥] اتفق أن يرى فيها معتقد غيره أنكره ، كما يرى فى المرآة صورته وصورة غيره . فالمرآة عين واحدة[٦] والصور كثيرة فى عين الرائى ، وليس فى المرآة صورة منها جملة واحدة ، مع كون المرآة لها أثر فى الصور بوجه وما لها أثر بوجه : فالأثر الذى لها كونها تُرَدُّ الصورة متغيرة الشكل من الصغر والـكبر والطول والعرض ؛ فلها أثر فى المقادير ، وذلك راجع إليها . و إنما كانت (٨٤ — ا) هذه التغييرات[٧] منها لاختلاف مقادير المرائى*** ١٤/ فانظر فى المثال مرآة واحدة من هذه المرايا؛ لا تنظر الجماعة، وهو نظرك من حيث كونه ذاتا : فهو غنى عن العالمين ؛ ومن حيث الأسماء الإلهية فذلك الوقت يكون كالمرايا**** : فأى اسم إلهى نظرت فيه نفسك أو من نظر، فإنما يظهر فى الناظر حقيقة ذلك الاسم : فهكذا هو الأمر إن فهمت . فلا تجزع ولا تخف فإنَّ الله يحب الشجاعة ولو على قتل حية ؛ وليست الحية سوى نفسك . والحية حية لنفسها بالصورة والحقيقة . والشىء لا يقتل[٨] عن نفسه . و إن أفسدتُ الصورة فى الحس

---

(١) ا : الصور من غير الباء (٢) له : ولا شك (٣) الضمير عائد على الإنسان
(٤) ا : فى يوم (٥) ب : فإذا (٦) ب : واحد (٧) ب : التعبيرات
(٨) ب : يعقل .

* صه (ثم ... الى فينكر) ناقص ** معتقدة *** المرائى **** المرايا ٥ فسدت

فالله* على التحقيق عبارة** لمن فهم الإشارة ./10 وروح هــذه الحـكمة وفصها أن الأمر ينقسم إلى مؤثِّر ومؤثَّر فيه وهما[١] عبارتان : فالمؤثِّر بكل وجه*** وعلى كل حال وفى[٢] كل حضرة هو الله****[٣] ، والمؤثَّر فيــه بكل وجه وعلى كل حال وفى كل حضرة هو العالم[٣] . فإذا وردَ[٤] فألحِقْ كل شىء بأصله الذى يناسبه ، فإن الوارد أبدا لابد أن يكون فرعا عن أصل[٥] كما* كانت المحبة الإلهية عن النوافل من العبد . فهذا أثر بين مؤثِّر ومؤثَّر فيه : وكما* كان الحق سمع العبد و بصره وقواه عن هذه المحبة . فهذا أثر مقرر لا يُقْدَرُ على إنـكاره لثبوته شرعا إن كنت مؤمنا ./11 وأما العقـل السليم ، فهو إما[٦] صاحب تجل إلهى فى مجلى طبيعى فيعرف ما قلناه ، و إما مؤمن مسلم يؤمن به كما ورد فى الصحيح . ولابد من سلطان الوهم أن[٧] يحكم على العاقل[٨] الباحث فيما جاء به الحق فى هــذه الصورة لأنه مؤمن بها . وأما غير المؤمن فيحكم على الوهم بالوهم فيتخيل بنظره الفـكرى أنه قد أحال على الله ما أعطاه ذلك التجلى فى الرؤيا ، والوهمُ فى ذلك لا يفـارقه من حيث لا يشعر لغفلته عن نفسه ./12 ومن ذلك قوله تعالى « ادعونى أستجب لـكم » . قال تعالى « و إذا سألك عبادى عنى فإنى قريب أجيب دعوة الداعى إذا دعانى » إذ لا يكون مجيبا إلا إذا كان[٩] من يدعوه ، و إن كان عينُ الداعى عينَ المجيب (٨٣ — ب). فلا خلاف فى اختلاف الصور ، فهما صورتان بلا شك . وتلك الصور كلها كالاعضاء لزيد : فمعلوم أن زيدا حقيقة واحدة شخصية ، وأنّ* يده ليست صورة رجـله ولا رأسه ولا عينه ولا حاجبه . فهو الـكثير الواحد :

---

(١) ا ، ؟ ىه : ولهما (٢) ب : ساقطة (٣ — ٣) ىه : ساقطة

(٤) أى الأمر الذى ينقسم إلى مؤثر ومؤثر فيه . أو ورد ، أى الوارد الإلهى . ب : أورد .

(٥) ب : أصل مقرر محقق (٦) ىه : ساقطة (٧) ىه : ساقطة (٨) ىه : العقل

(٩) كان تامة : أي إلا إذا وجد من يدعوه

* فلفظ الله ** + عين المرتبة الكلية التى هى رتبة الالوهية الجامعة للجمعية الاسمائية الفعالية والجمعية المظهرية الامكانية الانفعالية *** + هو الله **** منه (وعلى كل .... هو الله) ناقص *5 ساقط *6 ساقط *7 + صورة

يتمكن* أن يخلو تنزيه عن تشبيه ولا تشبيه عن تنزيه : قال تعالى « ليس كمثله شيء» فنزّه وشبّه ، «وهو السميع البصير» فشبه /وهى أعظم آية تنزيه نزلت[١] ، ومع ذلك لم تخل عن التشبيه بالـكاف . فهو أعلم العلماء بنفسه ، وما عبّر عن نفسه إلا بما ذكرناه . ثم قال « سبحان ربك رب العزة عما يصفون » وما يصفونه إلا بما تعطيه عقولهم . فنزه نفسه عن تنزيههم إذ حددوه (٨٢ — ب) بذلك التنزيه ، وذلك لقصور العقول** عن إدراك مثل هـذا / ثم جاءت الشرائع كلها بما تحكم به الأوهام . فلم تُخْلِ الحق عن صفة يظهر فيها . كذا قالت ، وبذا جاءت . فعملت الأمم على ذلك فأعطاها الحق التجلى فلحقت بالرسـل وراثةً[٢] ، فنطقت بما نطقت به رسل الله « الله أعلم حيث يجعل رسالتـه[٣] . « فالله أعلم » موجّه : له وجه بالخبرية إلى رسل[٤] الله ، وله وجه بالابتـداء إلى أعلمُ حيث يجعل رسالاته . وكلا الوجهين حقيقة فيه ، ولذلك قلنا بالتشبيه فى التنزيه و بالتنزيه فى التشبيه / و بعد أن تقرر هذا فنرخى الستور ونسدل الحجب على عين المنتقد والمعتقد ، وإن كانا من بعض صور ما تجلى فيها[٥] الحق . ولـكن قد أُمِرْنَا بالستر ليظهر تفاضل استعداد الصور ، وأن المتجلى فى صورة بحكم استعداد تلك الصورة ، فينسب إليه ما تعطيه حقيقتها ولوازمها لابد من ذلك : مثل من يرى الحق فى النوم ولا ينـكر هذا وأنه لا شك الحق عينه / فتتبعه لوازم تلك الصورة وحقائقها التى تجلى فيها فى النوم ، ثم بعد ذلك يعبَّر - أى يجاز*** - عنها إلى أمر آخر يقتضى التنزيه عقلا . فإن كان الذى يعبرها ذا كشف و إيمان[٦] ، فلا يجوز عنها إلى تنزيه فقط ، بل يعطيها حقها فى التنزيه ومما ظهرت فيه**** (٨٣ — ا).

---

(١) ب : ساقطة (٢) ا : وارثة (٣) ب ، ن : رسالاته (٤) ن : رسول
(٥) ا : فيهما (٦) ب ، ن : أو إيمان

* يمكن ** العقل *** يجاوز **** التشبيه

٢٢ — فص حكمة إينابسية فى كلمة إلياسية

1/ إلياس هو إدريس كان نبياً قبل نوح ، ورفعه الله مكاناً علياً ، فهو فى قلب الأفلاك ساكن وهو فلك الشمس . ثم بعث إلى قرية بعلبك ، و بعل اسم صنم ، و بك هو سلطان تلك القرية . وكان هذا الصنم المسمى بعلا مخصوصاً بالملك . 2/ وكان إلياس الذى هو إدريس قد مُثِّل له[(١)] انفلاق الجبل المسمى لبنان — من اللبنانة ، وهى الحاجة — عن فرس من نار ، وجميع[(٢)] آلاته* من نار[(٢)] . فلما رآه ركب عليه فسقطت عنه الشهوة ، فكان عقلا (٨٢ — ا) بلا شهوة، فلم يبق له تعلق بما تتعلق به الأغراض النفسية 3/ فكان الحق فيه منزها ، فكان على النصف من المعرفة بالله ؛ فإن العقل إذا تجرد لنفسه من حيث أخذه العلوم عن نظره، كانت[(٣)] معرفته بالله على التنزيه لا على التشبيه 4/ و إذا أعطاه الله المعرفة بالتجلى كملت معرفته بالله ، فنزه فى موضع** وشبه فى موضع*** ، ورأى سريان الحق**** فى الصور الطبيعية والعنصرية . وما بقيت له صورة إلا و يرى[(٤)] عين الحق عينها . وهذه المعرفة التامة*5 التى جاءت بها الشرائع المنزلة من عند الله ، وحكمت بهذه المعرفة الأوهام كلها . 5/ ولذلك كانت الأوهام أقوى سلطاناً فى هذه النشأة من العقول ، لأن العاقل ولو[(٥)] بلغ فى عقله ما بلغ لم يخل من حكم الوهم عليه والتصوُّر فيما عقل . فالوهم هو السلطان الأعظم فى هذه الصورة الكاملة الإنسانية ، و به جاءت الشرائع المنزلة فشبهت ونزهت ؛ شبهت فى التنزيه بالوهم ، ونزهت فى التشبيه بالعقل . فارتبط الكل بالكل ، فلم

---

(١) له : ساقطة (٢ — ٢) ساقط فى ب (٣) له : فكانت (٤) ا : وترى
(٥) له : لو

* الآية **+ التنزيه تنزيها حقيقيا لا رسميا ***+ التشبيه تشبيها شهوديا كشفيا ****+ بالوجود *5+ الكاملة

بحقائقها على معان مختلفة . فيدعو* بهـا فى الرحمة من حيث دلالتها على الذات المسماة بذلك الاسم لا غير ، لا بما يعطيه مدلول ذلك الاسم الذى ينفصل به عن غيره و يتميز. فإنه لا يتميز عن غيره وهو عنده دليل الذات ، و إنما يتميز بنفسه عن غيره لذاته ، 18/ إذ المصطلح عليه بأى لفظ كان حقيقة متميزة بذاتها عن غيرها : و إن كان الـكل قد سيق[(١)] ليدل على عين واحدة مسماة . فلا خلاف فى أنه لـكل اسم حكم ليس للآخر ، فذلك** أيضا ينبغى أن[(٢)] يعتبر كما تعتبر دلالتها على الذات المسماة 19/ ولهذا قال أبو القاسم بن قسى فى الأسماء الإلهيـة (٨١ — ب) إن كل اسم إلهى على انفراده مسمى بجميع الأسماء الإلهيـة كلها : إذا قدمته فى الذكر[(٣)] نعتَّه بجميع الأسماء ، وذلك لدلالتها على عين واحدة ، و إن تـكثرت الأسماء عليها واختلفت حقائقها ، أى حقائق تلك الأسماء 20/ ثم إن الرحمـة تُنَال على طريقين ، طريق الوجوب ، وهو قوله « فسأ كتبها للذين يتقون و يؤتون الزكاة » وما قيَّدهم به من الصفات العلمية والعملية[(٤)] 21/ والطريق الآخر الذى تنال به هذه[(٥)] الرحمة طريق الامتنان الإلهى الذى لا يقترن به عمل وهو قوله « ورحمتى وسعت كل شىء » ومنه قيل « ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك وما تأخر » ، ومنها قوله « اعمل ما شئت فقد غفرت لك » فاعلم ذلك .

---

(١) ا ، ب : سبق بالباء (٢) قوله : « فذلك أيضاً ينبغى » ساقط فى ب

(٣) ب : ذكر (٤) له : العقلية والعلمية (٥) له : ساقطة

* فهو يدعو ** فذلك الحكم

معدومة فى الحكم لأن الذى قام به العلم يسمى عالما وهو الحال . فعالم ذات موصوفة بالعلم ، ما هو عين الذات ولا عين العلم ، وما ثم إلا علم وذات قام بها هذا العلم . وكونه عالما حال لهذه الذات باتصافها بهذا المعنى . فحدثت[١] نسبة العلم إليه ، فهو المسمى عالما /13 والرحمة على الحقيقة نسبة من الراحم ، وهى الموجبة للحكم ، وهى الراحمة[٢] . والذى أوجدها فى المرحوم ما أوجدها ليرحمه بها و إنما أوجدها ليرحم بها من قامت به[٣] . /14 وهو سبحانه ليس بمحل للحوادث ، فليس بمحل لايجاد الرحمة فيه . وهو الراحم ، ولا يكون الراحم راحما إلا بقيام الرحمة به . فثبت أنه عين الرحمة /15 ومن لم يذق هذا الأمر ولا كان له فيه قدم ما[٤] اجترأ* أن يقول إنه عين الرحمة أو عين الصفة ، فقال ما هو عين الصفة ولا غيرها . فصفات الحق عنده لا هى هو (٨١ — ا) ولا هى غيره ؛ لأنه لا يقدر على نفيها ولا يقدر أن يجعلها عينه ، فعدل إلى هذه العبارة وهى[٥] حسنة** ، وغيرها أحق بالأمر منها وأرفع للإشكال ، وهو القول بنفى أعيان الصفات وجودا قائما بذات الموصوف . و إنما هى نسب و إضافات بين الموصوف بها و بين أعيانها المعقولة /16 و إن كانت الرحمة[٦] جامعة فإنها بالنسبة إلى كل اسم إلهى مختلفة ، فلهذا يُسْأَلُ سبحانه أن يَرْحَمَ بكل اسم إلهى . فرحمة*** الله والكناية[٧] هى التى وسعت كل شىء . ثم لها شعب كثيرة تتعدد بتعدد الأسماء الإلهية . فما تعم بالنسبة إلى ذلك الاسم الخاص الإلهى فى قول السائل رب ارحم ، وغير ذلك من الأسماء ، حتى المنتقم له أن يقول يا منتقم ارحمنى ؛ /17 وذلك لأن هذه الأسماء تدل على الذات المسماة ، وتدل

---

(١) ا ، ٩ له : فحديث (٢) ب : فهى الراحمة (٣) أى أن الله لم يوجد الرحمة فى المرحوم ليكون بها مرحوماً بل راحماً . وكذلك الحال فى الصفات الإلهية التى يعطيها الله لأهل الكشف (٤) ب : ساقطة (٥) ب : ساقطة (٦) ب : رحمته

(٧) الكناية أى الضمير فى قوله : ورحمتى

* اجرأ ** عبارة حسنة *** فرحمه

فكل من[١] ذكرته الرحمة فقد سعد ، وما ثم إلا من ذكرته الرحمة . وذكر الرحمة الأشياء[٢] عين إيجادها إياها . فكل[٣] موجود مرحوم . ولا تحجب ياولى عن إدراك ما قلناه بما ترى* من أصحاب البلاء وما تؤمن به من آلام الآخرة التى لا تفتر عمن قامت به . واعلم أولا أن الرحمة إنما هى فى الإيجاد عامة . فبالرحمة بالآلام[٤] أوجد الآلام[٤] . ثم إن الرحمة لها أثر[٥] بوجهين : أثر بالذات ، وهو إيجادها كل عين موجودة . ولا تنظر إلى غرض ولا إلى عدم غرض ؛ ولا إلى ملائم** ولا إلى غير ملائم : فإنها ناظرة فى عين كل موجود قبل وجوده . بل تنظره***[٦] فى عين ثبوته ، ولهذا رأت الحق المخلوق فى الاعتقادات عينا ثابتة فى العيون الثابتة فرحمته بنفسها[٧] بالإيجاد . ولذلك قلنا إن الحق المخلوق[٨] فى الاعتقادات أول شىء مرحوم بعد رحمتها نفسها[٩] فى تعلقها بإيجاد الموجودين****. ولها أثر آخر بالسؤال ، فيسأل المحجوبون (٨٠ — ب) الحق أن يرحمهم فى اعتقادهم ، وأهل الكشف يسألون رحمة الله أن تقوم بهم ، فيسألونها باسم الله فيقولون يا الله ارحمنا . ولا يرحمهم إلا قيام الرحمة بهم[١٠] ؛ فلها الحكم ، لأن الحكم إنما هو فى الحقيقة للمعنى القائم بالمحل . فهو[١١] الراحم على الحقيقة . فلا يرحم الله عباده المعتنى بهم إلا بالرحمة ، فإذا قامت بهم***** وجدوا حكمها ذوقا . فمن ذكرته الرحمة فقد رحم . واسم الفاعل هو الرحيم والراحم . والحكم[١٢] لا يتصف بالخلق لأنه أمر توجبه المعانى لذواتها . فالأحوال لا موجودة ولا معدومة ، أى لا عين لها فى الوجود لأنها نسب******[١٣] ، ولا

---

(١) ب : ما (٢) ه : للأشياء (٣) ب : وكل (٤ ، ٤) ب : بالألم
(٥) ب ، ه : الأثر (٦) ب : بنظرة (٧) ا : بنفسه (٨) ا : المخلوق به
(٩) ب ، ه : بنفسها (١٠) ب : لهم (١١) ا : وهو
(١٢) ا : هو الحكم (١٣) ا ، ه : نسبه

* تراه ** بالطبع *** تنظر **** المرحومين ***** الرحمة بهم ****** نسبة

٢١ — فص حكمة مالكية فى كلمة زكرياوية

إعلم أن رحمة الله وسعت كل شىء وجودا وحكما ، وأن وجود الغضب من رحمة الله بالغضب . فسبقت رحمته غضبه أى سبقت نسبة الرحمة إليه نسبة الغضب إليه . ولما كان لكل عين وجود يطلبهُ من الله ، لذلك عمت رحمته كل عينٍ ، فإنه برحمته التى رحمهُ بها قَبِلَ(١) رغبتَهُ فى وجود عينه ، فأوجدها . فلذلك قلنا إن رحمة الله وسعت كل شىء وجودا وحكما . والأسماء الإلٰهية من الأشياء ؛ وهى ترجع إلى عين واحدة . فأول ما وسعت رحمة الله شيئية تلك العين الموجدة(٢) للرحمة بالرحمة . فأول شىء وسعته الرحمة نَفْسُها ثم الشيئية المشار إليها ، ثم شيئية (٨٠ — ا) كل موجود يوجد إلى مالا يتناهى دنيا وآخرة ، وعرضا وجوهرا ، ومركَّبا وبسيطا . ولا يعتبر فيها حصول غرض ولا ملائمة طبع ، بل الملائم وغير الملائم كله وسعته الرحمة الإلٰهية وجودا . وقد ذكرنا فى الفتوحات(٣) أن الأثر لا يكون إلا للمعدوم لا الموجود ، وإن كان للموجود فبحكم المعدوم : وهو علم غريب ومسألة نادرة ، ولا يعلم تحقيقها(٤) إلا أصحاب الأوهام ، فذلك بالذوق عندهم . وأما من لا يؤثر الوهم فيه فهو بعيد عن هذه المسألة .

فرحمة الله فى الأكوان سارية وفى الذوات وفى الأعيان جارية
مكانة الرحمة المثلى إذا علمت من الشهود مع الأفكار عالية

---

(١) « إذ قبل » فى المخطوطات الثلاثة — وإذ لا وجود لها فى جميع نسخ الشروح التى بين يدى. فالمعنى على وجود إذ : فإنه برحمته التى رحمه بها : أى موجود برحمته الخ ، وإذ قبل تعليل لوجوده وعلى حذفها يكون المعنى : فإنه برحمته التى رحمه بها قبل رغبته (٢) ن : الموجودة
(٣) الفتوحات المكية للمؤلف (٤) ب : بحقيقتها

* فطلبه ** شئ *** رحم ** رحمته *5 وسعت *6 فيها او سعة الرحمة
*7 (فذلك) ناقص

جماعة إحياء الفلسفة

فصوص الحكم

للشيخ الأكبر محيي الدين بن عربي المتوفى سنة ٦٣٨ هجرية

والتعليقات عليه

بقلم

أبو العلا عفيفي

دكتور في الفلسفة من جامعة كمبردج وأستاذ الفلسفة بجامعة فاروق الأول

[١٣٦٥ هـ — ١٩٤٦ م]

ملتزم الطبع والنشر أصحاب

دار إحياء الكتب العربية

عيسى البابي الحلبي وشركاه